Γ. Αθανασίου

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΙΑΤΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΘΕΜ. ΣΑΚΑΛΗ

ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ

Έκδοση κριτική και ερμηνευτική

ΙΩΑΝΝΙΝΑ
1989

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αρ. εισ.: 11092/23913

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
026000346018

174.22
ΣΑΚ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΙΑΤΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΘΕΜ. ΣΑΚΑΛΗ

ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ

Έκδοση κριτική και ερμηνευτική

ΙΩΑΝΝΙΝΑ
1989

Του Γιάννη
με αγάπη -
Δημήτρης

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στην ιερή μνήμη

του πατέρα μου

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ σελ. 6

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ΕΠΙΣΤΟΛΗ 9

ΕΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΓΝΗΣΙΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ 17

Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΚΟΠΙΜΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΙΚΗΣ ΜΥΘΙΣΤΟΡΙΑΣ 59

Η ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ:

Τα χειρόγραφα 92

Συγγένεια και κατάταξη των χειρογράφων 98

Η οικογένεια του Corpus 107

Ο Κώδικας M 117

Ο Κώδικας U 121

Ο Κώδικας V 123

Ο Κώδικας b 131

Η ομάδα του M 147

Τα απόγραφα του V 202

U, Am 207

Τα Μεγάλα Επιστολάρια (E) 213

Σχέσεις των Μεγάλων Επιστολαρίων με τα χειρόγραφα του Corpus 266

Τα Μικρά Επιστολάρια (e) 282

Οι Πάπυροι 289

Οι προηγούμενες εκδόσεις 294

Conspectus Siglorum 295

ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ (κείμενο) 297

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ 343

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 393

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Με την έκδοση των επιστολών του Ψευδο-Ιπποκράτη άρχισα να ασχολούμαι από το έτος 1981, όταν είχα τελειώσει την εκτύπωση των δύο τόμων που πραγματεύονται το Ιωνικό Λεκτικό στον Πλάτωνα. Η εμπειρία που απέκτησα σχετικά με το θέμα της ιωνικής γλώσσας μου έδωσε το θάρρος να κατευθύνω το ερευνητικό μου ενδιαφέρον στα κείμενα της ιωνικής γραμματείας. Εκτιμώντας αυτό το ενδιαφέρον ο καθηγητής Μανόλης Παπαθωμόπουλος μου υπέδειξε να ασχοληθώ με την έκδοση των επιστολών του Ιπποκράτη.

Οι προηγούμενες εκδόσεις των ιπποκρατικών επιστολών (κυρίως των Littré, Ermerins και Putzger) έχουν στηριχθεί σε έναν ικανό αριθμό χειρογράφων. Ωστόσο η δική μου έρευνα στους καταλόγους χειρογράφων των διαφόρων βιβλιοθηκών και τις σχετικές μελέτες είχε ως αποτέλεσμα να έχω στη διάθεσή μου έναν περίπου διπλάσιο αριθμό χειρογράφων, που ανάμεσά τους συγκαταλέγονται και χειρόγραφα, που δεν είναι μεν πολύ παλαιά, έχουν όμως ιδιαίτερη αξία για την αποκατάσταση του κειμένου των επιστολών.

Η τελευταία έκδοση του Putzger (1914), μόλο που δείχνει μια επιμελημένη και προσεκτική ανάγνωση των χειρογράφων και σε ένα βαθμό υιοθετεί ορθές γραφές, όμως, καθώς στηρίζεται κυρίως στον κώδικα Marcianus Graecus 269 (M) και δε λαμβάνει σχεδόν καθόλου υπόψη της τις γραφές που παρέχουν οι κώδικες (έστω μεταγενέστεροι) της δεύτερης οικογένειας, των Μεγάλων Επιστολαρίων (E), δεν εγγυάται, σύμφωνα με τα συμπεράσματά μου, μια αξιόπιστη έκδοση των ιπποκρατικών επιστολών. Έτσι, αφού είχα στη διάθεσή μου πολλά νέα και αχρησιμοποίητα χειρόγραφα και αφού σχημάτισα την πεποίθηση ότι έχουν αξία και τα χφφ των δύο οικογενειών των επιστολαρίων (E, ε), νομίζω ότι δικαιο-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

λογημένα προχώρησα στη λεπτομερή έκθεση της ιστορίας και τη νέα έκδοση του κειμένου των επιστολών. Με την παρούσα έκδοση υιοθετώ ένα πλήθος από γραφές που είχαν αγνοηθεί από τους προηγούμενους μελετητές και επιχειρώ αρκετές διορθώσεις, με τις οποίες πιστεύω ότι αποκαθιστώ τη νοηματική αρτιότητα των διαφόρων χωρίων και προσεγγίζω τη μορφή του κειμένου που θα παρείχε ο αρχέτυπος των επιστολών.

Το σημαντικότερο είναι ότι δεν περιόρισα την έρευνά μου στην κριτική αποκατάσταση του κειμένου, αλλά προσπάθησα με πολλή υπομονή να επιλύσω τα δύσκολα προβλήματα της ενότητας και γνησιότητας των επιστολών και να προσδιορίσω το χαρακτήρα και τις σκοπιμότητες της επιστολικής μυθιστορίας που συγκροτούν οι επιστολές του Ψευδο-Ιπποκράτη. Εδώ οφείλω να σημειώσω ότι, εκτός από το γενικό σεβασμό που δείχνω στις προσπάθειες των προηγούμενων μεγάλων μελετητών, ακολούθησα, για λόγους πρακτικούς, και τα καθιερωμένα απ' αυτούς σύμβολα (sigla) για τους γνωστούς κώδικες.

Ομολογώ ότι δε γνωρίζω πόσο πέτυχα στους στόχους που έθεσα με τη σύνταξη αυτής της μελέτης. Όμως το γεγονός ότι αντέβαλα με προσοχή όλα τα χειρόγραφα που είχα στη διάθεσή μου και το ότι μελέτησα και χρησιμοποίησα όλη την υπάρχουσα βιβλιογραφία μου δίνει το θάρρος να ελπίζω ότι, παρά τις πιθανές αβλεψίες που αναπόδραστα συνοδεύουν κάθε ανθρώπινη δημιουργία, δίνω σ' αυτούς που ενδιαφέρονται γι' αυτό το σημαντικό κεφάλαιο της αρχαίας ελληνικής γραμματείας ένα χρήσιμο εφόδιο, που, αν αξιοποιηθεί κατάλληλα, θα μπορέσει να συμβάλει στην προώθηση των μελετών της ιπποκρατικής ιατρικής και ιδιαίτερα της επιστολικής γραμματείας.

Τους συναδέλφους του Ιατρικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, που ενέκριναν τη δημοσίευση αυτού του βιβλίου, και όλους αυτούς που συνέβαλαν στην παρουσίασή του ευχαριστώ θερμά.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Κλείνοντας αυτές τις γραμμές αισθάνομαι την ανάγκη να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου και στην οικογένειά μου, που υπομονετικά ανέχθηκε την αποκλειστική προσήλωσή μου στη σύνταξη αυτής της μελέτης, Μοίρη τε τῇ ἀγαθῇ.

Γιάννενα, Νοέμβριος 1989 *Δημήτριος Θεμ. Σακαλής*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Η επιστολογραφία είναι ένα ιδιαίτερο λογοτεχνικό είδος και κατέχει μια σημαντική θέση μέσα στην ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας.

Τις συνθήκες μέσα στις οποίες δημιουργήθηκε αυτό το είδος του γραπτού λόγου είναι εύκολο να τις παρακολουθήσουμε και να τις αναλύσουμε. Πρώτα-πρώτα, είναι απόλυτα εξακριβωμένο πως σημαντικά πρόσωπα της πολιτικής και πνευματικής ζωής στην αρχαία Ελλάδα έγραψαν και έστειλαν επιστολές σε γνωστά τους πρόσωπα· είμαστε βέβαιοι π.χ. για τη γνησιότητα πολλών από τις επιστολές που αποδίδονται στον Πλάτωνα ή τον Ισοκράτη. Οι αποδέκτες τους τις συγκέντρωναν, τις φύλαγαν και ύστερα τις παράδιναν στη δημοσιότητα, ώστε έτσι οι επιστολές γίνονταν ένα κομμάτι της λογοτεχνίας εκείνης της εποχής[1]. Μ' αυτόν τον τρόπο δημιουργήθηκε στους μεταγενεστέρους ένα σοβαρό ενδιαφέρον για το είδος της επιστολής, γιατί έκριναν αυτοί πως από την επιστολή μπορούσαν να αντλήσουν πληροφορίες και γνώσεις πιο άμεσες και πιο ασφαλείς σχετικά με την προσωπικότητα που τους ενδιέφερε.

Εύκολα μπορούμε να εννοήσουμε πως κοντά στις γνήσιες επιστολές, που προέρχονταν από το χέρι κάποιας σημαντικής προσωπικότητας, πλάστηκαν και άλλες[2], οι οποίες συμπλήρωναν και

1. *Dziatzko* 840.

2. Αφορμή να αποδοθούν πλαστές επιστολές σε μεγάλες προσωπικότητες έδιναν τα ίδια τα κλασικά κείμενα: Ο Ηρόδοτος, 3.39, αναφέρει κάποια επιστολή που έστειλε ο Άμασης στον Πολυκράτη: *Άμασις Πολυκράτει ὧδε λέγει...*, ο Θουκυδίδης παραθέτει στο κείμενό του την επιστολή του Παυσανία στον Ξέρξη 1.128, του Ξέρξη στον Παυσανία 1.129 *ὧδε λέγει βασιλεὺς Ξέρξης Παυσανίᾳ*, και του Θεμιστοκλή στον Αρταξέρξη 1.137.

φώτιζαν την εικόνα του προσώπου που ήταν γνωστό από άλλες πηγές, κι έτσι, μαζί με τις γνήσιες συγκεντρώνονταν και εκδίδονταν και οι υποβολιμαίες, χωρίς να εγείρεται κανένας σκεπτικισμός ή προβληματισμός για τη γνησιότητά τους, ούτε από τους ανθρώπους που τις έθεταν στην κυκλοφορία ούτε και από εκείνους που τις προμηθεύονταν για να τις μελετήσουν.

Όταν, έτσι, η επιστολογραφία διαμορφώθηκε σε ένα ξεχωριστό λογοτεχνικό είδος, προσέλκυσε και το θεωρητικό ενδιαφέρον των λογίων και γράφτηκαν πραγματείες που ασχολούνταν θεωρητικά με την επιστολή, αλλά και άλλες που έδιναν πρακτικές συμβουλές για την καλή και ενδεδειγμένη σύνθεσή της[1].

Το ενδιαφέρον για την επιστολή κορυφώθηκε και η ενασχόληση, θεωρητική και πρακτική, μ' αυτό το ιδιαίτερο γραμματειακό είδος επεκτάθηκε στις τελευταίες δεκαετίες των ελληνιστικών χρόνων και στην αρχή των αυτοκρατορικών χρόνων, γιατί τότε διαμορφώθηκαν συνθήκες κοινωνικές και πνευματικές που ευνόησαν την ανάπτυξή του.

Όταν το βιβλίο απέκτησε πολύ μεγάλη σημασία και συγκινούσε όχι μόνο τους λογίους, αλλά και τους ηγεμόνες και γενικότερα τον πολύ κόσμο, κι ακόμη, όταν ανάμεσα στις διάφορες βιβλιοθήκες εκείνης της εποχής δημιουργήθηκε ένας ασυνήθιστος ανταγωνισμός για το ποια θα συγκεντρώσει όσο περισσότερα κείμενα των αρχαίων συγγραφέων μπορούσε, τότε άρχισαν να πλάσσονται επιστολές, που δήθεν προέρχονταν από τους μεγάλους της αρχαιότητας, είτε για να αντικαταστήσουν τέτοιες που χάθηκαν, είτε και εντελώς ψευδώνυμες και φανταστικές για λόγους εμπορικούς: Οι διάφοροι ιδιώτες βρήκαν την ευκαιρία να εμπορευθούν αυτά τα «ἀπαράμιλλα» μνημεία και οι βιβλιοθήκες έσπευδαν να προλάβουν η μία την άλλη στην αγορά αυτών των πολύτιμων μνη-

1. Την αρχαιότερη είδηση για απασχόληση με την απιστολή έχουμε για το Διονύσιο από την Αλεξάνδρεια (1ος αι. π.Χ.), ο οποίος σύμφωνα με ένα σχόλιο στον Αριστοφάνη (*Πλοῦτ.* 322) έγραψε μια πραγματεία *Περὶ τοῦ ἐν συνηθείᾳ χαίρειν τοῖ τε ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς*. Πολύ γνωστό σύγγραμμα αυτού του είδους είναι οι *Τύποι ἐπιστολικοί*, ένα ψευδώνυμο έργο που αποδίδεται στον Δημήτριο Φαληρέα και προέρχεται από την εποχή 200-50 π.Χ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μείων, ώστε αναλόγως να ανυψώσουν το κύρος τους. Μια καλή εικόνα γι' αυτήν τη δραστηριότητα μας δίνει ο Γαληνός, *Περί φύσ. Ἀνθρ.* 1,42 *πρὶν γὰρ τοὺς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τε καὶ Περγάμῳ γενέσβαι βασιλεῖς ἐπὶ κτήσει παλαιῶν βιβλίων φιλοτιμηθέντες, οὐδέπω ψευδῶς ἐπεγέγραπτο σύγγραμμα παλαιοῦ τινος ἀνδρός, οὕτως ἤδη πολλὰ ψευδῶς ἐπιγράφοντες ἐκώμιζον*[1].

Τη μεγαλύτερη όμως ώθηση για την καλλιέργεια της επιστολογραφίας έδωσε η ανάπτυξη των διάφορων φιλοσοφικών και επιστημονικών σχολών[2] κατά τους ελληνιστικούς χρόνους και η ανταγωνιστικότητα που ακολούθησε, και ανάμεσα στις σχολές αυτές αλλά και μέσα σε όλη τη φιλολογική δραστηριότητα της εποχής. Γιατί σκοποί απολογητικοί και προπαγανδιστικοί επέβαλλαν στους οπαδούς όλων αυτών των συστημάτων να καταφεύγουν στη δημιουργία ψευδώνυμων, πλαστών και υποβολιμαίων επιστολικών ειδών, μέσα από τα οποία υπεράσπιζαν τους αρχηγούς τους, ασκώντας κριτική και πολεμική εναντίον των άλλων φιλοσοφικών συστημάτων ή των επιστημονικών δογμάτων. Μέσω αυτών των πλαστών και ψευδώνυμων επιστολών τους δινόταν η ευκαιρία να προπαγανδίσουν τις ιδέες τους, προβάλλοντας ως πρότυπο και αρχηγέτη του συστήματός τους έναν μεγάλο αρχαίο σοφό, στον οποίο επέγραφαν και τις επιστολές αυτές[3].

Ένας δεύτερος λόγος είναι ότι την ίδια εποχή αφυπνίσθηκε το ενδιαφέρον για τις βιογραφίες των μεγάλων ανδρών, ώστε η οδυνηρή έλλειψη αυθεντικού ιστορικού υλικού, που θα το εκμεταλλεύονταν για τη σύνταξη βιογραφίας, επέβαλλε την αναγκαιότητα να στρέφονται οι λόγιοι στη δημιουργία ψευδώνυμων και νόθων επιστολών, εκμεταλλευόμενοι ορισμένες διηγήσεις ανεκδοτολογι-

1. Βλ. *Dziatzko* 842, *Obens* 5, *Hagen* 71 κ.ε.

2. Τέτοιες επιστημονικές επιστολές έχουμε πολλές: για τη φυσική, του Εμπεδοκλή, για τα μαθηματικά, του Αρχιμήδη και του Ερατοσθένη, για την τεχνική, του Φίλωνα του Βυζάντιου, για την ιατρική, του Αρχιγένη του Θάσιου, του Μνησίθεου του Αθηναίου, του Φιλάγριου κ.ά. Βλ. *Σικουτρή* 204.

3. Βλ. *Schneider* 574.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κού χαρακτήρα[1] που κυκλοφορούσαν σε μεγάλη έκταση. Με βάση αυτό το υλικό κατασκεύαζαν καταστάσεις, βάζοντας το πρόσωπο που τους ενδιέφερε να αλληλογραφεί με έναν σύγχρονό του, με τον οποίο είχε ή θα μπορούσε να είχε σχέσεις[2], και έτσι πάσχιζαν να παρουσιάσουν με άμεσο τρόπο τις συνθήκες ζωής και τη δραστηριότητά του, παρουσιάζοντας άμεσα και ανάγλυφα την προσωπικότητά του και ικανοποιώντας έτσι την ανάγκη της *ηθοποιίας* και της *προσωποποιίας*[3], που είχαν τραβήξει το ενδιαφέρον των λογίων εκείνης της εποχής.

Μια μεγάλη εύνοια για την προώθησή του γνώρισε αυτό το είδος του λόγου, όταν συμπεριελήφθη στα ενδιαφέροντα των ρητορικών σχολών. Οι διδάσκαλοι των σχολών αυτών ασκούσαν υφολογικά τους μαθητές τους με βάση κείμενα επιστολικά, γνήσια ή πλαστά, για να αφομοιώσουν το ύφος και να σπουδάσουν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του προσώπου που ήταν αντικείμενο της σπουδής τους[4]. Το σημαντικότερο είναι ότι οι επίδοξοι ρήτορες, κυριευμένοι από τον πόθο της *μιμήσεως*[5], που προσδιόριζε σ' έναν πολύ μεγάλο βαθμό τη σκοπιμότητα της παιδείας, και οδηγούμενοι από την υποχρέωσή τους για άσκηση, έφτιαχναν οι ίδιοι επιστολές χωρίς πρόθεση ψευδωνυμίας ή νοθείας, ως προγυμνάσματα, σαν, τάχα, να προέρχονταν αυτά από το συγγραφέα που ήταν αντικείμενο της μελέτης τους και εκπροσωπούσε ένα συγκεκριμένο ύφος[6]. Αυτές οι επιστολές συγκεντρώνονταν και αργότερα εκδίδονταν από ανθρώπους που είχαν τα ίδια ενδιαφέροντα και οι οποίοι είτε γνώριζαν πως είναι ψευδώνυμες και πλαστές — και γι' αυτό επέφεραν και οι ίδιοι εύκολα πολλές μετατροπές και αλλοιώσεις — είτε ήταν

1. Βλ. *Gõsswein* 3.

2. Τότε υπήρχε το αξίωμα: για να υπάρξει επιστολική σύνδεση, πρέπει αυτά τα πρόσωπα να είχαν μια οποιαδήποτε σύνδεση· βλ. *Koskenniemi* 38.

3. Βλ. *Sykutris* 194.

4. Ιδιαίτερα οι δάσκαλοι της Αιγύπτου συνέθεταν διάφορους τύπους επιστολών για να χρησιμεύουν ως πρότυπο στους μαθητές τους· βλ. *Keyes* 31.

5. *Sykutris* 212.

6. Βλ. *Obens* 6.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ανυποψίαστοι για το πρόβλημα της γνησιότητας ή της πλαστότητάς τους[1]. Μέσα στις δραστηριότητες των ρητορικών σχολών πρέπει να εννοήσουμε και το γεγονός ότι, και πάνω σε παραδομένες γνήσιες ή από παλαιότερα πλαστές επιστολές, γίνονταν πολλές νέες επεξεργασίες, από διδασκάλους και μαθητές, οι οποίοι είτε άλλαζαν το ύφος και — σαν συνέπεια αυτού — αποστολέα και αποδέκτη, είτε μετέπλασσαν τη μορφή και τη δομή τους, για να υπηρετήσουν έτσι τη σκοπιμότητα της *μιμήσεως* και του *προγυμνάσματος*. Παράλληλα, οι ρητορικές σχολές ανέπτυξαν και τη θεωρία της επιστολής, πρόβαλαν και καθιέρωσαν κανόνες για τη συγγραφή της — υποβάλλοντας έτσι τη συγγραφή της γενικά στους κανόνες της ρητορικής — και συνέβαλαν πολλαπλώς στην καθιέρωσή της ως ενός σημαντικού λογοτεχνικού είδους.

Ένας τελευταίος, εξίσου σημαντικός, παράγοντας, που συνετέλεσε στη γενίκευση του ενδιαφέροντος για τις νόθες και ψευδεπίγραφες επιστολές, είναι ότι από την αρχή των αυτοκρατορικών χρόνων η επιστολή ανέλαβε το ρόλο της αρχαίας κυνικής «διατριβής», χωρίς, ωστόσο, οι επιστολές αυτές να φιλοδοξούν να είναι παραδείγματα καθαρής φιλοσοφίας[2]. Χαρακτηριστικό στοιχείο του πνευματικού χώρου σ' εκείνη την εποχή είναι ότι ξεσηκώθηκαν διαμαρτυρίες καθαρά ηθικού χαρακτήρα από διάφορες φιλοσοφικές κατευθύνσεις και μια αυστηρή κριτική των κοινωνικών συμβάσεων, πράγματα τα οποία τροφοδότησαν με κατάλληλο υλικό την κυνική φιλοσοφία, της οποίας ένα σημαντικό μέρος ήταν η λαϊκή ηθική φιλοσοφία[3].

---

1. Ο *Gösswein*, 3, υποστηρίζει ότι ήδη στην ύστερη αρχαιότητα εκφράστηκαν αμφιβολίες για τη γνησιότητα μερικών συλλογών. Αντίθετα ο *Schneider*, 564, πιστεύει πως δεν τις θεωρούσαν πλαστές. Κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους επικράτούσε η πίστη πως όλες αυτές οι επιστολές είναι γνήσιες. Αυτήν την πίστη ανέτρεψε στους νεότερους χρόνους ο Bentley, με την περίφημη εργασία του για τις επιστολές του Φάλαρη: *R. Bentley*, Dissertation upon the Epistles of Phalaris, London[3] 1816.

2. Για την κυνική επιστολή γενικά χρήσιμα είναι τα βιβλία του *W. Capelle*, De Cynicorum epistulis, Diss. Gottingen 1896, και του *D. Dudley*, A History of Cynicism, London 1937.

3. Βλ. *Attridge* 3 κ.ε., όπου υπάρχει και η βασική από τη σχετική βιβλιογραφία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τότε ακριβώς δεν γράφτηκαν μόνο επιστολές, πλαστές και ψευδεπίγραφες, οι οποίες αποδόθηκαν σε γνωστούς και καθιερωμένους εκπροσώπους του συστήματος του κυνισμού, όπως είναι ο Διογένης και ο Αντισθένης, αλλά και πολλές άλλες προσωπικότητες της πολιτικής, κοινωνικής και πνευματικής ζωής, που στους προηγούμενους αιώνες έπαιξαν έναν σημαντικό ρόλο, τις περιέβαλλαν τώρα με τα χαρακτηριστικά της κυνικής στάσης[1]. Δηλαδή είχε διαμορφωθεί η τάση να ψάχνουν και να βρίσκουν ορισμένα στοιχεία του χαρακτήρα και της ιδεολογίας των αρχαίων προσωπικοτήτων, τέτοια που σ' έναν βαθμό θα μπορούσαν να έχουν μιά κυνική διάσταση, κι αυτά τα στοιχεία τα επέκτειναν, τα συμπλήρωναν με άλλα και τα διόγκωναν, ώστε, έτσι, μέσα από τις επιστολές 'κατασκεύαζαν' μια προσωπικότητα με πολλά ή και με όλα τα χαρακτηριστικά των κυνικών φιλοσόφων[2]. Πρέπει να αναφέρουμε ότι τα στοιχεία αυτά που τους απέδιδαν δεν ήταν εντελώς αυθαίρετα, αλλά υπήρχαν κάποιες αφορμές από την ιστορικά εξακριβωμένη εικόνα των προσώπων, οι οποίες δικαιολογούσαν κάπως αυτήν την πλαστογράφηση της αρχαίας προσωπικότητας. Κύρια όμως το ὑλικό, με το οποίο δούλευε η κυνική επιστολή, προερχόταν από πηγές ανεκδοτολογικού χαρακτήρα.

Σ' αυτήν την κατηγορία ανήκουν οι επιστολές του Πυθαγόρα του Ηρακλείτου, του Σωκράτη, του Ευριπίδη, του Δημοσθένη, του Μεγάλου Αλεξάνδρου, του Αριστοτέλη, του Ιπποκράτη και άλλων. Αργότερα, κατά τους πρώτους βυζαντινούς αιώνες, ή και στο τέλος της αρχαιότητας, οι επιστολές αυτές συγκεντρώθηκαν και αποτέλεσαν διάφορα corpus, ποικίλα σε έκταση και εκλογή, που ύστερα από περαιτέρω επιλογές μας διασώθηκαν από τα βυζαντινά χειρόγραφα.

---

1. Βλ. *Kindstrand*, 150 κ.ε.

2. Μια πλήρη και λεπτομερή εικόνα αυτών των ηρώων και εξαντλητική παρουσίαση των χαρακτηριστικών και του φρονήματός τους μπορεί να βρει κανείς στο βιβλίο του *Ragnar Höistad*, Cynic Hero and Cynic King, Lund 1948.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τις επιστολές του Ιπποκράτη, όπως του Θεμιστοκλή και του Χίωνος, πρέπει να τις εντάξουμε σ' ένα ιδιαίτερο επιστολικό είδος: την επιστολική μυθιστορία (Briefromah). Αυτή η μυθιστορία έχει ιστορικό χαρακτήρα, γιατί φορείς της δράσης είναι πρόσωπα συγκεκριμένα, ενώ τα γεγονότα και τα περιστατικά, αν δεν είναι καθαρά ιστορικά γεγονότα, δεν απέχουν πολύ από την ιστορική πραγματικότητα και πάντα προϋποθέτουν μια αφορμή καθαρά ιστορική, ώστε να εξελιχθούν και να διαμορφωθούν έτσι όπως εμφανίζονται στην επιστολή[1]. Θέλουμε να πούμε, ότι το χέρι του συγγραφέα είναι ελεύθερο μόνο για τις λεπτομέρειες της ιστορίας, τις οποίες διαμορφώνει και οργανώνει ανάλογα με τη σκοπιμότητα που θέλει να υπηρετήσει με τη συγγραφή των επιστολών. Μετά απ' αυτό, ο μυθιστορηματικός χαρακτήρας της επιστολής ορίζεται και από το γεγονός ότι μ' αυτήν αξιοποιείται ένα πλούσιο βιογραφικό υλικό, που πηγάζει από κείμενα ανεκδοτολογικού περιεχομένου.

Το αρχαίο επιστολικό ρομάντσο μπορεί να πραγματεύεται από τη ζωή του υψηλού προσώπου, στο οποίο είναι αφιερωμένο, ένα μεμονωμένο περιστατικό, όπως συμβαίνει με τις επιστολές του Χίωνος· μπορεί όμως το κύριο πρόσωπο να είναι η βάση και πάνω σ' αυτήν να συνυφαίνονται άλλα περιστατικά, είτε από τον ίδιο, τον πρώτο συντάκτη, είτε και από άλλους αργότερα, χάρη στα οποία, χωρίς να χάνουμε τον βασικό προσανατολισμό, παρακολουθούμε τη ζωή του ανθρώπου σε ποικίλες εκδηλώσεις της. Το σπουδαιότερο είναι, ότι παρακολουθούμε ισοδύναμα και περιστατικά από τη ζωή ενός άλλου προσώπου, το οποίο, σύμφωνα με την οικονομία της μυθιστορίας, έρχεται σε συσχετισμό με το πρώτο, το κύριο πρόσωπο. Αυτή ακριβώς είναι η περίπτωση των επιστολών του Ιπποκράτη, όπου κοντά στη στάση του Κώου γιατρού παρακολουθούμε και τη συμπεριφορά του Αβδηρίτη φιλοσόφου, του Δημοκρίτου.

Την αρχή του επιστολικού ρομάντσου πρέπει να την αναζητήσουμε στη ρητορική *ἠθοποιία*, όπου γινόταν η προσπάθεια, ένα ιστορικό ή ημιιστορικό γεγονός να το ιδούν από την οπτική γωνία

1. *Sykutris* 214.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

του προσώπου που πραγματεύονταν. Έτσι δικαιολογείται η απολογητική στάση και η προπαγανδιστική σκοπιμότητα που έχουν αυτές οι ιστορίες σχετικά με το πρόσωπο στο οποίο είναι αφιερωμένες, κυρίως όταν το πρόσωπο αυτό—ή κάποιες πράξεις του—έχει οδηγήσει τους μεταγενεστέρους σε αμφισβητήσεις ή αμφιλεγόμενες κρίσεις.

Την αναδρομή αυτή στην ελληνική επιστολογραφία κρίναμε απαραίτητη για έναν γενικό κατατοπισμό σ' αυτό το είδος, και δεν είναι μέσα στις προθέσεις μας να εξαντλήσουμε αυτό το θέμα, μια και υπάρχουν τόσο σημαντικές εργασίες, που μπορούν να διαφωτίσουν τον ενδιαφερόμενο σε κάθε πτυχή αυτού του μεγάλου θέματος.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΓΝΗΣΙΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ

Η χειρόγραφη παράδοση μας έχει διασώσει είκοσι τέσσερις (24) επιστολές, οι οποίες απαρτίζουν τη μυθιστορία που επιγράφεται «Ἱπποκράτους ἐπιστολαί». Όπως συμβαίνει σε παρόμοιες περιπτώσεις, μερικές από τις επιστολές αυτές έχουν δύο μορφές, δηλ. παρουσιάζουν και μιά δεύτερη παραλλαγή, ενώ άλλες δε διασώζονται από όλα τα χειρόγραφα, ώστε ευλόγως να ανακύπτει το πρόβλημα: ποια μορφή, από τις δύο, της επιστολής είναι η γνήσια· ή ποιες από τις επιστολές που δεν παραδίδονται από όλη τη χειρόγραφη παράδοση είναι γνήσιες, δηλ. αρχικές[1], κι ακόμα, αν όλες αυτές στις οποίες συμφωνεί όλη η χειρόγραφη παράδοση — ή συμφωνεί σ' ένα μεγάλο βαθμό και με τους εγκυρότερους μάρτυρές της — είναι πράγματι αρχικές και γνήσιες. Πρέπει από τώρα να δηλώσουμε πως σε αρκετές περιπτώσεις οι αρμοί σύνδεσης ορισμένων επιστολών με τις άλλες είναι χαλαροί, ώστε αναπόφευκτα δημιουργούνται προβλήματα ενότητας της επιστολικής ιστορίας, ή είναι δυνατόν να επισημανθούν ανάμεσα σε επιστολές διάφορες αντιφάσεις και ασυνέπειες που κλονίζουν την ενότητά τους[2].

---

1. Μια και είναι απόλυτα βέβαιο πως οι επιστολές αυτές είναι ψευδώνυμες, που προέρχονται από τον 1ο π.Χ. αιώνα, (βλ. παρακ. 74), με τους όρους 'γνήσια' και 'γνησιότητα' εννοούμε αν η επιστολή είναι αρχική, αν έχει την αρχική, την πρώτη μορφή που θα είχε πριν υποστεί διάφορες επεξεργασίες, δηλ. δεν πλάστηκε εκ των υστέρων και προστέθηκε στις άλλες. Οι επιστολές, όπως και άλλα λογοτεχνικά είδη, υφίσταντο διάφορες επεξεργασίες ή μερικές συντάσσονταν αργότερα, είτε από τον ίδιο το συγγραφέα σε μια δεύτερη (ή και σε τρίτη) έκδοση (βλ. *Diels* 57), είτε, πιο συχνά, από άλλους διασκευαστές ή ερανιστές (βλ. *Dziatzko* 841).

2. Στο επιστολικό ρομάντσο και στις μυθιστορηματικές βιογραφίες δεν πρέπει να λαμβάνουμε σοβαρά υπόψη τους ιστορικούς αναχρονισμούς, γιατί εκείνο που ενδιέφερε το μυθιστοριογράφο ήταν, τα πρόσωπα και οι καταστάσεις να προέρχονται από τη σφαίρα του 'αρχαίου', ώστε δεν επείραζε κα-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Για να μπορέσουμε να παρακολουθήσουμε αυτό το ζήτημα θεωρούμε χρήσιμο να δώσουμε με συντομία την ιστορία που αναπτύσσουν οι επιστολές, ώστε με βάση αυτό το γενικό πλαίσιο να συζητήσουμε όλες τις λεπτομέρειες όπου συγκεντρώνονται υποψίες πως χωλαίνει η ενότητα.

Ο βασιλιάς των Περσών Αρταξέρξης κάτω από την πίεση ενός φοβερού λοιμού, που απειλούσε να καταστρέψει τα στρατεύματά του, στέλνει επιστολή στον *Πέτον (Παῖτον;)* και τον παρακαλεί να τον βοηθήσει, αυτός ή όποιοσδήποτε άλλος, να αντιμετωπίσει το λοιμό (επ. 1).—Ο Πέτος του απαντά πως μόνο ο Ιπποκράτης μπορεί να θεραπεύσει ένα τέτοιο *πάθος*, του τον συνιστά και εξαίρει παράλληλα την προσωπικότητα του Κώου γιατρού (επ. 2). — Ο Αρταξέρξης απευθύνεται τώρα με επιστολή στο σατράπη του Ελλησπόντου Υστάνη και τον διατάσσει να προσφέρει στον Ιπποκράτη ό,τι θέλει και να του τον στείλει (επ. 3). — Ο Υστάνης γράφει στον Ιπποκράτη και του ανακοινώνει την εντολή του βασιλιά (επ. 4). — Ο Ιπποκράτης απαντά στον Υστάνη, αποποιείται την προσφορά και αρνείται να συμμορφωθεί στην εντολή του βασιλιά (επ. 5.).[1] — Την απόφασή του αυτή ο Ιπποκράτης την κοινοποιεί και σε κάποιον Δημήτριο (επ. 6). — Ο Υστάνης διαβιβάζει στον Αρταξέρξη την απάντηση του Ιπποκράτη (επ. 7).—Ο Αρταξέρξης γράφει στους Κώους και τους προστάζει να παραδώσουν στους αγγελιαφόρους του τον Ιπποκράτη, απειλώντας τους συνάμα με τις συνέπειες που θα υποστούν, αν δε συμμορφωθούν στην απαίτησή του (επ. 8). — Οι Κώοι απαντούν στο βασιλιά πως δε θα υπακούσουν στις εντολές του και διώχνουν τους απεσταλμένους του (επ. 9).— Οι Αβδηρίτες στέλνουν επιστολή στον Ιπποκρά-

---

θόλου, αν μερικά πρόσωπα, που φέρονται να έχουν επιστολική επικοινωνία, ή συνδέονται μεταξύ τους με οποιοδήποτε τρόπο, δεν είναι δυνατόν ιστορικά να έχουν ποτέ συνυπάρξει· βλ. *Sykutris* 213.

1. Τις επιστολές 4 και 5 τις δεχόμαστε προς το παρόν, όπως παραδίδονται στη vulgata· όπως θα δείξουμε, οι λεπτομέρειες της ιστορίας σ' αυτό το σημείο πρέπει να είναι διαφορετικές.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τη, με την οποία τον παρακαλούν να σπεύσει στα Ἄβδηρα και να γιατρέψει το Δημόκριτο, που νοσεί στο μυαλό και γελά αδικαιολόγητα (επ. 10). — Ο Ιπποκράτης απαντά στους Αβδηρίτες ότι είναι πρόθυμος να βοηθήσει το Δημόκριτο, αν και υποψιάζεται πως αυτό που του συμβαίνει δεν είναι νόσος (επ. 11). —Ο Ιπποκράτης αποκρίνεται σε επιστολή του Αβδηρίτη Φιλοποίμενα (που δεν παρατίθεται πιο πάνω), τον καθησυχάζει πως αυτό που παρουσιάζει ο Δημόκριτος δεν είναι νόσος, αλλά *ὑπερβάλλουσα ῥῶσις ψυχῆς*, και του ζητεί να τον δεχτεί στα Ἄβδηρα (επ. 12). — Ο Ιπποκράτης παρακαλεί κάποιον Διονύσιο από την Αλικαρνασσό να μεταβεί στην Κω, για να αναλάβει την επιμέλεια του σπιτιού του, γιατί αυτός θα αναχωρήσει για τα Ἄβδηρα (επ. 13). — Ο Ιπποκράτης γράφει στο Δαμάγητο, στη Ρόδο, και τον παρακαλεί να του στείλει ένα πλοίο για να μεταβεί στα Ἄβδηρα (επ. 14). — Ακολουθεί μια δεύτερη επιστολή του Ιπποκράτη στο Φιλοποίμενα, όπου ο γιατρός του διηγείται ένα όνειρο (ότι είδε τον Ασκληπιό κοντά στις πύλες των Αβδηριτών)· απ' αυτό βγάζει το συμπέρασμα πως ο Δημόκριτος δεν έχει καμιά ανάγκη για θεραπεία (επ. 15). — Ο Ιπποκράτης, πριν αναχωρήσει για τα Ἄβδηρα, απευθύνει μια επιστολή στον περίφημο *ῥιζοτόμο* Κρατεύα, και του ζητάει να του στείλει βοτάνες που θα τις χρησιμοποιήσει ως φάρμακο για να καθάρει το Δημόκριτο (επ. 16). — Ακολουθεί μια δεύτερη, μεγάλη, επιστολή προς το Δαμάγητο, όπου ο Ιπποκράτης με χαρά περιγράφει την επίσκεψή του στα Ἄβδηρα, δίνει λεπτομερή στοιχεία της συμπεριφοράς και της δραστηριότητας του Δημοκρίτου, για τις συζητήσεις σε διάφορα φιλοσοφικά και επιστημονικά θέματα που είχε μαζί με το φιλόσοφο, και του ανακοινώνει την ευχάριστη διαπίστωση πως ο Δημόκριτος δεν υποφέρει από καμιά νόσο, αλλά εκείνοι που νοσούν είναι οι Αβδηρίτες (επ. 17).—Ο Δημόκριτος γράφει στον Ιπποκράτη, του θυμίζει τον κίνδυνο που διέτρεξε ο Ιπποκράτης να πεισθεί από τους Αβδηρίτες ώστε να ποτίσει το Δημόκριτο ελλέβορο, του εκθέτει μερικές από τις ιδιότητες του ελλεβόρου και του ανακοινώνει

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πως του έστειλε το λόγο 'περὶ μανίης' (επ. 18).—Ο λόγος 'περὶ μανίης', που υποτίθεται πως έστειλε ο Δημόκριτος στον Ιπποκράτη, όπου ο Δημόκριτος(;) κάνει περιγραφή της μανίας, έχοντας αντλήσει όμως υλικό από την πραγματεία 'περὶ ἱερῆς νούσου' του Ιπποκράτη (επ. (;) 19). — Ο Ιπποκράτης στέλνει απαντητική επιστολή στο Δημόκριτο, του εκθέτει τις δυσκολίες του ιατρικού επαγγέλματος και του ομολογεί ότι πράγματι διέτρεξε τον κίνδυνο να παρασυρθεί από τους Αβδηρίτες. Στη συνέχεια επαινεί το Δημόκριτο για τις επιστημονικές του έρευνες και του ανακοινώνει πως του στέλνει κι αυτός με τη σειρά του το λόγο 'περὶ ἐλλεβορισμοῦ' (επ. 20). — Ακολουθεί ο λόγος 'περὶ ἐλλεβορισμοῦ', που ο Ιπποκράτης υποτίθεται πως έστειλε στο Δημόκριτο, όπου περιγράφονται οι ιδιότητες και η δραστικότητα του ελλεβόρου (επ. (;) 21). — Ο Ιπποκράτης στέλνει επιστολή στο γιό του Θεσσαλό, με την οποία του συνιστά να μελετήσει αριθμητική και γεωμετρία, για να του χρησιμεύσουν στις θέσεις και ἐξαρθρήσεις των οστών, καθώς και στις περιόδους και μεταστάσιας των πυρετών (επ.22). — Ο Δημόκριτος στέλνει στον Ιπποκράτη την πραγματεία του «Περὶ φύσιος ἀνθρώπου', όπου υπογραμμίζει την αναγκαιότητα των ιατρικών γνώσεων για την καλλιέργεια της φιλοσοφίας και κάνει μια περιγραφή οργάνων του ανθρωπίνου σώματος και της λειτουργίας τους (επ.(;) 23). — Ο Ιπποκράτης γράφει στο βασιλιά Δημήτριο σχετικά με τις αρρώστιες και την προφύλαξη απ' αυτές (επ. 24).

Είναι φανερό, από την πρώτη κιόλας ματιά που θα ρίξει κανείς, πως οι επιστολές, ανάλογα με τη θεματική τους, μπορούν να αποτελέσουν τρεις ξεχωριστές ομάδες: την πρώτη ομάδα αποτελούν οι επιστολές 1-9, όπου περιλαμβάνεται η ιστορία του λοιμού και η συμπεριφορά του Ιπποκράτη απέναντι στους Πέρσες· τη δεύτερη ομάδα συγκροτούν οι επιστολές 10-17 που περιέχουν την αβδηριτική 'ιστορία', και την τρίτη οι επιστολές 18 κ.ε., όπου παρακο-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

λουθούμε τα μεταβδηρικά γεγονότα[1]. Μπορούμε μάλιστα να πούμε πως η Γ' ομάδα στην πραγματικότητα δεν είναι συνέχεια της ιστορίας αλλά μια επέκτασή της, στον τύπο της φιλοφρονητικής και επαινετικής αλληλογραφίας. Ξεκινώντας απ' αυτόν τον χαρακτήρα του τελευταίου συστήματος των επιστολών και με αφορμή ορισμένες αντιφάσεις και ακαταστασίες ήγειραν οι λόγιοι και τις πρώτες αμφιβολίες για την ενότητα και γνησιότητά τους. Ήδη ο Ermerins[2] παρατήρησε την ασυμφωνία ανάμεσα στη 18, όπου ο Δημόκριτος αναφέρει στην επιστολή του πως ο Ιπποκράτης τον βρήκε στα Άβδηρα να γράφει *περὶ κόσμου διαθέσιος καὶ πολογραφίης, ἔτι τε ἄστρων οὐρανίων* (35, 14-15), και στην προηγούμενη, όπου ο Δημόκριτος παρουσιάζεται να συγγράφει βιβλίο *περὶ μανίης* (23,1).

Πάλι στην επιστολή 17, ο Ιπποκράτης δε δίνει πίστη στους φόβους των Αβδηριτών και δεν τους άκουσε, όταν του ζητούσαν να θεραπεύσει το Δημόκριτο από τη μανία[3], ενώ στη 18, όπως παρατηρεί και ο Marcks[4], ο Δημόκριτος αναφέρει ότι ο Ιπποκράτης ήταν έτοιμος να τον καθάρει (35, 12-13): *ἐπῆλθες ἡμῖν ὡς μεμηνόσιν, ὦ Ἱππόκρατες, ἐλλέβορον δώσων, πεισθεὶς ἀνοήτοις ἀνδράσι*. Αυτό ομολογεί και ο Ιπποκράτης στην επιστολή 20, όπου γράφει στο Δημόκριτο (38, 19-20): *εἰσήχθην μὲν οὖν, ὦ Δημόκριτε, ὡς μεμηνότα ἐλλεβοριῶν*.

Για τη 19 *(περὶ μανίης)* ο Marcks επισημαίνει, πολύ σωστά, τη μεγάλη αντίφασή της με το τέλος της 18. Εκεί ο Δημόκριτος πληροφορεί τον Ιπποκράτη, ότι του στέλνει το λόγο *περὶ μανίης*, ενώ στη 19, αντί να έχουμε τη δημοκρίτεια διδασκαλία για τη μανία, διαβάζουμε γνήσια ιπποκρατική ιατρική, η οποία προέρχεται από επώνυμες ιπποκρατικές πραγματείες. Τις επιστολές 18 και 20 ο Marcks τις αποδίδει σε έναν δεύτερο συγγραφέα, επειδή συμφω-

1. Αυτήν περίπου τη διαίρεση ακολουθεί και ο *Marcks* 30.
2. *Ermerins* 3, 85 (εισαγωγή).
3. Πβ. και τις επιστολές 11, 12, 13, 14, 15 και 16.
4. *Marcks* 31.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νούν στο σημείο που αναφέραμε πιο πάνω. Με την 20 συνδέεται στενά και η 21 *(περὶ ἐλλεβορισμοῦ)*, όπως προκύπτει καθαρά από το τέλος της 20: *ἀπέσταλκα δέ σοι καὶ αὐτὸς τὸν περὶ ἐλλεβορισμοῦ λόγον*. Αλλά και η 23 πρέπει να προέρχεται από τον ίδιο συγγραφέα, ο οποίος έγραψε και τις 19 καὶ 21, γιατί, όπως εκείνες, έχει αντλήσει κι αυτή υλικό από ιπποκρατικές πραγματείες. Το ίδιο κρίνει ο Marcks και για την 22, αφού παραδίδεται ανάμεσα στις δύο άλλες, και για την 24, επειδή περιέχει κι αυτή ιδέες που προέρχονται από ιπποκρατικά έργα. Συμπεραίνει, λοιπόν, ο Marcks ότι οι επιστολές 18-24 δεν είναι γνήσιες, αλλά συντάχθηκαν όλες από έναν άλλο συγγραφέα[1].

Τις αντιρρήσεις του Marcks δέχεται και ο Herzog[2], ενώ ο Philippson συμφωνεί με την παρατήρηση των Marcks και Diels, ότι σύμφωνα με τη δήλωση που γίνεται στο τέλος της 18 θα πρέπει να περιμένουμε μια πραγματεία του Δημοκρίτου για τη μανία και όχι, όπως συμβαίνει τώρα στη 19, να έχουμε υλικό από την ιπποκρατική ιατρική. Γι' αυτό ο Philippson κρίνει ότι η επιστολή αυτή (19) δεν προέρχεται από το Δημόκριτο, όπως τουλάχιστον σήμερα δηλώνεται στον Palatinus 398, αλλά πρέπει στην αρχή της να αναγραφόταν ότι προέρχεται από τον Ιπποκράτη και θα ήταν ένα αντίδωρο του Κώου γιατρού στο Δημόκριτο για το λόγο, με το ίδιο περιεχόμενο, τον οποίο ο Δημόκριτος είχε υποσχεθεί σ' αυτόν και τώρα πια δεν υπάρχει[3].

Ανακεφαλαιώνοντας ο Philippson βλέπει ως εξής τη σύνθεση αυτών των επιστολών:

Έκδοση Α' (σημαδιακά στοιχεία): Στην επ. 17 (23, 1 κ.ε.) δηλώνεται ότι ο Ιπποκράτης βρίσκει το Δημόκριτο να παρατηρεί τα ουράνια = 18 (35,14 κ.ε.).—Στη 18 (36,2) ο Δημόκριτος δηλώνει τη διατριβή του *περὶ φύσιος ἀνθρώπου*. — Επ. 23 αυτή η διατριβή.

Στην 20 (39,1) ο Ιπποκράτης δηλώνει ως αντίδωρο στο Δημόκριτο τον *περὶ μανίης λόγο*.— Αυτός ο λόγος.

1. *Marcks* 32 και 33.
2. *Herzog* 217.
3. *Philippson* 297 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Έκδοση Β': Στην επ. 17 (23,1) ο Δημόκριτος (αντί να παρατηρεί τα ουράνια) συγγράφει για τη μανία.— Στην επ. 18 (35, 14) ο Δημόκριτος ανακοινώνει την αποστολή της συγγραφής.—Η διατριβή αυτή (που δεν υπάρχει πια).— Επ. 20 (39,1) ο Ιπποκράτης ανακοινώνει το σύγγραμμα *περὶ ἐλλεβορισμοῦ*.—Επ. 21 αυτό το σύγγραμμα (ενώ ο *περὶ μανίης* του Ιπποκράτη και του Δημοκρίτου παραλείπονται)[1].

Αντίθετα, ο Diels δε βρίσκει σοβαρές τις αντιφάσεις που παρατηρούνται στο τρίτο μέρος των επιστολών και θεωρεί όλες τις επιστολές, 1-24, ως ενιαία εργασία ενός συγγραφέα. Οι διάφορες ασυνέπειες σε μικροπράγματα δεν πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, ενώ οι διαφορές που παρατηρούνται στο ύφος οφείλονται στη σκοπιμότητα του χαρακτηρισμού των προσώπων[2].

Θα προσπαθήσουμε να συζητήσουμε, με τη μεγαλύτερη δυνατή συντομία τις πράγματι ευφυείς παρατηρήσεις και τις λογικές εξηγήσεις που έκαναν οι παραπάνω λόγιοι. Η αντίρρηση για την ενότητα των επιστολών 18 και 17, που εξέφρασε ο Ermerins και δέχτηκαν οι Marcks και Philippson, είναι σοβαρή και δεν είναι τόσο εύκολο να δικαιολογήσουμε την αντίφαση των επιστολών 17 και 18 αναγνωρίζοντας μια ανθρώπινη αδυναμία του συγγραφέα[3], εκτός κι αν επικαλεστούμε ορισμένα ελαφρυντικά ή αφορμές που θα εξηγούσαν μια τέτοια απροσεξία.

Ένα πρώτο στοιχείο που μπορούμε να αξιοποιήσουμε θετικά για την ενότητα των επιστολών είναι το ότι στη 17 επιστολή πράγματι βρίσκουμε ένα σημείο στο οποίο φαίνεται πως ανταποκρίνεται η φράση (35, 17) *ἐμεῖο μὲν φύσιν ἐπῄνεσας*· είναι προς το τέλος της επιστολής, όταν ο Ιπποκράτης ομολογεί (34, 12) *ὦ Δημόκριτε, μεγαλόδοξε, μεγάλας γε τῶν σῶν ξενίων δωρεὰς εἰς Κῶ ἀποίσομαι*.

Στην ίδια επιστολή πράγματι δηλώνεται ότι ο Ιπποκράτης βρήκε το Δημόκριτο να γράφει *περὶ μανίης* (23,1), ωστόσο σε ένα

1. *Philippson* 304.
2. *Diels* 84.
3. *Marcks* 71.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

χωρίο πιο κάτω οι δύο άνδρες κάνουν λόγο για τον κόσμο (25,2 κ. ε.): *Ἐγὼ δέ, λέγε, φημί, πρὸς θεῶν, μήποτε γὰρ διαλανθάνῃ ἅπας ὁ κόσμος νοσέων καὶ οὐκ ἔχει ὅκου διαπέμψηται πρεσβείην πρὸς θεραπείην; τί γὰρ ἂν εἴη ἔξω αὐτέου; Ὁ δ' ὑπολαβών, πολλαί γε, φησίν, ἀπειρίαι κόσμων εἰσίν, Ἱπποκρατες, καὶ μηδαμῶς, ἑταῖρε, κατασμικρολόγει πλουσίην τὴν φύσιν ἐοῦσαν. Ἀλλὰ ταῦτα μέν, ἔφην, Δημόκριτε, διδάξεις ἐν ἰδίῳ καιρῷ, εὐλαβέομαι γὰρ μή πως καὶ τὴν ἀπειρίην διεξιὼν γελῆν ἄρξῃ.* Σ' αυτό το απόσπασμα βλέπουμε τον Ιπποκράτη να ζητᾶ από το Δημόκριτο να αναβάλει αυτή τη διδασκαλία 'περὶ κόσμου'.

Μήπως όμως, για να βρούμε κάποια ισχυρότερη δικαιολόγηση της αντίφασης, πρέπει να εξετάσουμε το ενδεχόμενο ο Δημόκριτος να βρήκε τον *καιρόν*...[1] για να ασχοληθούν *περὶ κόσμου διαθέσιος και πολογραφίης*; Αν θέλαμε δηλ. να εξετάσουμε με τόσο ορθολογικά κριτήρια τις λεπτομέρειες ενός ρομάντσου—ώστε να δώσουμε ικανοποιητική απάντηση στην απόλυτα ορθολογική παρατήρηση του Ermerins και των άλλων — πρέπει να μην ξεχνάμε πως τις επόμενες μέρες θα συναντήθηκαν για το θέμα αυτό πάλι ο Δημόκριτος και ο Ιπποκράτης, στο ίδιο μέρος, όπως πληροφορούμαστε από το «ραντεβού» που έδωσαν στο τέλος της 17. επιστολής (35.3): *αὔριον δὲ καὶ κατὰ τὸ ἐξῆς ἐν ταυτῷ γενησόμεθα* και—γιατί όχι; — θα συζήτησαν για το θέμα αυτό. Τότε πρέπει να υποθέσουμε πως ο Δημόκριτος θα έδειξε στον Ιπποκράτη τα συγγράμματα που αναφέρει στη 18. τα οποία θα συνέγραφε εκείνην ακριβώς την εποχή. Παρόλα αυτά, και χωρίς να καταφύγουμε σε τέτοιες ξερές ορθολογιστικές ερμηνείες, νομίζουμε πως μπορεί να υπάρξει μια λογική εξήγηση: Όπως είπαμε, εκείνη την εποχή ο Δημόκριτος θα ασχολούνταν με τη συγγραφή έργου που, γενικά, θα αφορούσε το θέμα *περὶ κόσμου διαθέσιος* κλπ. Μέρος αυτής της γενικότερης συγγραφής πρέπει να είναι και η μελέτη για τη λει-

1. Δεν αποκλείεται μέσα στην έννοια 'καιρός' εδώ να συμπεριλαμβάνεται και το εξής νόημα: Η κατάλληλη ευκαιρία για να ακούσει ο Ιπποκράτης το μάθημα 'περὶ κόσμου καὶ ἀπειρίης' θα είναι, όταν ο Δημόκριτος θα έχει αποκαθαρθεί και, σοβαρός πια, δε θα οδηγείται στα γέλια, ακόμα κι όταν συζητάει για σοβαρά θέματα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τουργία των ζωντανών οργανισμών[1]. Αν δε δεχτούμε λοιπόν πως με τη φράση 'ἐν ἰδίῳ καιρῷ' εννοείται η ευκαιρία που θα είχαν να ασχοληθούν μ' αυτό το θέμα στις επόμενες μέρες, νομίζουμε πως δεν είναι παράλογο να σκεφτούμε ότι ο συγγραφέας με τη φράση αυτή προοικονομεί[2] την επιστολή 18, που στέλνει αργότερα ο Δημόκριτος στον Ιπποκράτη και με την οποία εκπληρώνεται το αίτημα του Ιπποκράτη. Ώστε είναι πιθανό ότι με το *περὶ κόσμου διαθέσιος* δεν νοείται μόνο η σπουδή του κόσμου, του σύμπαντος, που μέσα στη διδασκαλία του Δημοκρίτου καλύπτει το έργο του 'Μέγας Διάκοσμος'[3], αλλά και η μελέτη των ζώντων οργανισμών, ὁ 'Μικρὸς Διάκοσμος' που βρίσκεται σε αντιστοιχία και διέπεται από τους ίδιους νόμους με τον Μεγάλο. Μια ιδέα γι' αυτό μπορεί να πάρει κανείς πρόχειρα, όταν διαβάσει δύο κείμενα που συμπεριλαμβάνονται στα αποσπάσματα του Δημοκρίτου (34 D. - K.) *καὶ ὥσπερ ἐν τῷ παντὶ ὁρῶμεν τὰ μὲν μόνως ἄρχοντα... τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ μικρῷ κόσμῳ ὄντι κατὰ τὸν Δημόκριτον ταῦτα θεωροῦνται—ἀλλὰ καὶ τὸ ζῷον οἷον μικρόν τινα κόσμον εἶναί φασιν ἄνδρες παλαιοὶ περὶ φύσιν ἱκανοί*[4]. Για να επανέλθουμε στο σημείο που ο Ιπποκράτης συναντά το Δημόκριτο: όταν ο Ιπποκράτης ρωτά το Δημόκριτο, τί γράφει, κι εκείνος του απαντά 'περὶ μανίης', εννοούσε πως εκείνην ακριβώς τη στιγμή έγραφε για τη μανία, που είναι ένα μέρος της σπουδής για τη φύση του ανθρώπου κι αυτή η τελευταία είναι ένα τμήμα της γενικότερης σπουδής του κόσμου[5].

1. Ιδιαίτερη σημασία έχει η παρατήρηση ότι δίπλα του ο Δημόκριτος είχε πολλά ζώα σφαγμένα, των οποίων εξέταζε τα σπλάχνα (20,17 κ.ε.) *ἐσεσώρευτο δὲ καὶ ζῶα συχνὰ ἀνατετμημένα δι' ὅλων... καὶ τὰ σπλάγχνα τῶν ζώων ἐπεσκόπεε.*

2. Νομίζουμε πως αυτή η αρχή της 'προοικονομίας' είναι βασική αρετή των ψευδο-ιπποκρατικών επιστολών και αποκαλύπτει την ενότητά τους όχι μόνον εδώ, αλλά, και κυρίως, στο πρώτο μέρος των επιστολών· βλ.. παρακ. 41.

3. Δεν έχει σημασία αν το έργο αυτό είναι γνήσιο του Δημοκρίτου ή αν προέρχεται από το Λεύκιππο. Βλ. *Diels - Kranz* II,80.

4. Βλ. *Diels - Kranz* II, 153 και *Guthrie* 2, 471 κ.ε.

5. Σχετικά με το ζήτημα ότι ο γιατρός Ιπποκράτης έχτιζε τη διδασκαλία του πάνω σε θεωρητικά θεμέλια και ζητούσε την προέλευση κάθε φαινο-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Μετά από όλα αυτά πρέπει να σκεφτούμε ότι η εντύπωση πως δεν ικανοποιήθηκε από το Δημόκριτο η απαίτηση του Ιπποκράτη, έδωσε την ευκαιρία σ' έναν μεταγενέστερο πλαστογράφο να συνθέσει το λόγο - επιστολή 23 'Περὶ φύσιος ἀνθρώπου'[1].

'Οπως και να έχει το πράγμα, πιστεύουμε πως η αντίφαση που δικαιολογημένα παρατηρήθηκε ανάμεσα στις επιστολές 18 και 17, αν δεν αίρεται, οπωσδήποτε μειώνεται στο ελάχιστο, ώστε τώρα να μη χρειάζεται να δικαιολογηθεί ως απροσεξία ενός κατά τα άλλα προσεκτικότατου συγγραφέα.

Απομένει η ανακολουθία ανάμεσα στην επιστολή 17—όπου φαίνεται ότι ο Ιπποκράτης δεν δίνει πίστη στους Αβδηρίτες, οι οποίοι ήταν πεπεισμένοι ότι ο Δημόκριτος 'νοσεῖ' και ζητούσαν από τον Ιπποκράτη να θεραπεύσει τη μανία του—και στις επιστολές 18 και 20, στις οποίες διαβάζουμε ότι ο Ιπποκράτης πείσθηκε σ' αυτούς και ήταν έτοιμος να καθάρει το Δημόκριτο: 18 (35,12) *ἐπῆλθες ἡμῖν ὡς μεμηνόσιν, ὦ 'Ιππόκρατες, ἐλλέβορον δώσων πεισθεὶς ἀνοήτοις ἀνδράσιν,* 20 (38,20) *εἰσήχθην μὲν οὖν, ὦ Δημόκριτε, ὡς μεμηνότα ἐλλεβοριῶν, οὐ καταμαντευσάμενος ὅστις ποτ' εἶης.* Παρά τα φαινόμενα, έχουμε τη γνώμη πως στο θέμα αυτό δεν υπάρχει ασυμφωνία των επιστολών. Πρώτα-πρώτα, όταν ο Ιπποκράτης μετέβη στα 'Αβδηρα, ήταν πράγματι έτοιμος για το ενδεχόμενο να καθάρει το Δημόκριτο. Γι' αυτό είχε γράψει στον Κρατεύα (επ. 16) να του στείλει τα βότανα, γιατί έκρινε, ανεξάρτητα από το αν πίστευε στην αρρώστια του Δημοκρίτου ή όχι, ότι έπρεπε να λάβει τα μέτρα του (16,21): *ἀλλ' ὅμως εὐτρεπίσασθαι χρὴ πανταχόθεν.* 'Υστερα, πρέπει να δεχτούμε πως ο Ιπποκράτης, παρά τις ρητές ομολογίες του ότι δεν πίστεψε ποτέ τους Αβδηρίτες, σίγουρα θα διατηρούσε κάποιες υποψίες σχετικά με την ψυχική υγεία του Δη-

---

μένου από γενικές αρχές έχουν ασχοληθεί πολλοί από τους μελετητές της ιπποκρατικής ιατρικής. Βλ. π.χ. *L. Edelstein*, R. E., Sup. 6, 1935, *H. Diller*, Hermes 80, 407 κ.ε., του ιδίου Jahb. Ak. Mainz 275, και *W. Kranz*, Kosmos 41.

1. Βλ. παρακ. όπου μιλάμε για τη γνησιότητα αυτής της επιστολής.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μοκρίτου, αφού στην επιστολή του διαβεβαιώνει (20, 2 κ.ε.): *κἀγὼ παρῄνεον θαρρεῖν, ὡς τάχα μὲν οὐδενὸς ἐόντος κακοῦ, εἰ δ'ἄρα καί τινος, βραχέος καὶ εὐδιορθώτου.* Ακόμη, τουλάχιστον για ένα μικρό διάστημα, κατά τη συνάντησή του με το Δημόκριτο έδειξε ότι είχε δώσει πίστη στις υποψίες των Αβδηριτών (23, 17—24,16). Στο χωρίο αυτό οι ηπιότερες εκφράσεις *ἐλεγχθεὶς* (24,8) και *ἐλεγχθείης* (24,10) χρησιμοποιούνται με προσοχή από τον Ιπποκράτη, αντί για τα *θεραπευθεὶς* και *θεραπευθείης*[1]. Ότι και ο Δημόκριτος κατάλαβε πως ο Ιπποκράτης είχε έρθει με 'κακούς σκοπούς', το συμπεραίνουμε από τη φράση του Ιπποκράτη (23,1-2) *κἀγώ, ὦ Ζεῦ βασιλεῦ, φημί, εὐκαίρως γε ἀντιγράφεις πρὸς τὴν πόλιν* (εννοώντας: σάμπως μου φαίνεται πως επιβεβαιώνεις τις υποψίες που οι Αβδηρίτες μου ανακοίνωσαν με την επιστολή τους), στην οποία ο Δημόκριτος αντέδρασε θορυβημένος και βαθύτατα υποψιασμένος: *ποίην πόλιν, Ἱππόκρατες:* Ο Ιπποκράτης, για να κρύψει από το Δημόκριτο τις πονηρές του σκέψεις, προσπαθεί να διορθώσει—να μπαλώσει—την κατάσταση λέγοντας: *οὐδέν', ὦ Δημόκριτε, ἀλλ' οὐκ οἶδ' ὅπως προὔπεσεν.* Από το πνεύμα όμως του χωρίου αυτού προκύπτει πως ο Ιπποκράτης, δεν κατάφερε να κρυφτεί με την αφελή του δικαιολόγηση και γι' αυτό βλέπουμε το Δημόκριτο στη συνέχεια να αναλώνεται για να ανασκευάσει την επικρατούσα εντύπωση.

Μετά από τις αναλύσεις που κάναμε πιο πάνω και την επιχειρηματολογία που προβάλαμε, κρίνουμε πως δεν υπάρχουν σοβαροί λόγοι να αμφισβητήσουμε τη γνησιότητα της επιστολής 18, ούτε και της επιστολής 20, την οποία είδαμε να συμφωνεί απόλυτα με τη 18 και, μαζί μ' αυτήν, με τη 17 και τις άλλες επιστολές της δεύτερης ομάδας.

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο που πρέπει να επικαλεστούμε για τη γνησιότητα της 18 επιστολής είναι το γεγονός ότι αυτή παραδίδεται και από τις τρεις ομάδες των μεγάλων επιστολαρίων (E_1 E_2, E_3), ενώ, όπως θα δούμε, λείπουν απ' αυτά επιστολές της τρίτης ομάδας, οι οποίες δεν πρέπει να είναι γνήσιες.

---

1. Νομίζουμε πως ο Ιπποκράτης με τα *ἐλεγχθεὶς* και *ἐλεγχθείης* εννοεί κάτι πολύ βαρύτερο: *καθαρθεὶς* και *καθαρθείης*, μια έννοια που καταβάλλει

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Έχουμε τη γνώμη πως και η επιστολή 22 πρέπει να είναι γήσια, γιατί κι αυτή επιτελεί κάποια λειτουργία μέσα στις γενικότερες σκοπιμότητες τις οποίες υπηρετεί η συγγραφή αυτής της επιστολικής μυθιστορίας. Κατ' αρχήν, παραδίδεται κι αυτή, αν όχι από όλα, πάντως από επιστολάρια που εκπροσωπούν και τις τρεις ομάδες των μεγάλων επιστολαρίων, δηλ. την παραδίδουν οι ομάδες E_2 και E_3 και από την ομάδα E_1 ο κώδικας ψ. Αν και ο ψ θα μπορούσε να οφείλει αυτήν την επιστολή σε contaminatio από κάποιο άλλο χειρόγραφο από τις δυο άλλες ομάδες (E_2 ή E_3), ούτε κι' αυτό πρέπει να το θεωρήσουμε εμπόδιο για την υπόθεση, πως την επιστολή αυτή θα την είχε ο αρχέτυπος των Ε, γιατί οι υπαρχέτυποι E_1 και E_2 κατάγονται, και οι δύο, από μία κοινή πηγή[1]. Ώστε το γεγονός ότι η 22 επιστολή λείπει από πολλούς κώδικες δεν πρέπει να εκτιμηθεί ως στοιχείο αρνητικό για τη γνησιότητά της.

Όπως θα δούμε πιο κάτω, η μετάπλαση της 6 επιστολής και η αλλαγή του ονόματος του αποδέκτη της από *Δημήτριος* σε *Γοργίας* πρέπει να είχε ως αφορμή το γεγονός ότι η 22 απευθύνεται από τον Ιπποκράτη στο γιό του Θεσσαλό. Αφού ο πάπυρος (Oxy. 1184), που περιέχει τη β' μορφή της 6 επιστολής, προέρχεται από τον α' αιώνα μ.Χ., πρέπει να συμπεράνουμε πως η 22 θα υπήρχε ήδη τον α' μ.Χ. αιώνα. Η αποστολή από τον Ιπποκράτη στο γιό του Θεσσαλό αυτής της επιστολής δεν πρέπει να θεωρηθεί ως μια ανόητη και ελαφρά επέκταση της ιστορίας, ούτε μια compilatio από κάποιον μεταγενέστερο[2], αλλά έχει το νόημα ότι ο μεγάλος γιατρός συστήνει στον, επίσης γιατρό, γιό του τη σπουδή της γεωμετρίας και της αριθμητικής, την οποία ο ίδιος εξετίμησε, και σ' ένα βαθμό έμαθε, κατά τη συνεργασία του με το Δημόκριτο στα Άβδηρα. Αυτό εντάσσεται μέσα στις γενικότερες ωφέλειες που αποκόμισε ο Ιπποκράτης από το Δημόκριτο, οι οποίες είναι: η γενι-

κάθε προσπάθεια να την αποκρύψει από το Δημόκριτο. Σ' αυτό επιμαρτυρεί όλο το πνεύμα της επιφυλακτικότητας, της εγγένειας και των διαρύσεων που χαρακτηρίζει ολόκληρη την επιστολή 17.

1. Βλ. παραν. το στέμμα των μεγάλων επιστολαρίων.

2. Αυτά υποστηρίζει ο *Marcks*, 48, και αυτή η άποψη επεκράτησε αργότερα.

κή θεωρητική κατάρτιση και ο φιλοσοφικός στοχασμός, εφόδια τα οποία έλειπαν από την πρακτική και εφημερισμένη αντίληψη της ιπποκρατικής ιατρικής[1]. Το μέγα φορτίο που αποκόμισε ο Ιπποκράτης από τη διδασκαλία του Δημοκρίτου[2] είναι αυτή η θεωρητική υποδομή — ας την πούμε έτσι — η μύηση στην επιστημολογία, χάρη στην οποία ο ίδιος συμπλήρωσε τις βασικές του ελλείψεις για την άσκηση της ιατρικής επιστήμης και ελπίζει πως ο γιός του θα τελειοποιήσει τη σπουδή και την άσκηση της ίδιας επιστήμης (41,7): *ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχὴν ὀξυτέρην τε καὶ τηλαυγεστέρην κατὰ τὸ ἐν ἰητρικῇ ὀνῆσθαι πᾶν ὅ,τι χρήζει*. Η υπογράμμιση της αξίας των μαθηματικών επιστημών που γίνεται εδώ πρέπει να μας οδηγήσει σ' αυτό που αναφέρει ο Αριστοτέλης, ότι δηλ.. οι ατομικοί είχαν αναγάγει όλα τα υπαρκτά πράγματα σε αριθμούς, και να μας θυμίσει ότι υπάρχει μια σειρά από μαθηματικά συγγράμματα που αποδίδονται στο Δημόκριτο[3].

Αντίθετα, η επιστολή 24 φαίνεται πως είναι νόθη, φτιαγμένη αργότερα με βάση την 6 επιστολή (στην πρώτη της μορφή). Ένας λόγος που μας οδηγεί σ' αυτήν την υποψία είναι το ότι η επιστολή αυτή έχει παραδοθεί σε ελάχιστα χφφ και δεν την παραδίδουν όχι μόνο τα επιστολάρια, αλλά ούτε και σημαντικότατοι κώδικες της οικογένειας του Corpus. Το γεγονός δε ότι την παραδίδει το αρχαιότερο, και από τα καλύτερα, χειρόγραφο, ο Pal. Gr. 398 (b) δεν έχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί, όπως συμφωνούν οι ειδικοί μελετητές της ιπποκρατικής συλλογής, την καλύτερη συλλογή ιπποκρατικών έργων εκπροσωπεί ο Vat. Gr. 276 (V)[4] και ύστερα ο Marc. 269 (M) ή η διασταύρωση των V και M[5]. Και οι δύο αυτοί κώδικες δεν περιέχουν αυτή την επιστολή. Αν και αυτό δεν μπορεί να σημαίνει πολλά πράγματα για τη γνησιότητα της 24 επιστολής, όταν λάβουμε υπόψη μας, ωστόσο, ότι ο b (ή, καλύτερα, κάποιος

1. Γι' αυτό το θέμα βλ.. παρακ. σ. 78 κ.ε. όπου μιλάμε για το Δημόκριτο.
2. Βλ. 34,12 *μεγάλας γε τῶν σῶν ξενίων δωρεὰς εἰς Κῶ ἀποίσομαι*.
3. Βλ. Αριστοτέλη, *Περὶ οὐρ.* 3,4.303 a 4. Πβ. *Diels-Kranz* II, 144κ.ε.
4. Βλ. *Ilberg - Kuhl.* XXVI και *Pfaff* 67 κ.ε.
5. Βλ. *Anastassiou*, Marc. 18.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πρόγονος του b) είχε την ξεχωριστή αδυναμία να συγκεντρώνει άκριτα οτιδήποτε έτυχε να φέρει το όνομα του Ιπποκράτη, γιατί αυτόν το χαρακτήρα έχει αυτός ο συμπιλληματικός κώδικας, πρέπει η απουσία της επιστολής από τους παραπάνω κώδικες να θεωρηθεί σ' ένα βαθμό δεσμευτική. Συγκεκριμένα, ο b στο τέλος της 24 επιστολής (φύλ. 282r) γράφει: *ζητητέον τὸ λεῖπον τῆς ἐπιστολῆς καὶ τὴν πρὸς Πτολεμαῖον ὁλόκληρον* και αφήνει κενή ολόκληρη την επόμενη σελίδα (282v), προφανώς για να γράψει το υπόλοιπο της επιστολής και την επιστολή *πρὸς Πτολεμαῖον*, όταν θα τα εύρισκε σε κάποιο άλλο πρότυπο. Η συνύπαρξη, με οποιοδήποτε τρόπο, και ο συσχετισμός αυτής της επιστολής με την *Πρὸς Πτολεμαῖον*, που αποδίδεται στο Διοκλή από την Κάρυστο[1] και δεν έχει καμιά σχέση, ούτε συνυπάρχει σε κανέναν κώδικα με καμιά από τις επιστολές του ψευδο-Ιπποκράτη, προδίδει τη μέθοδο του παλατινού κώδικα και διαφωτίζει και τη λογική της δημιουργίας της, αλλά και τον τρόπο που παρόμοιες επιστολές παρεισέφρησαν μέσα στο σύνολο των γνησίων. Με αφορμή την επιστολή 6 (*Ἱπποκράτης Δημητρίῳ ὑγιαίνειν*) και με την ίδια λογική με την οποία ο Διοκλής κατασκεύασε την επιστολή *Πρὸς Πτολεμαῖον* πρέπει να φανταστούμε πως ένας μεταγενέστερος έπλασε την επιστολή 24 (*Ἱπποκράτους ὑγιεινὸν πρὸς Δημήτριον βασιλέα*). Αν μάλιστα λάβουμε υπόψη μας ότι η επιστολή αυτή είναι γραμμένη μάλλον σε αττική διάλεκτο, εκτός από ελάχιστους ιωνικούς τύπους, κυρίως προς το τέλος της επιστολής, δεν θα διστάζαμε να υποστηρίξουμε, χωρίς να προϋποθέσουμε την επιστολή 6, πως και τούτη η επιστολή προέρχεται από τον ίδιο συγγραφέα που έγραψε και την *Πρὸς Πτολεμαῖον*, και θα πρέπει να φανταστούμε πως, αν ο γραφέας του b, ή κάποιου προγόνου του, είχε την τύχη να εύρισκε την *Πρὸς Πτολεμαῖον*, θα είχαμε σε τούτον τον κώδικα, αλλά και σε άλλους που εξαιρτώνται απ' αυτόν, και αυτήν την επιστολή.

1. Ο συγγραφέας αυτός επονομαζόταν και νέος Ιπποκράτης και μια ματιά στους τίτλους των έργων του μπορεί να μας πείσει ότι ήταν στενά εξαρτημένος από την ιπποκρατική ιατρική. Μάλιστα, σε μερικά χφφ, που παραδίδουν την *Πρὸς Πτολεμαῖον* επιστολή, βλέπομε ότι παραδίδονται μαζί και ιπποκρατικά έργα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Και οι άλλοι δύο κώδικες που παραδίδουν την επιστολή 24, οι Laur. Plut. 74.1 (L) και Paris. 2254 (D), αντιγάφουν σ' αυτό το τμήμα τους μια δεύτερη πηγή, προφανώς κάποιον συγγενή του b (ενώ είναι απόγραφα του I, ο οποίος κατάγεται από τον M), ώστε στην πραγματικότητα ο b να παραμένει ο μοναδικός μάρτυρας γι' αυτήν την επιστολή.

Εκτός απ' αυτά, και η επιστολή αυτή έχει συντεθεί από υλικό που προέρχεται από ιπποκρατικά έργα[1], ώστε και αυτό της το γνώρισμα να την κατατάσσει μαζί με τις άλλες νόθες, τη 19 και την 21, οι οποίες πρέπει να έχουν πλασθεί αργότερα, με βάση παραπομπές στα ιπποκρατικά συγγράμματα[2].

Ένα μεγάλο πρόβλημα είναι η γνησιότητα της επιστολής-λόγου 19. Το στοιχείο που μπερδεύει τα πράγματα είναι ότι αυτή η επιστολή εξαγγέλλεται ρητά στο τέλος της προηγούμενης, ενώ διαφορετικά θα ήταν εύκολο να την απορρίψουμε ως πρόχειρο κατασκεύασμα ενός μεταγενέστερου πλαστογράφου. Ας ιδούμε όμως τις λεπτομέρειες.

Στο τέλος της επιστολής 18 (*Δημόκριτος Ἱπποκράτει*) ο Δημόκριτος πληροφορεί τον Ιπποκράτη ότι του έστειλε 'τὸν περὶ μανίης λόγον'. Κατά περίεργο όμως τρόπο ο λόγος αυτός είναι φτιαγμένος από υλικό της ιπποκρατικής ιατρικής, από το έργο 'περὶ ἱερῆς νούσου' και από το 5ο των 'ἐπιδημιῶν'. Το χειρότερο είναι ότι τα δύο ιπποκρατικά έργα αναφέρονται επώνυμα, και μάλιστα με τη δήλωση (37,4) *ὡς ἔφην ἐν τῷ περὶ ἱερῆς νούσου* και (38,2) *ἐν δὲ τῷ πέμπτῳ τῶν ἐπιδημιῶν ἱστορήσας* (*ἱστορήσας* οι κώδικες M, U, V: *ἱστόρησας* ο b). Ώστε εδώ υπάρχει μια μεγάλη σύγχυση: Σε ένα λόγο που, όπως δηλώνεται ρητά, ο Δημόκριτος στέλνει στον Ιπποκράτη, περιέχεται ιπποκρατική ιατρική, σε πολλά σημεία παρμένη αυτολεξεί απο ιπποκρατικά έργα· μάλιστα, για το γνωστό ιπποκρατικό έργο 'περὶ τῆς ἱερῆς νούσου' γίνεται από το

---

1. Ο *Marcks*, 42, εντοπίζει παραθέματα από το έργο του Ιπποκράτη 'περὶ Κρίσεων'.

2. Βλ. *Marcks* 41

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΠΑΤΡΩΝ

συγγραφέα του λόγου — το Δημόκριτο — ἡ αναφορά *ὡς ἔφην*... Το γνωστό ιπποκρατικό έργο εμφανίζεται να το οικειοποιείται ασύστολα ο Δημόκριτος(!).

Αλλά κι αν δεχτούμε ότι στο 38,2 η γραφή *ἱστορήσας*[1] είναι η ορθή, πάλι από το νόημα του χωρίου προκύπτει ότι το πέμπτο βιβλίο των Επιδημιών το ιδιοποιείται ο Δημόκριτος. Πρέπει να παρατηρήσουμε ακόμη ότι ο λόγος αυτός χωλαίνει στην αρχή του, γιατί ξεκινά με μια πρόταση, στην οποία υπάρχει μεν η μετοχή *μαινομένῳ*, όμως δεν υπάρχει κανένα ρήμα[2]. Μια επιπρόσθετη ανωμαλία προέρχεται από τον τίτλο της επιστολής. Γιατί μόνο στον κώδικα b έχουμε τον τίτλο *Δημόκριτος Ἱπποκράτει περὶ μανίης*, που συμφωνεί απόλυτα με την πληροφορία που δίνεται στο τέλος της 18 επιστολής, ενώ στους M, U υπάρχει η επιγραφή *ὁ περὶ μανίης λόγος* και στον V δεν υπάρχει καμιά επιγραφή. Ακόμα, στους κώδικες V, M η επιστολή αυτή δεν έχει αρίθμηση, ενώ στον U είναι γραμμένη μετά την 20. Τι σημαίνουν λοιπόν όλες αυτές οι συγχύσεις και παραλείψεις; Μήπως ο συγγραφέας εννοεί πως ο Ιπποκράτης οφείλει τις πραγματείες του 'περὶ τῆς ἱερῆς νούσου' και την 5η των ''Επιδημιῶν' στο Δημόκριτο, ο οποίος του έστειλε τις βασικές ιδέες μ' αυτή την επιστολή, και αργότερα ο Κώος, στηριγμένος σ' αυτήν την επιστολή, έγραψε τα δικά του έργα; Τότε όμως θα πρέπει και ο Δημόκριτος να έχει γράψει και 'περὶ ἐπιδημιῶν', ώστε ο Ιπποκράτης να οφείλει κι αυτό το έργο του σ' εκείνον. Πώς θα εξηγηθεί όμως η θαυμαστή σύμπτωση, δηλ. αυτή η διδασκαλία, που την βρίσκουμε πράγματι στο 5ο των Επιδημιών του Ιπποκράτη, να προέρχεται από το πέμπτο(!) των Επιδημιών του Δημοκρίτου; Μήπως ο συγγραφέας, χωρίς να το αντιλαμβάνεται, αποδίδει στο Δημόκριτο πράγματα που ανήκουν στον Ιπποκράτη; Όμως τέ-

---

1. Ο *Littré* που διορθώνει σε *ἱστόρησα* πετυχαίνει να συμβιβάσει αυτό με το *ἔφην* της αρχής του λόγου (37,4), δεν μπορεί όμως ούτε και τώρα να απομακρύνει τη γενικότερη αντίφαση.

2. Ο *Philippson*, 297, στηριζόμενος στο Θεόφραστο (βλ. *Diels-Kranz* II, 116, 27), συμπληρώνει κάπως έτσι την αρχή του λόγου: *φρονέοντι μὲν ἔοικεν ὁ ἄνθρωπος συμμέτρως ἐχούσης τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν κρῆσιν, μαινομένῳ δὲ...*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τοιες κωμικότητες δεν έχουμε διαπιστώσει πουθενά σ' όλη την έκταση της επιστολικής μυθιστορίας. Ο Marcks έδωσε βέβαια κάποια εξήγηση[1], την οποία, δυστυχώς, δεν μπορούμε να αποδεχτούμε, γιατί δεν φαίνεται ικανή—όχι μόνο εξαιτίας της περιπλοκότητάς της — να τακτοποιήσει το θέμα.

Έχουμε την εντύπωση πως η επιστολή αυτή είναι νόθη, δε γράφτηκε ποτέ από το συγγραφέα και δεν μπορεί να συνδεθεί, όσον αφορά τη δημιουργία της, καθόλου με τη 18 επιστολή, αλλά είναι φτιαγμένη από έναν μεταγενέστερο compilator, αδέξιο και απρόσεκτο, ώστε να δικαιολογούνται τα παράδοξα πράγματα που διαβάζουμε σ' αυτήν. Νομίζουμε πως ο συγγραφέας των επιστολών είχε, σ'ό,τι αφορά αυτό το σημείο της ιστορίας του, τούτα στο μυαλό του: Όταν ο Δημόκριτος έστειλε στον Ιπποκράτη τη 18 επιστολή, υποτίθεται (!) πως 'συνημμένα' μ' αυτήν του έστειλε και το λόγο *Περὶ μανίης* (αφού ο Ιπποκράτης τόσο πολύ τον εθαύμασε στα Άβδηρα και—γιατί όχι;—θα εξέφρασε την επιθυμία να πάρει και σ' αυτά τα θέματα ένα συστηματικό μάθημα), χωρίς βέβαια ο συγγραφέας να φροντίσει να συνθέσει έναν τέτοιο λόγο, και να τον παραθέσει μετά την 18, γιατί, όπως είπαμε, 'υποτίθεται' πως ο Δημόκριτος έστειλε έναν τέτοιο λόγο[2].

Σε κάποιο μεταγενέστερο αντίγραφο των επιστολών θα σημειώθηκε στο περιθώριο—και δίπλα στο 'τὸν περὶ μανίης λόγον' του τέλους της 18 — το βραχύ κείμενο, που τώρα το βρίσκουμε στην αρχή της 18 επιστολής και πριν από το *μαινομένῳ* στους κώδικες M, U, V: *τὸν περὶ μανίης λόγον αὐτῷ γραφέντα ἐν τῷ περὶ ἱερῆς νούσου (γραφέντα αὐτῷ V)*. Δηλ. αυτό αρχικά θα ήταν στο περιθώριο για να εξηγήσει το *τὸν περὶ μανίης λόγον* της 18 επιστολής και είχε το νόημα: ή α) ότι ο Δημόκριτος έγραψε ένα λόγο 'περὶ μανίης' που τον έστειλε στον Ιπποκράτη και με βάση αυτόν ο Ιπποκράτης συνέγραψε την πραγματεία του 'περὶ τῆς ἱερῆς νού-

1. Βλ. παραπάνω, σελ. 21 κ.ε.

2. Αν δηλ. τα χειρόγραφα δεν είχαν παραδώσει τη 19 και συνέχιζαν απευθείας με την 20, δεν είχαμε να αντιμετωπίσουμε κανένα πρόβλημα, γιατί όλα τα πράγματα θα ήταν στη θέση τους.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

σου', ή β) αυτό θα ήταν μια παρασελίδια σημείωση που ήθελε να εκφράσει απλώς ένα ερώτημα - απορία, γι' αυτά που γράφονταν μέσα στο κείμενο. Ξεκινώντας απ' αυτήν την παρασελίδια παρατήρηση ένας μεταγενέστερος γραφέας—ή ένας λόγιος—θα έφτιαξε άτεχνα και απρόσεχτα ένα λόγο για τη μανία, αντλώντας υλικό από το 'περὶ ἱερῆς νούσου' και από το 5ο των Επιδημιών του Ιπποκράτη, και τον έγραψε στο περιθώριο του κώδικά του, κρατώντας όμως πριν απ' αυτόν και την παρασελίδια σημείωση που είχε το πρότυπό του, αφού θα έδειχνε με ένα σημείο ότι ο λόγος αυτός έπρεπε να μπει στο κανονικό κείμενο μετά τη 18.

Απ' αυτόν τον κώδικα κατάγεται (ή είναι αυτός ο ίδιος) ο κοινός αρχέτυπος των b, V, M, U, ο οποίος διετήρησε την εικόνα του προτύπου του. Ο πρόγονος του b 'έμπασε' στο κείμενό του κανονικά το λόγο 'περὶ μανίης', έφτιαξε με βάση τη 18 επιστολή τον τίτλο *Δημόκριτος Ἱπποκράτει περὶ μανίης* και παρέλειψε την παρασελίδια σημείωση, ενώ ο αρχέτυπος των V, M, U έπλασε τον τίτλο ' ὁ περὶ μανίης λόγος'. Αυτή η εικόνα συνεχίστηκε σε μερικά αντίγραφά του. Έτσι ο V και ο M έμπασαν το λόγο αυτό κι αυτοί στο κείμενό τους, στη θέση που τον προόριζε το πρότυπο, αφού κατάλαβαν σωστά για πού προοριζόταν. Όμως ο V δεν κράτησε τον τίτλο 'ὁ περὶ μανίης λόγος', γιατί έκρινε πως το κείμενο, που αρχικά ήταν στο περιθώριο, μπορούσε να είναι αυτό τίτλος[1]. Αντίθετα, ο U έχει την επιστολή 20 πριν τη 19. Αυτή η αντιμετάθεση εξηγείται εύκολα. Αφού στο παλιό πρότυπο αυτός ο λόγος ήταν στο περιθώριο και χωρίς αρίθμηση, καθώς θα είχε καταλάβει όλους τους παρασελίδιους χώρους, άρα και το περιθώριο που αντιστοιχούσε στην 20, δεν επέτρεπε σ' έναν αντιγραφέα να καταλάβει εύκολα για ποια θέση προοριζόταν. Έτσι ο πρόγονος του U τον έγραψε μετά την 20, γιατί εκεί νόμισε πως είναι η σωστή του θέση. Ακολούθως του έδωσε τον αριθμό κ', αφού τον αριθμό ι0' τον είχε πάρει η επιστολή "Ιπποκράτης Δημοκρίτῳ', δηλ. η 20. Σ' αυτό συνηγορεί και το γεγονός ότι ο λόγος αυτός στους V και M, είναι μεν στην κανονική του θέση, δεν έχει όμως αρίθμηση. Δηλ. οι γρα-

1. Για την αρίθμηση των επιστολών στον V βλ. το οικείο κεφάλαιο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

φείς των κωδίκων αυτών κατάλαβαν μεν για πού προοριζόταν ο λόγος, δεν τον αριθμησαν όμως, γιατί κράτησαν την προηγούμενη αρίθμηση που είχε ο πρόγονός τους (ο αρχέτυπος *μ* και ο πρόγονος των M, U).

Νομίζουμε πως έτσι πρέπει να φανταστούμε τη διαδικασία, η οποία οδήγησε στο να έχουμε σήμερα ανάμεσα στις επιστολές την περίεργη επιστολή - λόγο που έχει πάρει τον αριθμό 19. Είναι απαραίτητο όμως να συζητήσουμε για λίγο και τη δεύτερη μορφή αυτού του λόγου που πρώτος ο Diels ανακάλυψε στον κώδικα Urb. Gr. 68 (14. αι.) και δημοσίευσε στο Hermes 53, 1918 (σελ. 57-87). Σ' αυτό το χφ παραδίδονται οι επιστολές 1-18 κανονικά όπως και στα άλλα. Μετά τη 18 όμως (φύλ. 428r) ακολουθεί ένα μεγάλο κενό $1^1/_2$ σελίδων και μετά απ' αυτό ένας μακρός λόγος, που θέμα του όμως δεν είναι ακριβώς η μανία αλλά η λύσσα. Μ' αυτόν το λόγο τελειώνουν οι επιστολές. Ο Diels υποστηρίζει πως συγγραφέας και των δύο αυτών παραλλαγών είναι ο ίδιος και ότι ο μακρότερος λόγος, που για αντικείμενό του έχει τη λύσσα, είναι μια αντικατάσταση του πρώτου, του 'περὶ μανίης', που ο συγγραφέας τον συνέθεσε σε μια δεύτερη έκδοση των επιστολών, όταν θα είχε γνωρίσει τις ιδέες της νέας 'πνευματικής' σχολής και θέλησε να τις προβάλει, αντικαθιστώντας έτσι την παλιά πραγματεία για τη μανία. Κατά τον Diels ο συγγραφέας την έγραψε, αφού θα γνώρισε και θα εθαύμασε την περιγραφή της νόσου από τους γιατρούς 'Αρτεμίδωρο και 'Αρτώριο[1] και αποκλείει το ενδεχόμενο, στηριζόμενος σε υφολογικά κριτήρια, το κείμενο αυτό να προέρχεται από βυζαντινούς χρόνους. Ο Philippson, που γενικά ακολουθεί τον Diels, εξηγεί ως εξής τη διαδικασία, σύμφωνα με την οποία αυτό το κείμενο παρεισέφρησε μέσα στον βατικανό κώδικα: Ο γραφέας, που θα ήταν μορφωμένος, είδε στο πρότυπό του ότι ήταν κατεστραμμένη η αρχή της 19 επιστολής *(περὶ μανίης)* και ακόμα, πρόσεξε ότι ένα κείμενο του Ιπποκράτη είχε αποδοθεί στο Δημόκριτο, κι έτσι έβαλε τον κώδικα αυτόν κατά μέρος. 'Έψαξε στη συνέχεια για να βρεί έναν άλλο κώδικα, και κάπου βρήκε αυτή την

1. Βλ. *Diels* 73 κ.ε., 80 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πραγματεία, που του φάνηκε πιο ταιριαστή, και την 'έμπασε' μέσα στο κείμενό του, ύστερα από ένα κενό, που το άφησε, για να δείξει ότι είχε αλλάξει πηγή. Ο Philippson, μάλιστα, δε συμφωνεί με τον Diels ότι η μακρά παραλλαγή έγινε για να αντικαταστήσει τη μικρή, αλλά ότι και οι δύο συνθέτουν μια ενότητα και θα είχαν παραδοθεί μαζί, αλλά από τον κώδικα, το πρότυπο του Urb. 68. πρέπει να είχαν εκπέσει ορισμένα φύλλα που θα περιείχαν και τη βραχύτερη μορφή[1]. Οι εξηγήσεις που δίνουν οι Diels και Philippson, μπορεί να είναι ελκυστικές, όμως δεν μπορούν να είναι σωστές και για άλλους λόγους, και κυρίως γιατί οι λόγιοι αυτοί δεν εγνώριζαν τη στεμματική θέση του Urb. 68, η οποία μας οδηγεί σε άλλα συμπεράσματα.

Κατ' αρχήν η πραγματεία αυτή δε φαίνεται να έχει κάποια σχέση με τις ιπποκρατικές επιστολές. αλλά μάλλον μοιάζει να είναι ένα πολύ μεταγενέστερο απομίμημα. Σαν πρώτο στοιχείο επισημαίνουμε το ότι έχει τη διάρθρωση ενός πραγματικού ρητορικού λόγου, με προοίμιο, διήγηση κλπ., το δε ύφος της θυμίζει όχι απλώς μια ρητορική μελέτη, αλλά έναν δικανικό λόγο. Οι τεχνικές φόρμουλες *ἀλλ' ἀναβήσομαι ὅθεν ἀπέλιπον* (24 Diels) και *ἀναβήσομαι δ' αὖθις ὀπίσω* (72 Diels) είναι σαφώς παγιωμένες εκφράσεις του δικανικού και επιδεικτικού λόγου. Δε θα διστάζαμε μάλιστα να πούμε, με βάση την αίσθησή μας και συνδυάζοντας τα στεμματικά δεδομένα, όπως τα εκθέτουμε αμέσως πιο κάτω, ότι ο λόγος αυτός προέρχεται από τους ύστερους βυζαντινούς χρόνους, από έναν ικανό μιμητή του ιωνικού λόγου. Συνάμα εκφράζουμε την απορία μας για την κατηγορηματική απόφανση των Diels και Philippson ότι το ύφος του λόγου δεν μπορεί να ανήκει σε βυζαντινή περίοδο. Πώς κατέληξαν σ' αυτή τη γνώμη, και με ποια βυζαντινά κείμενα, γραμμένα σε ιωνική διάλεκτο, σύγκριναν αυτόν το λόγο;

Ο κώδικας Urb. 68, του 14. αιώνα, είναι απόγραφο του Par. 2140 (I), του 13. αιώνα. Ο I στην αρχή του 'περὶ μανίης' είναι κολοβός, γιατί εξέπεσε ένα δίφυλλο, μετά τη λέξη ἀνάγκη (37, 6) του

1. Βλ. *Philippson* 298 κ.ε. και 300.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

'περὶ μανίης'. Τα πλείστα απόγραφα του I έχουν κληρονομήσει το χάσμα από τη λέξη *κινεῖσθαι* (384,6 L.) ως τη λέξη *ἀξίη* του *Ἐπιβωμίου* (402, 14 L.), που ακριβώς είναι και το χάσμα του I, και συνεχίζουν κανονικά με το κείμενο του Επιβώμιου. Έχουν δηλ. αυτοί οι κώδικες από τον 'περὶ μανίης' μόνο το τμήμα *μαινομένω.. ἀνάγκη*. Ο κώδικας Par. 2254(D) διακόπτεται στο τέλος της 18 επιστολής, ενώ ο Urb. 68, αφήνοντας το κενό των $1^1/_2$ σελίδων, συνεχίζει με τη Β' μορφή της 19. Δηλ. γι' αυτούς τους δύο κώδικες που προέρχονται από κοινό πρότυπο, συμβαίνει το εξής: Ο πρόγονός τους διέκοψε το κείμενό του στη 18, γιατί είδε ότι ήταν άσκοπο να γράψει ένα μικρό κομματάκι από την αρχή του 'περὶ μανίης', αφού πιο κάτω συνέχιζε ένα άσχετο κείμενο (του Επιβώμιου)· σημείωσε όμως την ένδειξη π.χ. *ζήτει τὸν περὶ μανίης λόγον*. Και ο μεν D βρήκε αργότερα από άλλο πρότυπο τον 'περὶ μανίης' και τον έγραψε κανονικά στη συνέχεια μετά τη 18, μαζί μ' αυτόν δε έγραψε και τις υπόλοιπες επιστολές, ενώ ο Urb. φαίνεται πως δεν τον βρήκε και γι'αυτό άφησε εκείνο το κενό των $1^1/_2$ σελίδων, με την ελπίδα πως κάποτε θα τον έβρισκε. Όσο για το μακρό λόγο, που παραδίδει ο Urb., είτε προέρχεται αυτός από κάποια πηγή που δεν έχει καμιά σχέση με τις επιστολές — αυτό δείχνει το κενό που άφησε, αλλά και το ότι δε συνέχισε και με τις υπόλοιπες επιστολές — είτε μετά την άκαρπη έρευνα ο γραφέας του θα τον έπλασε ο ίδιος, παίρνοντας την αφορμή από το *ζήτει τὸν περὶ μανίης λόγον*, που θα είχε το πρότυπό του.

Για να ανακεφαλαιώσουμε: Ο 'περὶ μανίης' λόγος, δεν είναι γνήσιος, δηλ. δεν μπορεί να προέρχεται από το συγγραφέα των επιστολών, αλλά είναι ένα μεταγενέστερο δημιούργημα, από κάποιον που θέλησε να αναπληρώσει την υποτιθέμενη παράλειψη. Η μακρότερη παραλλαγή, που έχει ως θέμα της τη λύσσα, είναι πολύ μεταγενέστερη, ίσως πλάσθηκε και μετά τον 13.ο αιώνα, εποχή στην οποία χρονολογείται ο κώδικας Par. Gr. 2140 (I).

Νόθη πρέπει να είναι και η 21 επιστολή, ο λόγος 'περὶ ἐλλεβορισμοῦ' που δήθεν στάλθηκε από τον Ιπποκράτη στο Δημόκριτο

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σαν αντίδωρο για τον 'περὶ μανίης' λόγο που του είχε στείλει ο Αβδηρίτης. Και για τούτου του λόγου τη σύνθεση ο μεταγενέστερος συγγραφέας έχει αντλήσει από ιπποκρατικά έργα[1], από τα οποία άλλα αναφέρει ρητώς, όπως τον *προρρητικόν* (40, 13) και το *περί πτισάνης* (40,17), ενώ άλλα έργα μπορούμε εύκολα να τα εντοπίσουμε, όπως π.χ. το βιβλίο των *Ἀφορισμῶν*[2]. Αφορμή για να πλασθεί κι αυτός ο λόγος είναι το τέλος της 20 επιστολής, όπου ο Ιπποκράτης γνωστοποιεί στο Δημόκριτο πως του έστειλε κι αυτός το λόγο 'περὶ ἐλλεβορισμοῦ' (39, 1). Αυτόν το λόγο, όπως συνέβη και με τον 'περὶ μανίης', υποτίθεται πως ο Ιπποκράτης έστειλε στο Δημόκριτο, δήθεν 'συνημμένον' με την 20 επιστολή. Εννοείται πως μετά τη διαδικασία, σύμφωνα με την οποία πλάσθηκε η 19 επιστολή, ήταν πολύ εύκολο και φυσικό να πλασθεί και η 21.

Απομένει για εξέταση η επιστολή 23: *Δημόκριτος Ἱπποκράτει περὶ φύσιος ἀνθρώπου*. Όπως οι 19 και 21 έχουν αντλήσει υλικό από ιπποκρατικά έργα, κατά τον ίδιο τρόπο και η 23 έχει αντλήσει από έργα του Δημοκρίτου· ώστε σαν τέτοια που είναι πρέπει να τοποθετηθεί στην ίδια γραμμή με τις δύο παραπάνω επιστολές. Ωστόσο, αυτή η αντιστοιχία δε θα ήταν τόσο σημαντικό κριτήριο για τη γνησιότητα της 23, γιατί στοιχεία δημοκρίτειας φιλοσοφίας βρίσκουμε και στη 17 (και λιγότερα σε μερικές άλλες)[3], όσο το γεγονός ότι σ' αυτήν την επιστολή έχουμε πιστή μίμηση του ύφους του Δημοκρίτου. Μάλιστα την επιστολή αυτή ο B. ten Brink την έχει συμπεριλάβει στα αποσπάσματα του Δημοκρίτου[4], ενώ οι Diels - Kranz την τοποθετούν στα μη γνήσια έργα του Δημοκρίτου και κάτω από την κατηγορία Imitation[5].

Διαβάζοντας κανείς αυτήν την επιστολή νομίζει πως έχει να κάνει με κάποιο ποίημα και του είναι δύσκολο να αποφύγει τη ρυθμική απαγγελία. Αυτό δείχνει έναν ικανότατο μιμητή του Δημο-

1. Βλ. *Marcks* 33 κ.ε., 39.
2. Βλ. *Marcks* 35 κ.ε.
3. Βλ. *Heinze* 504, Marcks 39 κ.ε., *Stewart* 180 κ.ε.
4. Βλ. *Marcks* 39.
5. *Diels-Krnaz* 309,6 (τ.II, 227).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κρίτειου ύφους και σίγουρα πρέπει να υποθέσουμε πως οι διάσπαρτες αναφορές και οι υπαινιγμοί — ή και οι παραπομπές, μερικές φορές[1]— τις οποίες συναντούμε μέσα στις άλλες επιστολές του Ιπποκράτη, έδωσαν την ευκαιρία σ' έναν ικανό λόγιο να κατασκευάσει ένα πεζό κείμενο που πολύ συχνά συγχέει τα όρια του πεζού λόγου και της ποίησης. Σ' αυτό το ύφος αναγνωρίζουμε εύκολα τα βασικά χαρακτηριστικά που ο Κικέρων αναγνωρίζει στο ύφος του Δημοκρίτου (De orat. I, 11, 49): Si ornate locutus est, sicut et fertur et mihi videtur, physicus ille Democritus, materies illa fuit physici, de qua dixit, ornatus vero ipse verborum oratoris putandus est. — (Orat. 20, 67): quiquid est enim, quod sub aurium mensuram aliquam cadat, etiamsi abest a versu (nam id quidem orationis est vitium), numerus vocatur, qui graece ῥυθμὸς dicitur.

Αν, όπως φαίνεται, η επιστολή αυτή θέλει να ανταποκρίνεται στην απαίτηση που πρόβαλε ο Ιπποκράτης στο Δημόκριτο στη 17 επιστολή (25,7) *ἀλλὰ ταῦτα μέν, ἔφην, Δημόκριτε, διδάξεις ἐν ἰδίῳ καιρῷ* —αυτό που πιστεύουμε πως έδωσε αφορμή στον οποιοδήποτε συγγραφέα να προσθέσει την παρούσα επιστολή—τότε και απ' αυτήν την άποψη πρέπει να την θεωρήσουμε νόθη, αφού η εκχρεμότητα που δημιουργήθηκε στη 17 επιστολή ρυθμίστηκε με την αποστολή από το Δημόκριτο στον Ιπποκράτη της 18 επιστολής[2].

Από όσα εκθέσαμε πιο πάνω για τη γνησιότητα των επιστολών του γ' μέρους της επιστολικής μυθιστορίας, πρέπει να συμφωνήσουμε πως πιστότεροι μάρτυρες της παράδοσης αυτού του μέρους είναι τα μεγάλα επιστολάρια, τα οποία, όπως δείχνουμε και στο οικείο κεφάλαιο για την παράδοση του κειμένου[3], διασώζουν μια πολύ παλιά παράδοση. Είναι δηλαδή λογικότερο να πλάσθηκαν οι νόθες επιστολές από λογίους με ιατρική μόρφωση, οι οποίοι θα είχαν στα χέρια τους το σώμα των Ιπποκρατικών και στη συνέχεια θα τις έμπασαν μέσα στα χφφ του Corpus, παρά να δεχτούμε ότι

1. Βλ. *Diels-Kranz* II, 226 κ.ε.
2. Βλ. παραπ. σελ. 24 ε.κ.
3. Βλ. παρακ. στα μεγάλα επιστολάρια.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

οι αντιγραφείς των επιστολαρίων δεν συμπεριέλαβαν εκείνες τις επιστολές που λείπουν από τα επιστολάρια, επειδή στην πραγματικότητα δεν είναι επιστολές αλλά λόγοι[1]. Ενισχυτικό αυτής της άποψης είναι το γεγονός ότι η απόσχιση της οικογένειας των επιστολών— που ύστερα μπήκε και ενσωματώθηκε με το Ιπποκρατικό Corpus — σημειώθηκε πολύ παλιά, ίσως από τον α΄ αιώνα μ.Χ., ώστε να είναι πολύ πιθανό, αυτές οι προσθήκες των επιστολών που παραδίδονταν μαζί με τα άλλα ιπποκρατικά έργα να έγιναν στους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες (εκτός από τη 19 β), όταν αναβίωσε και έφτασε στο υψηλότερο σημείο η ενασχόληση με την ιπποκρατική ιατρική και έγιναν οι γνωστές εκδόσεις των ιπποκρατικών έργων από το Διοσκουρίδη και τον Αρτεμίδωρο Καπίτωνα[2].

Αντίθετα με τις δυσκολίες που αντιμετωπίσαμε στην τρίτη ομάδα των επιστολών, και στη μεταξύ τους σύνδεση, αλλά και στην ενότητά τους με την προηγούμενη ομάδα, στη δεύτερη ομάδα (επ. 10-17) δεν έχουμε σοβαρά προβλήματα γνησιότητας ή ενότητας, τόσο των επιστολών μεταξύ τους, όσο και της ομάδας β΄ με την α΄. Οπωσδήποτε υπάρχουν μερικές αντιφάσεις ανάμεσα στις επιστολές και σίγουρα μπορούν να δημιουργηθούν ορισμένες επιφυλάξεις ως προς την ενότητα των δύο ομάδων, με πρώτη και κύρια αιτία το γεγονός ότι η β΄ ομάδα είναι αυτοτελής και μπορεί να σταθεί μέσα στην αλληλουχία της ιστορίας και χωρίς την α΄ ομάδα. Πρώτος ο Schneider[3] θέλησε να ξεχωρίσει την ομάδα αυτή από τη δεύτερη—αλλά και από την τρίτη—, χρησιμοποιώντας το επιχείρημα ότι στο πρώτο μέρος εκτίθενται ιστορικά γεγονότα, ενώ στο δεύτερο περιέχονται ιατρικά και φιλοσοφικά παραγγέλματα, κι ακόμη, ότι ως προς το μέγεθός τους οι πρώτες επιστολές είναι μικρές σε σχέση με τις δεύτερες.

Τα επιχειρήματα αυτά του Schneider καιρεί, νομίζουμε πειστικά, ο Marcks, γιατί πράγματι μέσα στο πνεύμα που κυριαρχεί στις

---

1. Βλ. *Philippson* 297
2. Βλ. *Pfaff* 72 κ.ε., και *Ilberg*, RhM 45, 111 κ.ε.
3. *Schneider*, ό. παραπ. 574.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

επιστολές του α' μέρους δεν είναι δυνατόν να περιμένουμε τέτοια παραγγέλματα, πολύ περισσότερο όταν λάβουμε υπόψη μας πως δεν μπορεί να γνωρίζει κανείς — και να περιγράψει — περισσότερες λεπτομέρειες για τις συνεννοήσεις που μεσολάβησαν μεταξύ του Αρταξέρξη και του Υστάνη, αφού οι γνώσεις για τα περσικά πράγματα είναι οπωσδήποτε περιορισμένες.

Κάποια σοβαρότερη ασυμφωνία παρατηρεί ο Marcks ανάμεσα στην 3 και την 11 επιστολή[1], γιατί στην 3 δεν υπάρχει μια λεπτομέρεια που βρίσκουμε στην 11. Δηλ. μάταια θα αναζητήσεις στην 3 αυτό που λέγεται στην 11 (9,11) *ἔνθα πόλιες ὅλαι προσῄεσαν τῆς ἐξ ἀνθρώπων εὐδαιμονίης γεγεμισμέναι*[2]. Ο Herzog βρίσκει πολλά κοινά ανάμεσα στις επιστολές της α' και β' ομάδας, ωστόσο παρατηρεί ότι το υλικό αυτών των δύο ομάδων είναι διαφορετικό, και γι' αυτό τις θεωρεί μεν σχολική παραγωγή, όμως κατά τη γνώμη του οι α' και β' ομάδες είναι ξεχωριστές εργασίες — η α' είναι επέκταση της β' — που προέρχονται από την ίδια σχολική γενιά[3]. Σχετικά μ' αυτή την εκτίμηση του Herzog πρέπει να παρατηρήσει κανείς ότι, άν η α' ομάδα είναι επέκταση της β', θα ήταν φυσικότερο οι επιστολές της πρώτης ομάδας να είχαν τοποθετηθεί μετά απ' αυτές της δεύτερης.

Παρόλες τις μικρές ασυμφωνίες και ανακολουθίες που μπορεί κανείς να εντοπίσει ανάμεσα στις επιστολές της α' και β' ομάδας, είναι τόσο πολλοί και ισχυροί οι αρμοί που τις συνδέουν, ώστε διασκεδάζεται και η παραμικρή αμφιβολία για την ενότητά τους. Ο ισχυρότερος αρμός—που πάνω του βασίζεται και όλη η φιλοσοφία της μυθιστορίας — είναι το ότι, ενώ ο Ιπποκράτης αρνήθηκε σθεναρά να παράσχει τη βοήθειά του σ' έναν ξένο βασιλιά και να θεραπεύσει ένα λαό αιώνιο εχθρό της Ελλάδος (α' ομάδα), έδειξε θαυμαστή προθυμία να βοηθήσει έναν εξέχοντα Έλληνα και να σώσει μια σπουδαία ελληνική πόλη. Έτσι, ενώ η έκκληση *νοῦσος*

1. *Marcks* 31 και 33.

2. Εδώ πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η λεπτομέρεια αυτή έχει αναφερθεί, έστω και με διαφορετικά λόγια, στην 5 επιστολή: *ὅτι καὶ προσφορῇ καὶ ἐσθῆτι καὶ οἰκήσει καὶ πάσῃ τῇ ἐς βίον ἀρκεούσῃ οὐσίῃ χρεόμεθα.*

3. *Herzog* 217.

προσεπέλασεν ἡ καλεομένη λοιμικὴ τοῖς στρατεύμασιν ἡμῶν...(επ. 1), που κάνει ο *Μέγας βασιλεὺς* μένει χωρίς απάντηση, αντίθετα στην έκκληση των Αβδηριτών (επ. 10) *κινδυνεύεται τὰ μέγιστα τῇ πόλει νῦν, Ἱππόκρατες, ἀνὴρ τῶν ἡμετέρων...* ανταποκρίνεται με πολύ μεγάλη προθυμία. Στην ίδια επιστολή η υπερτονισμένη πατριωτική φράση (6, 22 κ.ε.) *μᾶλλον δὲ ἡ Ἑλλὰς ὅλη δεῖται σου φυλάξαι σῶμα σοφίης* βρίσκεται σε αντιστοιχία με τα *οὐδὲ βαρβάρους ἄνδρας νούσων παύειν, ἐχθροὺς ὑπάρχοντας Ἑλλήνων* (επ. 5), *ἔσται γὰρ ἰσότιμος Περσέων τοῖς ἀρίστοις* (επ.3), *καὶ εἰς ἐμὲ καὶ εἰς Πέρσας ἀσελγαίνοντα* (επ.8), όπου υπογραμμίζεται η βαρβαρική και η περσική εθνικότητα.

Ο ισχυρότερος όμως δεσμός ανάμεσα στις δύο ομάδες είναι η ιδιαίτερη έμφαση που δίνεται στο θέμα της περιφρόνησης των χρημάτων. Θα λέγαμε μάλιστα πως η αγέρωχη στάση του Ιπποκράτη μπροστά στην εξανδραποδιστική προσπάθεια του βασιλιά να τον διαφθείρει με χρήματα εκφράζει την πρακτική δικαίωση της θεωρητικής του προσκόλλησης στην περιφρόνηση των υλικών αγαθών — πρώτα και κύρια των χρημάτων — αυτό δηλαδή που ο Κώος Ασκληπιάδης υποστηρίζει θεωρητικά και πρακτικά σε επιστολές της β΄ ομάδας. Στην επιστολή 10 οι Αβδηρίτες δεν παραλείπουν να του τονίσουν πως δε θα τον αφήσουν απλήρωτο (6, 10) *οὐκ ἂν ἁμάρτοις οὔτε δόξης ... οὔτε χρημάτων οὔτε παιδείης, καίτοι τὰ παιδείης πολλῷ σοι βελτίω τῶν τῆς τύχης.* Εδώ ο συγγραφέας με την υπογράμμιση της αφιλοχρηματίας δεν μας παραπέμπει απλώς στις προηγούμενες επιστολές, αλλά προϋποθέτει πως ο Ιπποκράτης έχει δώσει δείγματα αυτής της επιλογής του με τη γενναία στάση του απέναντι στον Αρταξέρξη[1]. Παρόμοια, και στην επιστολή 11 ο Ιπποκράτης με αφορμή αυτήν την πρόταση απαντά περήφανα στους Αβδηρίτες (8,16) *ἀργύριον δέ μοι ἐρχομένῳ οὔτ' ἂν φύσις οὔτ' ἂν θεὸς ὑπόσχοιτο*, και πιο συγκεκριμένα λίγο πιο κάτω (8,19) *οἱ δὲ μισθαρνεῦντες δουλεύειν ἀναγκάζουσι*

1. Πβ. επ. 5 *Περσέων δὲ ὅλβου οὔ μοι θέμις ἐπαύρασθαι*, επ. 6. *βασιλεὺς Περσέων ἡμέας μεταπέμπτεται, οὐκ εἰδὼς ὅτι λόγος ἐμοὶ σοφίης χρυσοῦ πλέον δύναται.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τὰς ἐπιστήμας, ὥσπερ ἐξανδραποδίζοντες αὐτάς, όπου υπαινίσσεται ολοφάνερα πως κάτι τέτοιο θα πάθαινε κι αυτός, αν έμπαινε στην υπηρεσία του Πέρση βασιλιά.

Αφήσαμε τελευταία τη ρητή ομολογία και αναφορά του ίδιου του Ιπποκράτη σχετικά με τη στάση του απέναντι στον Αρταξέρξη, ελπίζοντας πως θα διαλυθεί κάθε ίχνος αμφιβολίας σχετικά με την ενότητα των επιστολών: Στην επιστολή 11, όταν ο Ιπποκράτης εκθέτει τις σκέψεις του για τα νοσήματα της ψυχής, φέρνει για παράδειγμα τον εαυτό του και την άρνησή του να υποκύψει στην προσφορά του βασιλιά (9,8) *ἐγὼ δὲ εἰ πλουτέειν ἐξάπαντος ἐβουλόμην, ὦ ἄνδρες Ἀβδηρῖται, οὐκ ἂν εἵνεκα δέκα ταλάντων διέβαινον πρὸς ὑμέας ἀλλ' ἐπὶ τὸν μέγαν ἐρχόμενος Περσέων βασιλέα, ἔνθα πόλιες ὅλαι προσῄεσαν τῆς ἐξ ἀνθρώπων εὐδαιμονίης γεγεμισμέναι... ἀλλ' ἀπηρνησάμην ἐχθρὴν Ἑλλάδι χώρην ἐλευθερῶσαι.* Αυτή η θεματική συνοχή δεν παρατηρείται μόνο ανάμεσα στην πρώτη ομάδα και τις επιστολές 10 και 11, οι οποίες έχουν ανάλογο περιεχόμενο με τις επιστολές της πρώτης ομάδας, αλλά και στη 17. Εκεί η περιφρόνηση των χρημάτων προβάλλεται με κάθε ευκαιρία, π.χ. 25, 15 *ἄργυρον τήκοντα καὶ χρυσὸν καὶ μὴ παυόμενον τῆς κτήσιος ταύτης*, 26, 15 *γῆν ὀρύσσοντες ἀργύριον ζητοῦσιν, ἀργύριον εὑρόντες, γῆν ἐθέλουσι πρίασθαι.* Πολύ χαρακτηριστική είναι η δήλωση του Ιπποκράτη πως θα φύγει από τα Άβδηρα αποκομίζοντας πολύ μεγάλα οφέλη (δηλ. μεγαλύτερα από το χρυσό και τον άργυρο του Αρταξέρξη), τη σοφία που κέρδισε από τη συναναστροφή του με το Δημόκριτο και τη θεραπεία της ίδιας του της ψυχής (34, 12) *μεγάλας γε τῶν σῶν ξενίων δωρεὰς εἰς Κῶ ἀποίσομαι· πολλοῦ γάρ με τῆς σῆς σοφίης θαυμασμοῦ πεπλήρωκας... θεραπείην δὲ λαβὼν παρὰ σεῦ τῆς ἐμῆς διανοίης ἀπαλλάσσομαι...*

Από τα στοιχεία που ανιχνεύθηκαν σχηματίζουμε τη γνώμη ότι δεν υπάρχει λόγος να διατηρούμε ούτε την παραμικρή αμφιβολία, όχι μόνο για την ενότητα των επιστολών της α' και β' ομάδας, αλλά και για την οργανική σύνδεση της 10 με τις υπόλοιπες της β' ομά-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

δας, γιατί και γι'αυτήν την ενότητα έχουν μιλήσει οι φιλόλογοι[1], με βασική αιτία την απουσία της επιστολής αυτής από μερικά χφφ και παπύρους[2].

Αν, όπως είδαμε, αποκαλύπτεται εύκολα η ενότητα της πρώτης ομάδας των επιστολών με τη δεύτερη, δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε το ίδιο και για τις σχέσεις των επιστολών της α' ομάδας μεταξύ τους, γιατί σ' αυτές παρατηρούνται πολλές αντιφάσεις και αδυναμίες, που συχνά δημιουργούν προβλήματα στην αλληλουχία των γεγονότων που ιστορούνται. Σ' αυτές τις αδυναμίες έρχονται να προστεθούν και τα προβλήματα που δημιουργεί η παράδοση του κειμένου, η οποία ποικίλλει από οικογένεια σε οικογένεια και—το χειρότερο—από πάπυρο σε πάπυρο. Αυτή η ποικιλία της παράδοσης συνίσταται είτε από διαφορετικές επιλογές επιστολών, είτε από διαφορετικές παραλλαγές, τόσο στο περιεχόμενο και τον παραλήπτη όσο και στη μορφή — τη δομή — των επιστολών.

Ξεκινάμε από τις εκφρασμένες αντιρρήσεις για τη γνησιότητα και την ενότητα των επιστολών, και πρώτα-πρώτα των επιστολών 1 και 2. Αφορμή για την αμφισβήτηση της γνησιότητάς τους έδωσε το γεγονός ότι οι επιστολές αυτές λείπουν από τους παπύρους[3] P^1 και P^2 και από τα μικρά επιστολάρια (ε). Μια δεύτερη αφορμή στάθηκε το ότι οι 1 και 2 αναφέρονται στην αλληλογραφία

---

1. Ήδη ο *Marcks* συζητεί, σελ. 32, το ποσό των δέκα ταλάντων που ο Ιπποκράτης αρνείται να δεχτεί από τους Αβδηρίτες, επ. 11 (9,9 *οὐκ ἂν εἵνεκα δέκα ταλάντων διέβαινον πρὸς ὑμέας* (πβ. επ. 16 (= 17,4) *οὐδ' ἂν Ἀβδηρῖταί με νῦν δέκα ταλάντοις ἐδελέαζον*), για το οποίο στην επ. 10 δεν αναφέρεται τίποτα τέτοιο. Πβ. και *Pohlenz* 352, *Diels* 84 και *Kalbfleisch* 6.

2. Από την παρουσία της 6 επιστολής (έστω της δεύτερης μορφής της) στον P^1 μπορούμε να εικάσουμε πως στο πρότυπο του αρχαιότερου παπύρου θα υπήρχε και η 10 επιστολή, γιατί, όπου παραλείπεται αυτή, παραλείπονται μαζί της και οι επιστολές 6-9.

3. Ο *Philippson* κάνει λάθος (απ' ό,τι φαίνεται και ο *Pohlenz* 350), όταν υποστηρίζει (σελ. 294) πως και από τους τρεις παπύρους λείπουν οι επιστολές 1 και 2. Γιατί ο P^3, που περιέχει μέρος της 5β και της 11, σύμφωνα με τη στεμματική του θέση πρέπει να περιείχε οπωσδήποτε και τις επιστολές 1 και 2.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αρταξέρξη και Πέτου, ενώ οι 3 κ.ε. περιλαμβάνουν επιστολές του Αρταξέρξη, του Υστάνη, του Ιπποκράτη και των Κώων. Δίνεται δηλ., η εντύπωση πως οι επιστολές 3 κ.ε. μπορούν να σταθούν και χωρίς τις 1 και 2, οι οποίες δεν κρίνονται απαραίτητες. Ξεκινώντας απ'αυτές τις σκέψεις, ο Philippson βλέπει ως δυνατή μια μεταγενέστερη (τρίτη) έκδοση των επιστολών[1]. Στη συνέχεια, στηριζόμενος κυρίως στο γεγονός ότι οι δυο αυτές επιστολές είναι μή απαραίτητες, συμφωνεί με τον Pohlenz, ότι πρέπει να τις θεωρήσουμε ως μια προσθήκη που προέρχεται από τη σχολική παράδοση. Κατά την άποψη του Pohlenz η προσθήκη των επιστολών 1 και 2 έγινε μαζί με τη μεταβολή των 4 και 5 (δηλ. με την εκδοχή ότι ο Υστάνης διεβίβασε στον Ιπποκράτη και την ίδια την επιστολή του βασιλιά[2]) με τη διασκευή της 6 (δηλ. την αντικατάσταση του αποδέκτη Γοργία με το Δημήτριο) και με τις μεταβολές που σημειώθηκαν στη 17, στη 18, στο τέλος της 20, την προσθήκη της 21, όπως αναφέραμε πιο πάνω. Πριν προχωρήσουμε στην εξέταση των άλλων επιστολών αυτής της ομάδας, πρέπει να δηλώσουμε πως οι επιφυλάξεις που διατυπώθηκαν για τη γνησιότητα και την οργανικότητα των δυο πρώτων επιστολών είναι αστήρικτες, διότι: Αν τις παραλείπουν τα χφφ ε και οι πάπυροι P^1 και P^2, αυτό οφείλεται στον κοινό τους αρχέτυπο κατά τη δ' φάση της εξέλιξης[3], — ο οποίος επέλεξε ορισμένες επιστολές και δεν προτίμησε τις 1 και 2. Όσο για τη μη αναγκαιότητα των δυο επιστολών και τη στροφή της ιστορίας σε άλλη κατεύθυνση, αν και το θέμα αυτό θα το αναπτύξουμε διεξοδικά πιο κάτω[4], σημειώνουμε τα εξής: Ο βασιλιάς Αρταξέρξης ζήτησε πρώτα βοήθεια από το γιατρό Πέτο—μια πολύ συνηθισμένη ενέργεια της περσικής αυλής — κι αυτός τον παρέπεμψε στον Ιπποκράτη, αναγνωρίζοντας έτσι, αυτός ο ξένος, την υπεροχή του Έλληνα γιατρού· ώστε η μετάβαση στην 3 επιστολή είναι οργανικά

1. Ο *Philippson*, σελ. 805, κάνει την παραχώρηση πως, αν τις δεχτούμε ως αρχικές πρέπει να τις θεωρήσουμε ως μία αφιέρωση στον *Παίτον*.

2. Βλ. παρακ. σελ. 150.

3. Βλ. παρακ. όπου γίνεται λόγος για τους ε και παπύρους.

4. Βλ. Το κεφάλαιο 'χαρακτήρας και σκοπιμότητες της επιστολικής μυθιστορίας'.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

δικαιολογημένη. Εκτός από τα δύο συνδετικά στοιχεία που προσδιόρισε ο Philippson[1], πρέπει να επισημάνουμε και ένα άλλο, πολύ σημαντικό κατά τη γνώμη μας: υπάρχει απόλυτη συμφωνία και ανταπόκριση του τέλους της τρίτης επιστολής (του Αρταξέρξη προς τον Υστάνη): *ἄνδρας γὰρ εὑρεῖν δυναμένους τι κατὰ συμβουλίην οὐ ῥηίδιον* με το, επίσης, τέλος της πρώτης επιστολής (του Αρταξέρξη προς τον Πέτο): *γνώμην οὐκ ἔτι ἔχω μετ' ἀνδρῶν γονίμων βουλεύσασθαι*. Η αλληλουχία των ιδεών τονίζεται και με την αντίθεση της Ασίας, που δεσπόζει στην 1 επιστολή, με την Ευρώπη, που σκόπιμα προβάλλεται στην 3: *καὶ εἴ τις ἐστὶν ἄλλος ἀνὴρ κατ' Εὐρώπην ἀγαθός*.

Και σχετικά με τη γνησιότητα και ενότητα των υπόλοιπων επιστολών της πρώτης ομάδας (3-9) έχουν επισημανθεί αρκετά προβλήματα. Καταρχήν, τα μικρά επιστολάρια παραδίδουν μόνον αυτές τις επιστολές, ενώ τα μεγάλα επιστολάρια και οι πάπυροι P^2 και P^3 παραλείπουν τις επιστολές 6-9 (και τη 10)[2]. Δηλαδή, όλες τις επιστολές αυτής της ομάδας, 1-9 (και τη 10), περιέχουν μόνο τα χφφ του Corpus. Αυτή η ποικιλία στην παράδοση των επιστολών οφείλεται στη διαδικασία της επιλογής, που εκείνη την εποχή λειτουργούσε κυρίως μέσα στο σχολείο και για σχολικούς σκοπούς. Αφού μάλιστα οι επιστολές αυτές είναι όλες μικρές σε έκταση, αυτό ευνοούσε το να τις επιλέγουν και να τις αποσπούν από τις άλλες, γιατί ένα σχολικό εγχειρίδιο π.χ. είχε τη δυνατότητα να παρουσιάσει πολλούς τύπους επιστολής, μεγαλύτερη ποικιλία προσφωνήσεων και τυπικών κατακλείδων κι, ακόμη, οι μαθητές είχαν την ευκαιρία να σπουδάσουν το διαφορετικό ύφος της καθεμιάς, που ήταν ανάλογο και με το ήθος του προσώπου που υποτίθεται πως την είχε γράψει (ηθοποιία). Όσο για την παράλειψη των επιστολών 6,7,8,9, από τα μεγάλα επιστολάρια, αυτό δε σημαίνει πως οι επιστολές αυτές δεν είναι γνήσιες, αλλά συντρέχουν άλλοι λόγοι, κυρίως παλαιογραφικοί, οι οποίοι οδήγησαν στην παράλειψή τους.

1. Ο *Philippson*, σελ. 296, σημειώνει τη δυνατότητα να δείχνει η αρχή της 3 κάποια σχέση με τις δύο πρώτες (ότι δηλ. η φήμη του Ιπποκράτη που έφτασε στον Αρταξέρξη μπορεί να είναι υπαινιγμός στην επ. 2).

2. Ο P^1 παραδίδει την 6, όμως σε μια άλλη μορφή, 6β.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σ' αυτό συνετέλεσε και το γεγονός ότι κι όταν εξαιρεθούν από το σύνολο των επιστολών, αυτές δε διαταράσσουν καθόλου την ενότητα της ιστορίας και την αλληλουχία των γεγονότων[1].

Πάντως φαίνεται βέβαιο πως αυτή η διαδικασία της επιλογής έγινε από πολύ παλιά, όχι πολλά χρόνια μετά το θάνατο του συγγραφέα—δεν αποκλείεται αυτό να συνέβη ενώ ο συγγραφέας θα ζούσε ακόμη, όταν υποθέσουμε πως οι επιστολές θα μπήκαν αμέσως στο σχολείο—. Κάτι τέτοιο μας υποχρεώνει να το σκεφτούμε το γεγονός ότι η επιλεκτική διαδικασία είναι παρούσα και στον αρχαιότερο πάπυρο (POxy. 1184), που δεν μπορεί να χρονολογηθεί μετά τα μέσα του α' μ.Χ. αιώνα[2]. Ο πάπυρος αυτός περιέχει τις επιστολές 3,4 (4β) 5β, 6β.

Το μεγάλο πρόβλημα όμως είναι ότι οι επιστολές 4 και 5 έχουν διαφορετική μορφή—και ακολούθως εκπροσωπούν διαφορετική εκδοχή της ιστορίας — στο Corpus, στα μεγάλα επιστολάρια, στα μικρά επιστολάρια και στους τρεις παπύρους (P^1, P^2, P^3), ώστε να δημιουργούνται ασυνέπειες, ανακολουθίες και γενικά μια αταξία, που διασπά και συγχέει την ομαλή εξέλιξη των γεγονότων. Πριν εξετάσουμε τις διάφορες ερμηνείες που προτάθηκαν, είναι απαραίτητο να ιδούμε ποιο είναι ακριβώς το πρόβλημα.

Τα χφφ του Corpus έχουν την εξής μορφή των επιστολών:[3]

4. *Ὑστάνης Ἱπποκράτει ἰητρῷ ἀπὸ Ἀσκληπιοῦ γεγονότι χαίρειν. Βασιλεὺς μέγας Ἀρταξέρξης σοῦ χρήζων ἔπεμψε πρὸς ἡμέας ὑπάρχους, κελεύων σοι ἀργύριον καὶ χρυσὸν καὶ τὰ ἄλλα χύδην ὧν σπανίζεις καὶ ὅσα βούλει διδόναι, καὶ πέμπειν πρὸς ἑωυτὸν ἐν τάχει· ἔσεσθαι γὰρ Περσέων τοῖς ἀρίστοις ἰσότιμον. Σὺ οὖν παραγίνου ξυντόμως. Ἔρρωσο.*

---

1. Βλ. παρακ., σελ.53, αναλυτικά τους λόγους που θα συνετέλεσαν στην παράλειψή τους.

2. Βλ. *Hunt* 195.

3. Δε σημειώνουμε εδώ τις μικρότερες αποκλίσεις των επιμέρους χωδίκων, αλλά δίνουμε το κείμενο που υποθέτουμε ότι θα παρέδιδε ο αρχέτυπος κάθε οικογένειας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

5. *Ἱπποκράτης ἰητρὸς Ὑστάνει Ἑλλησπόντου ὑπάρχῳ χαίρειν Πρὸς τὴν ἐπιστολήν, ἣν ἔπεμψας φάμενος παρὰ βασιλέως ἀφῖχθαι, πέμπε βασιλεῖ ἃ ἐγὼ γράφω*[1] *ὅτι τάχος, ὅτι καὶ προσφορῇ καὶ ἐσθῆτι καὶ οἰκήσει καὶ πάσῃ τῇ ἐς βίον ἀρκεούσῃ οὐσίῃ χρεόμεθα. Περσέων δὲ ὄλβου οὔ μοι θέμις ἐπαύρασθαι, οὐδὲ βαρβάρους ἄνδρας νούσων παύειν, ἐχθροὺς ὑπάρχοντας Ἑλλήνων. Ἔρρωσο.*

Είναι φανερό, όταν συνεξετάσουμε με προσοχή τις δύο επιστολές, ότι κάτι δεν πάει καλά. Γιατί στην 5 ο Ιπποκράτης αναφέρει ότι ο Υστάνης του διεβίβασε την επιστολή του βασιλιά· όμως από την επιστολή 4 δεν προκύπτει ότι ο Υστάνης του διεβίβασε την επιστολή του Αρταξέρξη (3), αλλά φαίνεται πως του στέλνει ο ίδιος μια δική του επιστολή, στην οποία του ανακοινώνει την εντολή του βασιλιά. Αλλά και η 3 επιστολή είναι μεν συνεπής με την 4, όχι όμως και με την 5, γιατί και εκεί ο Αρταξέρξης δίνει εντολή στον Υστάνη να προσφέρει χρυσό στον Ιπποκράτη και να του τον στείλει, και δεν του ζητάει να διαβιβάσει την επιστολή του στον Ιπποκράτη. Η αταξία διευρύνεται, όταν προσέξουμε την επιστολή 7, που είναι η απάντηση του Υστάνη στην επιστολή του Αρταξέρξη (3), όταν ο πρώτος είχε πια δεχτεί την αρνητική απάντηση του Ιπποκράτη:

Ἦν ἔπεμψας ἐπιστολήν, λέγων πέμψαι Ἱπποκράτει ἰητρῷ Κῴῳ ἀπὸ Ἀσκληπιαδῶν γεγονότι, ἔπεμψα καὶ παρ' αὐτοῦ δὲ ἐκομισάμην ἀπόκρισιν...

Στην επιστολή αυτή ο Υστάνης όχι μόνο ανακοινώνει ότι διεβίβασε την επιστολή του βασιλιά στον Ιπποκράτη, αλλά προσθέτει και το παράδοξο, πως ο Αρταξέρξης με την επιστολή που του έστειλε (3) τον διέτασσε να την διαβιβάσει στον Ιπποκράτη, κάτι που δεν είναι γραμμένο στην επιστολή 3. Δηλαδή η 7 συμφωνεί μεν με την 5, βρίσκεται όμως σε αντίφαση με την 4 και κύρια με την 3.

---

1. Τη γραφή αυτή παραδίδει ο b και τα μικρά επιστολάρια.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Δεν είναι όμως καλύτερα τα πράγματα και στα μεγάλα επιστολάρια. Εκεί η 4 έχει τη μορφή:

4β. ἣν ἔπεμψεν ὁ βασιλεὺς ἐπιστολὴν σέο χρήζων
ἔπεμψά σοι· γράψον οὖν πρὸς ταύτην κατὰ τάχος
ἵνα πέμψω.

και η 5:

5β. πέμπε εἰς βασιλέα ὡς ὅτι ἐγὼ γράφω ὅτι καὶ προσφορὴ καὶ ἐσθῆτι κλπ.

Αν προσέξουμε καλά την εκδοχή που θέλουν να προβάλουν αυτές οι επιστολές, θα πρέπει να επισημάνουμε κάποια προσπάθεια για συμβιβασμό και θεραπεία μιας εξόφθαλμης αντίφασης. Βέβαια με την 4β εξασφαλίζεται η εκδοχή ότι ο Υστάνης διεβίβασε στον Ιπποκράτη την επιστολή του βασιλιά. Ενώ όμως αυτό θα αρκούσε για έναν ικανοποιητικό συμβιβασμό(4β—5), βλέπουμε να εμφανίζεται η 5β, που δεν είναι τίποτε άλλο παρά η αποκεφαλισμένη 5 και η απαλλαγή της από τη φράση *πρὸς τὴν ἐπιστολὴν ἣν ἔπεμψας φάμενος παρὰ βασιλέως ἀφῖχθαι*, κάτι που δεν ήταν απαραίτητο να γίνει, αφού πλέον τα πράγματα αποκαθίστανται με την 4β.

Στα μικρά επιστολάρια και στους παπύρους P^1 και P^2 έχει διαμορφωθεί μια άλλη κατάσταση. Τα μικρά επιστολάρια περιέχουν στη βασική της μορφή την $4β^1$ και ως απόκριση σ' αυτήν την 5^2. Ο P^1 (1. αι. μ. Χ.) περιέχει στο κανονικό του κείμενο τις επιστολές 4 και 5β, δηλ. δέχεται την άποψη ότι ο Υστάνης δε διεβίβασε την επιστολή του Αρταξέρξη, όμως στο περιθώριο έχει καταχωρίσει και την 4β. Ο P^2 (2. αι. μ.Χ.) συγχέει και τις δύο εκδοχές παραδίδοντας κανονικά στο κείμενό του τις επιστολές 4β, 5, 5β. Η εικόνα που μας παρουσιάζουν οι δύο πάπυροι έχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί δείχνει ότι ήδη πριν το 50 μ.Χ. είχε γίνει η σύγχυ-

1. Οι σημαντικότερες αποκλίσεις τους από τις γραφές των E είναι: *ἔπεμψα* E: *πέπομφα* e ‖ *κατὰ τάχος ἵνα* E: *ἵνα κατὰ τάχος* e.

2. Μ' αυτό δεν εννοούμε πως η 5 των e και των παπύρων είναι και στις λεπτομέρειες σύμφωνη μ' αυτήν του Corpus, αλλά ότι τα e προβάλλουν την άποψη πως ο Υστάνης διεβίβασε στον Ιπποκράτη και την επιστολή του βασιλιά.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ση με τις δύο εκδοχές που εκπροσωπούν οι επιστολές αυτές.

Ίσως θα ήταν εύκολο, για να αποκαταστήσουμε την τάξη, να δώσουμε τη λύση που θέλησε να δώσει και ο Pohlenz[1]: Από τον τρόπο που μας έχουν παραδώσει τις επιστολές οι πάπυροι και τα χειρόγραφα, φαίνεται πως υπήρχαν, πριν απο τα μέσα του α΄ μ.Χ. αιώνα, εποχή στην οποία χρονολογείται ο POxy. 1184, δύο παραλλαγές αυτής της ιστορίας· η μία ήταν ότι ο Υστάνης διεβίβασε στον Ιπποκράτη και την επιστολή του Αρταξέρξη, και η άλλη, ότι του έστειλε μόνο μια δική του επιστολή, όπου του ανακοίνωνε το περιεχόμενο της επιστολής που είχε λάβει από το βασιλιά. Ανάλογη με τις δύο εκδοχές ήταν και η απάντηση του Ιπποκράτη. Ύστερα, οι επιστολές αυτές διασταυρώθηκαν με αποτέλεσμα σήμερα να έχουμε όλο αυτό το μπέρδεμα. Στην παλαιότερη παραλλαγή της ιστορίας — και την αρχική; — μας οδηγούν, σύμφωνα με τον Pohlenz, τα μικρά επιστολάρια, όπου η επιλογή των επιστολών (4β, 5) αποκαθιστά τη λογική σύνδεσή τους.

Παρ' όλη τη λογικότητα που μαρτυρεί η τακτοποίηση που έκανε ο Pohlenz, νομίζουμε πως δεν πρέπει να δεχτούμε αυτήν την πρόταση. Οι επιφυλάξεις μας δεν απορρέουν καθόλου από το γεγονός ότι τα μικρά επιστολάρια, που εκπροσωπούν αυτήν την εκδοχή, είναι πολύ μεταγενέστεροι κώδικες[2]—αφού η ξεχωριστή παράδοσή τους ξεκινά ήδη από τα μέσα του α΄ μ.Χ. αιώνα—, αλλά από το ότι σ' αυτά δεν παραδίδεται η 7 επιστολή — όπως και στους παπύρους—, ώστε να γνωρίζουμε ποια μορφή θα είχε και ανάλογα να κρίναμε τη συνέπειά της τόσο με την 3 όσο και με τις 4,5[3]. Ο λόγος είναι ότι ανάμεσα στην εκδοχή των 4β,5 και στην 3 εξακολουθεί να υπάρχει σοβαρή ασυνέπεια. Γιατί στην επιστολή 3 ο Αρταξέρξης δεν ζητεί από τον Υστάνη να διαβιβάσει την επιστολή του στον Ιπποκράτη. Ώστε, παρόλο που η διευθέτηση που πρότεινε ο

1. *Pohlenz* 351 κ.ε.

2. Τα παλαιότερα απ'αυτά (Par. 1760 και Vind.82) δε χρονολογούνται πριν τα τέλη του 15. αιώνα.

3. Θα δείξουμε παρακ., σελ. 52, ότι και σ'αυτήν την επιστολή κάτι δεν πάει καλά. Πβ. και *Pohlenz*, 349.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Pohlenz είναι σοφή και βάζει κάποια τάξη στην αλληλουχία των γεγονότων, φαίνεται πως επιβάλλεται να εξηγήσουμε διαφορετικά τη διαδικασία που δημιούργησε την ανωμαλία σ' αυτό το μέρος της ιστορίας.

Όπως επιβάλλουν τα πράγματα, πρέπει να κάνουμε τρεις υποθέσεις:

Υπόθεση α': Ο Υστάνης μαζί με την επιστολή του που απηύθυνε στον Ιπποκράτη (4) ίσως έστειλε ως 'συνημμένη' και την επιστολή του Αρταξέρξη. Έτσι αποκτά λογική η 5 και συμφωνεί με την 4. Αν έγινε έτσι, η 4β και η 5β γράφτηκαν ύστερα, από κάποιον άλλο, για να δικαιολογήσουν την αντίφαση που προκύπτει από την 5. Δηλ. αντί της 4 γράφτηκε η 4β και αφαιρέθηκε από την 5 η αρχική—και επίμαχη—φράση *πρὸς τὴν ἐπιστολήν, ἣν ἔπεμψας φάμενος παρὰ βασιλέως ἀφῖχθαι.*

Υπόθεση β': Αν δε δεχτούμε πως ο Υστάνης έστειλε ως 'συνημμένη' και την επιστολή του βασιλιά και θεωρήσουμε, πάλι, αρχική την 4, τότε κάποιος άλλος αφαίρεσε την αρχική φράση από την 5, για να πετύχει έναν συμβιβασμό (= 5β).

Υπόθεση γ': Ο Υστάνης απέστειλε στον Ιπποκράτη την επιστολή 4, με την οποία του γνωστοποιούσε τη διαταγή του βασιλιά. Ο υπερήφανος Κώος κωφεύει και δεν του απαντά.— Ο Υστάνης του ξαναγράφει (4β) και του στέλνει και το κείμενο του βασιλιά (επ. 3), πιστεύοντας πως ο Ιπποκράτης τώρα θα υπακούσει και θα του απαντήσει. — Ο Ιπποκράτης τώρα του απαντά, αλλά... αρνητικά, με την επ. 5.— Παράλληλα, ο αγέρωχος Ασκληπιάδης ανακοινώνει την υπερήφανη στάση, που κράτησε απέναντι στο βασιλιά, σ' έναν Δημήτριο (6).— Ο Υστάνης στέλνει στον Αρταξέρξη επιστολή, με την οποία του διαβιβάζει την απάντηση που του έστειλε ο Ιπποκράτης, αφού πρώτα διεβίβασε στον Ιπποκράτη την επιστολή που ο βασιλιάς του είχε στείλει, του Υστάνη (επ.7).

Είναι γεγονός πως μ' αυτήν την υπόθεση συμβιβάζονται μεταξύ τους οι επιστολές 3, 4, 4β, 5, αλλά συμβιβάζεται, επίσης, και η επιστολή 7, όσον αφορά το μέρος της ότι ο Υστάνης έστειλε στον Ιπποκράτη και την επιστολή του Αρταξέρξη (3). Εκείνο όμως που

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΠΑΤΡΩΝ

ακόμη μένει μεταίωρο είναι το ότι στην 7 αναφέρεται πως στην επιστολή του Αρταξέρξη στον Υστάνη περιεχόταν η εντολή να την στείλει (την 3) στον Ιπποκράτη, κάτι που δεν περιέχεται, όμως, στην 3. Αυτή η ασυνέπεια είναι πράγματι σοβαρή και δεν επιτρέπεται να επικαλεστούμε το δικαιολογητικό της συγγνωστής αποσεξίας του συγγραφέα[1].

Ωστόσο, η αντίφαση αυτή αίρεται και η επιστολή 7 συμβιβάζεται και με τις 4β, 5, αλλά και, κυρίως, με την 3, όταν επιχειρήσουμε στο κείμενό της μια μικρή και ανώδυνη διόρθωση: αντί της γραφής *λέγων πέμψαι Ἱπποκράτει ἰητρῷ Κώῳ ἀπὸ Ἀσκληπιαδῶν γεγονότι*, που παρέχουν τα χφφ, να γράψουμε *λέγων πέμψαι Ἱπποκράτην ἰητρὸν Κῶον ἀπὸ Ἀσκληπιαδῶν γεγονότα*. Το *πέμψαι Ἱπποκράτην* αναφέρεται στη διαταγή του Αρταξέρξη (επ. 3): *καὶ πέμπε ἐς ἡμέας* (sc. *αὐτόν*). Δηλαδή, το *ἔπεμψα* της επιστολής 7, δεν έχει καμιά σχέση με τό *πέμψαι* της ίδιας επιστολής, γιατί έχει ως έμμεσο αντικείμενο την 'κατὰ τὸ νοούμενο' δοτική *αὐτῷ*, που βγαίνει από την αιτιατική *Ἱπποκράτην* ή - καλύτερα - από το παραπλήσιο εμπρόθετο *παρ' αὐτοῦ*. Γι' αυτή τη σύνταξη μπορούμε να παραβάλουμε την αντιστοιχία με τα *πέμπειν* (= να στείλει τον Ιπποκράτη στον Αρταξέρξη) και *ἔπεμψε* (= επιστολή), καθώς και με την 'κατὰ τὸ νοούμενο' αιτιατική σε (= αντικείμενο του *πέμπειν* από τη δοτική *σοι* [από τό *διδόναι*]) της 4 επιστολής. Η 'διόρθωση' του αρχικού κειμένου: *πέμψαι Ἱπποκράτην ἰητρὸν Κῶον ἀπὸ Ἀσκληπιαδῶν γεγονότα* σε *Ἱπποκράτει ἰητρῷ Κώῳ ἀπὸ Ἀσκληπιαδῶν γεγονότι* πρέπει να έγινε στη δεύτερη φάση[2] των ρυθμιστικών επεμβάσεων στις επιστολές, όταν στο κύριο κείμενο είχαν κρατηθεί οι μορφές 4 και 5, ενώ η 4β είχε γραφτεί στο περιθώριο, γιατί θεωρήθηκε περιττή.

Ώστε όλο το μπέρδεμα, οι αντιφατικές συνδέσεις, οι διορθώσεις και, γενικότερα, οι 'ρυθμιστικές' επεμβάσεις θα ακολούθησαν

1. Αυτό υποστηρίζει ο *Marcks* 33. Αντίθετα, ο Pohlenz, 49, εξετάζει τη δυνατότητα μήπως κάποτε υπήρχε μια άλλη παραλλαγή της 3 επιστολής, η οποία θα περιείχε αυτή τη διαταγή του βασιλιά.

2. Βλ. παρακ. τον σχετικό πίνακα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

την εξής διαδικασία:

1. Ο συγγραφέας έγραψε τις επιστολές 4, 4β, 5.
2. Κάποιος, που θεώρησε περιττή την 4β, γιατί έκρινε ότι δε δικολογούνται δύο εν συνεχεία επιστολές του Υστάνη στον Ιπποκράτη και μία μόνο απάντηση του τελευταίου, έγραψε στο κύριο κείμενο τις 4 και 5 και την 4β στο περιθώριο — (β' φάση).
3. Ύστερα ένας άλλος, ο οποίος διέκρινε ότι υπάρχει αντίφαση ανάμεσα στις 4 και 5, που ήταν στο κύριο κείμενο του προτύπου του, έγραψε στο κείμενό του τις 4 και 5,— οβελίζοντας όμως την αρχή (*πρὸς τὴν ἐπιστολήν, ἣν ἔπεμψας φάμενος παρὰ βασιλέως ἀφῖχθαι*) της τελευταίας—, άφησε πάλι την 4β στο περιθώριο και ξανάγραψε μετά απ' αυτήν στον ίδιο χώρο την 5 — (γ' φάση).

Ο αρχέτυπος των χφφ του Corpus, τα οποία παραδίδουν την εκδοχή 4, 5, πρέπει να ξεχώρισε κατά τη δεύτερη φάση, ίσως στο πρώτο μισό του α' μ.Χ. αιώνα, δηλ. όταν η 4β είχε παραμερισθεί στο περιθώριο και ο γραφέας του έγραψε κανονικά τις 4 και 5, όπως τις βρήκε στο κανονικό κείμενο του προτύπου του. Στην τρίτη φάση πρέπει να έγινε και ο οβελισμός της 6 και της 7, αφού η μεν πρώτη φαίνεται εντελώς περιπτή, ενώ η 7 δημιουργούσε την αντίφαση που αναλύσαμε πιο πάνω. Μαζί της όμως οβέλισαν και τις 8.9, που συνάπτονται στενά με την 7 και ύστερα, μετά την απόρριψη εκείνης, δεν κρίνονταν καθόλου απαραίτητες. Αργότερα, σε ένα χφ που ήταν κοινός αρχέτυπος των Ε, ε και των παπύρων, οβελίστηκε και η 10. Ο λόγος μπορεί να είναι και παλαιογραφικός, γιατί πολλές φορές συμβαίνει να παρερμηνεύονται τα σημεία οβελισμού και να οβελίζονται τμήματα του κειμένου, τα οποία ο οβελιστής δεν είχε καμιά πρόθεση να απορρίψει. Δηλαδή, στο γενικό κύμα υποψίας που ανέκυψε για τούτο το τμήμα της ιστορίας συμπαρασύρθηκε και η 10, προφανώς και γιατί στην αρχή της 11 γίνεται λόγος για απεσταλμένο των Αβδηριτών[1], κάτι που δεν αναφέρεται στην 10 — ώστε ο προϊδεασμένος αρνητικά αντιγρα-

1. 7, 24 *Ὁ πολίτης ὑμέων Ἀμαλησαγόρης ἦλθεν ἐς Κῶ...*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

φέας - λόγιος το εξέλαβε ως ύποπτο στοιχείο για τη γνησιότητα του κειμένου. Το αντίγραφο αυτού του αρχέτυπου παρέλειψε την 10, ενώ διατήρησε οβελισμένες τις 6, 7, 8, 9.

Αυτόν τον κώδικα μεταχειρίστηκαν διαφορετικά τα απόγραφά του: Ο αρχέτυπος των Ε, όπως και του P^3, παρέλειψε τις οβελισμένες επιστολές, ενώ ο κοινός αρχέτυπος των ε, P^1 και P^2 τις αντέγραψε όπως ήταν στο πρότυπό του. Από εκεί και πέρα σημειώθηκαν, ύστερα από εκλεκτική διαδικασία, όλες οι διαφοροποιήσεις που έχουμε σ' αυτές τις πηγές.

Μετά απ' αυτήν την αναγκαστική παρέκβαση επανερχόμαστε στη γνησιότητα των 4, 4β, 5. Είπαμε πως ο συγγραφέας βάζει τον Υστάνη να γράφει και δεύτερη επιστολή στον Ιπποκράτη, και μάλιστα αυτή τη φορά το γραπτό του να το συνοδεύει με την ίδια την επιστολή του Αρταξέρξη, και μόνο τότε ο Ιπποκράτης να καταδέχεται να απαντήσει. Εκείνο που θέλει να υπογραμμίσει με μια τέτοια συμπεριφορά είναι το γενναίο φρόνημα του Έλληνα γιατρού και η περιφρόνησή του στους βαρβάρους. Αυτό το πνεύμα και τη σκοπιμότητα του συγγραφέα φαίνεται πως είχε αντιληφθεί (χωρίς βέβαια να έχει υποψιαστεί τη διαδικασία που είχε προηγηθεί) και ο γραφέας του P^1, ο οποίος μετά την 4 προσθέτει ένα κείμενο —σχόλιο, κατατοπιστικό για την ψυχολογία του αποδέκτη αυτής της επιστολής: *ὁ δὲ γενναῖος τηρήσας τὸ τῆς τέχνης ἀξίωμα καὶ τὸ πρὸς τοὺς Ἕλληνας φιλόστοργον ἀντεφώνησεν γράψας τὸν τρόπον τοῦτον*. Αυτός ο τρόπος συμπεριφοράς, η *παρρησία* και η *ἀναίδεια*, είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα ανθρώπων που έχουν υιοθετήσει την κυνική στάση ζωής και πρέπει να θεωρήσουμε ως βέβαιο ότι ο συγγραφέας μ' αυτή τη λεπτομέρεια ήθελε να τονίσει και εδώ το κυνικό πνεύμα, που γενικά είναι κυρίαρχο σ' όλη την έκταση της ιστορίας[1].

1. Ως κυνικό στοιχείο βρίσκουμε την περιφρόνηση προς τους βαρβάρους βασιλείς ακόμη στις κυνικές επιστολές του Ηρακλείτου (απάντηση του Ηρακλείτου στο Δαρείο, επ. 2: *οὐκ ἂν ἀφικοίμην εἰς περσικὴν χώραν*), του Σωκράτη (επ. 5, *Σωκράτης Ξενοφῶντι: οὐ γὰρ ἄξιόν φασιν εἶναι Κύρῳ βοηθεῖν Ἀθηναίους οὐδ' αὐτοὺς ὑπὲρ ἐκείνου πολεμεῖν καταπολεμηθέντας δι' ἐκεῖνον*).

Την αρχικότητα και των δύο μορφών της επιστολής 4 (4 καί 4β) νομίζουμε πως προδίδουν και μερικά άλλα στοιχεία. Ο τόνος της 4β είναι πολύ χαμηλός και μετρημένος, το δε ύφος της ηπιότερο, απαλλαγμένο από τον προστακτικό χαρακτήρα της 4. Παραλείπεται το επίθετο *μέγας* που στην 4 συνόδευε το ουσιαστικό *βασιλεύς*, καθώς και ο τίτλος *ὑπάρχους*, που εκεί υπογράμμιζε τη μεγαλοπρέπεια[1]. Τώρα ο Υστάνης δε διατάσσει τον Ιπποκράτη να έρθει αμέσως: *παραγίνου ξυντόμως* (4), αλλά να απαντήσει στην επιστολή: *γράψον οὖν πρὸς ταύτην* (4β)[2]. Το σημαντικότερο όμως στοιχείο είναι το ότι ο συγγραφέας στην επιστολή 4β χρησιμοποιεί, πολύ σωστά και προσεγμένα, τον παρακείμενο *πέπομφα*[3], και όχι τον αόριστο *ἔπεμψα*[4], γιατί εδώ ο παρακείμενος εξυπηρετεί την έννοια ότι η ενέργεια ακόμη διαρκεί — αφού η αποστολή ισχύει ακόμη, μια και η επιστολή του Αρταξέρξη συνοδεύει την επιστολή του Υστάνη. Ο χρόνος αυτός είναι τυπικός για τις περιπτώσεις του 'συνημμένου εγγράφου' και ισοδυναμεί με ενεστώτα και οπωσδήποτε θέλει να δηλώσει ότι η πράξη ακόμη δεν έχει 'κλείσει'[5] ούτε από τη σκοπιά του αποστολέα, αλλά ούτε και από τη σκοπιά του αποδέκτη. Διαφωτιστικό γι' αυτό που λέμε είναι και το ότι στο τέλος των επιστολών 18 και 20 έχουμε τον παρακείμενο *ἀπέσταλκα*, γιατί και εκεί υποτίθεται πως ο συγγραφέας έστειλε 'συνημμένους' τους λόγους *περὶ μανίης*, με την πρώτη, και *περὶ ἐλλεβορισμοῦ*, με τη δεύτερη.

Η *παρρησία* και η *ἀναίδεια* είναι βασικά χαρακτηριστικά του κυνικού ήρωα· βλ. Höistad 116 κ.ε., Μπαγιόνα 5.

1. Δεν έχει δίκιο ο *Pohlenz*, σελ. 348, που υποθέτει ότι το 'έμβλημα' *ὑπάρχους* έχει προέλθει από παρασελίδια σημείωση.

2. Την ίδια έννοια εξυπηρετεί στην 4β και η παράλειψη του Υστάνη να ζητήσει από τον Ιπποκράτη 'να έρθει γρήγορα'. Γι' αυτό, σωστή γραφή πρέπει να είναι το *γράψον... ἵνα κατὰ τάχος... πέμψω*, που παρέχουν οι κώδικες ε και οι πάπυροι P^1 και P^2, και όχι η γραφή *γράψον ... κατὰ τάχος, ἵνα... πέμψω*, που παρέχουν οι Ε.

3. Αυτό παραδίδουν, σωστά, οι ε και ο πάπυρος P^1, πιστεύουμε όμως πως και ο P^2 αυτήν τη γραφή πρέπει να είχε, και λανθασμένα συμπληρώνει ο *Kalbfleisch ἔ[πε]μ[ψ]ά σοι*. Βλ. και παρακ. όπου μιλάμε για τους παπύρους.

4. Πβ. τις επ. 4 *ἔπεμψε*, επ. 5 *ἔπεμψας*, επ. 7 *ἔπεμψας* κ.ά.

5. Βλ. *Koskenniemi* 195 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Και η 6 επιστολή δεν είναι χωρίς προβλήματα. Αυτά ξεκινούν κύρια από το ότι δεν την παραδίδουν τα μεγάλα επιστολάρια και οι δύο πάπυροι, P^2 και P^3, καθώς και από το ότι δίνει την εντύπωση πως είναι εντελώς περιττή. Γι' αυτό θεωρήθηκε ότι είναι μια απλή αφιέρωση[1] στον αναφερόμενο αποδέκτη της είτε από τον ίδιο το συγγραφέα, σε μια δεύτερη επεξεργασία των επιστολών, είτε μια προσθήκη[2] από κάποιον μεταγενέστερο. Για την παράλειψή της μιλήσαμε πιο πάνω, όπου δείξαμε πως αυτό δεν μπορεί σε καμιά περίπτωση να αποτελέσει κριτήριο[3] γνησιότητας. Όσο για το ζήτημα, αν είναι απαραίτητη ή όχι για την ανάπτυξη της ιστορίας, αυτό δεν πρέπει να το εξετάσουμε με κριτήρια του τύπου 'αν διαταράσσει την ενότητα των επιστολών ή όχι'. Πρέπει να ερευνήσουμε την ιδιαίτερη αναγκαιότητα και λειτουργικότητά της μέσα στη γενικότερη λειτουργία των επιστολών. Αυτό θα το κατανοήσουμε, όταν θυμηθούμε την ανάγκη που υποχρέωσε το συγγραφέα να εμφανίσει τον Υστάνη να απευθύνει δύο εν συνεχεία επιστολές στον Ιπποκράτη, ώσπου να αξιωθεί να πάρει απάντηση από τον τελευταίο. Όπως εκεί, έτσι και εδώ ο περήφανος Ασκληπιάδης ανακοινώνει σ' ένα γνωστό του πρόσωπο τη θαρραλέα απάντηση που έδωσε στον Αρταξέρξη. Η σκοπιμότητα στην οποία αποβλέπει ο συγγραφέας μ' αυτή τη λεπτομέρεια είναι, πάλι, να χαρακτηρίσει τον Ιπποκράτη με ένα στοιχείο κυνικής συμπεριφοράς. Το ποιο μπορεί να είναι αυτό το πρόσωπο θα το συζητήσουμε, αφού πρώτα μιλήσουμε για τις δύο μορφές αυτής της επιστολής.

Ενώ, σύμφωνα με τα χφ του Corpus και τα μικρά επιστολάρια, η επιστολή αυτή απευθύνεται σ' έναν Δημήτριο:

Ἱπποκράτης Δημητρίῳ ὑγιαίνειν.
Βασιλεὺς Περσέων ἡμέας μεταπέμπεται, οὐκ εἰδὼς
ὅτι λόγος ἐμοὶ σοφίης χρυσοῦ πλέον δύναται. Ἔρρωσο,

---

1. *Philippson* 296.
2. *Diels*, 77.
3. Και ο *Diels*, σελ. 84, συμφωνεί πως δεν μπορούμε να στηριχτούμε στην απουσία από μερικά χφ και παπύρους των επ. 6-10, για να διακρίνουμε μια παλιά και μια καινούργια συγγραφή.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στον αρχαιότερο πάπυρο P[1] απευθύνεται σ' έναν Γοργία και έχει μια κάπως εκτενέστερη μορφή:

Ἱπποκράτης Γοργίᾳ τῷ φιλτάτῳ πλεῖστα χαίριν
καὶ ὑγιαίνιν.
Βασιλεὺς ὁ Περσέων μεταπέμψασθαι ἡμέας
ἐβουλήθη ἐπὶ χρυσῷ τε καὶ ἀργύρῳ πανπληθεῖ
ἀγνοῶν ὅτι λόγσο ἐμὸς σοφίῃ κεχρημένος
χρυσοῦ μέζονα δύναμιν ἔχει.

Ο Diels θεωρεί τη β' μορφή της 6 επιστολής ως αρχική και υποθέτει ότι κάποιος άλλος ύστερα, ή ο ίδιος ο συγγραφέας σε δεύτερη έκδοση, άλλαξε το πρόσωπο του παραλήπτη[1]. Το ίδιο δέχεται και ο Philippson, ο οποίος υποστηρίζει ότι ο συγγραφέας αντικατέστησε το Γοργία για χάρη του Δημητρίου Μάγνη, κι αυτό, κατά τη γνώμη του, θα το έκανε μαζί με την προσθήκη των επιστολών 1 και 2, με την υποκατάσταση της 4β και τις αλλαγές που επέφερε στις 17, 18, 20 κλπ.[2]

Παρά τη σύμφωνη γνώμη των παραπάνω φιλολόγων, πιστεύουμε ότι, χωρίς αμφιβολία, αρχική είναι η βραχύτερη μορφή της επιστολής, που απευθύνεται στο Δημήτριο. Αυτό προκύπτει, πρώτα - πρώτα, από τη στεμματική άποψη: αφού αυτήν, τη βραχύτερη, μορφή έχουν τα χφφ του Corpus και τα ε, αυτήν θα είχε και ο κοινός αρχέτυπος όλων των κωδίκων κατά τη β' φάση της εξέλιξης, ενώ ο P[1] φαίνεται απομονωμένος στην παράδοση της 6β. Ύστερα, η φράση *ἀγνοῶν ὅτι λόγσο ἐμὸς σοφίῃ κεχρημένος χρυσοῦ μέζονα δύναμιν ἔχει* της 6β είναι απόδοση και ανάλυση της φράσης *λόγος ἐμοὶ σοφίης χρυσοῦ πλέον δύναται*[3]. Το χειρότερο είναι ότι η απόδοση αυτή είναι ατυχής. Γιατί στην αρχική (6α) φράση το νόημα είναι: ο υ π ο λ ο γ ι σ μ ό ς (η εκτίμηση, η αξία—με τη λογιστική έννοια) της σοφίας για μένα είναι ισχυρότερος από την αξία του χρυσού — και όχι: ο λ ό γ ο ς μ ο υ που χρησιμοποιεί τη σοφία έχει μεγαλύτερη δύναμη από το χρυσάφι.

1. *Diels* 84.
2. *Philippson* 307.
3. Το ρήμα αυτό στον Ηρόδοτο π.χ. έχει το σημασία: 'αξίζει', 'σημαίνει' κλπ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Κατά τη δική μας εκτίμηση αυτός ο Γοργίας πρέπει να είναι ο εγγονός του Ιπποκράτη, ο γιός του Θεσσαλού[1], στον οποίο, σύμφωνα με το διασκευαστή της επιστολής, ο πάππος Ιπποκράτης ανακοινώνει με περηφάνεια τη θαρραλέα απάντησή του στον Αρταξέρξη, όπως μετά τη συνάντησή του με το Δημόκριτο έγραψε την επ. 22 στο γιό του Θεσσαλό. Δηλ. ο διασκευαστής της 6 πήρε αφορμή από την επιστολή 22, που την κρίναμε αρχική, και έδωσε αυτήν την ποικιλία στην ιστορία. Άλλωστε, την αρχικότητα της εκδοχής που εμφανίζει η 6 μπορούμε να την δικαιολογήσουμε και από το ότι με αφορμή αυτήν φαίνεται πως πλάστηκε αργότερα η 24 επιστολή 'πρὸς Δημήτριον βασιλέα'. Ο Δημήτριος της 6 μπορεί να είναι, κατά τη γνώμη μας, κάποιος βασιλιάς παλαιός (ο Δημήτριος ο Πολιορκητής;) — χωρίς απαραίτητα να είναι σύγχρονος του Ιπποκράτη—. Σ' αυτόν ο Ιπποκράτης ανακοινώνει την απάντηση που έστειλε στο βασιλιά Αρταξέρξη, εκφράζοντας έτσι την εκτίμησή του στον Έλληνα βασιλιά, ενώ έχει περιφρονήσει τον Πέρση. Δεν αποκλείεται πάλι να είναι ένας κυνικός φιλόσοφος — παλιός κι αυτός και μάλλον σημαντικός εκπρόσωπος του συστήματος του κυνισμού — στον οποίο ο κυνικός ήρωας της μυθιστορίας, ο Ιπποκράτης, ανακοινώνει με ιδιαίτερη ικανοποίηση την κυνική του στάση απέναντι στον Πέρση βασιλιά.

Αν έτσι έχουν τα πράγματα, στον απρόσεκτο διασκευαστή—μαθητή κάποιας ρητορικής σχολής; — θα πρέπει να καταλογίσουμε και το λάθος που περιέχει η προσφώνηση *τῷ φιλτάτῳ*, η οποία δεν ταιριάζει σε ένα συγγενικό πρόσωπο[2].

Ανακεφαλαιώνοντας τα συμπεράσματά μας σημειώνουμε ότι αρχικές και γνήσιες πρέπει να θεωρήσουμε τις απιστολές 1, 2, 3, 4 4β, 5-18, 20, 22, ενώ πλαστές, που παρεισέφρησαν στην αρχική επιστολική ιστορία σε διάφορετικές εποχές και από διαφορετικούς λόγους, τις επιστολές 5β, 6β, 19, 19β, 21, 23, 24.

---

1. Βλ. R.E. VIII², 1803 (*Bölte*).
2. Βλ. *Koskenniemi* 97 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΚΟΠΙΜΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΙΚΗΣ ΜΥΘΙΣΤΟΡΙΑΣ*

Με το κεφάλαιο αυτό σκοπεύουμε να αναλύσουμε τις ιδιαίτερες ιδεολογικές και επιστημονικές σκοπιμότητες που υπηρετούν οι επιστολές του Ψευδο-Ιπποκράτη και μαζί μ' αυτό να σκιαγραφήσουμε την προσωπικότητα του συγγραφέα τους, που έχει ιδιοποιηθεί το όνομα του μεγάλου γιατρού της ελληνικής αρχαιότητας. Επιλέγουμε αυτόν τον τρόπο ανάλυσης, γιατί κρίνουμε ότι μόνο με μια ενιαία και πολύπλευρη εξέταση είναι δυνατό να προσεγγίσουμε με κάποια πληρότητα και ασφάλεια το νόημα και το χαρακτήρα των επιστολών.

Όπως αναφέραμε κιόλας, οι επιστολές αυτές είναι ψευδώνυμες και προέρχονται από τους ύστερους ελληνιστικούς ή τους πρώιμους αυτοκρατορικούς χρόνους[1]. Η συνήθεια να περιβάλλουν τις μεγάλες προσωπικότητες με διάφορες ιστορίες και ανέκδοτα ήταν πολύ διαδεδομένη στους αρχαίους χρόνους, παρουσίασε δε ιδιαίτερη έξαρση από τον α' π.Χ. αιώνα και αργότερα.

Είναι αρκετά γνωστό ότι κατά τους αυτοκρατορικούς χρόνους, αλλά και νωρίτερα απ' αυτούς, στον πνευματικό ορίζοντα του ελληνικού κόσμου είχε κυριαρχήσει η καλλιέργεια της ρητορικής, που παραγκώνισε κάθε άλλη πνευματική δραστηριότητα στο χώρο της φιλολογίας. Έφτασε μάλιστα στο σημείο να παραμερίσει κι αυτήν τη φιλοσοφία, σε τρόπο που οι ρητορικές σπουδές και η ασχολία με τη ρητορική, αν δεν ήταν το κύριο μέρος της σπουδής και της συγγραφικής δραστηριότητας, οπωσδήποτε αποτελούσαν το βασικό τους συστατικό μέρος, ή το πλαίσιο μέσα από το οποίο οι

* Στο κεφάλαιο αυτό περιέχεται, βελτιωμένη και αναθεωρημένη σε ορισμένα σημεία της και η μελέτη μας Beiträge zu den pseudo-hippokratischen Briefen. Βλ. την βιβλιογραφικό πίνακα.

1. Για τη χρονολόγηση βλ. παραπ. στην οικεία θέση.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

λόγιοι έθιγαν και διάφορα άλλα θέματα, ανάλογα με τα ενδιαφέροντά τους, ακόμα και επιστημονικά. Γι' αυτό, το ρητορικό *προγύμνασμα* είναι η κυριαρχούσα μορφή της πνευματικής δραστηριότητας εκείνη την εποχή[1], που δεν είχε μόνο τη μορφή ενός ρητορικού λόγου, ή κάποιας ανάλογης σύνθεσης, αλλά καλλιεργούνταν και μέσα από το επιστολικό είδος[2].

Έναν τέτοιο χαρακτήρα πρέπει να έχουν και οι επιστολές του Ψευδο-Ιπποκράτη[3]. Από τα στοιχεία δε που έχουμε στη διάθεσή μας πρέπει να δεχτούμε πως ο συγγραφέας τους ήταν κάποιος ρήτορας και ένας από τους κύριους λόγους που τον ώθησαν να γράψει το επιστολικό ρομάντσο ήταν η ρητορική άσκηση και η ρητορική επίδειξη[4], γιατί μέσα στο κείμενο των επιστολών διαφαίνεται η προσπάθειά του να μιμηθεί το ύφος των προσώπων που δρουν[5]. Παράλληλα, η απεικόνιση του χαρακτήρα και των ενδιαφερόντων και, γενικά, της προσωπικότητας των διαφόρων αποστολέων, αυτό που ονομάζεται *ἠθοποιία ή προσωποποιία*, επιτυγχάνεται, οπωσδήποτε με την εικονιζόμενη δραστηριότητά τους και τις ενέργειές τους, με τη στάση τους μπροστά σε θέματα ιδεολογικά, επιστημονικά, ή γενικότερα, με τη συμπεριφορά και τις αντιδράσεις απέναντι στο περιβάλλον τους.

Η ρητορική διάσταση στο ύφος των επιστολών, που οπωσδήποτε είναι ισχυρή, είναι ένα όργανο με το οποίο ο συγγραφέας υπερασπίζεται επιστημονικά δόγματα και επιστημονικές θέσεις, προπαγανδίζει, θα λέγαμε, τις ιδέες μιας συγκεκριμένης σχολής και διακηρύσσει έμμεσα κάποια φιλοσοφική στάση. Φαίνεται δηλ.

---

1. Μια καλή ιδέα μας δίνουν τα 'Προγυμνάσματα' του Θέωνα· πβ. *Rabe* 289.

2. Βλ. *Koskenniemi* 29.

3. Ο συγγραφέας τους, από άποψη ρητορικής τεχνοτροπίας, ανήκει στη ρητορική κίνηση των Ασιανών, που εκείνη την εποχή πρέπει να είχε επηρεάσει τη ρητορική σχολή της Κω· πβ. *Herzog* 214.

4. Οπωσδήποτε δεν πρέπει να υποθέσουμε πως ο συγγραφέας έπλασε αυτές τις επιστολές με σκοπό να θεωρηθούν γνήσια έργα του Ιπποκράτη.

5. Στην 9 επιστολή *('Απόκρισις Κώων)* βρίσκουμε μερικούς δωρισμούς, ενώ στην 23 διαπιστώνουμε εμφανή μίμηση του ύφους του Δημοκρίτου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πως ο συγγραφέας δεν είναι απλώς ένας ρήτορας αλλά συνάμα — και κύρια — ένας γιατρός, που ανήκει στην ιατρική σχολή της Κω, και από άποψη φιλοσοφικής στάσης είναι ενταγμένος στο φιλοσοφικό σύστημα του κυνισμού[1], που από τους πρώιμους αυτοκρατορικούς χρόνους γνώρισε μια αναβίωση στην Ελλάδα και τη Ρώμη. Η επισήμανση αυτών των χαρακτηριστικών στοιχείων στις επιστολές ήταν απαραίτητη για να κατανοήσουμε τη σκοπιμότητα και τη λειτουργία τους.

Ότι ο άνθρωπος αυτός είναι γιατρός και όχι απλώς ένας ρήτορας, όπως πιστεύει ο Littré[2] και ο Philippson[3], ούτε πάλι ένας λόγιος, ο οποίος ό,τι ιατρικό δόγμα εκθέτει το οφείλει σε αναγνώσματα έργων του Ιπποκράτη ή άλλων γιατρών, όπως κρίνει ο Marcks[4], προκύπτει από πολλά στοιχεία που αφορούν την ιατρική δεοντολογία και επιστημολογία. Αυτά μας υποχρεώνουν να παραδεχτούμε πως ο συγγραφέας είναι άνθρωπος που υπογραμμίζει συνειδητά συγκεκριμένα ιατρικά δόγματα και δε μιμείται απλώς, μέσα σε μια ρομαντική έξαρση, ιπποκρατικά έργα που θίγουν θέματα ιατρικής δεοντολογίας και ηθικής[5]. Δεν ξέρουμε πόσο θα ήταν δυνατό να ταυτίσουμε αυτό το πρόσωπο με κάποιον γιατρό ή λόγιο του 1. αιώνα π.Χ. και να προσδιορίσουμε τον πιθανό τόπο της καταγωγής και της δράσης του. Προς το παρόν δε θα επιμείνουμε σ' έναν τέτοιο προσδιορισμό, χρειάζεται όμως, για να παρακολουθήσουμε καλύτερα την οργανική ανάπτυξη της ιστορίας και τις σκοπιμότητές της, να προδηλώσουμε πως δεχόμαστε τη χρονολόγησή του γύρω στο 40 π.Χ.[6] και ότι τον εντάσσουμε στην ιπποκρατική σχολή της Κω, της οποίας το κύρος και τα επιστημονικά δόγματα θέλει να υπερασπισθεί μ' αυτές τις επιστολές έναντι της μεγάλης αντιζήλου της σχολής της Κνίδου. Αν και η ακμή της ιπποκρατικής σχολής φαίνεται πως έδυσε απότομα και αρκετά

1. Για το θέμα αυτό βλ. παραπ. σελ. 54 και *W. Schmid* 695.
2. *Littré* I, 426.
3. *Philippson* 309.
4. *Marcks* 38 κ.ε.
5. Βλ. *Bourgey* 80.
6. Βλ. παραπ. στο οικείο κεφάλαιο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΠΑΤΡΩΝ

νωρίς, ενώ η ιατρική παράδοση της Κνίδου διήρκεσε ως αργότερα και συνέβαλε αποφασιστικά στη δημιουργία της σχολής της Αλεξανδρείας[1], τουλάχιστον στο θεωρητικό επίπεδο η σχολή της Κω εξακολούθησε να έχει οπαδούς και υποστηρικτές. Ένας τέτοιος ένθερμος υποστηρικτής της κωακής ιατρικής, θρεμμένος βέβαια με τον απόηχο και τη γοητεία της παράδοσης για τον Ιπποκράτη, που ερχόταν από τα βάθη της αρχαιότητας, είναι και ο συγγραφέας των επιστολών[2].

Η διαμάχη των δύο μεγάλων ιατρικών σχολών χρονολογείται από την εποχή της ακμής τους και συνεχίστηκε κατά τους επόμενους αιώνες. Αυτό το συμπεραίνουμε όχι μόνο από την πλούσια ανεκδοτολογία[3] γύρω από τον ανταγωνισμό των εκπροσώπων των δύο σχολών[4], αλλά και από την αντίθετη θέση, σε βασικές θεραπευτικές αρχές, που παίρνουν οι δύο σχολές[5], και κυρίως από την απροκάλυπτη επίθεση του ιπποκρατικού συγγραφέα της πραγματείας 'Περὶ διαίτης ὀξέων' εναντίον των Κνιδίων γιατρών (κεφ. 1-2): *οἱ συγγράψαντες τὰς Κνιδίας καλεομένας γνώμας, ὁποῖα μὲν πάσχουσιν οἱ κάμνοντες ἐν ἑκάστοισι τῶν νοσημάτων, ὀρθῶς ἔγρα-*

---

1. Βλ. *Bourgey* 99 και 146.

2. Η παράδοση για το λοιμό και την πρόσκληση του Ιπποκράτη στην αυλή του Πέρση βασιλιά υπήρχε κατά την αλεξανδρινή εποχή. Στα χρόνια του Ουάρρωνα—και του Κάτωνα του πρεσβύτερου — ήταν γνωστές μερικές ιστορίες γύρω από τον Ιπποκράτη, όπως συμπεραίνουμε από το έργο του Ουάρρωνα De re rustica, όπου διαβάζουμε (1,9): an non ille Hippocrates medicus in magna pestilentia non unum agrum, sed multa oppida scientia servavit? Θα μπορούσαμε να σχηματίσουμε μια καλύτερη ιδέα για την παράδοση, όταν συνδυάσουμε την αναφορά του Ουάρρωνα με κάτι παρόμοιο που παραδίδει ο Πλούταρχος (*Κάτων* 23): *καὶ τὸν Ἱπποκράτους, ὡς ἔοικεν, ἀκηκοὼς λόγον ὃν εἶπεν τοῦ μεγάλου βασιλέως καλοῦντος αὐτὸν ἐπὶ πολλοῖς τισι ταλάντοις, οὐκ ἄν ποτε βαρβάροις Ἑλλήνων πολεμίοις ἑαυτὸν παρασχεῖν, ἔλεγε κοινὸν ὅρκον εἶναι τοῦτον ἰατρῶν ἁπάντων.*

3. Πβ. Σωρανό, *Βίος Ἱπποκρ.* (CMG IV) *μετέστη τῆς πατρίδος, ὡς μὲν κακοήθως Ἀνδρέας φησὶν ἐν τῇ Περὶ τῆς ἰατρικῆς γενεαλογίας, διὰ τὸ ἐμπρῆσαι τὸ ἐν Κνίδῳ γραμματοφυλακεῖον...*

4. Βλ. παρακ., όπου γίνεται λόγος για τον Κτησία, και *Bourgey* 145.

5. Πβ. *Sigerist* 10, *Schumacher* 80 κ.ε., και *Lonie* 3 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ψαν καὶ ὁποίως ἕνια ἀπέβαινεν... ὁπόσα δὲ προσκαταμαθεῖν δεῖ τὸν ἰητρὸν μὴ λέγοντος τοῦ κάμνοντος, τούτων πολλὰ παρεῖται... καὶ οὐ μόνον διὰ τοῦτο οὐκ ἐπαινέω, ἀλλ' ὅτι καὶ ὀλίγοισι τὸν ἀριθμὸν τοῖσιν ἄκεσιν ἐχρέοντο[1].

Στις γνήσιες επιστολές δεν είναι πάντα εύκολο να εντοπίσουμε στοιχεία της ιπποκρατικής ιατρικής, που ο συγγραφέας τους τα εκμεταλλεύεται για να ασκήσει πολεμική εναντίον της κνιδιακής, γιατί κάτω από την επίφαση της ρητορικής έκφρασης η καθαρή ιπποκρατική γνώση συγκαλύπτεται — εκούσια ή ακούσια — και ενεργεί με έναν τρόπο, που μόνο ένας μυημένος στα ιατρικά μυστικά μπορεί να την ανακαλύψει και να κατανοήσει τη λειτουργία της. Αντίθετα, αυτή η πολεμική κατά των Κνιδίων μπορεί να φανεί πιο εύκολα, όταν σταθούμε στις μαρτυρίες και στα στοιχεία ιατρικής δεοντολογίας, που υπάρχουν σε αφθονία, και όταν αξιοποιήσουμε τις διάφορες ιστορικές — ή, έστω, ανεκδοτολογικές — ειδήσεις που μας προσφέρει η επιστολική μυθιστορία. Αυτά όμως πιστεύουμε πως θα τα καταλάβουμε καλύτερα, όταν παρακολουθήσουμε με προσοχή και εξετάσουμε οργανικά και συνειρμικά την αλληλουχία[2] των γεγονότων.

Ο βασιλιάς Αρταξέρξης, κάτω από την απειλή ολοκληρωτικής καταστροφής των στρατευμάτων του από ένα λοιμό, την νοῦσον *λοιμικήν*, την οποία δεν μπορούσε να αντιμετωπίσει παρ' όλα τα μέτρα που έλαβε και τον αγώνα που διεξήγαγε για να την καταστείλει, κάνει απεγνωσμένη έκκληση σ' έναν γνωστό του γιατρό, τον *Πέτο*[3]. Εφαρμόζοντας ο Πέρσης βασιλιάς τη

1. Δεν μπορούμε να συμφωνήσουμε με τον *Edelstein*, *Περὶ Ἀέρων* 154 κ.ε., ο οποίος υποστηρίζει ότι ο συγγραφέας της πραγματείας *Περὶ Διαίτης Ὀξέων* ανήκε στη σχολή της Κνίδου.

2. Την ανάγκη αυτή υπαγορεύει κυρίως το γεγονός ότι η συλλογή αυτή, όπως και όλες αυτού του είδους, δεν έχει κάποιον πρόλογο ή επίλογο, ούτε οι επιμέρους επιστολές συνδέονται μεταξύ τους με κάποιο συνδετικό ή πληροφοριακό κείμενο· βλ. *Σικουτρή* 213.

3. Τη γραφή *Πέτος* κλπ. παραδίδουν τα παλαιότερα και καλύτερα χφφ: Heidelb. Pal. Gr. 398 (9. αι.), Marc. Gr. 269 (10-11. αι.), Vat. Gr. 276 (12. αι.), ενώ η γραφή *Παῖτος* απαντά στα επιστολάρια και στον Vat. Urbin. Gr. 64 (10-11. αι.). Ο τελευταίος κώδικας, παρόλες τις καλές γραφές που παραδί-

γνωστή μέθοδο των προκατόχων του, δηλ. τη χρηματική αμοιβή, υπόσχεται στον Πέτο κάθε είδους παροχή: *πάσαις ταῖς παρ' ἐμοῦ διδομέναις δωρεαῖς*, αν αυτός τον βοηθήσει να τα βγάλει πέρα με το λοιμό. Γιατί, καθώς λέει, δεν έχει *γονίμους ἄνδρας*, δηλ. ικανούς γιατρούς που θα σκεφτεί μαζί τους έναν τρόπο ενεργείας. Ο Πέτος του απαντά πως τα μαγικά μέσα, *τὰ φυσικὰ βοηθήματα*, δεν είναι ικανά να καταστείλουν την επιδημία[1] και του κάνει γνωστό πως οι λοιμικές αρρώστιες αντιμετωπίζονται μόνο με καθαρά επιστημονικά μέσα. Σαν έναν τέτοιο επιστήμονα, που έχει την ικανότητα να θεραπεύει αυτού του είδους τα νοσήματα, του συνιστά τον Ιπποκράτη.

Πριν προχωρήσουμε στη συνέχεια της αναφοράς, που δίνει ο Πέτος στον Αρταξέρξη, και στη συνέχεια της ιστορίας, πρέπει να σταθούμε και να εκτιμήσουμε το πρόσωπο στο οποίο απευθύνθηκε ο βασιλιάς. Αν κρίνουμε από το γεγονός ότι στη συνέχεια ο Αρταξέρξης απευθύνεται στον ύπαρχο Υστάνη, από τον οποίο ζητεί να του στείλει τον Ιπποκράτη, πρέπει να δεχτούμε πως ο Πέτος είναι κάποιος που ανήκει στη δικαιοδοσία του Πέρση βασιλιά και, συνεπώς, σύγχρονός του. Δεν έχει σημασία, αν η ιστορία δε μας έχει παραδώσει κανένα πρόσωπο με αυτό το όνομα, από τους χρόνους και τις περιοχές δικαιοδοσίας του Αρταξέρξη, γιατί, όπως α-

---

δει, έχει αρκετά λάθη, ιδιαίτερα δε απλοποιήσεις και εξαττικισμούς. Πιστεύουμε πως η γραφή *Παῖτος* είναι ένα λάθος που οφείλεται σε 'διόρθωση', μια και κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους το όνομα αυτό είναι κοινό (*Παῖτος* γράφει ο Heidelbergensis στη δεύτερη επιστολή). Δυστυχώς, όλοι σχεδόν οι εκδότες προτίμησαν τη γραφή *Παῖτος*, γιατί παρασύρθηκαν από την εσφαλμένη εντύπωση ότι πρόκειται για κάποιον Ρωμαίο (Paetus), σύγχρονο του συγγραφέα των επιστολών, και εξαιτίας αυτού έγιναν πολλές υποθέσεις για να ταυτίσουν αυτό το πρόσωπο.

1. Αυτήν την έννοια πρέπει να έχει η φράση *τὰ φυσικὰ βοηθήματα*, όπως μας διδάσκουν οι χρήσεις της σε άλλους μεταγενέστερους συγγραφείς, π.χ. Αλέξ. Τράλ. 1, 15 *φυσικὰ φάρμακα*, και δεν έχει καμιά σχέση με την ιπποκρατική αντίληψη ότι ο γιατρός με τη θεραπεία του και τα ιάματά του βοηθεί τη φύση (γι' αυτό το τελευταίο βλ. *Schumacher* 209 κ.ε.). Ώστε, δεν έχει καθόλου δίκιο ο *Littré*, που καταλογίζει άγνοια στο συγγραφέα των επιστολών.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ναφέραμε, στις επιστολές αυτές υπάρχουν πολλοί αναχρονισμοί και παρουσιάζονται να έχουν σχέσεις μεταξύ τους πρόσωπα που δεν είναι καν σύγχρονα — ενώ μόνη προϋπόθεση για οποιοδήποτε είδος επαφής και επικοινωνίας των διαφόρων προσώπων είναι: αυτά τα πρόσωπα να μπορούσαν, με βάση κάποιο δεδομένο, να είχαν ένα οποιοδήποτε είδος σύνδεσης[1]—. Ώστε ο Πέτος ίσως θα μπορούσε να είναι κάποιος από την περσική επικράτεια[2], όχι σατράπης ή ύπαρχος αυτή τη φορά[3], αλλά ένας γιατρός-μάγος, στον οποίο ο βασιλιάς, σύμφωνα με την ανατολική συνήθεια, θα ήταν φυσικό να απευθυνθεί και να περιμένει τη βοήθειά του. Μ' αυτήν την ενέργεια του ανατολίτη βασιλιά ο επιστολογράφος, και θιασώτης της κωακής σχολής, βρίσκει την ευκαιρία να εξάρει, με την ομολογία του ίδιου του ανατολίτη γιατρού, το κύρος και την αυθεντία του Ιπποκράτη απέναντι στην αμάθεια των ανθρώπων της ανατολής. Ίσως θα ήταν προτιμότερο να σκεφτούμε πως αυτός ο Πέτος είναι κάποιος Αιγύπτιος, που ανήκει και αυτός στη σφαίρα επιρροής του Αρταξέρξη, γιατί και το όνομά του είναι καθαρά αιγυπτιακό (πβ. *Πετῶς ἢ Πετῶος*)[4], αλλά και για το λόγο ότι σύμφωνα με το Θουκυδίδη ο λοιμός από την Αίγυπτο εξαπλώθηκε στην Ελλάδα και την Ασία[5]. Δηλαδή αυτός ο Πέτος θα μπορούσε να έχει,

---

1. Πβ. *Koskenniemi* 38, *Sykutris* 213 κ.ε.

2. Βλ. τα περσικά ονόματα *Πετήνης* (Αρριαν. *Ἀνάβ.* 1.12.8), *Πετήσας* (Κτησίας, FGrH F 14, 39), *Πετησάκας* (Κτησίας F 9,5)· το τελευταίο όνομα φαίνεται πως έχει ως πρώτο συνθετικό το όνομα *Πέτης*, γιατί σε άλλα χωρία απαντά το απλό όνομα *Σάκαι* (F 9,7).

3. Βλ. την επόμενη επιστολή (3).

4. Τέτοια αιγυπτιακά ονόματα μας παραδίδουν οι αιγυπτιακοί πάπυροι ήδη από τον 3. αιώνα π.Χ. (βλ. *Mayser* I, 2,35 και 212, και *Preisigke*, Namenbuch 322). *Πέτος* είναι η εξελληνισμένη μορφή του αιγυπτιακού ονόματος αντί του τύπου *Πετῶς* που παρέχουν οι πάπυροι. Μια ανάλογη απόκλιση στην τυπολογία παρατηρούμε στους τύπους *Ἰνάρως* (γεν. *Ἰνάρω*), Ηρόδ. 3. 12 και 7.7, και *Ἴναρος*, Κτησίας F 14, 32, ενός αιγυπτιακο-λυβικού ονόματος. Προφανώς ο συγγραφέας γνώριζε κάποιον παλαιό αιγύπτιο γιατρό με το όνομα *Πέτος* και, με βάση τη συνήθεια των αναχρονισμών, τον συσχέτισε με το βασιλιά Αρταξέρξη.

5. Θουκ. 2. 47 *ἤρξατο δὲ τὸ μὲν πρῶτον, ὡς λέγεται, ἐξ Αἰθιοπίας τῆς ὑπὲρ Αἰγύπτου, ἔπειτα δὲ καὶ ἐς Αἴγυπτον καὶ Λιβύην κατέβη καὶ ἐς τὴν βα-*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σύμφωνα με τη σκέψη του Αρταξέρξη, κάποια εμπειρία πάνω σε θέματα αντιμετώπισης του λοιμού, αφού πρώτα ο λοιμός έπληξε τη χώρα του. Όμως ο Πέτος παραδέχεται με ειλικρίνεια πως τα δικά του μέσα, που ήταν στη βάση τους μαγικά, δεν πρόσφεραν τίποτε στην εκδίωξη της φοβερής νόσου και συσταίνει στο βασιλιά να απευθυνθεί στον Ιπποκράτη, που και αυτού η χώρα την ίδια εποχή μαστίζεται από τη νόσο και η φήμη του για τις αποτελεσματικές μεθόδους θεραπείας που εφαρμόζει έχει ξεπεράσει τα όρια της Ελλάδος.

Κρίνουμε σκόπιμο σ' αυτό το σημείο να κάνουμε μια μικρή παρέκβαση, η οποία ελπίζουμε πως θα μας βοηθήσει να εκτιμήσουμε την ορθότητα των απόψεών μας σχετικά με το πρόσωπο του Πέτου. Πιστεύουμε δηλαδή ότι ως πρότυπο γι' αυτήν την ιστορία ο συγγραφέας είχε τον Ηρόδοτο, ο οποίος διηγείται (3.125 κ.ε.) κάποια ιστορία για τον Κροτωνιάτη γιατρό Δημοκήδη: Ο Δημοκήδης ήταν προσωπικός γιατρός του Πολυκράτη, του τυράννου της Σάμου, και όταν εκείνος σε μιά μάχη ηττήθηκε και φονεύθηκε από τον Οροίτη, ο Δημοκήδης πιάστηκε αιχμάλωτος. Κάποτε ο Δαρείος έπεσε από το άλογό του και έπαθε εξάρθρωση στο πόδι του. Οι Αιγύπτιοι γιατροί[1] που είχε στην αυλή του, παρ' όλες τις προσπάθειες και τις περιποιήσεις τους, αντί να γιατρεύσουν το πόδι του βασιλιά, χειροτέρευαν την κατάστασή του. Τότε κάποιος από το περιβάλλον του βασιλιά, που είχε ακούσει για την τέχνη του Κροτωνιάτη γιατρού[2], συνέστησε στο Δαρείο το Δημοκήδη. Ο Δαρείος διέταξε να του τον φέρουν αμέσως. Σαν ήρθε ο Δημοκήδης τον έκανε

σιλέως γῆν τὴν πολλήν. Ἐς δὲ τὴν Ἀθηναίων πόλιν ἐξαπιναίως ἐνέπεσε. Είναι αξιοσημείωτο πως ο Ποσειδώνιος (πβ. Στράβωνα 17.3.10) έκρινε ότι η Αίγυπτος είναι κατεξοχήν λοιμική χώρα. Ώστε, αντίθετα με την άποψη του *Littré* (I, 27) και του *Ermerins* (σελ. LXXXIII), στο σημείο αυτό δεν υπάρχει καμιά αντίφαση με τα ιστορικά δεδομένα.

1. Ηρόδ. 3. 129 *νομίζων δὲ καὶ πρότερον περὶ ἑωυτὸν ἔχειν Αἰγυπτίων τοὺς δοκέοντας εἶναι πρώτους τὴν ἰητρικήν, τούτοισιν ἐχρᾶτο.*

2. Ηρόδ. 3. 125 *Δημοκήδεα τὸν Καλλιφῶντος Κροτωνιήτην ἄνδρα, ἰητρόν τε ἐόντα καὶ τὴν τέχνην ἀσκέοντα ἄριστα τῶν κατ' ἑωυτόν.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

καλά κι ο βασιλιάς του χάρισε πολλά δώρα, ένα μεγάλο σπίτι και τον έκανε ομοτράπεζό του[1].

Η αντιστοιχία του Πέτου με τους Αιγυπτίους γιατρούς και η συμφωνία των μοτίβων Δημοκήδης, στον Ηρόδοτο[2], και Ιπποκράτης, στις επιστολές, μας υποχρεώνουν να σκεφτούμε πως ο επιστολογράφος για το περιστατικό του λοιμού στις επιστολές αυτές είχε ως πρότυπο την ιστορία που διηγείται ο Ηρόδοτος.

Ίσως δεν έχει σημασία αν με το λοιμό αυτό ο συγγραφέας υπαινίσσεται τον γνωστό μας λοιμό του Πελοποννησιακού πολέμου που έπληξε την Αθήνα. Πάντως, κατά την άποψή μας, ο συγγρα-

---

1. Ηρόδ. 3. 130 *δωρέεται δή μιν μετὰ ταῦτα ὁ Δαρεῖος πεδέων χρυσέων δύο ζεύγεσι*, 3.132 *τόδε δὴ ὁ Δημοκήδης ἐν τοῖσι Σούσοισι ἐξιησάμενος Δαρεῖον οἰκόν τε μέγιστον εἶχε καὶ ὁμοτράπεζος βασιλέϊ ἐγεγόνεε.*

2. Το ψυχικό μεγαλείο που έδειξε ο Κροτωνιάτης, ο οποίος (3.132) τοὺς *Αἰγυπτίους ἰητροὺς, οἳ βασιλέα πρότεραν ἰῶντο, μέλλοντος ἀνασκολοπιεῖσθαι, διότι ὑπὸ Ἕλληνος ἰητροῦ ἐσσώθησαν, τούτους βασιλέα παραιτησάμενος ἐρρύσατο*, υποκίνησε τη ζήλεια του θιασώτη της σχολής της Κω, ώστε να επιχειρήσει να εξάρει τη μεγαλωσύνη του Κώου Ασκληπιάδη με την υπερήφανη άρνησή του να υπηρετήσει τον Αρταξέρξη και με την καταφρόνηση που έδειξε σε όλα τα δώρα και τις τιμές που του υποσχέθηκε ο βασιλιάς. Δεν πρέπει, πάλι, να μας διαφεύγει την προσοχή, πως ο Δημοκήδης με το παράδειγμά του εξύψωσε το γόητρο της ιατρικής σχολής της Κρότωνος (Ηρόδ. 3.131 *οὕτω μὲν ἀπίκετο ἐς τὴν Σάμον, καὶ ἀπὸ τούτου τοῦ ἀνδρὸς οἱ̈κα ἤκιστα Κροτωνιῆται ἰητροὶ εἰνοκίμησαν*). Μάλιστα εκείνα τα χρόνια η σχολή της Κρότωνος ήταν αδελφή σχολή της σχολής της Κνίδου και ασκούσε μεγάλη επίδραση επάνω της (βλ., γενικά *Ilberg*, Die Ärzteschule von Knidos). Μεγαλύτερη σημασία έχει μια πληροφορία που μας δίνει το λεξικό της Σούδας σχετικά με το Δημοκήδη (λ. *Δημοκήδης*): *Δημοκήδης Καλλιφῶντος, ἱερέως ἐν Κνίδῳ γενομένου Ἀσκληπιοῦ, Κροτωνιάτης ἰατρός*, απ' όπου μαθαίνουμε πως ο Καλλιφών ήταν Κνίδιος και μετοίκησε στην Κρότωνα. Αν λάβουμε, λοιπόν, υπόψη μας πως ο συγγραφέας των επιστολών κάνει πολεμική εναντίον της κνιδιακής — ίσως και της κροτωνιάτικης — σχολής, δεν πρέπει να αποκλείσουμε το ενδεχόμενο να είχε στη διάθεσή του, εκτός από τον Ηρόδοτο, κάποια άλλη πηγή (όπως και η Σούδα), η οποία θα περιείχε κι αυτήν την εκδοχή της ιστορίας. Ώστε η Σούδα πρέπει να έχει δίκιο σ' αυτό το σημείο, αντίθετα με τον *Pohlenz*, Begründung 81 και 116, ο οποίος υποστηρίζει ότι δεν πρέπει να δώσουμε εμπιστοσύνη στην είδηση της Σούδας, ότι ο πατέρας του Δημοκήδη υπήρξε ιερέας του Ασκληπιού στην Κνίδο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

φέας δεν μπορεί να μην έχει στο νού του αυτόν το λοιμό, ανεξάρτητα από το γεγονός αν ο Ιπποκράτης τότε κατάφερε να κάνει τίποτα εναντίον του — αφού ο Θουκυδίδης λέει[1] πως δεν μόρεσε κανένας γιατρός να προσφέρει τίποτα—ή από το αν θα μπορούσαν να διαπιστωθούν πολλές ανακρίβειες, που θα καθιστούσαν αδύνατη μια τέτοια υπόθεση. Γιατί, όπως αναφέραμε πιο πάνω, ο συγγραφέας αντλεί πολύ υλικό από την ανεκδοτολογία γύρω από τον Ιπποκράτη, η οποία και στην αντιμετώπιση του αθηναϊκού λοιμού θα αναγνώριζε μεγάλη συμβολή στον Κώο γιατρό. Όπως και νά' χει το πράγμα, η άποψή μας πως ο Πέτος, κατά τα φαινόμενα, είναι ένας Αιγύπτιος, δίνει πολλές πιθανότητες να εννοεί ο επιστολογράφος το μεγάλο λοιμό του Πελοποννησιακού πολέμου.

Ύστερα απ' αυτά, επανερχόμαστε στη συνέχεια της ιστορίας απ' όπου πιστεύουμε ότι θα ανακαλύψουμε την πολεμική που ο ιπποκρατικός γιατρός θέλει να ασκήσει εναντίον της κνιδιακής σχολής.

Αφού ο Πέτος συνέστησε στον Αρταξέρξη τον Ιπποκράτη, δίνει στη συνέχεια διάφορες πληροφορίες για τον Κώο Ασκληπιάδη: Ότι αυτός ασκεί την πραγματική επιστήμη (επ. 2): *τέχνη τεχνικῶς κρίνουσα*[2], με την οποία μπορεί να θεραπεύει αυτην την αρρώστια, ότι έχει θεία καταγωγή, και μάλιστα 'κατ' ἀμφότερα τὰ σπέρματα', αφού από τη γενιά του πατέρα του κατάγεται από τον Ασκληπιό, ενώ από τη γενιά της μητέρας του από την οικογένεια των Ηρακλειδών· αυτός ο Ιπποκράτης δεν καθαρίζει την απέραντη ξηρά και τη θάλασσα από θηρία, αλλά από θηριώδη και άγρια νοσήματα, ώστε να τον τιμούν οι Αθηναίοι ίσα με τον Ηρακλή και τον Ασκληπιό.

---

1. Θουκ. 2. 51 *ἔθνῃσκον δὲ οἱ μὲν ἀμελείᾳ, οἱ δὲ καὶ πάνυ θεραπευόμενοι· ἔν τε οὐδὲ ἓν κατέστη ἴαμα ὡς εἰπεῖν ὅ τι χρῆν προσφέροντας ὠφελεῖν ... ἀλλὰ πάντα ξυνῆρει καὶ τὰ πάσῃ διαίτῃ θεραπευόμενα.*

2. Βλ. *Schumacher* 180. Πβ. τη 16 επιστολή (18,8) *καὶ σχεδὸν ἀεὶ πρὸς δύο στρατευόμεθα τέλεα, τὸ μὲν ἀνθρώπων, τὸ δὲ τέχνης, ὧν τὸ μὲν ἄδηλον, τὸ δὲ τῆς ἐπιστήμης ὥρισται,* όπου οι λέξεις-έννοιες *τέχνης* και *ἐπιστήμης* είναι ταυτόσημες.

Στη συνέχεια ο Αρταξέρξης δίνει εντολή στον ύπαρχο του Ελλησπόντου Υστάνη να του στείλει τον Ιπποκράτη, με την υπόσχεση ότι θα τον τιμήσει πολύ και θα του προσφέρει ο,τιδήποτε θα επιθυμούσε. Όμως ο Ιπποκράτης αποποιείται αγέρωχα και γενναία αυτήν την προσφορά, γιατί δε θέλει να βοηθήσει τους προαιώνιους εχθρούς της πατρίδας του.

Όσο κι αν φαίνεται απλή και αθώα αυτή η ιστορία, στην πραγματικότητα είναι ένα προπαγανδιστικό κείμενο, που θέλει να προβάλει τις επιστημονικές θέσεις και να διακηρύξει την ανωτερότητα της σχολής της Κω. Πρώτα-πρώτα εδώ προβάλλονται, όπως και στις επόμενες επιστολές, οι γενικές αρχές της ιπποκρατικής ιατρικής και της ιπποκρατικής ηθικής, που υπογραμμίζουν τη διαφορά της σχολής της Κω από την κνιδιακή σχολή: η διάκριση ανάμεσα στην *τέχνη* και τα *ἰδιωτικά*, δηλ. στην επιστημονική σκέψη και μέθοδο από τη μια μεριά, και στην εμπειρική αγωγή από την άλλη, είναι αυτό που κύρια ξεχωρίζει τις δύο σχολές[1]. Το *ἐπίσταται οὐχ ἕνα τρόπον τῆς ἰήσιος* θυμίζει τον ένα, μονοκόμματο και εμπειρικό τρόπο θεραπείας κυρίως με δραστικά φάρμακα, που χρησιμοποιούνται εντελώς μηχανικά και κατά γράμμα, σύμφωνα με την πάγια συνταγή που εφάρμοζε ο Κνίδιος γιατρός, ανεξάρτητα από την ιδιοσυγκρασία και την ατομική ιδιαιτερότητα του αρρώστου[2]. Γιατί η ερμηνεία των ασθενειών από τον Κνίδιο γιατρό και η θεραπευτική μέθοδός του καθορίζονται από την πίστη πως ένα και το αυτό αίτιο μπορεί να προκαλέσει ένα πλήθος από αποτελέσματα[3]. Η συγκέντρωση, πάλι, της προσοχής του Κνίδιου γιατρού μόνο στη διάγνωση και η υποτίμηση της πρόγνωσης, της θεμελιωδέστερης επιστημονικής αρχής των ιπποκρατικών[4], είναι ένα από τα κύρια

---

1. Βλ. *Pohlens*, Begründung 8 κ.ε.

2. Βλ. *Lonie* 3. Σε πλήρη αντίθεση βρίσκεται αυτό που ο συγγραφέας υποστηρίζει στη 16 επιστολή (18, 12) *καὶ ξυμμετρίην φαρμακείης πρὸς ἀγροοικίην φύσιν στοχαζόμεθα· οὐ γὰρ ἡ αὐτὴ καὶ μία φύσις ἁπάντων, ἕτερον δ' ἀεὶ πρὸς ἑωυτὴν ὁρίζουσα οἰκεῖον τὸ πᾶν ἀπώλεσεν.*

3. Βλ. *Bourgey* 114 κ.ε., 145 κ.ε.

4. Βλ. *Lloyd* 30 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σημεία που διαφοροποιούν τις δύο σχολές[1]. Μέσα στις επιστολές αυτές έχουμε έναν υπαινιγμό σ' αυτήν τη θεμελιώδη αρχή από την επιστολή 13 κ.ε., όπου ο Ιπποκράτης προέβλεψε σωστά την έκβαση της υποθετικής ασθένειας του Δημοκρίτου[2]. Μια άλλη, πιο σημαντική, μαρτυρία είναι η θεωρητική κατάρτιση και ο φιλοσοφικός στοχασμός του Κώου γιατρού, μια σπουδαία αρετή η οποία ύψωνε την ιατρική από εμπειρική ενασχόληση σε καθαρή επιστήμη[3].

Ειδικότερα, η πολεμική φαίνεται να στρέφεται εναντίον ενός από τους κυριότερους εκπροσώπους της σχολής της Κνίδου, του Κτησία, ο οποίος, όπως γνωρίζουμε από την παράδοση, ήταν συγγενής του Ιπποκράτη και, ίσως, προσωπικά γνώριμος και αντίζηλός του[4]. Οι δύο άνδρες φαίνεται πως είχαν πολλές προσωπικές αντιθέσεις μεταξύ τους, κυρίως πάνω σε μεθόδους θεραπείας των ασθενειών, όπως αφήνουν να συμπεράνουμε πληροφορίες που μας προσφέρουν μεταγενέστεροι συγγραφείς. Ο Γαληνός μιλάει για επίθεση του Κτησία κατά του Ιπποκράτη, επειδή ο τελευταίος επεχείρησε κάποτε μια χειρουργική επέμβαση: *Ἱππокр. Περὶ ἄρθρων ἐμβολῆς* (18.731 Kühn) *κατεγνώκασιν Ἱπποκράτους ἐπεμβάλλειν ἐπιχειροῦντος τὸ κατ' ἰσχίον ἄκρον, ὡς ἂν ἐκπίπτον αὐτίκα, πρῶτον μὲν Κτησίας ὁ Κνίδιος συγγενὴς αὐτοῦ· καὶ γὰρ αὐτὸς ἦν Ἀσκληπιάδης τὸ γένος. Ἐφεξῆς δὲ καὶ ἄλλοι τινές.* Μεγαλύτερη σημασία έχει μια είδηση που μας προσφέρει ο Ορειβάσιος (*Συλλ. Ἰατρ.* 8.8), από την οποία πληροφορούμαστε πως ο Κτησίας έγραψε διατριβή για τον ελλέβορο και είναι ο πρώτος που πρόσφερε ελλέβορο χωρίς ο ασθενής να πάθει τίποτε: *Κτησίου περὶ ἑλλεβόρου· —ἐπὶ τοῦ ἐμοῦ πατρὸς καὶ τοῦ ἐμοῦ πάππου ἰατρὸς αὐδεὶς ἐδίδου ἑλλέβορον· οὐ γὰρ ἠπίσταντο τὴν κρᾶσιν αὐτοῦ... εἰ δέ τις καὶ ἐδί-*

---

1. Η Ιπποκρατική πρόγνωση προϋποθέτει τη διάγνωση· πβ. Schumacher 182 και 200, Sigerist 10 κ.ε.

2. Επ. 13 (12, 11) *ἐκεῖνον μὲν οὖν αὐτὸν ἰδόντες μετὰ τῆς ἐνθένδε προγνώσιος ἄμεινον εἰσόμεθα,* (19,5) *τοῦτ' ἐκεῖνο, Δαμάγητε, ὅπερ εἰκάζομεν, οὐ παρέκοπτε Δημόκριτος, ἀλλὰ πάντα ὑπερεφρόνεε.*

3. Βλ. παραπ. σελ. 29.

4. Βλ. Bourgey 99 κ.ε.

δου ἑλλέβορον, διαθέσθαι πρῶτον ἐκέλευεν ὡς μέγαν κίνδυνον μέλλοντα κινδυνεύειν, τῶν τε πινόντων πολλοὶ μὲν ἀπεπνίγοντο, ὀλίγοι δὲ περιεγίνοντο. Οι αναφορές στις επιστολές ότι ο Ιπποκράτης ήταν έτοιμος να ποτίσει το Δημόκριτο ελλέβορο (π.χ. επ. 18 ἐπῆλθες ἡμῖν ὡς μεμηνόσιν, ὦ Ἱπποκρατες, ἑλλέβορον δώσων) φαίνεται πως έχουν απολογητικό χαρακτήρα και διαμφισβητούν υπέρ του Ιπποκράτη τη γνώση και τη χρήση του ελλεβόρου. Το ίδιο πρέπει να κρίνουμε και από τη δήλωση της επιστολής 20, ότι ο Ιπποκράτης έστειλε στο Δημόκριτο το λόγο 'Περὶ ἑλλεβορισμοῦ'.[1]

Αν και σ' όλη την έκταση των επιστολών δε φαίνεται να γίνεται άμεση αναφορά σ' αυτήν την πολεμική, έχουμε τη γνώμη πως επιτρέπεται να διακρίνουμε πίσω απ' αυτά τα περιστατικά το πρόσωπο του Κνίδιου γιατρού, αφού απομονώσουμε και αξιοποιήσουμε ορισμένα στοιχεία που μας προσφέρουν κυρίως οι δύο πρώτες επιστολές.

Το θάρρος και την ελπίδα πως θα δεχόταν βοήθεια από τον Ιπποκράτη έδωσε στο βασιλιά Αρταξέρξη η διαγωγή του Κτησία[2], ο οποίος είχε δεχτεί να τον υπηρετήσει ως προσωπικός του γιατρός επί 17 έτη[3], απολαμβάνοντας πολλές τιμές, δόξα και, φυσικά, υλικές αμοιβές: Διόδ. Σικελ. 2. 32. 4 *γενόμενος δ' αἰχμάλωτος καὶ διὰ τὴν ἰατρικὴν ἐπιστήμην ἀναληφθεὶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως, ἑπτακαίδεκα ἔτη διετέλεσε τιμώμενος ὑπ' αὐτοῦ*[4]. Το πόσο 'φιλότιμος' ήταν ο Κτησίας φαίνεται πιο πολύ από το γεγονός ότι ο ίδιος με το χέρι του *παρενέγραψε* το όνομά του μέσα στον κατάλογο των

---

1. Επ. 20 (39, 1) *ἀπέσταλκα δέ σοι καὶ αὐτὸς τὸν περὶ ἑλλεβορισμοῦ λόγον.*

2. Και διάφορων άλλων σοφών, που είχαν προσφέρει τη γνώση τους στους βασιλείς της Περσίας.

3. Δεν αποτελεί κώλυμα γι' αυτήν την υπόθεση το ότι ο σύγχρονος του Πελοποννησιακού πολέμου Αρταξέρξης είναι ο Α' και όχι ο Β' (ο Μνήμων), στην αυλή του οποίου υπηρέτησε ο Κτησίας. Γιατί αυτού του είδους οι αναχρονισμοί και συγχύσεις είναι χαρακτηριστικό στοιχείο των επιστολών και γίνονται, είτε από άγνοια, είτε από πρόθεση, για να εξασφαλισθεί ο απαιτούμενος συγχρονισμός. Βλ. *Sykutris* 213.

4. Πβ. Πλούταρχο, *Ἀρτοξ.* 13.7 *ἀλλὰ δαιμονίως ὁ Κτησίας, ὡς ἔοικε, φιλότιμος ὤν*, 14. 1 *καλῶς δὲ καὶ Κτησίαν καὶ τοὺς ἄλλους ἐτίμησεν.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΠΑΤΡΩΝ

προσώπων που ο Κόνων έστελνε στην Περσία, για να προσφέρει έτσι υπηρεσία στον *Μέγαν βασιλέα*[1]. Κατά τον ίδιο λοιπόν τρόπο ο Αρταξέρξης προσφέρει στον Ιπποκράτη χρήματα και κάθε άλλη υλική δωρεά, τιμές και δόξα, όπως προκύπτει από την 3 επιστολή (του Αρταξέρξη προς τον Ὑστάνη): *δὸς οὖν αὐτῷ χρυσὸν ὁκόσον ἂν βούληται... ἔσται γὰρ ἰσότιμος Περσέων τοῖς ἀρίστοις*. Γιατί ο προσωπικός του γιατρός δεν μπόρεσε να προσφέρει τίποτε στην καταστολή του λοιμού: *καὶ πολλὰ ποιησάντων ἡμῶν, ἔνδοσιν οὐκ ἔδωκεν*, και ο ίδιος φαίνεται να είναι απογοητευμένος απ' αυτόν, καθώς κρίνουμε από την ομολογία του στην 1 επιστολή: *γνώμην οὐκ ἔτι ἔχω μετ' ἀνδρῶν γονίμων βουλεύσασθαι* και από την παρατήρησή του στην 3: *ἄνδρας γὰρ εὑρεῖν δυναμένους τι κατὰ συμβουλίην οὐ ῥηίδιον*.

Όλα αυτά τα στοιχεία αξιοποιούνται καλύτερα ως μαρτυρίες, όταν συνδυασθούν με όλο το νόημα και με την αίσθηση που προκύπτει από τις πρώτες επιστολές. — Ο Πέτος τονίζει πως μόνο η *τέχνη τεχνικῶς κρίνουσα*, η καθαρή επιστημονική γνώση και μέθοδος, μπορεί να προσφέρει την ποθητή βοήθεια, και αυτήν ακριβώς τη μέθοδο εκπροσωπεί ο Ιπποκράτης. Η φήμη του Έλληνα γιατρού έχει φτάσει και ώς την Αίγυπτο και, πιο συγκεκριμένα, οι επιτυχίες του στον πόλεμο κατά του λοιμού έχουν προκαλέσει, γι' αυτόν, το θαυμασμό στους γιατρούς - μάγους, που δεν μπόρεσαν να κάνουν τίποτε, όταν η συμφορά έπληττε τη χώρα τους. Η απόφαση του Αρταξέρξη να απευθυνθεί στον Ιπποκράτη είναι, χωρίς αμφιβολία, απόδειξη του μεγάλου κύρους του Ιπποκράτη και στοιχείο περιφρόνησης προς τον Κνίδιο προσωπικό του γιατρό. Αυτήν την υπεροχή του Ιπποκράτη απέναντι στον Κτησία την εγγυώνται ή την βεβαιώνουν και άλλα προσόντα: Ο Ιπποκράτης είναι *θεῶν ἀπόγονος κατ' ἀμφότερα τὰ σπέρματα*[2], και από τον πατέρα, και

1. Πβ. Πλούταρχο, *Ἀρτοξ.* 21. 4 *λέγεται δ' ὁ Κτησίας τὴν ἐπιστολὴν λαβὼν παρεγγράψαι τοῖς ὑπὸ Κόνωνος ἀπεσταλμένοις, ὅκως καὶ Κτησίαν ἀποστείλῃ πρὸς αὐτὸν ὡς ὠφέλιμον ὄντα ταῖς ἐπὶ θαλάσσῃ πράξεσιν· ὁ δὲ Κτησίας αὐτὸν ἀφ' ἑαυτοῦ βασιλέα φησὶ προσθῆναι τὴν λειτουργίαν αὐτῷ ταύτην.*

2. Στην καταγωγή του από τον Ηρακλή πρέπει να οφείλει το θάρρος και το γενναίο φρόνημά του.

από τη μητέρα, ενώ ο Κτησίας κατάγεται από τον Ασκληπιό, δηλαδή είναι 'θεῶν ἀπόγονος' μόνο κατά το ένα γένος του (Γαλην. *Περὶ ἄρθρ.* 18, 731, Kühn) *Κτησίας ὁ Κνίδιος συγγενὴς αὐτοῦ* (γρ. *Ἱπποκράτους*)· *καὶ γὰρ αὐτὸς ἦν Ἀσκληπιάδης τὸ γένος.*

Οι μαρτυρίες που αντλήσαμε από το ίδιο το κείμενο των επιστολών είναι βέβαια ενδεικτικές για την αντίθεση των δύο σχολών και των δύο εκπροσώπων τους[1], δεν μπορούν όμως μόνες τους να στηρίξουν αυτήν την άποψη, γιατί ούτε πολλές είναι, ούτε και αρκετά σαφείς. Ελπίζουμε όμως να αποκτήσουν ιδιαίτερη αποδεικτική αξία, όταν συνδυασθούν και συνεξετασθούν με τρεις περαιτέρω μαρτυρίες, που προέρχονται πάλι από τη δεύτερη επιστολή. Την πρώτη μαρτυρία προσφέρει η φράση: *καθαίρει δὲ οὐ θηρίων μὲν γένους*[2], *θηριωδῶν δὲ νοσημάτων καὶ ἀγρίων πολλὴν γῆν καὶ θάλασσαν*, όπου κατά ρητορικό τρόπο υπογραμμίζεται η αντίθεση ανάμεσα στο γένος των θηρίων και στα θηριώδη νοσήματα. Η αναφορά *καθαίρει θηρίων γένους* γίνεται βέβαια για τον Ηρακλή, τον πρόγονο του Ιπποκράτη· στα χέρια όμως του συγγραφέα, που ασκεί επιστημονική πολεμική, φαίνεται πιθανό πως στρέφεται εναντίον του Κτησία, ο οποίος ανέπτυξε σ' έναν πολύ μεγάλο βαθμό αυτήν ακριβώς τη δραστηριότητα, την οποία εκφράζει η παραπάνω φράση. Απ' ό,τι προκύπτει από τα αποσπάσματα του έργου του, που μας έχουν διασωθεί, ο Κτησίας είχε ασχοληθεί με τον τρόπο αντιμετώπισης των κινδύνων από τα θηρία και την εξουδετέρωση των αγρίων θηρίων, τα οποία υπήρχαν σε αφθονία στην περσική χώρα και, βεβαίως, στην αυλή των Περσών βασιλέων: Αιλιανός, *Ἱστορ. Ζώων* 4.21 (για τον μαρτιχόρα, που είναι ένα θηρίο *βίαιον τὴν ἀλκήν*): *τὰ βρέ-*

---

1. Δεν μπορούμε να συμφωνήσουμε με τον *Bourgey*, 146, που υποστηρίζει πως ο Κτησίας είναι περισσότερο ιστορικός παρά γιατρός, ώστε να μην είναι σωστό να υπολογίζεται ως ένας τυπικός εκπρόσωπος της σχολής της Κνίδου.

2. Η γραφή *γένους*, που πρότεινε ο *Linden*, φαίνεται σωστή, γιατί η γενική αυτή αντιστοιχεί στη γενική *νοσημάτων*. Αντίθετα, η αιτιατική *γένος*, που παραδίδουν τα χφφ, πρέπει να προέρχεται από λαθεμένη γραφή του *καθαίρει* σε *καθαιρεῖ*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

φη δὲ τῶνδε τῶν ζώων Ἰνδοὶ θηρῶσιν ἀκέντρους τὰς οὐρὰς ἔχοντα καὶ λίθῳ γε διαθλῶσιν αὐτάς, ἵνα ἀδυνατῶσιν τὰ κέντρα ἀναφύειν.. λέγει δὲ καὶ ἑορακέναι τόδε τὸ ζῶον ἐν Πέρσαις Κτησίας..., 3,36 (για ένα φοβερό φίδι) *οὐκοῦν θηραθέντα αὐτὸν ἐκ τοῦ οὐραίου μέλους ἐξαρτῶσι, καὶ οἷα εἰκὸς κάτω τὴν κεφαλὴν ἔχει καὶ ἐς γῆν ὁρᾷ ...καὶ ὁ μὲν ἀποθνήσκει ὁ ὄφις... καὶ ὅπλα δὲ κάει καὶ ἀνθρώπους μαχομένους, καὶ ἄπλετόν ἐστι τὴν ἰσχύν. Κοιμίζεται δὲ καὶ ἀφανίζεται πολλοῦ φορυτοῦ καταχυθέντος. Λέγει ὁ Κνίδιος Κτησίας ταῦτα*, και πολλά άλλα[1].

Από τα παραπάνω αποσπάσματα, και από άλλα πολλά, που δεν κρίνουμε απαραίτητο να τα παραθέσουμε, έχουμε ανάγλυφη την εικόνα για τις δραστηριότητες του Κτησία, ο οποίος ασχολήθηκε συστηματικά με τις μεθόδους αντιμετώπισης των θηρίων και μελέτησε τη ζωή τους και την κατασκευή του σώματός τους. Μπορούμε, επομένως, δικαιολογημένα να υποθέσουμε πως η παραπάνω φράση του Πέτου θέλει να υπογραμμίσει τη μεγάλη απόσταση που χωρίζει τον ψευτογιατρό Κτησία (καλύτερα, τον ζωολόγο-κτηνίατρο) από τον αληθινό επιστήμονα Ιπποκράτη[2].

Η δεύτερη είδηση από την ίδια επιστολή, πως ο Ιπποκράτης *ἠξίωταί τε τῶν αὐτῶν Ἡρακλεῖ τε καὶ Ἀσκληπιῷ ὑπὸ Ἀθηναίων δωρεῶν*, χρησιμεύει για τον ίδιο σκοπό, για να καταδείξει το κύρος και την τιμή, που κέρδισε ο Κώος γιατρός[3], όχι από έναν βάρβαρο μονάρχη, αλλά από την πρώτη πόλη της Ελλάδος, την Αθήνα. Γιατί γνωρίζουμε όλοι πολύ καλά πόσο εξαρτιόταν από την κρίση αυτής της πόλης το κύρος και η ευδοκίμηση του κάθε Έλληνα σοφού. Αφού λοιπόν παραδέχονται όλοι ότι είναι αδιαμφισβήτητο αποδει-

1. Βλ. Αιλιανό, *Ἱστ. Ζώων* 4. 24 και 4.26.

2. Από το βιβλίο *Ἰνδικά* του Κτησία έχουν διασώσει πολύ υλικό οι μεταγενέστεροι ζωολόγοι και παραδοξογράφοι. Εκτός από τον Αιλιανό αναφέρουμε τους συγγραφείς: Αριστοτ. *Ζώων Ἱστ.* II. 1, III. 22, Αρριανό, *Ἀνάβ.* 5.4.2, *Ἰνδικὴ* 3.6, Αθήναιο 434D, Στράβωνα 15.1.12 κ.ά. Πβ. *Jacoby* R.E. X 1,2. 2037.

3. Πβ. τις χαρακτηριστικές για τον Κτησία αναφορές: *τιμώμενος* (Διόδ. Σικ. 2. 32. 4), *ἐτίμησε* (Πλουτ. *Ἀρτοξ.* 14.1), *φιλότιμος ὢν* (Πλουτ. *Ἀρτοξ.* 13. 7). Αντίθετα με τις παροχές του Αρταξέρξη, οι δωρεές των Αθηναίων είναι πνευματικές και ηθικές.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κτικό στοιχείο του κύρους και της υπεροχής ενός σοφού ή επιστήμονα η αποδοχή του και η αναγνώρισή του από το ἄστυ, υπογραμμίζοντας κάτι τέτοιο ο επιστολογράφος αφήνει να εννοήσουμε πως παράλληλα παραδίδει στην περιφρόνηση τον αντίπαλο αυτού και δέχεται ως αρνητικό γι' αυτόν στοιχείο το γεγονός ότι οι Αθηναίοι δεν ετίμησαν καθόλου τον αντίζηλο του Ιπποκράτη, το γιατρό Κτησία, για τον οποίο είχε επικρατήσει η εντύπωση ότι ήταν *φιλολάκων*[1] και πως η στάση του ως ιστορικού ήταν εντελώς αντιαθηναϊκή. Φαίνεται πως ο φιλολάκων Κτησίας δεν έδειχνε καθόλου φιλική διάθεση απέναντι στους κυρίαρχους του ελληνικού κόσμου Αθηναίους και προσπάθησε με την ιστορία του να μειώσει τη συμβολή τους στην ελευθερία της Ελλάδος, αφού υποτιμά π.χ. τη δύναμη του αθηναϊκού στόλου στη ναυμαχία της Σαλαμίνας[2] και, γενικότερα, δείχνεται δύσπιστος στην αθηναϊκή παράδοση, τη σχετική με τους περσικούς πολέμους, ενώ παράλληλα φαίνεται πρόθυμος να δεχτεί την περσική εκδοχή για τις μάχες που έγιναν κατά την εκστρατεία του Ξέρξη[3].

Η αντιαθηναϊκή του στάση και τα γενικότερα εχθρικά του αισθήματα εναντίον της πολιτικής των Αθηναίων αντικατοπτρίζονται και στην πολεμική που ασκεί εναντίον της «φιλαθηναϊκής» στάσης του Ηροδότου, τον οποίο πολεμά σε κάθε ευκαιρία κατά την εξιστόρηση των βασιλειών του Καμβύση του πρώτου, του Δαρείου του Α' και του Ξέρξη. Μάλιστα, για τα *Περσικά* του Κτησία έχουμε τη ρητή δήλωση του Φωτίου (35 b 41 κ.ε.) *σχεδὸν ἐν ἅπασιν ἀντικείμενα Ἡροδότῳ ἱστορῶν, ἀλλὰ καὶ ψεύστην αὐτὸν ἐπελέγχων ἐν πολλοῖς καὶ λογοποιὸν ἀποκαλῶν*[4].

---

1. Πλουτ. *Ἀρτοξ.* 13. 7 *ἀλλὰ δαιμονίως ὁ Κτησίας, ὡς ἔοικε, φιλότιμος ὢν, καὶ οὐχ ἧττον φιλολάκων καὶ φιλοκλέαρχος.*

2. Πβ. *Jacoby*, ό. παραπ. 2061 κ.ε. Ο Κτησίας υποστηρίζει ότι οι Αθηναίοι στη Σαλαμίνα είχαν μόνο 110 πλοία, σε ένα σύνολο 700 ελληνικών πλοίων. Πβ. Φώτιο, *Βιβλ.* 39 d 11.

3. Βλ. *Jacoby*, ό. παραπ. 2061.

4. Βλ. *Marquart* 556 κ.ε., και 542. Ο Κτησίας παρουσιάζει συχνά τον Ηρόδοτο να κάνει λάθη, για να έχει έτσι την ευκαιρία να τον υποτιμήσει. Πβ. *Henry* 5 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Από την εχθρική στάση του Κτησία εναντίον των Αθηναίων μπορούμε να υποθέσουμε πως και η εκτίμηση των Αθηναίων προς αυτόν δεν ήταν καλή. Ως ενισχυτικό αυτής της υπόθεσης έχουμε να επικαλεσθούμε την εχθρότητα των Αθηναίων εναντίον του Ξενοφώντα, ο οποίος έδειξε την ίδια περίπου διαγωγή, όπως και ο Κτησίας. Μάλιστα ο Ξενοφώντας είχε πολύ καλές σχέσεις με τον Κτησία και τον εχρησιμοποίησε ως πηγή του τουλάχιστον στο Α' βιβλίο της ' 'Ανάβασης'[1]. Η στάση και η συμπεριφορά του Ξενοφώντα έγινε θέμα πολεμικής εναντίον του από τη μεταγενέστερη φιλολογία, και μάλιστα από την επιστολογραφία των κυνικών. Μας έχει διασωθεί ψευδώνυμη επιστολή του Σωκράτη προς τον Ξενοφώντα (η 5), στην οποία βλέπουμε να καυτηριάζονται αδυναμίες παρόμοιες μ' εκείνες που καταδικάζονται στις επιστολές του Ψευδο-Ιπποκράτη, όπως η υπηρεσία σε Πέρση βασιλιά και η απόληψη χρημάτων (Hercher 612): *οὐ γὰρ ἄξιόν φασιν εἶναι Κύρῳ βοηθεῖν 'Αθηναίους, δι' ὃν τὴν ἀρχὴν ὑπὸ Λακεδαιμονίων ἀφῃρέθησαν, οὐδ' αὐτοὺς ὑπὲρ ἐκείνου πολεμεῖν καταπολεμηθέντας δι' ἐκεῖνον... ἴσθι δὲ ὡς δυοῖν τούτοιν μάλιστα προσδεῖται πόλεμος, καρτερίας τε καὶ ἀφιλοχρηματίας...*[2]

'Ωστε, πέρα από την υπεροχή του Ιπποκράτη σε καθαρά επιστημονικά θέματα, η μεγάλη διαφορά των δύο ανδρών, που εκπροσωπούν τις δύο μεγάλες αντιμαχόμενες σχολές, έγκειται στο γεγονός ότι ο εκπρόσωπος της Κνίδου, όχι μόνο δεν αρνήθηκε να υπηρετήσει τον Πέρση βασιλιά, αλλά εξαιτίας της σπουδαρχίας και της φιλοχρηματίας του προσφέρθηκε οικειοθελώς να υπηρετήσει το βασιλιά ενός λαού, που από χρόνια ήταν εχθρός των Ελλήνων. Αυτά ακριβώς τα αρνητικά δεδομένα για τη σχολή της Κνίδου και τους εκπροσώπους της καυτηριάζονται σιωπηρά, αλλά έντεχνα,

1. Βλ. *Jacoby* 2067.

2. Η περιφρόνηση που δείχνουν εξέχοντες 'Ελληνες μπροστά στις παροχές που τους προσφέρουν βάρβαροι βασιλείς ή τύραννοι είναι κοινός τόπος στις λεγόμενες κυνικές επιστολές: του Ηρακλείτου, α' και β' (*Hercher* 280), του Αντισθένη (*Hercher* 616), του Πιττακού (*Hercher* 491), του Πυθαγόρα (*Hercher* 601). Αυτό είναι μια ένδειξη πως και οι επιστολές του Ψευδο-Ιπποκράτη προέρχονται από τους ίδιους κύκλους· βλ. και *Attridge* 4 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

από το συγγραφέα των επιστολών με την περιφρονητική στάση που δείχνει ο εκπρόσωπος της Κω απέναντι στη δελεαστική πρόσκληση του Αρταξέρξη· συγχρόνως εμφανίζεται ο Κώος Ασκληπιάδης αγέρωχος αρνητής του πλούτου, φιλόπατρις και περιφρονητής της δόξας, όπως ακριβώς απαιτεί η ηθική της μεγάλης σχολής της Κω[1]. Οι αρχές αυτές προβάλλονται με τη γενναία στάση του Ιπποκράτη μπροστά στις υποσχέσεις του βάρβαρου άρχοντα και με την περήφανη κοινοποίηση αυτής της συμπεριφοράς από τον ίδιο τον Ιπποκράτη μέσω της επιστολής του στο *Δημήτριον*, αλλά και με την προθυμία του να βοηθήσει το Δημόκριτο και τους Αβδηρίτες, δηλ. έναν Έλληνα και μια ελληνική πόλη, όπως προκύπτει από αναφορές που υπάρχουν στις επόμενες επιστολές[2].

Ύστερα από τις επισημάνσεις που έγιναν πιο πάνω νομίζουμε πως επιτρέπεται να συναγάγουμε το συμπέρασμα ότι ένας από τους βασικούς λόγους που υπαγόρευσε τη συγγραφή της επιστολικής μυθιστορίας ήταν η απολογητική στάση υπέρ της σχολής της Κω, η οποία, σε σχέση με τη σχολή της Κνίδου, που η παράδοσή της ήταν ακόμα αισθητή μέσα από τη σχολή της Αλεξάνδρειας, αυτήν την εποχή είχε οδηγηθεί σε μαρασμό.

Όπως παρατηρήσαμε κιόλας, ο συγγραφέας τών επιστολών έχει αναθέσει ένα σημαντικό ρόλο και στο Δημόκριτο, ο οποίος δεν αποτελεί απλώς τον τυπικό δέκτη των ιπποκρατικών επιστολών, που με τις αποκρίσεις του δίνει την ευκαιρία στο κύριο πρόσωπο, τον Ιπποκράτη, να αναπτύξει τις ιδέες του και να δείξει το εθνικό του φρόνημα, αλλά η δραστηριότητά του είναι πολύ σημαντι-

1. Πβ. γενικά τα ιπποκρατικά συγγράμματα *Όρκος*, *Περὶ Εὐσχημοσύνης*, *Παραγγελίαι*.

2. Επιστ. 10 (6,22) *μία πόλις οὐκ ἄσημος, μᾶλλον δὲ ἡ Ἑλλὰς ὅλη δεῖταί σου φυλάξαι σῶμα σοφίης*, 11 (9,10) *ἐπὶ τὸν μέγαν ἐρχόμενος Περσέων βασιλέα, ἔνθα πόλιες ὅλαι προσῆισαν...ἀλλ' ἀπηρνησάμην ἐχθρὴν Ἑλλάδι χώρην ἐλευθερῶσαι κακῆς νούσου, κἀγὼ τό γε ἐπ' ἐμοὶ καταναυμαχῶν τοὺς βαρβάρους*, 12 (10, 4) *οἱ τὴν τῆς πόλιος ἐπιστολὴν ἀποδόντες μοι πρέσβεις καὶ τὴν ἀπέδοσαν, ἦσθην τε κάρτα... ἔλθοιμεν δ' ἂν αἰσίῃ τύχῃ...* 13 (11, 21) *κατὰ πᾶσαν γὰρ ἀνάγκην ἀπιτέον εἰς Ἄβδηρά μοι Δημοκρίτεω χάριν*, 14(13, 15) *βούλομαι γὰρ νοσέουσαν ἰήσασθαι πόλιν διὰ νοσέοντα ἕνα Δημόκριτον*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κή. Αναφέρουμε μόνο πως η 17 επιστολή, που είναι και ο κορμός της μυθιστορίας, καλύπτεται στο μέγιστο μέρος της από δημοκρίτεια σοφία—κυρίως δημοκρίτεια γνωμολογία — έτσι που για μερικούς μελετητές να θεωρηθεί ως μία καλή πηγή για να γνωρίσουμε τη διδασκαλία του Δημοκρίτου[1].

Η έντονη παρουσία του Δημοκρίτου στις ιπποκρατικές επιστολές πρέπει να οφείλεται σε πολλούς λόγους. Ήδη έχουμε μιλήσει για τον ένα και σημαντικότερο λόγο, που έκανε το συγγραφέα να προτιμήσει τον Αβδηρίτη φιλόσοφο[2]· ο οπαδός της ιπποκρατικής σχολής, μέσα στη γενικότερη κρίση που διέρχεται η ιπποκρατική παράδοση κατά τον α΄ π.Χ. αιώνα, αναζητεί να αναστήσει το χαμένο γόητρο της σχολής του προβάλλοντας τη θεωρητική και φιλοσοφική υποδομή της ιπποκρατικής ιατρικής[3]. Τη θεωρητική και φιλοσοφική καταξίωσή της ο συγγραφέας την αναζητεί στις υποτιθέμενες σχέσεις του Ιπποκράτη με το Δημόκριτο, γιατί, όπως φαίνεται, εκείνη την εποχή είχε αναζωπυρωθεί το ενδιαφέρον για τη φιλοσοφία που τελευταίου[4]. Μόλο που, όπως τονίσαμε πιο πάνω, η ιπποκρατική ιατρική στα αρχαία χρόνια δεν έμενε δεμένη στις καθαρά πρακτικές της λειτουργίες αλλά υψωνόταν και σε μια θεωρητική και φιλοσοφική σφαίρα, φαίνεται πως

1. Βλ. *Heinze* 504, του ιδίου Horatio 15, και *Hirzel* 358 κ.ε.

2. Βλ. παραπ. σελ. 71.

3. Από το πλήθος των δημοκρίτειων στοιχείων που απαντούν στις επιστολές ενδεικτικά αναφέρουμε μερικά: επ. 10 (6, 3) *καὶ εἰδώλων φησὶ πλήρη τὸν ἠέρα εἶναι*, Δημόκρ. απόσπ. 10α *περὶ εἰδώλων*,—επ. 18 (36, 1) *κἂν ἀμειψιρυσμίης ἐόντα*, Δημόκρ. απόσπ. 139 *ἀμειψιρυσμεῖν*, Θρασύλ. 5, 4 *Περὶ ἀμειψιρυσμιῶν*, — επ. 10 (6, 2) *ζητεῖ δὲ ὁ ἀνὴρ καὶ περὶ τῶν ἐν Ἅιδου*, Θρασύλ. 1. 3 *Περὶ τῶν ἐν Ἅιδου* ‹ΑΒ›,— επ. 17 (25, 5) *πολλαί γε ἀπειρίαι κόσμων εἰσίν*, Ἱππόλ. 1,13 (βλ. *Diels-Kranz* II, 94) *ἀπείρους δὲ εἶναι κόσμους*, — επ. 10 (6, 6) *καὶ Δημοκρίτους εἶναι ὁμοίους ἑωυτῷ ἀναριθμήτους*, Διονύσ. παρὰ Εὐσεβ., *Προπαρ. Εὐαγ.* 14, 2 *σμικρότατα σώματα πλῆθος ἀνάριθμα*. Πάρα πολλά στοιχεία από τη διδασκαλία του Δημοκρίτου, που αναφέρονται στις επιστολές αυτές και ιδιαίτερα απ' αυτά που εκμεταλλεύτηκε η κυνική διατριβή, μπορεί ο ενδιαφερόμενος να βρει στους *Marcks* 39 κ.ε., *Heinze* 504 κ.ε., *Philippson* 316 κ.ε., *Rich* 24 κ.ε., *Stewart* 181 κ.ε., και *Hirzel* 354 κ.ε.

4. Βλ. *Stewart* 186.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σε κάποια φάση της ιστορικής της διαδρομής αντιμετώπισε την κριτική και την αμφισβήτηση στο σημαντικό αυτό θέμα. Έτσι πρέπει να υποθέσουμε πως ένα άλλο — εξίσου κύριο — σημείο της απολογητικής που γίνεται μ' αυτές τις επιστολές είναι να αναιρεθούν οι επικρίσεις και οι αμφισβητήσεις, με βάση την ιστορία για τη συνάντηση του Ιπποκράτη με το Δημόκριτο. Αν θέλουμε μάλιστα να είμαστε αντικειμενικοί, ο Ιπποκράτης δε φαίνεται να διαθέτει ιδιαίτερη θεωρητική σκέψη και οπωσδήποτε δε λαμβάνει καθόλου υπόψη του τις αρχές της ύλης ούτε ασχολείται με τη φύση των νόμων του 'σκέπτεσθαι' [1]. Αν αυτό είχε μείνει απαρατήρητο στην αρχαιότητα, φαίνεται πως ήταν αισθητό στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους, όταν σκεφτούμε ότι τότε η ιπποκρατική συλλογή είχε πλουτισθεί και με άλλα έργα, που είχαν παραχθεί μετά από τον 5 αιώνα.

Κοντά σ' αυτά πρέπει να μην παραβλέψουμε και το γεγονός ότι και ο Δημόκριτος ασκούσε ένα είδος ιατρικής που, παρά τον εντελώς θεωρητικό της χαρακτήρα, θα μπορούσε κι αυτή να είναι χρήσιμη στην ολοκλήρωση και την τελειοποίηση της ιπποκρατικής ιατρικής. Δε λείπουν μαρτυρίες από μεταγενέστερους συγγραφείς ότι ο Δημόκριτος επέδειξε και τέτοιου είδους δραστηριότητες[2], ώστε η είδηση που μας δίνει η 18 ιπποκρατική επιστολή, ότι ο Δημόκριτος έγραψε και έστειλε στον Ιπποκράτη ένα λόγο για τη μανία, καθώς και οι πληροφορίες που έχουμε από την επιστολή 17, ότι ο Δημόκριτος στα Άβδηρα ασχολούνταν με την ανατομία και έκανε παρατηρήσεις στα εσωτερικά όργανα του σώματος[3], να μην είναι αυθαίρετες.

---

1. Αυτό υποστηρίζει, σωστά κατά τη γνώμη μας, ο *Moon* 83.

2. Παραδίδεται ότι και ο ίδιος ο Δημόκριτος έγραψε ιατρικές πραγματείες (*Τεχνικά*) όπως: *Πρόγνωσις, Περὶ Διαίτης ἢ Διαιτητικόν, Ἰατρικὴ γνώμη* (απόσπ. 26· βλ. *Diels - Kranz* II, 149)· πβ. και *Moon* 83 κ.ε.

3. Επ. 17 (20,17) *σεσώρευτο δὲ καὶ ζῶα συχνὰ ἀνατετμημένα δι' ὅλων*, (21,2) *καὶ τὰ σπλάγχνα τῶν ζώων ἐπεσκόπεε*, (23,6) *τά τε γὰρ ζῶα ταῦτα ὁκόσα, ἔφη, ὁρῇς, τουτέου μέντοι γε εἵνεκα ἀνατέμνω, οὐ μισέων θεοῦ ἔργα, χολῆς δὲ διζήμενος θέσιν καὶ φύσιν.*

Παρόλα αυτά, έχουμε τη γνώμη ότι ένα μεγάλο πεδίο, που επέτρεψε το συσχετισμό των δύο ανδρών, άφηνε ανοικτό ο κυνικός χαρακτήρας, που οι λόγιοι των ελληνιστικών χρόνων είχαν αποδώσει στην προσωπικότητα του Δημοκρίτου. Την εποχή αυτή είχε διασωθεί μια συλλογή από ηθικά συγγράμματα του Δημοκρίτου[1], πολλά από τα οποία παραδόθηκαν και στους αυτοκρατορικούς χρόνους[2]. Ο χαρακτήρας αυτών των συγγραμμάτων, και κυρίως του δημοκρίτειου έργου *Περὶ εὐθυμίης*[3], από το οποίο προήλθε η εικόνα του *γελῶντος Δημοκρίτου*[4], ήταν τέτοιος που εκίνησε την προσοχή των κυνικών, οι οποίοι με τη σειρά τους εκμεταλλεύτηκαν αυτά τα έργα και περιέβαλαν την προσωπικότητα του Δημοκρίτου με χαρακτηριστικά κυνικού φιλοσόφου[5]. Ώστε, ο συγγραφέας των επιστολών, αφού είχε κάνει την επιλογή του—μια και ανήκε στο σύστημα του κυνισμού—, να υποστηρίξει δηλ. την ιπποκρατική θεωρία μέσα από το κυνικό πρίσμα, βρήκε πολύ πρόσφορον τον 'κυνικό' Δημόκριτο για έναν αποτελεσματικό συσχετισμό του με

---

1. Βλ. *Kindstrand* 150.

2. Βλ. *Stewart* 180.

3. Βλ. *Diels* 85.

4. Για το μοτίβο του 'γελῶντος' Δημοκρίτου ως παλαιότερη πηγή θεωρείται ο Κικέρων De orat. 2. 235, την οποία θα είχε υπόψη του ο Οράτιος (επ. II, 1, 194 κ.ε. si foret in terris, rideret Democritus).Βλ. *Philippson* 317, *Stewart* 186.

Αντίθετα, ο *Marcks* πιστεύει (42) ότι πηγή για τον Οράτιο πρέπει να είναι οι ιπποκρατικές επιστολές. Την άποψη του *Marcks* δε δέχεται ο *Diels*, 84 κ.ε., ο οποίος σημειώνει πως είναι αδύνατο ο Οράτιος να 'χρωστάει' τον 'γελῶντα' Δημόκριτο σ' αυτό το ακατάστατο έργο (τις ιπποκρατικές επιστολές) και προσθέτει πως ο 'γέλως' αυτός ήταν κατά τα χρόνια της κυνικής διατριβής το μόνο απομεινάρι της δημοκρίτειας σοφίας.

5. Οι κυνικοί είχαν δείξει μεγάλο ενδιαφέρον για την εκτίμηση που έδειχνε ο Δημόκριτος στον *πόνον*, την *αὐτάρκειαν* και την *ἀθαμβίαν*, καθώς και για την ιδέα που είχε για την *τύχην*. Και η αντίθεση μεταξύ των *σοφῶν* και των *ἀνοήτων* ανθρώπων, που είναι η βάση των επιστολών 10-17, είναι θεμελιώδης αρχή της δημοκρίτειας διδασκαλίας, ιδιαίτερα εκείνης που προβάλλεται με τα ηθικά και γνωμολογικά συγγράμματα. Αυτά τα τελευταία έργα του φιλοσόφου, καθώς και η λαϊκότητά του κατά τους ελληνιστικούς χρόνους, προσέλκυσαν το πρακτικό ενδιαφέρον των κυνικών. Πβ. και *Stewart* 185.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

-τον Ιπποκράτη[1], να κατοχυρώσει δηλ. και με θεωρητικό υπόβαθρο—αλλά και με μια ισχυρή 'ξξωθεν' μαρτυρία — το ιατρικό σύστημα του οποίου ήταν οπαδός[2].

Συμπερασματικά πρέπει να τονίσουμε πως η επιλογή του Δημοκρίτου δεν αποσκοπούσε στο να ενισχύσει ο συγγραφέας τον κυνικό χαρακτήρα των επιστολών, αλλά αυτός ο χαρακτήρας επιδιώκεται μεν να προβληθεί, όχι όμως ως αυτοσκοπός. Γιατί πρόθεση του συγγραφέα δεν ήταν να δώσει ένα κυνικό σύγγραμμα, στον τύπο της επιστολικής μυθιστορίας, αλλά μέσα από ένα τέτοιο σύγγραμμα να υποστηρίξει με τρόπο πειστικό και αποτελεσματικό τις αρχές και τα δόγματα της κωακής ιατρικής, της οποίας ως θεωρητικό δεν προβάλλει μόνο τον Ιπποκράτη, αλλά και τον μεγάλο στοχαστή της αρχαιότητας, τον Αβδηρίτη Δημόκριτο[3].

---

1. Σε όλη την έκταση των επιστολών συναντούμε τις βασικότερες από τις αρετές του κυνικού φιλοσόφου: *την ἀδοξίαν* — την άρνηση της δόξας — (βλ. Διογένη Λαέρτιο 6. 11· πβ. *Helm* 9, *Höistad* 199 κ.ε.)· *την* απόρριψη της *φιλαργιρίας* (Διογ. Λαέρτ. 6. 50, *Heinze* 504), την *αὐτάρκειαν* (βλ. *Rich* 24, *Höistad* 134, *Gösswein* 27, *Kindstrand* 162 κ.ε.), *την ἀναίδειαν και την ἀναισχυντίαν* (*Höistad* 116 κ.ε., *Μπαγιόνας* 69), *τη φιλανθρωπίαν* (*Helm* 14, *Höistad* 27 κ.ε., 31 κ.ε.).

2. 'Οπως συμβαίνει σ' αυτές τις περιπτώσεις, μια προϋπόθεση για να επιχειρηθεί ο συσχετισμός των δύο ανδρών ήταν το ότι ο Ιπποκράτης είχε ζήσει αρκετό χρόνο στη Θάσο, ώστε εύκολα από εκεί θα είχε κάποιες επαφές με τα 'Αβδηρα. Μάλιστα μεταγενέστεροι συγγραφείς κάνουν λόγο για πραγματική συνάντηση του Ιπποκράτη με το Δημόκριτο, όπως π.χ. ο Διογένης ο Λαέρτιος 9. 42 *Φησὶ δ' Ἀθηνόδωρος ἐν ὀγδόῃ Περιπάτων, ἐλθόντος Ἱπποκράτους πρὸς αὐτὸν* (sc. *Δημόκριτον*), *κελεῦσαι κομισθῆναι γάλα· καὶ θεασάμενον τὸ γάλα εἰπεῖν εἶναι αἰγὸς πρωτοτόκου καὶ μελαίνης* ... Πβ. *Philippson* 320 κ.ε. Σύμφωνα δε με άλλη παράδοση, που, φαίνεται, δεν αγνοούσε ο συγγραφέας των επιστολών, ο Ιπποκράτης γεννήθηκε την ίδια χρονιά με το Δημόκριτο και έγραψε για χάρη του σε ιωνική γλώσσα τα συγγράμματά του· βλ. και *Moon* 82.

3. Από παλιότερα η κυνική παράδοση είχε οικειοποιηθεί το δίδυμο των σοφών *Ἡράκλειτος — Δημόκριτος*, τους οποίους εκόσμησε με στοιχεία κυνικής στάσης, αντίθετα μεταξύ τους. Δηλαδή, απέναντι στο 'γέλιο' του Δημοκρίτου αντιπαράθεσαν τα 'δάκρυα' του Ηρακλείτου (βλ. Στοβ. *Ἀνθολ.* 3. 20. 53 *τοῖς δὲ σοφοῖς ἀντὶ ὀργῆς Ἡρακλείτῳ μὲν δάκρυα Δημοκρίτῳ δὲ γέλως*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Όπως υποστηρίξαμε πιο πάνω, συγγραφέας των επιστολών πρέπει να είναι κάποιος γιατρός, οπαδός της ιπποκρατικής σχολής. Είναι λογικό λοιπόν να υποθέσουμε πως αυτός καταγόταν από την Κω, αφού, όπως προκύπτει από τις επιστολές, φαίνεται πως έχει μια καλή γνώση για τις συνθήκες ζωής της Κω[1] καί, ακόμη, δείχνει μια ιδιαίτερη ευαισθησία — ή και μια νοσταλγία — για την καθημερινή ζωή του νησιού. Στην Κω υπήρχε και ρητορική σχολή, αν και η σημασία της ήταν περιορισμένη μόνο σ' εκείνη την περιοχή, ανεξάρτητη ή παράρτημα της ρητορικής σχολής της Ρόδου, όπως μας πληροφορεί ο Φιλόδημος 'Περὶ 'Ρητορικῆς' 2, 52 (Sudhaus): *Ἔνιοι δὲ τῶν νῦν ἐν τῇ Ῥόδῳ διατριβόντων γράφουσιν ἐν τῇ Κῷ καὶ πάλιν ἐν τῇ Ῥόδῳ σχολαζόντων αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ μὴ εἶναι τὴν ῥητορικὴν τέχνην, ἐν ἑκατέρᾳ τῶν πόλεων ἀρτίως τινὰς ἅραντας Ἀθήνηθεν λέγειν ὡς διαφώνως ἵστανται πρὸς τοὺς ἄνδρας εὐδοκούμενοι περὶ τὴν τέχνην αὐτὴν μὴ ὑπάρχειν.* Στη σχολή αυτή γίνονταν πολλές συζητήσεις ανάμεσα στους επικούρειους φιλοσόφους, που εκπροσωπούσαν δύο διαφορετικές θέσεις σχετικά με το ζήτημα αν η ρητορική είναι τέχνη ή όχι. Πολλοί από τους διδασκάλους αυτής της σχολής έρχονταν από την Αθήνα ή από τη Ρόδο[2].

Μια δεύτερη μαρτυρία για τη ρητορική σχολή της Κω έχουμε αργότερα από το ρήτορα Αριστείδη, 33.27 (Keil): *Ἐγὼ τοίνυν θε-*

επήει). Πβ. *Bernays* 77 κ.ε., *Lutz* 309 κ.ε., *Stewart* 187, *Attridge* 6 κ.ε., και *Kindstrand* 155 (ο οποίος αμφιβάλλει για το ότι η σύνδεση των δύο ανδρών είναι ένα κυνικό στοιχείο). Ώστε, από μια άποψη, οι ιπποκρατικές επιστολές πρέπει να ενταχθούν μέσα σ' αυτό το ιδεολογικό πλαίσιο, το οποίο, σ' ένα βαθμό, είναι υπεύθυνο για τη συγγραφή τους.

1. Ο *Herzog* υποστηρίζει, σελ. 217 κ.ε., πως ο συγγραφέας έχει βαθιά γνώση της μικροαστικής ζωής και όλων των συνθηκών διαβίωσης στο νησί. Αυτό το συμπεραίνει εκτός των άλλων, και από τις μαρτυρίες που παρέχουν οι επιστολές σχετικά με τις επαφές που είχε το νησί αυτό με τη Ρόδο (βλ. Επ. 13 και 17) και από τη μνεία της γιορτής του Ασκληπιού (*πομπὴ πολυτελὴς ἐς κυπάρισσον*, επ. 11)· αυτήν ακριβώς τη γιορτή ο *Herzog* την βρίσκει και σε μια επιγραφή από την Κω (PH 43).

2. Βλ. *Herzog* 212.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ὧν εὐμενῶν ὄντων τοὺς μὲν κατ' αὐτοὺς τοὺς λόγους ἀγῶνας οὐ σφόδρα φήσαιμ' ἂν δεδιέναι, δέδοικα δὲ τοὺς δεινοὺς ἀνταγωνιστάς. Εἶπω τίνας; τοὺς λίπα ἀληλιμμένους τουτουσὶ καὶ τὸν φοίνικα περικομίζοντας, οὐκ εἰς ἀκροάσεις μὰ Λία ρητόρων συγκαλοῦντας, ὥσπερ ἐγὼ καὶ περὶ Κῶν ταυτηνὶ τὴν Μεροπίδα καὶ ἐν Κνίδῳ ποτὲ εἶδον ἐπ' ἐμαυτοῦ γενόμενον, ἀλλ' ἴστε ὅ,τι; Δεξαμενὰς ἐπαινοῦσιν καὶ 'δεῦρ' ἄγ' ἰὼν νῆα κατάστησον' καὶ τοῖς καταίρουσι τοιαῦτ' ἐπαγγέλλουσιν καὶ τοιαῦτα προξενοῦσιν... Από όσα αναφέρει ο Αριστείδης στον παραπάνω λόγο του *Πρὸς τοὺς αἰτιωμένους ὅτι μὴ μελετῶμεν*, προκύπτει ότι τον 2. μ.Χ. αιώνα στην Κω εξακολουθούσε να καλλιεργείται το ασιανό ύφος του ρητορικού λόγου. Αυτό το ύφος είναι κυριαρχο και στις επιστολές του Ψευδο-Ιπποκράτη και κρίνουμε πως μας προσφέρεται ως ένα επιπλέον στοιχείο για να το επικαλεσθούμε ως μαρτυρία ότι ο συγγραφέας αυτός καταγόταν από την Κω[1].

Αν, ύστερα απ' αυτά, λάβουμε υπόψη μας το φιλαθηναϊκό πνεύμα[2] από το οποίο χαρακτηρίζεται η 2 επιστολή και συνδυάσουμε αυτό το στοιχείο με την πολεμική που, όπως υποθέτουμε, ασκείται με τις επιστολές αυτές εναντίον του Κτησία —ο οποίος είναι γνωστός για τα αντιαθηναϊκά του αισθήματα—, ίσως θα ήταν λογικό να υποστηρίξουμε ότι ο συγγραφέας των επιστολών θα έζησε αρκετό χρόνο στην Αθήνα. Είναι δε ενδεχόμενο να συνέγραψε εκεί τις επιστολές, δεδομένου ότι σ' αυτές είναι αισθητή η νοσταλγία για τη γενέτειρα και διάχυτη η εθνική υπερηφάνεια για την ιδιαίτερη πατρίδα του.

Όσο αφορά το ζήτημα: ποιος μπορεί να είναι ο συγγραφέας των επιστολών, έχουν γίνει πολλές υποθέσεις. Ο Herzog, ο ο-

---

1. Στις επιστολές βρίσκουμε όλα τα χαρακτηριστικά του ασιανού είδους: τις μικρές προτάσεις, τους μαλθακούς ρυθμούς, το παραφουσκωμένο και πομπώδες ύφος, τις φορτικές και άγουστες αντιθέσεις, όπως περιγράφουν αυτό το είδος ο Κοϊντιλιανός (XII, 10, 17) και ο Κικέρων, Brutus 325· βλ. και *Norden* I, 141 κ.ε., 443 κ.ε., *Wilamowitz*, Asianismus 2 κ.ε., και *Herzog* 214.

2. Βλ. παραπ. 74 κ.ε.

ποίος δέχεται ότι συγγραφέας των επιστολών είναι ένας Ασκληπιάδης από την Κω, εικάζει, αν και με επιφυλάξεις, πως αυτός μπορεί να είναι ο γιατρός, ο προικισμένος με πολλές ιστορικές γνώσεις, C. Stertinius Xenophon, ο οποίος έδρασε ως γιατρός στη Ρώμη κατά τους χρόνους του Καλιγούλα ή του Τιβερίου[1]. Την υπόθεση του Herzog ακολουθεί γενικά και ο Diels, ο ποίος, προτείνοντας να ταυτισθεί ο *Παῖτος* των επιστολών με τον Caecina Paetus, που αυτοκτόνησε το 42 μ.Χ. επί Κλαυδίου, υποστηρίζει πως πρέπει να σκεφθούμε έναν από τους δυο αδελφούς: ή τον Stertinius Corn(elia tribu) Xenophon ή τον μεγαλύτερο αδερφό του Q. Stertinius Xenophon, και να τον ταυτίσουμε με τον περίφημο Ξενοφώντα, τον προσωπικό γιατρό του Κλαυδίου[2].

Ο Philippson δέχεται πως συγγραφέας των επιστολών θα ήταν ένας δάσκαλος της ρητορικής στην Αθήνα και αμφιβάλλει για το αν ο άνθρωπος αυτός μπορεί να καταγόταν από την Κω. Γι'αυτό υποστηρίζει πως τις λίγες λεπτομέρειες από το νησί της Κω, που φαίνεται να γνωρίζει ο συγγραφέας θα μπορούσε να τις είχε μάθει και από μια απλή επίσκεψη στο νησί. Πάντως ο Philippson πολύ σωστά αποκλείει το ενδεχόμενο συγγραφέας των επιστολών να είναι ο γιατρός του Κλαυδίου Ξενοφών, γιατί εκείνος γεννήθηκε το 10 μ.Χ., ενώ η β΄ επεξεργασία και έκδοση των επιστολών πρέπει να έγινε σίγουρα πριν από το έτος αυτό[3].

Σχετικά με το χρόνο συγγραφής των επιστολών δεν έχουμε καμιά συγκεκριμένη μαρτυρία, εκτός από ορισμένες ενδείξεις, οι οποίες, αν αξιοποιηθούν κατάλληλα, μπορούν να μας οδηγήσουν σε κάποιον ακριβέστερο χρονολογικό προσδιορισμό. Καταρχήν πρέπει να αποφύγουμε τον κίνδυνο να παρασυρθούμε σε εσφαλμένες χρονολογήσεις ταυτίζοντας τα διάφορα πρόσωπα που αναφέρονται στις επιστολές με ιστορικά πρόσωπα της εποχής του συγγραφέα. Έχουμε κιόλας επισημάνει[4] ότι αυτά τα πρόσωπα ο συγγραφέας

1. *Herzog* 218.
2. *Diels* 82.
3. *Philippson* 309
4. Βλ. παραπ. σελ. 17 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τα αναφέρει ως παλαιά πρόσωπα —με τη γενικότερη σημασία του όρου— τα τοποθετεί δηλαδή σε κάποιο απομακρυσμένο παρελθόν, ανεξάρτητα από το αν αυτά είναι περισσότερο ή λιγότερο παλαιά. Το μόνο πρόσωπο που ως ιστορική προσωπικότητα δεν είναι πολύ παλαιό —και ενδεχομένως ανήκει στον ίδιο αιώνα που έζησε ο συγγραφέας— είναι ο Κρατεύας, στον οποίο απευθύνεται η 16 επιστολή. Ωστόσο, πρέπει να σκεφτούμε πως κι αυτός, σύμφωνα με τη σκέψη του συγγραφέα και τις συμβατικότητες της επιστολικής ιστορίας, θεωρείται πολύ πιο αρχαίος απ' ό,τι ήταν στην πραγματικότητα.

Πάντως έχουμε στη διάθεσή μας έναν σίγουρο terminus ante quem, τον παλαιότερο πάπυρο, Oxy. 1184 (p[1]). Ένα έγγραφο που βρέθηκε μαζί μ' αυτόν τον πάπυρο χρονολογείται το έτος 24/25 μ.Χ[1]. και θεωρείται βέβαιο πως το κείμενο των επιστολών που παραδίδει ο πάπυρος δεν μπορεί να χρονολογηθεί μετά τα μέσα του 1. μ.Χ. αιώνα[2]. Ένα άλλο χρονολογικό στήριγμα (terminus post quem) μας προσφέρει η αναφορά του ονόματος του *Κρατεύα* από τη 16 επιστολή. Επειδή στην επιστολή αναφέρεται (16,14 κ.ε.): *ἐπίσταμαί σε ῥιζοτόμον ἄριστον, ὦ ἑταῖρε, καὶ διὰ τεὴν ἄσκησιν καὶ διὰ προγόνων κλέος, ὡς μηδὲν ἀποδεῖν σε δυνάμει τοῦ προπάτορος Κρατεύα*, ο Marcks υποθέτει πως ο συγγραφέας απευθύνει την επιστολή αυτή σ' έναν σύγχρονό του Κρατεύα, εγγονό του περίφημου 'ριζοτόμου' Κρατεύα, ο οποίος έζησε και εργάστηκε στην αυλή του Μιθριδάτη († 62 π.Χ.), και συμπεραίνει πως οι επιστολές 1-17 θα γράφτηκαν στην αρχή των αυτοκρατορικών χρόνων και πάντως όχι μετά τον Τραϊανό ή τον Αδριανό[3]. Την άποψη του Marcks δέχονται όλοι οι επόμενοι μελετητές, οι οποίοι με λίγες αποκλίσεις μεταξύ τους ορίζουν ως χρόνο συγγραφής των επιστολών την αρχή των αυτοκρατορικών χρόνων: ο Herzog δέχεται χωρίς επιφύλαξη αυτήν τη χρονολό-

1. Βλ. *Hunt* 195
2. Βλ. *Diels* 82
3. *Marcks* 43. Ο *Marcks* οδηγείται σ 'αυτό το συμπέρασμα, γιατί δεν ήξερε την ύπαρξη του POxy. 1184.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γηση[1], ο Diels, δεχόμενος ότι ο *Παῖτος* που αναφέρουν οι δύο πρώτες επιστολές είναι ο Caecina Paetus, οδηγείται στην εποχή του Τιβερίου ή του Καλιγούλα[2], ο Pohlenz στην εποχή του Αυγούστου[4], ενώ ο Goertz, στηριζόμενος σε ομοιότητες που παρατηρούνται ανάμεσα στο λεκτικό των ιπποκρατικών επιστολών και των επιστολών του Χίωνος, υποθέτει πως είναι ένας ο συγγραφέας τους και ορίζει τη συγγραφή τους στον 1. αι. μ.Χ[4].

Με μεγαλύτερη ακρίβεια και με βάση και άλλες μαρτυρίες χρονολογεί τις επιστολές, και προσδιορίζει την εποχή που θα έζησε ο συγγραφέας τους, ο Philippson. Αυτός ακολουθεί γενικά ως στήριγμα το έτος 62 π.Χ. κατά το οποίο πέθανε ο Μιθριδάτης, όπως είχε προτείνει ο Marcks, και ορίζει αυτό το έτος ως terminus post quem για τη συγγραφή των επιστολών. Επειδή όμως δέχεται κι αυτός ότι η επιστολή 19β απηχεί τις νέες 'πνευματικές' μεθόδους του Αρτεμίδωρου και του Αρτώριου, υποθέτει πως ο Αρτώριος θα έγραψε ανάμεσα στο 40 και 30 π.Χ. (είναι γνωστό ότι πέθανε το 29 π.Χ.) και κρίνει πως σ' αυτήν την εποχή και αργότερα πρέπει να ορισθεί ο χρόνος που έζησε ο συγγραφέας. Παράλληλα, ο Philippson ταυτίζει το πρόσωπο του Γοργία στον οποίο απευθύνεται η επιστολή 6β[5] με έναν Ασιανό ρήτορα Γοργία, που έζησε το δεύτερο μισό του 1. αιώνα π.Χ. Αυτόν το Γοργία είχε ο γιος του Κικέρωνα δάσκαλο της ρητορικής το 44 π.Χ. στην Αθήνα. Το Γοργία, σύμφωνα με την άποψη του Philippson, ο συγγραφέας αργότερα τον αντικατέστησε στην επιστολή 6 με το Δημήτριο από τη Μαγνησία, ο οποίος είχε αλληλογραφία με τον Αττικό. Με βάση αυτά ο Philippson συμπεραίνει ότι η πρώτη μορφή των επιστολών πρέπει να τοποθετηθεί πριν

1. *Herzog* 217
2. *Diels* 83
3. *Pohlenz* 352 κ.ε.
4. *Görtz* 59
5. Αυτό είναι ένα λάθος του *Philippson* - ακολουθεί τον *Diels* - γιατί, όπως δείξαμε πιο πάνω, σελ. 57 κ.ε., αρχική ήταν η πρώτη (6a) μορφή της επιστολής.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

το 44 π.Χ. και η δεύτερη μετά. Στη συνέχεια, για να ενισχύσει και με ένα άλλο στοιχείο τη χρονολόγησή του, συμπεραίνει ότι ο *Παῖτος* είναι ο Papirius Paetus, ο φίλος του Κικέρωνα και του Αττικού[1].

Αν και η εποχή στην οποία καταλήγει ο Philippson πρέπει να είναι εκείνη που έζησε ο συγγραφέας, όμως τα κριτήρια πάνω στα οποία στήριξε τη χρονολόγησή του δεν είναι ασφαλή. Κατ' αρχήν η επιστολή 19β, την οποία ο Philippson θεωρεί αρχική, είναι πολύ μεταγενέστερη, ίσως να γράφτηκε και μετά τον 13. αιώνα[2], ώστε το έτος θανάτου του Αρτώριου να μην προσφέρει καμιά συμβολή στη χρονολόγηση. Το ίδιο πρέπει να παρατηρήσουμε και για το ρήτορα Γοργία, αφού, όπως εδείξαμε, η επιστολή 6β δεν είναι η αρχική.

Κατά τη δική μας εκτίμηση, ο συγγραφέας πρέπει να έζησε στη δεκαετία 40-30 π.Χ. και μέσα σ' αυτό το διάστημα πρέπει να τοποθετήσουμε τη συγγραφή των γνήσιων - αρχικών επιστολών. Δηλαδή δε διαφωνούμε βασικά με τη χρονολόγηση που έκανε ο Philippson, μόνο που τα στοιχεία τα οποία παίρνουμε υπόψη μας είναι διαφορετικά. Η μορφή των επιστολών που παραδίδει ο αρχαιότερος πάπυρος (P^1) ήδη μαρτυρεί ότι έχει προηγηθεί μια ποικίλη επεξεργασία τους, η οποία για να περάσει απο όλες τις φάσεις (όπως τις δείχνουμε στον οικείο πίνακα παρακάτω), προϋποθέτει μια μακρά παράδοση, αν όχι και μια μακρόχρονη επεξεργασία τους μέσα από τη σχολική παράδοση. Από την άλλη μεριά, ο Κρατεύας της επιστολής 16 δεν πρέπει να είναι εγγονός του μεγάλου ριζοτόμου, αλλά ένας παλιός πρόγονός του, ο οποίος, κι αυτός, θα είχε έναν ονομαστό ομώνυμο πρόγονο[3]. Ο συγγραφέας, κι αν ακόμη δεν εγνώριζε από την παράδοση ή από την ιστορία τέ-

---

1. *Philippson* 304 κ.ε., 307 κ.ε.

2. Βλ. παραπ. σελ. 35 κ.ε.

3. Ήδη ο Diels 82 έκανε τη σκέψη μήπως ο συγγραφέας εννοεί τον ίδιο τον περίφημο ριζοτόμο· αυτή τη σκέψη όμως ο *Diels* την απορρίπτει, γιατί δεν είναι γνωστός κανένας ριζοτόμος με το όνομα *Κρατεύας*, που να έζησε πριν από τους χρόνους του Μιθριδάτη.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

τοιους 'προπάτορες' του γνωστού ριζοτόμου Κρατεύα, είχε την ευχέρεια να πλάσει αυτά τα πρόσωπα, όπως του επέτρεπε να το κάνει το γεγονός ότι το ιατρικό επάγγελμα ήταν κληρονομικό. Υποστηρίξαμε πιο πάνω πως ο συγγραφέας όλα τα πρόσωπα της ιστορίας του τα τοποθετεί σ' ένα απομακρυσμένο παρελθόν και φροντίζει να τα καλύπτει με κάποιο μυθικό πέπλο· ώστε φαίνεται αδύνατο εδώ, με την αναφορά του Κρατεύα, ο συγγραφέας να εννοεί έναν περίπου σύγχρονό του ή, έστω, ένα πρόσωπο που έζησε λίγες δεκαετίες πριν απ' αυτόν. 'Ετσι από την εποχή γύρω στο 62 π.Χ.—ή και λίγες δεκαετίες νωρίτερα — ως τη συγγραφή των επιστολών πρέπει να έχουν περάσει αρκετές δεκαετίες, ώστε το ιστορικό πρόσωπο, που έδωσε την αφορμή στο συγγραφέα να αναφερθεί σ' έναν — έστω υποτιθέμενον — συνώμυμο πρόγονό του, να έχει περάσει στην περιοχή της ιστορίας.

'Ενας άλλος λόγος, ο οποίος μας κάνει να υποθέσουμε ως χρόνους ακμής του συγγραφέα και ως εποχή συγγραφής του αρχικού επιστολικού ρομάντσου τη δεκαετία 40-30 π.Χ. είναι το ότι η γλώσσα και το ύφος των επιστολών δε φαίνεται να έχουν επηρεασθεί από αττικιστικά στοιχεία, εκτός από λίγες μόνο περιπτώσεις[1]. Αντίθετα, το ασιανό ύφος είναι πάρα πολύ έντονο; σε τέτοιο βαθμό μάλιστα, ώστε να μη μας αφήνει καμιά αμφιβολία πως οι επιστολές προέρχονται από την εποχή της ακμής του Ασιανισμού. Δυστυχώς η ιωνική γλώσσα, στην οποία είναι γραμμένες οι επιστολές, δεν προδίδει καμιά ιδιαιτερότητα, την οποία θα μπορούσαμε να εκμεταλλευθούμε για μια ασφαλέστερη χρονολογική ένταξη, αλλά μας δείχνει πως ο συγγραφέας είναι ένας ικανός μιμητής της κλασικής ιωνικής των Ιπποκρατικών[2], και

1. Ελάχιστες φορές χρησιμοποιεί το δυικό αριθμό: 14,3 *ἀμφοῖν*, 20, 16 *γονάτοιν* και τους λεγόμενους αιολικούς (= αττικούς) τύπους της ευκτικής. π.χ. 14,4 *δόξειας*.

2. Βλ. *Marcks* 44. Ο *Littré* 1, 431 χαρακτηρίζει τη γλώσσα τους ως καθαρότερη και αυστηρότερη απ' ό,τι είναι η ιωνική των ιπποκρατικών γιατρών.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

— ασφαλώς — παρουσιάζει τα τυπικά χαρακτηριστικά της ιωνικής των μεταγενέστερων χρόνων[1]. Αφού όμως στις ιπποκρατικές επιστολές το ασιανό ύφος είναι κυρίαρχο[2] και πολύ πιο έντονο απ' ό,τι εμφανίζεται στις άλλες κυνικές επιστολές[3]—οι οποίες, όλες, προέρχονται από τον 1. μ.Χ. αιώνα και ύστερα — ενώ, αντίθετα, μόνον ίχνη αττικιστικής μίμησης μπορούν να εντοπισθούν σ' αυτές, είμαστε υποχρεωμένοι να συμπεράνουμε ότι οι επιστολές θα γράφτηκαν στις παραμονές ή μόλις θα είχαν εμφανισθεί τα πρώτα σημάδια της αττικιστικής μεταρρύθμισης, δηλ. στους χρόνους πριν από το 30 π.Χ.

Όλα τα στοιχεία που αναφέραμε και αναλύσαμε πιο πάνω μας οδηγούν στην άποψη πως οι επιστολές πρέπει να γράφτηκαν μεταξύ των ετών 40 και 30 π.Χ.

---

1. Βλ. *Littré*, ό. παραπ. 431. Πβ. *Lindemann* 10,18 κ.ε., 24 κ.ε., 52 κ.α.

2. Ιδιαίτερα στη 17 επιστολή εμφανίζεται μια όχι λογική σειρά στο λόγο και τη δομή των περιόδων, παρατηρούνται συσσωρεύσεις και αντιθέσεις που υπηρετούν το αγαπητό στους ασιανούς σχήμα της αύξησης, κι ακόμη, κρητικοί και τροχαϊκοί ρυθμοί στο κλείσιμο των προτάσεων· βλ. και *Philippson* 307.

3. Αρκετά στοιχεία ασιανού ύφους, όχι όμως στην έκταση που εντοπίζονται αυτά στις ιπποκρατικές επιστολές, εντοπίζουμε στις υπ' αριθ. δ', ε', στ', η' και θ' επιστολές του Ηρακλείτου, που προέρχονται από τον α' μ.Χ. αιώνα (πβ. *Attridge* 12 και 39).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

Τα χειρόγραφα

Ambrosianus Gr. B 113 (=Mart. - Bas. 134), φφ. 184-197ν, 14ος αι. (αρχή). Περιέχει τις επιστολές 1-18, 20, 19, 21,22. — (Am)*.

Bernensis Gr. 579, φφ. 61ν-64ν, 14ος αι[1]. περιέχει της επιστολές 3-5 (6-9), 18, 20, 22. — (Bern).

Bodleianus Gr. Baroc. 51, φφ. 61-63ν, 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές 3 (4, 5)[2], 6-9. — (Bar.51).

Bodleianus Gr. Baroc. 204, φφ.397-405ν, 14ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-22. — (O).

Bodleianus Gr. Auct. T. 2.10, φφ. 82ν-97, 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-5, 11-17 (μέρος=ως το φιλονεικέοντες, 27, 1[3]) — (Auct).

Bononiensis Gr. 3563, φφ. 89ν-112ν, 16 ος. αι. Περιέχει τις επιστολές 1-5 (6-9), 11-18, 20, 22. — (Bon).

Cantabrigiensis Gr. Bibl. Univ. Ll. 4.12, φφ.36ν-38ν, 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές 17 (μέρος=από το ἐγὼ δὲ ὑμεῖς,

* Στην παρένθεση δηλώνεται η συντομογραφία του κώδικα.

1. Ο Reuters τον χρονολογεί στον 15-16 αι.

2. Έτσι δηλώνεται το μέρος του χφ που προέρχεται απο άλλο πρότυπο και ανήκει σε άλλη οικογένεια ή ομάδα.

3. Ο αριθμός αυτός αναφέρεται στις σελίδες (και τους στίχους) του 9 τόμου του Littré αριθμώντας τις αυτόνομα απο το 1 ως το 45. Δηλ. η σελ. 318 του Lit. έχει στην έκδοσή μας τον αριθμό 1 και η σελίδα 400 τον αριθμό 45. Αυτήν την αρίθμηση θα ακολουθούμε σταθερά.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

21, 12), 18 (μέρος = ως το ἰητρεύειν, 36, 18). — (Cant).

Gülferbytanus Gr. 18.1 Aug. 4, φφ. 115-116, 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-5.— (Gülf).

Londinensis Harleianus Gr. 5635, φφ.128v-137, 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές 17, 1-5.— (Har).

Londinensis Harleianus Gr. 6301, φφ. 3v-5, 16ος αι. Περιέχει τις επιστολές 3-9. — (Harl).

Hauniensis Ant. Fund. reg. 224(Gl. Kgl. Sam.), φφ. 352-365v 15ος ή 16ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-9, — Δόγμα 'Αθηναίων —,10-18,—'Επιβώμιος, Πρεσβευτικός(μέρος=ως το προεδέθησαν, 424, 16 Littré), — 19-21, 23, 22. — (Hau).

Heidelbergensis Pal. Gr. 132, nº 14, φφ. 215v-232v, 15 ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-5, 11-17 (μέρος = ως το ὠχριακώς πάνυ, 20, 11), (17, 18, 20). — (Hd).

Heidelbergensis Pal. Gr. 398, φφ. 262-282, 9ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-9, Δόγμα 'Αθηναίων, 10-19, 21, 20, 22, 23, 24. — (b).

Laurentianus Gr. Conv. Soppr. 153, φφ. 74-95, 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-5, 11-18, 20,22. — (Sop).

Laurentianus Gr. Plut. 57, 12, φφ.52v-63, 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-5, 11-18, 20, 22. — (Lau 57)

Laurentianus Gr. Plut. 57, 45, φφ. 258v-267v (ή 262v-273v) 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-5 (6-9, Δόγμα 'Αθηναίων), 11-18, 20, 22. — (Plut 57).

Laurentianus Gr. Plut. 59,5, φφ. 4v-14, 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-5, 11-18, 20, 22. — (Plut 59).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Laurentianus Gr. Plut. 59, 27, φφ. 169-179, 14ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-5, 11-18. — (Lau 59).

Laurentianus Gr. Plut. 60, 4, φφ. 72ν-76, 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές 10-13, 18. — (Plut 60).

Laurentianus Gr. Plut. 74,1, φφ. 343-352ν, 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-24. — (L).

Leidensis Voss. Gr. Q 38, φφ. 1-9ν, 15ος αι. Περιέχει την επιστολή 17. — (Vos).

Marcianus Gr. 269, φφ. 446-460, 10ος-11ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-22. — (M).

Marcianus Gr. N.S. XI, 5 (= 1254), φφ. 185-186. Περιέχει την επιστολή 24. — (Ma XI, 5)

Marcianus Gr. Z. 609 (=686), φφ. 84ν-108, 16ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-5, 11-18, 20, 22. — (Ma).

Matritensis N 19 (4557), φφ. 94-125, 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-9, Δόγμα 'Αθηναίων, 10-24. — (Matr).

Monacensis Gr. 481, φφ. 182-193, 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές... 2-9, Δόγμα 'Αθηναίων, 16-18, 23, 22. — (Mon 481).

Monacensis Gr. 490, φφ. 54-55ν, 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές 3-9, 1. — (Mon).

Mutinensis Gr. 54: a. U. 9.3, φφ. 121-132, 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-5, 11-17 (μέρος = ως το ὠχριακώς πάνυ, 20, 11). — (Mut 54).

Mutinensis Gr. 191: a N 8.8, φφ. 5ν-16ν, 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-5, 11-18, 20. — (Mut 191).

Neapolitanus Gr. III. AA. 15 (= 218), φφ. 88ν-101, 107-108, 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-5, 11-18, 20, 22 (6-9). —(Neap).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Neapolitanus Gr. (XXII, I) C. F. 2.11, φφ. 134v-136v, 14ος αι. Περιέχει τις επιστολές 10-13, 18. — (Ne).

Newberry Library, Ms. Chicago 103 (olim Ry.9), φφ. 69-87v, 15ος, αι. Περιέχει τις επιστολές 1-5, 11-18, 20. — (New).

Parisinus Gr. 1327, φφ. 203v-208v, 16ος αι. Περιέχει τη 17 επιστολή. — (χ).

Parisinus Gr. 1760, φφ. 146 και 205-217v, 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές 3-9 (1, 2, 11-18, 20, 22). — (W).

Parisinus Gr. 2140, φφ. 414-423v, 13ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-19 (μέρος = ως το ἀνάγκη, 37, 6). — (I).

Parisinus Gr. 2141, φφ. 339-346, 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-19 (μέρος = ως το ἀνάγκη, 37, 6).— (G).

Parisinus Gr. 2142, φφ. 530-540 και 544v-546v, 14ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-18 (19, 20, 23, 22, 24;). — (H).

Parisinus Gr. 2143, φφ. 375-386, 14ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-19 (μέρος = ως το ἀνάγκη, 37, 6).— (J).

Parisinus Gr. 2144, φφ. 390-396 (= 397), 14ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-19 (μέρος = ως το ἀνάγκη, 37, 6).— (F).

Parisinus Gr. 2145, φφ. 573-586v, 15ος (14ος;) αι. Περιέχει τις επιστολές 1-19 (μέρος = ως το ἀνάγκη, 37, 6).— (K).

Parisinus Gr. 2146, φφ. 334-347, 16ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-22. — (C).

Parisinus Gr. 2254, φφ. 363-385, 15ος (14ος;) αι. Περιέχει τις επιστολές 1-18 (19-21, 23, 22, 24). — (D).

Parisinus Gr. 2332, φ. 277r, 15ος αι. Περιέχει δύο αποσπάσματα από την 11 επιστολή: μακάριοι - φύσιος, 8, 7-8, 10 και ἐγώ δὲ - γεγεμισμέναι, 9, 8-9,12. — (Par. 2332).

Parisinus Gr. 2652, φφ. 84-98, 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-5, 11-17 (μέρος = ως το φιλονεικέοντες, 27, 1).— (O).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Parisinus Gr. 2755, φφ. 161-187, 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-5, 11-18, 20. — (σ).

Parisinus Gr. 3047, φφ. 5-20, 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-5, 11-18, 20, 22. — (τ).

Parisinus Gr. 3050, φφ. 107-117, 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-5,11-17 (μέρος=ως το ὠχριακώς πάνυ, 20,11).—(υ).

Parisinus Gr. 3052, φφ. 38-40, 16ος αι. Περιέχει τις επιστολές 3 -9. — (φ).

Parisinus Mazar. Gr. 4454, φφ. 159v-176v, 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-5, 11- 18, 20, 22.— (Maz).

Parisinus Gr. Suppl. 205 (olim Brux. B. R. 1871-1877), φφ. 34-46 (= 68-80), 15ος-16ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-5, 11-18, 20, 22. — (ψ).

Upsaliensis Gr., Bibl. Acad. 8 (= Sparwenf. 49), φφ. 99-100, 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές 8, 9, 1. — (Ups).

Vaticanus Gr. 112, φφ. 13-16v, 14ος αι. Περιέχει τις επιστολές 17 (μέρος= από το ταύτης, 25, 15 ως το τέλος), 18, 19 (μέρος= ως το ἀνάγκη, 37, 6). — (Vat. 112).

Vaticanus Gr. 276, φφ. 196v-205v, 12ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-22. — (V).

Vaticanus Gr. 277, φφ. 462-472v, 14ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-19 (μέρος= ως το ἀνάγκη, 37, 6). — (R).

Vaticanus Gr. 278, φφ. 965-988v, 16ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-22, 24. — (W).

Vaticanus Gr. 1085, φφ. 187v-191v, 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-5, 11-16, 18, 20, 22. — (Vat 1085).

Vaticanus Gr. 1309, φφ. 302v-315v, 14ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-5, 11-17 (μέρος= ως το γαμετήν, 29, 21). — (Vat. 1309).

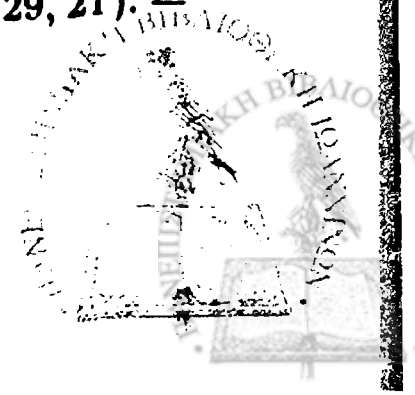

Vaticanus Gr. 1353, φφ. 58-73, 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-5 (6-9) 11-18, 20, 22 (10, 19, 21, 23,24).— (Vat).

Vaticanus Gr. 1354, φφ. 92v-108v, 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-5, 11-18, 20, 22 (6-10). — (Vat. 1354).

Vaticanus Gr. 1461, φφ. 90v-99v, 14ος-15ος αι. Περιέχει τη 17 επιστολή. — (Vat. 1461).

Vaticanus Gr. 1467, φφ.140-141v, 145v-147v, 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24 (18, 20,22).— (Vat. 1467).

Vaticanus Palat. Gr. 192, φφ. 171-178, 14ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-22. — (Pal. 192).

Vaticanus Palat. Gr. 419, φφ. 78v-98, 16ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-5, 11-18, 20. — (Pal. 419).

Vaticanus Urbin. Gr. 64, φφ. 104-112v, 10ος-11ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-18, 19, 20, 21, 22. — (U).

Vaticanus Urbin. Gr. 68, φφ. 418v-428, 14ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-18 (19, β' μορφή). — (Ur).

Vindobonensis Med. Gr. 15, φ. 182r, 16ος αι. Περιέχει δύο αποσπάσματα από την 11 επιστολή: μακάριοι-φύσιος, 8,7-8,10 και ἐγὼ δὲ-γεγεμισμένα, 9, 8-9, 12.—(Vind.15).

Vindobonensis Med. Gr. 24, φφ. 2-3v, 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-11 (μέρος=ως το ἐγὼ δέ, 9,8).—(Vind. 24).

Vindobonensis Med. 37, φ. 66r, 14ος αι. Περιέχει τις επιστολές 3-5. — (Vind. 37).

Vindobonensis Phil. Gr. 59, φφ. 114-115, 15ος αι. Περιέχει την επιστολή 23. — (Vind. 59).

Vindobonensis Phil. Gr. 82, φφ. 158v-159, 15ος-16ος αι. Περιέχει τις επιστολές 3-9.— (Vind. 82).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Vindobonensis Suppl. Gr. 179, φφ. 143-162ν, 15ος αι. Περιέχει τις επιστολές 1-16, 18,20,19,21,17,22,23,24. — (Vind. 179)[1].

1. Σια να αποφύγουμε το φόρτο με τεχνικής φύσης πληροφορίες και περιγραφές και για να απαλλάξουμε το βιβλίο μας από περιττό βάρος, αφού μάλιστα θα έπρεπε να περιγράψουμε 71 χφφ, δε δίνουμε πλήρη περιγραφή του περιεχομένου των χφφ ή λεπτομερή κωδικολογικά στοιχεία. Θα δώσουμε στην οικεία θέση τους μόνο τα απαραίτητα εκείνα στοιχεία, τα οποία κάθε φορά κρίνουμε ότι θα βοηθήσουν την κατάταξη του εκάστοτε χειρογράφου και τη σωτότερη κρίση για την αποκατάσταση του κειμένου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Συγγένεια και κατάταξη των χειρογράφων

Το κείμενο των επιστολών του Ιπποκράτη παραδίδεται σε 71 χειρόγραφα, τα οποία, με βάση το περιεχόμενό τους, τη μορφή — και την επιλογή — των επιστολών που παραδίδουν, και ανάλογα με τις γραφές που προτιμούν, μας επιτρέπουν να τα κατατάξουμε σε τρεις οικογένειες. Ειδικότερα, κριτήριο για την κατάταξη αυτών των χειρογράφων πρέπει να αποτελέσει ο αριθμός και η επιλογή των επιστολών που παραδίδει το καθένα, η μορφή των επιστολών (όπου συμβαίνει να έχουμε περισσότερες από μια παραλλαγές) και το περιεχόμενο του κώδικα που παραδίδει τις επιστολές· λέγοντας περιεχόμενο εννοούμε αν στον κώδικα περιέχονται και άλλα ιπποκρατικά έργα ή όχι. Αν για άλλους συγγραφείς αυτό το τελευταίο κριτήριο είναι μεν βασικό όχι όμως και απόλυτο για την κατάταξη των χφφ που παραδίδουν το κείμενό τους, για τις επιστολές του Ψευδο-Ιπποκράτη είναι, θα λέγαμε, το αποκλειστικό κριτήριο. Γιατί συμβαίνει το κείμενο αυτό να είναι ταυτόχρονα και επιστολές, αλλά και ιατρική πραγματεία, ώστε μοιραία μας παραδόθηκε είτε μαζί με τα άλλα ιπποκρατικά έργα (Corpus) ή μαζί με συλλογές επιστολών άλλων επιστολογράφων (Επιστολάρια).

Η οικογένεια του Corpus

Την πρώτη μεγάλη οικογένεια απαρτίζουν τα χφφ εκείνα που παραδίδουν και άλλα ιπποκρατικά έργα, δηλ. τα χειρόγραφα που μας διασώζουν ολόκληρη την ιπποκρατική συλλογή ή ένα μέρος της[1]. Εδώ πρέπει να αναφέρουμε πως οι κώδικες αυτοί ή αποτελούνται εξ ολοκλήρου από ιπποκρατικά έργα ή μαζί με τα έργα του Ιπποκράτη περιέχουν και έργα άλλων συγγραφέων. Ιδιαίτερη σημασία και επίκαιρη στεμματική θέση εδώ έχουν οι κώδικες Hei-

1. Εξαίρεση αποτελεί ο Heidelb. Pal. Gr. 398 (b), ο οποίος δεν παραδίδει κανένα ιπποκρατικό έργο, αλλά έργα διαφόρων συγγραφέων: Γεωγράφων, μυθογράφων, παραδοξογράφων κ.ά. Βλ. σχετικά *Papathomopoulos* XXIII. Για την ιδιαιτερότητα όμως αυτού του χειρογράφου θα μιλήσουμε πιο κάτω, όταν θα ασχοληθούμε ειδικότερα μ' αυτό.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

delbergensis Pal. Gr. 398, του 9ου αιώνα μ.Χ., ο Marcianus Gr. 269, του 10ου-11ου αιώνα, ο Vaticans Urbinas Gr. 64, του 10ου-11ου αιώνα, και ο Vaticanus Gr. 276, του 12ου αιώνα μ. Χ. Οι υπόλοιποι κώδικες αυτής της οικογένειας, κατάγονται — ή εκπροσωπούνται — όλοι από τα τέσσερα αυτά χφφ, ώστε η ανασύνθεση του κοινού αρχετύπου τους πρέπει να βασιστεί μόνο σ' αυτά.

Τα μεγάλα Επιστολάρια

Σε μιά δεύτερη μεγάλη οικογένεια πρέπει να κατατάξουμε τα χφφ εκείνα, τα οποία δεν παραδίδουν τις επιστολές του Ιπποκράτη μαζί με (τα) άλλα ιπποκρατικά έργα, αλλά είναι κώδικες που περιέχουν επιστολές και άλλων επιστολογράφων, δηλ. επιστολάρια. Ωστόσο, είναι δυνατό σ' αυτήν την οικογένεια να ανήκουν και κώδικες που δεν είναι επιστολάρια, αλλά ανθολόγια κειμένων διαφόρων Ελλήνων συγγραφέων. Όμως κι αυτοί πρέπει να συμπεριληφθούν στην οικογένεια των επιστολαρίων, γιατί, όπως κρίνουμε, ο πρόγονός τους κάποτε θα αποτελούσε μέρος κάποιου επιστολαρίου, από το οποίο θα αποσπάσθηκαν οι επιστολές αυτές και θα συμπεριελήφθηκαν σ' έναν σύμμικτον κώδικα. Τα χειρόγραφα της οικογένειας αυτής, εκτός από τα διαχωριστικά λάθη και τις χαρακτηριστικές γραφές, που τα διακρίνουν από την άλλη παράδοση των επιστολών, παραδίδουν μια ορισμένη επιλογή — ή και παραλλαγή — επιστολών. Ενοείται ότι μερικά χφφ ακολουθούν μια περαιτέρω ειδικότερη επιλογή, η οποία όμως δεν οφείλεται σ' αυτά τα ίδια, αλλά σε κάποιον χαμένο κώδικα, ο οποίος έκανε αυτήν την επιλογή από κάποιον πρόγονό του, ο οποίος περιείχε την επιλογή και τις παραλλαγές των επιστολών που βασικά παραδίδει αυτή η οικογένεια.

Τα περισσότερα απ' αυτά τα χφφ είναι του 15ου αιώνα — ή και νεότερα—, ενώ ελάχιστα προέρχονται από τον 14ο αιώνα. Το γεγονός ότι κανένα χειρόγραφο αυτής της οικογένειας δεν είναι παλαιότερο από τα μέσα του 14ου αιώνα, έδωσε την εντύπωση στους μελετητές και κριτικούς των ιπποκρατικών επιστολών ότι πρόκειται για κώδικες deteriores, με αποτέλεσμα να μην τα λάβουν

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σχεδόν καθόλου υπόψη τους κατά την έκδοση και την αποκατάσταση του κειμένου των επιστολών[1]. Όπως θα δείξουμε στη συνέχεια, εκτός από τις πολλές λανθασμένες γραφές, η οικογένεια παραδίδει και πολλές σωστές, μερικές φορές μάλιστα αποκαλυπτικά σωστές γραφές, ώστε να είμαστε υποχρεωμένοι να επανεξετάσουμε και επανατοποθετήσουμε το ζήτημα της αξίας και της θέσης αυτών των χφφ μέσα στην παράδοση του κειμένου των επιστολών.

Κύριο στοιχείο με το οποίο ξεχωρίζουν τα χφφ αυτής της οικογένειας είναι ότι παραδίδουν μια ιδιαίτερη μορφή - παραλλαγή για την 4η και 5η επιστολή. Αυτό ακριβώς το κριτήριο θα χρησιμοποιήσουμε πιο κάτω όχι μόνο ως στοιχείο που ενώνει τα χφφ αυτά και τα ξεχωρίζει από τις δύο άλλες οικογένειες, αλλά και ως στοιχείο που διαφωτίζει την παράδοση του ψευδοϊπποκρατικού κειμένου ήδη από τον 1ο μ.Χ. αιώνα[2]. Τα πληρέστερα χφφ της οικογένειας περιέχουν τις επιστολές 1-5, 11-18, 20, 22[3]. Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο είναι ότι κανένα χειρόγραφο δεν μπορεί να χαρακτηρισθεί ως αρχέτυπος των άλλων, ή, έστω, ως αρχέτυπος μιας ομάδας μεγάλου αριθμού χφφ. Την οικογένεια αυτή συμβολίζουμε με το γράμμα Ε.

Τα μικρά Επιστολάρια

Σε μια τρίτη οικογένεια είμαστε υποχρεωμένοι να κατατάξουμε ένα μικρό αριθμό χειρογράφων (5 χειρόγραφα), που περιέχουν μια μικρή επιλογή απο τις ιπποκρατικές επιστολές, δηλ. τις επιστολές 3-9. Μόλο που όλα αυτά τα χφφ χρονολογούνται από το τέλος του 15ου αιώνα και αργότερα, επειδή μας διασώθηκαν τα τρία παπυρικά

---

1. Βλ. π.χ. *Putzger* IV.
2. Βλ. παραπ. σελ. 49 κ.ε.
3. Μια ομάδα μέσα σ' αυτήν την οικογένεια περιέχει τις επιστολές 3-9, 11-18 κλπ. ή μερικά χφφ παρουσιάζουν κάποιες διαφορές στο περιεχόμενο, πράγμα που οφείλεται σε contaminatio ή σε επιλογή των αντιγραφέων. Κανένα όμως χφ αυτής της οικογένειας δεν περιέχει τις επιστολές 10, 19, 21, 23,24, που παραδίδουν τα χφφ της οικογένειας του Corpus.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ευρήματα που αναφέραμε στην εισαγωγή μας[1],— ο αρχαιότερος πάπυρος προέρχεται από εποχή πριν από τα μέσα του 1. αιώνα μ.Χ.—, τα οποία φαίνεται να περιείχαν αυτήν τη συλλογή επιστολών και διασώζουν μερικές γραφές χαρακτηριστικές αυτής της οικογένειας των επιστολαρίων, είμαστε υποχρεωμένοι να δεχτούμε ότι αποτελούν ξεχωριστή οικογένεια η οποία διαμορφώθηκε από αρχαιότατους χρόνους. Γιατί τα χειρόγραφα αυτά, αφενός μεν έχουν ξεχωριστή παράδοση από τις δύο άλλες οικογένειες, αφετέρου δε έχουν ξεχωρίσει από πολύ παλιά, σίγουρα από τον 1. αιώνα μ.Χ., ώστε να παραδοθούν δια μέσου των αιώνων ανεξάρτητα από τα άλλα χφφ. Την οικογένεια αυτή συμβολίζουμε με το στοιχείο ε.

Όπως εξηγήσαμε και πιο πάνω[2], εκτός από τα άλλα βασικά στοιχεία, ένα βασικό κριτήριο για τη διάκριση των χειρογράφων είναι η μορφή των επιστολών 4 και 5 καθώς και η εκδοχή της ιστορίας που εκπροσωπούν οι επιστολές, όπως τις παραδίδει η κάθε οικογένεια. Δείξαμε ότι αυτό το τελευταίο στοιχείο έχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί μαρτυρεί πως οι τρεις οικογένειες έχουν ξεχωρίσει και έχουν παραδοθεί ανεξάρτητα από πολύ παλιά. Πριν προχωρήσουμε στις αναλύσεις μας, πρέπει να θυμίσουμε πως ο συγγραφέας των επιστολών πρέπει να έγραψε περίπου έναν αιώνα πριν από την εποχή που χρονολογείται ο παλαιότερος πάπυρος POxy. 1184 (P[1]) και να φέρουμε πάλι στο μυαλό μας την ιστορία της αλληλογραφίας Αρταξέρξη, Πέτου, Υστάνη και Ιπποκράτη, όπως τη διηγηθήκαμε με συντομία πιο πάνω[3].

Γράφοντας παραστατικά αυτήν των αλληλογραφία, όπως θα δημιουργήθηκε, σύμφωνα με τις υποθέσεις μας, και όπως θα διαμορφώθηκε κατά τους πρώτους αιώνες της παράδοσής της, θα μπορούσαμε να καταλήξουμε στο ακόλουθο σχήμα:

---

1. Βλ. σελ. 44 κ.ε.
2. Σελ. 47 κ.ε.
3. Σελ. 18 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

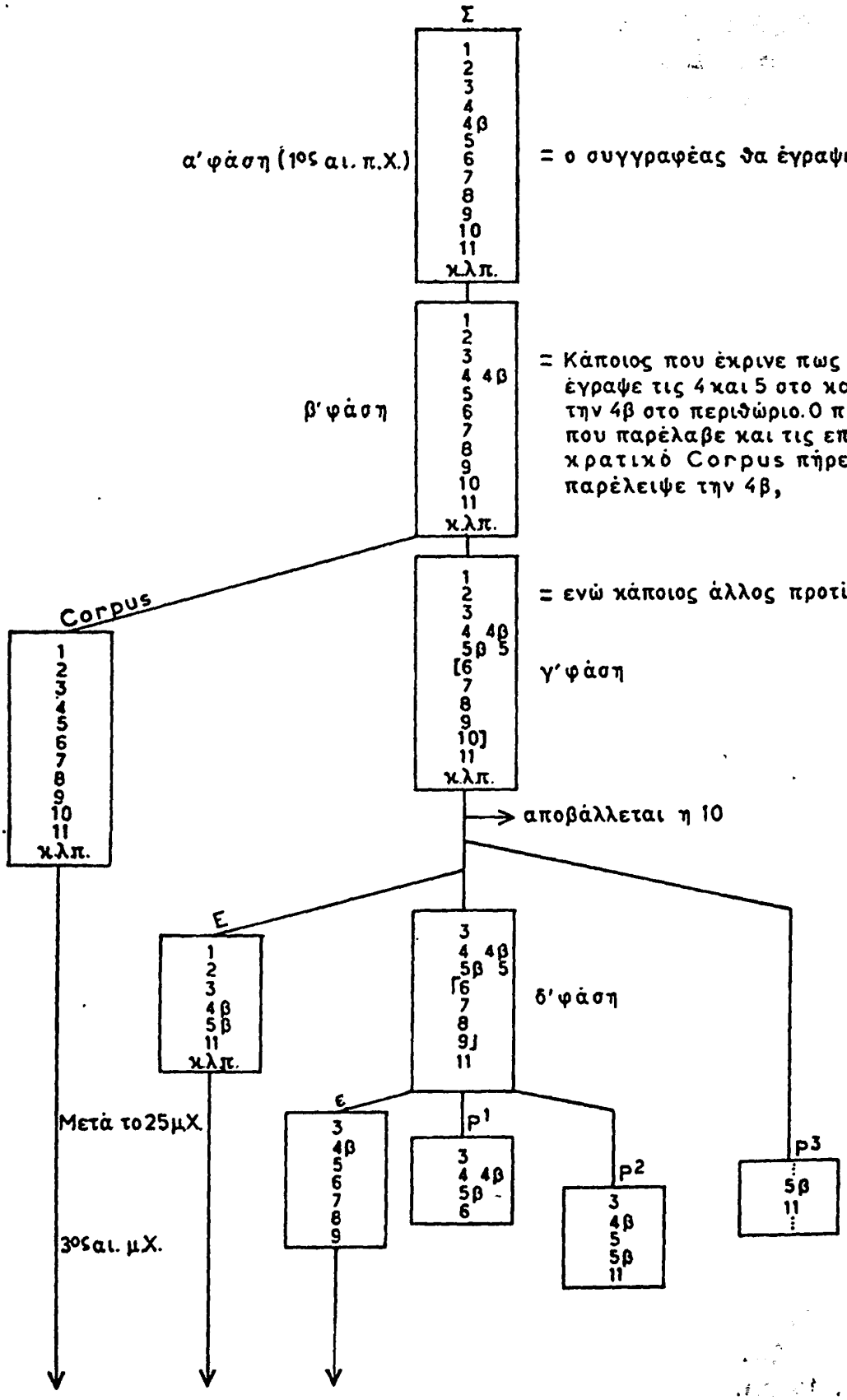

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Όπως σημειώσαμε και στην αρχή, η ενότητα των επιστολών, τουλάχιστον στο πρώτο μέρος τους, εκτός από την οργανικότητα που παρουσιάζει η ιστορία, τεκμηριώνεται και με στεμματικά κριτήρια. Από την ανάλυση του σχετικού σχήματος, προκύπτει ότι η οικογένεια του Corpus, η οποία περιλαμβάνει τα πληρέστερα χφφ, φαίνεται πως εκπροσωπεί ως προς το πρώτο μέρος της και την αληθινότερη μορφή της αλληλογραφίας, γιατί τα χφφ αυτά κατάγονται από έναν αρχέτυπο, ο οποίος αποσπάσθηκε από την αυτόνομη και ανεξάρτητη παράδοση των ψευδοϊπποκρατικών επιστολών και ενσωματώθηκε στο ιπποκρατικό Corpus οπωσδήποτε ήδη στο α΄ μισό του 1. αιώνα μ.Χ. Γιατί μόνον τότε οι επιστολές 4 και 5, τις οποίες παραδίδει το Corpus, ήταν στο κανονικό κείμενο του επιστολαρίου, από το οποίο ο γραφέας του αρχετύπου του Corpus (c) τις αντέγραψε, ενώ παρέλειψε την 4β ως περιττή[1]. Αυτή ακριβώς η εποχή δεν είναι μακριά από την εποχή που έγινε η κωδικοποίηση και έκδοση των ιπποκρατικών έργων από το Διοσκουρίδη και τον Αρτεμίδωρο Καπίτωνα[2].

Η αντίστροφη διαδικασία, δηλ. να είναι αρχικές μόνο οι επιστολές που διασώζουν τα μεγάλα επιστολάρια (1, 2, 3, 4β, 5β, 11 κλπ.) ή τα μικρά επιστολάρια (3, 4β, 5, 6, 7, 8, 9), δεν μπορεί να έχει ακολουθηθεί, γιατί, εκτός από την θεματική και νοηματική ενότητα, που ευνοεί την αρχικότητα όλων των επιστολών του α΄ μέρους (1, 2, 3, 4, 4β, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11...), την εποχή εκείνη ήταν συνήθης η διαδικασία της επιλογής μιας ορισμένης σειράς επιστολών, με βάση ορισμένα σε κάθε περίπτωση κριτήρια για τη δημιουργία ανθολογίων επιστολικών κειμένων, κάτι που εύκολα θα οδήγησε στην επιλογή και συλλογή επιστολών που διασώζουν σήμερα τα μικρά και τα μεγάλα επιστολάρια. Εδώ δεν πρέπει να λησμονούμε και το γεγονός ότι οι επιστολές ήδη από τους ελληνιστικούς χρόνους είχαν μπει στο σχολείο για τη διδασκαλία του επιστολιμαίου χαρακτήρα[3], με συνέπεια κι αυτό να συντελέσει

1. Βλ. παραπ. σελ. 53.
2. Βλ. *Pfaff* 72.
3. Βλ. *Keyes* 31 και *Obens* 6.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στην απόσπαση και, επομένως, στην ανεξάρτητη παράδοση μιας μικρής ομάδας επιστολών.

Σύμφωνα μ' αυτά, φαίνεται πολύ λογικό, η συλλογή που περιέχουν τα μεγάλα επιστολάρια (1-3,4β,5β,11-18,20,22) να αποτελέστηκε ύστερα από επιλογή από μια πληρέστερη σειρά, και ακόμη λογικότερο να δεχθούμε ότι κάποιος, που ενδιαφερόταν για τη σπουδή του επιστολιμαίου χαρακτήρα και ήθελε να απαρτίσει ένα ανθολόγιο, θα απέσπασε μια μικρή ομάδα από βραχείες επιστολές (τις 3,4β,5,6,7,8,9) με τις οποίες οικονομούσε μια μεγάλη ποικιλία από προσφωνήσεις, αντιφωνήσεις και τυπικές κατακλείδες επιστολών, και έτσι έδωσε την αφορμή να αποτελεσθούν τα μικρά επιστολάρια (ε), τα οποία παραδόθηκαν, κι αυτά, ανεξάρτητα από τις άλλες δύο οικογένειες.

Έχει ιδιαίτερη σημασία το ότι τη συλλογή των μικρών επιστολαρίων τη βρίσκουμε και στον πάπυρο P^{11}. Γιατί, καθώς τα αρχαιότερα χφφ αυτής της οικογένειας (βλ. σελ. 50), χρονολογούνται μόλις στο τέλος του 15ου αιώνα, εύλογα έχει επικρατήσει η άποψη πως η συλλογή αυτή και η μορφή των επιστολών που περιέχει αποτελέστηκαν από κάποιον λόγιο των χρόνων της αναγέννησης[2]. Ώστε, όχι μόνον η ύπαρξη του παπύρου, αλλά και η διαδικασία του σχηματισμού αυτής της οικογένειας, δείχνουν πως οι κώδικες που την απαρτίζουν, αν και μεταγενέστεροι, δεν μπορούν να θεωρηθούν deteriores και πρέπει να ληφθούν υπόψη για την αποκατάσταση του κειμένου.

Σημαντικό είναι επίσης το ότι και τα μεγάλα επιστολάρια (Ε) πρέπει να σχηματίσθηκαν από πολύ παλιά (ήδη τον 2ο αι. μ.Χ. έχουμε τον πάπυρο P^{3}, που φαίνεται ότι περιείχε την ίδια μ' αυτά συλλογή επιστολών). Ώστε, πάλι το γεγονός ότι οι παλαιότεροι κώδικες αυτής της οικογένειας (Bern 579, Lau 59, Vat 1309) δεν

---

1. Δεν έχει σημασία αν στον πάπυρο αυτόν η επιστολή 6 απευθύνεται σ' ένα Γοργία και όχι στο Δημήτριο, γιατί η αντικατάσταση που Δημητρίου από το Γοργία πρέπει να έγινε ύστερα από την απόσχιση αυτής της οικογένειας· βλ. και παραπ. σελ. 57 κ.ε.

2. Βλ. *Pohlez* 350.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

χρονολογούνται πριν από το δεύτερο μισό του 14ου αιώνα, δε σημαίνει ότι η οικογένεια και η μορφή ορισμένων επιστολών της είναι ένα νεότερο δημιούργημα, αλλά πρέπει να ερμηνευθεί με την υπόθεση ότι το ενδιαφέρον για τους αρχαίους επιστολογράφους θα είχε υποχωρήσει στους αιώνες πριν τον 14ο και θα αναζωογονήθηκε από τα μέσα του 14. αιώνα ως αποτέλεσμα του ουμανισμού των Παλαιολόγων, ώστε τα πολλά αντίτυπα επιστολογράφων που θα κυκλοφορούσαν προσποίησαν την εύνοια της τύχης να σωθούν μερικά χφφ με επιστολές.

Συνοψίζοντας την ανάλυση που προηγήθηκε σχετικά με τις συνθήκες διαμόρφωσης των τριών οικογενειών σημειώνουμε πως και οι τρεις έχουν ξεχωρίσει από πολύ παλιά, ήδη από τους αυτοκρατορικούς χρόνους, και ότι η οικογένεια του Corpus, ως προερχόμενη από μια αρχαιότερη φάση της παράδοσης και χωρίς να έχει δεχτεί περαιτέρω αλλοιώσεις και μεταλλαγές, είναι η γνησιότερη και ως προς τον αριθμό και τη μορφή των επιστολών που περιέχει (εννοούμε κυρίως το α΄ μέρος της επιστολικής μυθιστορίας)[1], αλλά και ως προς το γλωσσικό ιδίωμα, μια και οι επιστολές παραδόθηκαν μαζί με τα γνήσια ιπποκρατικά έργα, που όλα είναι γραμμένα στην ιωνική γλώσσα. Αντίθετα οι άλλες δύο οικογένειες, επειδή είναι επιστολάρια, υπέστησαν όλες τις διαδικασίες επιλογής, απόσπασης και αφαίρεσης, που δικαιολογούνται από την κοινωνική και εκπαιδευτική λειτουργία των βιβλίων με περιεχόμενο επιστολές, και αφού κατά τους βυζαντινούς και τους επόμενους αιώνες ενσωματώθηκαν σε κώδικες που περιείχαν και άλλων επιστολογράφων επιστολές, γραμμένες στην αττική (ή την Κοινή) διάλεκτο, ήταν εκτεθειμένες στον κίνδυνο οι αντιγραφείς τους να μην προσέχουν και να μη σέβονται πολύ τις ιωνικές λεκτικές ιδιαιτερότητες[2] και να συμμορφώνουν τη γλώσσα τους, επηρεασμένοι από

---

1. Βλ. και παραπ. 46 κ.ε.

2. Ως πρόχειρο παράδειγμα αναφέρουμε το χφ Laur. Gr. 57, 45, στο οποίο ο γραφέας έχει 'αποκαταστήσει' στην αττική μερικούς δωρικούς τύπους των επιστολών του Πυθαγόρα· βλ. *Sīdele* 35.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τη γλώσσα των άλλων επιστολογράφων, στην αττική διάλεκτο[1].

Παρόλη όμως αυτήν την κακή τύχη που είχαν στην παράδοσή τους τα επιστολάρια, είναι λογικό να περιμένουμε ότι κι αυτά έχουν διασώσει μερικές καλές γραφές, πράγμα που θα το διαπιστώσουμε παρακάτω, και να μην τα απορρίψουμε ως codices deteriores.

1. Ο *Littré*, I, 431, ο οποίος χαρακτηρίζει τη γλώσσα των επιστολών ως καθαρότερη και αυστηρότερη απ' ό,τι είναι η ιωνική των ιπποκρατικών γιατρών, έχει δίκιο, εκτός των άλλων και για το ότι δε στηρίζει το χαρακτηρισμό του στο κείμενο που παραδίδουν τα επιστολάρια.

Η οικογένεια του Corpus

Τα απόγραφα του c

h, V, M, U

Την οικογένεια αυτή απαρτίζουν τα παλαιότερα και καλύτερα χειρόγραφα b, V, M, U. Κανένα από τα χφφ αυτά δεν κατάγεται από το άλλο[1]. Όλα προέρχονται από ένα χαμένο κοινό πρότυπο, τον c, ώστε να είναι δυνατή η ανασύνθεσή του με βάση τα συνδετικά λάθη (ή τις χαρακτηριστικές γραφές) των τεσσάρων αυτών χφφ.

Και τα τέσσερα χφφ περιέχουν τις επιστολές 1-22 , έναντι της συλλογής 1-5, 11-18, 20, 22 που περιέχουν οι E και της συλλογής 3-9 που περιέχουν οι *ε*, και συνδέονται μεταξύ τους με συνδετικά λάθη — ή ισοδύναμες γραφές—, με τα οποία διακρίνονται από τις δύο άλλες οικογένειες (ή, ενδεχομένως, από την άλλη οικογένεια, όπου η μία δε διασώζει την αντίστοιχη επιστολή):

α) Μερικά από τα συνδετικά λάθη

9,12 ἀνιών: αὐτῶν c
12,7 τοῦτο: τὸ ὑπερβάλλον c
12,20 'ν τῇ τάνδρὸς ἀπουσίῃ: τῇ τοῦ ἀνδρὸς ἀπουσίῃ c
13,3 ἐκκόπτοιτο: ἐπικόπτοιτο c
19,16 ἄγειν... με: με ἄγειν c
22,16 εἰ om. c

---

1. Ότι οι V και M κατάγονται από μια κοινή πηγή (έναντι του Θ: Vind. Med. Gr. 4, 10ος-11ος αι.) υποστηρίζεται από όλους σχεδόν τους μελετητές του ιπποκρατικού Corpus· πβ. *Alexanderson*, Prognost. 100 κ.ε., *Grensemann*, Colloqu. Par. 190, και Gynäkologie 39, *Jouanna*, La nature 69 κ.ε., 73, *Lienau* 15 κ.ε., *Joly*, Génération 34 κ.ά.

2. Ο b, που περιέχει και τις επιστολές 23 και 24, διαφοροποιείται γι' αυτό από την ομάδα των V, M, U. Στην εισαγωγή σελ. 29 και 38 εξηγήσαμε με ποια διαδικασία έγινε η προσθήκη των δύο αυτών επιστολών.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

26,2 καταμένουσιν: παραμένουσιν c
24,7 αὐτὸς om. c
26,5 post γῆς add. τῆς c
27,7 post τῶν add. γὰρ c
28,18 ἐλίσσουσα: ἐννοέουσα c
31,18 καὶ om. c
34,4 τ' om. c

β) Οι κυριότερες διαφορετικές (ισοδύναμες) γραφές[1]

1,14 τῷ μεγάλῳ c: μεγάλῳ cett.
8,1 ἐτήσιος ἑορτὴ c: ἐτήσιος cett.
14,2 μετριάζειν αἰεὶ c: μετριάζειν cett.
16,5 ὡς οὐκ c: οὐκ cett.
26,4 τῆς γῆς c: γῆς cett.
35,3 καὶ κατὰ c: κατὰ cett.
38,19 περὶ ..τῆς c: τῆς cett.
10,21 κατὰ ψυχὴν c: αἱ κατὰ ψυχὴν cett.
12,2 τις c: γάρ τις cett.
16,15 προγόνων c: τὸ προγόνων cett.
18,11 στομάχου c: καὶ στομάχου cett.
3,17 Ἑλλησπόντου ὑπάρχῳ c: ὑπάρχῳ Ἑλλησπόντου cett.
8,1 τῆς ῥάβδου ἡ ἀνάληψις c: ἡ ἀνάληψις τῆς ῥάβδου cett.
13,2 μὴ καθ' ἡμέρην c: καθ' ἡμέρην μὴ cett.
23,19 Δημόκριτε ἔφην c: ἔφην ὦ Δημόκριτε cett.
35,12 ὡς μεμηνόσιν ὦ Ἱππόκρατες c: ὦ Ἱππόκρατες ὡς μεμηνόσιν cett.
9,18 ὑπὸ δικαιοσύνης c: ἐπὶ δικαιοσύνην cett.
11,7 ἐμποιησάντων c: ἐμποιούντων cett.
11,20 ἐλθεῖν c: ἐλθὼν cett.
12,18 ὑπερευκαιρέουσαν c: εὐκαιροῦσαν cett.

1. 'Ισοδύναμες' χαρακτηρίζουμε τις γραφές που μπορούν να σταθούν εξίσου καλά στο κείμενο. Στην περίπτωση αυτή την προτίμησή μας στη μια ή την άλλη γραφή στηρίζουμε σε κριτήρια υφολογικά και στεμματικά.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

13,3 ὡς c: ὥσπερ cett.
15,20 φημὶ c: ἔφην cett.
16,20 μέντοι c: μὲν οὖν cett.
24,21 ὅση c: οἵη cett.
31,2 ὡρέχθη c: κορεσθῇ cett
33,6 οἱ δ' ἔνοπλοι c: οἱ δὲ ἐν ὅπλοισιν cett.
35,2 ἀπαιτεούσης c: ἀξιούσης cett.
36,7 παραιτίην c: παραίτιον cett.

Εκείνο που πρέπει να επισημάνουμε εδώ είναι ότι ο b (Heidelb. Pal. Gr. 398), ο οποίος είναι και το αρχαιότερο χφ που διασώζει τις επιστολές του Ιπποκράτη, ενώ δεν περιέχει κανένα άλλο ιπποκρατικό έργο—αντίθετα μάλιστα περιέχει και άλλους επιστολογράφους—, όμως στεμματικά ανήκει στην οικογένεια του Corpus. Φαίνεται ότι κάποιος πρόγονος αυτού του χφ σχηματίσθηκε, όσον αφορά το μέρος του που περιέχει τις ιπποκρατικές επιστολές, από επιστολές παρμένες από ένα χφ που ανήκε στην οικογένεια του Corpus και αποτέλεσε μαζί με άλλα έργα έναν κώδικα με ποικίλο περιεχόμενο, που περιλάμβανε πολλούς συγγραφείς, μεταξύ αυτών και επιστολογράφους, χωρίς να έχει όμως καμιά σχέση με τα άλλα επιστολάρια. Αυτό τεκμηριώνεται, εκτός από τα συνδετικά του λάθη που εκθέσαμε πιο πάνω, και από τη συλλογή των επιστολών που περιέχει ο κώδικας, αλλά και κυρίως από τη μορφή των επιστολών 4 και 5, που είναι εκείνη που παραδίδουν και τα άλλα χφφ της ίδιας οικογένειας. Αν σ' έναν μεγάλο αριθμό γραφών το χφ αυτό συμφωνεί με τις γραφές των επιστολαρίων, αυτό οφείλεται μάλλον σε contaminatio από κάποιον χαμένο πρόγονο των σωζομένων επιστολαρίων, όπως θα δείξουμε πιο κάτω[1].

Ενώ ο b ξεχωρίζει από τους άλλους τρεις κώδικες με δικά του χαρακτηριστικά λάθη και γραφές, οι V, M, U συνδέονται μεταξύ τους με συνδετικά λάθη έναντι των σωστών ή των διαφορετικών γραφών του b, ώστε πρέπει να υποθέσουμε ότι οι V, M, U κατάγονται απο έναν κοινό υπαρχέτυπο (μ).

1. Βλ. παρακ. όπου γίνεται ιδιαίτερος λόγος για τον b.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

V, M, U

Τα τρία αυτά χφφ περιέχουν την ίδια ακριβώς συλλογή επιστολών[1]. Μια μικρή διαφορά παρουσιάζει ο U, ο οποίος έχει την επιστολή 20 (*Ἱπποκράτης Δημοκρίτῳ*) πριν από τη 19 (*Ὁ περὶ μανίης λόγος*). Αυτή η αντιμετάθεση των επιστολών δεν έχει καμιά ιδιαίτερη σημασία, αλλά εξηγείται ως εξής: ο λόγος 'περὶ μανίης' πρέπει στον αρχέτυπο μ να ήταν γραμμένος στο περιθώριο. Και ενώ οι V και M τον έγραψαν στην κανονική του θέση, ο U, επειδή δε θα κατάλαβε για ποια θέση προοριζόταν, μια και η μεγάλη έκταση του λόγου δεν άφηνε τη δυνατότητα να καταλάβει κανείς εύκολα τη θέση όπου έπρεπε να μπει, τον έγραψε μετά την 20 επιστολή και τον αρίθμησε ως κ', αφού τον αριθμό ιθ' τον είχε δώσει στην επιστολή 'Ἱπποκράτης Δημοκρίτῳ'. Την υπόθεση αυτή ενισχύει και το γεγονός ότι ο λόγος αυτός στον V και στον M είναι χωρίς αρίθμηση[2]. Δηλαδή, οι δύο αυτοί κώδικες «έμπασαν»τον 'Περὶ μανίης' στην κανονική του θέση, δεν τον αρίθμησαν όμως, γιατί κράτησαν την προηγούμενη αρίθμηση που είχαν οι πρόγονοί τους (και ο μ, αλλά και ο κοινός πρόγονος των U, M).

Οι V, U, M διακρίνονται από τον b (και από τα άλλα χφφ) με τα παρακάτω:

α) Κυριότερα διαχωριστικά λάθη

1,13 λῦε: λύεται (-ε U) μ
2,1 πατρός: ἰητρὸς μ
3,20 ἃ ἐγὼ γράφω: ἃ λέγω γράφων μ, ὡς ὅτι ἐγὼ γράφω E

1. Ωστόσο, οι V και M δεν παρέχουν την ίδια συλλογή ιπποκρατικών έργων· πβ. *Alexanderson,* Prognost. 100, *Anastasiou,* Marc. 18, *Irigoin,* Bessarion 172 κ.ε., *Ilberg,* Proleg. XXVI.

2. Ο V έχει αρίθμηση των επιστολών μόνο με αραβικούς αριθμούς. Φαίνεται όμως ότι η αραβική αρίθμηση έχει γίνει πάνω στην παλαιότερη ελληνική. Γιατί στην αρίθμηση 1 ως 5 μπορεί κανείς να διακρίνει κάτω από τους αραβικούς αριθμούς μια άλλη αρίθμηση, προφανώς με ελληνικούς αριθμούς. Ο λόγος 'περὶ μανίης' δε φέρει αραβικό αριθμό, ώστε έτσι κρίνουμε ότι δεν είχε ούτε ελληνικό αριθμό.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

4,20 ποτ' ἐν: ἔτι ἐν μ, ἐπὶ b E, ἐν ε .
10,12 ἐρημίῃσιν: ἠρεμίησιν μ
12,20 μὴ'ν τῇ τ' ἀνδρὸς ἀπουσίῃ: μὴ τῇ ἀνδρὸς ἐπουσίῃ b, μὴ διὰ τὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀπουσίην E[1], μὴ τὴν ἀνδρὸς ἀπουσίην μ
13,5 πάθος: πόθος μ
26,6 καὶ θαυμάζουσι καὶ πατέουσιν: καὶ θαυμάζοντες πατοῦσιν μ.
28,7-8 προϋπέλαβε: προσέλαβε E, προύλαβε μ
30,11 φῶρας εὐνῆς: εὐνῆς φθορῇ μ
31,16 κατακτείνω: κατατείνω μ
37,22 ἐρεύθονται: ἐρυθραίνονται μ[2]
37,23 ὕπνῳ: ἐνυπνίῳ μ
5,6 ἀπόκρισιν διδοῖ om. μ
5,21 ἀποχειροτονεῖται om. μ
17,1 ὡς om. μ
32,11 κλαίοντας τοὺς δὲ om. μ
35,1 post νοήσαντος add. καὶ λαλήσαντος μ
36,5 τούτοισιν om. μ.

β) Οι κυριότερες διαφορετικές (ισοδύναμες) γραφές:

1,16 τοῦ λοιμικοῦ μ: λοιμικοῦ cett.
15,1 αὐτοῦ (αὐτέου M) μ: αὐτῷ b, αὐτὸν E
15,2 τῶν 'Αβδηριτέων μ: 'Αβδηριτέων cett.
15,10 ἀσμένως μ: ἐσσυμένως b, ἄσμενος E
26,4 τῆς μ: τὰς b, om. E
26,9 πολλῆς μ: πολλῶν cett.
30,9 ἐκπίπτοντες μ: ἀποπίπτοντες b, ἐμπίπτοντες E
35,12 ὡς μεμηνόσιν, ὃ 'Ιπόκρατες: ὦ 'Ιπόκρατες ὡς μεμηνόσιν μ

1. Τα μικρά επιστολάρια (ε) δε διασώζουν τη 13 επιστολή ούτε και τις επόμενες.
2. Οι E δεν παραδίδουν τη 19 επιστολή.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

36,16 ῥυθμούς *μ*: ἐρευγμούς cett.
41,8 χρήζει *μ*: χρήζεις cett.

Ὅλα αυτά τα κοινά λάθη και οι κοινές γραφές που παραδίδουν οι V, U, M και δεν απαντούν στον b (ούτε και σε κανένα άλλο χφ) είναι αρκετά για να μας πείσουν πως οι τρεις αυτοί κώδικες κατάγονται από έναν κοινό αρχέτυπο, τον *μ*, ο οποίος προέρχεται— ίσως ύστερα από τη μεσολάβηση κάποιου άλλου ενδιάμεσου χφ — από την ίδια πηγή από την οποία προέρχεται ο b — ή, μάλλον, ένας πρόγονος του b —. Πρέπει να σημειώσουμε από τώρα, ότι χαρακτηριστικό αυτού του αρχέτυπου (*μ*) είναι ότι πρέπει να είχε και διπλές γραφές, σημειωμένες στο περιθώριο (i.m.) ή στο διάστιχο (s. l.)[1]. Πολλές απ' αυτές τις γραφές πέρασαν στους απογόνους του (κυρίως στους V, M), οι οποίοι, είτε τις σημείωσαν όπως ήταν (i. m. ή s. l.) ή τις πέρασαν μέσα στο κείμενό τους, ανάλογα με τα κριτήρια επιλογής του ο καθένας.

Μερικά από τα στοιχεία που συνηγορούν σ' αυτήν την υπόθεση είναι τα εξής:

38,12 Ο V έχει το λανθασμένο *ὑποκλύσηται* αντί για το ορθό *ἀπολέσῃ* που έχει ο U. Ο M έχει βέβαια κι αυτός *ἀπολέσῃ*, αλλά ύστερα από διόρθωση: το *ἀ-* είναι διόρθωση (από *ὑ*) και έχει σβηστεί ένα *κ* πριν από το *λ*. Τα υπόλοιπα γράμματα της λέξης είναι καθαρά. Δηλαδή, ο γραφέας αρχικά πήγε να γράψει *ὑποκλύσηται* και ενώ είχε γράψει αυτήν τη λέξη ως το *ὑποκλ*, μετάνοιωσε και κατάλαβε πως έπρεπε να προτιμήσει την άλλη γραφή του προτύπου του: διόρθωσε, λοιπόν, το *ὑ* σε *ἀ*, έσβησε το *κ* και έγραψε στη συνέχεια το *έσῃ*[2].

---

1. Στην ίδια υπόθεση, με βάση δικά τους στοιχεία, έχουν καταλήξει και οι *Rivier* 14 και *Grensemann*, Colloqu. Par. 190, Achtmon. 37.

2. Για τις διορθώσεις που έχει επιφέρει ο ίδιος ο γραφέας του M βλ. και *Jouanna*, La nature 64, *Ilberg*, Proleg. XXI, *Potter* 19 και, κυρίως, *Wittern* XXXVIII, όπου δίνονται και πολλές πληροφορίες για τις διορθώσεις που έχουν σημειωθεί επάνω σ' αυτό το χφ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

19,13 Οι U και M (όπως και ο b) έχουν τη λανθασμένη γραφή *νὴ θεούς*, ενώ ο V τη σωστότερη *ἠηθέους*. Όμως αρχικά *ἠηθέους* είχε και ο M, που τό έχει διορθώσει (το ίδιο χέρι) σε *νὴ θεούς*. Το συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι και ο αρχέτυπος μ, αλλά και ο υπαρχέτυπος των U,M είχε και *ἠηθέους* και *νὴ θεούς*.

U, M Τα δύο αυτά χφφ παρέχουν κοινά λάθη ή κοινές ισοδύναμες γραφές —ή και σωστές γραφές — που δεν τα βρίσκουμε ούτε στον V, ούτε στον b, αλλά ούτε και σε κανένα άλλο χειρόγραφο. Παρά τις πολλές συγγένειές τους[1], μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα πως κανένα από τα δύο χειρόγραφα δεν κατάγεται από το άλλο. Πρώτη απόδειξη γι' αυτό είναι η θέση της 19 επιστολής[2], με βάση την οποία συνάγουμε ότι και τα δύο χφφ πήραν την επιστολή από κοινό αρχέτυπο, ο οποίος θα την είχε γραμμένη στο περιθώριο. Ύστερα, το καθένα τους έχει κανονικά ό,τι παραλείπει το άλλο και δεν παραδίδει στο κείμενό του ό,τι προσθέτει το άλλο.

α) Συνδετικά λάθη των U, M

5,9 post ἀμέων add. δόντι (δόντων U) Ἱπποκράτεα U M
7,14 εἰσὶν om. U M
9,19 post ἁμάρτημα add. εἶναι U M
13,2 καὶ om. U M
26,2 μαστεύοντες om. U M
29,7 post τῶν add. ὡς U M
37,16 τὰς (φλέβας) om. U M
41,19 post ἄνισα add. ὄντα U M
5,18 καὶ ἡμέραν καὶ νύκτα: καὶ νύκτα καὶ ἡμέραν U M

1. Ο *Pulsger* αναφέρει, σελ. V, ότι το χφ U συμφωνεί κύρια με τα V, M, χωρίς να κάνει καμιά ιδιαίτερη διάκριση.
2. Βλ. παραπ. 38 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

6,8 νουθέτησον: νουθετήσων U M
7,4 χαριεῖ: χαίρει U M
8,14 εἰ δὴ b V: εἴ γε δὴ E, εἴπερ δὴ U M
7,15 νῦν γε: μὴν καὶ U M
9,4 συνήεσαν E: ξυνήεσαν ἐλθόντες b V, ξυνελθόντες U M
12,15 ἐπεὶ b, V: ἔπειτ' E, ἐπειδὴ (ἐπεὶ δέ U) M
12,17 νοῦσοι: σοι U M
15,10 μου: μοι U M
24,9 πώποτε: οὐδεπώποτε U M
27,19-20 ἀλλ' αἱ πρήξιες: ἀλλὰ πρήξεις U M
28,15 τετύφωνται: τετύφλωνται U M
30,6 ἠρεμίης: ἀρετῆς U M
36,4 ἀκρόπλοος b E: ἀκρόπαθος V, ἀκρόπολις U M
40,5 ἐμπύων: ἔμπυον U M[1].

β) Κοινές ισοδύναμες γραφές

6,1 γελᾷ πάντα U M: πάντα γελᾷ cett.
6,1 τε καὶ U M: καὶ cett.
6,4 ὠτακουστεῖ: ὠτακουστεῖν U M
7,6 γένος καὶ τέχνην U M: γένει καὶ τέχνῃ cett.
7,18 post ἴθι add. νῦν U M
11,7 ἐμποιησάντων U M: ἐμποιησόντων b V, ἐμποιούντων E
39,9 ὑγιέας (ὑγιᾶς V): ὑγρὰς U M.

Στα συνδετικά λάθη των U, M δεν υπολογίσαμε και πολλά άλλα λάθη στα οποία μετέχουν και τα μεγάλα επιστολάρια (γιατί αυτά συμβαίνει να έχουν δεχτεί contaminatio από κάποιον απόγονο του M)[2]. Ακόμη, αφήσαμε έξω και άλλα κοινά λάθη των U, M, όπου έχει διαφορετική, αλλά λανθασμένη, γραφή και ο V[3]. Δηλαδή τα χαρακτηριστικά λάθη των U, M έναντι των ορθών —ή και λαν-

1. Εδώ δεν έχουμε τη μαρτυρία του b, γιατί από τον κώδικα έχει εκπέσει ένα φύλλο, ούτε τη μαρτυρία των επιστολαρίων, γιατί παραλείπουν την επιστολή 21.

2. Βλ. παρακ. που μιλάμε για τις συγγένειες επιστολαρίων και Corpus.

3. Βλ. παρακ. στον V.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θασμένων—γραφών του V είναι πολύ περισσότερα απ' ό,τι φαίνεται στον παραπάνω πίνακα.

Όπως αναφέραμε, και το κοινό πρότυπο των U, M πρέπει να είχε διπλές γραφές. Αυτό αφήνουν να συμπεράνουμε, εκτός από τις δύο περιπτώσεις που σημειώσαμε πιο πάνω, μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα: Στο εδάφ. 8,9 ο U αντί για το ορθό *σοφὰς γνώμας* έχει *γνώμας σοφάς*, ενώ ο M παραλείπει τη λέξη *σοφάς*. Αυτό σημαίνει ότι το πρότυπο των UM είχε σημειώσει στο περιθώριο τη λέξη *σοφάς*, την οποία ο μεν M παρέλειψε ενώ ο U την πέρασε στο κείμενό του, αλλά σε λανθασμένη θέση. Στο 20,2 ο M έχει τη λανθασμένη γραφή *ὦ Ζεῦ*, ἀντί της ορθής *σῶζε*, που έχουν οι U και b. Όμως το ὦ στον M δεν είναι κανονικά στην άκρη (αρχή) της σειράς, αλλά μια θέση μέσα, ενώ η πρώτη θέση (που θα χωρούσε ένα γράμμα) έχει μείνει κενή, προφανώς ύστερα από κάποιο σβήσιμο[1]. Αυτό σημαίνει ότι ο γραφέας πήγε αρχικά να γράψει *σῶζε*, από το κανονικό κείμενο του προτύπου του, αλλά μόλις είχε γράψει το *σῶ* (ή το *σῶζε*), αποφάσισε να γράψει *ὦ Ζεῦ*, σύμφωνα με τη varia lectio που θα ήταν σημειωμένη στο διάστιχο ή στο περιθώριο. Έτσι, έσβησε το σ και στη συνέχεια διαμόρφωσε κατάλληλα αυτό που είχε γράψει αρχικά. Στο 3, 1 ο U έχει στο περιθώριο, από το ίδιο χέρι *Ὑστανιω* αντί της σωστής γραφής *Ὑστάνῃ* που έχει ο ίδιος στο κανονικό του κείμενο. Ο M έχει γράψει με το ίδιο χέρι κι αυτός στο περιθώριο *Γρ. καὶ Ὑστανίῳ*, και μάλιστα στην ίδια θέση (αριστερά), πράγμα που μας οδηγεί στην

1. Το πρόβλημα των rasurae στον M αντιμετωπίζει ο *Jouanna*, La nature 64, και Maladies 62. Τα δικά μας συμπεράσματα θα μπορούσαν ίσως να δώσουν κάποια απάντηση στην αδυναμία του *Jouanna* να ταυτίσει αυτού του είδους τις διορθώσεις. Ο *Potter*, 19, αναφέρει γενικά ότι οι διορθώσεις και οι rasurae είναι πολύ παλιές και ότι ο ίδιος ο γραφέας του κώδικα έκανε αλλαγές και συμπληρώσεις, χωρίς να μας διαφωτίζει ειδικά για το θέμα των rasurae. Ούτε η *Wittern* XXXVIII, μας διαφωτίζει περισσότερο, όταν αναφέρει: 'πέρα απ' αυτές τις ασυνείδητες αποκλίσεις από το ορθό κείμενο, έχουμε έναν ικανό αριθμό ηθελημένων επεμβάσεων, που εν μέρει πρέπει να αφορούν και το πρότυπο'.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

υπόθεση πως την εναλλακτική γραφή θα είχε και ο κοινός αρχέτυπος των δύο χφφ. Το ίδιο μπορούμε να κρίνουμε και για το *ἀγείροντες* του M (26,4), όπου πάνω (s.l.) από το *ἀ* είναι γραμμένο ένα *ἐ* από το ίδιο χέρι, ενώ ο U έχει κανονικά στο κείμενό του τη λανθασμένη γραφή *ἐγείροντες*, και για πολλά άλλα.

Όπως είπαμε, κανένας από τους δύο αυτούς κώδικες δεν κατάγεται από τον άλλον. Αν και δεν είμαστε βέβαιοι για το ποιος κώδικας είναι αρχαιότερος (και οι δύο τοποθετούνται στο τέλος του 10ου αιώνα ή στις αρχές του 11ου)[1], δηλ. μας λείπει ένα στοιχείο, το οποίο θα μπορούσαμε να αξιοποιήσουμε, για να αποφανθούμε για την ενδεχόμενη εξάρτηση του ενός από τον άλλον, το γεγονός ότι κανένας απ' αυτούς δεν έχει όλα τα λάθη του άλλου, αλλά, αντίθετα, πολλές από τις παραλείψεις ή τις προσθήκες του ενός έχουν συμπληρωθεί ή παραλειφθεί στον άλλον, μας υποχρεώνει να κρίνουμε ότι τα δύο χφφ προέρχονται ανεξάρτητα από ένα κοινό πρότυπο.

Κρίνοντας γενικά τα δύο χφφ πρέπει να ομολογήσουμε πως δεν μπορούμε να έχουμε μεγάλη εμπιστοσύνη[2] για την ορθότητα της γραφής στην οποία συμφωνούν. Γιατί από τις 76 γραφές τις οποίες παραδίδουν μόνον αυτά, οι 45 είναι λανθασμένες, οι 25 ισοδύναμες γραφές και μόνο οι 6 είναι οι ορθές γραφές. Εφόσον μάλιστα ένα ντι των 25 ισοδύναμων γραφών που παρέχουν από κοινού οι U, M υπάρχουν εκείνες οι γραφές στις οποίες συμφωνούν οι b, V, τότε πρέπει να δεχτούμε ότι οι λανθασμένες γραφές των U, M είναι πολύ περισσότερες. Γιατί, όπως θα δείξουμε πιο κάτω[3],

---

1. Για τη χρονολόγηση του U υπάρχει συμφωνία ανάμεσα στους φιλολόγους (*Stornajolo*, 70, *Alexanderson*, Prognost. 87, *Putzger* V). Για τη χρονολόγηση όμως του M υπάρχει η παραδοσιακή άποψη που τον τοποθετεί στις αρχές του 11ου αιώνα και η άποψη του *Irigoin*, Bessarion 164, ο οποίος δε διστάζει να τον χρονολογήσει στο δεύτερο μισό ή κι ακόμα στα μέσα του 10ου αιώνα· πβ. και *Jouanna*, La nature 63.

2. Ο *Littré* δεν εγνώριζε τον U. Ο *Putzger*, που έχει αντιβάλει και τους δύο, φαίνεται να δίνει ελάχιστη σημασία στην παρουσία του U και ως επί το πλείστον στηρίζει την έκδοσή του στις γραφές του M.

3. Βλ. παρακ. στις σχέσεις b, V.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

η συμφωνία των κωδίκων b, V είναι σ' ένα μεγάλο βαθμό εγγύηση για την ορθή γραφή, εφόσον βέβαια είμαστε σίγουροι ότι η γραφή την οποία παρέχουν οι άλλες οικογένειες είναι αναμφίβολα η λανθασμένη.

Ο Κώδικας M[1]

M Ενώ ο γραφέας αυτού του χειρογράφου φαίνεται γενικά προσεκτικός, όμως το χειρόγραφο, παρά τη γενικότερη αξία του έχει πολλές λανθασμένες γραφές[2]. Αυτό μάλλον οφείλεται σε κάποιον πρόγονό του—που πιστεύουμε πως είναι ο κοινός αρχέτυπος των U, M, — ή, ίσως, σε κάποιον άλλον πρόγονό του, τον οποίο πρέπει να χαρακτήριζε η τάση να επιφέρει διορθώσεις. Από τις 90 περίπου γραφές που ο M παραδίδει μόνος του, οι 80 είναι λανθασμένες, οι 5 ισοδύναμες και μόνο οι 5 είναι σωστές, έναντι των λανθασμένων γραφών που παρέχουν όλα τα άλλα χφφ. Και αυτές όμως είναι εύκολες διορθώσεις, που θα έγιναν από το γραφέα που αναφέραμε πιο πάνω. Τα χαρακτηριστικά λάθη του M είναι τα εξής:

8,9 σοφάς om. M
14,24 δέ: γὰρ M, τε E
17,4 ἡ om. M
28,3 ante μὴ add. ἢ M

---

1. Επειδή ο κώδικας αυτός περιέχει όλα σχεδόν τα ιπποκρατικά έργα, η σχετική μ' αυτόν βιβλιογραφία είναι πλουσιότατη. Ήδη έχουμε αναφέρει αρκετές από τις σημαντικές μελέτες που ασχολούνται με τον M· σ' αυτές και σε όσες θα αναφερθούμε στη συνέχεια παραπέμπουμε τον ενδιαφερόμενο για περισσότερη βιβλιογραφία. Για πληρέστερη περιγραφή του παραπέμπουμε ιδιαίτερα στους *Ilberg*, Proleg. XVIII κ.ε., και *Irigoin*, Bessarion 161-174.

2. Ότι ο M σε πολλά του σημεία είναι προϊόν της ελεύθερης βούλησης του γραφέα του, που εκτός από τα ασυνείδητα λάθη επέφερε ο ίδιος πολλές διορθώσεις, για να καταστήσει ομαλό το κείμενο, έχει διαπιστωθεί και από άλλους μελετητές· βλ. *Rivier* 13, *Wittern* XXXVIII, *Jouanna*, La nature 61, *Irigoin*, Bessarion 162 κ.ε., *Potter*, 19.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

32,14 πενόμενοι om. M
38,6 δν om. M
38,22 ἀποδοχῆς om. M
5,18 γελῶν: λέγων M
9,16 ἐλέπολις: ἑλεπόλεις M
17,9 εὐχαί: εὔχαιο M
22,8 τύχης: ψυχῆς M
23,6 ἀπολωφέοιτο: ἀπόλοιτο M
27,8 ἠπείρων: ἤπειρον M
29,6 ἐπί: ἐν M
30,2 ἔχουσι: ἔχοντες M
31,19 ἱκέτης: ἠκε τῆς M
33,17 ἀχαριστίην: ἀχρηστίην M
38,12 θεραπευόμενον: θεραπεύοντα M
40,20 τούς: τοῖς M

Η μόνη γραφή που θα μπορούσε ίσως να οδηγήσει στην υπόθεση ότι ο U έχει αντιγράψει από τον M είναι το *ἀνιέρωται* του 2,20. Τη γραφή αυτή, που φαίνεται να είναι η σωστή, παρέχουν μόνον οι κώδικες U και M. Ενώ ο U γράφει το *ἀνιέρωται* κανονικά και χωρίς κανένα σημάδι από διόρθωση, ο M φαίνεται να το έχει διορθώσει από το *ἀνιέρευται*, με το ίδιο χέρι, ώστε δικαιολογημένα να υποθέσουμε πως ο U μπορεί να το έχει πάρει από τον M. Όμως αυτή η διόρθωση του M, που έχει γίνει από τον ίδιο το γραφέα, πρέπει να προέρχεται από το κοινό τους πρότυπο, που θα είχε διπλές γραφές[1].

M,V

Στο σημείο αυτό είναι απαραίτητο να μην αφήσουμε ασχολίαστες και ανεξήγητες τις πολλές γραφές στις οποίες συμφωνούν οι M, V, ενώ ο U δίνει διαφορετική γραφή. Πρόκειται για 35 γραφές απο τις οποίες οι 28 είναι λαν-

1. Βλ. παραπ. σελ. 115. Δεν αποκλείεται η γραφή να προέρχεται και από τον κοινό αρχέτυπο των V, U, M (μ), στον οποίο θα είχε σημειωθεί ως varia lectio, και απλώς ο V δεν την προτίμησε (γι' αυτό, άλλωστε, γράφει *νιέρευται*).

θασμένες, οι 3 σωστές (ή σωστότερες), οι 3 διαφορετικές και η μία ισοδύναμη γραφή. Ο μεγάλος αυτός αριθμός συμφωνιών που παρέχουν, οι V, M έναντι του U δε σημαίνει ότι οι δυο κώδικες έχουν ιδιαίτερη συγγένεια μεταξύ τους έναντι του U και δεν ανατρέπουν την ιδιαίτερη συγγένεια των U, M, για την οποία μιλήσαμε πιο πάνω, αλλά εξηγείται από το γεγονός ότι: α) ο U από τις variae lectiones που υπήρχαν στον κοινό αρχέτυπο των U, M προτίμησε άλλες απ' αυτές που προτίμησε ο M, καθώς και ο V από τον κοινό αρχέτυπο των V, U, M. Δηλαδή, η προτίμηση των ίδιων γραφών από τους V και M έγινε ανεξάρτητα, β) κάποιος πρόγονος του U πήρε πολλές διορθώσεις από ένα παλιό χαμένο χφ, ώστε ο U διαφοροποιείται, και γι'αυτόντο λόγο, από τους V, M. Φυσικά ένας αριθμός διαφορετικών γραφών που παρουσιάζει ο U έναντι των V, M οφείλεται σε λάθος που έκανε ο γραφέας του —ή ο γραφέας κάποιου προγόνου του—. Αναφερόμαστε αρχικά σε μερικά λάθη των V, M:

Οι παραλείψεις π.χ. των λέξεων 14,19 *τοῦτον*, 15,1 *τε*, 18,8 *τέλεα*, 25,3 *πάθος*, 27,12 *ἃ*, 32,4 *οἱ δ' ἐν φθορῇσι καὶ μοιχείῃσι*, 32,11 *κλαίοντας τοὺς δὲ* κλπ. εύκολα θα αποκαταστάθηκαν στον U από αντιβολή με τον παλαιό κώδικα, στον οποίο ο U οφείλει και πολλές άλλες σωστές γραφές. Κατά τον ίδιο τρόπο — ή 'κατ' εἰκασίαν' — έχουν διορθωθεί στον U και οι λανθασμένες γραφές που τώρα διασώζουν οι V, M, π.χ. 8,19 *μισθαργεύοντες*, 22,15 *ἐνεόντος*, 32,3 *μὲν νουμικοί*, 32,17 *ὑπερορίους*, 33,13 *τοιῆσδε ἀκρασίης*, 34,5 *συνόμιλοι εἶναι* κλπ.

'Οτι έτσι πρέπει να φαντασθούμε τη διαδικασία, που οδήγησε στη διαφοροποίηση του U από τους V, M, μας το υποδηλώνουν οι εξής γραφές των V, M:

α) λανθασμένες

17,19 λιποψυχήσαντα: ἀποψυχήσαντα E, ἐπολιποψυχήσαντα (-λει- V) MacV

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

21,13 καὶ λόγων τάνδρὸς καὶ σώματος: καὶ σώματος καὶ λόγων τάνδρὸς b, καὶ λόγου καὶ σώματος τάνδρὸς E, καὶ λόγων καὶ σωμάτων τάνδρὸς V M, καὶ λόγων τάνδρὸς καὶ σωμάτων U.

Τη γραφή *λιποψυχήσαντα*, που είναι ισοδύναμη με τη γραφή *ἀποψυχήσαντα* των E, τη διασώζουν οι κώδικες b και U (U = *λει-*). Είναι φανερό ότι ο *μ* είχε γράψει ως varia lectio στο διάστιχο (ή και στο περιθώριο) ένα *ΑΠΟ* (=*ἀποψυχήσαντα*). Ο V το εξέλαβε ως προσθήκη και έγραψε *ἀπολιποψυχήσαντα*. Το ίδιο και ο M, με τη διαφορά ότι σημειώνει με το ίδιο χέρι πάνω από το *ΛΙΠΟ* τρεις τελείες, δηλ. οβελίζει το *ΛΙΠΟ* (και δέχεται *ἀποψυχήσαντα*), ενώ ο U προτιμά το *λειποψυχήσαντα*. Τα μεγάλα επιστολάρια, που γράφουν *ἀποψυχήσαντα*, πρέπει να είναι contaminata από κάποιον απόγονο του M, ο οποίος έγραψε *ἀποψυχήσαντα*[1].

Η γραφή (21, 13) του U πρέπει να εξηγηθεί ως εξής: ή στον κοινό πρόγονο των U, M είχε σημειωθεί μετακίνηση της λέξης *τάνδρὸς* πριν από το *καὶ σωμάτων*, ώστε ο μεν M δεν το έλαβε υυπόψη του, ενώ το έλαβε υπόψη του ο V, ή ο U πήρε αυτή τη σειρά των λέξεων από το παλιό χφ, που αναφέραμε πιο πάνω, το οποίο θα είχε τη σωστή γραφή *καὶ λόγων τάνδρὸς καὶ σώματος*.

β) σωστές

19,13 ἠιθέους (ἠηθέους M V): νὴ θεοὺς b U, νὴ τοὺς θεοὺς E

19,13 Κατηφέας MV: κατηφέα b U E.

Για την πρώτη γραφή μιλήσαμε πιο πάνω (σελ. 13). Την ίδια εξήγηση πρέπει να δώσουμε και για τη γραφή *κατηφέας*. Τα επιστολάρια έχουν και αυτά τη λανθασμένη γραφή *κατηφέα*, γιατί είναι contaminata από κάποιον απόγονο του M. Όλοι οι απόγονοι του M έχουν *νὴ θεοὺς* και *κατηφέα*, γιατί ο ίδιος ο γραφέας του M έχει διορθώσει πάνω στο κείμενό του το *ἠηθέους* σε *νὴ θεοὺς* και από το *κατηφέας* έχει σβήσει το ς.

1. Πρόκειται για ένα χφ της ομάδας του I. Βλ. και παρακάτω όπου γίνεται λόγος για τις σχέσεις P και I.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο Κώδικας U[1]

U Ο U, ένας από τους παλιότερους κώδικες των ιπποκρατικών επιστολών, δεν εκτιμήθηκε όσο έπρεπε από τους εκδότες και κριτικούς, γιατί έχει πολλά λάθη. Φαίνεται ότι ο γραφέας του προτύπου του, εκτός από το ότι ήταν απρόσεκτος[2], επέτρεψε στο κείμενο των επιστολών και πολλούς εξαττικισμούς. Ένα άλλο πρόβλημα είναι οι συχνές μεταθέσεις των λέξεων του κειμένου, το συχνό υπερβατό σχήμα, και άλλες παρόμοιες μετακινήσεις. Επειδή όμως είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα της ιωνικής γλώσσας[3] η συχνότητα του υπερβατού σχήματος, ίσως θα πρέπει να δώσουμε την προτίμησή μας σ' αυτού του είδους τις γραφές του U, τουλάχιστον σ' εκείνες που δε διαταράσσουν τη φυσική ροή του λόγου.

Ωστόσο, ο U, παρά τα πολλά του λάθη, είναι το χειρόγραφο εκείνο που μας διασώζει μόνο του πάρα πολλές σωστές γραφές. Αυτό βέβαια δεν μπορεί να εξηγηθεί στεμματικά ούτε με κανέναν άλλο τρόπο, παρά μόνο με την υπόθεση ότι το πρότυπό του είχε αντιβάλει ένα πολύ παλαιό χφ, στο οποίο οφείλεονται οι lectiones εκείνες, οι οποίες σε μερικές περιπτώσεις είναι αποκαλυπτικές για το νόημα του κειμένου[4]. Με λίγα λόγια, μπορούμε να πούμε ότι ο κώδικας αυτός έχει πολύ μεγάλη αξία, πολύ μεγαλύτερη απ' αυτήν του άμεσου συγγενή του M, χάρη στις πολλές σωστές γραφές που παραδίδει μόνο αυτός από όλους τους κώδικες των επιστολών.

Τα χαρακτηριστικά λάθη του U (περιοριζόμαστε στις παραλείψεις και τις προσθήκες) είναι τα εξής:

---

1. Για τον κώδικα αυτόν, επειδή δεν περιέχει πολλά ιπποκρατικά έργα (βλ. τον κατάλογο του *Stornajolo* 70 κ.ε.), δεν υπάρχει πολλή βιβλιογραφία· βλ. *Canart-Peri* 336.

2. Πολλές φορές κάνει λάθος στους τόνους και τα πνεύματα και έχει μερικές παραλείψεις.

3. Πολλά παραδείγματα παρέχει ο Ηρόδοτος και ο Ιπποκράτης· βλ. *Σακαλή* 42 κ.ε.

4. Βλ. παρακ. όπου γίνεται λόγος για τους U, Am.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

16, 6-7 Δημοκρίτεω... δόξα om. U
17,3 αὐτὸς om. U
19,2 ante φαρμάκων add. τῶν U
19,12 δὲ om. U
22,12 σέο om. U
22,13 χάριν om. U
24,6 ante ἐγὼ add. ἐὼν U
24,15 ἀγαθὸν μήτε om. U
24, 20 ante διδάξεις add. δὲ U
25,17 οὐδὲ om. U
28,11 post ἀπόδημος add. ἰὼν U
28,13 αὐτὰ om. U
29,10 ταῦθ' om. U
30,15 ἢ om. U
31,13 ante ὁ σὸς add. καὶ U
31,15 ante ὅτι add. δὲ U
32,11 ἐπὶ om. U
32,17 post θάπτοντες add. ἄλλοι κλαίοντες U
33,8 οἱ δ' ἐπ' ἀγροικίην om. U
35,14 ante περὶ add. τότε U
35,18 ante ἀπηνέας add. ἄφρονας δὲ ἐκείνους U
36,12 τῶν γνωρίμων om. U
38,21 σχεδὸν om. U
41,11 καὶ ἐξαρθρήσεις om. U.

Από τα παραπάνω λάθη που παρέχει ο U, έναντι των οποίων ο M έχει πάντα τη σωστή γραφή, πρέπει να κρίνουμε ότι ο U, αν υποθέσουμε ότι είναι αρχαιότερος από τον M, δεν μπορεί ούτε αυτός ούτε το πρότυπό του να είναι πηγή για τον M.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο Κώδικας V[1]

Ο κώδικας Vaticanus Gr. 276, του 12ου αι., είναι ένα από τα καλύτερα χφφ που παραδίδουν το Σώμα των ιπποκρατικών[2], πολλοί μάλιστα ειδικοί μελετητές θεωρούν τον V ως τον κώδικα που έχει τη γνησιότερη παράδοση. Σε σχέση με τους U και M ο κώδικας αυτός είναι απαλλαγμένος από πολλά σφάλματα και δίνει γενικά καλύτερο κείμενο[3]. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι ο V δεν πρόλαβε τις 'διορθώσεις' και τις παραποιήσεις που έγιναν στον κοινό πρόγονο των U, M. Έτσι, στον κώδικα αυτόν πρέπει να δώσουμε μεγαλύτερη εμπιστοσύνη, κυρίως στις γραφές εκείνες όπου συμφωνεί με τον b, γιατί αυτές πρέπει να είναι οι σωστές γραφές τουλάχιστον σε ό,τι αφορά την παράδοση που εκπροσωπεί η οικογένεια του Corpus. Ο V πρέπει να προέρχεται, όπως και ο αρχέτυπος των U, M, από μια πηγή γραμμένη σε μεγαλογράμματη γραφή[4].

Όπως και οι προηγούμενοι, με τη σειρά του και ο V έχει δικά του χαρακτηριστικά λάθη ή διάφορες γραφές, όπου οι M, U έχουν τη σωστή ή διαφορετική γραφή.

Τα κυριότερα διαχωριστικά λάθη του V είναι:

1,3 ante λοιμικὴ add. ἡ V
1,10 τὰ ποίμνια: τὸ ποίμνιον V
2,19 τὰ om. V

---

1. Για πληρέστερη βιβλιογραφική ενημέρωση γι' αυτόν τον κώδικα, βλ. *Canart-Peri* 402.

2. Πλήρη περιγραφή του δίνουν οι *Darenberg* (Littré X, LIX κ.ε.), *Ilberg*, Überlieferung 444 κ.ε. και Proleg. XV κ.ε., *Schubring* 23 κ.ε. και *Mercati-Cavalieri* I, 362 κ.ε.

3. Βλ. *Aleyanderson*, Prognost. 102, *Schubring* 24. Αντίθετα, ο *Heiberg*, Hermes 135 κ.ε., υποστηρίζει, κακώς βέβαια, ότι ο Vat. 276 είναι γραμμένος από ένα γραφέα που δεν καταλάβαινε τίποτα από το κείμενο, έγραφε χωρίς να νοιάζεται για το νόημα και προσπαθούσε να 'βγάλει' ελληνικές λέξεις μέσα από τα 'τέρατα' των λέξεων του κειμένου.

4. Βλ. *Grensemann*, Achtmon. 35 κ.ε., *Lienau* 19. Αντίθετα, ο *Jouanna*, La nature 69, πιστεύει ότι ο χωρισμός των V, M έγινε μετά τη μεταγραφή (σε μικρογράμματη γραφή) των κειμένων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

3,6 ἀνὴρ om. V
3,17 ἰητρὸς om. V
3,19 πρὸς τὴν ἐπιστολὴν ἣν ἔπεμψας: πρὸς τὴν ἣν ἔπεμψας ἐπιστολὴν V[1]
4,7 ἐμῷ om. V
5,16 τὸν λογισμὸν Δημόκριτος: Δημόκριτος τὸν λογισμὸν V
7,22 καὶ τῷ om. V
8,10 καὶ μὴ νεμεσήσητε: καὶ νῦν ἐμεσήσητε V
8,12 διαπεσεῖν: διαφθαρῆναι V
10,11 εὐφρόνην: εὐφρονέην V
10,19 καὶ δμῳΐδες om. V
12,3 δοκέουσι καὶ αὐτοὶ θεραπείης δέεσθαι: δοκέει θεραπείης δέεσθαι καὶ αὐτοὶ V
14,4 κτήσασθαι: κυήσασθαι V
14,12 μήτε (ante μήτηρ) om. V
20,18 πάμπολυ: πολὺ V
21,19 προσιόντα καὶ φησί: καὶ φησὶ προσιόντα V
24,6 ἄξιος ἐφάνην ἐγὼ γέλωτος U M E: ἐφάνην ἐγὼ γέλωτος ἄξιος b, ἄξιος ἐγὼ γέλωτος ἐφάνην V
25,16 αὐτοῦ om. V
26,1 ἄγοντες τὴν om. V
27,13 ἀνοίης: ἂν ὀπῆς V
28,6 πλόῳ: πάθῳ V
30,19 θυμοῖσι: μύθοις V
31,8 βυθῶν om. V
32, 7-8 ὁρῆν τὰ πρησσόμενα ἔνδον εἴδομεν ἂν οὓς μὲν ἐσθίοντας, οὓς δὲ om. V
34,14 ante ἀνθρωπίνης add. δὲ V
35,14 κρίνεται: ἐκρίνετο V
36,8 μεμηνόσι: μεμηνότας V
36,15 μοῦνον ὄψει: μόνῃ τῇ ὄψει V

1. Η επιστολή αυτή έχει διαφορετική μορφή στα επιστολάρια.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

38,7 ὁρμώη: ὁρμᾷ ἢ V
41,5 μελέτω σοι ὦ παῖ: ὦ παῖ μελέτω σοι V

Από όλα τα παραπάνω δεδομένα που παραθέσαμε για τους κώδικες V, U, M, πρέπει να κρίνουμε πως οι U, M κατάγονται από μια κοινή πηγή, η οποία αντέγραψε απο ένα χφ το οποίο ήταν πηγή και για τον V (= μ). Δηλαδή ανάμεσα στον μ και τους U, M μεσολαβεί ένα χαμένο (ή και περισσότερα) χφ, από το οποίο αντέγραψαν οι U, M, ενώ ο V φαίνεται να προέρχεται, άν όχι άμεσα, τουλάχιστον από έναν χαμένον ενδιάμεσο, που όμως έμενε πιστός στον αρχέτυπο μ[1]. Ώστε η συγγένεια του V με τον b είναι πιο ισχυρή απ' ό,τι αυτή των U, M με τον b, έτσι που ο V να κατέχει μια θέση ανάμεσα στον b και τους U, M[2]. Αυτή η επισήμανση είναι πολύ σημαντική για τη σωστή εκτίμηση της ορθότητας ή μή των διάφορων γραφών, γιατί μας επιτρέπει να κρίνουμε ότι η συμφωνία των V, b είναι πολύ πιθανό να μας δίνει την ορθή γραφή· σίγουρα πάντως μας δίνει τη γραφή του αρχετύπου του Corpus (c).

Για την ενίσχυση της παραπάνω θέσης κρίνουμε σκόπιμο να παρουσιάσουμε πρώτα τις σχέσεις του V με τον b και στη συνέχεια τις (ενδεχόμενες) σχέσεις του U και του M με τον b.

V,b

Ο V συμφωνεί με τον b σε περίπου εξήντα (60) γραφές. Απ'αυτές οι τριάντα έξι (36) είναι αναμφισβήτητα οι σωστές γραφές, οι τρεις (3) είναι μάλλον λανθασμένες, ενώ οι είκοσι μία (21) είναι εξίσου καλές (ισοδύναμες) γραφές μ' εκείνες που παρέχουν τα άλλα χφφ.

---

1. Έναν τουλάχιστον ενδιάμεσο ανάμεσα στον M και την κοινή πηγή του με τον V, καθώς και στον V και την κοινή πηγή του με τον M δέχονται οι *Grensenann*, Achtmon. 37, *Lienau* 19 και *Ilberg*, Proleg. XXVI.

2. Δε μας απασχολεί εδώ καθόλου το θέμα της διπλής προέλευσης του V, για το οποίο μπορεί κανείς να ιδεί τους *Grensemann*, Achtmon. 36 κ.ε., *Lienau* 15 κ.ε. και (για τη διπλή προέλευση των M και V) *Anastasiou*, Colloqu. Par. 20 κ.ε., 30. Για τις διαφορετικές πηγές του M βλ. τους *Irigoin*, Bessarion 172 κ.ε., και *Grensemann* Achtmon. 38 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τα συνδετικά λάθη των V, b είναι:

6,17 ἄνδρα ἀρίδηλον om. V b
21,19 ἀνέβλεψε M U: προσέβλεψε E, ἐνέβλεψε V b
23,10 ἐλάσσων U E: ἔλασσον M, ἐλάττων V b.

Από τα τρία αυτά λάθη το μεν *ἐλάττων* δε χρειάζεται να το συζητήσουμε καθόλου, γιατί το *ἐλάσσων* του U και το *ἔλασσον* του M είναι μια εύκολη 'διόρθωσή' του. Το *ἐνέβλεψε*, που εικάζουμε ότι θα είχε ο κοινός αρχέτυπος του Corpus, θα το διόρθωσε εύκολα σε *ἀνέβλεψε* η κοινή πηγή των U, M. Όσο για την παράλειψη του *ἄνδρα ἀρίδηλον* μπορούμε να κρίνουμε πως η φράση αυτή ίσως δεν είναι απαραίτητη στο κείμενο, αφού ως αντικείμενο του *θεραπεύσων* μπορεί απλούστατα να εννοηθεί το *τοὺς νόμους*, για τους οποίους στην προηγούμενη πρόταση γράφεται: *τοὺς νόμους ἡμῶν δοκοῦμεν νοσεῖν, τοὺς νόμους παρακόπτειν*. Ώστε το *ἄνδρα ἀρίδηλον* μπορεί να έχει προστεθεί από τον κοινό πρόγονο των U, M, με αφορμή την παρακάτω (7,10) φράση *ἄνδρα ἀρίσημον*[1].

Οι 21 κοινές (ισοδύναμες) γραφές των V, b έχουν αρκετές πιθανότητες να είναι κι αυτές σωστές και θα πρέπει να τις εκτιμήσουμε σε σύγκριση με τις αντίστοιχες που παρουσιάζουν από κοινού οι U, M (ή χωριστά ο καθένας), για να αποκαταστήσουμε τον αρχέτυπο c και με μεγάλες πιθανότητες το αρχικό κείμενο των επιστολών. Παράλληλα, πρέπει να δεχτούμε, όπως σημειώσαμε πιο πάνω, ότι ο V, αν και χρονολογείται τον 12 αιώνα, είναι ένα πολύ καλό χφ και σίγουρα καλύτερο από τους άλλους δύο κώδικες (U, M).

M, b

Παρόλες τις διαπιστώσεις που κάναμε πιο πάνω, υπάρχουν και μερικές ιδιαίτερες σχέσεις ανάμεσα στους κώδικες M, b. Οι σχέσεις αυτές περιορίζονται κυρίως σε γραφές που δικαιολογούνται εύκολα ή μπορεί να είναι αποτέλεσμα μιας εύκολης διόρθωσης που έκαναν οι αντιγραφείς, έτσι που

1. Η επιστολή 10 παραλείπεται στα επιστολάρια.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στην πραγματικότητα να μην έχουμε καμιά σχέση ανάμεσα στον M και τον b, στην οποία να μη μετέχουν και οι V, U, είτε και οι δύο μαζί, είτε και ο καθένας τους χωριστά. Δηλαδή οι σχέσεις αυτές των M, b είναι χωρίς σημασία, ώστε ουσιαστικά δεν έχουμε καμιά διατάραξη της γενικότερης σχέσης των χειρογράφων που κατάγονται από τον *μ*, τόσο μεταξύ τους όσο και με τον b.

Οι σχέσεις των M, b εντοπίζονται σε εφτά (7) γραφές, οι οποίες, κατά τη γνώμη μας, είναι όλες ορθές, έναντι των οποίων οι V, U δίνουν λανθασμένη γραφή. Από τις εφτά γραφές οι δύο πρώτες πρέπει να εξηγηθούν ως διορθώσεις που εύκολα θα έγιναν από τον M σε λάθος που έκανε ο αρχέτυπος *μ*:

20,11 λιπόσαρκος b M E: λειπόσαρκος V U
20,14 ὑπονοίη b M E: ὑπονίη V U.

Στις υπόλοιπες πέντε γραφές με τους V U συμφωνούν και τα επιστολάρια. Αυτού του είδους η συμφωνία θα καθιστούσε προβληματική τη συμφωνία των M, b, γιατί τότε θα προέκυπτε η ανάγκη να είναι σωστή η γραφή στην οποία συμφωνούν οι V, U και E, πολύ περισσότερο μάλιστα, εφόσον παρατηρούμε πως και αυτές οι σύμφωνες γραφές των V, U, E θα μπορούσαν ενδεχομένως να σταθούν στο κείμενο:

14,18 δὴ b M: om. V U E
23,15 ἢ ἀγροὶ ἢ οἰκίη b (ἢ ἀγροικίη M): ἢ ἀποικίη U E, ἡ ἀποικίη V
28,7 οὐδείς b M: οὐδὲ εἷς V U E
35,5 ὀκόθεν M (ὁπόθεν b): ὅθεν V U E
36,9 ἀνακείμενον b M: ἀνακεκλιμένον V U E.

Και αυτού του είδους οι σχέσεις μπορούν να δικαιολογηθούν ως εξής: Τα μεγάλα επιστολάρια (E) έχουν δεχθεί contaminatio από τον U[1], και ο V, με τη σειρά του, έχει δεχθεί contaminatio από τα επιστολάρια[2]. Αυτό μπορούμε εδώ να το πιστοποιήσου-

1. Σωστότερο είναι να μιλάμε για το κοινό πρότυπο των U και Am. Για λόγους πρακτικούς όμως, επειδή ο U είναι το αρχαιότερο χφ, υποχρεωνόμαστε να αναφέρουμε συμβατικά τον U· βλ. και παρακ. που μιλάμε για τους U, Am.

2. Βλ. παρακ., όπου γίνεται λόγος για τις σχέσεις E, V.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

με στη γραφή του 23,15: ο αρχέτυπος *μ* θα είχε *ἡ ἀγροικίη*. Τη γραφή αυτή θα είχε παραλάβει και κάποιος πρόγονος του V και ο κοινός υπαρχέτυπος των U, M. Όμως ο U τη μετέβαλε σε *ἡ ἀποικίη*, αυτό το τελευταίο το παρέλαβε κάποιος πρόγονος των επιστολαρίων κι απ' αυτὸν το υιοθέτησε ο άμεσος πρόγονος του V ως *ἡ ἀποικίη*.

Συμπεραίνουμε λοιπὸν πως η ιδιαίτερη σχέση των M, b, είναι εντελώς φαινομενική και δεν οφείλεται σε καμιά ιδιαίτερη στεμματική συγγένεια.

U, b

Εκτός από τη συγγένεια των V, U, M (=*μ*) με τον b, που περιγράψαμε πιο πάνω, ο U συμφωνεί κι αυτός με τη σειρά του με τον b σε άλλες δέκα πέντε (15) γραφές. Πρώτα-πρώτα, αξίζει να σημειώσουμε πως απ' αυτές καμιά γραφή δεν είναι σίγουρο λάθος. Οι δέκα είναι αναμφισβήτητα οι σωστές γραφές και οι πέντε εξίσου καλές γραφές με τις αντίστοιχες που παρέχουν τα άλλα χφφ. Από τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας κρίνουμε πως η ιδιαίτερη αυτή συγγένεια των U, b δεν οφείλεται σε contaminatio του U από τον b, όπως εύκολα θα μπορούσε να υποθέσει κάποιος· οι λόγοι είναι οι εξής:

Ήδη σημειώσαμε πως ο U διασώζει, μόνον αυτός, πολλές σωστές γραφές, τις οποίες πρέπει να οφείλει σε contaminatio από κάποιο πολύ παλιό χφ, που ανήκε κι αυτό στην οικογένεια του Corpus[1]. Στο 27,20 ο b παρέχει τη σωστή γραφή *οἰκοδομῆς* και ο U την αναμφισβήτητα *σωστή οἰκοδομίης (-ας)*, έναντι

---

1. Μερικές απ' αυτές τις γραφές είναι οι εξής:
   17,4 ἂν U: om cett.
   19,2 τὰ δραστικώτατα U: τῶν δραστικωτάτων cett.
   19,19 ἤγόν τέ με U: ἤγόν τε αὐτῶν b, ἤγόν τε M E, ἤγοντο δὲ V
   22,9 δήμιον U: ἐπιδήμιον cett.
   28,13 ἂν ἀπήλλασσον U: ἀπηλλάσσοντο cett.
   32,6 ἀνακαλύψαντας U: ἀνακαλύψαντα cett.
   34,8 αἰτίην (-αν) U: οὐσίην cett.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

της γραφής *οἰκονομίης* που παραδίδουν τα άλλα χφφ. Αυτήν τη γραφή, που είναι lectio difficilior[1], δεν μπορεί με κανένα τρόπο ο U να την οφείλει στον b. Το συμπέρασμα που προκύπτει από τις σχέσεις των U, b είναι ότι τις γραφές αυτές είχε διασώσει κάποιος αρχέτυπος του Corpus. Ο κοινός όμως αρχέτυπος των V, U, M (*μ*) τις μετέτρεψε 'κατ' εἰκασίαν' ή 'ἐξ ἀντιβολῆς'. Σε μερικές απ' αυτές σημείωσε τη δεύτερη εκδοχή στο περιθώριο ή στο διάστιχο[2] και ο U επέλεξε συχνά τη γραφή που είχε διασώσει ο αρχέτυπος. Διαφωτιστικό γι' αυτό που λέμε είναι το παράδειγμα του 17,19, όπου οι b και U διασώζουν τη γραφή *λιποψυχήσαντα* (*λει*-U), έναντι του *ἀπολιποψυχήσαντα* που γράφουν οι V, M[3].

Η εξήγηση αυτή που δώσαμε για τη συμφωνία των U, b φαίνεται πως προσκρούει στο ότι τη λανθασμένη — ή, έστω, τη διαφορετική — γραφή, που προσφέρουν οι άλλοι κώδικες της οικογένειας, έναντι της ορθής —στην οποία συμφωνούν οι U, b— παρέχουν συχνά και τα επιστολάρια (E):

27,4 πατέρων U b: πατρίδων V M E
27,20 οἰκοδομίας (=μῆς b) U: οἰκονομίης V M E
30,14 εἶτ' οἰκοδομέουσι U b: ἐποικοδομέουσι V M (ἐποικοδομέοντες E)
34,13 σῆς U b: om. V M E
38,15 καίπερ γηραλέος U b: καίπερ ἤδη γηραλέος V M E.

Αυτό όμως δικαιολογείται με τη διαπίστωση που έχουμε κάνει, ότι δηλ. τα επιστολάρια έχουν δεχτεί πολλές γραφές από την ομάδα του M. Κατά τον ίδιο τρόπο δικαιολογούνται και οι συμφωνίες των b, V, M, E, έναντι των γραφών του U, τις οποίες ο κώδικας αυτός οφείλει σε ένα παλαιό χαμένο χειρόγραφο της οικογέ-

1. Η λέξη αυτή μαρτυρείται στο Δημόκριτο και φαίνεται ότι ο συγγραφέας παραπέμπει σ' αυτόν. Βλ. και παραπ., σελ. 78 κ.ε.

2. Βλ. παραπ. σελ. 112 και *Grenesemann*, Colloqu. Par. 190.

3. Βλ. παραπ. σελ. 120. Αν δεχτούμε ως ορθή τη γραφή *ἀποψυχήσαντα*, τότε θα συνέβη με τον *μ* η αντίθετη διαδικασία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

νειας του Corpus. Και σ' αυτήν την περίπτωση η συμφωνία των E με τους b, V, M οφείλεται σε contaminatio των E από την ομάδα του M.

U,V Όπως συμβαίνει με τον M, το ίδιο και ο U συμφωνεί σε μερικές γραφές με τον V, ενώ ο M δίνει διαφορετική γραφή (τη σωστή ή άλλη λανθασμένη γραφή). Όλες οι κοινές γραφές των U, V είναι συνδετικά λάθη τους:

2,14 θείᾳ b E: ἐν θείᾳ M, ἐνθέῳ U V
16,21 εὐτρεπίσασθαι E: εὐτρεπιεῖσθαι b, εὐτρεπεῖσθαι M, εὐτρεπίσθαι U V
20,14 ὑπονοίη: ὑπονίη U V
34,11 ἐκλελησμένος: ἐκλαθόμενος b, ἐξελελήσμην E, ἐκλελήσμην M, ἐκλελησμένην U V
38,13 τὸν ἰητρὸν b E: ἰητροὺς M, τότε ἰητρόν (-τροὺς U) UV.

Τις γραφές που παρέχουν οι U, V θα είχε και ο αρχέτυπος *μ*. Ο M διόρθωσε — ή μετέτρεψε — και έγραψε 'κατ' εἰκασίαν' *ὑπονοίη* (20,14), *ἐκλελήσμην* (34,11), *ἰητροὺς* (38,13), 'ἐξ ἀντιβολῆς' ή 'κατ' εἰκασίαν' *ἐν θείᾳ* (2,14), ενώ είναι δικαιολογημένο λάθος σ' αυτόν το *εὐτρεπεῖσθαι* (16,21), αντί για το *εὐτρεπίσθαι* του αρχετύπου.

Δεν είναι όμως τόσο απλή η διαδικασία στις περιπτώσεις εκείνες, όπου μαζί με τους U, V συμφωνούν σε λανθασμένες γραφές και τα επιστολάρια:

14,18 δὴ om. U V E
23,15 ἢ ἀγροὶ ἢ οἰκίη b: ἢ ἀγροικίη M, ἢ ἀποικίη (ἡ ἀποικίη V) U E
28,7 οὐδείς: οὐδὲ εἷς U V E
35,5 ὀκόθεν M: ὁπόθεν b, ὅθεν U V E
36,9 ἀνακείμενον: ἀνακεκλιμένον U V E.

Οι παραπάνω συμφωνίες δικαιολογούνται από το ότι σ' αυτές τις περιπτώσεις ένας χαμένος πρόγονος των επιστολαρίων παρέλα-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

βε το λάθος από τον U (σωστότερα: από έναν πρόγονο του U) και από τους E παρέλαβε το λάθος ο V. Αυτήν την πορεία μπορούμε να την διακρίνουμε στο 23,15: *ἡ ἀγροικίη μ* —› *ἡ ἀποικίη* U —› *ἡ ἀποικίη* E —› *ἡ ἀποικίη* V. Σ' αυτήν την υπόθεση συνηγορεί και η διαπίστωση ότι δεν έχουμε καμία συμφωνία ανάμεσα στους V, U, E σε επιστολές τις οποίες παραλείπουν τα επιστολάρια[1].

Ώστε, και αυτές οι συγγένειες των V, U δεν μπορούν να κλονίσουν τη στεμματική κατάταξη των V, U, M, όπως την παρουσιάσαμε πιο πάνω.

Ο Κώδικας b

Όπως σημειώσαμε και πιο πάνω, ένα σοβαρό στοιχείο που θα μπορούσε να αντιταχθεί στην κατάταξη του b μαζί με τους V, U, M σε μία οικογένεια είναι το γεγονός ότι ο κώδικας αυτός δεν έχει την ίδια σύσταση με τους άλλους ιπποκρατικούς κώδικες, δηλ. δεν παραδίδει άλλα ιπποκρατικά έργα, αλλά είναι ένας μικτός κώδικας[2], που εκτός από επιστολές και άλλων επιστολογράφων περιλαμβάνει ποικίλη ύλη: γεωγράφους, μυθογράφους, παραδοξογράφους, κ.ά. Το γεγονός, ακριβώς, ότι περιλαμβάνει και επιστολογράφους, αλλά και το ότι, όπως θα ιδούμε πιο κάτω, έχει μια μεγάλη συγγένεια με την οικογένεια των επιστολαρίων E, δίνει εκ πρώτης όψεως την εντύπωση πως ο b δεν μπορεί να ενταχθεί στην οικογένεια του Corpus. Εκτός απ' αυτό, υπάρχει ανάμεσα σ' αυτόν και τα άλλα χφφ του Corpus κάποια διαφορά ως προς το περιεχόμενό του, δηλ. στη συλλογή επιστολών που περιέχει, αλλά και στη σειρά με την οποία τις παραδίδει.

Το γεγονός ότι σ' αυτό το χειρόγραφο δεν παραδίδονται και άλλα ιπποκρατικά έργα, ενώ, όπως δείξαμε πιο πάνω, τα σφάλματά του, οι ιδιαίτερες γραφές και, κυρίως, η παραλλαγή των επι-

---

1. Βλ. και παρακ. όπου αναλύουμε τις συγγένειες των E, U και E, V.

2. Για τη δομή, περιεχόμενα κλπ., βλ. *Papathomopoulos* XXIII κ.ε., *A. Diller*, Geographers 3 κ.ε., Strabo's Geogr. 38 κ.ε., και *Musso*, 1 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

στολών 4 και 5 τον εντάσσουν στην οικογένεια του Corpus, εξηγείται με την υπόθεση, ότι οι ιπποκρατικές επιστολές αποσπάσθηκαν από κάποιον ιπποκρατικό κώδικα, ήδη πριν την μεταγραφή των κειμένων σε μικρογράμματη γραφή, και μαζί με άλλα ανθογημένα κείμενα αποτέλεσαν τον κώδικα Heidelb. Gr. 398.

Όσον αφορά το περιεχόμενό του παρατηρούμε τα εξής: Μετά την 9 επιστολή (*Ἀπόκρισις Κώων*) δεν προχωρεί στη 10 (*Ἀβδηριτῶν ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος Ἱπποκράτει*), αλλά γράφει το *Δόγμα Ἀθηναίων*, το οποίο αριθμεί με τον αριθμό Ι', και ύστερα γράφει την 10 επιστολή, στην οποία δίνει τον αριθμό ΙΑ'. Αυτό εξηγείται από τη 'φιλοσοφία' του γραφέα του (ή του γραφέα κάποιου προγόνου του), ο οποίος φαίνεται πως είχε την τάση να συγκεντρώνει ο,τιδήποτε ψευδοϊπποκρατικό κείμενο κι αυτό να το κατατάσσει σύμφωνα με κάποια κατηγοριοποιημένη λογική. Ανακάλυψε δηλ. ότι το *Δόγμα* —που παραδίδεται από τα χφφ του Corpus μετά τις επιστολές — έχει κάποια νοηματική σχέση με την 9 επιστολή και αποφάσισε να το επιτάξει σ' αυτήν, για να φανεί η τιμή των Αθηναίων στον Ιπποκράτη. Με την ίδια 'φιλοσοφία' εξηγείται και η προσθήκη της 23 επιστολής[1] — την οποία είτε θα βρήκε κάποιος γραφέας αλλού και την συμπεριέλαβε εδώ, είτε κάποιος λόγιος την έπλασε με αφορμή τα χωρία 25,7 ή 34,11 κ.ε. της 17 επιστολής — καθώς και η προσθήκη της επιστολής 24, την οποία φαίνεται πως κάποιος έπλασε με αφορμή την 6 επιστολή.

Ίσως είναι διαφωτιστικό γι' αυτήν την τάση του χειρογράφου b το ότι στο τέλος των επιστολών είναι γραμμένο (από το ίδιο χέρι): *ζητητέον τὸ λεῖπον τῆς ἐπιστολῆς καὶ τὴν πρὸς Πτολεμαῖον ὁλόκληρον*. Δηλαδή, επειδή ο γραφέας πίστεψε πως η επιστολή 24 δεν έχει ολοκληρωθεί, δείχνει τη διάθεση να ψάξει και να βρει την υπόλοιπη — ή, επειδή κάπου θα είχε ιδεί πως υπάρχει κάποια επιστολή 'Πρὸς Πτολεμαῖον', δείχνει πως θα ήταν πρόθυμος να την βρει και να την ενσωματώσει εδώ. Όμως, όπως είπα-

1. Η σειρά είναι: 21, 23, 22, 24. Δηλ. η 23 θα γράφτηκε αρχικά στο περιθώριο του προτύπου του, δεν μπήκε όμως στη θέση για την οποία προοριζόταν, αλλά πριν από την 22.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

με πιο πάνω, η 'Πρὸς Πτολεμαῖον', είναι επιστολή που ανήκει σε άλλον συγγραφέα, γραμμένη σε αττική διάλεκτο, και δεν έχει καμιά σχέση μ' αυτές τις επιστολές.

Για τη διαφορά του b από τους άλλους κώδικες, όσον αφορά την επιστολή 19, μιλήσαμε πιο πάνω[1].

Ο b ξεχωρίζει από τους άλλους τρεις κώδικες με πολλά διαχωριστικά λάθη ή άλλες γραφές. Αυτά τα διαχωριστικά λάθη του b έναντι των γραφών που παρέχουν οι V, U, M είναι περίπου 75. Άλλες 15 δικές του γραφές μπορούν να θεωρηθούν ισοδύναμες, ενώ 3 γραφές του πρέπει να είναι οι σωστές γραφές.

Τα χαρακτηριστικά λάθη του b είναι:

1,18 ante τῶν add. τὴν b
4,1 ante βίον add. τὸν b
6,1 ante τέθνηκεν add. τὸ πᾶν b
6,20 αὐτὸς σωτήρ: σωτὴρ b
7,8 ᾧ om. b
7,16 post πατρὸς add. καὶ πάτραος Ἀπόλλωνος b
14,4 post κτήσασθαι add. παρὰ Ἀβδηριτῶν b
19,15 post που add. ἠδίους b
24,17 post αἰτίην add. μέχρις ἣν μάθῃς b
27,15 ante νοῦσον add. ἑτέρην b
28,11 post ἀπόδημος add. εἶ b
30,13 ante κακίης add. ὑπὸ b
34,3 post χρεωφειλέται add. εἶναι b
34,10 τις om. b
5,12 κινδυνεύεται: κινδυνεύει b
14,2 μετριάζειν αἰεί: αἰεὶ μετριάζειν b
15,15 μαρμαρυγάς: ἀμαρυγὰς b
23,15 ἐπιτέτραπται: ἐπιτρέπεται b
30,9 ἐκπίπτοντες V U M: ἐμπίπτοντες E, ἀποπίπτοντες b
34,11 τῆς προτέρης: τῆς πρώτης b

1. Βλ. παραπ. 32 κ. ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

36,7 γεγενημένην: γενόμενον b
36,15 χρὴ οὖν: τοιοῦτον οὖν χρὴ b
37,20 εἰρημένας: προειρημένας b
41,12 ἔσται σοι γάρ: ἐς τὴν γὰρ V U M, εἴση γὰρ E, ἐς γὰρ b.

Όσον αφορά τη γλώσσα, είναι χαρακτηριστικό αυτού του χφ ότι δείχνει κάποια εξιωνιστική τάση[1]. Πολλούς από τους ιωνισμούς του θα μπορούσαμε ίσως να τους θεωρήσουμε γνήσιες γραφές, δηλ. προερχόμενες από το συγγραφέα των επιστολών, όπως συμβαίνει με πολλούς συγγραφείς αυτής της περιόδου. Αυτά τα στοιχεία, που θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ως υπεριωνισμοί, πιθανόν να τα εξέβαλε — από τους άλλους κώδικες του Corpus— η παράδοση του ιπποκρατικού Corpus, γιατί δε θα συμφωνούσαν με την ιωνική των άλλων ιπποκρατικών έργων, ενώ τα επιστολάρια, θα τα μετέτρεψαν υπό την επίδραση του αττικού ιδιώματος, στο οποίο ήταν γραμμένες οι άλλες επιστολές. Φαίνεται όμως πιθανότερο ότι αυτοί οι υπεριωνισμοί οφείλονται σε κάποιον — ή κάποιους—γραφέα του b, γιατί είναι δύσκολο να υποθέσουμε ότι τους ίδιους υπεριωνισμούς τους εξέβαλαν και τα επιστολάρια και τα υπόλοιπα χφφ του Corpus, παράλληλα και ανεξάρτητα μεταξύ τους. Η άποψη αυτή ενισχύεται και από το γεγονός ότι τα ιωνικά *πολλὸς* (1,9) και *ἑωυτὸν* (2,14) που παρέχει ο b, προέρχονται από τις επιστολές 1 και 2 αντίστοιχα, στις οποίες η ιωνική γλώσσα φαίνεται να μην είναι αμιγής — προφανώς γιατί πρόκειται για αλληλογραφία του Αρταξέρξη και Πέτου — καθώς και από τη γραφή (5,1) *πρήξουσιν*, στην 9 επιστολή που οι Κώοι στέλνουν στους ανθρώπους του Αρταξέρξη.

---

1. Αν και οι υπεριωνισμοί είναι γενικό χαρακτηριστικό γνώρισμα των μεταγενέστερων συγγραφέων που γράφουν σε ιωνική, ωστόσο φαίνεται ότι ο γραφέας αυτού του χφ (ή κάποιου προγόνου του) προχώρησε παραπέρα και 'έμπασε' στο κείμενό του πολλούς ιωνισμούς. Βλ. *Littré* I, 431 και γενικά (για τους ιωνισμούς των μεταγενεστέρων) τον *Lindemann*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ύστερα από τη συζήτηση που έγινε όσον αφορά τις σχέσεις των χφφ b, V, U, M καταλήγουμε στο ακόλουθο στέμμα:

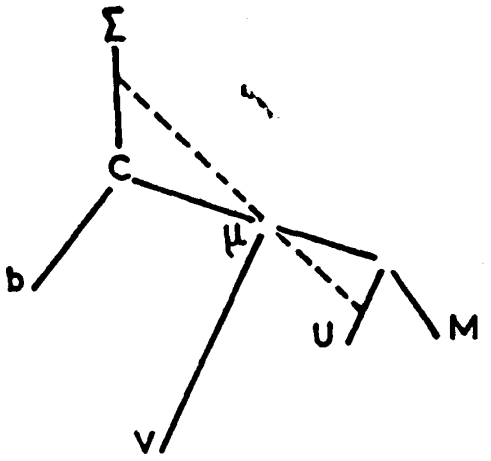

Τα απόγραφα του b

Ο παλαιότερος κώδικας των επιστολών του Ιπποκράτη δεν ευτύχησε να έχει πολλούς απογόνους. Αυτό πρέπει να οφείλεται στο γεγονός ότι ο κώδικας αυτός από τη φύση του, και λόγω του περιεχομένου του, δεν ανήκει ούτε σ' εκείνα τα χφφ που παραδίδουν ιπποκρατικά έργα, ώστε να συγκεντρώσει το ενδιαφέρον των μελετητών της ιπποκρατικής ιατρικής, αλλά ούτε και στα επιστολάρια, ώστε να κερδίσει την εύνοια των ενδιαφερομένων ειδικά μ' αυτό το είδος της φιλολογίας.

Το μόνο απόγραφο του b, όσον αφορά το τμήμα των ιπποκρατικών επιστολών, είναι ο Mon 481, του 15ου αιώνα[1]. Αυτό είναι ένα επιστολάριο, αλλά οφείλει το κείμενο των ιπποκρατικών επιστολών στον b, ώστε στεμματικά να μην ανήκει στα E, αλλά στο Corpus. Όπως και ο b, ο Mon 481 περιλαμβάνει τις επιστολές[2]...2,3,4,5,6,7,8,9 (Δόγμα). Όμως παραλείπει τις 10,11,12, 13, 14, 15, 16 και συνεχίζει με τις 17, 18, 23, 22. Ενώ δεν μπορούμε να εξηγήσουμε την παράλειψη των επιστολών 10-16, υποθέτουμε ότι παρέλειψε τη 19, γιατί, ή δεν έκρινε λογική την παρουσία της ή γιατί στο πρότυπό του θα είχε σημειωθεί, ύστερα από αντιβολή του με κάποιο επιστολάριο, το σημείο του οβελισμού της. Η παράλειψη των επιστολών 20 και 21 μάλλον θα οφείλεται στο ότι το πρότυπό του αντέγραψε από τον b, όταν από τον

1. Βλ. *Hardt* 5,33 κ.ε., *Nilén* 18, *Torraca* 36.

2. Η επιστολή 1 λείπει, γιατί έχουν εκπέσει ορισμένα φύλλα πριν από το φύλλο 182 του χφ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

τελευταίο θα είχαν εκπέσει τα φύλλα που περιείχαν το κείμενο 38,26 ως 40, 18 των επιστολών 20 και 21, και έκρινε πως ήταν ανόητο να αντιγράψει δύο κολοβές επιστολές[1]. Για το λόγο που παρέλειψε τη 19 ίσως παρέλειψε και την 24, εκτός κι αν δεχθούμε, ότι η 24 δεν ανήκε εξ αρχής στον H^2 και ότι οι Mon 481 και H_2 αντιγράφουν από κοινό πρόγονο. Αυτό το τελευταίο θα μπορούσαμε να το υποθέσουμε γιατί και στον H_2 παραλείπεται και η 24 επιστολή.

Ο γραφέας αυτού του κώδικα αντέγραψε με ακρίβεια τον b, σε βαθμό που ο Mon 481 να είναι πανομοιότυπο αντίγραφό του — πέρα από τις διαφορές που σημειώσαμε πιο πάνω και πέρα από τις γραφές που προτίμησε στα χωρία εκείνα όπου ο b είχε διπλές γραφές. Η άμεση εξάρτηση του Mon 481 από τον b πιστοποιείται από το ότι ο Mon 481 επαναλαμβάνει όλα σχεδόν[3] τα χαρακτηριστικά λάθη του b.

Το σημαντικότερο όμως είναι ότι, όπου ο b σημειώνει s. l. γραφές, ο Mon αντιγράφει πανομοιότυπα, και την κανονική και την s. l. γραφή, ή, αντίστροφα, γράφει την s. l. ως κανονική και την κανονική ως s.l., ή πολλές φορές προτιμά τις s. l. και παραλείπει τις κανονικές ή, ακόμη, προτιμά για το κανονικό κείμενό του τις s. l. προσθήκες του b, ή γράφει τις λέξεις όπως τις έχει διορθώσει ο b. Μερικά παραδείγματα:

2,12 παρά ... τούτοις: παρά...τούτων et s.l. οις b Mon 481

16,20 μέντοι τοῖσι: μέντοι τοῖσι et s.l. οὖν σου b,
μὲν οὖν τοσούτοισι[4] Mon 481

---

1. Η υπόθεση αυτή δε θα ισχύει, αν δεχθούμε ότι ο Mon 481 και ο H_2 (που είναι απόγραφο του b) αντιγράφουν από κοινό πρότυπο, αντίγραφο του b. Βλ. παρακ. όπου μιλάμε για τον H_2.

2. Για την επιστολή αυτή στον H βλ. παρακ. όπου γίνεται η συζήτηση για τον H_2.

3. Μόνο λίγες εύκολες διορθώσεις ή άλλες μεταβολές που αφορούν τη διάλεκτο παρατηρούμε σ' αυτό το χφ.

4. Το παράδειγμα αυτό, όπου ο Mon δεν αντελήφθη το νόημα της s.l. γραφής οὖν σου, είναι πολύ ενδεικτικό για το βαθμό εξάρτησης του Mon από τον b.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

17,9 ὑψηλολόφους: ὑψιλόφους ex ὑψηλόφους b, ὑψιλόφους Mon 481
17,19 λιποψυχήσαντα: λιποψυχήσαντα et s.l. ἀ b, ἀποψυχήσαντα et s.l. λειπο Mon 481
17,20 ταῦτα πέμψον: ταῦτα πέμψον et s.l. πάντα b, ταῦτα πάντα πέμψον Mon 481
18,13 φύσις: ἴασις et s.l. φυ b, φύσις et s.l. ἴασις Mon 481
18,21 'Αντικυρεύς: 'Αντίκυρις et s.l. εύς b Mon 481
36,4 ἀκρόπλοος: ἀκρόπλοος et s.l. ολι b Mon 481
36,6 ἡ πινυτή: ἡ πινυτὴ et s.l. ἡ σύνεσις b, ἡ σύνεσις ἡ πινυτὴ Mon 481
36,7 παραιτίην: αἴτιον et s.l. ην b Mon 481
36,7 γεγενημένην: γενόμενον et s. l. ην b Mon 481
41,18 ἔσται: ἔστω et s. l. αι b, ἔσται Mon 481.

'Οπως υπαινιχθήκαμε πιο πάνω, ένα σημείο που πρέπει να διευκρινισθεί είναι η σχέση του Mon 481 με τον H_2. Βέβαιο είναι ότι ο Mon 481 (15ος αι.) δεν αντιγράφει τον H_2, γιατί δεν επαναλαμβάνει κανένα από τα διαχωριστικά του λάθη. Ωστόσο, θα πρέπει να αντιμετωπίσουμε το ζήτημα, αν τα δύο αυτά χφφ προέρχονται από κοινόν αρχέτυπο. Κατ' αρχήν πρέπει να αναφέρουμε ότι κανένα από τα δύο χφφ δεν επαναλαμβάνει τα λάθη του άλλου. Η μόνη ίσως ένδειξη που μπορεί να μας οδηγήσει στην κατεύθυνση του κοινού προτύπου είναι ότι και τα δύο χφφ παραλείπουν την επιστολή 24. Κοντά σ'αυτό μπορούμε να εκτιμήσουμε μόνο τρεις μικρές και ασήμαντες ενδείξεις, όπου οι H_2 και Mon 481 συμφωνούν σε λανθασμένη (ή διαφορετική) γραφή, έναντι της σωστής (ή της διαφορετικής) γραφής του b. 'Ομως και οι τρεις αυτές συμφωνίες μπορούν εύκολα να δικαιολογηθούν ως επεμβάσεις των γραφέων των κωδίκων που έγιναν ανεξάρτητα μεταξύ τους:

5,9 ἀμέων: ἀμῶν b, ἀμέων H_2 Mon 481
19,8 πρόσθες: πρόθες b, πρόσθες H_2 Mon 481
41,18 ἔσται: ἔστω et s.l. αι b, ἔσται H_2 Mon 481.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Ὥστε πρέπει να κρίνουμε ότι οι H_2 και Mon 481 αντιγράφουν ανεξάρτητα από τον b, η δε παράλειψη της επιστολής 24 πρέπει να οφείλεται σε διαφορετικούς λόγους για τον καθένα.

Στενή συγγένεια με τον Mon 481 δείχνει ο Vind 59[1], ένα χφ του 15ου αιώνα, που παραδίδει μόνο την επιστολή 23. Μόλο που το υλικό, πάνω στο οποίο είμαστε υποχρεωμένοι να στηριχθούμε, είναι περιορισμένο, πρέπει να δεχθούμε με βεβαιότητα ότι ο Vind 59 είναι απόγραφο του Mon 481. Τα δύο αυτά χφφ, εκτός από τις κοινές γραφές που παρουσιάζουν όλα τα χειρόγραφα-απόγραφα του b με τον b, και εκτός από τις κοινές γραφές που παραδίδουν αυτά τα δύο με τον b, συνδέονται μεταξύ τους με συνδετικά λάθη, έναντι των οποίων όλοι οι άλλοι κώδικες (και ο b) έχουν τη σωστή (ή κοινή) γραφή. Πρέπει μάλιστα να σημειωθεί ότι ο Vind 59 επαναλαμβάνει όλα τα χαρακτηριστικά λάθη του Mon 481. Οι γραφές αυτές είναι:

42,3 ἰητρικῆς: ἰατρικῆς Mon 481 Vind 59
42,8 συμπαθείην: συμπαθίην Mon 481 Vind 59
42,8 ὑπογραφή: ὑπεργραφή (ήπ-b) b H_2 Vat, ἤπερ γραφή Mon 481 Vind 59
42,18 χελύνιον: γελύνειον Mon 481 Vind 59
42,18 ἀκροτελές: ἀκροτελές et s.l. ν b, ἀκροτενές Mon 481 Vind 59
43,4 κοίλη: κοιλίη et s.l. η Mon 481, κοιλήῃ Vind 59
43,9 ἔνοχα δέ: δ' ἔνυχα b H_2 Vat, ἔννυχα δὲ Mon 481 Vind 59.

Από τη γραφή του 43,4 και κυρίως από τις δυο γραφές που σημειώνουμε παρακάτω πρέπει να δεχτούμε ότι ο Vind 59 αντιγράφει[2] τον Mon 481: Στο 42,16 ο Vind 59 γράφει την περίερ-

1. Βλ. γενικά τον κατάλογο του *Nessel* και ανάλυσή του από τον *Diaz Tejera* σελ. 123.

2. Οι *Drerup* 27 και *Düring* 36 υποστηρίζουν ότι είναι απόγραφο του Plut 57· βλ. όμως παρακ. όπου μιλάμε γι' αυτόν τον κώδικα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γη γραφή *ὦνο γειτνίην*, αντί της γραφής *ὀφθαλμῶν γειτνίην* που έχουν οι άλλοι κώδικες. Αυτό το λάθος του Vind προήλθε από παρεξήγηση της γραφής του Mon, ο οποίος για το *ὀφθαλμῶν* γράφει έναν κύκλο (σαν όμικρον), μέσα του σημειώνει δύο τελείες σε οριζόντια διάταξη και πάνω από τον κύκλο έχει την κατάληξη *ῶν*. Δηλ. ο κύκλος με τις δύο τελείες μέσα του είναι η συντομογραφία του οφθαλμού. Ο γραφέας του Vind διάβασε και έγραψε πρώτα την κατάληξη *ῶν* (= *ὦν*) και ύστερα τον κύκλο ως όμικρον, από το οποίο προέκυψε η περίεργη λέξη *ὦνο*. Στο 42,24 ο Vind 59 γράφει *καὶ λάυρον* αντί *λάβρον*. Αυτό οφείλεται πάλι σε παρεξήγηση του κειμένου του Mon 481. Γιατί το *ει* του προηγούμενου ρήματος *προπέμπει* στον Mon 481 φαίνεται σαν το σύμπλεγμα του *καί*, ενώ ο κώδικας αυτός αντί *β* στη λέξη *λάβρον* χρησιμοποιεί ιι, ώστε ο Vind 59 το διάβασε *λάυρον*.

Άλλα τέσσερα χφφ είναι σ' ένα μικρό τμήμα τους έμμεσα απόγραφα του b. Ο Vat_2 (15ος αι.)[1] αντιγράφει από τον b τις επιστολές 10, 19, 21, 23, 24. Απόγραφα αυτού είναι οι $Vind\ 179_2$, $Vat\ 1467_2$ και $Matr\ 4557_2$. Και τα τέσσερα χφφ ανήκουν στην οικογένεια των επιστολαρίων και κανονικά έπρεπε να παραλείπουν τις επιστολές αυτές.

Ο Vat περιλαμβάνει στο κανονικό του κείμενο τη συλλογή της οικογένειας Ε. Όμως ύστερα από την 9 επιστολή ('Απόκρισις Κώων), στο φύλλο 59ν και από τη μέση του και κάτω, γράφει το *Δόγμα Ἀθηναίων* και στη συνέχεια τη 10 επιστολή. Επειδή ο χώρος δεν έφτανε, το 'Δόγμα' και τη 10 επιστολή τα γράφει με μικρότερα και πυκνότερα γράμματα, μάλιστα τη 10 επιστολή τη συνεχίζει και στα περιθώρια του φύλλου 60r. Κατά τον ίδιο τρόπο γράφει τη 19 στα περιθώρια του 71ν, την 21 στα περιθώρια του 72r, την 23 στα περιθώρια του 72ν και την 24 στα περιθώρια του φ. 73.

1. Είναι γραμμένος από τον Κωνσταντίνο Λάσκαρη το έτος 1462, όπως διαβάζουμε στο φ. 214ν: *Κτῆμα ποθεινὸν Κωνσταντίνου τοῦ Λασκάρεως ὑπ' αὐτοῦ ἐν Μεδιολάνῳ ἐχγραφὲν αυξβ* (πβ. φ. 242)· βλ. και *Drerup* 7, *Penella* 12.

Η διαδικασία με την οποία έγιναν αυτές οι προσθήκες πρέπει να είναι η εξής: Ο γραφέας του Vat_2, που είναι ο ίδιος με του Vat[1], είδε στο πρότυπό του, μετά το τέλος της ένατης επιστολής, την υπόδειξη π.χ. *ζήτει τὸ Δόγμα*. Γι' αυτό άφησε κενό το υπόλοιπο μισό του φύλλου 59^v, για να γράψει το Δόγμα, και συνέχισε με την 11 επιστολή από την αρχή του φύλλου 60^r. Μόλις ο γραφέας τελείωσε το αντίγραφό του, έψαξε και βρήκε ένα χφ το οποίο μετά την 9 επιστολή είχε το Δόγμα. Αυτό θα ήταν ο b, ή μάλλον, κάποιο άλλο άγνωστο σε μας απόγραφο του b^2. Μόλις πήρε αυτόν τον κώδικα στα χέρια του, είδε πως μετά το Δόγμα υπήρχε και μία άλλη επιστολή, η 10, την οποία δεν είχε συναντήσει στο κανονικό του πρότυπο. Έκρινε λοιπόν πως έπρεπε να την συμπεριλάβει[3] κι αυτήν στο αντίγραφό του και επειδή ο εύλογος χώρος (μισή σελίδα) που είχε αφήσει για το Δόγμα δεν έφτανε πιά, άρχισε να γράφει το Δόγμα με μικρά και πυκνά γράμματα και ύστερα την επιστολή 10, όπως είπαμε πιο πάνω. Ύστερα αντιβάλλοντας το αντίτυπό του με το β' πρότυπο, διεπίστωσε πως του έλειπαν και οι 19, 21, 23, 24, και τις έγραψε κι αυτές στα περιθώρια.

Απόγραφο του b πρέπει να θεωρηθεί ο Paris. 2142 (H_2), του

---

1. Το ίδιο βλέπει και ο *Penella* 13 για τα marginalia άλλων φύλλων του χφ.

2. Το γεγονός όμως ότι α) ο Vat. 1353 περιέχει και τις επιστολές του Απολλώνιου Τυανέα, τις οποίες δεν περιέχει ο b β) ο Vat έχει marginalia και για τις επιστολές του Απολλώνιου (προφανώς από την ίδια πηγή απ' όπου κατάγονται και τα marginalia για τις επιστολές του Ιπποκράτη), ενώ ο b δεν παραδίδει τις επιστολές του Απολλώνιου, πρέπει να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα, ότι ο γραφέας χρησιμοποίησε ένα άλλο χφ, που είχε αντιγράψει τις επιστολές του Ιπποκράτη από τον b. Επίσης πρέπει να υποθέσουμε ότι αφορμή στον Κ. Λάσκαρη να αναζητήσει ένα άλλο χειρόγραφο, από το οποίο συμπλήρωσε και τα marginalia για τις επιστολές του Απολλώνιου, αποτέλεσε η υπόδειξη *ζήτει τὸ δόγμα* που θα είχε σημειωθεί στο κανονικό πρότυπο του Vat μετά την 9 επιστολή.

3. Επειδή ο γραφέας ήταν λόγιος, είδε ότι η 10 είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την 11.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

14ου αιώνα[1], ένα χφ που ανήκει στην οικογένεια του Corpus και ειδικότερα στην ομάδα του M. Ενώ ο κώδικας αυτός φαίνεται να είναι αντίγραφο του Paris. 2140 (I)[2], περιέχει και κείμενα πέρα από τα κείμενα που παραδίδει ο I. Όπως θα δούμε και πιο κάτω, όπου θα γίνει ιδιαίτερος λόγος γι' αυτόν, ο I διασώζει το κείμενο των επιστολών ως το *ἀνάγκη* (37,6= 384,6 Litt.) στην αρχή της 19 επιστολής, που είναι η τελευταία λέξη του φύλλου 423v. Όμως από τον κώδικα αυτόν έχουν εκπέσει δύο φύλλα (ως το 402, 14 Litt.). Όλα τα απόγραφα του I (F, G, J, K κλπ.) δείχνουν αυτό το χάσμα του I, γιατί από το 384,6 (Litt.) συνεχίζουν με το 402 14 (Litt.). Όμως το πρότυπο του H (=h), μόλις τέλειωσε την αντιγραφή της 18 επιστολής από τον I, είδε στη συνέχεια πως από τη 19 (το λόγο 'περὶ Μανίης') είχαν διασωθεί μόνο οι δυο-τρεις πρώτες σειρές, ενώ στη συνέχεια, φύλλο 424r, άρχιζε ο *Ἐπιβώμιος*. Γι' αυτό παρέλειψε τις δυο-τρεις σειρές από τη 19 επιστολή που είχε το πρότυπό του, και αναζήτησε ένα άλλο χφ για να προχωρήσει. Το χφ αυτό είναι ο b, ή, μάλλον, κάποιο απόγραφο του b. Αντίγραφο του H είναι ο Haun. 224.

Τα συνδετικά λάθη (ενδεχ. χαρακτηριστικές γραφές) των b, Vat_2, Vind 179_2, Vat 1467_2, Matr 4557_2, H_2 και Hau_2[3] είναι τα εξής:

Επιστολή 10 (δεν την παραδίδουν οι H_2, Hau_2, Vat 1467_2):

5,12 κινδυνεύεται: κινδυνεύει b Vat_2 etc.
5,14 νῦν δ': μηδὲ νῦν δὲ ὦ b Vat_2 etc.
6,1 ante τέθνηκεν add. τὸ πᾶν b Vat_2 etc.
6,6 post Δημοκρίτους add. πολλοὺς b Vat_2 etc.

1. Έτσι ονομάζουμε το μέρος του H, που έχει αντιγραφεί από τον b, καθώς και τις γραφές τις οποίες ο ίδιος ο γραφέας του H έχει παραλάβει από τον b.

2. Στο θέμα αυτό θα αναφερθούμε με λεπτομέρειες πιο κάτω, όταν θα συζητήσουμε τις σχέσεις του H με τον I. Ωστόσο, μπορεί κανείς να ιδεί τους *Grenfell*, Achmon. 21 κ. ε., 25 κ. ε., και *Lienau* 29 κ.ε.

3. Περισσότερες λεπτομέρειες για όλους τους κώδικες βλ. παρακ., όπου γίνεται ιδιαίτερος λόγος γι' αυτούς.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

6,9-10 post πατρίδα add. μὴ δὴ ἡμᾶς ἀποβάλῃς· καὶ γὰρ ἀπόβλητοί ἐσμεν καὶ ἐν ἡμῖν μαρτυρία κεῖται (i.m. b) Vat_2 etc.
7,14 πολλοὶ εἰσὶν 'Αβδηριτῶν: πολλοὶ δέ εἰσιν 'Αβδηριτῶν b Vat_2 etc., πολλοὶ δ' 'Αβδηριτῶν cett.
7,16 post πατρὸς add. καὶ πάτραος (πάτρωος Vat_2 Matr 4557_2, πατρῷος Vind 179_2) b, Vat_2 etc.

Επιστολή 19:

37,17 ante φλέβας add. τὰς b Vat_2 etc.
37,20 εἰρημένας: προειρημένας b Vat_2 etc.
37,22 ἐρεύθονται b Vat_2 etc., ἐρυθραίνονται cett.
38,2 ὡς: ᾧ b Vat_2 etc.

Επιστολές 20 και 21:

Επειδή ο b δεν παραδίδει ένα μέρος από το τέλος της 20 επιστολής (38,22-39,2) και ένα μεγάλο μέρος από την 21 (39,2-40, 18), γιατί από τον κώδικα έχει εκπέσει ένα φύλλο, γι' αυτό δεν είμαστε σε θέση να ελέγξουμε τη σχέση των άλλων χφφ με τον b. Ωστόσο, μπορούμε και εδώ να εντοπίσουμε ως συνδετικό λάθος τη γραφή *ἀποσταλεῖσα* (38,18) της 20 επιστολής αντί για το ορθό *ἐπισταλεῖσα* που παραδίδουν οι V, U, M, E. Κατά τον ίδιο τρόπο δεν μπορούμε να διατυπώσουμε καμία κρίση για την επιστολή 21, γιατί ο b διασώζει απ' αυτήν μόνο ένα μικρό τμήμα στο τέλος της, ώστε δεν έχουμε τη δυνατότητα να κάνουμε μια σωστή σύγκριση.

Παρόλα αυτά όμως, θα μπορούσαμε να επικαλεσθούμε ορισμένα στοιχεία που θα μας οδηγούσαν στην υπόθεση πως και για τις επιστολές 20 και 21 ο b είναι πρότυπο για τους παραπάνω κώδικες. Πρόκειται για γραφές στις οποίες συμφωνούν μεταξύ τους όλοι αυτοί οι κώδικες, έναντι των οποίων οι υπόλοιποι παραδίδουν διαφορετικές γραφές. Καθώς λοιπόν δεν μπορεί να υπάρχει κανένας άλλος λόγος που να συνδέει αυτούς τους κώδικες, πα-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ρά μόνο το ότι για τις επιστολές αυτές πρέπει να έχουν κοινή πηγή τον b, είμαστε υποχρεωμένοι να δεχτούμε πως και ο b (στο χαμένο του τμήμα) θα συμφωνούσε στις γραφές αυτές:

38,25 ξυνήγαγεν (b) Vat_2 etc., ἤγαγεν cett[1].
39,5 πλέονι: πλείονι (b) Vat_2 etc.
39,9 ante σάρκας add. τὰς (b) Vat_2 etc.
39,11 ἡ λυγμὸς (b) Vat_2 etc: om. cett.
39,15 εὐθετεῖ ἡ ἄνω (b) Vat_2 etc.: εὐθετίη ἄνω cett.
39,16 ἡ σκοτόδινος: σκοτόδινος (b) Vat_2 etc.
39,16 ἡ στόμα: στόμα (b) Vat_2 etc.
39,19 τὸ διάφραγμα (b) Vat_2 etc: om. cett.
39,23-40,1 τοῦ μὲν ξυντεταμένου καὶ φλεγμαίνοντος: τοὺς μὲν συντεταγμένους καὶ φλεγμαίνοντας (b) Vat_2 etc.
40,6 λιφαίμους (b) Vat_2 etc: ἀφαίμους cett.
40,9 οἷς: οἱ (b) Vat_2 etc.
40,11 αἱμορρώδεας: αἱμορροώδεας (b) Vat_2 etc.
40,14 ὀδυνώδεας (b) Vat_2 etc: ὀδυνώδεα cett.

Παρόμοιες συγγένειες παρατηρούμε και στις επιστολές 23 και 24.

Πέρα από τις παραπάνω διαπιστώσεις, το γεγονός ότι οι κώδικες αυτοί, κυρίως οι Vat_2 και H_2, πρέπει να διασώζουν τις γραφές που είχε ο b στο τμήμα του που έχει χαθεί μετά την απόσπαση ενός φύλλου του, δίνει ιδιαίτερη αξία στους δύο αυτούς κώδικες, οι οποίοι σ' αυτό το τμήμα δεν πρέπει να θεωρούνται eliminandi.

Οι κοινές γραφές των παραπάνω χφφ με τον b, όσον αφορά το χαμένο τμήμα του, θα πρέπει να θεωρηθούν πολλαπλάσιες, αν λάβουμε υπόψη μας πως σε αρχετές γραφές συμφωνεί μαζί τους και ο V. Αυτή η συμφωνία του V ερμηνεύεται με το ότι πρόκειται για γραφές που κληρονομήθηκαν από τον αρχέτυπο του Cor-

---

1. Τα χφφ D, L, Pal. 419, που στεμματικά ανήκουν σε άλλες ομάδες, παρέχουν αυτή τη γραφή από contaminatio.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

pus (c), στις οποίες θα συμφωνούσε ο b και ο V, όπως δείξαμε πιο πάνω. Μάλιστα η αυστηρότερη κρίση μάς υποχρεώνει να παραδεχτούμε πως η γραφή στην οποία συμφωνούν οι V, H_2 και Vat_2 έχει πολύ περισσότερες πιθανότητες να είναι η σωστή γραφή.

Επιστολή 22:

Η εξάρτηση των χφφ H_2 και Hau_2 από τον b^1 τεκμηριώνεται και από τα παρακάτω στοιχεία:

41,15 ἐξαιρούμενον b H_2 Hau_2: ἐξορεύμενον V M, ἐξορώμενον U, ἐξερεύμενον E

41,21 ἀφικνέο M: ἀφικνέου U, ἀφικνέοιο E, ἀφίκνεο b H_2 Hau_2.

Στο 41,12 ο b γράφει *ἐς γὰρ τούτων*. Όμως συμπληρώνει s. l., μετά το *γάρ*, *τὴν* και πάνω από το *τούτων* ένα *ε*. Οι H_2 και Hau_2 γράφουν: *ἐς γὰρ τὴν τούτων*. Οι V, U, M γράφουν: *ἐς τὴν γὰρ τούτων*, ενώ τα επιστολάρια *εἶση γὰρ τούτων*. Στο 41,20 ο b γράφει: *ὅταν ἄνισα*. Όμως συμπληρώνει s.l. μετά το *ἄνισα* ένα *ὄντα*. Οι H_2, Hau_2 γράφουν: *ὅταν ἄνισα ὄντα*, οι M, U *ὄντα ἄνισα ὄντα*, ο V *ἄνισα ὄντα* και τα επιστολάρια *ὄντα ἄνισα*.

Τα παραπάνω, και κυρίως οι γραφές 41,12 και 41,20, δεν αφήνουν καμιά αμφιβολία ότι ο b είναι το πρότυπο του H_2 και για την επιστολή 22.

Οι Vat_2, $Matr\ 4557_2$, $Vind\ 179_2$ και $Vat\ 1467_2$ διαφοροποιούνται από το σύνολο των κωδίκων με ιδιαίτερα συνδετικά λάθη. Επειδή όμως αυτή η διαφοροποίηση ακολουθεί την ίδια εικόνα με την οποία διαφοροποιούνται οι κώδικες Vat, Matr 4557, Vind 179 και Vat 1467 από τα άλλα επιστολάρια, δε θεωρούμε απαραίτητο να ασχοληθούμε συστηματικά εδώ μ' αυτό το θέμα, αφού θα το αντιμετωπίσουμε γενικά στο οικείο κεφάλαιο για την οικογένεια των μεγάλων επιστολαρίων.

1. Την επιστολή 22 οι Vat, Vind 179, Vat 1467, Matr 4557 την έχουν κανονικά από την οικογένεια E.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ανάλογα διαφοροποιούνται και οι H_2, Hau_2 από τους παραπάνω κώδικες που απαρτίζουν την ομάδα του b. Και αυτών τα συνδετικά λάθη και οι κοινές γραφές θα συζητηθούν λεπτομερειακά στη γενική κατάταξη των H και Hau μέσα στην ομάδα των απογόνων του M^1.

Ωστόσο μερικά στοιχεία πρέπει να σημειώσουμε και εδώ.

Συνδετικά λάθη των Vat_2, Matr 4557_2, Vind 179_2, και Vat 1467_2, έναντι των γραφών του b (ενδεχ. και των άλλων χφφ):

5,14 ἠλπίζετο: ἐφάνη Vat_2 etc.
6,10 ἁμάρτοις: ἁμάρτης Vat_2 etc.
6,12 τῆς om. Vat_2 etc.
6,16 θεραπεύσων: θεράπευσον Vat_2 etc.
6,21 τούτων: τούτου Vat_2 etc.
38,7 ὁρμῴη: ὥρμησε Vat_2 etc.

Συνδετικά λάθη (ή διάφορες γραφές) των H_2, Hau_2 έναντι των γραφών του b (ενδεχ. και των άλλων χφφ):

37,10 διαφθορά: διαφθορή H_2 Hau_2
37,21 ἐπιζέσαντος: ἐπιζέσαν H_2 Hau_2
41,7 ἐπιτελέσει: ἐπιτελέση H_2 Hau_2
41,17 ἀλόγους: εὐλόγους H_2 Hau_2
41,18 τὰς ἐν νούσοις: τῆς ἐνούσης H_2 Hau_2, τοῖς ἐν νούσοις b cett.

Μια άλλη λεπτομέρεια πρέπει εδώ να σημειώσουμε ακόμη: Ο Hau_2 έχει διαφορετικές (σωστές) γραφές σε σχέση μ' αυτές του H_2, στις οποίες συμφωνεί με τον b. Αυτές είναι οι τίτλοι (ή οι προσφωνήσεις των επιστολών), τις οποίες παραλείπει ο H_2. Επειδή και από άλλες γραφές προκύπτει ότι το πρότυπο του Hau έχει αντιβάλει ξεχωριστά τον b και έχει κάνει διορθώσεις από τον b, με το ίδιο δικαιολογητικό πρέπει να εξηγήσουμε και τις διαφορές που παρουσιάζει ο Hau_2 από τον H_2.

---

1. Ωστόσο, για τη σχέση τους βλ. *Nelson*, Eranos 47 κ. ε., *Polack* 24 κ. ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Ένα παραπέρα ζήτημα που πρέπει να μας απασχολήσει εδώ είναι αν οι κώδικες H_2 και Vat_2 είναι απόγραφα του b ή μήπως προέρχονται από ένα χαμένο πρότυπο, το οποίο θα καταγόταν από την ίδια πηγή που κατάγεται και ο b. Ύστερα, αν δείξουμε ότι ο οι κώδικες αυτοί είναι απόγραφα του b, θα πρέπει να καταλήξουμε αν πρόκειται για άμεσα ή έμμεσα απόγραφά του, δηλ. αν αντιγράφουν ανεξάρτητα από τον b ή αν προέρχονται από μια πηγή κοινή, ενδιάμεση σ' αυτούς και τον b. Προκειμένου για τον H_2 είμαστε βέβαιοι ότι είναι απόγραφο του b, γιατί έχει παραλάβει και ενσωματώσει στο κείμενό του τις προσθήκες που ο b έχει γράψει s.l.: 41, 12 *τήν*, 41,20 *ὄντα*. Όμως για τον Vat_2 δεν έχουμε καμιά τέτοια ένδειξη[1]· μπορούμε όμως να συμπεράνουμε έμμεσα ότι και αυτός είναι απόγραφο του b, όταν συνδυάσουμε τα εξής στοιχεία: Πρέπει να αποφασίσουμε ότι όλοι οι κώδικες κατάγονται από έναν κοινό υπαρχέτυπο, άλλον από τον b, γιατί όλοι έχουν το κοινό λάθος (38,7) *πόντον*, ενώ ο b έχει την παραδεδομένη και από τα άλλα χφφ γραφή *ποτόν*. Αφού όμως ο H_2 είναι απόγραφο του b, πρέπει όλοι οι κώδικες, σύμφωνα με την τελευταία παρατήρηση, να κατάγονται από μια κοινή πηγή που ήταν απόγραφο του b, δηλ. είναι όλοι έμμεσα απόγραφά του.

Ύστερα από την ανάλυση που έγινε για τις σχέσεις των απογράφων του b, πρέπει να οδηγηθούμε στην παρακάτω στεμματική παράσταση:

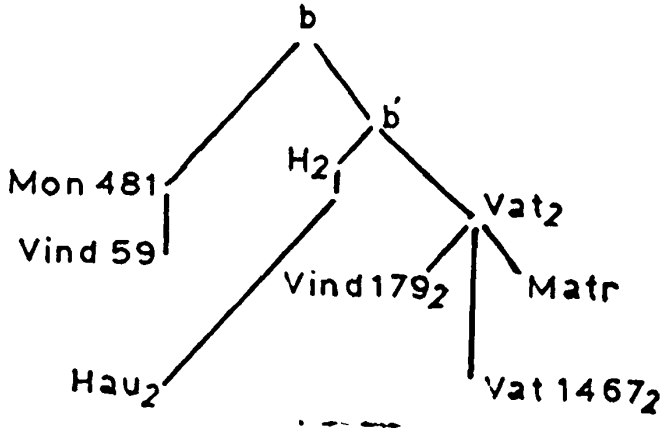

1. Εκτός από το συλλογισμό που κάναμε πιο πάνω, σ. 140, σημ. 2.

Η. Ομάδα του Μ

Ο Marc. 269 και τα απόγραφά του

Ένα μεγάλο θέμα, που έχει απασχολήσει πάρα πολύ την έρευνα για την παράδοση του Σώματος των Ιπποκρατικών, είναι η σχέση που έχουν οι κώδικες I, H, R με τον M, αφού παρουσιάζουν τόσο μεταξύ τους, όσο και με τον M μεγάλες συγγένειες. Ιδιαίτερα πολύπλοκο έχει παρουσιασθεί το ζήτημα της σχέσης του I με τον M. Υπάρχει η επικρατέστερη άποψη ότι οι I, H, R είναι απόγραφα του M, την οποία εκπροσωπούν οι περισσότεροι μελετητές του ιπποκρατικού Corpus[1], αλλά και η άποψη ότι οι τρεις κώδικες δεν έχουν καμιά εξάρτηση από τον M, αλλά ότι κατάγονται, ανεξάρτητα, από μια κοινή πηγή. Οι περισσότεροι από τους μελετητές, που δέχονται την καταγωγή των I, H, R από τον M, υποθέτουν ότι ανάμεσα σ' αυτούς και τον M υπήρχε ένα ενδιάμεσο κοινό πρότυπο, γιατί και οι τρεις έχουν κοινά λάθη που δεν τα έχει ο M. Όσον αφορά τώρα τις επιμέρους διαφοροποιήσεις μεταξύ τους, δηλ. αν οι H, R έχουν κι αυτοί ένα κοινό πρότυπο έναντι του I, ή αν οι R, I έχουν αυτοί ένα κοινό πρότυπο έναντι του H, γι' αυτές θα γίνει λόγος πιο κάτω, στα ειδικά κεφάλαια.

Τη δεύτερη άποψη, ότι δηλ. οι I, H, R δεν έχουν πηγή τον M, υποστήριξε αρχικά ο *Ilberg*[2], ο οποίος απλώς ξεκίνησε από μια πρόταση που έκανε ο *Gomperz*[3], ο οποίος κατά ένα εντελώς

---

1. Βλ. *Jouanna*, La nature 30 κ. ε. (ο οποίος, μάλιστα, υποστηρίζει ότι και τα τρία χφφ κατάγονται από τον M^2, πβ. *Jouanna*, Maladies 62 κ.ε., 73 κ.ε.), *Potter* 21 (που δέχεται όμως ότι οι I, H είναι contaminati και έχουν γραφές που οδηγούν στην παράδοση πριν από τον M), *Wittern* XIII, XXXI κ. ε. (ότι το χαμένο πρότυπο δ των H, R, I είχε διπλές γραφές), *Byl*, Du Régime 75, *Grensemann*, Colloqu. Par. 193 (πβ. *Grensemann*, Gynäkologie 68 κ. ε.), *Joly*, Recentiores 196.

2. *Ilberg*, Proleg. XXVIII· πβ. και *Polack*, 48 κ.ε. Παρόμοια ο *Irigoin*, Bessarion 167 κ. ε., Recentiores 10 κ.ε., στηριζόμενος σε μια lacuna του M, που δεν γνωρίζουν οι recentiores, κρίνει πως οι τελευταίοι δεν προέρχονται από τον M.

3. *Gomperz*, Apologie 64.

αυθαίρετο τρόπο, στηριγμένος στο κεφ. 20 του 'περὶ τῆς 'Αρχαίης ἰητρικῆς' και στη φράση *ἀλλὰ καὶ ἰσχὺν οἷσιν* (v.l. *ἰσχνοῖσιν*) *ἂν ξυμφέρῃ θαυμασίως παρέχεται*, φτάνει στο απίθανο συμπέρασμα 'weil die von erster Hand herrührende Korrektur jeden Gedanken daran ausschliesst, dass die jüngeren Handschriften etwa aus M selbst abstammen könnten'. Στην άποψη αυτή επανήλθε αργότερα ο *Alexanderson*[1], που με τα στοιχεία που είχε στη διάθεσή του υποστήριξε ότι ο M και ο κοινός αρχέτυπος των I, H, R (= ξ) προέρχονται από κοινή πηγή.

Ενώ λοιπόν οι διάφοροι ιστορικοί του κειμένου του Ιπποκράτη ακόμη δεν έχουν συμφωνήσει στο θέμα της εξάρτησης των χφφ I, H, R, καθώς και όλων των άλλων που σχετίζονται άμεσα με τον M (ή τον I), εμείς πιστεύουμε πως έχουμε την τύχη να διαθέτουμε ένα ισχυρό τεκμήριο για τη σχέση των άλλων κωδίκων της ομάδας του M με τον I και στη συνέχεια για τη σχέση τους με τον ίδιο τον M. 'Οπως σημειώσαμε και πιο πάνω, ο I παρουσιάζει ένα μεγάλο κενό στο κείμενο των επιστολών, επειδή έχουν εκπέσει δύο φύλλα ανάμεσα στα φφ. 423 και 424. Το κενό αυτό εκτείνεται από την αρχή της 19 επιστολής: *κινεῖσθαι* (384,6 Litt.) ως το *ἀξίη* (402,14 Litt.) της αρχής του *'Επιβωμίου*. Η απώλεια των δύο αυτών φύλλων πρέπει να έγινε ήδη τον 14ο αιώνα, γιατί μια σειρά από χφφ παραλείπουν ακριβώς αυτό το κείμενο, που περιείχαν τα δύο φύλλα του I, και συνεχίζουν, σαν να πρόκειται για φυσική συνέχεια, με τη λέξη *μεγάλη* του Επιβώμιου (402,14 Litt.), δηλ. με τη λέξη που ακολουθεί ακριβώς τη λέξη *ἀξίη* και τώρα είναι η πρώτη λέξη του φύλλου 424 του I. Είναι λοιπόν βέβαιο ότι οι κώδικες F, G, J, R, K, που έχουν το κενό του I, κατάγονται από τον I. Από τον I όμως πρέπει να κατάγονται

---

1. Ο *Alexanderson*, Prognost. 102 κ.ε., υποστηρίζει ότι οι M και I κατάγονται από τον ίδιο αρχέτυπο ανεξάρτητα μεταξύ τους και μιλάει για δυο ξεχωριστές ομάδες — του I και του M (και στην ομάδα του M κατατάσσει και τους H, R). Τα επιχειρήματα του *Alexanderson* ανασκευάζουν οι *Diller*, Gnomon 36, 760 κ. ε. και *Jouanna*, La nature 33 κ. ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

και οι H, Hau, L, W κλπ.[1], οι οποίοι έχουν συμπληρώσει τις υπόλοιπες επιστολές με άλλες διαδικασίες, ώστε να απομένει ως μοναδικός κώδικας από την ομάδα του M, που δεν κατάγεται από τον I, ο Bar. 204 (O), του 14ου αιώνα. Για το χφ αυτό δεν μπορούμε να έχουμε καμιά υποψία ότι είναι απόγονος του I, γιατί δεν παρουσιάζει τα χάσματα που έχουν οι υπόλοιποι κώδικες. Ούτε μπορούμε να το κατατάξουμε στη σειρά των χφφ που κάτω από ορισμένες συνθήκες συμπλήρωσαν το μεγάλο χάσμα του I, ή να υποθέσουμε πως ο O διασώζει το κείμενο του δίφυλλου που εξέπεσε, αφού θα είχε προλάβει να το αντιγράψει πριν εκπέσει, γιατί, εκτός από άλλα μικρά χάσματα του I που είναι συμπληρωμένα στον O, ο O δεν είναι ο παλαιότερος από τους άλλους απογόνους του I[2].

Από την επεξεργασία και την κριτική των γραφών που *I, O* κάναμε συνάγεται ότι οι I, O κατάγονται από τον M ύστερα από τη μεσολάβηση ενός κοινού υπαρχέτυπου (ξ) ανάμεσα σ'αυτούς και τον M. Η άμεση συγγένεια των M, I,[3] O προκύπτει και από την ίδια συλλογή επιστολών που παραδίδουν[4], αλλά και από τα παρακάτω διαχωριστικά λάθη, τα οποία δεν παρατηρούνται σε κανέναν άλλο κώδικα, έξω από τους κώδικες της ομάδας του M:

Οι κώδικες I, O μαρτυρούν όλα τα χαρακτηριστικά λάθη του M, που σημειώσαμε πιο πάνω, εκτός από το *ἔχοντες* (30,2), όπου

---

1. Βλ. παραπ. τη στεμματική κατάταξη των κωδίκων.

2. Από τα στοιχεία που θα αναλύσουμε παρακάτω, όταν θα ασχοληθούμε ειδικά μ'αυτό το χειρόγραφο, θα φανεί ότι ούτε μας επιτρέπεται να υποθέσουμε πως τον I πρόλαβε να αντιγράψει, πριν εκπέσει το συγκεκριμένο δίφυλλο, κάποιος από τους προγόνους του O.

3. Στις κοινές γραφές των τριων χφφ συμφωνούν γενικά και οι απόγονοι του I, εκτός βέβαια από τα λάθη εκείνα ή τις γραφές οι οποίες διαφοροποιούν αυτούς από τον I και τους κατατάσσουν σε διάφορες υποομάδες (οι διαφορετικές αυτές γραφές προφανώς οφείλονται σε contaminatio).

4. Δεν γνωρίζουμε (αλλά το υποθέτουμε) αν ο I περιείχε τις επιστολές 20, 21 και 22, γιατί έχει εκπέσει το δίφυλλο που προαναφέραμε.

ο O *έχει ἔχουσι, και το ἦκε τῆς* (31,19), όπου ο I *έχει* απλώς *τῆς*[1]. Εκτός απ' αυτά, υπάρχουν και πολλές άλλες κοινές γραφές, οι οποίες πιστοποιούν τη στενή συγγένεια των τριών αυτών χφφ. Όμως αυτό μπορεί να σημαίνει, είτε ότι οι I, O κατάγονται από τον M, είτε ότι και οι τρεις κατάγονται από έναν κοινό πρόγονο, είτε και ότι ο O κατάγεται από τον I^2, ο οποίος με τη σειρά του κατάγεται από τον M, ή από έναν πρόγονο που είναι κοινός πρόγονος του I και του M. Γι' αυτό, πρέπει να συγκεντρώσουμε με προσοχή τα στοιχεία που δείχνουν (ή πιστοποιούν) ότι οι I, O είναι απόγραφα του M, —τον οποίο αντέγραψαν ανεξάρτητα το ένα από το άλλο ή κατάγονται από έναν κοινό υπαρχέτυπο—:

12,17 ο M (και ο U) *έχουν σοι* αντί *νοῦσοι* που έχουν οι υπόλοιποι κώδικες. Ο I *έχει νοῦσοι*, ο O *σοι νοῦσοι*. Είναι προφανές ότι πρέπει να δεχτούμε έναν κοινό υπαρχέτυπο των I και O καταγόμενο από τον M, που είχε κι αυτός κανονικά *σοι* και ως varia lectio (i. m. ή s. l.) *νοῦσοι*. O μεν I παρέλαβε το σωστό *νοῦσοι*, ενώ ο O και τις δύο lectiones.

17,19 ο M *έχει ἀπολιποψυχήσαντα*, αλλά διαγράφει με τελείες το *λιπο*. Οι I, O *έχουν ἀποψυχήσαντα* (μόνον αυτοί από την οικογένεια του Corpus), ο b *λιποψυχήσαντα*, ο U *λειποψυχήσαντα* και ο V *ἀπολειποψυχήσαντα*.

19,14 ο M παραλείπει κανονικά το *ὧδε εἶχον*, όπως και οι b, V. Όμως ο M γράφει το *ὧδε εἶχον* στο περιθώριο με άλλο χέρι και έχει το σημείο της προσθήκης (Λ) μετά το *μέντοι*. Οι I, O το έχουν κανονικά στο κείμενό τους μετά το *μέντοι* (ενώ ο U το έχει μετά το *μαινομένῳ*).

19,19 ο M γράφει *ἦγόν τέ με ξυντόμως*, όμως σβήνει (όχι τελείως) το *με*. Το ίδιο γράφει και ο U, ο b *ἦγόν τε αὐ-*

---

1. Από τις παραπάνω γραφές δεν γνωρίζουμε τι είχε ο I γι' αυτές που θα περιείχαν τα φύλλα που έχουν εκπέσει.

2. Σημειώνουμε από τώρα ότι όλοι οι μελετητές που ασχολήθηκαν μ' αυτόν τον κώδικα τον θεωρούν απόγραφο του I: *Juanna*, La nature 86, *Grensemann*, Achtmon. 27, *Lienau* 31, *Potter* 42, *Polack* 73, *Preiser* 37† κ. ά.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τῶν ξυντόμως, ο V ἤγοντο δὲ ξυντόμως. Οι I, O παρέχουν ἠγόν τε ξυντόμως, δηλ. αντιγράφουν τον διορθωμένο M.

20,20 ο M γράφει ὦ Ζεῦ (αντί του σῶζε των άλλων χφφ). Όμως αυτό το ὦ Ζεῦ του M είναι από διόρθωση του αρχικού σῶζε (βλ. παραπ. 115). Ὦ Ζεῦ γράφουν και οι I, O.

Αν και θα ήταν δυνατόν να υποθέσουμε πως οι διαφορετικές αυτές γραφές που απαντούν στον M υπήρχαν πιθανόν ως variae lectiones και σ' έναν πρόγονο του M, ώστε να τις πήραν οι M, I, O ανεξάρτητα μεταξύ τους[1], το γεγονός ότι ο I και ο O έχουν κοινές γραφές έναντι του M αποδυναμώνει περαιτέρω αυτήν την πιθανότητα. Πρέπει μάλιστα να σημειώσουμε ότι οι κοινές γραφές ή τα συνδετικά λάθη των I, O έναντι του M, τα οποία όμως μπορούν να φέρουν τους I, O κοντά σε κάποιον (ή κάποιους) άλλο κώδικα, είναι εύκολες διορθώσεις, τις οποίες θα έκανε το πρότυπο των I, O. Οι κυριότερες απ' αυτές τις γραφές των I, O, που διαχωρίζουν αυτούς τους κώδικες από τον M (ενδεχ. και από τους άλλους) είναι οι εξής:

13,16 ἕνα om. I, O
14,5 ἀρετῆς I, O cett., ἀρετὴν M
15,4 διεγηγερμένος I, O cett., διεγειγερμένος M
22,10 φράζε M, φράζεο I, O
34,8 οὐδ' αἰτίην: οὐ δι' οὐσίην M cett., οὐδὲ οὐσίην I, O
36,1 φύσιν M cett.: φησὶν I, O
37,3 Ὁ περὶ μανίης λόγος om. I, O(V).

Αυτές οι συμφωνίες των I και O, καθώς και η γραφή στο 12, 17 νοῦσοι του I, σοι νοῦσοι του O, αφήνουν να υποθέσουμε, ότι οι κώδικες κατάγονται από έναν κοινό αρχέτυπο, που βρισκόταν ανάμεσα σ' αυτούς και τον M.

1. Σ' αυτό θα μπορούσε να συνηγορήσει το γεγονός ότι ο καθένας τους χωριστά οι M, I, O έχουν διαφορετικές γραφές με τις οποίες συμφωνούν με άλλους κώδικες.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Το μόνο στοιχείο που μπορεί να σταθεί εμπόδιο σ' αυτήν την απόφαση είναι το ότι μόνο ο O έχει παραλάβει στο κείμενό του το ρήμα *σπεύδω* (8,13), το οποίο στον M είναι γραμμένο στο περιθώριο από ένα άλλο (παλιό) χέρι. Εκείνο δηλ. που πρέπει αμέσως να σκεφθούμε εδώ είναι ότι, ο μεν I αντέγραψε τον M σε μια εποχή που δεν είχε συμπληρωθεί το *σπεύδω* στο περιθώριό του, ο δε O αντέγραψε όταν είχε γίνει από κάποιον άλλον η συμπλήρωση στο περιθώριο, δηλ. αντέγραψε τον M ανεξάρτητα από τον I. Όμως κι αυτό το εμπόδιο είναι εύκολο να παρακαμφθεί, όταν υποθέσουμε ότι το *σπεύδω* το έγραψε στο περιθώριό του και ο κοινός αρχέτυπος των I, O, όπως ο M, και ο I δεν έκρινε απαραίτητο να παραλάβει αυτήν την 'προσθήκη' στο κείμενό του. Και πάλι εδώ δεν μπορεί να έχει θέση το ενδεχόμενο επιχείρημα, ότι ίσως αντιγράφουν ο M ανεξάρτητα και οι I, O από κοινού (με τη μεσολάβηση κάποιου ενδιάμεσου) ένα κοινό πρότυπο που είχε διπλές γραφές, γιατί τότε πρέπει να δεχθούμε έναν απίθανο συνδυασμό θαυμαστών συμπτώσεων. Φαίνεται, λοιπόν, μάλλον βέβαιο πως οι I, O έχουν αντιγράψει από μια κοινή πηγή, απόγραφο του M, και, γι' αυτό, θα πρέπει να θεωρούνται codices eliminandi.

O O Bar. 204 διακρίνεται από τον I με δικά του χαρακτηριστικά λάθη ή με διαφορετικές γραφές. Πολλές απ' αυτές απαντούν μόνο στον O, ενώ άλλες τις παραδίδουν και άλλοι κώδικες. Μερικές από τις συμφωνίες του O με άλλους κώδικες οφείλονται στον M, ενώ άλλες προέρχονται από εύκολες διορθώσεις ή μεταβολές που έκανε ο γραφέας του, ή είναι προϊόν αντιβολής με άλλα χφφ[1]. O Bar. 204 παρέχει μόνος του τα παρακάτω χαρακτηριστικά λάθη:

---

1. Ήδη ο *Lienau* 31 έχει επισημάνει ότι οι συμφωνίες του O με τον V (βλ. στη συνέχεια τέτοιες συμφωνίες) παρατηρούνται κυρίως σε ορθές γραφές, οι οποίες οφείλονται σε διορθώσεις που έκανε κάποιος πρόγονος του O ύστερα από αντιβολή με τον V.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

7,17 στρατευσαμένων: στρατευσάντων O
8,17 θεός: θεοὶ O
12,9 ὑπείληφε: προσείληφε O
12,17 νοῦσοι: σοι M, νοῦσοι σοι O
15,21 καλέωμεν: καλέσομεν O
17,5 ταλάντοις: τάλαντες O
22,18 ἴδιος ξένος V U M I: φίλιος ξεῖνος b, ἰδιόξενος E, ξένος ἴδιος O
25,18 ἐπιπεσούσης: ἐπιπιπτούσης U M I, πιπτούσης (vel ἐπιπιπτούσης) E, ἐμπιπτούσης O
29,15 φιλοψευδίην: φιλοψυχίην O
32,17 ἄλλοι σφάττοντες ἄλλοι θάπτοντες: ἄλλοι θάπτοντες ἄλλοι σφάττοντες O
32,17 ἃ om. O
34,12 γε τῶν σῶν ξενίων: τε πάντων σῶν ξενίων M I, τε πάντας σῶν ξενίων O.

Σημασία έχει ακόμη το γεγονός ότι ο O δίνει διαφορετικές γραφές από τον M και τον I, στις οποίες όμως συμφωνεί και με άλλα χφφ:

8,10 νεμεσήσητε M I cett.: νεμήσητε O U
8,19 μισθαρνέοντες O b U: μισθαργεύοντες V M, μισθαρνεύοντες I E
10,13 παρ' ἡσύχοισιν: παρησυχνοῖσιν M I, παρὰ συχνοῖσιν O U
12,4 ἀλλ' ἀμετρίην: ἀλλὰ μετρίην O U (= Am)
14,20 δν O b V E : ὧν M I, καθ' δν U
16,10 πάνυ M I cett.: πάντη O V
20,15 ἐπηρεφὲς O E: ἐπιρρεφὲς b V M I, ἐπιρεφὲς U
20,17 ἐσεσώρευντο O U: σεσώρευντο M I V, σεσώρευτο b
23,9 ἐπεὶ O b V E: ἐπὶ M I U
24,13 καὶ τιμὰς M I cett.: ἢ τιμὰς O b E
30,2 ἔχουσι O V U b E: ἔχοντες M I.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Από τις παραπάνω γραφές αρκετές μπορούμε να τις ερμηνεύσουμε ως ενσυνείδητες ή ασυνείδητες διορθώσεις ή μεταβολές, ώστε να μη δημιουργούν κανένα πρόβλημα για τη στεμματική κατάταξη του O. Επίσης, οι γραφές όπου ο O συμφωνεί με τα επιστολάρια (ή με τα επιστολάρια και άλλα χφφ) ερμηνεύονται ως contaminatio που δέχθηκαν τα επιστολάρια από τον κοινό πρόγονο των O, I[1].

Πρόβλημα δημιουργούν μερικές γραφές, όπου ο Bar. 204 συμφωνεί με τους U και V, και με τους δύο μαζί ή με τον καθένα χωριστά[2]. Επειδή οι δύο τελευταίοι κώδικες κατάγονται από την ίδια πηγή, από την οποία κατάγεται και ο M (=*μ*), θα ήμαστε ίσως υποχρεωμένοι να φαντασθούμε ότι ο O προέρχεται αυτόνομα από έναν αρχέτυπο που στεμματικά στέκει πάνω από τον M. Όμως όσο κι αν φαίνεται αναπόδραστη αυτή η ανάγκη, τα κοινά στοιχεία των I, O, που σημειώσαμε πιο πάνω, και κυρίως οι γραφές που παραδίδουν από κοινού οι I, O (οι οποίες προέρχονται από τον διορθωμένο M και μάλιστα από το β' χέρι), μας υποχρεώνουν να αναζητήσουμε άλλη εξήγηση γι' αυτό το φαινόμενο. Το πιθανότερο είναι ότι ένας πρόγονος του O, ύστερα από την αντιγραφή του από τον κοινό αρχέτυπο των I,O, αντέβαλε έναν κώδικα, ίσως συγγενή του U, ο οποίος είχε contaminatio από τον V, και επέφερε στο κείμενό του αυτές τις μεταβολές.

I

Με τη σειρά του και ο I παρουσιάζει δικά του λάθη — ή διαφορετικές γραφές — που τον διακρίνουν όχι μόνο από τον M, αλλά και από τον O. Οι διαφορές του αυτές, όταν πρόκειται για παραλείψεις ή προσθήκες ή και για μεταθέσεις λέξεων, τις οποίες δεν παρουσιάζει ο O, είναι ενισχυτικά στοιχεία για την άποψη ότι ο O προέρχεται από κοινό αρχέτυπο με τον I, όταν μάλιστα συνεκτιμηθούν με τα λάθη στα οποία ο O

1. Σωστότερα, από έναν πρόγονο του I που αντέγραψε τον κοινό πρόγονο των O, I.

2. Ιδιαίτερα οι γραφές: 8,10 *νεμήσητε*, 16,3 *τῆσι*, 16,10 *πάντη*, 20,17 *ἐσεσώρευντο*, 30,2 *ἔχουσι*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

συμφωνεί με τον M έναντι της σωστής (ή διαφορετικής) γραφής του Γ[1]. Από τα πολλά σημεία, όπου ο I διακρίνεται από τους άλλους δύο, θα περιορισθούμε κυρίως στις παραλείψεις ή τις προσθήκες του, και μάλιστα σε εκείνες που ο I (ενδεχ. και οι απόγονοί του) είναι ο μοναδικός μάρτυρας:

1,14 δεσπότῃ om. I
4,20 post ἢ add. ἡ I
7,3 σοφίῃ: σοφία O b V U M, σοφίαν I[2]
7,6 προσπέπλεξαι O b V U M: πρόσπλεξαι I
7,12 ἄκρα O b V U M: ἄκραν I
11,12 μετῴκισται O b V U M: μετοικίσας E, κατῴκισται I
13,15 πάνυ O M cett.: μάλα I
14,10 λύπης καὶ χαρᾶς O b V U M: λύπης τε καὶ χαρᾶς E, καὶ χαρᾶς καὶ λύπης I
16,20 μέντοι O b V U M: μὲν οὖν E, μὲν I
18,5 πάγχυ O M cett.: πάντη I
21,1 ἐπέχων O M cett.: ἔχων I
22,13 τοίνυν φησὶ om. I
24,4 ἐχρήσατο τῷ γέλωτι O M cett.: τῷ γέλωτι ἐχρήσατο I
27,19 ἁρμοδιώτερος om. I
34,14 δὲ O b V U M: τέ E, γὰρ I.

Από την εικόνα γραφών που μας δίνουν οι κώδικες I και O, σε σχέση μ' αυτές του M στα αντίστοιχα χωρία, νομίζουμε πως

---

1. Για παράδειγμα: 5,6 θνατούς O: θανάτους (pr. α in rasura) M, θνητούς I (cf. M i.m.).
8,13 σπεύδω O: om. I, M (σπεύδω add. al.m. M i.m.)
12,17 νοῦσοι I: νοῦσοι σοι O, σοι M
17,13 παρὰ λίμναις: παρὰ λίμνας O M, περὶ λίμνας I
19,15 εἶδον I: ἴδον O M
23,10 δέ τι πλεῖον O M: δέ τι πλέον I
31,19 ἱκέτης: ἧκε τῆς O M, τῆς I.

2. Τα επιστολάρια παραλείπουν την επιστολή 10.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

δεν μπορεί να χωρέσει καμιά αμφιβολία ότι α) οι I και O κατάγονται από τον M, ύστερα από τη μεσολάβηση ενός κοινού, άγνωστου σε μας, προτύπου, και όχι από κάποιον χαμένο κώδικα, που είχε κοινή πηγή με τον M· β) ότι ο O, που είναι νεότερος από τον I, δεν κατάγεται απ' αυτόν[1], αλλά έχει αντιγραφεί ανεξάρτητα από έναν χαμένο κώδικα, που ήταν κοινή πηγή και των δύο· γ) δεν μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο I κατάγεται από κάποιον χαμένο πρόγονο του O, γιατί ο I δεν παρουσιάζει τις παραλείψεις ή τις προσθήκες του O· αντίθετα, μάλιστα, στα σημεία αυτά ο I συμφωνεί με τον M, που είναι ο κοινός τους αρχέτυπος.

Τα απόγραφα του I

Σε αντίθεση με τον Bar. 204, ο Par. 2140 ευτύχησε να έχει πάρα πολλούς απογόνους, οι οποίοι χρονικά εκτείνονται από τον 14ο ως και τον 16ο αιώνα. Οι πιο γνωστοί κώδικες που κατάγονται από τον I είναι οι F, G, L, J, W, R, Ur, D, K, H^2. Απ' αυτούς η πιστοποίηση ότι είναι απόγραφα του I είναι εύκολη και αυτονόητη για τα χφφ F, G, J, W, R, K. Σε όλα αυτά το κείμενο των επιστολών περατώνεται με τη λέξη *ἀνάγκη*, 37,6 (384,6 Litt.), στην αρχή της 19 επιστολής ('Ο περὶ μανίης λόγος'), και έχουν χάσμα ως τη λέξη *ἀξίη*, (402,14 Litt.) στην αρχή του *Ἐπιβωμίου*. Το μεγάλο αυτό χάσμα έχει προέλθει από την έκπτωση ενός διφύλλου από τον I, ανάμεσα στα (σημερινά) φύλλα 423 και 424. Σήμερα η λέξη *ἀνάγκη* είναι η τελευταία λέξη του φύλ-

1. Εκτός από τους μελετητές που μνημονεύσαμε πιο πάνω, και η *Wittern* XXX κ. ε. υποστηρίζει ότι ο O μπορεί να κατάγεται από τον I, επειδή συμφωνεί σε μερικά λάθη που υπάρχουν συγχρόνως σε έναν ή περισσότερους απογόνους του I. Αναμφισβήτητες αποδείξεις για το ότι ο O δεν μπορεί να προέρχεται από τον I βλ. πιο κάτω, όπου συζητούμε για τα απόγραφα του I.

2. Για τις απόψεις των μελετητών σχετικά με την καταγωγή τους βλ. παρακάτω, όπου γίνεται ξεχωριστή συζήτηση για το καθένα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

λου 423v, ενώ το φύλλο 424 αρχίζει με τη λέξη *μεγάλη* του Επιβώμιου, η οποία στους άρτιους κώδικες είναι η αμέσως επόμενη από τη λέξη *ἀξίη*. Όλα τα παραπάνω έξι χφφ συνεχίζουν το κείμενο της 19 επιστολής ύστερα από τη λέξη *ἀνάγκη* κανονικά με τη λέξη *ἀξίη* του Επιβώμιου.

Επίσης οι παραπάνω κώδικες έχουν κληρονομήσει τις παραλείψεις, τις προσθήκες και τα χαρακτηριστικά λάθη του I. Αν δε συμφωνούν όλοι τους σε όλες τις κληρονομημένες από τον I γραφές, αυτό συμβαίνει γιατί οι πιο πολλοί απ' αυτούς είναι contaminati από άλλες οικογένειες. Πάντως σε 10 περιπτώσεις επαναλαμβάνουν όλοι τους το λάθος του I, και μάλιστα ορισμένες φορές συμβαίνει αυτό να είναι προσθήκη ή παράλειψη του προτύπου τους. Εκτός από τις γραφές του I, που μνημονεύσαμε πιο πάνω, οι κώδικες αυτοί έχουν κληρονομήσει και άλλες γραφές, από τις οποίες σημειώνουμε τις εξής:

8,2 ἡμῖν om. I et apogr.
11,3 θορύβων: φροντίδων I et apogr.
11,9 ante τέχναι add. καὶ I et apogr.
12,13 σε: σοῦ I et apogr.
17,13 παρά: περὶ I et apogr.
20,10 χθαμαλῇ: χθαμαλωτάτῃ I et apogr.
23,6 ὁκόσα om. I et apogr.
32,1 παρακμάζων om. I et apogr.
34,3 χρεωφειλέται: χρεῶνται I et apogr.

Εκτός από τα παραπάνω συνδετικά λάθη, εκείνο που δεν αφήνει αμφιβολίες ότι και τα χφφ H, Ur, D κατάγονται από τον I είναι ότι παραλείπουν και: αυτά, όπως ο I και τα άλλα, τα σίγουρα απόγραφά του, το *πινυτὴ* στη φράση (36,5-6) *ἐπότισας ἐν ἀλλεβόρῳ ἡ πινυτὴ μανίη*[1]. Στο σημείο αυτό οι V, U, M, O, (I;) γράφουν *ἐπότισας ἐν πινυτῇ μανίῃ*, ενώ από τα απόγραφα του I οι:

1. Την ορθή γραφή *ἐπότισας ἐν ἀλλεβόρῳ ἡ πινυτὴ μανίη* ἂν ἐγεγόνει παραδίδει μόνον ο D (στο περιθώριο από β' χέρι), ενώ ο b και τα μεγ. επιστολάρια γράφουν *ἐπότισας ἡ πινυτὴ μανίη*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

F, J, R, Ur αφήνουν ένα κενό 5-6 γραμμάτων, πριν από το *μανίη*, και ο H έχει γράψει *ἡ πινυτὴ μανίη* με το ίδιο χέρι, όμως ύστερα από rasura. Δηλ. και του H το πρότυπο είχε *ἐν μανίῃ*, αλλά ύστερα από αντιβολή του b (ή μάλλον από παρασελίδια γραφή του προτύπου του, που προερχόταν από τον b) έγραψε *ἡ πινυτὴ μανίη*[1]. Το σημαντικό είναι ότι στον I η λέξη *πινυτῆ* υπήρχε κάποτε, έχει όμως σβυστεί από υγρασία (γιατί η θέση της είναι στην αρχή-αριστερό άκρο- του στίχου) και φαίνεται το σημείο εκείνο κενό. Όμως μπορεί κανείς να διακρίνει ίχνη από το π καθώς και τις δύο τελείες που θα ήταν πάνω από το ι. Αυτή η λεπτομέρεια είναι πολύ σημαντική ένδειξη για την καταγωγή των χφρ D, Ur και H από τον I, τα οποία, όπως είπαμε, δεν περατώνουν το κείμενό τους στο *ἀνάγκη* του 37,6, αλλά συνεχίζουν και με τις υπόλοιπες επιστολές.

Τα μόνα χφρ που δεν έχουν αυτό το χάσμα — που προήλθε από την υγρασία στον I — είναι τα L και W, όμως αυτά, όπως θα δείξουμε πιο κάτω, είναι codices contaminati και έχουν συμπληρώσει το κενό ύστερα από αντιβολή με άλλο χφρ. Οι L, W ανήκουν στην ίδια ομάδα με τον J και έχουν κοινό πρόγονο μ' αυτόν[2], ώστε να είναι αδύνατο να μην κατάγονται κι αυτοί από τον I. Ειδικότερα στον L απλώς συνέβη το εξής: Το χαμένο πρότυπο από το οποίο αντιγράφει ήταν κώδικας που 'εξ αντιβολής' με άλλο χφρ διόρθωσε ή αποκατέστησε ορισμένα κενά που είχε κληρονομήσει από τον I. Έτσι δικαιολογείται και το ότι ο L δε σταματά κι αυτός στο *ἀνάγκη* (37,6), αλλά συνεχίζει κανονικά. Δηλ. ο γραφέας του προτύπου του, βλέποντας ότι από το σημείο εκείνο του 'περὶ Μανίης' (37,6) και κάτω ήταν γραμμένο ένα κείμενο που έλεγε άλλα πράγματα, σταμάτησε εκεί και αναζήτησε ένα άλλο

1. Για τη σχέση του H, με τον b βλ. παραπ., σελ. 141 κ.ε., και παρακ., όπου μιλάμε ειδικά γι' αυτόν τον κώδικα.

2. Σε μια υποομάδα κατατάσσουν τα τρία χφρ οι *Grensemann*, Achtmon. 16 κ.ε., *Jouanna*, La nature, 84 κ.ε., *Polack* 54 κ.ε. και *Preiser* 37†. Για παρόμοια ή διαφορετική κατάταξη βλ. παρακ., όπου μιλάμε ειδικά για το κάθε χειρόγραφο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πρότυπο. Από το χφ αυτό συνέχισε την αντιγραφή των επόμενων επιστολών. Μετά την ολοκλήρωση της αντιγραφής θα αντέβαλε και το άλλο κείμενο, που είχε αντιγράψει από το κανονικό του πρότυπο (τον κοινό αρχέτυπο αυτού και του J), ώστε έτσι διόρθωσε μερικά λάθη και ανάμεσα σ' αυτά συμπλήρωσε το χάσμα του 36,6 *(πινυτῆ)*, που όπως είναι σήμερα στον J, θα ήταν και σ' εκείνο το χαμένο χφ, κενό. Μια παρόμοια διαδικασία θα έχουμε την ευκαιρία να παρακολουθήσουμε πιο κάτω, όταν θα μιλήσουμε συστηματικά για τους H και Ur.

Όσον αφορά, τώρα, την κατάταξη των απογράφων του I σε ομάδες, πρέπει να δηλώσουμε εκ των προτέρων ότι αυτό είναι μια δύσκολη δουλειά, γιατί όλα τους, εκτός από τον F, ο οποίος μένει πολύ πιστός στην παράδοση του I, έχουν υποστεί διάφορες επεξεργασίες και διορθώσεις, ώστε είναι πολύ δύσκολο να προσδιορίσουμε με ακρίβεια τις μεταξύ τους συγγένειες. Με βάση όμως τα στοιχεία που μας προσφέρει το υλικό που έχουμε στη διάθεσή μας μπορούμε να πούμε πως οι F (και ο G)[1] και J, L (και ο W) προέρχονται από έναν κοινό υπαρχέτυπο, ενώ οι H, R (και οι Ur, D, K) από έναν άλλο κοινό πρόγονο, ο οποίος έχει αντιγράψει από τον I ξεχωριστά και ανεξάρτητα από τον πρόγονο των F, J, L.

Τα σημαντικότερα στοιχεία τα οποία οδηγούν σ' αυτήν την εκτίμηση είναι δύο:

α) το χωρίο 36,4 όπου ο I γράφει: *ἀκρόπολις καὶ ἀβέβαιος καθέστηκεν*, ενώ οι F και J γράφουν: *ἀκρόπολις καὶ ἀ καθέστηκεν*, αφήνουν δηλ. μετά το *ἀ* ένα κενό 6-7 γραμμάτων. Αυτό συμβαίνει, γιατί η λέξη *ἀβέβαιος* στον I έχει σβύσει (εκτός από το γράμμα *ἀ*) και αυτή από υγρασία. Η λέξη αυτή είναι ακριβώς πάνω από το κενό που δημιουργήθηκε μετά την εξαφάνιση της λέξης *πινυτῆ*, για την οποία μιλήσαμε πιο πάνω, δηλ. και οι δύο λέ-

1. Ότι οι F, J (και L) κατάγονται από τον I, με τη μεσολάβηση ενός κοινού χαμένου προτύπου, υποστηρίζουν και οι *Jouanna*, La nature 82 κ.ε., *Grensemann*, Achtmon. 8, *Potter* 41, *Wittern* XXVIII.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ξεις έσβυσαν μαζί από την ίδια υγρασία. Ενώ όμως η θέση της λέξης *πινυτῆ* στον I, μετά τη φθορά, φαίνεται κενή (και γι' αυτό την άφησαν κενή όλα τα απόγραφα), το κενό μετά το ἀ της λέξης *ἀβέβαιος* έχει συμπληρωθεί στον I από ένα άλλο, μεταγενέστερο, χέρι. Σίγουρα ο κοινός πρόγονος των F, J, L έχει αντιγράψει τον I πριν από τον υπαρχέτυπο των H, R κλπ., δηλ. πριν συμπληρωθεί το κενό από το δεύτερο χέρι. Όμως δεν μπορούμε να υποθέσουμε πως ο αρχέτυπος των τελευταίων αντέγραψε τον I πριν προέλθει το σβύσιμο από την υγρασία, γιατί ο ίδιος αυτός αρχέτυπος είχε χάσμα στη λέξη *πινυτῆ*, που, όπως είπαμε, σβύστηκε στον I μαζί με το τμήμα *βέβαιος* της υπερκείμενης λέξης *ἀβέβαιος*.

β) Μια δεύτερη μαρτυρία έχουμε από το χωρίο 25,11, όπου οι κώδικες μας παραδίδουν τις εξής γραφές: ο F παραλείπει το *ἕνα γελῶ τὰ* (αφήνοντας ανάλογο κενό), ο J παραλείπει το *ἐγὼ δὲ ἕνα γελῶ τὰ* (αφήνοντας ανάλογο κενό). Αυτό πρέπει να οφείλεται στο ότι ο αρχέτυπός τους θα είχε ακυρώσει (με τελείες) ένα μέρος από τη φράση, και ο μεν F παρέλειψε το *ἕνα γελῶ τά*, ο δε J, επειδή δεν θα ήταν ευκρινές ποιο τμήμα σκόπευε να οβελίσει ο αρχέτυπος, συμπεριέλαβε στην παράλειψη και το *ἐγὼ δέ*. Αντίθετα, οι R, Ur, D, K γράφουν *ἐγὼ δὲ ναί· ὁ δὲ γελῶ τὰ ἀνθρώπου*, και ο L *ἐγὼ δὲ ναί· ἕνα γελῶ τὰ ἀνθρώπου*, προφανώς από contaminatio από κάποιο χφ της παραπάνω ομάδας. Η γραφή των R, Ur, D, K εξηγείται από το ότι στον I, πάνω από το *ἐγὼ δὲ ἕνα γελῶ τὰ ἀνθρώπου* είναι γραμμένο από μεταγενέστερο χέρι *ναί· ὁ δὲ* και είναι ελαφρώς σβυσμένη η λέξη *ἕνα* του κανονικού κειμένου. Απ' αυτό προκύπτει πάλι πως ο αρχέτυπος των R[1], Ur, D, K αντέγραψε από τον I ανεξάρτητα από τον αρχέτυπο των

1. Την εξάρτηση του R από τον M υποστηρίζει ο *Heiberg*, Hermes VII, ενώ ο *Jouanna*, La nature 82, υποθέτει ότι οι I και R κατάγονται από ένα κοινό πρότυπο (ξ) που μεσολαβεί σ' αυτούς και τον M, όπως και οι *Grensemann*, Heil. Krank. 45, *Preiser*, VI† *Rivier*, III και 147, *Lienau* 26, *Raupach* 98.

F, J (L, W) και μάλιστα αργότερα, όταν είχε σημειωθεί από το μεταγενέστερο χέρι το *ναί· δ δέ*.

Κοντά σ' αυτές τις μαρτυρίες μπορούν να συνηγορήσουν στην κατάταξη που κάνουμε και μερικά άλλα κοινά λάθη ή γραφές των F, J, L, W, που τους διαχωρίζουν από τους άλλους κώδικες-απόγραφα του I:

7,4 κεχωρηκόσι I H R Ur D K: κεχωρηκὸς F J L W (αν προσέξουμε καλά στον I, το *κεχωρηκόσι* δίνει την εντύπωση ότι είναι *κεχωρηκὸς*)

7,6 προσπέπλεξαι (H) R Ur D K: πρόσπλεξαι I F J L W (διόρθωσε ο αρχέτυπος των H, R,Ur,D, K)

7,12 ἄκρα: ἄκρον R Ur D K, ἄκραν I F J L W (ο H διορθώνει σε *ἄκρα*)

10,23 πάντως I H R Ur D (L W): πάντες F J (K)- (οι K, L, W είναι contaminati)

12,7 τὴν I H R Ur D K: om. F J L W

14,12 ὕστερον I H R Ur D K: τυχὸν F, τυχόντα J LW

15,8 κίστας I: κύστας H R Ur D K, οἰκιστὰς F J LW

17,4 οἳ I H R Ur D K: οἷον F J L W

26,4 ἀγείροντες I H R Ur D K: ἐγείροντες F J L W

26,5 ἀβωλόκοπον ποιεῦντες: βωλοποιέοντες I H R Ur D K, βώλοποι ἐόντες F J L W

30,2 βεβαίην I H R Ur D K: βέβαιον F J L W

33,12 σπουδὰς I H R Ur D K: σπονδὰς F J LW

36, 12 προσέχοντα I H R Ur D K (L): πρόσχοντα F W, προσσχόντα J

36,18 οὐλομελίην I H R Ur D K (L W): οὐλομενείην F J[1].

Πρέπει ωστόσο να σημειώσουμε πως παραδίδονται και πολλές γραφές, στις οποίες συμφωνεί ο F με τους H, R, Ur, D, K, ενώ οι J, L, W δίνουν διαφορετική γραφή. Όμως οι γραφές στις

1. Σ' αυτές πρέπει να προσθέσουμε άλλες τέσσερις γραφές όπου συμφωνεί ο F με τον W (βλ. παρακ. στον W).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

οποίες συμφωνούν οι F, H, R, Ur, D, K είναι οι γραφές που παραδίδει ο I, ώστε εύκολα κρίνουμε ότι εκεί οι J, L, W έχουν διόρθωση την οποία οφείλουν ή σε εικασία, γιατί είναι εύκολη, ή σε αντιβολή με άλλους κώδικες. Η μόνη περίπτωση που παρέχει δυσκολίες σ' αυτήν την κατηγορία συμφωνιών είναι το εδάφιο 1,9 όπου παραδίδεται:

ἄλυς K: ἄλες F R Ur D, ἅλυς I H, σάλος J LW.

Όμως και εδώ υπάρχει μια εξήγηση: Στον I το υ του ἅλυς δεν είναι καθαρό και δίνει την εντύπωση ότι πρόκειται για ε. Είναι πιθανό ότι και ο αρχέτυπος των J, L, W είχε κι αυτός ἅλες, γιατί το σάλος στον J είναι μετά από διόρθωση, προφανώς του ἅλες. Δηλ. ο αρχέτυπος των J, L, W θα είχε διπλές γραφές[1], στο σημείο αυτό ἅλες και σάλος, και ο μεν J κατά την αντιγραφή ταλαντεύθηκε ανάμεσα στο ἅλες και σάλος (και τελικά προτίμησε το σάλος σαν πιο κατανοητό, αφού είναι ερμήνευμα του σωστού ἅλυς), ενώ οι L, W έγραψαν απ' ευθείας το σάλος. Όσο για το ἅλυς του K και το ἅλυς του H, αυτό δε σημαίνει ότι είναι στοιχείο ενδεικτικό ανεξάρτητης αντιγραφής τους από τον I, αλλά είναι διορθώσεις από αντιβολή με άλλους κώδικες, μια και όπως είπαμε οι κώδικες αυτοί είναι contaminati[2].

Μια άλλη κατηγορία γραφών είναι αυτή που ο F συμφωνεί σε λανθασμένη γραφή με τον I, αντίθετα με τη (συνήθως) σωστή γραφή, στην οποία συμφωνούν τα άλλα χειρόγραφα, απόγραφα του I, ώστε να δίνεται η εντύπωση πως το πρότυπό του (ή και ο ίδιος) αντέγραψε ξεχωριστά και ανεξάρτητα από έναν κοινόν υπαρχέτυπο όλων των άλλων χφφ:

8,7 θορυβέεσθε: θορυβεῖσθαι F I, θορυβεῖσθε apogr.
9,3 διαδέδυκεν apogr.: διαδέδοικεν F I
12,13 σε apogr.: σοῦ F I
18,16 ἀλεξήσιος apogr.: ἀλεξίσηος F I

1. Κάτι τέτοιο υποστηρίζει για τον κοινό αρχέτυπο των F, L, J (βλ. παραπ. σελ. 159) οι *Wittern* XXVIII, και *Polack*, 54.

2. Βλ. και παρακ. όπου μιλάμε ειδικά γι'αυτά τα χφφ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

20,4 ἦειν apogr.: εἶην F I
20,12 λεπτόρρυτον apogr.: λεπόρρυτον F I
21,11 ἐπέσειεν apogr.: ἐπέσεισεν F I
23,5 ἤτις apogr.: εἴ τις I F (D, K)
28,3 ante μὴ add. ἢ F I
28,5 ὁμοίως apogr.: ὁμοίων F I
29,2 ξύγκρισιν apogr.: ξύμκρισιν F I
30,9 ἀσθμαίνοντες apogr.: F, ἀσθεμαίνοντες F, ἀσθεμένοντες I.

Πρέπει όμως να προσέξουμε ότι η σύμφωνη γραφή των άλλων απογράφων είτε είναι εύκολη διόρθωση, που θα έγινε 'κατ' εικασίαν' από μορφωμένους αντιγραφείς, είτε διόρθωση που έγινε από αντιβολή με άλλα χφφ, ενώ η κοινή γραφή των F, I είναι πάντα η λανθασμένη ή η χειρότερη γραφή. Δηλ. ο γραφέας του F (καλύτερα, ο προγονός του) είναι πολύ συντηρητικός και μένει πιστός στο πρότυπό του, ενώ, όπως είπαμε — και όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια—οι υπόλοιποι κώδικες έχουν δεχθεί διορθώσεις από διαφορετικές πηγές. Ούτε, πάλι, μπορεί να υποτεθεί ότι αυτές οι διορθώσεις έγιναν σ' έναν κοινό αρχέτυπο όλων των υπολοίπων χφφ, γιατί οι πηγές των διορθώσεών τους είναι διαφορετικές, όπως θα φανεί πιο κάτω. Είναι πολύ πιθανό, πάλι, να έχουμε contaminatio από την ομάδα των H, R, Ur, D, K στην ομάδα των J, L, W (ή και αντίστροφα). Απ' αυτήν την πιθανότητα εξηγείται και η μόνη δυσκολοεξήγητη γραφή στερρότεραι (17, 10), στην οποία συμφωνούν όλοι αυτοί οι κώδικες (πλην του K), έναντι του F, ο οποίος διατηρεί τη φραφή του I, που είναι και η σωστή γραφή.

Συνοψίζοντας υποστηρίζουμε ότι οι F, J, L, W κατάγονται από κοινό πρόγονο που προέρχεται από τον I, ενώ οι H, R, Ur, D, K από έναν άλλο κοινό πρόγονο, που κι αυτός έχει αντιγράψει, ανεξάρτητα, από τον I. Επίσης δε φαίνεται πιθανό να προέρχονται τα απόγραφα του I από έναν κοινό υπαρχέτυπο, από τον οποίο προέρχεται ανεξάρτητα και μόνος του ο F, και από έναν δεύτερο, προερχόμενο από τον ίδιο υπαρχέτυπο με του F, να προέρχονται ανεξάρτητα οι J, L, W

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

και οι H, R, Ur, D, K. Η διάταξη αυτή, που ορίσαμε πιο πάνω, είναι η μόνη δυνατή που επιτρέπεται από το υλικό που έχουμε στη διάθεσή μας, παρόλο που οι σχέσεις των κωδίκων φαίνονται λίγο συγκεχυμένες, επειδή έχουν δεχθεί contaminatio και οι αρχέτυποι των δύο ομάδων και οι επί μέρους κώδικες της κάθε μιας από μόνοι τους, αλλά και επειδή, απ' ό,τι φαίνεται, η μία ομάδα έχει επηρεάσει την άλλη.

F, J, L, W
G, Vat 112,
Ne, Plut 60,4,
Cant

Παρ' όλες τις παραπάνω ενδείξεις, ότι οι F, J, L, W προέρχονται από μία κοινή πηγή, ανεξάρτητη από την κοινή πηγή των H, R, Ur, D, K, από τη λεπτομερέστερη επεξεργασία του υλικού ίσως ανακύπτουν μερικά εμπόδια, τα οποία θα οδηγούσαν στην άποψη ότι όλοι οι κώδικες προέρχονται από μια κοινή πηγή, αντίγραφο του I. Αυτό θα μπορούσε κανείς να το υποστηρίξει με βάση τη γραφή (1,9) *ἄλες* των F, R, Ur, D, όπως τη συζητήσαμε πιο πάνω, καθώς και τη γραφή

10,13 *παρ' ἡσύχοισιν* H: *παρὰ συχνοῖσιν* F J L W R Ur D K, *παρη συχνοῖσιν* I.

Όμως εδώ πρέπει να θεωρηθεί ως πιθανό ότι πρόκειται για μια εύκολη 'διόρθωση', που θα έγινε ανεξάρτητα από το πρότυπο των J, L, W και το πρότυπο των R, Ur, D, K, ενώ ένας πρόγονος του H το διόρθωσε σε *παρ' ἡσύχοισιν* ύστερα από αντιβολή του b[1]. Αυτό φαίνεται περισσότερο πιθανό, όταν προσέξουμε ότι στον I το *παρη* είναι σαν ξεχωριστή λέξη από το *συχνοῖσιν*.

J, L, W

Έχει κιόλας φανεί πως οι κώδικες J, L, W αποτελούν μια ξεχωριστή ομάδα[2], που προέρχεται από τον ίδιο χαμένο κώδικα από τον ο-

1. Για την επίδραση του b στον H (H_2) μιλήσαμε με λεπτομέρειες παραπάνω, σελ. 140 κ.ε.

2. Για τις γνώμες των μελετητών του ιπποκρατικού Corpus βλ. παραπ., σελ. 158, και παρακ. στην επόμενη σημείωση.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ποίο προέρχεται και ο F[1]. Τα κυριότερα χαρακτηριστικά λάθη που συνδέουν αυτούς τους κώδικες, έναντι των άλλων απογράφων του I, είναι τα εξής:

1,19 δὲ om. J L W
3,13-14 χύδην post διδόναι transpos. J L W
6,6 εἶναι om. J L W
7,15-16 οἱ πρὶν I, cett.: εἰσὶν J L W
10,12 ante δένδρων (sic) add. τῶν J L W
14,12 ὕστερον I, cett.: τυχὸν F, τυχόντα J L W
15,16 κείνη δὲ ἡ γυνὴ I, cett.: ἡ δὲ γυνὴ κείνη J L W
15,17 τινι om. J L W
15,18 οἰκίης I, cett.: ξενίης J L W
17,10 εἰσὶν om. J L W
18,3 ὑγιέα εἶναι τὸν Δημόκριτον: τὸν Δημόκριτον ὑγιέα εἶναι J L W
18,8-9 ἀνθρώπου I, cett.: ἀνθρώπινον J L W
20,17 συχνὰ I, cett.: τινὰ J L W
21,12 μὲν om. J L W
22,7 οὗτος οὐκ ἀηδὴς I, cett.: οὐκ ἀηδὴς οὗτοσὶ J L W
22,9 πάλιν om. J L W
24,14 ὅλως ἀγαθὸν I, cett.: ἀγαθὸν ὅλως J L W
27,11 ante φιλαργυρίης add. τῆς J L W
27,13 ἐμέμψω γέλωτα I, cett.: γέλωτα ἐμέμψω J L W
28,8 τουτέων om. J L W
30,13 βρίθει I, cett.: βρίθουσι J L W
31,7 ante δι' add. ὅτι J L W.

Κανένα από τα τρία αυτά χειρόγραφα δεν είναι απόγραφο του άλλου, γιατί το καθένα τους έχει χαρακτηριστικά λάθη τα οποία δεν εμφανίζονται στα άλλα δύο. Πιο πιστό στις γραφές του προγόνου I φαίνεται το Λαυρεντιανό χφ. Και αυτών των χφφ είναι δύσκολο να προσδιορισθούν οι ακριβέστερες

1. Στο ίδιο συμπέρασμα με βάση άλλα έργα της ιπποκρατικής συλλογής έχουν καταλήξει και οι *Potter* 41, *Wittern* XXVIII, *Lienau* 24, *Grensemann*, Achtmon. 17 κ. ε., *Alexanderson*, Prognost. 112.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σχέσεις, γιατί, από όσο φαίνεται, και το κοινό πρότυπό τους είχε κάνει αρκετές διορθώσεις, από τις οποίες πολλές θα είχαν σημειωθεί ως variae lectiones[1], αλλά και ο γραφέας του καθενός χωριστά έχει επιφέρει στο κείμενό του διορθώσεις, είτε από μόνος του είτε 'εξ αντιβολής' με άλλα χφφ.

Σίγουρα από τον J (που είναι ο παλαιότερος) δεν κατάγεται ούτε ο L ούτε ο W, γιατί ο J έχει τις παρακάτω προσθήκες, παραλείψεις ή λανθασμένες γραφές που δεν επαναλαμβάνουν οι L, W (σε αυτές μάλιστα τις περιπτώσεις οι L, W συμφωνούν με τον I)[2]:

3,19 φάμενος παρὰ βασιλέως: παρὰ βασιλέως φάμενος J
4,20 γνῶναι: χρῆναι J
5,7 Ἱπποκράτην οὐ δίδοντι: οὐ δίδονται Ἱπποκράτην J
9,1 ἔλθοιεν om. J
9,3 ἀφόρητος om. J
12,9 ἀμετρίην τὴν ἀνδρείην: τὴν ἀνδρείην ἀμετρίην J
18,4 post τι add. γε J
18,7 ἀλλ' ἐπιθυμεῖ καὶ ἃ μὴ δυνάμεθα om. J
19,9 ante ἐκείνῃ add. ἐν J
20,14 κατεικάζοντι: κατειληφότι J
22,9 δέ: οὖν J
23,1 βασιλεῦ, φημί: φημὶ βασιλεῦ J

1. Βλ. *Grensemann,* Achtmon. 17, *Polack* 60. Αυτό τεκμηριώνεται από τα χωρία 25,12 όπου οι J και L παραλείπουν το *τῶν ὀρθῶν* και 27,17 όπου οι L και W παραλείπουν το *τοῖς* (δηλ. ο κοινός πρόγονος θα είχε σημειώσει εκεί σημείο διαγραφής, πράγμα που σημαίνει ότι διπλές γραφές είχε κι αυτού το πρότυπο [βλ. παραπ. σελ. 162], μπροστά στις οποίες ο πρόγονος των J, L, W ταλαντεύθηκε για να αποφασίσει ποια είναι η σωστή), από τις γραφές 1,9 *σάλος* και 9,16 *Ἐλέπολις,* οι οποίες στον J είναι ύστερα από διόρθωση του ίδιου του γραφέα, καθώς και από τις γραφές όπου ο W συμφωνεί με τον F (βλ. παρακ. στον W).

2. Βλ. *Potter* 33, *Lienau* 23, *Jouanna,* La nature 84.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

24,11 γε: τις J
26,12 διαφέρουσα: διαφέρουσιν J
28,18 παντοίην ἐλίσσουσα: παντοίην ἐννοέουσα cett., ἐννοέουσα παντοίην J
30,14 καταφέρονται: κατασκάπτονται J
33,11 οἱ δὲ ἐς ἀργίην καὶ ῥαθυμίην om. J
34,5 post ψῆφοι add. καὶ μάλα ἐοικότες J
36,17 ἢ λήγοι om. J.

Αντίστοιχα, και ο L παρουσιάζει διαχωριστικά λάθη, όπου οι J και W διασώζουν τη γραφή του αρχετύπου I[1]:

6,12 τύχης: τέχνης L
14,9 ἕκαστον: ἑκάστου L
22,10 ante ἡμεῖς add. καὶ L
27,11 ὑπὸ τῆς ἀσελγείης: ἀπὸ τῆς ἀσελγείης L
28,1 αὐτόν: αὐτὴν L
36,8 ἐπισκοτεῖ: ἐπισκοπεῖ L
36,12 μὲν om. L.

Με βάση τα παραπάνω πρέπει να κρίνουμε ότι ο L δεν μπορεί να είναι πηγή για τον W, γιατί ο W δεν έχει κληρονομήσει τα χαρακτηριστικά του λάθη[2], αλλά ούτε και για τον J,

---

1. Όσον αφορά την ακριβέστερη σχέση των τριων χφφ οι διάφοροι μελετητές υποστηρίζουν τα εξής: Οι *Polack* 54, *Preiser* 374 κ. ε., *Jouanna*, La nature 84, και (με επιφυλάξεις) *Potter*, Krankheiten 34, ότι και τα τρία χφφ είναι απόγραφα του ίδιου προτύπου, που αντέγραψαν ανεξάρτητα μεταξύ τους. Οι *Grensemann*, Achtmon. 17, *Poeppel* 160 κ.ε., *Lienau* 24 και (με επιφυλάξεις) *Potter*, Krankheiten 34, ξεχωρίζουν την πηγή του J από την κοινή πηγή των L, W. Διαφορετικά κρίνουν οι *Rivier*, 144 κ.ε. (ότι ο J κατάγεται από ένα χαμένο πρότυπο κοινό με του F, ότι ο L κατάγεται από τον J κι απ' αυτόν ο W), *Wittern*, XXV κ.ε. (ότι οι F, J, L αντιγράφουν, ανεξάρτητα μεταξύ τους, από μια κοινή πηγή και ότι ο W είναι απόγραφο του L), *Byl*, Du Régime 78 (ότι ο L δίνει ένα κείμενο ενδιάμεσο στους I και J και, σκέφτεται, ότι ο L κατάγεται από το πρότυπο από το οποίο κατάγεται και ο J).

2. Αντίθετα με όσα υποστηρίζει στο La nature 84, αργότερα ο *Jouanna*, Maladies 114, ακολουθεί την άποψη ότι ο W κατάγεται από τον L.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

αν υποθέσουμε πως τα λάθη του L θα υπήρχαν και σε έναν πρόγονό του, αρχαιότερο κώδικα από τον J.

Ωστόσο, έχουμε μία περίπτωση όπου οι J, L παραδίδουν από κοινού μια λανθασμένη γραφή, έναντι της ορθής γραφής, που παραδίδουν οι I και W: 25,12 *ὀρθῶν* om. J L, και ακόμη μια άλλη περίπτωση, όπου οι L, W παραδίδουν από κοινού τη λανθασμένη γραφή, έναντι της ορθής που διατηρεί ο J από τον I: 27,17 *τοῖσιν* om. L W.

Μια περαιτέρω ένδειξη ότι ο W δεν είναι απόγραφο κανενός από τους άλλους δύο παλαιότερους κώδικες είναι το γεγονός ότι σε τρία χωρία διασώζει μόνον αυτός τη γραφή που θα είχε ο κοινός υπαρχέτυπος των F, J, L, W, γιατί ο W συμφωνεί με τον F[1]:

8,20 αὐτάς: αὐτοὺς F W
35,16 εἴη δεδημιουργημένα: ἐπιδεδημιουργευμένα F W
36,12 προσέχοντα: πρόσχοντα F W (προσχόντα J).

Με τη σειρά του και ο W έχει διαχωριστικά λάθη, όπου οι J, L διασώζουν τη γραφή που έχουν κληρονομήσει από τον I:

6,4 ὠτακουστεῖ om. W
7,9 ante ἴησις add. ἡ W
8,5 τὴν om. W
8,16 μοι om. W
11,17 ἔχων om. W
12,6 ante ἀρετῆς add. τῆς W
14,7 αὐτῷ om. W
16,11 ὁ καί: καὶ ὁ W
18,18 τὸ om. W
23,9 μὲν φύσει: φύσει μὲν W
27,17 τοῖσιν om. W
29,8 ὑπόδειγμα: ὑποδείγματα W
35,6 τοὺς om. W.

1. Παρόμοιες συμφωνίες του W με τον F που διαπιστώνει στον 'Προρρητικό' η *Polack* 59 τις εξηγεί με την υπόθεση ότι υπάρχει contaminatio στον W από τον F.

Ενώ δεν είμαστε σε θέση να εντοπίσουμε τους κώδικες από τους οποίους έχουν δεχθεί contaminatio τα άλλα χφφ αυτής της ομάδας, μπορούμε να εικάσουμε πως ο W είναι επηρεασμένος[1] από την οικογένεια των μεγάλων επιστολαρίων (E), και μάλιστα από τον Paris. 2755 (σ). Τα στοιχεία που συνηγορούν σ' αυτήν την άποψη είναι:

18,14 οἰκεῖον W E (b V U): οἰκειοῖ I J L cett.
21,4-5 δακρυόντων I J L cett.: δακρύων W E
26,16 ἀποδόμενοι I J L cett.: ἀποδιδόμενοι σ χ W
31,9 ἐπιτείνω I J L cett.: ἐπιτενῶ W E.

Με βάση την εικόνα του υλικού που πραγματευθήκαμε πιο πάνω πρέπει να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι τα χφφ J L W προέρχονται ανεξάρτητα μεταξύ τους από μια κοινή πηγή[2].

Ne, Plut 60,4, Cant

Στην ομάδα των J, L, W πρέπει να εντάξουμε ακόμη τρία χφφ, τους Ne, Plut 60,4 και Cant[3]. Από αυτά οι Ne και Plut 60,4 περιέχουν ένα μέρος από τη συλλογή των επιστολών, τις επιστολές 10, 11, 12, 13 και 18, και παρουσιάζουν, εκτός από ορισμένα συνδετικά λάθη του I και των απογράφων του, ένα μέρος από τα χαρακτηριστικά

1. Η *Wittern* XXVI, παραδέχεται ότι ο γραφέας του W M. Fabius Calvus αξιοποίησε και άλλες πηγές, και μάλιστα ότι επέφερε ο ίδιος πάνω στο κείμενό του διορθώσεις, για τις οποίες είχε ως πηγή του τον J· πβ. και *Rivier* 145.

2. Για τον L_1, δηλ. για την κατάταξη του L όσον αφορά το μέρος του που περιέχει τις επιστολές 19, 20, 21, 22, 23 και 24, θα αναφερθούμε πιο κάτω, όταν θα συζητήσουμε για τον D_1.

3. Απ' όσο μπορέσαμε να ερευνήσουμε, δεν έχει γίνει ως τώρα κανένας συσχετισμός αυτών των χφφ. Και η σχετική βιβλιογραφία είναι πτωχή. Για τον Ne έχει γίνει μια κατάταξη ανάμεσα στα χφφ που παραδίδουν τα 'Ελληνικά' του Ξενοφώντα από τον *Jackson* 184 κ.ε. και δυο άλλες αναφορές, μάλλον παλαιογραφικού και κωδικολογικού χαρακτήρα, από τους A. *Diller*, Autographs 40, και *van Regemorter* 14. Για τον Plut 60,4 βλ. *Drerup* 9 και 23 και *Mihaescu* 681κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

λάθη ή τις γραφές της ομάδας των J, L, W. Στη συνέχεια τα χφφ αυτά συμφωνούν μόνο με τον J στη γραφή: 7,21 *τὴν* om. J, Ne, Plut 60,4, μόνο με τον Cant στις γραφές: 36,3 *ὦ* om. Cant, Plut 60,4, Ne, 36,6 ante *διανοίην* add. *τὴν* Cant, Plut 60,4, Ne και μόνο με τον W στο: (36,7) *γεγενημένην*: *γενομένην* W, Plut 60,4, Ne. Ο Ne που είναι αρχαιότερος από τον Plut 60,4 συμφωνεί μόνο με τον J στο 12,14: post *μέχρις* add. *ἄν* J, Ne. Τα δύο αυτά χφφ διακρίνονται από τα άλλα με τα εξής συνδετικά τους λάθη:

6,12 σοι om. Ne Plut 60,4
7,7 ὥς που: ὥσπερ Ne Plut 60,4
12,5 νομιζομένην: δοκοῦσαν Ne Plut 60,4
35,17 post μὲν add. οὖν Ne Plut 60,4
36,9 post γὰρ add. ὡς Ne Plut 60,4
36,12-13 ἐφιστάντα: ἐφιστῶντα Ne Plut 60,4
37,1 εὑρήσεις: εὑρήσει Ne Plut 60,4.

Παραπέρα είμαστε σε θέση να κρίνουμε ότι ο Plut 60,4 δεν αντιγράφει τον Ne, γιατί έχει τη σωστή γραφή ή τη γραφή του I, εκεί που ο Ne έχει δικά του διακριτικά λάθη:

6,8 ταχὺς Plut 60,4 cett.: ταχὺ Ne
7,8 ᾧ Plut 60,4 cett.: ὡς Ne
12,14 post μέχρις add. ἂν Ne,

και για τον ίδιο [λόγο ούτε ο Ne μπορεί να προέρχεται από έναν χαμένο πρόγονο του Plut 60,4:

6,3 ἠέρα Ne cett.: ἠέρεα Plut 60,4
6,10 δόξης Ne cett.: δόξαις Plut 60,4
12,5 γε om. Plut 60,4.

Η εικόνα αυτή μας κάνει να υποθέσουμε ότι οι Ne και Plut 60,4 κατάγονται από ένα χαμένο χφ, που είχε αντιγράψει από την ίδια πηγή από την οποία προέρχεται ο αρχέτυπος των J, L, W. Αυτός μάλιστα, όπως είπαμε πιο πάνω, είχε διπλές γραφές.

Ένα άλλο χειρόγραφο, ο Cant, περιέχει ένα μόνο μέρος των επιστολών: ένα κομμάτι της 17 επιστολής, από το

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

(21,12) *γὼ δὲ ὑμεῖς*... ως το τέλος της, και από την αρχή της 18 ως το *ἰητρεύειν* (36,18). Αν και το κείμενο που παραδίδει ο Cant δεν είναι μικρό, ωστόσο δεν είμαστε σε θέση να προσδιορίσουμε με ακρίβεια τη θέση του, γιατί φαίνεται πως ο κώδικας αυτός έχει αναμίξει στο κείμενό του γραφές πολλών ομάδων από τους απογόνους του I. Το βέβαιο είναι ότι κι αυτός είναι απόγραφο του I, αφού μαρτυρεί όλα τα χαρακτηριστικά λάθη της ομάδας του I που περιέχονται στο κείμενο που έχει διασώσει.

Παρόλες τις γραφές που έχουν αναμιχθεί στο κείμενό του, ύστερα από διαδοχικές επεξεργασίες[1], μερικά στοιχεία ίσως μπορούν να ευκολύνουν κάποιαν ακριβέστερη τοποθέτησή του. Ο κώδικας αυτός έχει μερικές γραφές, πάντα λανθασμένες, που μπορούν να μας δείξουν ότι πρέπει να κατάγεται από τον ίδιο υπαρχέτυπο, από τον οποίο κατάγονται οι F, J, L, W, Ne, Plut 60,4:

26,1 πολλῷ χρόνῳ ταύτην: πολυχρονίω ταύτην I R Ur D, πολυχρονίως ταύτην Cant F J L W

26,5 ἀβωλόκοπον ποιέοντες: αἰεὶ βωλοποιέοντες I R Ur D, αἰεὶ βώλοποι ἐόντες Cant F J L W

33,12 σπουδὰς I R Ur D: σπονδὰς Cant F J L W.

Το κυριότερο είναι ότι ο Cant συμφωνεί, όπως αναφέραμε, με τους Ne και Plut 60,4 σε δύο γραφές, που σίγουρα είναι λανθασμένες:

36,3 ὦ om. Cant Ne Plut 60,4

36,6 ante διανοίην add. τὴν Cant Ne Plut 60,4.

Με αφορμή τις δύο αυτές γραφές, που είναι συνδετικά

1. Πέρα από τις επιδράσεις που έχει δεχθεί από την άλλη ομάδα των απογράφων του I (π.χ. 25,11 *ἐγὼ δὲ ναί· ὁ δὲ γελῶ τὰ ἀνθρώπου*, βλ. παραπ. σελ.168) ο Cant έχει πάρει γραφές, που σήμερα μαρτυρούνται στον U: 21,12 *αὐτόθι*, 29,12 *ἐπιβουλῆς*, 34,14 *ἀνθρωπίνης φύσιν*, στον V: 22,1 *οὐνομαστὶ μὴ προσείπέ μοι*, και στον b: 25,8 *ἰθι*. Προφανώς ο Cant οφείλει τις γραφές αυτές σ' έναν πρόγονο των παραπάνω χφφ, ο οποίος θα είχε διπλές γραφές· βλ. παραπ. σελ. 112.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τους λάθη, πρέπει να υποθέσουμε πως οι συγγένειες του Cant με τους Ne και Plut 60,4 θα ήταν πολύ μεγαλύτερες, αν οι κώδικες αυτοί μας είχαν διασώσει ένα εκτενέστερο κοινό κείμενο, και δε συνέπιπτε αυτό που μας έχουν διασώσει μόνο σε ένα μέρος της 18 επιστολής.

Ώστε πρέπει να δεχθούμε πως ο Cant προέρχεται από την ίδια πηγή, από την οποία κατάγεται το πρότυπο των Ne και Plut 60,4.

Vat 112

Στην ίδια ομάδα πρέπει να εντάξουμε και τον Vat 112, ένα χφ που περιέχει ένα μικρό τμήμα των επιστολών (μέρος της 17 = 25,15 κ. ε., τη 18, και την αρχή της 19 = ως το *ἀνάγκη*, 37,6). Το βέβαιο είναι ότι ο Vat 112 είναι απόγραφο του I, γιατί παρουσιάζει, εκτός από τα χαρακτηριστικά λάθη του I, το μεγάλο χάσμα του (37,6-402,14 Litt.). Όπως συμβαίνει με πολλά απόγραφα του I, έτσι και ο Vat δεν αφήνει να προσδιορίσουμε με ακρίβεια τη θέση του μέσα στην ομάδα των απογράφων του I[1], εξαιτίας των πολλών επεξεργασιών που φαίνεται ότι έχει υποστεί. Αν και παρουσιάζει αρκετές συγγένειες με την υποομάδα των R, Ur, D, δεν μπορούμε να τον εντάξουμε εκεί, γιατί τα κοινά του στοιχεία μ' εκείνους τους κώδικες είναι 'διορθώσεις', ενώ, αντίστοιχα, μαρτυρεί ορισμένα λάθη ή γραφές απο κοινού με τους F, J, L, W (ενδεχ. και Ne, Plut 60,4, Cant), που έχει μαζί τους κληρονομήσει από τον I ή από κάποιον κοινό τους πρόγονο:

27,3-4 ἀλληλοκτονέουσιν: ἀλληλοκτονεύουσι Vat 112 I F J L W
28,5 ὁμοίως: ὁμοίων Vat 112 I F J L W
28,13 φρενήρει: φρενήρη Vat 112 I F J L W
30,9 ἀσθμαίνοντες: ἀσθεμένοντες I, ἀσθεμαίνοντες

1. Απ' όσο είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, δεν έχουν ερευνηθεί οι συγγένειες ούτε αυτού του χφ. Για όλη τη σχετική βιβλιογραφία βλ. *Canart-Peri* 373.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Vat 112 F

34,1 θεοῖσιν ἢ τύχη: εἰ τύχοι θεοῖς R Ur D, θεοῖς εἰ τύχοι Vat 112 J L W

34,14 ἀνθρωπίνης φύσιος: ἀνθρωπίνην φύσιν R Ur D, ἀνθρωπίνης φύσεως Vat 112 I F J L W.

Πρέπει όμως να σημειώσουμε ότι ο Vat 112 έχει κληρονομήσει απο τον I, όπως και ο F (καθώς και οι R, Ur, D), τη λανθασμένη γραφή 30,11: *ἀναιδείης*, αντί της σωστής *ἀναιδείῃ* που έχουν οι J, L, W, προφανώς ύστερα από διόρθωση του αρχετύπου τους.

Το παραπάνω υλικό μας υποχρεώνει να δεχτούμε ότι ο Vat 112 προέρχεται από τον ίδιο κοινόν υπαρχέτυπο, από τον οποίο προέρχονται αφενός ο F και αφετέρου οι Ne, Plut 60,4, Cant και J, L, W. Ύστερα, ο Vat 112 δε μετέχει σε κανένα από τα συνδετικά λάθη των J, L, W ούτε και των Cant, Ne, Plut 60,4 ή, μόνο, των Ne, Plut 60,4. Από τις 'διορθώσεις' στις οποίες ο Vat 112 συμφωνεί με τους J, L, W έναντι της γραφής του F, δε συνάγεται ότι ο Vat 112 προέρχεται από το ίδιο πρότυπο από το οποίο προέρχονται και οι J, L, W (ενδεχ. και οι Ne, Plut 60,4 και Cant), γιατί σ'αυτές τις διορθώσεις συμφωνούν και οι R, Ur, D. Επειδή δε ο Vat 112 έχει και πολλές άλλες συμφωνίες (που είναι όλες διορθώσεις) με τους R, Ur, D (ενδεχ. και H), είναι λογικό να υποθέσουμε ότι και τις πρώτες και τις δεύτερες τις οφείλει σε contaminatio από κάποιον από τους παραπάνω κώδικες. Αντίθετα, ο Vat 112 δε συμφωνεί σε κανένα από τα συνδετικά λάθη των R, Ur, D, H. Μάλιστα, σε όλες σχεδόν τις γραφές-διορθώσεις, τις οποίες ο Vat 112 οφείλει σ' αυτούς, συμφωνούν και οι τρεις αυτοί κώδικες, ώστε θα ήταν λογικό να δεχτούμε ότι ο Vat 112 οφείλει τις γραφές αυτές στον κοινό πρόγονο των R, Ur, D, H. Όταν όμως λάβουμε υπόψη μας ότι ο Vat 112 παραλείπει μαζί με τον H το *καὶ (ἀβέβαιος)* του 36,4, πρέπει να υποθέσουμε ότι οι contaminationes προέρχονται από ένα χαμένο χειρόγραφο, ενδιάμεσο του κοινού αρχέτυ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

που των R, Ur, D, H[1] και του υπαρχέτυπου των R, Ur, D.

Το συμπέρασμά μας είναι ότι ο Vat 112 αντιγράφει ανεξάρτητα τον κοινό πρόγονο (απόγραφο του I) των F και Ne, Plut 60,4, Cant, J, L, W.

F, G

Όπως γράψαμε και παραπάνω (σελ.159), ο F είναι το χφ εκείνο που μένει πολύ πιστό στο κείμενο του I. Αυτό δεν οφείλεται μόνο στο γεγονός ότι ο γραφέας του ήταν πολύ προσεκτικός, αλλά κυρίως στο ότι ο κώδικας δεν έχει δεχθεί contaminatio[2], όπως συμβαίνει με τους περισσότερους απογόνους του I. Ωστόσο και ο F έχει μερικά διαχωριστικά λάθη, με τα οποία διαφοροποιείται από όλα τα άλλα απόγραφα του I, ακόμη και από την υποομάδα των J, L, W, Ne, Plut 60,4, Cant, ο αρχέτυπος των οποίων προέρχεται από ένα χαμένο χφ που ήταν πηγή και για τον F.

Το χαρακτηριστικότερο λάθος του F, πέρα απο τα άλλα, είναι το ότι παραλείπει τους τίτλους (ή τις προσφωνήσεις) των επιστολών, καθώς και το αρχικό γράμμα του κειμένου τους. Αυτό συμβαίνει, προφανώς, γιατί ο γραφέας άφησε αυτά τα κενά, με την πρόθεση να επανέλθει αργότερα και να τα συμπληρώσει με χρωματιστό μελάνι. Όμως για κάποιον λόγο δεν επανήλθε, και έτσι τα σημεία αυτά παρέμειναν κενά. Τα χαρακτηριστικά-διαχωριστικά λάθη του F είναι τα εξής:

6,4 ὀρνέων: νέων F
8,20 αὐτάς: αὐτοὺς F
12,4 ἀλλ' ἀμετρίην: ἀλλὰ μετρίην F

---

1. Για το χφ αυτό βλ. παρακ., όπου γίνεται λόγος για την ομάδα των R, Ur, D, H.

2. Όλες οι «γλώσσες» που απαντούν στα περιθώρια και τα διάστιχα του F είναι γραμμένες από ένα β' χέρι. Για το 'Περὶ κρισίμων ἡμερῶν' ο *Preiser* 36† έδειξε ότι τα σχόλια και οι 'διορθώσεις' του F προέρχονται από ένα μεταγενέστερο χέρι και με την άποψη αυτή συμφωνούν και οι άλλοι μελετητές αυτού του χφ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

13,3 ἐκκόπτοιτο: ἐπισκόπτοιτο F
14,12 ὕστερον: τυχόντα J L W, τυχὸν F
15,19 οἷον: μόνον E I et apogr., μόνον om. F
16,6 μένει: μένειν F
25,11 ἕνα γελῶ τὸν om. (spatio relicto) F
28,2 ἔσφηλε: ἔσφηλες F
28,18 ἀρηρυίῃ: ἀρηρείῃ F
30,9 ἀσθμαίνοντες: ἀσθεμένοντες I, ἀσθεμαίνοντες F
35,16 δεδημιουργημένα: ἐπιδεδημιουργημένα I, ἐπιδεδημιουργευμένα F.

Πολύ στενή συγγένεια με τον F δείχνει ο G. Η σχέση του G με τον F έχει εξηγηθεί διαφορετικά από τους διάφορους ιστορικούς του κειμένου του ιπποκρατικού Corpus[1]. Γιατί είναι αλήθεια πως το υλικό που είχαν εκείνοι στη διάθεσή τους από τα άλλα ιπποκρατικά έργα και με βάση το οποίο είχαν ερμηνεύσει τη σχέση των δύο κωδίκων, δεν μπορεί να δείξει με βεβαιότητα αν ο G είναι άμμεσο ή έμμεσο απόγραφο του F, ή αν οι F, G αντιγράφουν από την ίδια πηγή, ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλον. Πριν προχωρήσουμε σ' αυτές τις διευκρινήσεις, πρέπει να τονίσουμε ότι ο G επαναλαμβάνει όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά λάθη του F, εκτός από το *ἀσθεμαίνοντες* (30,9), το οποίο έχει διορθώσει σωστά σε *ἀσθμαίνοντες*. Εκτός από τη συμφωνία των χφφ στα παραπάνω διακωριστικά λάθη, η στενή τους σχέση επιβεβαιώνεται και με τη συμφωνία τους σε άλλα λάθη, τα οποία ο F έχει κληρονομήσει από τον I, μόνον αυτός ή μαζί με κάποιον άλλον κώδι-

1. Πρώτος ο *Littré* I, 527 υποστήριξε ότι οι F και G προέρχονται από μία κοινή πηγή. Στηριζόμενη στα σχόλια και τις άλλες διορθώσεις που έχουν και τα δύο χφφ, των οποίων κοινή πηγή βρίσκει πως είναι ο I, ακολουθεί τον *Littré* και η *Polack*. Η πλειονότητα όμως των μελετητών δέχεται ότι ο G έχει αντιγράψει τον F και μάλιστα τον διορθωμένο F (F^2): *Ilberg*, Überlieferung 456 κ.ε., *Rivier* 134, *Alexanderson*, Prognost. 112, *Grensemann*, Achtmon. 15, *Poeppel* 170 κ.ε., *Lienau* 22 κ.ε., *Jouanna*, La nature 83 κ.ε., *Potter*, Krankheiten 38 κ.ε., *Wittern* XXIII.

κα, απόγραφο του I, ή σε λάθη τα οποία ο F οφείλει στον κοινό υπαρχέτυπο των F, J, L, W. Τα σημαντικότερα απ' αυτά τα λάθη είναι:

7,4 κεχωρηκόσιν: κεχωρηκὸς F G J L
16,15 προγόνων: πρόγονον F G K
20,12 λεπτόρρυτον: λεπόρρυτον I F G
21,11 ἐπέσειεν: ἐπέσεισεν I F G.

Εκτός απ' αυτά, ο G συμμετέχει, όπως είπαμε, και σε έναν μεγάλο αριθμό λαθών του F, στα οποία όμως ο F συμφωνεί και με μερικούς από τους άλλους απογόνους του I. Το ενδιαφέρον εδώ είναι ότι με όποιους κώδικες και σε όσα λάθη τους συμφωνεί ο F, με τους ίδιους και στα ίδια ακριβώς λάθη συμφωνεί και ο G.

Όπως ο F, έτσι και ο G είχε παραλείψει στο κείμενό του τους τίτλους (ή τις προσφωνήσεις), καθώς και το αρχικό γράμμα του κειμένου των επιστολών. Όμως αυτά είναι συμπληρωμένα ύστερα, μάλλον από ένα δεύτερο χέρι, 'ἐξ ἀντιβολῆς' από κάποιο άλλο χειρόγραφο[1].

Ωστόσο, μερικά άλλα λάθη του F δεν τα επαναλαμβάνει ο G[2].

Από την εικόνα που δώσαμε πιο πάνω προκύπτει βέβαια η άμεση σχέση του G με τον F, δεν προσφέρεται όμως κανένα στοιχείο που να δηλώνει με ασφάλεια ότι ο F είναι το πρότυπο του G και ότι δεν αντιγράφουν και οι δύο κώδικες από μια κοινή πηγή.

---

1. Διορθώσεις στον G απο ένα β' χέρι αναγνωρίζουν και οι *Jouanna,* La nature 83 (ο οποίος, μάλιστα, υποθέτει πως αυτές προέρχονται από τον M), *Lienau* 23, *Potter* 38 κ.ε. (εντοπίζει και τρίτο χέρι που έχει ως πηγή τον M, ενώ για το β' χέρι υποθέτει πως είναι το ίδιο με το β' χέρι του F), *Wittern* XXIV (δέχεται κι αυτή ένα γ' χέρι, ως πηγή δε του β' χεριού υποδεικνύει τον M).

2. Όμως αυτά είναι τέτοια που εύκολα θα μπορούσαν να διορθωθούν από οποιονδήποτε προσεκτικό γραφέα. Το ίδιο παρατηρεί για το έργο 'Περὶ ὀκταμήνων' και ο *Grensemann,* Achtmon. 15 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Παρόλα αυτά όμως, σε αντίθεση με τα άλλα ιπποκρατικά έργα, το κείμενο των επιστολών μας προσφέρει μερικά στοιχεία, χάρη στα οποία μπορούμε να κρίνουμε ότι ο G είναι σίγουρα απόγραφο του F. Πρώτα-πρώτα, πολλές από τις γραφές του F, γραμμένες στα διάστιχα από ένα δεύτερο χέρι (πρόκειται για εξαττικισμούς ή απλουστεύσεις της Κοινής), έχουν περάσει στο κείμενο του G[1]. Εκείνο όμως που δεν αφήνει καμιά αμφιβολία για το ότι ο G αντιγράφει τον F, είναι το ότι ο G παραλείπει το κείμενο (24, 12-13): *ἄλλο τι χέρειον, ἢ τοὔμπαλιν γάμους ἢ πανηγύριας ἢ τεκνογονίην ἢ μυστήρια ἢ ἀρχάς*. Αυτό το κείμενο που παραλείπει ο G καταλαμβάνει στον F ακριβώς μια σειρά. Δηλαδή, το μάτι του γραφέα, μετά την ολοκλήρωση της αντιγραφής της προηγούμενης σειράς του F, πήδηξε μια σειρά και άρχισε να αντιγράφει την παρακάτω: *καὶ τιμὰς* κλπ[2].

Όσον αφορά τώρα το ζήτημα, αν ο G είναι άμεσο ή έμμεσο απόγραφο του F, είμαστε υποχρεωμένοι να δεχθούμε πως ανάμεσά τους έχει μεσολαβήσει ένα άλλο χειρόγραφο, γιατί στον G είναι «διορθωμένα» μερικά λάθη ή διαφορετικές γραφές του F, όπως π.χ.,

10,17 ἐσπουδακόσι: ἐσπουδακὸς F, ἐσπουδακόσι G

12,13 σε: σοῦ F, σε G

23,6 ἔφη...ὁκόσα ὁρῇς: ἔφη ὁκόσα ὁρῇς F, ὁκόσα ἔφη ὁρῇς G[3].

Μετά τις παραπάνω αναλύσεις και τη διευρύνηση των σχέσεων ανάμεσα στα χφφ που αποτελούν την πρώτη ομάδα των απογράφων του I, πρέπει να καταλήξουμε στο παρακάτω στέμμα:

---

1. Βλ. *Preiser* 36† και τους περσότερους από τους μελετητές που δέχονται την εξάρτηση του G από τον F.

2. Το κείμενο αυτό συμπληρώθηκε στο περιθώριο του G αργότερα από το β' χέρι (G[2]), που το πήρε από κάποια άλλη πηγή. Όμως κατά λάθος ο β' γραφέας έγραψε πάλι το ἢ, πριν τη λέξη ἄλλο, γιατί δεν επρόσεξε ότι υπήρχε μέσα στο κανονικό κείμενο.

3. Βλ. παραπ. σελ. 176.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

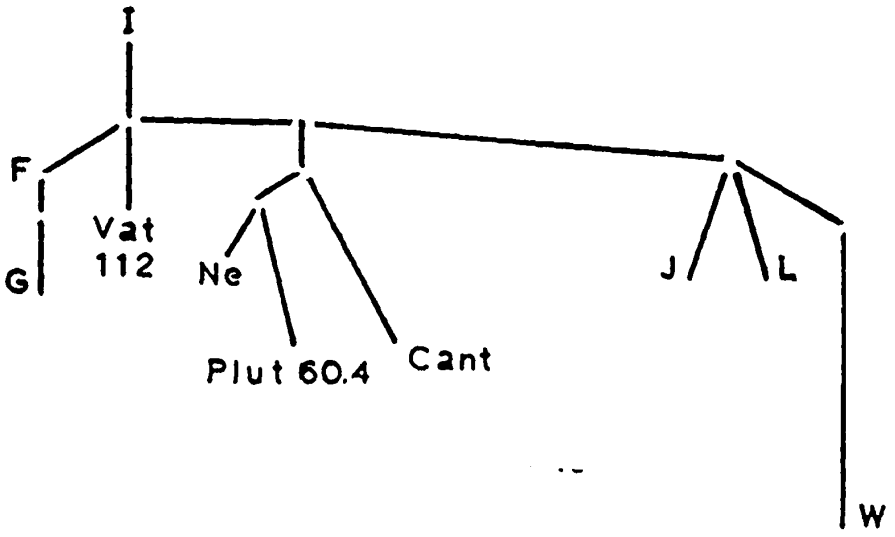

R, Ur, D, K, H, Vind 24

Όπως προειδοποιήσαμε στην αρχή, όταν ξεκινήσαμε την κατάταξη των απογράφων του I, το κείμενο που παραδίδουν οι κώδικες αυτοί, με εξαίρεση τον F, έχει υποστεί πολλές διορθώσεις, τις οποίες έκαναν οι λόγιοι γραφείς ή κάτοχοι των χφφ με βάση τις προσωπικές τους εικασίες ή ύστερα από αντιβολή με άλλα χφφ. Σε μεγαλύτερο βαθμό από όλους αυτούς τους κώδικες έχει υποστεί διορθώσεις, και μάλιστα σε διάφορους χρόνους, ο H, ώστε είναι πολύ δύσκολη η κατάταξή του[1]. Από τη μελέτη των συνδετικών γραφών των απογράφων του I φάνηκε πως και ο H είναι απόγραφο του I, άσχετα αν παραδίδει και τη συνέχεια της 19 επιστολής[2]. Για τις λεπτομέρειες που αναφέρονται σ' αυτό το θέμα όμως θα μιλήσουμε στο τέλος αυτού του κεφαλαίου. Προς το παρόν πρέπει να τονίσουμε πως οι αθρόες διορθώσεις που παρατηρούνται πάνω στον H έχουν περιπλέξει τη θέση του μέσα στο στέμμα. Αρκεί να αναφέρουμε πως ο κώδικας αυτός συμφωνεί από την άλλη ομάδα με τους J, L,

1. Βλ. *Grensemann,* Heil. Krankh. 44, *Lienau* 32, *Potter* 24, *Alexanderson* 104 κ.ά.

2. Ένα σημαντικό ερώτημα, στο οποίο δεν έχει δοθεί σύμφωνη απάντηση από τους προηγούμενους μελετητές της ιπποκρατικής συλλογής, είναι το αν ο H (και ο R, που θεωρείται επικεφαλής της ομάδας R, Ur, D) είναι απόγρα-

W σε πολλές γραφές, ενώ δε δείχνει καμιά σχέση με τον Γ, ώστε εύκολα θα μπορούσε κάποιος να παρατηρήσει πως ο Η κείται κάπου ανάμεσα στους R, Ur, D και J, L, W. Πρέπει όμως να προλάβουμε από τώρα να πούμε πως αυτές οι συμφωνίες του Η με τους J, L, W αφορούν πάντα τη σωστή (ή τη σωστότερη) γραφή, και δεν είναι ποτέ λάθος έναντι της παράδοσης του Ι· απλώς είναι 'διορθώσεις' που εύκολα μπορούν να γίνουν. Μερικά παραδείγματα:

1,13 λῦε H J L W: λύεται I
7,5 προτερήσειν H J L W: προτέρησιν I
9,16 ἐλέπολις H J L W: ἑλεπόλεις I
17,12 ἐμψυχότερον H J L W: ἐμψυχρότερον I
17,17 αὖ H J L W: ἂν I
26,9 ἑωυτέων H: ἑαυτέων J L, αὐτέων I
27,8 ἠπείρων H J L W: ἤπειρον I
30,11 ἀναιδείῃ H J L W: ἀναιδείης I.

Βεβαίως ο Η συμφωνεί κατά τον ίδιο τρόπο και με τους R, Ur, D σε γραφές που δεν είναι λάθη, αλλά 'διορθώσεις',

---

φα του Ι ή όχι. Αν και πιο κάτω θα έχουμε την ευκαιρία να αναφερθούμε με λεπτομέρειες σ' αυτό το θέμα, κρίνουμε απαραίτητο να σημειώσουμε από τώρα τη γενικότερη θέση στην οποία έχει οδηγήσει η ως τώρα έρευνα. Ότι και τα δύο αυτά χφφ προέρχονται από τον Ι (με τη μεσολάβηση ενός κοινού υπαρχέτυπου) συμπεραίνουν από τα στοιχεία που έχουν στη διάθεσή τους οι *Grensemann*, Diss. 18 και Achtmon. 25 κ.ε., *Polack* 62 κ.ε., ενώ ο *Jouanna*, La nature 85 κ.ε., καταλήγει στο ότι ο Η κατάγεται από τον Ι, επειδή δεν έχει τα χαρακτηριστικά λάθη κάποιας ομάδας του Ι), όχι όμως και ο R (ο οποίος προέρχεται από τον Μ, μέσω μιας κοινής με τον Ι πηγής). Ότι οι Η, R δεν προέρχονται από τον Ι (αλλά από τον Μ ανεξάρτητα ή μέσω μιας κοινής πηγής) υποστηρίζουν οι περισσότεροι μελετητές: *Lienau* 26 και 29, *Potter* 23 κ.ε., *Wittern* XXXII κ.ε., *Byl*, Du Régime 75, *Poeppel* 150 κ.ε., *Preiser* Vt κ.ε., *Raupach* 98 και (αντίθετα τώρα) *Grensemann*, Gynäkologie 69 κ.ε., και Heil. Krankh. 44 κ.ε. Μια ιδιαίτερη θέση παίρνει απέναντι σ' αυτό το ζήτημα ο *Grensemann* στο Colloqu. Par. 197, όπου παράγει τον R από τον Ι (ενώ για τον Η υποθέτει ένα πρότυπο κοινό με το πρότυπο του Ι), και ο *Alexanderson* 104 κ.ε., που συμπεραίνει ότι ο R προέρχεται από τον Η.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

έναντι της κοινής γραφής (που συνήθως είναι λανθασμένη) του I και των άλλων απογράφων του, ώστε έτσι να μη γίνεται σαφές, αν ο H ανήκει στην ομάδα των R, Ur, D ή στην ομάδα των J, L, W:

7,4 κεχωρηκόσιν H R Ur D: κεχωρηκὸς (I)
7,6 προσπέπλεξαι H R Ur D: πρόσπλεξαι I
12,7 τὴν H R Ur D: om. I
13,14 ἐρετμώσας H R Ur D: ἐρευμώσας I.

Όμως έχουμε στη διάθεσή μας δύο βέβαια λάθη, στα οποία συμφωνούν οι H R Ur D, έναντι της σωστής (ή της διαφορετικής) γραφής που παρέχει ο I και όλοι οι άλλοι απόγραφοί του:

15,8 κίστας: κύστας H R Ur D: οἰκιστὰς F J L W, κίστας I
17,9 ὑψηλόφους H R Ur D: ὑψηλολόφους I.

Αν λάβουμε υπόψη όλα τα χαρακτηριστικά και κυρίως τις ιδιαιτερότητες που εμφανίζει αυτός ο κώδικας,— ιδιαίτερα το γεγονός ότι είναι σε μεγάλο βαθμό contaminatus και το ότι δε συμφωνεί ποτέ με τον F, όταν δε συμφωνούν και οι άλλοι κώδικες, — πρέπει να υποθέσουμε ότι ο H και οι R, Ur, D προέρχονται από μια κοινή πηγή. Τότε τις συμφωνίες ('διορθώσεις') των H και J, L, W πρέπει να τις εξηγήσουμε ως contaminatio από τον H. Το αντίθετο, δηλ. να έχει ο H δεχθεί contaminatio από την ομάδα των R, Ur, D, δεν πρέπει να θεωρείται πιθανό[1], γιατί ο H έχει και πολλές άλλες 'διορθώσεις', τόσο πολλές, ώστε δίνεται η εντύπωση πως ο H δεν είναι απόγονος του I. Στην ίδια πιθανότητα οδηγούν και οι πολλές συμφωνίες ανάμεσα στις δύο ομάδες (J, L, W και R, Ur, D), έναντι της γραφής του F — αν και θα μπορούσε, εύλογα, να δοθεί η εξήγηση πως οι R, Ur, D και J, L, W, H προέρχονται από κάποιον κοινό υπαρχέτυπο, έναντι του F, ο οποίος F θα έπρεπε να έχει αντιγράψει από τον I α-

1. Κάτι τέτοιο υποθέτουν οι *Jouanna*, La nature 85 κ.ε., *Preiser* VI†.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νεξάρτητα από τον κοινό υπαρχέτυπο των άλλων κωδίκων—: και σ' αυτήν τη σχέση των δύο ομάδων συνέβαλε ο H, ο οποίος πρέπει να θεωρείται ως ένα συσχετιστικό χφ, δηλ. χειρόγραφο που ανήκει στην ομάδα των R, Ur, D, αλλά έδωσε γραφές και στους J, L, W, ώστε έτσι να οδηγήσει σε μια φαινομενική προσέγγιση τις δύο διαφορετικές ομάδες. Τα κυριότερα παραδείγματα αυτής της σχέσης είναι:

3,13 χρυσὸν I F: χρυσίον H J R cett.
6,18 θεραπεύσεις H J R cett.: θεραπεύεις I F
8,7 θορυβεῖσθε H J R cett.: θορυβεῖσθαι I F
9,3 διαδέδυκεν H J R cett.: διαδέδοικεν I F
14,20 δν H J R cett.: ὧν I F
16,1 οὐκ ἀκαλλής: οὐκ ἄλλη H J R cett., οὐκ ἄλλης I F
18,16 ἀλεξήσιος H J R cett.: ἀλεξίσηος F I
20,4 ἦειν H J R cett.: εἶην I F
21,11 ἐπέσειεν H J R cett.: ἐπέσεισεν I F
22,10 φράζε: φράζεο H J R cett., φράζαιο I F
23,5 ἥτις H J R cett.: εἴ τις I F
28,3 ἢ add. ante μὴ I F: om. H J R cett.
28,5 ὁμοίως H J R cett.: ὁμοίων I F.

Απόδειξη γι' αυτόν το ρόλο που παίζει ο H ανάμεσα στις δύο ομάδες είναι και το ότι δεν έχουμε ούτε μία περίπτωση που να συμφωνούν οι R, Ur, D και οι J, L, W μεταξύ τους σε γραφές, χωρίς να συμμετέχει σ' αυτήν τη συμφωνία και ο H, εκτός ίσως από τη διόρθωση στερεώτεραι του 17,10:

στερεώτεραι H: στερρότεραι R Ur D J L W, στεραιότεραι I F.

'Ομως κι' αυτό δικαιολογείται, γιατί ο H, όπως είπαμε, είναι contaminatus σε πολλές φάσεις, ώστε να μην αποκλείεται το ρόλο του συσχετιστή να τον έπαιξε ένας χαμένος πρόγονος του H (h).

'Ολα τα παραπάνω σημαίνουν ότι τα συνδετικά λάθη των H και R, Ur, D δεν είναι μόνο τα δύο λάθη που παραθέσαμε

πιο μπροστά, αλλά πολλαπλάσια. Επειδή όμως πολλές από τις κοινές με τους R, Ur, D γραφές του ο H τις μετέδωσε και στην ομάδα των J, L, W, δεν επιτρέπει σήμερα να φανεί καθαρά η μεγάλη συγγένειά του με τους R, Ur, D.

Όπως είπαμε, από τους κώδικες που αποτελούν αυτήν την ομάδα οι R, Ur, D έχουν στενότερη συγγένεια μεταξύ τους[1], γιατί παρουσιάζουν πολλά συνδετικά λάθη:

1,8 τάχος: ταχέως R Ur D
2,1 Κῶ: Κῶς R Ur D
2,3 Κλεομυττάδα: Κλεομυτείδα R Ur D
8,11 ante φύσιν add. καὶ R Ur D
12,20 τῇ τἀνδρὸς ἀπουσίᾳ: τὴν ἀνδρὸς ἀπουσίην I cett.: τῇ ἀνδρὸς ἀπουσίῃ R Ur D
13,17 ἠτίηται: αἰτιᾶται I cett., ἠτιῆται R Ur D
17,6 ἐδύνασο: ἠδύνασο I cett., ἠδύνατο R Ur D
19,8 πρόσθες: πρόσθε I cett., πρόσθεν R Ur D
25,8 δὲ om. R Ur D
25,15 τῆς om. R Ur D
31,5 ἐνιαυσίων: ἐνιαυσιαίων R Ur D
33,5 οἱ δ' ἐν ἱερωσύνῃσιν om. R Ur D
34,1 θεοῖσιν ἢ τύχῃ: θεοῖς εἰ τύχοι I cett., εἰ τύχοι θεοῖς R Ur D
24,13 τῆς σῆς σοφίης: τῇ σοφίῃ R Ur D.

Στη συνέχεια, από τους τρεις αυτούς κώδικες *Ur D* διαπιστώνουμε ιδιαίτερες σχέσεις ανάμεσα στον Ur και τον D, γιατί παραδίδουν κοινά λάθη ή γραφές που δεν τα βρίσκουμε στον R και τα άλλα απόγραφα:

5,13 ἡμετέρων: ἡμέων Ur D
7,6 τέχνην: τύχη Ur D

1. Στο ίδιο συμπέρασμα οδηγούν και τα στοιχεία που επεξεργάσθηκαν οι *Ilberg*, Überlieferung 453, *Grensemann*, Achtmon. 20 κ.ε., 26 κ.ε., *Lienau* 26 και 32, *Polack* 33 και 63, και άλλοι μελετητές.

9,6 ψυχῆς R cett.: τῆς ψυχῆς Ur D
14,17-18 κινδυνεύων καὶ αὐτός...πόλις om. Ur D
15,12 αὕτη: αὐτὴ R cett., αὐτῷ Ur D
16,3 δὲ om. Ur D
17,17 ῥίζαι: ῥίζας Ur D
19,1 Δημοκρίτεω: Δημοκρίτου R cett., Δημοκρίτῳ Ur D
20,6 τείχεος: τείχους R cett., τεῖχος Ur D
22,2-3 ἀγνοίας γάρ...προσηγορίη om. Ur D
22,14 κἀγὼ κατὰ πάντα τάνδρός: κατὰ πάντα τάνδρός κἀγὼ Ur D
31,14 σοι om. Ur D.

Η στενή σχέση των Ur και D τεκμηριώνεται καλύτερα και από το γεγονός ότι και οι δύο κώδικες περατώνουν τις επιστολές με την επιστολή 18 και δεν προχωρούν καθόλου στην αρχή της 19, όπως συμβαίνει με τους κώδικες-απόγραφα του I. Αυτό δεν μπορεί να εκτιμηθεί ως στοιχείο που υποδηλώνει ότι ενδεχομένως οι Ur και D δεν κατάγονται από τον I[1], γιατί, εκτός από τα διαχωριστικά λάθη του I, στα οποία μετέχουν κι αυτοί, οι Ur και D παρουσιάζουν, όπως είδαμε, ιδιαίτερες σχέσεις με τον R, ο οποίος διακόπτει τη 19 επιστολή ακριβώς στο σημείο εκείνο όπου έχει εκπέσει το δίφυλλο του I. Ώστε κάπως αλλιώς πρέπει να εξηγήσουμε το ότι οι Ur και D τελειώνουν με τη 18 επιστολή και αφήνουν κενές μερικές σελίδες:

Ένας κοινός πρόγονος και των τριών κωδίκων[2] βλέποντας πως μετά τη λέξη *ἀνάγκη* της 19 επιστολής συνέχιζε ένα κείμενο εντελώς άσχετο, του *Ἐπιβώμιου*, σημείωσε στο περιθώριο κάτι σχετικό μ' αυτήν την ανωμαλία. Και ο μεν R δεν έλαβε καθόλου υπόψη αυτήν την προειδοποίηση και αντέγραψε κα-

1. Αυτό υποστηρίζουν όσοι μελετητές έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ο R δεν κατάγεται από τον I (βλ. παραπ. σελ. 178 κ.ε.).
2. Βλ. παραχ. στον H.

νονικά το πρότυπό του. Όμως ο κοινός αρχέτυπος των Ur και D, βλέποντας αυτήν την προειδοποίηση στο περιθώριο δεν προχώρησε καθόλου στη 19, παρά σταμάτησε μόλις ολοκλήρωσε την 18 και άφησε ωρισμένες σελίδες λευκές, με την πρόθεση να βρει ένα άλλο πρότυπο και να συνεχίσει. Μια ιδέα αυτής της τακτικής μπορούμε να πάρουμε από τον F, όπου ακριβώς στο σημείο που διακόπτεται η 19 επιστολή ένα μεταγενέστερο χέρι έχει σημειώσει στο περιθώριο: ἐπιβώμιος, για να προειδοποιήσει τον αναγνώστη ότι το κείμενο που ακολουθεί δεν έχει σχέση με τη 19 επιστολή αλλά ανήκει στον Επιβώμιο.

Όσον αφορά τώρα την ειδικότερη σχέση των Ur και D μεταξύ τους είναι λίγο δύσκολο να την ορίσουμε με ακρίβεια. Κι αυτό γιατί ο γραφέας του Ur (του αρχαιότερου κώδικα) φαίνεται πολύ προσεκτικός και, κυρίως, γιατί αυτό το χφ δεν έχει διάστιχες ή παρασελίδιες γραφές από ένα μεταγενέστερο χέρι (ούτε από το πρώτο χέρι), ώστε να είχαμε κάποιες ενδείξεις ότι ο D κατάγεται απ' αυτόν. Όμως ο D έχει μερικές σωστές γραφές, που δεν μπορούν να θεωρηθούν εύκολες διορθώσεις κάποιου γραφέα ή λογίου, έναντι της λανθασμένης γραφής των Ur, R, ή δικά του λάθη που δεν τα βρίσκουμε στον Ur.

Τα κυριότερα διαχωριστικά λάθη του D είναι τα εξής:

1,9 ἔχων: ἔχον D
10,8-9 διασαφηνέοντες: διασαφῆ ἐόντος D
12,21 μὲν om. D
14,19 τοῦτον D: om. Ur R cett.
17,9 ἡμῖν: ἡμῶν D
28,3 ἀδιαπτωσίῃ: διάπτωσιν Ur R cett., ἀδιάπτωσιν D
28,8 πταῖσαι: παῖσαι D
34,10 τις: τι D
35,19 δή: δεῖ D
36,12 τῶν om. D.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σίγουρο φαίνεται, λοιπόν, πως ο Ur δεν κατάγεται από κάποιον χαμένο πρόγονο του D και δεν έχουμε ως τώρα τίποτα που να μας δεσμεύει ότι ο D κατάγεται από τον Ur. Οι σωστές γραφές του D έναντι των λανθασμένων γραφών των Ur, R πρέπει να εξηγηθούν ότι προέρχονται από variae lectiones, που θα είχε ένας χαμένος πρόγονος και των τριών χφφ.

Παρόλα αυτά, όμως, έχουμε στη διάθεσή μας ένα σοβαρό στοιχείο που δείχνει ότι ο D δεν κατάγεται από τον Ur: Όπως είναι γνωστό, ο Ur, ύστερα από ένα κενό $1^1/_2$ σελίδων που ακολουθεί μετά την επιστολή 18, παραδίδει τη δεύτερη μορφή (από το ίδιο χέρι) της 19 επιστολής[1]. Αντίθετα, ο D σταματά με την επιστολή 18 και δε συνεχίζει με την β΄ μορφή της 19 (αργότερα, ένα β΄ χέρι συνεχίζει με τις επιστολές 19,20 κλπ.). Είναι δηλ. προφανές ότι ο D δεν αντιγράφει τον Ur, αλλά προέρχεται μαζί με τον Ur από ένα κοινό πρότυπο.

Στο σημείο αυτό κρίνουμε απαραίτητο να αναφέρουμε μερικά στοιχεία και για τον D_2. Δηλαδή, ύστερα από την ολοκλήρωση της 18 επιστολής κι αφού ο γραφέας του D έκρινε πως έπρεπε να σταματήσει εκεί, αργότερα ένας άλλος γραφέας βρήκε ένα άλλο πρότυπο απ' όπου αντέγραψε στις λευκές σελίδες που είχε αφήσει ο D τις επιστολές 19, 20, 21, 22, 23, 24. Από το ίδιο εκείνο πρότυπο πρέπει να έχει αντιγράψει και ένας πρόγονος του L, γιατί και ο L φαίνεται να οφείλει τη συνέχεια των επιστολών (19, 20, 21, 22, 23, 24) στο ίδιο πρότυπο.

Δεν μπορούμε να ορίσουμε με ακρίβεια τη θέση που θα είχε εκείνο το κοινό πρότυπο μέσα στην παράδοση των επιστολών, γιατί ήταν ένα χειρόγραφο που είχε υποστεί πολλές επεξεργασίες και θα όφειλε γραφές στον M, αλλά και στους V, U (καλύτερα Am) και H. Στη συνέχεια οι πρόγονοι και

1. Βλ. παραπ. σελ. 36 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

των δύο χφφ (του D_2 και του L_2) δέχθηκαν διάφορες επιδράσεις από διαφορετικές πηγές, ώστε το μόνο που μπορούμε να πούμε με κάποια βεβαιότητα είναι ότι αυτά κατάγονται από κοινό πρόγονο, χωρίς, ωστόσο, να απορρίπτουμε την πιθανότητα, κάποιος πρόγονος του ενός από τα δύο να υπήρξε πηγή για το άλλο. Από τα συνδετικά λάθη των D_2 και L_2, έναντι των οποίων στα άλλα χφφ έχουμε τη σωστή ή διαφορετική γραφή, σημειώνουμε τα εξής:

37,13 πλῆκται D_2 L_2: πρῆκται cett.
37,22 ἐγρηγορότι: ἐγρηγορότος D_2 L_2
38,4 οἷός τε: οἷόν τε D_2 L_2
38,14 τὸν ἰητρόν: ἰητροὺς D_2 L_2
39,11 ἢ λυγμὸς D_2 L_2: om. cett.
39,15 ᾧ om. D_2 L_2
43,2 ἐνδέδυκε: ἐνδέδηκε D_2 L_2
43,2 θαμιναί: θαμινὰ D_2 L_2
43,2 διοδεύμεναι: διοδύμενα D_2 L_2
43,17 μήτρη: μήτηρ D_2 L_2
45,10 χρώμενον: χρώμενος D_2 L_2
45,12 νοσήματος: σώματος D_2 L_2.

Είναι ευνόητο ότι και το καθένα από τα δύο χφφ έχει δικά του διαχωριστικά λάθη. Όμως οι πολλαπλές αναμείξεις γραφών που έχουν υποστεί και τα δύο χφφ μας εμποδίζουν να ανακαλύψουμε την ειδικότερη σχέση τους.

R, Ur

Σειρά έχει τώρα να προσδιορίσουμε την ακριβέστερη σχέση των R και Ur. Τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας δεν είναι, δυστυχώς, ικανά για έναν τέτοιο προσδιορισμό, δηλ. να μας δείξουν αν ο Ur είναι απόγραφο του R[1] ή αν και οι δύο κώδικες προέρχονται

1. Ότι ο Ur κατάγεται από τον R δέχονται οι: *Grensemann*, Heil. Krankh. 44, *Potter*, 26, *Wittern* XV, *Heiberg* VII, *Alexanderson* 107 (ο D δε συμπεριλαμβάνεται, γιατί δεν παραδίδει το ιπποκρατικό έργο που πραγματεύονται). Τη σχέση: Ur απόγραφο του R και D απόγραφο του Ur δια-

από κοινή πηγή[1], γιατί ο R δεν παρουσιάζει χάσματα ούτε έχει σημειωμένες γραφές από ένα άλλο χέρι, ούτε ακόμη και χτυπητά λάθη. Μόνο λίγα λάθη παρουσιάζει ο R, έναντι των οποίων ο Ur έχει τη σωστή γραφή ή γραφή σύμφωνη με τη γραφή του αρχετύπου I:

14,20 δν Ur: ὧν I R, δν R s.l.

Όμως και εδώ η s.l. γραφή του R είναι από το ίδιο χέρι, ώστε να μην είναι βέβαιο αν ο Ur οφείλει το *δν* στον R, ή σε κάποιο άλλο πρότυπο, συγγενές του R.

Το ίδιο συμβαίνει και με τη γραφή *στερρότεραι*, όπου ο R έχει το δεύτερο ρ s.l. από το ίδιο χέρι:

17,10 στερεώτεραι: στεραιότεραι I, στερρότεραι R Ur,

καθώς και με τη λανθασμένη γραφή του R

20,16 τοῖν γονάτοιν I Ur, τὴν γονάτοιν R,

την οποία ο Ur εύκολα θα μπορούσε να διορθώσει.

Η γραφή του 3,13 *χρυσὸν* I Ur: *χρυσίον* R δεν μπορεί να αξιοποιηθεί ως μαρτυρία για το ότι ο Ur δεν κατάγεται από τον R, επειδή τη γραφή *χρυσίον* την έχει και ο Vind 24, ένας κώδικας που, όπως θα δείξουμε πιο κάτω, κατάγεται μαζί με τον D από πρότυπο που έχει αντιγράψει κι αυτό από το πρότυπο του Ur. Έτσι, είναι λογικό να υποθέσουμε πως η γραφή *χρυσὸν* του Ur είναι εύκολη διόρθωση του γραφέα του κώδικα.

Τα μόνα ίσως στοιχεία που πρέπει να μας δείξουν ότι ο Ur δεν κατάγεται από τον R είναι τα

16,12 προαγορεύων: προαγορεύειν I Ur, προσαγορεύειν R

23,5 ἥτις R: εἴ τις Ur I,

πιστώνουν οι: *Polack* 21 κ.ε., 30 κ.ε., 33 κ.ε., *Grensemann*, Achtmon. 21, *Preiser* II[t], *Poeppel* 137 κ.ε., *Rivier* 100 κ.ε., *Lienau* 26, *Jouanna*, La nature 26 κ.ε.

1. Τέτοια σχέση ανακαλύπτει ο *Ilberg*, Überlieferung 451.

όπου ο R έχει το ἦ ύστερα από διόρθωση (με το ίδιο χέρι) του εἶ.

Το συμπέρασμα, λοιπόν, ύστερα από την εξέταση των τριών χφφ είναι ότι οι Ur και D κατάγονται από ένα κοινό πρότυπο, το οποίο, με τη σειρά του, κατάγεται από το πρότυπο από το οποίο αντιγράφει και ο R.

Vind 24

Στην ίδια ομάδα με τους R, Ur, D ανήκουν και μερικοί άλλοι κώδικες, οι οποίοι περιέχουν μόνον αποσπάσματα των επιστολών. Ένα μεγάλο απόσπασμα απ' αυτές, τις επιστολές 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 και ένα μέρος από την 11 (ως το ἐγὼ δέ, 9,8) περιέχει ο Vind 24, ώστε μπορούμε να πούμε πως τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας επιτρέπουν να προχωρήσουμε σε μια ακριβέστερη κατάταξή του.

Ο κώδικας αυτός περιέχει όλα τα συνδετικά λάθη και τις χαρακτηριστικές γραφές των R, Ur, D. Παραπέρα όμως διαφοροποιείται από τον R και συμφωνεί με τους Ur, D σε όλα τα συνδετικά τους λάθη, όπως τα εκθέσαμε πιο πάνω. Στη συνέχεια όμως ο Vind 24, ενώ δεν επαναλαμβάνει κανένα από τα διαχωριστικά λάθη του D, συμφωνεί με τον D σε δύο γραφές, οι οποίες πρέπει να είναι 'διορθώσεις':

5,9 post ἀμέων add. δόντων Ἱπποκράτεα ἀμέων Vind 24 D I, δόντι Ἱπποκράτεα ἀμέων R Ur

7,3 σοφίη Vind 24 D I: σοφίης R Ur.

Αντίθετα, ο Vind 24 συμφωνεί με τον Ur[1] μόνο σε γραφές, στις οποίες συμφωνεί και ο R. Παράλληλα, πρέπει να παρατηρήσουμε πως ο Vind 24 διαφοροποιείται από τον D, αλλά και τους άλλους, με δικά του διαχωριστικά λάθη:

2,16 μέν: γε Vind 24

2,24 οὗτος σωτὴρ om. Vind 24

1. Οι *Rivier* 108 και *Grensemann*, Gynäkologie 65, παράγουν τον Vind 24 από τον Ur.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

3,1 ante βασιλεὺς add. ἐπιστολὴ βασιλέως πρὸς Ὑστάνην Vind 24

6,18 ἱερώτερον: ἱερώτατον Vind 24

8,8-9 ἀλλὰ σοφῶν ἀνδρῶν σοφὰς γνώμας: ἀλλὰ σοφῶν γνώμας ἀνδρῶν Vind 24.

Από τις γραφές που συζητήσαμε πιο πάνω πρέπει να συμπεράνουμε ότι ο Vind 24 προέρχεται από την ίδια πηγή με τον D, δηλ. από ένα χφ το οποίο είχε κοινό πρότυπο με τον Ur.

Δύο μικρά αποσπάσματα από την 11 επιστολή: 8,7-8,10 (*μακάριοι-φύσιος*) και 9,8-9,12 (*ἐγὼ δὲ - γεγεμισμέναι*) περιέχουν τα χφφ Par 2332 και Vind 15. Τα χφφ αυτά πρέπει να προέρχονται από τον ίδιο πρόγονο απ' όπου προέρχονται και οι R, Ur, D, Vind 24, γιατί συνδέονται μ' αυτά με τα εξής συνδετικά λάθη:

8,10 ante φύσιος add. καὶ Par 2332 Vind 15 cett.

9,9 εἵνεκεν: ἕνεκεν Par 2332 Vind 15 cett.

Πέρα απ' αυτά, μόνο τα δύο αυτά χφφ παρουσιάζουν τα παρακάτω χαρακτηριστικά λάθη:

9,11 εὐδαιμονίης: εὐδαιμονήης Par 2332 Vind 15

9,12 γεγεμισμέναι: γεγεμισμένα Par 2332 Vind 15.

Επειδή το υλικό που μας προσφέρουν και τα δύο χφφ είναι ελάχιστο, δεν μπορούμε να προχωρήσουμε σε ακριβέστερη κατάταξή τους[1]. Είναι όμως σίγουρο ότι ο Vind 15 είναι απόγραφο του Par 2332: το *γεγεμισμένα* (9,12) είναι στον Par η τελευταία λέξη του φύλλου 277v. Δηλ. απ' αυτόν τον κώδικα έχουν εκπέσει μερικά φύλλα (τα οποία θα περιείχαν τη συνέχεια των επιστολών) και ο Vind αντέγραψε αυτόν, μετά την έκπτωση των φύλλων του, ως τη λέξη *γεγεμισμένα*.

---

1. Απ' όσο γνωρίζουμε, δεν υπάρχει καμιά μελέτη σχετικά με την κατάταξη του Vind 15. Τον Par 2332 παράγουν από τον Ur (μέσω του Paris. 2255) οι *Potter* 30, *Rivier* 107 κ.ε., *Raupach* 48 και *Wittern* XV. Την προέλευσή του από τον D υποστηρίζει η *Polack* 40.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

K

Πολύ δύσκολη είναι και η κατάταξη του K[1]. Το μόνο βέβαιο είναι πως ο κώδικας αυτός είναι απόγραφο του I, γιατί περιέχει όλα τα συνδετικά λάθη της ομάδας του I και, κυρίως, γιατί έχει κι αυτός το μεγάλο χάσμα του I (384,6-402,14 Litt.)[2]. Αντίθετα, οι πολλές συγγένειες που παρουσιάζει τόσο με την υποομάδα των R, Ur, D όσο και μ' αυτήν των F, J, L, W συσκοτίζουν τη θέση του και δε μας επιτρέπεται να αποφασίσουμε εύκολα για την ακριβή κατάταξή του. Το χειρότερο είναι ότι τα στοιχεία, που κάθε φορά διακρίνουν τον K από τη μια ομάδα και τον φέρνουν κοντά στην άλλη, είναι κύρια διορθώσεις, που θα μπορεί να έχουν γίνει από κάποιον αντιγραφέα ή λόγιο 'κατ' εἰκασίαν' ή 'ἐξ ἀντιβολῆς'. Παρόλες αυτές τις συγχύσεις όμως, αν εξετάσουμε με προσοχή τα κοινά λάθη του K με την ομάδα των R, Ur, D και τα κοινά λάθη του με την ομάδα των F, J, L, W, ίσως μπορέσουμε και καταλήξουμε σε κάποια απόφαση.

Αρχίζουμε από τα κοινά λάθη του K με τους R, Ur, D:

7,12 ἄκρα: ἄκραν I F J L W, ἄκρον K R Ur D

9,2 γε: δὴ K D

15,8 κίστας: οἰκιστὰς F J L W, κύστας K R Ur D.

Όμως και εδώ δεν πρέπει να μιλάμε για κοινά λάθη, γιατί στο 7,12 το *ἄκρον* δεν είναι λάθος έναντι του *ἄκραν* των I, F, J, L, W, αλλά περισσότερο σωστό (το σωστό είναι το *ἄκρα*)· μ' άλλα λόγια, δεν πρόκειται για λάθος, αλλά μάλλον για 'διόρθωση'. Το ίδιο συμβαίνει και με το *κύστας* του 15,8 (το σωστό είναι *κίστας*), έναντι του *οἰκιστὰς* των F, J, L, W, ενώ το *δὴ* του 9,2 μπορεί να σταθεί στο κείμενο εξίσου καλά,

1. Βλ. *Jouanna,* La nature 90, *Grensemann,* Achtmon. 18.

2. Από τους μελετητές ο *Preiser* IV† κρίνει ότι οι I, H, R, K προέρχονται από ένα κοινό πρότυπο. Παρόμοια οι *Poeppel* 153 κ.ε. και *Byl,* Du Régime 81 (οι R και K από ένα κοινό πρότυπο, το οποίο κατάγεται από ένα χφ από το οποίο αντέγραψε και ο I), ο *Potter* 30 (ο οποίος υποστηρίζει ότι και ο H δεν κατάγεται από τον I, ενώ από τον H κατάγεται ο R) δέχεται ότι ο K κατάγεται από τον H.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

όπως το γε. Εκτός ίσως από το τελευταίο λάθος, δεν βλέπουμε ως σοβαρό στοιχείο τα συνδετικά λάθη αυτού του είδους για να εντάξουμε τον K στην ομάδα των R, Ur, D[1].

Υπάρχει όμως μια άλλη σειρά λαθών, στα οποία ο K συμφωνεί με τους R, Ur, D, που δεν μπορεί να θεωρηθούν διορθώσεις ή, έστω, ισοδύναμες γραφές:

8,10 ante φύσιος add. καὶ K R Ur D
16,7 ὄντως: οὕτως K R Ur D
23,7 διζήμενος: διζεύμενος K R Ur D
25,10 φησί: ἔφη K R Ur D
25,11 ἐγὼ δὲ ἕνα γελῶ τὸν ἄνθρωπον: ἐγὼ δὲ ναί· ὁ δὲ γελῶ τὰ ἀνθρώπου K R Ur D
25,15 τῆς om. K R Ur D
28,16 φορῆς: φωνῆς K R Ur D
30,8 προσκόπτοντες: προκόπτοντες K R Ur D.

Αντίθετα, ο K δε συμφωνεί σε κανένα από τα λάθη των F, J, L, W αλλά, όπου συμφωνεί με τους κώδικες αυτούς έναντι των R, Ur, D, έχουμε πάντα γραφή κληρονομημένη από τον I, και, γενικά, σωστή ή σωστότερη από την αντίστοιχη γραφή των R, Ur, D, ώστε να πρόκειται, στην πραγματικότητα, για 'διόρθωση'. Οι λίγες μόνο γραφές, στις οποίες ο K συμφωνεί μόνο με τον F (και τον I), δεν μπορούν να θεωρηθούν διορθώσεις. Έναντι των γραφών αυτών, συμφωνούν σε διαφορετική γραφή οι R, Ur, D και J, L, W:

6,18 θεραπεύσεις: θεραπεύεις K F I
16,1 οὐκ ἀκαλλής: οὐκ ἄλλη J L W R Ur D, οὐκ ἄλλης K F I.

1. Στην ομάδα των R, H (που τα θεωρεί απόγραφα του I) εντάσσει τον K η *Polack* 67 (υποθέτει ότι ο K προέρχεται από κοινό πρότυπο με τους H, R), ενώ ο *Lienau* 27 κ.ε. τον τοποθετεί ανάμεσα στους R και F (τους οποίους παράγει από τον I). Παρόμοια άποψη εκφράζει και ο *Jouanna*, La nature 90 (ότι ανήκει στην ομάδα των R, U και Par. 2255 και βρίσκεται πιο κοντά στον R). Τις συγγένειές του με τον R η *Wittern* XVIII κ.ε. τις ερμηνεύει ως contaminatio του K από τον R, και, γι' αυτό, δέχεται ότι ο K προέρχεται απ' ευθείας από τον I.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πέρα απ' αυτές, σε μία γραφή, κληρονομημένη από τον I, συμφωνεί ο K με τον F, η οποία όμως είναι η σωστή(;) γραφή:

17,10 στερεώτεραι: στερρότεραι J L W R Ur D, στεραιότεραι K F I.

Εκτός από το *στεραιότεραι* και οι άλλες δύο παραπάνω γραφές δεν μπορούν να θεωρηθούν 'λάθη', με την παλαιογραφική έννοια, αλλά ισοδύναμες ή σωστότερες γραφές, έναντι της γραφής που παρέχουν τα άλλα απόγραφα του I. Ένα μόνο κοινό λάθος παρέχουν οι K και F:

16,15 προγόνων: πρόγονον K F.

Όλες οι παραπάνω συμφωνίες πρέπει να μας οδηγήσουν στην απόφαση, ότι ο K ανήκει στην ομάδα των R, Ur, D, και ακολούθως στην υπόθεση ότι ο K είναι contaminatus από τον F, στον οποίο και οφείλει όλες του τις συγγένειες, που περιγράψαμε πιο πάνω, με την ομάδα των F, J, L, W[1].

Όσον αφορά τώρα την ειδικότερη θέση του K μέσα στην ομάδα του έχουμε να παρατηρήσουμε ότι ο κώδικας αυτός έχει κοινά λάθη με όλους τους κώδικες, όπως τα σημειώσαμε πιο πάνω. Σ'ένα μέρος όμως λαθών ο K συμφωνεί μόνο με τους Ur, D, χωρίς στο λάθος να μετέχει και ο R:

22,2-3 ἀγνοίας γὰρ τοῦ σοῦ ὀνόματος πρόφασις ἦν ἡ τοῦ ξείνου προσηγορίη om. K Ur D

22,14 κἀγὼ κατὰ πάντα τἀνδρός: κατὰ πάντα τἀνδρὸς κἀγὼ K Ur D

25,5 εἰσὶν om. K Ur D

25,18 τῆς γῆς om. K Ur D

26,14 ζητοῦσιν: αἰτοῦσιν K Ur D

27,13 ἰδίης om. K Ur D

28,19 κατά: καὶ K Ur D.

Αντίθετα, δεν έχουμε ούτε μία περίπτωση που να συμφωνεί σε λανθασμένη γραφή ο K με τον R, έναντι της σωστής

1. Ότι ο K προέρχεται από κοινή πηγή με τους J, L, W (που ήταν απόγραφο του I) υποστηρίζει ο *Grensemann*, Achtmon. 19 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

(ή της κληρονομημένης) γραφής των Ur, D. Πρέπει να σημειώσουμε ακόμη ότι ο K συμφωνεί με τον D σε μια σωστή γραφή, έναντι της οποίας οι R, Ur συμφωνούν μεταξύ τους σε λανθασμένη γραφή:

32,9 αἰκίησι K D: οἰκίησι R Ur.

Σύμφωνα με την παραπάνω κατάσταση εύκολα θα μπορούσε κανείς να κρίνει ότι ο K έχει στενότερη σχέση με τον D. Όμως το πράγμα δεν έχει έτσι για δύο λόγους: α) ο K δε συμμετέχει στα συνδετικά λάθη των Ur, D[1], έτσι ώστε αποκλείεται το ενδεχόμενο ο K να προέρχεται από κοινόν αρχέτυπο με τον D. β) ο K, μετά το μεγάλο χάσμα του I (384,6-402,14 Litt.), συνεχίζει με το κείμενο από τον Επιβώμιο, όπως είναι σήμερα στον I, ενώ οι Ur και D, σταματούν στο τέλος της 18 επιστολής, πράγμα που σημαίνει ότι εκεί θα σταματούσε και ο αρχέτυπός τους και, συνεπώς, ότι ο K δεν μπορεί να έχει κοινόν αρχέτυπο με τον D. Αφού, μάλιστα, και ο R διακόπτει το κείμενό του στο 384,6 Litt. (37,6 *ἀνάγκη*) και δε συνεχίζει πιο κάτω (με τον Επιβώμιο), δηλ. έχει ένα ισχυρό συνδετικό στοιχείο με τους Ur, D[2] έναντι του K, κινδυνεύουμε να οδηγηθούμε σε αδιέξοδο, γιατί τότε πρέπει να υποθέσουμε πως ο K δεν έχει ιδιαίτερη συγγένεια με τους Ur, D έναντι του R. Αυτή όμως η συγγένεια, όπως διδάσκει το υλικό που αναλύσαμε πιο πάνω, λογικά πρέπει να θεωρείται βέβαιη. Ωστόσο, μπορούμε να ξεφύγουμε από το αδιέξοδο, αρκεί να σκεφθούμε το εξής: ο κοινός αρχέτυπος όλων αυτών των χειρογράφων (R, Ur, D, K), ύστερα από την αντιγραφή από τον I, θα είχε την εικόνα που έχει σήμερα ο I, δηλ. μετά το *ἀνάγκη* (384,6 Litt.) θα συνέχιζε με το *μεγάλη* (402, 14 Litt.) του Επιβώμιου. Θα είχε όμως, όπως είπαμε και πιο

---

1. Βλ. παραπ. στους Ur D.

2. Όπως σημειώσαμε και παραπάνω, πρέπει να υποθέσουμε πως ο κοινός αρχέτυπος των R, Ur, D θα είχε σταματήσει το κείμενό του με τη λέξη *ἀνάγκη*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πάνω, στο περιθώριό του μια ένδειξη ότι από εκεί και κάτω συνεχίζει άλλο κείμενο. Σ' αὐτήν ακριβώς την ένδειξη-προειδοποίηση οι αντιγραφείς συμμορφώθηκαν διαφορετικά ο καθένας. Ο μεν R έκρινε σκόπιμο να σταματήσει στο *ἀνάγκη*, το πρότυπο του K συνέχισε και στο κείμενο του Επιβώμιου, γιατί θα ενθαρρύνθηκε από την αντιβολή του F, στον οποίο το κείμενο συνεχίζει, όπως ακριβώς στον 'σημερινό' I. Όμως ο κοινός πρόγονος των Ur, D θεώρησε ἄσκοπο να συνεχίσει την αντιγραφή ύστερα από την ολοκλήρωση της επιστολής 18, μια και, όπως θα φαινόταν από την ένδειξη στο περιθώριο του προτύπου του, μόνο ένα μικρό μέρος του κειμένου ανήκε στην επιστολή 19, ενώ το υπόλοιπο ήταν εντελώς άσχετο.

Επανερχόμενοι τώρα στη μόνη χωριστή συμφωνία των K, D (32,9 *αἰκίησι*) πρέπει να κρίνουμε πως οι R και Ur έκαναν ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλο το λάθος και έγραψαν την εύκολη γραφή *οἰκίησι*.

Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι ο K πρέπει να προέρχεται από ένα χφ, που ήταν κοινή πηγή γι' αυτόν και για το κοινό πρότυπο των Ur, D[1].

Ο K παρουσιάζει διαχωριστικά λάθη, που έχουν γίνει εντελώς ανεξάρτητα και δεν επαναλαμβάνονται ούτε από τους Ur, D ούτε και από κανένα άλλο χφ, ώστε είμαστε σίγουροι ότι του χειρογράφου αυτού δεν έχει σωθεί κανένα απόγραφο, ούτε ο ίδιος ο K έχει επηρεάσει με γραφές του κάποιον άλλο κώδικα. Τα κυριότερα διαχωριστικά λάθη του είναι:

5,18 γελῶν (= λέγων) om. K
7,11 περισσεύσαντα: περιττεύσαντες K
8,19 ἀναγκάζουσι: ἀναγκάζεσθαι K

---

1. Απ' ευθείας από τον I παράγουν τον K οι *Rivier* 119 κ.ε., *Joly*, Recentiones 196 κ.ε. (μέσω ενός διορθωμένου ενδιάμεσου) και *Alexanderson* 109 και 113 κ.ε. (υποθέτει ότι ο K είναι contaminatus από τον H, τον οποίο δε θεωρεί απόγραφο του I).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

12,12 ἄμεινον om. K
14,11-13 ἀλλ' ἀδύνατον...τέκνα om. K
16,16 ὁκόσα: ὁκότε K
17,11 τὴν (λεπτότητα) om. K
18,20 ἦσι καὶ om. K
31,16 ζῶα...αἰτίην om. K.

Απομένει να μας απασχολήσουν ειδικότερα οι *H, Hau* κώδικες H[1] και Hau. Ήδη έχουμε αναφέρει ότι οι H και Hau οφείλουν στον b το *Δόγμα Ἀθηναίων* και τις επιστολές 19-24 (H_2 και Hau_2). Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να αναπτύξουμε με περισσότερες λεπτομέρειες τις συνθήκες και τους λόγους που οδήγησαν σ' αυτήν τη διαδικασία του δανεισμού από τον b.

Βλέποντας ο γραφέας ενός χαμένου προτύπου του H (h'), μετά την αντιγραφή των πρώτων 18 επιστολών, στο πρότυπό του, που ήταν αντίγραφο του I (δ), ότι από τον 'Περὶ Μανίης' είχαν γραφεί μόνο δυο-τρεις σειρές (ως το *ἀνάγκη*, 384,6 Litt.) και, ίσως ακόμη, ότι στο ύψος της λέξης *ἀνάγκη*, στο διπλανό περιθώριο, ήταν γραμμένο από ένα β' χέρι η ένδειξη *Ἐπιβώμιος*[2], και μην μπορώντας να βγάλει νόημα—αφού και του Επιβώμιου το κείμενο ήταν ακέφαλο—, αντελήφθη πως υπάρχει χάσμα και ανέτρεξε σε ένα άλλο πρότυπο, για να αντιγράψει απ' αυτό τη συνέχεια των επιστολών. Φαίνεται ότι ο h' συνέπεσε να καταφύγει σ' έναν άλλον απόγονο του I, αντιγραμμένον κι' αυτόν μετά την έκπτωση του δίφυλλου από τον I, ο οποίος, φυσικά, δεν έδωσε στον h' τίποτε από τη συνέχεια της 19 επιστολής (γιατί δεν είχε), αλλά του έδωσε σίγουρα πάλι τον τίτλο *Ἐπιβώμιος* καθώς και την αρχή

1. Με το σύμβολο H εννοούμε το δεύτερο (το νεότερο) μέρος αυτού του κώδικα, αυτό που οι προηγούμενοι μελετητές ονομάζουν Hb· σχετικά με τα δύο μέρη του H βλ. *Ilberg*, Überlieferung 454 και Prolegomena XXI, *Wittern* XIII, *Grensemann*, Achtmon. 21 και Colloqu. Par. 194.

2. Έτσι είναι γραμμένο σήμερα στον F.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

αυτού του λόγου: *ὦ πολλοὶ καὶ πολλῶν πόλεων οἰκηταί, ἐν ἀξίῃ*, που θα είχε μπει σ'εκείνον από κάποιο άλλο χφ[1]. Ο h', λοιπόν, αφού δε βρήκε τη συνέχεια του 'Περὶ Μανίης', δεν αντέγραψε στο κείμενό του ούτε τις πρώτες γραμμές από την αρχή του 'Περὶ Μανίης' (ως το *ἀνάγκη*), αλλά μετά το τέλος της 18 συνέχισε με τον *'Επιβώμιο* κλπ., είτε από το κανονικό του (το πρώτο) πρότυπο, είτε από το δεύτερο χφ, στο οποίο είχε καταφύγει για να βρει τη συνέχεια[2]. Δηλ. ο h' θα είχε, στο μέρος του αυτό, ως περιεχόμενα: *'Επιστ.* 1-18, *'Επιβώμιος, Πρεσβευτικός*. Αργότερα, αποκόπηκε το τέλος αυτού του κώδικα, συγκεκριμένα από το *καὶ οἱ καρτεροὶ* του 'Πρεσβευτικού' (424,17 Litt.) ως το τέλος και θα σημειώθηκε από ένα β' χέρι στο τέλος του κολοβού πια κώδικα *ζήτει τὸ λεῖπον καὶ τὸ Δόγμα*[3]. Ύστερα, ο άμεσος πρόγονος του H (h), αντέγραψε ακριβώς από τον h', δηλ. ως το *προσεδεήθησαν* (424,16 Litt.) και, σύμφωνα με την παρασελίδια σημείωση του h', ανέτρεξε να βρει κάποιον κώδικα, που θα του έδινε το τέλος του Πρεσβευτικού και το Δόγμα. Έτσι ο h κατέφυγε σ' ένα αντίγραφο του b. Όμως εκεί δε βρήκε τη συνέχεια του Πρεσβευτικού—γιατί ο b δεν περιλαμβάνει αυτόν το λόγο—αλλά βρήκε το Δόγμα γραμμένο μετά την 9 επιστολή. Έτσι άφησε κενό το φύλλο 544r και έγραψε στο 544v το *Δόγμα 'Αθηναίων*. Είδε όμως ότι ο b' μετά την επιστολή 18 συνέχιζε με τη 19 κλπ., και έτσι, μετά το Δόγμα αντιγράφει, κι αυτός, τη 19 (φ. 544v), την 20 (φ. 545r), την 21 (φ.

---

1. Έτσι ακριβώς είναι γραμμένα σήμερα από ένα μεταγενέστερο χέρι ο τίτλος και η αρχή του Επιβώμιου στον I (φ. 424 αρχή). Αν θα ήταν δυνατόν τη γραφή αυτή να την χρονολογήσουμε στον 14ο αιώνα (γιατί φαίνεται μεταγενέστερη), τότε θα είχαμε την καταπληκτική σύμπτωση ο h' να προσέφυγε στον πρόγονό του I.

2. Εννοείται πως το χειρόγραφο αυτό είναι το ίδιο εκείνο από το οποίο προέρχεται ο αρχέτυπος των R, Ur, D, για το οποίο μιλήσαμε πιο πάνω.

3. Το *Δόγμα 'Αθηναίων* είχε εκπέσει κιόλας από τον I, γιατί περιλαμβανόταν στο δίφυλλο που αναφέραμε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

545r), την 23 (545v), την 22 (φ. 546v), δηλ. με τη σειρά που τις έχει ο b. Τον h αντέγραψε ακριβώς ο H. Βέβαια ο b έχει και την επιστολή 24, η οποία σήμερα φαίνεται να μην υπάρχει στον H και, ίσως δικαιολογημένα, δεν αναφέρεται ούτε στον κατάλογο του Omont ούτε από κανέναν άλλο. Ωστόσο, και η επιστολή 24 πρέπει να υπήρχε στον H. Γιατί ύστερα από την επιστολή 22 (φ. 546v), από τη μέση, σχεδόν, του φύλλου και κάτω, που διαβάζουμε ένα δυσανάγνωστο κείμενο: *ὀξύμελι ἐκ καθαρτικῆς σκευασίας* κλπ., φαίνεται πως έχει επικολληθεί ένα κομμάτι χαρτιού. Δηλ. οι σειρές του δυσανάγνωστου κειμένου είναι μακρότερες απ' αυτές του κανονικού κώδικα και διακρίνεται[1] η γραμμή της επικόλλησης. Φαίνεται λοιπόν μάλλον βέβαιο ότι κάτω από το μεταγενέστερο - επικολλημένο φύλλο χαρτιού υπήρχε (ή υπάρχει;) η επιστολή 24[2]. Ώστε ο H_2 δε διαφέρει ούτε και σ' αυτό το σημείο από τον b.

Στη συνέχεια, ο γραφέας του h έκανε μια αναδρομή στο κείμενό του και σημείωσε στο περιθώριο, ύστερα από την 9η επιστολή: *ζήτει τὸ Δόγμα Ἀθηναίων ὁμοίως καὶ τὰς λοιπὰς ἐπιστολάς*, όπως το διαβάζουμε σήμερα στον H. Αξίζει, μάλιστα, να αναφέρουμε ότι, ενώ σε όλες τις επιστολές ο H έχει τίτλους, από το Δόγμα και κάτω οι τίτλοι απουσιάζουν, προφανώς, γιατί ο γραφέας του h σκόπευε, μετά την αντιγραφή του κειμένου, να επανέλθει και να γράψει τους τίτλους με χρωματιστό μελάνι. Φαίνεται όμως πως κάτι συνέβη και δεν επανήλθε, ώστε ο H δεν τους βρήκε στο πρότυπό του για να τους αντιγράψει. Πάντως και αυτή η λεπτομέρεια είναι ισχυρή ένδειξη ότι η αντιγραφή εκείνου του κώδικα (h) έγινε σε δύο φάσεις, όπως τις εκθέσαμε πιο πάνω. Είναι βέβαια αυτονόη-

---

1. Δυστυχώς η μικροταινία, από την οποία διαβάσαμε το χφ, δεν μας βοηθεί να διαπιστώσουμε αν κάτω από το νεότερο χαρτί υπάρχει το παλιό.

2. Αν ο H_2 και ο Mon 481 προέρχονται από κοινόν υπαρχέτυπο, τότε πρέπει να υποθέσουμε ότι την επιστολή 24 την είχε παραλείψει εκείνος.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

το ότι ο Η από το Δόγμα και κάτω δε συγγενεύει καθόλου με την υποομάδα του Ι, ούτε και γενικότερα με την ομάδα του Μ, γιατί αντιγράφει από κάποιο απόγραφο του b, και στην πραγματικότητα, από το Δόγμα και κάτω είναι απόγραφο του b[1].

Ο γραφέας του h αντέβαλε και το κείμενο των άλλων επιστολών, 1-18, που είχε αντιγράψει από το κανονικό του πρότυπο, με το κείμενο του b'. Σ' αυτήν την αντιβολή οφείλονται οι άπειρες contaminationes που δείχνει ότι έχει ο Η από τον b, που εντοπίζονται και μέσα στο κανονικό του κείμενο, αλλά και έχουν σημειωθεί ως variae lectiones ή ως 'διορθώσεις' στα περιθώρια και τα διάστιχα από το α' χέρι του Η. Αυτή η αθρόα παρουσία γραφών του b στο κείμενο του Η συσκοτίζει σ' έναν πολύ μεγάλο βαθμό τη στεμματική θέση του και εύλογα έδινε (ή και δίνει) την εντύπωση ότι ο Η δεν κατάγεται από τον I[2], ή δεν ανήκει στην ομάδα των R, Ur, D[3]. Αξίζει να θυμίσουμε στο σημείο αυτό ότι εξαιτίας αυτών των contaminationes, που ο Η με τη σειρά του μετέδωσε στην ομάδα των J, L, W, μπερδεύεται και η στεμματική θέση του Η μέσα στα απόγραφα του Ι.

Παρακάτω θα σημειώσουμε τις σημαντικότερες γραφές, στις οποίες ο Η διαφέρει από την ομάδα του Ι, επειδή ακριβώς έχει δεχθεί contaminatio από τον b. Ανάμεσα σ' αυτές συμπεριλαμβάνονται και οι γραφές στις οποίες ο Η συμφωνεί όχι μόνο με τον b, αλλά και με άλλους κώδικες (V, U, E—ακόμη και με τον M). Όπως θα παρατηρήσει κανείς, αφού, πέρα από εκείνες τις γραφές στις οποίες ο Η συμφωνεί με τον b αλλά και με τους —ή μερικούς από τους— παραπάνω κώδικες, είναι πολλές εκείνες οι γραφές στις οποίες ο Η συμφω-

---

1. Βλ. παραπ. σελ. 140 κ.ε.

2. Βλ. *Grensemann,* Gynäkologie 69 κ.ε. και Heil. Krankh. 44 κ.ε., *Preiser* V† κ.ε., *Raupach* 98, *Poeppel* 150 κ.ε., *Byl,* Du Régime 75, *Wittern* XXXII κ.ε.

3. Βλ. *Jouanna,* La nature 85 κ.ε., *Grensemann,* Colloqu. Par. 197.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νεί μόνο με τον b, είναι λογικό να δεχθούμε πως και τις άλλες ο H τις οφείλει στον b και όχι σε κάποιον — ή σε κάποιους από τους παραπάνω κώδικες:

1,6 ἐπινοημάτων H b E: ἐπινοήμασιν I M V
1,9 πολύς: πολλὸς H b
2,1 πατρὸς H b E cett.: ἰητρὸς I M
2,13-14 ὅσα πιθανόν: ὃς ἀπίθανον I M: ὅσα πιθανὰ H b
2,14 ὑπερβεβηκώς: ὑπερβέβηκεν H b
5,18 γελῶν H b cett.: λέγων I M
6,8 νουθέτησον H b V: νουθετήσων I M
7,4 χαριεῖ H b V: χαίρει I M U
7,19 post σχεδὸν add. οὖν H b
11,9 οἰκεόντων I M cett.: ἐνοικεόντων H b
11,12 μετῴκισται H b M cett.: κατῴκισται I
13,15 πάνυ H b M cett.: μάλα I
17,1 ὡς καὶ H b E: καὶ I M cett.
20,2 σῶζε H b cett.: ὦ Ζεῦ I M
20,8 ἐνθεῦτεν H b U: ἔνθεν I M cett.
21,1 ἐπέχων H b M cett.: ἔχων I
22,8 τύχης H b cett.: ψυχῆς I M
28,19 ἐμπιπτόντων I M: συμπιπτόντων H b V E
34,8 φιλοτωθάσαντα: φιλοτωθάσσοντα I M cett., φιλοτώθασσον H b E.

Επειδή ο H είναι προϊόν πολλαπλής επεξεργασίας και πολλών διορθωτικών επεμβάσεων, γι' αυτό δεν παρατηρούνται σ' αυτόν και πολλά λάθη. Αυτή ακριβώς η απουσία χαρακτηριστικών λαθών μας δημιουργεί περαιτέρω δυσκολίες για την κατάταξή του. Για τα λίγα διαχωριστικά λάθη του H θα κάνουμε λόγο πιο κάτω, αφού πρώτα συζητήσουμε για τις γραφές του Hau.

Αντίγραφο του H είναι ο Hau[1]. Αυτό το χφ περιέχει τις

1. Σ' αυτό συμφωνούν όλοι οι μελετητές αυτού του χφ: *Heiberg* XI, *Nelson*, Eranos 47 κ.ε. και Diss. 48, *Jouanna*, La nature 86, *Grensemann*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ίδιες επιστολές και με την ίδια σειρά, όπως ο Η, στον δε *Πρεσβευτικό* έχει κι αυτό το ίδιο χάσμα που έχει και ο Η (424,17 Litt, ως το τέλος του λόγου), και μάλιστα μετά τη 18 επιστολή έχει την ίδια περίπου σειρά που είδαμε και στον Η (*Ἐπιβώμιος, Πρεσβευτικός*, 19, 20, 21, 23, 22, καθώς και το άγνωστο κείμενο: *ὀξύμελι ἐκ καθαρτικῆς σκευασίας* κλπ.).

Ωστόσο ο Hau παρουσιάζει και τις εξής διαφορές από τον Η: Ενώ ο Η γράφει το *Δόγμα Ἀθηναίων* μετά την 18 επιστολή, ο Hau το έχει μετά την 9, δηλ. όπως ο b, ο Vat. 1353_2 και τα άλλα απόγραφα του b. Λογικά πρέπει να σκεφθούμε ότι ο Hau, που είναι του 16ου αιώνα, έχει επηρεασθεί από κάποιον από τους τελευταίους κώδικες. Ωστόσο τα πράγματα δεν είναι τόσο απλά: ο γραφέας του (ή, μάλλον, ο γραφέας του χαμένου προτύπου του = Hau′)[1] έγραψε κι αυτός στο περιθώριο, μεταξύ της 9 και 10 επιστολής, αυτό που είδε γραμμένο — από β′ χέρι — στον Η: *ζήτει Δόγμα Ἀθηναίων ὁμοίως καὶ τὰς λοιπὰς ἐπιστολὰς* (συνεχίζει και κάτι δυσανάγνωστο που υποθέτουμε θα έχει την έννοια: στο τέλος του βιβλίου), και αντέγραψε κι αυτός τις επιστολές, μετά την 18, με τη σειρά που τις έχει ο Η. Παραλείπει όμως την 24 (που όπως δείξαμε πιο πάνω, την είχε ο Η), γιατί ήδη στη θέση της είχε επικολληθεί το ξένο φύλλο με το άσχετο εκείνο κείμενο. Όμως από το *Δόγμα Ἀθηναίων* και κάτω, όπως είπαμε, ο Η έχει αφήσει κενόν το χώρο που προόριζε για τους τίτλους ή τις προσφωνήσεις των επιστολών (καθώς και για το αρχικό γράμμα του κειμένου τους). Έτσι ο Hau′ αναζήτησε ένα χφ για να τα συμπληρώσει. Το χφ αυτό που βρήκε και αντέβαλε ο Hau′, και από το οποίο συμπλήρωσε τα κενά του Η, ήταν ο b. Ύστερα απ' αυτές τις συμπληρώ-

---

Achtmon. 27, *Potter* 25, *Polack* 25, *Poeppel* 147, *Rivier*, 142 κ.ε., *Wittern* XIII κ.ε., *Alexanderson* 104.

1. Ότι ο Hau είναι άμεσο απόγραφο του Η υποστηρίζουν οι *Grensemann* Achtmon. 27 και *Potter* 25.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σεις, ο γραφέας του Hau' έκανε αντιβολή και σε όλο το κείμενο των επιστολών και επέφερε κι αυτός μερικές διορθώσεις από τον b. Όταν έφτασε στο τέλος της 9 επιστολής, είδε πως ο b έχει γράψει μετά απ' αυτήν και πριν από την 10 μόνο το *Δόγμα Ἀθηναίων* και τίποτε άλλο. Γι' αυτόν το λόγο από την παρασελίδια σημείωση: *ζήτει Δόγμα Ἀθηναίων ὁμοίως καὶ τὰς λοιπὰς ἐπιστολὰς* (που την είχε αντιγράψει από τον H) ακύρωσε το *ὁμοίως καὶ τὰς λοιπὰς ἐπιστολὰς* και άφησε μόνο το: *ζήτει Δόγμα Ἀθηναίων*. Έτσι εξηγείται το γεγονός ότι ο Hau μετέφερε σ' αυτήν τη θέση — δηλ. ανάμεσα στην 9 και τη 10 — το *Δόγμα Ἀθηναίων*, αντί για τη θέση μετά τη 18 που το είχαν ο H και ο Hau'.

Ο Hau παρουσιάζει όλα τα λάθη του H, καθώς και τις γραφές, στις οποίες ο H συμφωνεί με τον b, όπως τις σημειώσαμε πιο πάνω. Πέρα απ' αυτές όμως, ο Hau έχει και τις παρασελίδιες ή τις συμπληρώσεις που υπάρχουν στα διάστιχα του H, τις γραμμένες από το α' χέρι, καθώς και τις διορθώσεις του που έχουν γίνει ύστερα από rasura. Εκτός απ' αυτές ο Hau έχει παραλάβει και όλες τις διορθώσεις ή τις προσθήκες που έχουν γίνει στον H από ένα δεύτερο χέρι[1], οι οποίες ξεπερνούν τον αριθμό 100. Σημειώνουμε μερικές απ' αυτές:

3,13 post ἀργύριον add. τε H^2 Hau
6,7 post ταῦτα add. δὴ H^2 Hau
6,9-10 post πατρίδα add. μὴ δὴ ἡμᾶς...κεῖται H^2 Hau
17,7 post ἴσθι add. ὡς H^2 Hau
21,2 ante ἐρδομένων add. τῶν H^2 Hau
22,18 ἴδιος: φίλιος H^2 Hau b
24,1 κακά: φλαῦρα H^2 Hau
31,20 κ.ε. θρασὺς ἀκμάζων: ἀκμάζων θρασὺς H^2 Hau
34,3 post χρεωφειλέται add. εἶναι H^2 Hau b.

1. Την ίδια διαπίστωση κάνουν, για τα ιπποκρατικά έργα που τους απασχόλησαν, και οι *Nelson*, Eranos 48, *Potter* 25, *Polack* 25 και *Wittern* XIII.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Επομένως, δε μένει καμιά αμφιβολία πως ο Hau είναι απόγραφο του H[1]. Εκτός όμως από τις γραφές που συζητήσαμε πιο πάνω υπάρχουν στον Hau γραφές οι οποίες απαντούν μόνο στον b, και δεν εμφανίζονται καθόλου στον H, ούτε από το πρώτο ούτε από το δεύτερο χέρι, όπως:

9,5 κακοῦσα: κακὴ οὖσα Hau b (s.l.)
11,2 νοῦς: νόος Hau b
12,19 γονέας: γονῆας Hau b, γονεῖς H
38,9 πράττειν: πρήσσειν Hau b, om. H
41,4 υἱόν: υἱέα Hau b[2].
42,8 ὑπογραφή: ἥπερ γραφὴ Hau b, ὑπεργραφὴ H.

Αυτὲς οι τελευταίες συμφωνίες των Hau και b και, κύρια, το γεγονός ότι στις επιστολές 19, 20, 21, 23, 22 ο H παραλείπει τους τίτλους, ενώ ο Hau τους έχει, και μάλιστα τους έχει παραλάβει από τον b, μας υποχρεώνουν να δεχθούμε ότι ο Hau δεν είναι άμεσο απόγραφο του H, αλλά ανάμεσα σ' αυτόν και τον H μεσολαβεί ένα χαμένο χφ, το οποίο, όπως ο H, αντέβαλε κι αυτό τον b[3] και επέφερε όχι μόνο τις συμπληρώσεις στους τίτλους των επιστολών, αλλά και αρκετές διορθώσεις στο κείμενό του.

Τα απόγραφα του V

Pal 192, C, Vind, 37

Δύο χφφ, ο Vat. Pal. 192 (Pal 192)[4] και ο Par 2146 (C) είναι, όπως θα δείξουμε, απόγραφα του

1. Παρόλο που η αξία του, ύστερα από όσα παρατηρήσαμε, φαίνεται μηδαμινή, ο Hau είναι χρήσιμος για την αποκρυπτογράφηση πολλών γλωσσών και άλλων σημειώσεων, οι οποίες στον H είναι δυσανάγνωστες βλ. και *Polack* 25.

2. Οι δυο τελευταίες γραφές εντάσσονται στους γνωστούς υπεριωνισμούς του b, για τους οποίους βλ. παραπ. σελ. 134.

3. Φαίνεται πιθανό ότι και τα τρία χφφ κάποτε βρίσκονταν στην ίδια βιβλιοθήκη. Για την ιστορία του b βλ. *Papathomopoulos* XXV.

4. Βλ. *Bolgar* 477 και 486.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

V. Τα χφφ αυτά, όχι μόνο παραδίδουν τη συλλογή επιστολών που παραδίδει ο V, αλλά, όπως εκείνος, δεν αριθμούν τις επιστολές και παραλείπουν τον τίτλο στην επιστολή 19: *Ὁ Περὶ μανίης λόγος*. Όμως και στα τρία το κείμενο της επιστολής αρχίζει με τη σημείωση: *τὸν περὶ μανίης λόγον αὐτῷ γραφέντα ἐν τῷ περὶ ἱερῆς νούσου*. Πέρα από αυτά, οι Pal 192 και C επαναλαμβάνουν όλα τα χαρακτηριστικά λάθη του V, όπως τα σημειώσαμε παραπάνω. Ότι και οι δύο κώδικες είναι απόγραφα του V και όχι κάποιου συγγενή του V[1], φαίνεται, όχι μόνο από το ότι και οι δύο δεν έχουν καμιά σωστή γραφή — που να μην μπορεί να δικαιολογηθεί ως εύκολη διόρθωση — έναντι της λανθασμένης γραφής του V, αλλά και από ορισμένες άλλες λεπτομέρειες:

Και τα δύο χφφ γράφουν *ξένων* αντί *ξενίων* (34,12), όπου ο V έχει τη σωστή γραφή *ξενίων*. Όμως η κατάληξη *-ίων* στον V είναι γραμμένη με κάποιο σύμπλεγμα, που θέλει πολύ μεγάλη προσοχή — ακόμη και έναν εθισμό, αλλά και προϊδεασμό — για να διαβαστεί σωστά, και όχι *ξένων*. Άρα το λάθος δεν οφείλεται κάπου αλλού, αλλά υπεύθυνο γι' αυτό είναι το ίδιο το κείμενο του V. Αλλά και το κάθε χφ ξεχωριστά μας παρέχει ορισμένα στοιχεία που ενισχύουν την άποψη ότι και τα δύο κατάγονται από τον V.

Ο Pal 192 γράφει (6,18) *τείχος* ύστερα από διόρθωση του *τύχος*. Αυτό οφείλεται σε διόρθωση που έχει γίνει πάνω στο κείμενο του V, όπου το *υ* έχει διορθωθεί σε *ει*, μάλλον από ένα δεύτερο χέρι (αλλά φαίνονται τα ίχνη του *υ*). Στο 4,20 ο Pal 192 μιμείται το γραφέα του V, ο οποίος γράφει τη λέξη *ἐπίλοιπον ὡς ἐπὶ λοιπ'*. Στο 13,2 ο Pal 192 έχει γράψει *φύση* (το σωστό είναι *φύσει*), όμως το *η* είναι από διόρθωση του *ει· φύση* γράφει και ο V. Δηλ. ο Pal έγραψε αυθόρμητα το

1. Όλοι σχεδόν οι μελετητές συμφωνούν ότι οι C και Pal 192 είναι απόγραφα του V: *H. Diller*, Überlieferung 10 και De aëre 7 κ.ε., *Heiberg* 133 κ.ε., *Unger* 4 και 5, *Bensel* 111, *Alexanderson* 101 κ.ε., *Lienau* 20.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σωστό *φύσει*, αλλά ύστερα, όταν πρόσεξε καλύτερα το πρότυπό του, (τον V), διόρθωσε το *ει* σε *η*. Μια τέτοια διόρθωση θα φαινόταν αδιανόητη, αν δεν υποθέσουμε ότι έχει γίνει με τη διαδικασία που αναφέραμε.

Ενώ ο C έχει στο 19,12-13 το σωστό *πρεσβύτας*, ο Pal 192 γράφει *πρέσβυας*. Αυτή ήταν και η αρχική γραφή του V, ο οποίος τη διόρθωσε (μάλλον ένα β' χέρι) σε *πρεσβύτας*. Η ορθή γραφή (30,1) *ηὔξαντο* του Pal 192, έναντι της λανθασμένης *ἤγξαντο* που έχουν οι V, C, δε δημιουργεί προβλήματα σ' αυτό που υποστηρίζουμε, γιατί το *γ* του V δίνει την εντύπωση πως είναι *υ*. Το ίδιο συμβαίνει και με τη γραφή *ἔτι* (23,10), έναντι του *ἔστι* των V, C: στον V το *ἔστι* δεν είναι ευανάγνωστο και εύκολα μπορεί κανείς να το διαβάσει ως *ἔτι*.

Με τη σειρά του, και ο C παρέχει ορισμένα στοιχεία που προδίδουν την προέλευσή του από τον V. Στο 36,12-13, όπου ο C γράφει *ἐφίσταντα*, ο V έχει *ἐφίστανται*, όμως το *αι* δίνει την εντύπωση ότι είναι *α*, ενώ στο *εὐεπιγνωστότερον* (41,12) ο V έχει συντομογραφήσει με σύμπλεγμα το *εὐεπι*, ώστε να δικαιολογείται το λάθος (*ἐπιγνωστότερον*) του C.

Όσον αφορά τις ιδιαίτερες σχέσεις των Pal 192 και C, μπορούμε με βεβαιότητα να υποστηρίξουμε πως ο C, που είναι νεότερος, δεν κατάγεται από τον Pal, γιατί, εκτός από τα στοιχεία που αναφέραμε παραπάνω, δεν επαναλαμβάνει κανένα από τα λάθη του Pal και, κυρίως, έχει κανονικά στο κείμενό του τις λέξεις που παραλείπει ο Pal 192:

3,4 ἂν om. Pal 192
5,15 post ὑπὸ add. γὰρ Pal 192
6,5 τὴν om. Pal 192
10,10 ante ὅλως add. ἐν Pal 192
10,14-15 σιγηροί τε γάρ εἰσιν V C: σιγηροὶ γάρ τε εἰσὶν Pal 192
21,1-2 εἶτα μετ' οὐ πολύ...ζώων om. Pal 192
28,15 τετύφωνται V C cett.: τετύφλωνται Pal 192.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Ούτε μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι και τα δύο χφφ προέρχονται από έναν κοινό πρόγονο, ενδιάμεσον σ' αυτά και τον V, γιατί δεν έχουμε καμιά περίπτωση που να παρουσιάζουν κοινά λάθη ή γραφές οι Pal 192, C, έναντι της σωστής ή της διαφορετικής γραφής του V. Η λανθασμένη γραφή ξένων (34,12), στην οποία συμφωνούν τα δύο απόγραφα, δεν είναι ισχυρή, γιατί αυτήν την εντύπωση δίνει το πρότυπο V. Αυτήν τη δυνατότητα κύρια αποκλείουν οι παραπάνω παρατηρήσεις μας στις λανθασμένες γραφές του Pal 192 (6,18 *τύχος*, 4,20 *ἐπὶ λοιπ'*, 13,2 *φύση*, 19,12-13 *πρέσβυας*), για τις οποίες την ευθύνη έχει ο ίδιος ο V.

Οι διαφορετικές γραφές, με τις οποίες ο C διαφοροποιείται από τους δύο άλλους κώδικες, οφείλονται σε contaminatio από άλλον κώδικα, πιθανόν από τον H, όπως επιτρέπουν να κρίνουμε οι γραφές:

28,12 post ἀταραξίης add. γὰρ C H

40,11 αἱμορρώδεας: αἱμορρωδέας V Pal 192, αἱμοροωδέας C H

40,20 καθαίρειν: καθαρεῖ V Pal 192, καθσίρει C H.

Από τα στοιχεία που αναλύσαμε πιο πάνω προκύπτει ότι οι Pal 192 και C κατάγονται από τον V ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλο και, ενώ φαίνεται πως ο Pal 192 είναι άμεσο απόγραφο του V^1, ο C πρέπει να κατάγεται απο ένα πρότυπο που έχει αντιγράψει από τον V^2.

Στα απόγραφα του V πρέπει να κατατάξουμε και τον Vind 37, έναν ποικίλο κώδικα, που περιέχει και άλλων επιστολογράφων τις επιστολές. Αυτός περιέχει μόνο τις επιστολές 3, 4, 5 του Ψευδο-ιπποκράτη. Σίγουρα το χφ αυτό, μόλο

1. Την ίδια σχέση υποστηρίζουν και οι *H. Diller*, Überlieferung 10 και 22, *Freudenmann* 162, *Lienau* 20.

2. Σ'αυτό συμφωνούν οι *H. Diller*, Überlieferung 10 και 22, και *Freudenmann* 162 κ.ε., *Kühlewein*, Hermes 17 κ.ε., ενώ ο *Lienau* 20 δέχεται πως και ο C είναι άμεσο απόγραφο του V.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

που περιέχει και άλλων επιστολογράφων τις επιστολές, ανήκει στην οικογένεια του Corpus, γιατί παραδίδει τη μορφή την οποία παρέχει αυτή η οικογένεια για τις επιστολές 4 και 5. Είναι γεγονός ότι το υλικό που προσφέρει αυτός ο κώδικας είναι πολύ περιορισμένο, γι' αυτό η κατάταξή του σε συγκεκριμένη ομάδα δεν είναι εύκολη. Τα στοιχεία που μας κάνουν να τον εντάξουμε στην ομάδα του V είναι:

3,5 πρὸς Vind 37 V C Pal 192 ε: ἐς cett.
3,6 ἀνὴρ om. Vind 37 V C Pal 192
3,8 συμβουλίην: συμβουλὴν Vind 37 V C Pal 192 E
3,8 ῥηίδιον: ῥᾴδιον Vind 37 V C Pal 192 E.

Από τα παραπάνω στοιχεία μόνο το *ἀνὴρ* (3,6) μιλάει αποκλειστικά για συγγένεια του Vind 37 με τους V, C, Pal 192. Αφού όμως και στις υπόλοιπες τρεις γραφές, στις οποίες μετέχουν και άλλοι κώδικες, μετέχουν και οι V, C, Pal 192, είναι λογικό να δεχθούμε πως ο Vind 37 και στις γραφές αυτές έχει σχέση μόνο με την ομάδα του V. Όμως ο κώδικας αυτός δε μαρτυρεί ένα πολύ χαρακτηριστικό λάθος, συνδετικό των V, C, Pal 192: 3,19 *πρὸς τὴν ἣν ἔπεμψας ἐπιστολήν*, όπου ο Vind 37 έχει τη σωστή γραφή: *πρὸς τὴν ἐπιστολὴν ἣν ἔπεμψας*. Γι' αυτό πρέπει να υποθέσουμε πως ο κώδικας αυτός κατάγεται από κοινή πηγή με τον V.

Από τις άλλες λανθασμένες γραφές που παρέχει ο Vind 37 καμιά δεν μπορεί να μας διαφωτίσει για την ακριβέστερη θέση του μέσα στην ομάδα, γιατί οι περισσότερες είναι μόνο δικές του γραφές — και στερούμαστε έτσι την ευκαιρία να έχουμε συμφωνία με κάποιον άλλο κώδικα —, εκτός από τη γραφή (3,13) *χρυσίον*, αντί *χρυσόν*, η οποία όμως θα πρέπει να είναι μια γραφή που οφείλεται στον ίδιο το γραφέα του κώδικα, κάτι που υποπτευόμαστε, όταν παρατηρήσουμε ότι η προηγούμενη λέξη είναι *ἀργύριον*.

Ωστόσο, υπάρχει μια παράλειψη του Vind 37 στο 3,1 *βασιλέων μέγας*, όπου συμφωνεί και ο Bar 51. Αυτό δεν πρέ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πει να το θεωρήσουμε ως τυχαία σύμπτωση, γιατί, αν προσέξουμε, ο Bar 51 συμφωνεί και στη γραφή πρὸς (3,5). Όταν σ' αυτό το στοιχείο προσθέσουμε και το γεγονός ότι ο Bar 51 ανήκει στα μικρά επιστολάρια (ε), τα οποία παραδίδουν τη συλλογή των επιστολών 3-9, θα μπορούσαμε να οδηγηθούμε στην υποψία ότι ο Vind 37 έχει μεγαλύτερη συγγένεια μ' αυτήν την οικογένεια. Αφού όμως στις επιστολές 4 και 5 παρέχει τη μορφή — και την εκδοχή της ιστορίας — που παρέχει το Corpus, κάτι τέτοιο πρέπει να το αποκλείσουμε και να περιορισθούμε στην αποδοχή ότι υπάρχει contaminatio στον κοινό πρόγονο των V και Vind 37 από κάποιον πρόγονο του Bar 51. Αυτή η λεπτομέρεια συνηγορεί και στο ότι οι V και Vind 37 κατάγονται από κοινόν αρχέτυπο, αλλά ιδιαίτερα στο ότι τα μικρά επιστολάρια έχουν πολύ παλαιότερη παράδοση, όπως τονίσαμε πιο πάνω[1].

Ώστε οι Pal 192 και C κατάγονται από τον V^2 ανεξάρτητα μεταξύ τους, ενώ ο Vind 37 κατάγεται από ένα χαμένο χφ, από το οποίο κατάγεται και ο V.

U, Am

Κανένα απόγραφο του Vat. Urb. Gr. 64, ενός από τους παλαιότερους κώδικες, δε μας έχει διασωθεί, αφού ο Ambr. B 113, που συγγενεύει άμεσα με τον U, δεν μπορεί να υποστηριχθεί πως είναι απόγραφό του[3], όπως θα φανεί από την παρακάτω ανάλυση.

---

1. Βλ. παραπ. σελ. 101.

2. Βλ. και το στέμμα του *H. Diller*, Überlieferung 22.

3. Υπέρ της άποψης ότι ο Am είναι απόγραφο του U είναι ο *Heiberg* XI και ο *Alexanderson* 96· ο τελευταίος μάλιστα υποστηρίζει ότι ο Am είναι άμεσο απόγραφο του U, επειδή οι εξηγήσεις από το υπόμνημα του Γαληνού, που στον U είναι γραμμένες στο περιθώριο και από άλλο χέρι, στον Am είναι γραμμένες κανονικά στο κείμενο. Τα στοιχεία αυτά που έχει στη διάθεσή του ο *Alexanderson* είναι βέβαια πολύ σοβαρά, παρ' όλα αυτά όμως όσον αφορά το κείμενο των Επιστολών δεν μπορεί να υποστηριχθεί αυτή η σχέση. Ώστε πρέπει να επανεκτιμηθούν τα στοιχεία που προβάλλονται για να στηριχθεί η προέλευση του Am από τον U.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η στενή συγγένεια του Am με τον U πιστοποιείται όχι μόνο από το γεγονός ότι και τα δύο χφφ παρέχουν την ίδια συλλογή επιστολών (1-22) και μάλιστα με τη σειρά... 18, 20, 19, 21...[1], αλλά και από πολλά άλλα συνδετικά λάθη και γραφές που παρέχουν μόνον αυτά. Εκτός από τα χαρακτηριστικά λάθη του U, τα οποία σημειώσαμε παραπάνω[2] και στα οποία συμμετέχει και ο Am, οι Am και U συνδέονται και με πολλά άλλα λάθη, από τα οποία σημειώνουμε μερικά μόνο χαρακτηριστικά:

5,6 τὰν αὐτάν: τ' ἂν αὖτᾶν M I: τὰν αὖ U Am
20,13 ὑπὲρ ἐκεῖνον: ὑπερκείμενον U Am
22,15 δήλου: καταδήλου U Am
25,10 αἰτίας δοκέεις: δοκεῖς αἰτίας U Am
29,8 καθάπερ ἄδηλα μὴ θεωρεῦντες: μὴ θεωροῦντες καθάπερ ἄδηλα U Am
30,7 ἀπειθῆ: μὴ ἀληθῆ U Am
31,20 διὰ χρεῖος: ἐνδεὴς U Am, διὰ χειρὸς cett.
36,18 οὐλομελίην: οὔτε μετὰ τὴν μελέτην U Am.

Το πιο χαρακτηριστικό συνδετικό λάθος αυτών των χφφ είναι η ακατανόητη γραφή (18,11) τοῖσιν ἢ ἦ πόοις U, τοῖσιν εἶ ἢ πόαις Am, έναντι της γραφής ἰόντων όλων των άλλων.

Με βάση την εικόνα λαθών που εκθέσαμε πιο πάνω εύκολα μπορεί κανείς να δεχθεί ότι ο Am είναι απόγραφο του U, πολύ περισσότερο, μάλιστα, όταν λάβει υπόψη του ότι ο U δεν έχει γραφές στα διάστιχα ή τα περιθώρια, οι οποίες θα ήταν αποφασιστικές για μια τέτοια απόφανση. Οι μόνες γραφές αυτού του είδους είναι δύο, οι οποίες πάλι δε μας προσφέρουν κάποια βοήθεια: στο 3,1 γράφουν και οι δύο κώδικες στο αριστερό περιθώριο *Γρ καὶ Ὑστανίῳ*. Όμως και του U η γραφή είναι από το ίδιο, το πρώτο, χέρι. Στο 32,7 ο U έχει στο περιθώριο, από το ίδιο χέρι, *Γρ εἰθ' οὕτως* (ενώ στο κανονι-

1. Την εξήγηση αυτής της σειράς των επιστολών βλ. παραπ. σελ. 34.
2. Βλ. παραπ. σελ.122.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κό του κείμενο έχει *εἶδ' οὕτως*). Ο Am έχει κανονικά στο κείμενό του *εἶθ' οὕτως*. Όμως αυτή η γραφή είναι η σωστή και την έχουν όλα τα άλλα χφφ. Δηλ., μόλο που η εντύπωση είναι πως ο Am αντιγράφει τον U, είναι εξίσου δυνατό και οι δύο παραπάνω γραφές να ήταν σημειωμένες στο πρότυπο των U, Am, αφού ήδη έχουμε διαπιστώσει πως στο κοινό πρότυπο των U, M πρέπει να υπήρχαν διπλές γραφές.

Όπως και να έχει το πράγμα, έχουμε στη διάθεσή μας αρκετά στοιχεία - λάθη από τον U, τα οποία δεν εντοπίζουμε στον Am, — ο Am αντί γι' αυτά έχει γραφή σύμφωνη με τη γραφή των άλλων χφφ της οικογένειας του Corpus (ή μόνο της ομάδας του M):

4,9 ἣν ἔπεμψας Am cett.: ἀνέπεμψας U
5,13 ἡμετέρων Am cett.: ἡμέτερον U
6,22 πόλεων Am cett.: πόλεως U
14,1 αὐτοῖς Am cett. (αὐτοῖσι): αὐτῆς U
16,1 οὐδ' Am cett.: ἠδ' U
16,11 ἑσομένας Am cett.: ἑσομένους U
18,2 ψυχαὶ Am cett.: ψυχῆς U
24,11 παρακοπὴν Am cett.: παρακοὴν U
30,17 πάντων Am cett.: ἁπάντων U
31,8 βυθῶν Am cett.: βυθὸν U
35,4 ἀνιστάμην Am cett.: ἀνισταμένην U
41,17 μεταστάσιας Am cett.: μεταστάσεως U.

Αξίζει να παρατηρήσουμε ότι οι σωστές γραφές του Am δεν μπορούν να θεωρηθούν ως εύκολες διορθώσεις που έγιναν από τον λόγιο; γραφέα του, ούτε ως διορθώσεις που προέκυψαν από αντιβολή που θα έκανε κάποιος πρόγονος του Am, γιατί άλλες από τις γραφές αυτές δε θα χρειάζονταν διόρθωση (π.χ. το *ἁπάντων* του 30,17), ενώ άλλες είναι lectio difficilior (π.χ. 4,9 *ἣν ἔπεμψας*, 14,1 *αὐτοῖς*, 18,2 *ψυχαί*, 24,11 *παρακοπήν*). Εκτός απ' αυτά, για την ανεξαρτησία του Am από τον U συνηγορούν και μερικές άλλες επισημάνσεις: στο 26,13, όπου ο U γράφει *οὐ χαιρετίζουσιν*, ο Am γράφει (σω-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στότερα) *οὐ χαίρετίζουσιν*. Μ' αυτήν τη γραφή ο Am εμφανίζεται αρχικότερος από τον U και μάλιστα αφήνει να εξηγήσουμε, πώς προέκυψε το λάθος στον U. Το σημαντικότερο όμως στοιχείο είναι πως στον Am βρίσκουμε καλύτερες (ή σωστές) γραφές, στη θέση των οποίων παρέχουν λανθασμένη γραφή όχι μόνον ο U, αλλά και όλοι οι άλλοι κώδικες. Αναφέρουμε μερικές απ' αυτές τις γραφές:

18,14 ὁρίζουσαν Am: ὁρίζουσα U cett[1].
29,1 ἐφρούρεον: ἐφρούρουν Am, ἐφρούρει U, ἐφρούρεε (vel -ρει) cett.
30,12 φιλαργυρίη Am E: φιλαργυρίαν U, φιλαργυρίης cett.
34,11 ἐκλελησμένος Am: ἐκλελησμένην U V, ἐκλελήσμην M I, ἐξελελήσμην E, ἐκλαθόμενος b
41,20 ὄντα ἄνισα Am E: ὄντα ἄνισα ὄντα U M, ἄνισα ὄντα V, ὅταν ἄνισα b[2].

Οι σωστές — ή οι σωστότερες — γραφές του Am οφείλονται σε contaminatio που είχε δεχθεί ο κοινός πρόγονος των U, Am από ένα χαμένο πολύ παλιό χφ, κι απ' αυτές φαίνεται ότι ο Am έκανε την καλύτερη επιλογή. Ένα άλλο στοιχείο που συνηγορεί στην ίδια υπόθεση είναι ότι τα μεγάλα επιστολάρια, που οφείλουν πολλές γραφές στην ομάδα των U, Am, συμφωνούν σε μερικές απ' αυτές μόνο με τον Am, πράγμα που υποδηλώνει πως όλες τις γραφές τις πήραν από το πρότυπο του Am ή από τον κοινό αρχέτυπο των U, Am.

Με τη σειρά του και ο Am έχει πολλά διαχωριστικά λάθη, στα οποία δε συμμετέχει ο U. Απ' αυτά, άλλα έγιναν από τον ίδιο το γραφέα του και άλλα από το γραφέα κάποιου προγόνου του, οπωσδήποτε όμως ανεξάρτητα από τον U, γιατί σε καμία περίπτωση, απ' όσο μπορέσαμε να ελέγξουμε, την

---

1. Μερικές γραφές στις οποίες συμφωνεί ο Am με τα E οφείλονται σε contaminatio των E από τον Am· βλ. παραπ. στο οικείο κεφάλαιο.

2. Βλ. και τις κριτικές παρατηρήσεις στο τέλος.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ευθύνη για το λάθος του Am δε φέρνει ο U, εξαιτίας κάποιας δυσανάγνωστης ή παρεξηγήσιμης γραφής του. Από το πλήθος συτών των λαθών αναφέρουμε τα παρακάτω:

3,3 ἐμέ: μέγα Am
5,13 αἰεί om. Am
7,6 ante γένος add. καὶ Am
9,9 δέκα: δώδεκα Am
9,12 ante γεγεμιομέναι add. λελογισμέναι Am
17,21 μανίης: ἀνάγκης Am
22,6 πρὸ πάντων κάθησο: τὸ πρῶτον κάθισον Am
25,18 δεσμίων: διζόμενος Am
26,19 γὰρ om. Am
30,16-17 καὶ τουτέων...διαφέρουσι om. Am
34,13 θαυμασμοῦ: θειασμοῦ Am.

Ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα του Am και του U είναι το ότι έχουν μετακινήσει και τοποθετήσει σε άλλες θέσεις πολλές λέξεις, ώστε να πετυχαίνουν έτσι ένα είδος υπερβατού σχήματος. Ανεξάρτητα από το αν είναι σωστή ή λαθεμένη αυτή η θέση των λέξεων που προτιμούν οι δύο κώδικες, ο Am έχει περισσότερα τέτοια υπερβατά σε σχέση με τον U, π.χ.:

23,8 φύσιν καὶ θέσιν: θέσιν καὶ φύσιν Am
25,11 κ.ε. κενεὸν δὲ πρηγμάτων ὀρθῶν, πάσῃσιν ἐπιβολῇσι νηπιάζοντα καὶ μηδεμιῆς ἕνεκεν ὠφελείης: καὶ μηδεμιᾶς ἕνεκα ὠφελείας κενεὸν etc. Am
26,17 οὐσίην μὴ ἔχοντες οὐσίην ποθέουσιν: οὐσίαν ποθέοντες οὐσίαν οὐκ ἔχουσιν Am
27,1-2 δῆριν ἔχουσι: ἔχουσι δῆριν Am.

Επειδή πολλά από τα υπερβατά, που από κοινού παρέχουν οι U, Am, τα θεωρούμε σωστές γραφές[1], είμαστε υπο-

1. Επειδή αυτού του είδους τα υπερβατά σχήματα είναι χαρακτηριστικό της ιωνικής διαλέκτου, θα τα προτιμήσουμε στο κείμενό μας εκεί όπου ο λόγος γίνεται, χάρη σ' αυτά, φυσικότερος ιωνικός· βλ. και παραπ. σελ.121.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

χρεωμένοι να τα χαρακτηρίσουμε ως contaminatio που δέχτηκε ο κοινός πρόγονος των U, Am από το παλιό χαμένο χφ, στο οποίο οφείλουν οι δύο κώδικες και πολλές άλλες σωστές γραφές. Στη συνέχεια, όμως, πρέπει να υποθέσουμε ότι αυτές οι μετακινήσεις είχαν σημειωθεί στο κοινό τους πρότυπο κι απ' αυτές ο U προτίμησε μερικές, ενώ ο Am υιοθέτησε περισσότερες. Δηλαδή, και απ' αυτήν τη λεπτομέρεια πρέπει να κρίνουμε πως οι U και Am προέρχονται από ένα κοινό πρότυπο, στο οποίο είχαν σημειωθεί και άλλες ποικιλίες γραφών ή αθετήσεις ή μετακινήσεις λέξεων, πράγματα που τα έλαβαν υπόψη με διαφορετικά κριτήρια και διαφορετική διάθεση πιστότητας στο κείμενο του προτύπου τους οι γραφείς των δύο αυτών χειρογράφων.

Από τα παραπάνω στοιχεία προκύπτει πως ο Am όχι μόνο είναι ένα χφ ανεξάρτητο από τον U — που πρέπει να κατάγεται από τον ίδιο πρόγονο μ' αυτόν —, αλλά πρέπει να θεωρείται και μία σημαντική πηγή για την ανασύνθεση του αρχετύπου των ιπποκρατικών επιστολών.

Ανακεφαλαιώνοντας τις σχέσεις των χφφ που εξετάσαμε καταλήγουμε στο επόμενο γενικό στέμμα της οικογένειας του Corpus:

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

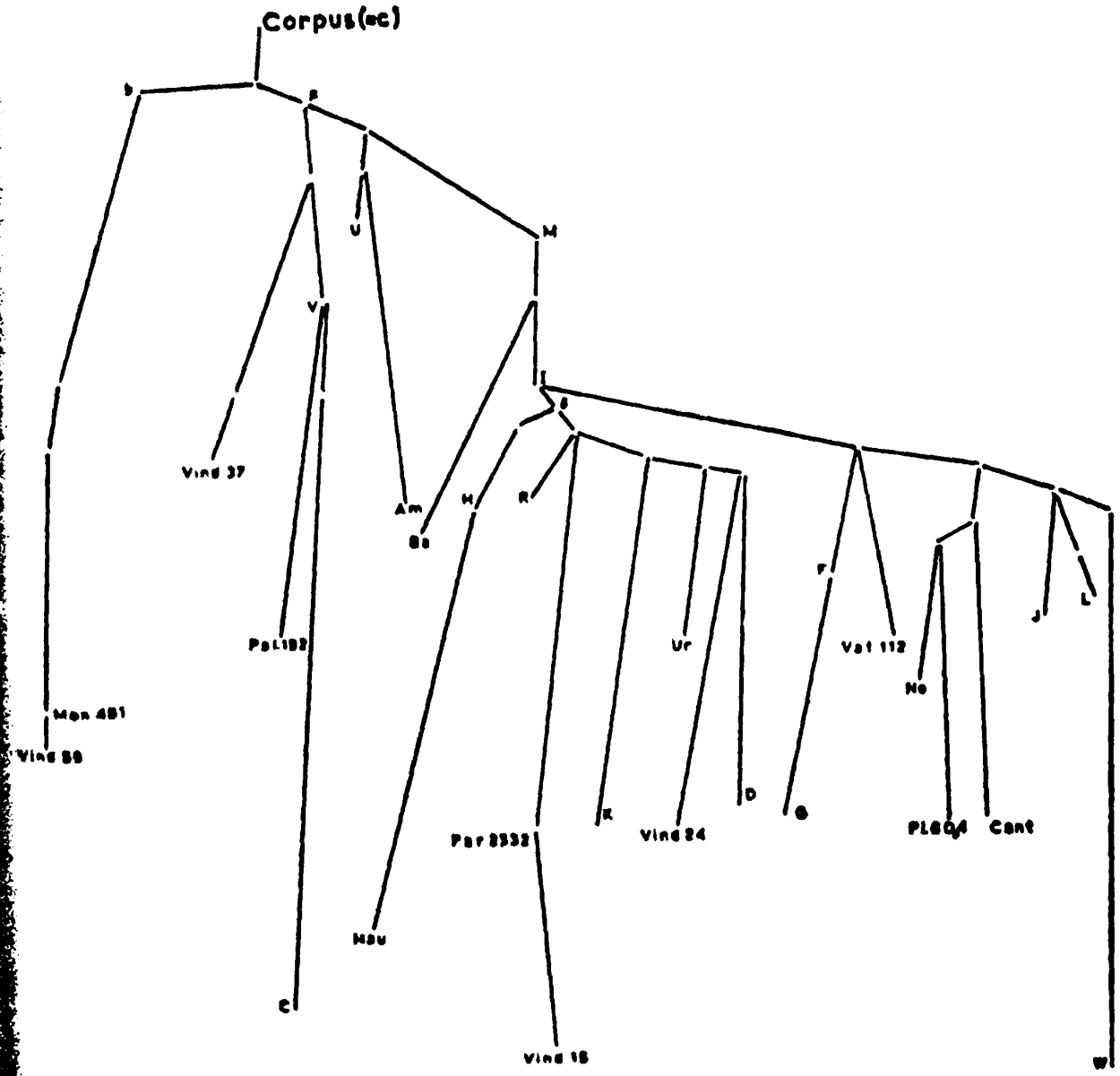

Τα μεγάλα επιστολάρια (E)

Την οικογένεια αυτή απαρτίζει ένας μεγάλος αριθμός χειρογράφων, τα οποία, εκτός από τις επιστολές, δεν περιλαμβάνουν καμιά άλλη πραγματεία της ιπποκρατικής συλλογής, αλλά, αντίθετα, περιλαμβάνουν και επιστολές άλλων επιστολογράφων. Βασικό χαρακτηριστικό στοιχείο αυτής της οικογένειας είναι ότι δεν παραδίδει τις επιστολές 6-10, οι οποίες φαίνεται ότι παραλείφθηκαν από τους αρχαιότατους χρόνους, επειδή κατά κάποιον τρόπο αποτελούν μιαν αυτόνομη

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ενότητα και για κάποιο λόγο[1] δεν τις συμπεριέλαβε ο κοινός αρχέτυπος των επιστολαρίων· δεν παραδίδουν ακόμη και τις επιστολές 19, 21, 23, επειδή είναι πραγματείες και όχι επιστολές[2], καθώς και την επιστολή 24, η οποία, όπως και οι 19, 21, 23, φαίνεται πως είναι δημιούργημα μεταγενέστερο, δηλ. πλάσθηκε μετά την απόσπαση αυτής της οικογένειας, που πρέπει να σημειώθηκε στον πρώτο μεταχριστιανικό αιώνα. Αργότερα, μετά την κωδικοποίηση αυτής της συλλογής επιστολών, δηλ. των επιστολών 1-5, 11-18, 20, 22, ακολούθησαν και άλλες περαιτέρω επιλογές — π.χ. ένας αριθμός χφφ δεν περιλαμβάνει την 22—, ώστε σήμερα να εμφανίζονται τα διάφορα επιστολάρια με ξεχωριστές προτιμήσεις. Οπωσδήποτε, όμως, κανένα από αυτά δεν περιέχει τις επιστολές 6, 7, 8, 9, 10, 19, 21, 23 και 24, ώστε αυτό είναι το μόνο σταθερό στοιχείο της διαφοροποίησης των επιστολαρίων, κατά το περιεχόμενό τους, από τα χφφ που ανήκουν στο Corpus και από εκείνα που απαρτίζουν την οικογένεια των μικρών επιστολαρίων (ε).

Από την οικογένεια αυτή, μόνο μια ομάδα χφφ περιλαμβάνουν και τις επιστολές 6, 7, 8, 9, οι Bern, Mon 490, Vat 1353, Vind 179. Όμως αυτό δε σημαίνει ότι τα τέσσερα αυτά χφφ αποτελούν μια ξεχωριστή παράδοση που έχει από παλιά τις ρίζες της, αλλά, όπως θα ιδούμε, οφείλουν αυτήν την επιλογή επιστολών σε δανεισμό από τις άλλες οικογένειες.

Όπως έχουμε απανειλημμένα τονίσει[3], βασικά κριτήρια, πέρα από τα κοινά - συνδετικά λάθη, για την κατάταξη των χφφ σ' αυτήν την οικογένεια είναι η μορφή των επιστολών 4 και 5 (4β και 5β) και όχι πάντα το περιεχόμενο των κωδίκων — δηλ. η συλλογή που περιέχουν —. Αυτό το τελευταίο αξιοποιείται αρνητικά, δηλ. είναι κριτήριο που απα-

1. Βλ. παραπ. σελ. 46 και 53.

2. Αυτό το λέμε με την προϋπόθεση ότι τις είχε προλάβει ο αρχέτυπος Ε, γιατί οι επιστολές αυτές, όπως δείξαμε στην εισαγωγή, δεν είναι γνήσιες.

3. Βλ. παραπ. σελ. 47 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γορεύει την ένταξη ενός χφ στην οικογένεια των επιστολαρίων, όταν αυτό το χφ περιέχει και επιστολές έξω από την κωδικοποιημένη επιλογή των επιστολαρίων (εννοείται, βέβαια, ότι δεν πρόκειται για contaminatio). Δύσκολο είναι, πάλι, να κατατάξουμε σε ομάδες τα χφφ αυτής της οικογένειας, βασιζόμενοι στη συλλογή που περιέχουν, γιατί, όπως είπαμε, οι εκάστοτε αντιγραφείς, όταν μάλιστα συνέβαινε αυτοί να είναι λόγιοι,— και ανάλογα με τους σκοπούς που είχαν, π.χ. να συγκροτήσουν ένα διδακτικό εγχειρίδιο ή, απλώς, να κάνουν μια δειγματοληπτική επιλογή επιστολιμαίου χαρακτήρα — προχωρούσαν σε περαιτέρω προτιμήσεις και επιλογές.

Νομίζουμε πως από τις εισαγωγικές αυτές διευκρινήσεις έγινε φανερό πως το έργο της κατάταξης των χφφ αυτής της οικογένειας είναι πολύ δύσκολο και χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή.

Κατ' αρχήν, είναι απαραίτητο να ιδούμε τις επιστολές 4β και 5β, που αποτελούν και το βασικότερο σημείο διάκρισης αυτής της οικογένειας, σε αντιβολή με τη μορφή 4 και 5 που παραδίδει η οικογένεια του Corpus. Για να αποφύγουμε όμως τις φορτικές επαναλήψεις παραπέμπουμε τον αναγνώστη στις σελίδες 47-49 της εισαγωγής μας, όπου έχουμε καταγράψει τις δυο μορφές των επιστολών και αναλύουμε τις δυο εκδοχές της επιστολικής ιστορίας. Στη συνέχεια, πρέπει να προχωρήσουμε στην καταγραφή συνδετικών λαθών ή γραφών που ενώνουν αυτούς τους κώδικες σε μια οικογένεια. Είναι ευνόητο πως σε μερικά απ' αυτά τα λάθη μπορεί ορισμένοι κώδικες να μη μετέχουν, είτε γιατί δεν παραδίδουν το αντίστοιχο κείμενο, είτε γιατί το κείμενό τους έχει 'διορθωθεί' με οποιοδήποτε τρόπο. Είναι περιττό να πούμε ότι η εικόνα λαθών που θα παρουσιάσουμε είναι αυτή που, κατά το μάλλον ή ήττον, θα αποδίδει τον αρχέτυπο των επιστολαρίων.

Πριν προχωρήσουμε όμως στην αναλυτική παρουσίαση του υλικού, πρέπει να αναφέρουμε ότι τα επιστολάρια διαφοροποιούνται από την οικογένεια του Corpus σε περίπου 370

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γραφές. Απ' αυτές οι 270 είναι σίγουρα λάθη, οι 48 είναι οι σωστές γραφές έναντι άλλων λανθασμένων γραφών, που παρέχουν οι άλλες οικογένειες, ενώ πάνω από 50 γραφές μπορούν να σταθούν στο κείμενο εξίσου καλά με τις διαφορετικές (ισοδύναμες) γραφές που έχουν οι άλλες οικογένειες. Με βάση όμως τη στατιστική λογική, απ' αυτές τις ισοδύναμες γραφές μόνο λίγες έχουν πιθανότητες να είναι σωστές. Απ' αυτήν τη στατιστική παρουσίαση βγαίνουν δύο βασικά συμπεράσματα, τα οποία δικαιολογούνται από τις συνθήκες συγκρότησης αυτής της οικογένειας, αλλά και δικαιολογούν την άποψη που υποστηρίζουμε μ' αυτήν την κριτική έκδοση των επιστολών: Πρώτον, ότι τα επιστολάρια δεν είναι μεταγενέστεροι κώδικες, με μικρή ή μηδαμινή αξία, προϊόν σύμφυρσης και επεξεργασίας χειρογράφων με παλιά παράδοση, που ανήκαν στην οικογένεια του Corpus, αλλά είναι μια αυτοδύναμη οικογένεια, η οποία ακολουθεί το δρόμο της εξέλιξής της χωριστά και ανεξάρτητα ήδη από τον 1ο αιώνα μ.Χ[1]. Δεύτερον, ότι τα πολλά λάθη αυτών των χφφ οφείλονται στην ιδιαίτερη παράδοσή τους, ότι δηλ. μας διασώθηκαν οι επιστολές μέσα σε χφφ που περιέχουν και άλλων επιστολογράφων τις επιστολές, έτσι ώστε ήταν εκτεθειμένες στην επιλεκτική διαδικασία που χαρακτηρίζει αυτά τα βιβλία και στην τάση να συμμορφώνεται το γλωσσικό τους ιδίωμα, η ιωνική διάλεκτος, στην αττική διάλεκτο (κύρια άλλαζαν τη σειρά των λέξεων προς αποφυγήν ενοχλητικών υπερβατών σχημάτων). Ο λόγος γι' αυτές τις αλλαγές είναι το ότι οι αντιγραφείς ή επηρεάζονταν και παρασύρονταν ασυνείδητα από τη γενικότερη γλωσσική μορφή που ήταν γραμμένες οι άλλες επιστολές, των άλλων επιστολογράφων, ή συνειδητά έκαναν διορθώσεις 'ἐπὶ τὸ ἀττικώτερον', γιατί οι επιλογές και οι αντιγραφές των επιστολών γίνονταν κύρια για σχολικούς σκοπούς.

1. Βλ. παραπ. σελ. 52 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τα πιο χαρακτηριστικά συνδετικά λάθη των μεγάλων επιστολαρίων είναι τα εξής:

α) παραλείψεις

1,6 σου om. E
3,6 ἐστὶν om. E
3,20 ὅτι τάχος om. E
10,14-15 σιγηροί τε γάρ εἰσιν ἐνίοτε om. E
11,10 παντοῖαι om. E
12,13 αὐτὸς om. E
14,11 αὐτῶν om. E
16,12 καὶ νοσήσοντας om. E
17,14 ἢ πιδακίτιδας om. E
20,3 ἑόντος om. E
22,11 αἴτιον om. E
24,12 ἢ μανίην ἢ μελαγχολίην om. E
26,18 καταγελῶ om. E
27,15 νοῦσον om. E
29,21 γεννήσαντες ἔθαψαν om. E
30,17 πάντων om. E
32,4 οἱ δ' ἐν μέθῃσιν om. E
38,16 ἐν πολλοῖς om. E
41,20 τῆς om. E.

β) προσθήκες

2,6 ante Κρισάμιδος add. τοῦ E
9,22 ante πλέον add. φίλος E
12,21 ante γονέας add. τοὺς E
15,21 post καὶ add. γὰρ E
19,7 post ἡμέων add. ἐσωφρόνιζε E
24,3 post τρίχας add. αὐτῶν E
26,17 post κακίῃ add. πολιτείης E
28,6 post πλόῳ add. καὶ ναυτιλίῃ E
30,1 ante ἐς add. εἶτα E

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

32,11 ante φίλων add. ἐῶν E
33,12 ante δυστήνους add. τὰς E
34,1 ante θεοῖσιν add. ἢ E.

γ) ἄλλα λάθη

1,13 συνειδήσει: τύχῃ E
2,15 εὐφυΐᾳ: εὐγενείᾳ E
2,17 νοσημάτων: σωμάτων E
9,5 νοῦσος ἐοῦσα: νοσέουσα E
9,11 εὐδαιμονίης: εὐτυχίης E
10,16 ἀλλοτρίην: ἀλλοτριωτάτην E
11,12 μετῴκισται: μετοικίσας E
12,8 ὥς που: καὶ ἴσως που E
13,6 ἅτε μή: ἐὰν μὴ E
13,20 δόξαν εἶναι: δόξα γίνεται E
16,7 κατῴκηκε: κατοικέει E
20,8 ἐθεωρεῖτο: ἑωρᾶτο E
24,7 λεχθέντα: λαληθέντα E
25,13 ἀλγέοντα: ἀνύοντα E
27,7 ῥηιδίων: ἰδίων E
29,5 σφαλερόν: ἐπισφαλέστερον E
33,14 ὑπ' ἀκρασίης: ἀκροήσει E
35,9 δυνατώτατον: δυνάμενον E
36,9 κατειλήφεις: καταλελαβήκεις E
38,21 ἔγνων: εἶδον E.

δ) Ἕνα βασικό γνώρισμα της οικογένειας αυτής είναι το ότι τοποθετεί τις λέξεις σε 'φυσική' σειρά, αποφεύγοντας έτσι το υπερβατό, που είναι κύρια ιωνικό γνώρισμα. Αυτός ο εξαττικισμός πιστεύουμε ότι οφείλεται στην παράδοση του κειμένου των ιπποκρατικών επιστολών μαζί με τις επιστολές άλλων συγγραφέων, που έχουν γραφεί σε αττική γλώσσα. Ἔχουμε εντοπίσει είκοσι πέντε τέτοιες μετακινήσεις και κρί-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νουμε πως καμιά απ' αυτές δεν είναι σωστή. Από τις μετακινήσεις αυτές σημειώνουμε τις παρακάτω:

3,6 Περσέων ἰσότιμος: ἰσότιμος Περσέων E
4,1 ἀρκεούση οὐσίη: οὐσίη ἀρκεούση E
16,10 πατὴρ εἷς: εἷς πατὴρ E
16,19 φασιν αὐτόν: αὐτόν φασιν E
17,1 παρὰ σοὶ πολλάκις: πολλάκις παρὰ σοὶ E
23,13 τοσαύτης ἀπολαύοντα: ἀπολαύοντα τοσαύτης E
24,11 ἀνθρώπου θάνατον: θάνατον ἀνθρώπου E
31,5 τέρμα ἐστίν: ἐστὶ τέρμα E
35,4 ἦν ἕτοιμος: ἕτοιμος ἦν E.

Οι ομάδες των μεγάλων επιστολαρίων

Σύμφωνα με το υλικό που έχουμε στη διάθεσή μας μπορούμε να υποστηρίξουμε με βεβαιότητα ότι από τα σωζόμενα χφφ των επιστολαρίων ένας αριθμός σχηματίζει μια ξεχωριστή ομάδα που προέρχεται από τον ίδιο αρχέτυπο (E_1). Την ομάδα αυτήν απαρτίζουν τα χφφ: σ, χ, Pa 419, New, Mut 191, Hd_2, ψ, Lau 59, ω_2, Vat 1085, Mut 54, υ, Hd, ο, Auct, Mon 481, Vind 59. Όλα αυτά συνδέονται με πολλά συνδετικά λάθη, που φέρνουν σε στενή συγγένεια μεταξύ τους αυτά τα χφφ και τα διαχωρίζουν από τις άλλες ομάδες των επιστολαρίων (ενδεχ. και από τα άλλα χφφ), από τα οποία τα κυριότερα είναι τα παρακάτω:[1]

1,16 βοηθήματα: παθήματα E_1
8,7 μακάριοι: μακάριον E_1[2]
9,7 ὢν: δν E_1
13,9 Δαμάγητε: Δημάγητε E_1
14,12 ante μήτηρ add. ἡ E_1

1. Είναι ευνόητο ότι δε μετέχουν όλοι οι παραπάνω κώδικες σε όλα τα λάθη που θα παραθέσουμε, εφόσον δεν παραδίδουν την αντίστοιχη επιστολή ή το αντίστοιχο τμήμα του κειμένου όπου έχει γίνει το λάθος.

2. Ο Vat 1085 παραδίδει το σωστό *μακάριοι* χάρη σε contaminatio ή σε δική του διόρθωση.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

17,11 τὴν om. E_1[1]
18,3 μὲν om. E_1
18,21 Ἡρακλέους: Ἡρακλέα E_1
19,10 κατέπλευσεν: κατέπλευσαν E_1
24,17 τοῦ om. E_1
24,18 ἀντιφορτισάμενος: ἀντιφροντισάμενος E_1
25,11 δὲ om. E_1
25,18 ἐπιπεσούσης: πιπτούσης E_1
30,6 ἠρεμίης: ἐρημίης E_1
30,7 ἐμβαίνειν: ἐμμένειν E_1
32,17 ὡρμημένοι: ὁρμώμενοι E_1
34,7 ἀπείρῳ σοί: ἄπειρος οὖν E_1
36,18 οὐλομελίην: ὁλομελίην E_1.

Ἐναντι αυτών των κοινών λαθών που παρέχουν οι κώδικες της ομάδας E_1, οι κώδικες τ και Plut 59 (E_3), καθώς και οι Har, Vos, Vat 1461, Sop, Bon, Lau 57, Vat 1309, Plut 57, Vat,Vind 179, Matr, Vat 1467, Bern, Ups, Bon_2, Mon 490, Ma 609, Maz, Neap, Vat 1354 (E_2;) έχουν τη σωστή γραφή ή τη γραφή που έχουν και τα άλλα χφφ. Ενώ όμως είναι βέβαιο πως οι κώδικες E_1 κατάγονται από έναν κοινό υπαρχέτυπο, αφού παρουσιάζουν όλα τα παραπάνω συνδετικά λάθη, δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε με βεβαιότητα ότι και οι E_2 κατάγονται από έναν κοινόν υπαρχέτυπο ή αν οι διάφορες υποομάδες που σχηματίζουν[2] προέρχονται ανεξάρτητα από το κοινό πρότυπο των E_1, γιατί οι γραφές με τις οποίες διακρίνονται οι E_2 από τους E_1—και τις μαρτυρούν όλα τα χφφ της E_2—δεν είναι κύρια συνδετικά λάθη, αλλά οι γραφές που διατηρούν από τον κοινόν αρχέτυπο. Παρ' όλες αυτές τις δυσκολίες, όμως, βρίσκουμε τρεις γραφές που είναι κοινά λάθη των E_2, ώστε έχουμε το δικαίωμα να κρίνουμε πως αυτές προέρχονται από έναν κοινό υπαρχέτυπο (E_2) και να αποκλείσουμε την πιθανότητα οι υποομάδες αυτής της ομάδας να προέρχονται ανεξάρτητα από τον κοινό

1. Ο ω, έχει το τὴν από contaminatio.
2. Βλ. και παρακ. στο οικείο κεφάλαιο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

αρχέτυπο αυτών και του υπαρχέτυπου των E_1. Αυτά τα συνδετικά λάθη των E_2 είναι τα εξής:

2,18 Δήμητρος: Δημήτρας E_2
20,14 νυμφέων: νυμφάων E_1 νυμφαίων E_2
32,1 παρακμάζων om. E_2.

Από την εικόνα που μας δίνουν οι γραφές πρέπει να κρίνουμε ότι ο γραφέας του κοινού υπαρχέτυπου των E_2 ήταν πολύ προσεκτικός κι αυτός είναι ο λόγος που δεν εντοπίζουμε πολλά συνδετικά λάθη στους κώδικες που απαρτίζουν την ομάδα E_2.

Η ομάδα E_1

Mut 54, o, Auct υ, Hd

Τα χφφ αυτής της ομάδας διαφοροποιούνται περαιτέρω με βάση διαχωριστικά τους λάθη κυρίως σε δύο υποομάδες. Τα κοινά αυτά λάθη δεν είναι πολλά, επειδή όλα τα χφφ δεν είναι πλήρη, αλλά μερικά απ' αυτά είναι κολοβά, ενώ άλλα περιλαμβάνουν μια περιορισμένη συλλογή επιστολών. Ωστόσο τα λάθη αυτά είναι αρκετά, κατά τη γνώμη μας, για να στηρίξουν την κύρια διαίρεση αυτών των χφφ σε δύο μικρότερες κατηγορίες.

Στην πρώτη υποομάδα πρέπει να εντάξουμε τους κώδικες Mut 54[1], o, Auct, υ[2], Hd[3]. Όλοι πρέπει να κατάγονται από το ίδιο πρότυπο[4], γιατί παρουσιάζουν τα κοινά λάθη:

---

1. Για τη σχετική βιβλιογραφία βλ. *Städele* 42 κ.ε.
2. Για τη σχετική βιβλιογραφία βλ. *Städele* 49.
3. Για τη σχετική βιβλιογραφία βλ. *Städele* 37.
4. Σε μια υποομάδα (που προέρχεται από έναν υπαρχέτυπο ι) κατατάσσει αυτά τα χφφ και ο *Gösswein* 45, με βάση συνδετικά λάθη που παρουσιάζουν (απουσιάζει ο *o*, γιατί δεν παραδίδει τις επιστολές του Ευριπίδη). Την ίδια κατάταξη κάνει για τους Mut 54 και υ (και ψ) ο *Penella* 15. Επειδή όμως οι κώδικες που παραδίδουν τις επιστολές του Απολλώνιου Τυανέα δεν είναι οι ίδιοι μ' αυτούς των ιπποκρατικών επιστολών και επειδή ο *Penella* δεν επιμένει σε ακριβέστερη κατάταξη των χειρογράφων που πραγματεύεται, νομίζουμε πως είναι περιττό να ασχοληθούμε περισσότερο με τα συμπεράσματά του.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

2,9 μὲν om.
3,16b ἀπογόνῳ: ἀπογόνων
15,20 ante ἀρίστη add. ὦ
16,1 ἑτέρη om.
16,3 'Αβδηρίταισιν: 'Αβδηρίταις
17,12 ἐστι om.
17,21-18,1 ἀλλότριον ἀναβολή: ἀναβολὴ ἀλλότριον.

Κάπως δύσκολος είναι ο προσδιορισμός των ακριβέστερων σχέσεων αυτών των κωδίκων μεταξύ τους· τα κυριότερα προβλήματα που ανακύπτουν είναι: μόλο που οι υ και Hd δείχνουν τις μεγαλύτερες συγγένειες μεταξύ τους και σε δεύτερη μοίρα συγγενεύουν οι ίδιοι με τον Mut 54, ο Hd συνεχίζει το κείμενο των επιστολών και μετά το *ὠχριακὼς πάνυ* (20,11) — και γράφει ολόκληρη τη 17 επιστολή, καθώς και τις επόμενες επιστολές — ενώ οι υ και Mut 54 σταματούν στο *ὠχριακὼς πάνυ*. 'Υστερα, ενώ οι υ και Hd φαίνεται να είναι απόγραφα του Mut 54 (τους ισχυρότατους λόγους θα τους ιδούμε στη συνέχεια)[1], ο Mut 54 δείχνει μεγαλύτερη συγγένεια με τους ο και Auct, με τους οποίους δεν έχει κάθετη σχέση.

Μετά την κριτική επεξεργασία του υλικού μας πιστεύουμε πως είμαστε σε θέση να βρούμε την εξήγηση αυτών των σχέσεων. 'Οσον αφορά την πρώτη δυσκολία, παρατηρούμε ότι ο Mut 54 είναι έμμεσο πρότυπο των υ και Hd, γιατί ο Mut 54 τελειώνει στο *ὠχριακὼς πάνυ* (20,11), το οποίο όμως βρίσκεται στο τέλος του φύλλου 132r, ενώ αφήνεται λευκή η επόμενη σελίδα (132v). Με τις ίδιες λέξεις τελειώνει και ο υ, όμως σ' αυτόν με τις λέξεις αυτές καλύπτονται οι τέσσερις πρώτες γραμμές του φύλλου 117v. Το υπόλοιπο τις σελίδας το αφήνει και ο υ κενό[2]. 'Ωστε δεν υπάρχει

1. Και ο *Reuters*, Diss. 34, συμπεραίνει ότι ο Mut 54 είναι το πρότυπο των υ και Hd (και του ψ). 'Ομως, αντίθετα με τα δικά μας συμπεράσματα, καταλήγει ότι ο Mut 54 προέρχεται από την ίδια πηγή με τον Vat 1461 (πβ. *Düring* 39).

2. Αντίθετα, ο *Penella* 16 βρίσκει μεγαλύτερες σχέσεις μεταξύ των υ και ψ έναντι του Mut 54. Τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας πιστεύουμε ότι αναιρούν το συμπέρασμά του. Και ο *Städele* 128 κ.ε. και 136, ενώ δέ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

αμφιβολία ότι ο υ είναι απόγραφο του Mut 54, του οποίου ο γραφέας, μόλις ολοκλήρωσε τη σελίδα 132r, σταμάτησε, προφανώς με την πρόθεση να συνεχίσει αργότερα, αλλά για κάποιο λόγο δε συνέχισε την αντιγραφή της επιστολής. Όσο για τον Hd, που συνεχίζει το κείμενο, έχουμε πεισθεί ότι από εκεί και πέρα αντιγράφει από το πρότυπο των Mut 191 και New (που ανήκουν σε άλλη υποομάδα), ώστε στην πραγματικότητα από εκεί και πέρα έχουμε ένα άλλο χφ και ως Hd_2 το εντάσσουμε στην κατηγορία των Mut 191 και New.

Η στενή συγγένεια που δείχνει ο Mut 54 με τους ο και Auct εξηγείται από το γεγονός ότι το πρότυπο των υ και Hd έχει δεχθεί contaminatio από κάποιαν άλλη πηγή (είναι αδύνατο να την προσδιορίσουμε), με αποτέλεσμα τα δυο χφφ να διαφοροποιούνται πολύ και να φαίνεται, έτσι, πολύ μεγάλη η συγγένεια του Mut 54 με τους ο και Auct.

Ύστερα από τις κατατοπιστικές αυτές παρατηρήσεις είναι καιρός να τεκμηριώσουμε τις σχέσεις που αναφέραμε.

Ο Mut 54 έχει κοινά με τους ο, Auct, εκτός από εκείνα που αναφέραμε, τα εξής λάθη:

9,18 ἥ: ἦ Mut 54 ο Auct
18,11 τῆσι: ταῖς σι Mut 54 ο Auct.

Το σημαντικότερο όμως είναι ότι ο Mut 54 γράφει (17,21 κ.ε.) *ἀναβολὴ ἀλλότριον*, όμως πάνω από τη λέξη *ἀναβολὴ* έχει γραμμένο με το ίδιο χέρι ένα *β* και πάνω από τη λέξη *ἀλλότριον* ένα *α*. Δηλ. ο γραφέας θέλει να δείξει την αντιμετάθεση αυτών των λέξεων. *Ἀλλότριον ἀναβολὴ* γράφουν και οι ο, Auct, ώστε από μια άποψη ο Mut 54 μπορεί να θεωρηθεί πηγή για τους ο, Auct. Όμως, όπως είπαμε, ο Mut 54 σταματά στο *ὠχριακὼς πάνυ*, ενώ οι ο και Auct συνεχίζουν πιο κάτω, ως το *φιλονεικέοντες* (27,1) της 17 επιστολής και σταματούν κάπου στη μέση του φύλ-

---

χεται ότι ο Hd (και ο ψ!) είναι απόγραφο του υ, παράγει τον Mut 54 από ένα πρότυπο που στέκει μακριά από το πρότυπο του υ. Από τον Mut 54 παράγει τους υ και Hd και ο *Gösswein* 45 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

λου 98r ο πρώτος και στην αρχή του φύλλου 97r ο δεύτερος, αφήνοντας κενή την υπόλοιπη καθώς και την επόμενη σελίδα. Εκτός απ' αυτό, ο Mut 54 έχει και άλλα λάθη, κοινά με τους υ και Hd, έναντι των οποίων οι ο και Auct έχουν τη σωστή γραφή[1]. Δηλ. αποκλείεται οι ο και Auct να αντιγράφουν τον Mut 54. Ούτε μπορούμε, αντίθετα, να υποθέσουμε ότι ο Mut 54 αντιγράφει τον ο ή τον Auct (ή το πρότυπό τους), γιατί: στον ο παραλείπονται όλοι οι τίτλοι των επιστολών, εκτός από τις 1,2,4, ενώ ο Mut 54 έχει κανονικά όλους τους τίτλους (και τις προσφωνήσεις) των επιστολών που περιέχει. Δηλ. ο Mut 54 δεν μπορεί να προέρχεται από τον ο. Αφού όμως, όπως θα δείξουμε στη συνέχεια, οι ο και Auct προέρχονται από το ίδιο πρότυπο, πρέπει να δεχθούμε πως ο Mut 54 δεν προέρχεται ούτε από τον Auct, ο οποίος έχει κοινά λάθη με τον ο, τα οποία δεν εμφανίζονται στον Mut 54.

Είναι λοιπόν περισσότερο πιθανό οι κώδικες Mut 54 και ο, Auct να προέρχονται από κοινό πρότυπο[2] και πρέπει να σκεφθούμε πως τα σημεία της αντιμετάθεσης στις λέξεις *ἀναβολὴ ἀλλότριον* θα τα είχε, όπως ακριβώς τα έχει τώρα ο Mut 54, το κοινό τους πρότυπο, και ο μεν Mut 54 τα έγραψε όπως τα έβλεπε στο πρότυπό του, ο δε πρόγονος των ο και Auct, που κατάλαβε το νόημα των s. l. *α* και *β*, έκανε κανονικά στο κείμενό του την αντιμετάθεση των λέξεων *(ἀλλότριον ἀναβολὴ)*.

Όσον αφορά την ιδιαίτερη σχέση των ο και Auct[3], έχουμε να σημειώσουμε τα εξής: Και οι δύο κώδικες τελειώνουν τις επιστολές με τη λέξη *φιλονεικέοντες* (27,1), κάπου στη μέση του φ. 98r ο πρώτος και στην αρχή του φ. 97r ο δεύτερος, και αφήνουν κενή την υπόλοιπη καθώς και την επόμενη σελίδα. Παρουσιάζουν τα παρακάτω συνδετικά λάθη:

---

1. Βλ. παραχ. τις ιδιαίτερες συγγένειες των Mut 54, υ, Hd.
2. Στο ίδιο συμπέρασμα έχει καταλήξει και ο *Gösswein* 45 κ.ε.
3. Για τους κώδικες αυτούς δεν υπάρχει σχετική βιβλιογραφία. Για τον Auct, εκτός από την πραγμάτευση του *Gösswein* και την περιγραφή του κώδικα στον κατάλογο του *Coxe* 767, έχουμε μερικές πληροφορίες από τον *Lamberz*, 119 κ.ε.

11,13 οὐκ ἔτι: οὐκ' ἔθ' E, οὐκέθ' o Auct
20,14 ἱδρυμένον: ἱδρυμένων o Auct
20,16 τοῖν γονάτοιν: τὴν γονάτοιν o Auct.
20,18 ἠρέμει: ἠρέμα o Auct
23,15 ἢ ἀγροὶ ἢ οἰκίη: ἢ ἀποιβίη o Auct
24,14 τι om. o Auct
25,4 εἴη om. o Auct
25,10 τοῦ ἐμοῦ: τοὐμοῦ E b, τ' ἐμοῦ o, Auct.

Και τα δύο χφφ είναι γραμμένα από τον ίδιο γραφέα, που είναι πάρα πολύ προσεκτικός σε βαθμό που να μην παρουσιάζεται σχεδόν καμία διαφορά ανάμεσα στα δύο χφφ. Είναι, συνεπώς, πολύ πιθανό και τα δύο χφφ να κατάγονται απο το ίδιο πρότυπο, μια και είναι περισσότερο λογικό, ο γραφέας αυτός, που θα είχε αναλάβει και τις δυο 'παραγγελίες', να αντέγραψε από το ίδιο πρότυπο. Μόλο που κι αυτή η υπόθεση μπορεί να αμφισβητηθεί με την παρατήρηση ότι είναι δυνατόν το ένα χφ να προέρχεται από το άλλο, ίσως δύο στοιχεία είναι ενδεικτικά για την ορθότητά της: Ο ο δεν έχει τους τίτλους —και τις προσφωνήσεις— των επιστολών, εκτός των επιστολών 1,2 και 4, στις οποίες οι τίτλοι και οι προσφωνήσεις είναι γραμμένα με έγχρωμο μελάνι. Είναι προφανές ότι ο γραφέας άφησε κενό τον ανάλογο χώρο σε όλες τις επιστολές, για να επανέλθει αργότερα και να τον συμπληρώσει με το έγχρωμο μελάνι· όμως για κάποιο λόγο δεν προχώρησε στη γραφή των τίτλων και σταμάτησε στην 4 (παρέλειψε να συμπληρώσει και τον τίτλο της 3 επιστολής από αβλεψία, επειδή τα κείμενα αυτών των επιστολών είναι βραχύτατα και τα κενά που είχε αφήσει για τις επιστολές 3 και 4 ήταν στην ίδια σελίδα και δεν επρόσεξε το κενό που είχε αφήσει και για την 3).

Όμως ο Auct έχει τους τίτλους και τις προσφωνήσεις κανονικά και με το ίδιο (μαύρο) μελάνι. Δηλ. σίγουρα ο Auct δεν είναι αντίγραφο του ο. Από την άλλη μεριά, στο φ. 83v του Auct έχει σημειωθεί στο αριστερό περιθώριο (της 2ης επιστολής) και με το ίδιο χέρι: *Ἱπποκράτους γενεαλογία, Κρίσαμις βασιλεύς, Ἀσκληπιός, Ζεύς*. Αυτές οι σημειώσεις δεν υπάρχουν στον ο. Ω-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στε φαίνεται, πάλι, πως ούτε ο ο αντιγράφει τον Auct. Απομένει, λοιπόν, να συμπεράνουμε πως και τα δύο χφφ κατάγονται από κοινό πρότυπο.

Έναντι των συμφωνιών του με τους ο, Auct, ο Mut 54 έχει κοινά λάθη με τους υ και Hd, όπου στους ο, Auct (και στους άλλους κώδικες) βρίσκουμε τη σωστή — ή διαφορετική — γραφή:

2,3 Κλεομυττάδα: Λεομυττάδα υ Hd Mut 54
3.6 εἴ τις: ἔτι τις υ Hd Mut 54.
12,11 προγνώσιος: προσγνώσιος υ Hd Mut 54.

Με βάση αυτά τα λάθη δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε την ειδικότερη σχέση των Mut 54 και υ, Hd, γιατί κανένας από τους τρεις δεν επαναλαμβάνει όλα τα χαρακτηριστικά λάθη των δύο άλλων ή ενός από τους άλλους. Έχουμε όμως το δεδομένο ότι ο υ είναι απόγραφο του Mut 54, όπως δείξαμε πιο πάνω. Απομένει να προσδιορίσουμε την ακριβή θέση του Hd και τη σχέση του με τον υ, ώστε να αποφανθούμε για την ακριβέστερη σχέση και των τριών χειρογράφων.

Οι Hd και υ, που προέρχονται και οι δύο από τον 15ο αιώνα, συνδέονται μεταξύ τους με κοινά λάθη:

8,12 πρό: πρὸς υ Hd
8,15 πλέον: πλεῖον υ Hd
10,11 ἰδιάζοντος: ἰδιάζοντα υ Hd (et c)
11,7 παράσσοντα: πράσσοντα υ Hd
12,2 συμπαθείη: συμπασίη υ Hd
15,14 λαμπρείμονα: λαμπρείμωνα υ Hd
16,15 μηδέν: δὲ υ Hd
16,18 ante πόλει add. τῇ υ Hd
17,4 με: μὲν υ Hd.

Σίγουρα ο υ δεν μπορεί να κατάγεται από τον Hd, γιατί ο τελευταίος όχι μόνο συνεχίζει το κείμενο και μετά το ὠχριακὼς πάνυ (20,11), αλλά έχει και διαχωριστικά λάθη, κυρίως παραλείψεις και προσθήκες, που δεν απαντούν στον υ:

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1,13 πάντα om. Hd
1,17 ἐκ φύσιος om. Hd
2,2 Σωστράτου: Σωκράτους Hd
3,20 καὶ om. Hd
8,21 κ.ε. περὶ σμικρῆς: ἐπὶ σμικρῆς Hd
9,11 post ὅλαι add. ὅσαι Hd
9,21 εἴτε om. Hd
11,1 οἱ τῶν : ἡ τῶν Hd
11,11-12 κατέστεπται: κατέσκεπται Hd
13,19 ante φασὶν add. γὰρ Hd
16,2 σεσοβημένη: σευμένη Hd
17,6 τῆς om. Hd
18,5-6 εὐτονέοντας: εὐτονέα Hd.

Αντίθετα δεν μπορούμε να αποκλείσουμε την πιθανότητα ο Hd να κατάγεται από τον υ[1]. Γιατί ο υ δεν έχει λάθη στη θέση των οποίων ο Hd έχει τη σωστή γραφή, εκτός από το *ὑγιεινὴν* (19,9), όπου ο Hd γράφει *ὑγιείην* συμφωνώντας με τους Mut 54 και ο. Ωστόσο, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ένα στοιχείο, που παρέχει την υπόνοια πως ο Hd προέρχεται από τον υ. Αυτό είναι η λέξη *προσγνώσιος* (12,11), την οποία ο Hd γράφει ως *πρὸς γνώσιος*. Στον υ το *πρὸσ* είναι στο τέλος της σειράς και το *γνώσιος* συνεχίζει στην επόμενη. Δηλ. ο Hd εξέλαβε διαφορετικά την αναγκαστική αυτή διάκριση του *πρὸσ* από το *γνώσιος* και έγραψε κι αυτός στο κείμενό του *πρὸς γνώσιος*. Εκτιμώντας αυτό το στοιχείο και λαμβάνοντας υπόψη ότι ο Hd έχει επιφέρει και άλλες διορθώσεις στο κείμενό του, πρέπει να δεχθούμε ότι τη γραφή *ὑγιείην* την οφείλει σε contaminatio, και συγκεκριμένα από πρόγονο του Mut 191, από τον οποίο αντιγράφει και το υπόλοιπο κείμενο της επιστολής, μετά το *ὠχριακὼς πάνυ* (20,11), όπου σταματά το κείμενό του ο υ.

---

1. Και γι' αυτούς τους κώδικες δεν έχουμε βιβλιογραφία, εκτός από την κατάταξη του *Gösswein*, ό. παραπ. Μια αναφορά του υ βρίσκουμε στον *Schepers* IX.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ὕστερα απ' αυτά, νομίζουμε πως δεν είναι λάθος να υποστηρίξουμε ότι ο Hd είναι έμμεσο απόγραφο του υ[1] και ότι το πρότυπό του συνέχισε την αντιγραφή του υπόλοιπου των επιστολών από κάποιον πρόγονο του Mut 191.

ψ, Mut 191, New σ, χ, Pa 419, Hd$_2$

Τη δεύτερη υποομάδα απαρτίζουν τα χφφ ψ, Mut 191, New, σ, χ, Pa 419, και Hd$_2$[2]. Όλα πρέπει να κατάγονται από ένα πρότυπο, το οποίο αντιγράφει από την ίδια πηγή με τον υπαρχέτυπο της πρώτης υποομάδας των E$_1$, γιατί παρουσιάζουν τα ακόλουθα συνδετικά λάθη ή γραφές[3]:

9,3 διαδέδυκεν: διαδέδωκεν
22,8 ante προσηνέστερος add. καὶ
25,2 ἐγὼ δὲ λέγε φημί: (ἐγὼ δὲ λέγω E) ἐγὼ δέ φημι λέγε
26,5 ποτε μίην: τὴν δὲ μίην
26,17 οὐσίην μὴ ἔχοντες: μὴ ἔχοντες
26,18 καταγελῶ: (καταγελῶ om. E) γελῶ
27,1 ἔχθρην: ἔχθρη.

Στη συνέχεια, οι Mut 191, New, ψ και Hd$_2$ διακρίνονται από τους υπόλοιπους κώδικες με κοινά λάθη. Το βέβαιο είναι πως οι Mut 191, New και ψ δεν κατάγονται από τον Hd$_2$, γιατί, όπως αναφέραμε, ο Hd$_2$ περιλαμβάνει μόνο το κείμενο από το 20,11 της 17 επιστολής και κάτω[4]. Ούτε οι Mut 191 και New μπορεί να κα-

1. Ο *Gösswein*, ό. παραπ., συμπεραίνει ότι οι υ, Hd αντιγράφουν ανεξάρτητα μεταξύ τους από έναν κοινό ενδιάμεσο. Και του *Gösswein* το συμπέρασμα αναιρείται από τα στοιχεία που μας προσφέρονται από τις ιπποκρατικές επιστολές.

2. Για τη βιβλιογραφία, τη σχετική μ'αυτά τα χφφ βλ. *Städele* 51, 33, 55 και *Post* 51, *De Meyier* 51 κ.ε.

3. Είναι και πάλι ευνόητο ότι όλοι οι παραπάνω κώδικες δεν μετέχουν σε όλα τα λάθη που θα παραθέσουμε, επειδή δε διασώζουν όλοι ολόκληρο το κείμενο των επιστολών.

4. Ο Hd$_2$ παρουσιάζει δικές του γραφές, λάθη και διορθώσεις 'ἐξ ἀντιβολῆς', τα οποία δεν απαντούν στους Mut 191, New και ψ, όπως: 23,3 *οὐκ* om., 30,2 ante *καὶ* add. *τε*, 31,3 *ἀναπέπανται*: *ἀναπαύεται*, 31,4 *νυξί*: *νυκτί*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τάγονται από τον ψ, γιατί ο τελευταίος είναι νεότερος απ' αυτούς. Δύσκολο είναι επίσης να υποθέσουμε πως οι Mut 191 και New κατάγονται από κάποιον πρόγονο του ψ, γιατί δεν έχουμε κανένα στοιχείο που να μας οδηγεί σε μια τέτοια υπόθεση. Τα συνδετικά λάθη αυτών των χφφ είναι:

1,9 πυκνόν: πονηρὸν
10,6 δ(έ): καὶ
13,10 αὐτῇ: αὐτῆς
17,2 διάταξιν: τάξιν
18,19 τύχης: τέχνης
23,1 ὀλίγον: ὀλίγων
23,8 οἶσθα: οἶδα
25,3 ὁ om.
25,9 λόγον δώσων: δώσων λόγον
25,14 ἄργυρον: ἀργύριον
26,3 ψήγματα: ψῆγμα
26,10 εἶτα μισέουσι: ἵνα μισῶσιν
31,5 ὁ δέ: οἱ δὲ
35,3 αὔριον: αὖξιον
35,7 με om.

Ὕστερα, οι Mut 191 και New παρουσιάζουν συνδετικά λάθη, έναντι των οποίων ο ψ (ενδεχ. και ο Hd_2) έχουν τη σωστή γραφή

2,20 τῶν om. Mut 191 New
9,13 Ἑλλάδι: ἀλλάδι Mut 191 New
10,11 εὐφρόνην: εὐφροσύνην Mut 191 New
10,13 συμβαίνει: συμβαίνοι Mut 191 New
22,10 ἀφῖξαι: ἀμφῖξαι Mut 191 New,

ενώ, πάλι, ο κάθε ένας απ' αυτούς έχει χαρακτηριστικά λάθη, τα οποία δεν επαναλαμβάνει ο άλλος. Τα λάθη του Mut 191:

1,5-6 ἤ τοι...ἐπινοημάτων om. Mut 191
2,6 ὀκτωκαιδέκατος: ὀκτοκαιδέκατος Mut 191
2,24 ὑγείης (ὑγίειας New): ὑγίας Mut 191
12,7 δοκιμάζει: κοκιμάζει Mut 191
15,5 ἑρπετῶν: πετῶν Mut 191

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

22,19 τί 'ν (τί ἦν New): τί οὖν Mut 191.

Τα σημαντικότερα λάθη του New:

2,13 τούτους: τούτοις New
3,1-3,9 βασιλεύς...ἔρρωσο om. New
11,11 πόλος: πόλις New
12,9 φιλάργυρος: φιλάρος New
13,4 ὡς om. New
14,9 πρησσομένων: προσημίων New
14,10 εἰ: οὐ New
16,17-18 καὶ διάπεμψαί μοι...ἰσοστάσιον om. New
38, 19-20 ἐλλεβόρου...μεμηνότα om. New.

Το συμπέρασμά μας είναι ότι οι Mut 191 και New κατάγονται, ανεξάρτητα μεταξύ τους, από έναν κοινόν αρχέτυπο, ο οποίος αντέγραψε από την ίδια πηγή από την οποία αντιγράφει και ο ψ[1].

Όσον αφορά τώρα τον ακριβέστερο προσδιορισμό της θέσης του Hd_2, πρέπει να πούμε τα εξής: πέρα από τα συνδετικά λάθη που έχει κοινά με όλους τους κώδικες της υποομάδας, ο Hd_2 έχει από κοινού με τους Mut 191 και New τα λάθη: (31,1) *ἐκορύσατο* και (32,7) *παρακάλλυμμα*, ενώ γράφει το σωστό *ἐχθαίρουσι* (34,2), όπου οι Mut 191 και New έχουν *ἐχθαίνουσι* και ο ψ *ἐχθαίνουσι* με ένα ρ πάνω από το ν. Δεδομένου όμως του ότι ο Hd_2 δεν επαναλαμβάνει τα χαρακτηριστικά λάθη —και μάλιστα τις παραλείψεις—των Mut 191 και New, πρέπει να δεχθούμε ότι οι λανθασμένες γραφές *ἐκορύσατο* και *παρακάλλυμμα* θα υπήρχαν σε κοινό πρότυπο και των τριών χφφ. Όσο για το *ἐχθαίνουσι* (s.l. ρ) του ψ, πρέπει να υποθέσουμε ότι αυτό θα υπήρχε και στο κοινό πρότυπο και των τεσσάρων χφφ (Mut 191, New, Hd_2 και ψ), το οποίο ο ψ και ο κοινός πρόγονος των άλλων τριών θα έγραψαν όπως ήταν εκεί, και, στη συνέχεια, ο πρόγονος των Mut 191, New και ο Hd_2 επέλεξαν ο καθένας τους τη μια από τις δύο lectiones.

---

1. Ότι οι ψ και Mut 191 (και σ) προέρχονται από μιά κοινή πηγή, συμπεραίνει και ο *Gösswein* 42 κ.ε., 62 (ο New δεν παραδίδει τις επιστολές του Ευριπίδη). Παρόμοια ο *Städele*, 133 και 136, εικάζει ότι ο New προέρχεται

Ὥστε, ο κοινός πρόγονος των Mut 191, New και ο Hd_2 προέρχονται από ένα χαμένο χειρόγραφο, το οποίο είχε αντιγράψει από το ίδιο πρότυπο από το οποίο προέρχεται και ο ψ.

Από ένα άλλο, κοινό πρότυπο, που αντέγραψε από τον ίδιο αρχέτυπο από τον οποίο προέρχεται ο κοινός πρόγονος των ψ, Mut 191, New και Hd_2, προέρχονται τα χφφ χ, Pa 419 και σ, γιατί παρουσιάζουν τα ακόλουθα συνδετικά λάθη:

11,8 φόβου: φόβον
19,19 ἀκούσαντες: ἀκούοντες
21,10 ὑπακούων: ἀκούων
23,14 ἐρομένου: ἐρόμενος
24,10 πώποτε: οὐδέποτε
26,16 ἀποδόμενοι: ἀποδιδόμενοι
30,8-9 οἱ δὲ πλεῖστοι ἐκπίπτοντες om.
33,9 ἐς: ἐπ'
34,10 ἐπεμειδία δὲ λέγων ταῦτα: λέγων ταῦτα ἐπεμειδία.

Από τους τρεις παραπάνω κώδικες οι χ και Pa 419 παρουσιάζουν και άλλα κοινά λάθη, έναντι των οποίων ο σ παρέχει τη 'σωστή' γραφή (δηλ. τη γραφή του αρχετύπου όλων των χφφ της υποομάδας). Τα πιο χαρακτηριστικά συνδετικά λάθη των χ και Pa 419 είναι:

21,11 ἐπέσειεν: ἐμπέσειεν
22,2-3 ἡ τοῦ ξείνου προσηγορίη: τῆς τοῦ ξείνου προσηγορίας
22,17 τοῦτον εἶπον ᾧ καὶ τυγχάνω: τούτω εἶπον ὧν τυγχάνων
23,3 δέ: μὲν
23,19 γελῆς: καταγελᾷς
27,19 ἐξαγγέλλων: ἐξαγγέλλειν
29,14 αὐτοῖσι: αὐτῆς
29,18 προορεομένη: προορώμενοι

από το ίδιο πρότυπο με τον ψ (ο Mut 191 δεν παραδίδει τις επιστολές του Πυθαγόρα).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

30,2 τὴν om.

30,8 ante καταφερόμενοι add. καί.

Επειδή ο καθένας τους χωριστά, οι δύο κώδικες παρουσιάζουν χαρακτηριστικά λάθη, που δεν τα επαναλαμβάνει ο άλλος, πρέπει να συμπεράνουμε ότι προέρχονται από τον ίδιο αρχέτυπο και δεν έχουν κάθετη σχέση μεταξύ τους. Πολλά από τα λάθη του χ είναι τέτοια, ώστε δεν μπορούμε να δεχθούμε ότι ο Pa 419, που είναι νεότερος, θα μπορούσε εύκολα να τα διορθώσει, ώστε στη θέση τους να εμφανίζει τη σωστή γραφή. Το σημαντικότερο όμως είναι ότι ο χ δεν περιέχει τις επιστολές 1-5, 11-16, 18, 20 που περιέχει ο Pa 419. Τα λάθη του χ είναι:

20,18 πάμπολυ: πάμπολα

21,10 ἐμειδία: ἐμειδίασε

27,19 θνητῶν: θνητῶ

28,12 ταραχῆς: ἀρετῆς

29,5 εὐτυχημάτων: εὐχρημάτων

31,11 ἐξευρεῖν: ἐξερεῖν.

Είναι περιττό να σημειώσουμε τα διαχωριστικά λάθη του Pa 419. Είναι όμως απαραίτητο να αναφέρουμε ότι ο κώδικας αυτός πρέπει να έχει δεχθεί διορθώσεις ή γραφές από τον Heidelberg. 132 (Hd και Hd_2), και έτσι εξηγούνται ορισμένες συγγένειες των δύο αυτών χφφ, που μπερδεύουν σ' ένα βαθμό την ακριβή θέση του Pa 419 μέσα στο στέμμα, π.χ.:

14,11 θάτερον: θρασύτερον υ Hd Pa 419

17,6 τῆς om. Hd Pa 419

18,3 εἶναι om. Hd Pa 419

22,16 ὑμέτερον: ἡμέτερον Hd_2 Mut 191 New ψ Pa 419

35,10 Δαμάγητε: Δημάγητε Hd_2 Mut 191 New ψ Pa 419.

Όπως είναι φυσικό, και ο σ παρουσιάζει, με τη σειρά του, διακριτικά λάθη, όπου οι χ και Pa 419 έχουν τη σωστή γραφή:

9,20 ἀλλ' om.

14,23 ἐφαντάσθην: ἐφαντάσθη

16,5 ὕλην: ὕλη

22,15 μοι: μου
24,17 Ἱππόκρατες: Δημόκρατες
28,11 καὶ om.
28,19 ἐκλελησμένοι: ἐκλελησμένος
32,12 ἔκφρονας: ἔκφρονος
38,24 ἔχρῃζον om.

Πρέπει, λοιπόν να συμπεράνουμε ότι ο σ προέρχεται από το ίδιο χειρόγραφο, από το οποίο προέρχεται και το κοινό πρότυπο των χ και Pa 419[1].

ω₂, Vat 1085

Στην ομάδα E_1 ανήκουν και τα χφφ ω_2[2] και Vat 1085[3], γιατί περιέχουν όλα τα χαρακτηριστικά λάθη που διακρίνουν αυτήν την ομάδα από τις άλλες ομάδες των μεγάλων επιστολαρίων. Όμως αυτά τα χφφ δεν μπορούν να ενταχθούν σε καμιά από τις δύο υποομάδες των E_1, γιατί δε συμμετέχουν στα συνδετικά λάθη ούτε της μιας ούτε της άλλης. Η κατάταξή τους γίνεται περισσότερο δυσχερής, γιατί ο Vat 1085 δεν περιέχει τη 17 επιστολή, στην οποία ανήκει το μεγαλύτερο μέρος του κειμένου των επιστολών. Εξάλλου οι κώδικες Mut 54, υ, Hd περατώνουν το κείμενο των επιστολών στο *ὠχριακὼς πάνυ* (20,1), και οι ο, Auct στο *φιλονεικέοντες* (27, 1), δηλ. δε μας προσφέρουν αρκετό υλικό για σύγκριση, ώστε να μην μπορούμε να

---

1. Όπως σημειώσαμε πιο πάνω, κατά τον *Gösswein* 42 κ.ε., 62, ο σ προέρχεται από το ίδιο πρότυπο από το οποίο προέρχονται οι ψ και Mut 191, ενώ ο Pal 419 (που είναι αντίγραφο της Aldina) κατάγεται από τον κοινό πρόγονο των υ και Hd (ο *Gösswein* δέχεται επίσης ότι η Aldina έχει δεχθεί διορθώσεις από τον Vat 1461). Ο *Städele* 76 αδυνατεί να προσδιορίσει κάποιο πρότυπο της Aldina και εικάζει (σελ. 136) ότι μάλλον είναι προϊόν ανάμιξης γραφών προερχομένων από τους Har 5635 και το πρότυπο των ψ, Hd_3 και New, ενώ ο *Reuters*, Diss. 43, δέχεται ως πηγή της κάποιο από τα χφφ Mut 54, ψ, υ (πβ. *Düring* 40).

2. Η πενιχρή βιβλιογραφία που αναφέρεται σ' αυτό το χφ: *Attridge* 42, *Drerup* 4 και 23, *Torraca* XXXVII, *Post* 50, δε μας επιτρέπει να κρίνουμε αν αφορά τον ω ή τον ω_2.

3. Για τη σχετική βιβλιογραφία βλ. *Canart-Peri* 533.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

προσδιορίσουμε την ακριβέστερη σχέση τους με τους ω_2 και Vat 1085.

Με βάση, πάντως, το υλικό που έχουμε στη διάθεσή μας πρέπει να παρατηρήσουμε τα εξής: Οι δύο αυτοί κώδικες δε μετέχουν σε κανένα από τα κοινά λάθη των Mut 191, New, Hd_2, ψ, σ, χ, Pa 419. Έναντι αυτών των λαθών οι ω_2 και Vat 1085 συμφωνούν με τους Mut 54, υ, Hd, ο, Auct στη σωστή —ή τη διαφορετική τους —γραφή. Κατά τον ίδιο τρόπο οι ω_2 και Vat 1085 δε μετέχουν σχεδόν σε κανένα από τα κοινά λάθη των Mut 54, υ, Hd, ο,Auct, αλλά αντί γι' αυτά έχουν τη σωστή — ή τη διαφορετική — γραφή που διασώζουν οι κώδικες Mut 191, New, Hd_2, ψ, σ, χ, Pa 419. Είναι ευνόητο ότι τα δύο χφφ κατέχουν μια ενδιάμεση θέση στις δύο παραπάνω κατηγορίες χφφ. Για τον ακριβέστερο προσδιορισμό αυτής της θέσης βοηθούν δύο λανθασμένες γραφές στις οποίες οι Vat 1085 και ω_2 συμφωνούν με τους κώδικες Mut 54, υ, Hd, ο, Auct:

16,7-8 ἀληθέα: ἀληθεία ω_2 Vat 1085 Mut 54 υ Hd ο Auct

18,3 Ἰήσιος: οἰήσεως ω_2 Vat 1085 Mut 54 υ Hd ο Auct.

Πρέπει, επομένως, να υποθέσουμε ότι οι ω_2 και Vat 1085 προέρχονται από έναν κοινό πρόγονο· ο πρόγονος αυτός πρέπει να προέρχεται από ένα χειρόγραφο που είναι κοινός πρόγονος των Mut 54, υ, Hd, ο, Auct[1].

Μια περαιτέρω ένδειξη γι' αυτήν τη σχέση είναι το ότι μόνο οι δύο αυτοί κώδικες από όλους τους κώδικες της ομάδας E_1 παρέχουν τις γραφές (19,4) *Δαμαγήτῳ* και *Δαμάγητε*, έναντι των γραφών *Δημαγήτῳ* και *Δημάγητε* που έχουν όλοι οι κώδικες της ίδιας ομάδας. Αν λάβουμε, μάλιστα, υπόψη μας πως το χφ ω_2 έχει δεχθεί

1. Σε μια κοινή πηγή υποθέτει πως ανάγονται οι ω, και Hd (αλλά και οι φ, Plut 59 και Plut 60,4) ο *Drerup* 23. Ο *Gösswein* 42 κ.ε., 62, παράγει τον Vat 1085 απευθείας από έναν αρχέτυπο από τον οποίο προέρχονται οι υπαρχέτυποι των: α) Auct, Mut 54 (υ, Hd, Pal 419), β) σ, ψ, Mut 191, γ) ω, Vind 82.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

διάφορες contaminationes από άλλες πηγές, πρέπει να συμφωνήσουμε πως τα δύο αυτά χφφ θα παρουσίαζαν περισσότερες συγγένειες μεταξύ τους, ώστε θα υποστηρίζαμε με περισσότερες αξιώσεις την καταγωγή τους από έναν κοινό πρόγονο.

Πέρα απ' αυτά, υπάρχουν ορισμένες άλλες δυσκολίες στην τοποθέτηση και των δύο χφφ, οι οποίες, ωστόσο, πιστεύουμε ότι μπορούν να παρακαμφθούν. Ο ω_2 έχει τη γραφή *χρονίζειν* (14, 20) αντί της σωστής *χρονίζει*, και συμφωνεί σ' αυτήν με τον Hd. Όμως τη γραφή αυτή την έχει και ο Sop, ένα χφ άλλης ομάδας των επιστολαρίων (E_2), που δεν έχει καμιά σχέση μ' αυτά εδώ. Δηλ. πρέπει να υποθέσουμε πως αυτό το λάθος προέκυψε ανεξάρτητα στους κώδικες αυτούς, πράγμα που δικαιολογείται από το προηγούμενο ρήμα *ἐπιστέλλω*, το οποίο εύκολα μπορεί να οδηγήσει σε ένα απαρέμφατο. Επίσης, ο ω_2 έχει το χαρακτηριστικό λάθος *λίθων* (32,2) αντί για το σωστό *λύθρων*, το οποίο έχει και ο σ. Και πάλι όμως αυτό μπορεί να δικαιολογηθεί, γιατί το *λύθρων* είναι μια πολύ δύσκολη λέξη και κάτω από την επίδραση της ακουστικής εικόνας δικαιολογείται να μεταβληθεί σε *λίθων*. Πάντως δεν επιτρέπεται να αναγνωρίσουμε καμιά ιδιαίτερη σχέση του σ με τον ω_2[1], γιατί ο δεύτερος δε συμμετέχει, όπως αναφέραμε, σε κανένα χαρακτηριστικό λάθος, όχι μόνο της κατηγορίας σ,χ, Pa 419, αλλά και όλης της υποομάδας των Mut 191, New, Hd_2, ψ, σ, χ, Pa 419.

Ο Vat 1085 παρέχει τη σωστή γραφή *μακάριοι* (8,7) έναντι της λανθασμένης *μακάριον* που έχει όλη η ομάδα E_1. Όμως αυτό πρέπει να ερμηνευθεί ως μία εύκολη διόρθωση που έγινε σ' αυτόν τον κώδικα, αφού το *μακάριοι* αναφέρεται στο ουσιαστικό *δῆμοι*. Ανάλογα πρέπει να εξηγηθεί και η γραφή *αὐτό* (14,7), στην οποία ο Vat 1085 συμφωνεί με τους υ, Hd, έναντι της σωστής γραφής *αὐτῷ* των άλλων κωδίκων· είναι ένα πολύ εύκολο λάθος, που θα έ-

---

1. Και ο *Cosserat* 44 και 62 συμπεραίνει ότι οι σ και ω κατάγονται από διαφορετικόν υπαρχέτυπο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γινε ανεξάρτητα από τον υ, γιατί υπάρχει στη φράση: *καὶ εἴποιμ' ἂν αὐτό· Δημόκριτε,...* Ανεξήγητη όμως είναι η γραφή *δόξαν γίγνεσθαι* (13,20), όπου ο Vat 1085 συμφωνεί με τον Pa 419 *(δόξαν γίνεσθαι)*, έναντι της γραφής *δόξα γίνεται* των άλλων επιστολαρίων. Επειδή ο Vat 1085 δε συμφωνεί ούτε στα κοινά λάθη της υποομάδας των Mut 191, New, Hd_2, ψ, σ, χ, Pa 419, ούτε σ' αυτά της ιδιαίτερης κατηγορίας των σ,χ, Pa 419, πρέπει να υποθέσουμε πως η γραφή αυτή οφείλεται είτε σε contaminatio, είτε σε ανεξάρτητη διόρθωση υπό την επίδραση του προηγούμενου (13, 19) απαρεμφάτου *παρακόπτειν*.

Lau 59

Κάπως ιδιάζουσα είναι η περίπτωση του χφ Laur. Plut. 59, 27 (Lau 59), του 14ου αιώνα[1]. Το χφ αυτό εμφανίζει τα πιο πολλά από τα χαρακτηριστικά λάθη της ομάδας E_1. Αυτό εύκολα θα μας υποχρέωνε να σκεφθούμε ότι προέρχεται από τον αρχέτυπο των E_1. Όμως υπάρχουν ορισμένες γραφές που δυσχεραίνουν αυτήν την κατάταξη. Πρώτον, ο Lau 59 έχει μερικές γραφές στις οποίες συμφωνεί με όλα ή με μερικά από τα χφφ της ομάδας E_2 (ενδεχ. και με τα χφφ του Corpus, όπου οι E_2 δίνουν τη σωστή γραφή μαζί με το Corpus, έναντι της λανθασμένης γραφής των E_1), οπότε θα ήταν λογικό να συμπεράνουμε ότι προέρχεται από ένα χφ από το οποίο προέρχεται και ο αρχέτυπος E_1. Κοντά σ'αυτό, ο Lau 59 παρέχει και γραφές (σωστές ή ισοδύναμες), οι οποίες απαντούν στο Corpus, έναντι των λανθασμένων —ή ισοδύναμων— γραφών που παρέχουν τα μεγάλα επιστολάρια.

Παρ' όλην αυτή τη συγκεχυμένη κατάσταση μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο Lau 59 προέρχεται από έναν κώδικα (απόγονο του E_1), ο οποίος ήταν πηγή και του κοινού αρχέτυπου των ω_2, Vat 1085 και Mut 54, ο, Auct. Γιατί ο Lau 59 συμφωνεί μ' αυτούς σε δύο λανθασμένες γραφές, έναντι των οποίων οι υπόλοιποι κώδικες της E_1, αλλά και οι E_2 (δηλ. ο κοινός αρχέτυπος των E_1 και E_2) έχουν διαφορετική —και σωστότερη— γραφή:

1. Για τη σχετική βιβλιογραφία βλ. *Städele* 36.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

12,21 κόσμιον μὲν γὰρ ἐξ ἀρχῆς ἦν: κόσμιον μὲν οὖν ἦν ἐξ ἀρχῆς E_2 σ ψ Mut 191, κόσμιον μὲν οὖν ἐξ ἀρχῆς Lau 59 ω_2 Vat 1085 Mut 54 ο Auct

16,7-8 ἀληθέα: ἀληθείας E_2 σ ψ Mut 191, ἀληθεία Lau 59 ω_2 Vat 1085 Mut 54 ο Auct.

Ὅμως εντοπίζουμε έναν αριθμό από γραφές (λανθασμένες, σωστές ή ισοδύναμες), στις οποίες ο Lau 59 δε συμφωνεί με τους E_1, αλλά με τους E_2 (ενδεχ. και με τα χφφ του Corpus):

2,18 Δήμητρος: Δημήτρας Lau 59 E_2

14,10-11 λύπης καὶ χαρᾶς: λύπης τε καὶ χαρᾶς Lau 59 E_2

14,12 μήτηρ Lau 59 E_2 cett.: ἡ μήτηρ E_1

18,11 τῇσι Lau 59 E_2 cett.: ταῖσι E_1

19,3 τέλος Lau 59 E_2 Corpus: om. E_1

19,9 ἱστιοδρόμηκε Lau 59 E_2 cett.: ἱστιοδρόμηκες E_1

31,1 ἐκορύ(σ)σατο E_1: ἐκορύξατο Lau 59 E_2 cett.

Με βάση τις παραπάνω παρατηρήσεις θα μπορούσε κανείς να οδηγηθεί στην υπόθεση ότι ο Lau 59, αφού δε μετέχει σε όλα τα λάθη (ή τις γραφές) των E_1, κατάγεται από ένα πρότυπο από το οποίο προέρχεται και ο αρχέτυπος E_1[1]. Επειδή όμως ο Lau 59 παρουσιάζει και κοινά λάθη μόνο με τον Vat 1309 ή μόνο με τον Sop, ή με άλλους κώδικες των E_2, στα οποία όμως μετέχουν είτε ο Vat 1309, είτε ο Sop,

17,7 αὐτῆς: αὐτοῖς Lau 59 Vat 1309

26,13-14 ἀνδροφονέουσι: ἀνδροφονεύουσι Lau 59 Sop

29,10 ταῦθ': πάντα Lau 59 Sop,

είμαστε υποχρεωμένοι να δεχθούμε ότι όλες τις γραφές, στις οποίες διαφοροποιείται από την ομάδα E_1, ο Lau 59 τις οφείλει σε contaminatio από το πρότυπο των Vat 1309 και Sop, ώστε αυτές να μην αποτελούν εμπόδιο στην ένταξη του Lau 59 μέσα στην ομάδα E_1.

---

1. Σ' αυτήν την τοποθέτηση οδηγήθηκε και ο *Gösswein* 41 και 62, με βάση τα στοιχεία που του προσφέρουν οι επιστολές του Ευριπίδη.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Το ίδιο αφήνει να συμπεράνουμε και η γραφή (36,1) *καὶ ἁμαλιροῖς μιῆ ἐόντα* του Lau 59. Ενώ τα χφφ της ομάδας E_2 παρέχουν *καὶ ἁμαψιροῖς μιῆ ἐόντα*, τα χφφ της E_1 παραλείπουν τη λέξη *ἁμαψιροῖς* και τα μεν ω_2, Mut 191, New, Hd_2, ψ δεν αφήνουν κανένα κενό, τα χφφ Vat 1085 και σ^1 αφήνουν ένα κενό ανάμεσα στις λέξεις *καὶ* και *μιῆ*. Πρέπει δηλ. να υποθέσουμε ότι το κενό θα το είχε ο αρχέτυπος E_1, το οποίο ένας πρόγονος του Lau 59 το συμπλήρωσε (λανθασμένα) από τον κοινό πρόγονο των Vat 1309 και Sop.

Ο Lau 59 δεν μπορεί να είναι πηγή για κανέναν από τους σωζόμενους κώδικες, γιατί έχει χαρακτηριστικά λάθη, που δεν επαναλαμβάνονται από κανέναν άλλο, π.χ.

2,4-5 τὴν ἰητρικήν: ἢ τὴν τέχνην Lau 59
9,18 ὑπὸ δικαιοσύνης οὐ κρυπτόμενα: οὐκ ὀρυσσόμενα ὑπὸ δικαιοσύνης Lau 59
11,6 οὐ δμῶες om. Lau 59
11,21 post μοι add. δοκεῖ Lau 59
12,10 ξύμμετρον: ἄμετρον Lau 59
17,9 ὀρεινάς: ὑψηλὰς Lau 59
20,2 παρήνεον: παρεκάλουν Lau 59
26,12 post σπουδὴ add. δὴ Lau 59
27,19 ταλαιπωρίην θνητῶν: θνητῶν ταλαιπωρίην Lau 59.

Από την έκθεση του υλικού που προηγήθηκε το στέμμα των επιστολαρίων E_1 πρέπει να είναι το απέναντι:

Η ομάδα E_2

Πολύ δύσκολη είναι και η κατάταξη των χφφ αυτής της ομάδας, γιατί πολλά απ' αυτά είτε είναι κολοβά είτε περιέχουν μια ορισμένη επιλογή επιστολών. Το χειρότερο είναι ότι ορισμένα χφφ,

1. Ο Mut 54 (και απόγραφα) και οι ο, Auct δε διασώζουν το αντίστοιχο κείμενο· πρέπει όμως να υποθέσουμε ότι και αυτοί θα παρέλειπαν τη λέξη *ἁμαψιροῖς*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

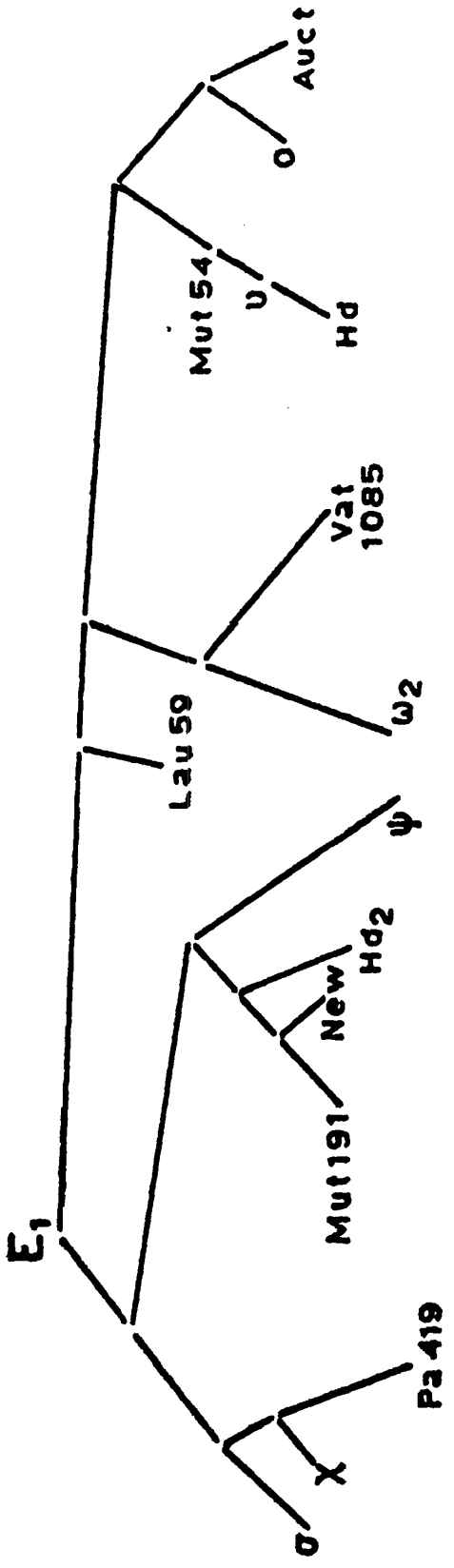
Auct
O
Mut 54
U
Hd
Vat 1085
ω2
Lau 59
ψ
Hd2
New
Mut 191
E1
Pa 419
X
σ

όπως ο Har 5635, παρουσιάζουν μια συλλογή από επιστολές, που ένα μέρος τους το έχουν αντλήσει από μια πηγή, ενώ ένα άλλο από κάποια άλλη πηγή. Ένας άλλος λόγος είναι το ότι ορισμένα απ' αυτά τα χφφ πρέπει να έχουν δεχθεί διάφορες contaminatio, ώστε έτσι μπερδεύεται η ακριβής θέση τους μέσα στην ομάδα. Γι' αυτό η κατάταξη που θα επιχειρήσουμε να κάνουμε για ορισμένα απ' αυτά τα χφφ είναι επισφαλής, ιδιαίτερα για τους Lau 57 και Vat 1309. Θεωρούμε μεθοδολογικά σωστότερο να κατατάξουμε αρχικά τα χφφ εκείνα, για τη στεμματική θέση των οποίων είμαστε περισσότερο βέβαιοι, και ύστερα, έχοντας ως σταθερό σημείο αυτά, να προσπαθήσουμε να ορίσουμε και τη θέση των άλλων, των περισσότερο προβληματικών.

Από ένα κοινό πρότυπο πρέπει να προέρχονται τα χφφ Sop, Bon, Har, Vos, Vat 1461, Bern, Mon, Ups, Bon_2, Vat και Vind 179, γιατί έχουν τα συνδετικά λάθη:

1,7 ἀνδρός: τινὸς
12,1 με om.
12,17 νοῦσοι: νοῦσον
13,10 τετροπισμένην: τε τροπισμένην
13,14 ἐπείγει: ἐπεί γε
14,12 τὰ om.
17,18-19 τὸν τόνον: τὸ(ν) τόνιον
20,5 οὐδὲ om.
21,18 περιμένων: περιμένον
25,13 ἀλγέοντα: ἀνύοντα
25,14 ὀδεύοντα: ὀδεύονται
26,7 κρυφίης: κρυφίω(ς)
29,20 γεωργίην: γεωργίης
31,7 ἀποκέκλεισται: ἀποκέκλειται
34,7 σοὶ om.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Har, Vos, Vat 1461, Sop, Bon

Τα χφφ της ομάδας αυτής διακλαδώνονται και σε περαιτέρω υποομάδες. Από ένα κοινό πρότυπο που αντιγράφει από το κοινό πρότυπο των E_2, πρέπει να προέρχονται τα χφφ Har, Vos, Vat 1461, από τη μια, και Sop, Bon, από την άλλη[1], επειδή και τα πέντε έχουν, εκτός από τα παραπάνω, και τα ακόλουθα συνδετικά λάθη[2]:

24,15 ἀγαθόν: ἀγαθῶν
26,13 οὐχ αἱρετίζουσιν: οὐ χαιρετίζουσιν
30,1 ηὔξαντο: εὔξεντο
31,14 κεραυνοῖσιν: κεραυνῆσιν
32,5 ἐπιθυμίῃσι: πιθυμίησι
32,9 φάρμακα κυκέοντας: φαρμακυκέοντας
35,5 προσελθόντι: προσελθόντες.

Εξάλλου, οι κώδικες Har, Vos και Vat 1461 έχουν έναντι των Sop και Bon (και όλων των άλλων) κοινά λάθη, πράγμα που υποδηλώνει ότι κατάγονται από ένα χφ, το οποίο προέρχεται από την ίδια πηγή από την οποία προέρχονται και οι Sop και Bon. Αφού μάλιστα οι Sop και Bon έχουν συνδετικά λάθη, συμπεραίνουμε ότι και αυτοί αντιγράφουν από ένα κοινό πρότυπο[3]. Πρέπει ακόμη να παρατηρήσουμε ότι από τους τρεις κώδικες (Har, Vos, Vat 1461) οι μεν Vos και Vat 1461 παραδίδουν μόνο τη 17

---

1. Άμεση σχέση ανάμεσα στους Har και Vat 1461 βρίσκει και ο *Penella* 14. Ο *Gösswein* 55 και 62, ενώ εικάζει ότι οι Vat 1461 και Har είναι έμμεσοι απόγονοι ενός κοινού προτύπου, υποθέτει, 48 και 62, ότι το κοινό πρότυπο των Sop και Bon είναι απόγραφο ενός χαμένου χφ από το οποίο πηγάζει και ο Vat 1353 και στη συνέχεια ότι αυτό το χαμένο χφ προέρχεται από ένα πρότυπο που είναι κοινή πηγή των Vat 1309, Vat 1354, Matr και Maz. Και ο *Städele* 116 κ.ε., 136 δέχεται ότι οι Sop και Bon προέρχονται από μια κοινή πηγή (όμως ο Vat 1461 δε διασώζει το β' μέρος της επιστολής του Λύσιδος, ώστε δεν έχουμε τη δυνατότητα να προχωρήσουμε σε παραπέρα συγκρίσεις).

2. Ο αριθμός των συνδετικών λαθών δε φαίνεται μεγάλος, επειδή το κείμενο των επιστολών που παρέχουν από κοινού όλα τα χφφ δεν είναι μεγάλο.

3. Το ίδιο συμπεραίνει και ο *Reuters*, Diss. 39 και 41.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

επιστολή, και ύστερα συνεχίζουν με τις επιστολές του Ιουλιανού, ο δε Har, που κι αυτός αρχίζει με τη 17 επιστολή, συνεχίζει με τα 'Φυσιογνωμικά' του Αριστοτέλη (φ. 138r κ.ε.) και, ύστερα από διάφορα άλλα κείμενα, γράφει τις επιστολές 1-5 (φφ. 235r-237r). Παρόλα αυτά, μεγαλύτερη συγγένεια μεταξύ τους έχουν οι Har και Vos και όχι οι Vos και Vat 1461, όπως θα δείξουμε στη συνέχεια. Αυτό συμβαίνει, γιατί, προφανώς, το πρότυπο του Har[1], ύστερα από την αντιγραφή της 17 επιστολής, αναζήτησε και βρήκε κάποιο άλλο πρότυπο, από το οποίο αντέγραψε τις επιστολές 1-5[2].

Τα κυριότερα συνδετικά λάθη των Har, Vos και Vat 1461 είναι:

19,6 ἀλλά: ἀλλ' εἰ
20,8 τοῦ om.
20,13 τοῦ λόφου: τὸν λόφον
22,17 τοῦτον: τοῦτο
23,2 φησί: φασὶ
23,4 ἄλλο: ἄλλοι
23,16 νοῦσοι: νοῦσι
24,11 οἴει: οἶσθα
25,18 μὲν om.
28,14 ἑλώφεον: ἠλώφεον
31,9 τὸν τὴν νῆα πολλοῖσι om.
34,10 θεοειδής: θεοειδή.

Τα συνδετικά λάθη των Har, Vos, που τους διακρίνουν από τον Vat 1461, είναι:

19,5 ὅπερ: ὅπερ
19,15 ἐπεί: ἐπὶ
19,19 ἡσασθαι οἱ δ' ἐπήνεον καὶ om.

---

1. Για τη σχετική βιβλιογραφία βλ. *Städele* 41.

2. Το πρότυπο αυτό πρέπει να ήταν κάποιος συγγενής του Sop, γιατί ο Har (=Har_2) παραλείπει, όπως και ο Sop, το *δὲ* (2,16) και γράφει (2,5) *οὐν ἡμῖν*, αντί *οὖν*, (2,18) *Δημήτρας*, αντί *Δήμητρος*, όπως και ο Sop.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

21,14 ἀκούσας: ἀκούσαι
23,10 δέ τι: τοῖσι Vat 1461, τίσι Har Vos
28,14 δ' ὡς ἐπ' ἀρηρόσι: δὲ ἡ ἐπαρηρόσι Vat 1461, δὲ κ' ἐπαρηρόσι Har Vos.

Και τα δύο χφφ, Har και Vos[1], είναι του 15ου αιώνα, ώστε είναι δυσκολότερο να προσδιορίσουμε την ακριβέστερη σχέση τους. Επειδή όμως το καθένα τους έχει χαρακτηριστικά λάθη που δεν επαναλαμβάνει το άλλο—μερικά από τα λάθη αυτά είναι τέτοια, ώστε να μη μας επιτρέπεται να υποθέσουμε ότι αυτά που έχει το ένα διορθώθηκαν εύκολα από το άλλο—, πρέπει να συμπεράνουμε ότι και τα δύο χφφ κατάγονται από έναν κοινό πρόγονο, ο οποίος αντέγραψε από το ίδιο χφ από το οποίο αντιγράφει και ο Vat 1461[2]. Συγκεκριμένα: ο Har αποκλείεται να αντιγράφει τον Vos, γιατί ο τελευταίος παραλείπει τη λέξη *κατά* (30,5), ενώ ο Har την έχει κανονικά. Επίσης, ο Vos έχει τη γραφή *ἄποθεν* (24,2), ενώ ο Har γράφει *ἄποσθεν*, όπως ο Vat 1461 και όλα σχεδόν τα μεγάλα επιστολάρια. Αντίστροφα πάλι, ο Vos είναι αδύνατο να αντιγράφει τον Har, γιατί ο τελευταίος έχει μαζί με τον Vat 1461 τη λανθασμένη γραφή *ὑποπεπτάχασιν* (30,10-11), ενώ ο Vos παρέχει τη γραφή *ὑποπεπτήχασιν*. Επίσης, ο Har έχει το λανθασμένο *ἀπολαύνοντα* (23,13), ενώ ο Vos το σωστό *ἀπολαύοντα*, κι ακόμη, ο πρώτος το λανθασμένο *σαφέω* (34,7), ενώ ο δεύτερος το σωστό *σαφέως*.

Όπως είπαμε, και οι Sop, Bon[3] συνδέονται με κοινά λάθη, έναντι των οποίων οι Har, Vos και Vat 1461 έχουν τη σωστή γραφή, ή τη γραφή του κοινού τους αρχέτυπου:

15,8 εὖ: ἐνῶ Sop Bon
16,17 μοι: μι Sop Bon
17,18-19 τὸν τόνον: τὸν τόνιον Sop Bon, τὸ τόνιον Har Vos Vat 1461 Vat Vind 179 etc.

---

1. Βλ. *De Meyier* 159 κ.ε.
2. Για τη σχετική βιβλιογραφία βλ. *Städele* 54 και *Canart-Peri* 596.
3. Για τη σχετική βιβλιογραφία βλ. *Städele* 36 και 33.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

21,15 οὖν: δ' ἦν Sop Bon, δ' οὖν Har Vos Vat 1461 Vat Vind 179 etc.
32,14 ἀρνεόμενοι: ἀρνύμενοι Sop Bon
35,19 κόσμῳ: κοίμω Sop Bon
38,19 εἰσήχθην: εἰσήχθη Sop Bon.

Ο Sop, που είναι αρχαιότερος, δεν μπορεί να θεωρηθεί πηγή για τον Bon, γιατί παρέχει και άλλα δικά του λάθη, έναντι των οποίων ο Bon έχει τη σωστή γραφή ή τη γραφή του προτύπου τους. Μερικά από τα λάθη του Sop είναι παραλείψεις ή λάθη σοβαρά, που είναι αδύνατο να υποθέσουμε ότι ο Bon τα συμπλήρωσε ή τα διόρθωσε 'κατ' εἰκασίαν'. Επίσης δε μας επιτρέπεται να υποθέσουμε πως ο Bon διόρθωσε αυτά τα λάθη 'ἐξ ἀντιβολῆς' με κάποιο άλλο χφ, γιατί στον κώδικα αυτό δε βρίσκουμε άλλα δείγματα, ώστε να κρίνουμε ότι είναι contaminatus.

Τα πιο χαρακτηριστικά από τα λάθη του Sop είναι τα εξής:

1,13 λῦε ταῦτα πάντα: λύεται τὰ πάντα Sop
14,5 μερμηρίζων: μερμερίζων Bon, μερίζων Sop
17,4 γὰρ om. Sop
17,15 πάντα: πὰν Sop
17,16 ὁποί: ὁποῖα Sop
22,7 θῶκος: θημῶνα Bon, καθημῶνα Sop
23,17 πάθος om. Sop
29,10 ταῦθ': πάντα Sop
30,17 αἰτίη om. Sop
34,13 ἀποίσομαι: ἀπείσομαι Sop
35,3 τημελείης: τῆς μελείης Sop.

Από τις παραπάνω σχέσεις γίνεται φανερό ότι οι Sop και Bon αντιγράφουν από ένα πρότυπο, που είχε ως πηγή του το χαμένο πρότυπο των Har, Vos και Vat 1461.

Vat, Matr, Vind 179 Vat 1467, Bern, Bon$_2$, Mon, Ups

Από έναν κοινό υπαρχέτυπο, ο οποίος προέρχεται από τον ίδιο αρχέτυπο από τον οποίο κατάγεται και το πρότυπο των Har, Vos, Vat 1461, Sop, Bon, πρέπει να κατάγονται τα χφφ Vat, Matr, Vind 179, Bern,

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Bon_2, Mon και Ups, όσο κι αν αυτά διαφέρουν στη συλλογή επιστολών που περιέχουν. Γιατί περιέχουν την πλήρη συλλογή των μεγάλων επιστολαρίων μόνον οι Vat, Matr και Vind 179, ενώ οι άλλοι παραδίδουν μόνο μερικές επιστολές, χωρίς, ωστόσο, να συμφωνούν κι αυτοί στην επιλογή που έκαναν. Έχουμε τονίσει ήδη πως η συλλογή επιστολών την οποία περιέχουν τα διάφορα επιστολάρια δεν είναι πάντα ένα κριτήριο για το συσχετισμό και την κατάταξή τους, γιατί ο κάθε γραφέας επέλεγε από το πρότυπό του τις επιστολές που εκείνος έκρινε, ή φρόντιζε να εισάγει άλλες από διαφορετική πηγή, σύμφωνα πάντα με τις προσωπικές του επιλογές.

Οι κώδικες αυτοί εμφανίζουν κοινά λάθη τα οποία τους διακρίνουν και από τους Har, Vos, Vat 1461, Sop, Bon, αλλά και από τους υπόλοιπους κώδικες. Δηλ., πέρα από τα λάθη που εμφανίζουν από κοινού με τους παραπάνω κώδικες, εμφανίζουν και άλλα, τα οποία είναι συνδετικά τους λάθη και τους κατατάσσουν στην ίδια υποομάδα. Τα σημαντικότερα απ' αυτά είναι:

4,6 ἐμοί: ἐμῆς
4,12-13 φέροντα...διευτύχει om.
4,14 μέγας om.
5,2 ἕνεκεν: ἕνεκα
5,3 ἀπολεῖσθαι: ἀπολέσθαι
35,16 post εἴη add. τε
35,17 καθεστήκοι: καθηστήκοι
38,20 καταμαντευσάμενος: καταλαντευσάμενος
38,21 ὡς δ': οὔδ'.

Vat, Matr, Vind 179

Ιδιαίτερη συγγένεια μεταξύ τους παρουσιάζουν οι Vat, Matr και Vind 179[1]. Με βάση τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας κρίνουμε πως οι Matr και Vind 179 είναι απόγραφα του Vat

1. Για τη σχετική βιβλιογραφία βλ. *Stădele* 52 κ.ε., *Canart-Peri* 578 (για τον Vat), *Stădele* 41 (για τον Matr), *Stădele* 61 (για τον Vind 179).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1353[1]. Γιατί έχουν προσθέσει κανονικά στο κείμενό τους μετά την 9 επιστολή το 'Δόγμα 'Αθηναίων', καθώς και τις επιστολές 19,21 και 23, δηλ. αυτά που ο Vat 1353 τα έχει στο περιθώριο και με στριμωγμένα γράμματα. Μερικά από τα συνδετικά λάθη των Vat, Matr και Vind 179 είναι:

2,15 αὐτῶν: αὐτοὺς
4,18 τιμωρίην: τιμωρίας
8,3 ἐώκει: ἐώκειν
15,13-14 πεπλοκισμένην: πεποικιλμένην
16,13 Ἱπποκράτης et χαίρειν om.
20,18 πάμπολυ: πάμπολα.

Και τα δύο χφφ (Matr και Vind 179) αντιγράφουν, ανεξάρτητα το ένα από το άλλο, από τον Vat, πρώτον γιατί δεν έχουν την ίδια σειρά επιστολών, αφού ο Vind 179 γράφει τη 19 μετά την 20 και τη 17 μετά την 21, και δεύτερο γιατί το καθένα τους έχει διαχωριστικά λάθη, ενώ δε βρίσκουμε κανένα συνδετικό τους λάθος, που θα μας οδηγούσε στην υπόθεση ότι προέρχονται από έναν χαμένο κοινό ενδιάμεσο, αντίγραφο του Vat[2].

Τα χαρακτηριστικά λάθη του Matr είναι:

3,5 ὧν σπανίζει: ὦ σπανίζειν Matr
3,20 ἐς βασιλέως: ἐς βασιλέα Vind 179, δὲ βασιλέα Matr.

---

1. Το ίδιο εικάζει και ο *Städele* 119 και 136 για τον Matr, ενώ τον Vind 179 τον παράγει από ένα χαμένο χφ, από το οποίο αντιγράφει και ο Vat. Τα στοιχεία που παραθέτουμε στη συνέχεια νομίζουμε ότι αναιρούν την υπόθεση του *Städele*. Στο ίδιο με εμάς συμπέρασμα καταλήγει και ο *Düring* 37. Ο *Penella* 13 κ.ε. (ο Vind 179 δεν παραδίδει τις επιστολές του Απολλώνιου), παρά τα ορισμένα εμπόδια, δέχεται ότι ο Matr προέρχεται από τον Vat.

2. Μερικές γραφές που παρέχουν από κοινού οι Matr και Vind 179 προέρχονται από παραναγνώσεις που, δικαιολογημένα, έκαναν οι αντιγραφείς τους, ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλο, γιατί σ' εκείνα τα σημεία το πρότυπό τους (Vat) πράγματι δίνει την εντύπωση της γραφής που παρέχουν τα δύο απόγραφα, π.χ. 17,8 *εὖ μάλα*: *ἐνῶ μάλα* Vind 179 Matr, *ἐν ὤμοις μάλα* Vat. Ο Vat είχε γράψει αρχικά *ἐνῶ*, που ύστερα 'διορθώθηκε' σε *ἐν ὤμοις*, 38,3 *παραληρήσεις* Vat: *παραληρώσεις* Vind 179 Matr. Στον Vat, πράγματι, το δεύτερο *η* δίνει την εντύπωση του *ω*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

6,7 ζῇ: τῇ Matr
17,2 post τὸ add. τε Matr
19,6-7 καὶ δι' ἡμέων om. Matr
19,14 Δημοκρίτῳ: Θεοκρίτω Matr
27,14-29,18 ἄλλος...ἐὸν om. Matr.

Τα χαρακτηριστικά λάθη του Vind 179 είναι:

5,5 ὀρέων: ὁράων
6,9 ἀπόβλητοι: ἀπόβλετοι
27,11 τῆς ἀσελγείης: ἀσελγείης
30,9 ἐκπίπτοντες om.
35,15 γνώσας: γνωσθεὶς Matr, γνωθεὶς Vind 179.

Όσον αφορά τον Vind 179, το χφ αυτό έχει όπως είπαμε την επιστολή 19 μετά την 20. Αυτό εξηγείται από το ότι ο Vat έχει τη 19 στο περιθώριο και με στριμωγμένα γράμματα, ώστε ο Vind 179 δεν μπόρεσε να καταλάβει ποια από τις δύο επιστολές προηγείται. Παραλείποντας άλλα λεπτομερέστερα στοιχεία, που συνηγορούν στο ότι ο Vind 179 αντιγράφει τον Vat, αναφέρουμε ότι ο κώδικας αυτός παραλείπει το *ἐμπίπτοντες* (30,9), γιατί, προφανώς, ο Vat σημειώνει διαγραφή (τελείες) κάτω από το *ἐμ*, την οποία, όμως, ο Vind 179 εξέλαβε ως διαγραφή ολόκληρης της λέξης. Ακόμη, πολλές από τις s.l. γραφές του Vat ο Vind 179 τις πήρε στο κείμενό του (γράφοντας δηλ. την κανονική λέξη και στον διάστιχο χώρο την άλλη γραφή), όπως είναι στο πρότυπο (π.χ. 2,20 *ἀνηγόρευται* et s.l. *ἱέρευται*), ή γράφει τη μία γραφή στο κανονικό κείμενο και την άλλη στο περιθώριο (π.χ. 26,1 *ἔχοντες* et s.l. *ἄγ* Vat : *ἄγοντες* et i.m. *ἔχοντες* Vind 179). Οπωσδήποτε ο Vind 179 αντέγραψε από τον Vat 1353 πριν επενεχθούν στον δεύτερο οι διορθώσεις από άλλο χέρι, γιατί δεν έχει παραλάβει καμιά απ' αυτές.

Και ο Matr, πέρα από το ότι παρουσιάζει τα στοιχεία που αναφέραμε πιο πάνω, παρέχει αψευδή δείγματα ότι αντιγράφει τον Vat 1353, όπως: στο 2,14 γράφει: *ἐδιδάξεντο* (και μάλιστα με τόνο και στο *δί*, τον οποίο ύστερα διαγράφει). Αυτό πρέπει να έχει

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

την εξής εξήγηση: ο Vat 1353 είχε αρχικά γράψει *ἐδιδάξατο* και ύστερα έγραψε στο διάστιχο ένα *εν* και έβαλε τόνο και στο *δί*, δηλ. διόρθωσε το *ἐδιδάξατο* σε *ἐδίδαξεν*. Ο Matr δεν κατάλαβε τη διόρθωση και ύστερα από κάποια αμφιταλάντευση κατέληξε στο ανόητο *ἐδιδάξεντο*. Στα χωρία 3,20 και 4,11 ο Matr παρέχει τη γραφή *δὲ* αντί *ἐς*. Αυτό οφείλεται στην εντύπωση που δίνει ο Vat, του οποίου το 'ορθό' *ἐσ* πράγματι φαίνεται σαν *δέ*. Στο 6,7 ο Matr γράφει *τῆ* αντί *ζῆ*. Γι' αυτό φταίει ο Vat 1353, ο οποίος εύκολα παρασύρει σε μια τέτοια εσφαλμένη ανάγνωση. Το ίδιο συμβαίνει και με το *γνωθεὶς* του 35,15, το οποίο ο Matr διάβασε ως *γνωσθείς*[1], επειδή στο πρότυπό του δίνεται η εντύπωση πως υπάρχει ένα σ μπροστά από το *θ*. Και ο Matr αντέγραψε τον Vat 1353 πριν σημειωθούν στο κείμενο του τελευταίου οι διορθώσεις από το β' χέρι, γιατί και ο Matr δεν έχει παραλάβει καμιά απ' αυτές[2].

Vat 1467

Όπως αναφέραμε και προηγουμένως, όταν κάναμε λόγο για τα απόγραφα του b, με τον Vat 1353_2 συγγενεύει και ο $\text{Vat } 1467_2$. Το χφ Vat 1467[3] περιλαμβάνει τις επιστολές 18,19,20,21,22,23,24· όμως τις επιστολές 18, 20 και 22 τις γράφει δύο φορές. Φαίνεται όμως ότι και για τη δεύτερη αντιγραφή αυτών των επιστολών είχε το ίδιο πρότυπο. Οι διαφορετικές γραφές που παρέχουν τα δύο αντίγραφα πρέπει να εξηγηθούν με την υπόθεση ότι το πρότυπο του Vat 1467 είχε διπλές γραφές και ο γραφέας προτίμησε άλλες κατά την πρώτη και άλλες κατά τη δεύτερη αντιγραφή. Είναι ευνόητο πως σε κάθε αντιγραφή σημειώθηκαν και διαφορετικά λάθη, γιατί αλλιώς διάβασε την πρώτη φορά και αλλιώς τη δεύτερη, κι ακόμη, άλλες απροσεξίες ή παραναγνώσεις έκανε την πρώτη και

---

1. Στο κείμενό μας υιοθετήσαμε τη γραφή *γνώσας* που μας δίνει το δεύτερο χέρι του D.

2. Το ίδιο υποστηρίζει και ο *Städele* 121 (αν και υποθέτει ότι οι διορθώσεις προέρχονται από το ίδιο (το πρώτο) χέρι, μετά την αντιγραφή των Matr και Vat 1467.

3. Για τη σχετική βιβλιογραφία βλ. *Städele* 54 και *Canart-Peri* 597.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

άλλες τη δεύτερη. Όταν κάναμε λόγο για τα απόγραφα του b, μιλήσαμε για Vat. 1467_2, γιατί εκεί μας απασχόλησαν οι σχέσεις που έχουν οι Vat και Vat 1467 με τον b, τον οποίο αντέβαλε ο Vat και έγραψε απ' αυτόν τις επιστολές που δεν είχε το πρότυπό του.

Εδώ δε θα μας απασχολήσουν οι διαφορετικές γραφές κατά τις δύο αντιγραφές, γιατί δεν έχουν να προσφέρουν τίποτα στην αποτίμηση του χφ, ένα παραπάνω που το χειρόγραφο αυτό δεν έχει καμιά αξία.

Εκτός από τις συγγένειες που επισημάναμε εκεί και τα κοινά λάθη που έχουν αυτοί οι κώδικες (Vat, Matr, Vind 179, Vat 1467) με τον Bern, οι ίδιοι κώδικες έχουν και άλλα συνδετικά λάθη:

36,14 ante ὄψιος add. τῆς
37,3 Ὁ περὶ μανίης λόγος: Δημόκριτος Ἱπποκράτει περὶ μανίης[1]
37,6 κινεῖσθαι: κινοῦσθαι
37,7 ἀλλ' ἄλλοτε ἀλλοῖον ὁρῆν τε καὶ ἀκούειν: ἀλλ' ἀλύειν τε καὶ ἀκούειν
37,17 πέπαυται: πέπαυνται
40,1 διαδύνουσιν: διαδοῖ
40,9 καὶ οἷς: οἷς.

Όπως συμπεράναμε και για τον Vat 1467_2, ο Vat 1467 είναι απόγραφο του Vat[2], έχει δε αντιγράψει απ' αυτόν ανεξάρτητα από τα δύο άλλα χφφ, γιατί δεν επαναλαμβάνει κανένα από τα χαρακτηριστικά τους λάθη[3]. Πρέπει να παρατηρήσουμε, ωστόσο, ότι ο κώδικας αυτός δεν αφήνει να επισημάνουμε εύκολα ότι συγ-

---

1. Ο Matr παραλείπει τους τίτλους των επιστολών από την επιστολή 17 και ύστερα.

2. Βλ. και *Städele* 121 και 136, *Reuters*, Diss. 40 κ.ε., *Foerster* 119, *Gosewein* 53 κ.ε.

3. Μόνο με τον Matr συμφωνεί στο *γνωσθεὶς* του 35,15 (Vat και Vind 179 *γνωθεὶς*), αλλά αυτό είναι μια απλή σύμπτωση, η οποία ευνοήθηκε από τον τρόπο που είναι γραμμένο το *γνωθεὶς* στον Vat.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γενεύει πολύ με τον Vat, κάτι που το παρατηρούμε αμέσως προκειμένου για τους Matr και Vind 179. Αυτό όμως δικαιολογείται, αφενός μεν από το ότι ο γραφέας του ήταν πολύ απρόσεκτος και έκανε πάρα πολλά λάθη, αφετέρου δε από το ότι, όπως φαίνεται, το άμεσο πρότυπό του είχε δεχθεί πολλές επιδράσεις από αλλού, οι οποίες εύκολα μπορούν να μας αποπροσανατολίσουν κατά την ακριβή κατάταξή του μέσα στα χφφ της ίδιας κατηγορίας.

Bern, Ups, Mon, Bon₂

Έναντι των χφφ της ομάδας του Vat, οι Bern, Ups, Mon και Bon₂ παρουσιάζουν και άλλες ιδιαίτερες συγγένειες μεταξύ τους. Το αρχαιότερο απ' αυτά είναι ο Bern[1], του 14ου αιώνα· όμως δεν έχουμε στη διάθεσή μας στοιχεία που μπορούν να μας πείσουν ότι ο Bern είναι πηγή για κάποιο από τα άλλα χφφ, γιατί το χφ αυτό έχει πολλά λάθη τα οποία δεν επαναλαμβάνει κανένα από τα άλλα τρία. Τα συνδετικά τους λάθη είναι τα ακόλουθα:

4,7 μεγάλῳ om. Bern Ups Mon Bon₂

4,22 ἀπόκρισις Κῳων om. Bern Ups Mon Bon₂.

Τα κοινά τους λάθη είναι μόνο δύο, γιατί το τμήμα των επιστολών που παρέχουν από κοινού και τα τέσσερα χφφ είναι πολύ μικρό (οι μικρές επιστολές 8 και 9). Μολονότι δεν έχουμε στοιχεία που να δείχνουν ότι οι Ups, Mon και Bon₂ δεν κατάγονται από τον Bern (για παράδειγμα, δεν έχουμε κανένα συνδετικό λάθος αυτών με τον Vat), επειδή, πάλι, δεν έχουμε απολύτως κανένα στοιχείο που να μαρτυρεί πως αυτοί κατάγονται από τον Bern, πρέπει να δεχθούμε πως όλοι τους προέρχονται από ένα κοινό πρότυπο[2], από το οποίο προέρχεται από τη μια μεριά ο Bern και από την άλλη ένας άλλος κώδικας, από τον οποίο αντέγραψαν οι Ups, Mon και Bon₂, γιατί οι τρεις τελευταίοι εμφανίζουν το συνδετικό λάθος:

1. Για τη σχετική βιβλιογραφία βλ. *Städele* 32.

2. Για τα χφφ αυτά δε γνωρίζουμε καμιά άλλη κατάταξη, εκτός από όσα αναφέρει ο *Reuters*, Diss. 38 κ.ε.: ότι ο Bern κατάγεται από τον Vat, από τον οποίο κατάγεται και το κοινό πρότυπο των Matr και Vat 1467. Για τους Ups και Mon ο *Reuters*, Diss. 42, κρίνει ότι κατάγονται από τον ίδιο πρόγονο από τον οποίο κατάγεται και ο Vat.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

5,6 τὰν αὐτάν: τάν αὐτᾶν Vat Matr Vind 179, τάν αὐτῶ Ups Mon Bon_2.

Κάποια άλλη ένδειξη ότι η πηγή των τριών χφφ είναι ανεξάρτητη από τον Bern, είναι το ότι οι Mon και Ups, μετά την 9η επιστολή, δεν έρχονται στην 18, όπως ο Bern, αλλά επιστρέφουν και γράφουν την 1 επιστολή[1], η οποία, προφανώς, στην κοινή τους πηγή, θα είχε προέλθει από κάποιο άλλο χφφ. Ακόμη, το *ἀπόκρισις Κῴων* (4,22), που παραλείπουν και τα τέσσερα χφφ, ο Bern το έχει αποκαταστήσει στο περιθώριο, από το ίδιο χέρι. Αν, λοιπόν, οι Ups, Mon, Bon_2 είχαν αντιγράψει από τον Bern, είναι πολύ πιθανό ότι ο αρχέτυπός τους θα είχε πάρει κι αυτήν την παρασελίδια φράση και δε θα άφηνε ακέφαλη και αόριστη την 9 επιστολή.

Παραπέρα, παρουσιάζουν μερικά συνδετικά λάθη, έναντι της σωστής — ή διαφορετικής — γραφής του Bon_2, οι Ups και Mon:

1,8 μάστιξον: στίξον Ups Mon

1,12 βουλεύσασθαι: βουλεύεσθαι Ups Mon.

Αυτά τα δυο κοινά λάθη των Ups και Mon είναι πλασματικά, και όχι πραγματικά συνδετικά τους λάθη, επειδή προέρχονται από την επιστολή 1, η οποία δεν παραδίδεται από τον Bon_2[2], ώστε παραμένει ακόμη δύσκολο να προσδιορίσουμε την ακριβέστερη σχέση των τριών αυτών χφφ, πολύ περισσότερο, μάλιστα, αφού ο Ups περιέχει μόνο τις επιστολές 8, 9 και 1. Αν και θα μπορούσε, βέβαια, να υποστηριχθεί πως ο Ups[3] προέρχεται από τον Mon[4], αφού ο δεύτερος είναι πληρέστερος και, όπως αυτός, ο Ups ύστερα από την 9 επιστολή έρχεται στην 1, επειδή δε γνωρίζουμε ποιος από τους δύο κώδικες είναι αρχαιότερος, κρίνουμε σωστό να δε-

1. Ο Bon, που γράφει τις επιστολές 3-9 στο περιθώριο, δεν είχε ανάγκη να συνεχίσει με τις 18,20, γιατί τις είχε ήδη αντιγράψει από το πρότυπό του (το κοινό με το πρότυπο του Sop· βλ. ό.π.).

2. Αυτήν ο Bon την έχει αντιγράψει από το κανονικό του πρότυπο και όχι στο περιθώριο από το β΄ πρότυπο (δηλ. εδώ δεν μπορούμε να μιλάμε για Bon_2).

3. Η βιβλιογραφία γι' αυτόν τον κώδικα είναι πενιχρή· εκτός από τον κατάλογο των *Craux-Martin* 324, βλ. *Rudberg* 396 και *Bravo* 344.

4. Για τη βιβλιογραφία τη σχετική μ'αυτόν τον κώδικα βλ. *Städele* 44.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

χθούμε πως και οι τρεις κώδικες αντιγράφουν, ανεξάρτητα μεταξύ τους, από ένα κοινό πρότυπο.

Ma, Maz, Neap, Vat 1354

Μέσα στην ομάδα E_2 μπορούμε να ορίσουμε με κάποια ακρίβεια και τη θέση άλλων τεσσάρων χφφ, των Ma, Maz, Neap και Vat 1354. Τα χφφ αυτά δεν παρουσιάζουν κανένα από τα λάθη όλων των παραπάνω χφφ, εκτός, βέβαια, από τα τρία συνδετικά λάθη όλων των χφφ της ομάδας E_2 (βλ. παραπ.), και στη θέση εκείνων των λαθών έχουν τη σωστή γραφή ή τη γραφή του αρχετύπου E_2.

Ανάλογα, παρουσιάζουν και αυτά συνδετικά λάθη, τα οποία δείχνουν ότι και τα τέσσερα χφφ κατάγονται από ένα κοινό πρότυπο από το οποίο προέρχεται και ο κοινός υπαρχέτυπος όλων των άλλων χφφ της ομάδας E_2, τα οποία συζητήσαμε πιο πάνω. Πρέπει και πάλι να προειδοποιήσουμε ότι μερικές γραφές δημιουργούν συγχύσεις ως προς την ακριβή θέση αυτών των χφφ. Πάντως, απ' όσο μπορούμε να κρίνουμε με βάση τα στοιχεία που θα παρουσιάσουμε στη συνέχεια, ο Maz[1], που μαρτυρεί πολλές εκ των υστέρων διορθώσεις στο κείμενό του, είναι το πρότυπο των Neap και Vat 1354, γιατί οι τελευταίοι έχουν παραλάβει πολλές από τις διορθώσεις του Maz. Τα συνδετικά λάθη των τεσσάρων αυτών χφφ είναι:

8,10 δὲ om.
8,13 νοσέοντα: σεῦντα Ma, σέοντα Maz[2]
9,4 ξυνήεσαν: συνίεσαν
10,4 ἀποδόντες: ἀναδόντες
14,10 δὲ om.
14,12 σοὶ om.
15,9 ἦεσαν: ἴεσαν
19,3 τέλος: τέων
22,3 ὁ ἰητρός: ἰητρὸς
24,16 διακεκρίσθαι: διακεκρίσεται

1. Για τη σχετική βιβλιογραφία βλ. *Stādele* 47.
2. Ο Vat 1354 έχει *νοσέοντα*, γιατί ο Maz έχει s.l. *νο*.

28,8 φέρβεται: φέρεται
36,8 ἐπισκοτεῖ: ἐπισκοπεῖ.

Ὕστερα, ο Ma[1] διακρίνεται από τους άλλους, γιατί παρουσιάζει διαχωριστικά λάθη έναντι του Maz (ενδεχ. και των Neap και Vat 1354), π.χ.:

14,23-24 νομίζω om.
15,5 αὐτῷ: αὐτοῖς
20,3 ἐτησίῃσιν: ἐτησίην
20,4 λέγων: λέγω
24,5 ἐγὼ om.
25,9 σοῦ om.
27,18 ἂν om.
36,11 δὲ μηδιῶντα: δὲ μοι διῶντα.

Αντίστοιχα, και ο Maz (ενδεχ. και οι Neap και Vat 1354) παρέχει λανθασμένες γραφές, όπου ο Ma έχει τη σωστή (ή τη γραφή του αρχετύπου τους), όπως:

10,20 ἡ δέσποινα om.
15,21 καί: καὶ γὰρ E_2 (καὶ Maz)
16,2 ἰδέσθαι om.
23,9 φύσει: φύσις
29,18 τηλαυγής: τηλαυγούσης.

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, πως οι κώδικες Ma και Maz (ενδεχ. και οι Neap και Vat 1354) αντλούν, ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλον, από μια κοινή πηγή. Παρόλο που, όπως είπαμε, ο Maz έχει πολλές διορθώσεις, προερχόμενες από πηγή έξω από τα επιστολάρια, σε βαθμό που να διαφοροποιείται σ' έναν μεγάλο αριθμό γραφών, όχι μόνο από τους κώδικες της ομάδας του, αλλά και από όλα τα επιστολάρια, εδώ δεν μπορούμε να υποψιασθούμε καθόλου πως μπορεί να είναι απόγραφο του Ma[2], επειδή όχι μόνο δεν

1. Για τη σχετική βιβλιογραφία βλ. *Stüdele* 59.

2. Ο *Stüdele* 110 κ.ε. και 136 συμπεραίνει ότι οι Vat 1354, Neap και Ma είναι απόγραφα του Maz. Ανάλογα και ο *Torraca* XLIII θεωρεί τους Vat 1354 και Ma απόγραφα του Maz, ενώ ο *Gäeswein* 50 κ.ε. κρίνει ότι από έναν αρχέτυπο προέρχεται ένας υπαρχέτυπος των Vat 1354 και Neap και ένας άλλος των Maz και Ma.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

έχουμε κανένα στοιχείο, αλλά και γιατί, απ' όσο φαίνεται, ο Maz είναι παλαιότερος από τον Ma και δεν πρέπει να τον τοποθετήσουμε σε τόσο υστερότερους χρόνους όπως πιστεύεται. Διότι, καθώς θα δείξουμε στη συνέχεια, ο κώδικας αυτός είναι το πρότυπο των Neap και Vat 1354 που τοποθετούνται στον 15ο αιώνα[1]. Ανάλογα, δεν μπορεί και ο Ma να προέρχεται από τον Maz, γιατί δεν επαναλαμβάνει κανένα από τα χαρακτηριστικά λάθη του.

Οι Neap και Vat 1354[2] είναι απόγραφα του Maz, γιατί έχουν παραλάβει προσθήκες ή διορθώσεις του, που έχουν γίνει όχι μόνο από το πρώτο, αλλά και από ένα δεύτερο χέρι. Πολλές απ' αυτές, κύρια τις διορθώσεις, οι Neap και Vat τις γράφουν στο κείμενό τους πανομοιότυπα, δηλ. supra lineam. Όσες όμως προσθήκες ο Maz έχει γράψει στο περιθώριο, ύστερα από αντιβολή με το πρότυπό του, και σημειώνει το σημείο Λ (= λείπει), οι Neap και Vat 1354 τις περνούν κατευθείαν στο κείμενό τους, π.χ. 9,19 *ἰᾶσθαι*, 10,20 *ἡ δέσποινα*, 11,5 *οὐ πατὴρ* κ.α. Επίσης οι Neap και Vat 1354 έχουν περάσει κανονικά στο κείμενό τους τις s.l. γραφές του Maz, οι οποίες δεν είναι απλές διορθώσεις ή variae lectiones, αλλά συμπληρώσεις λέξεων που είχαν παραλειφθεί και συμπληρώθηκαν από το ίδιο ή και από το β' χέρι, π.χ. 9,20 *ὦ*, 10,5 *τε*, 10,9 *τοῦ*, 10,15 *εἰσίν*, κ.ά. Λιγότερες είναι οι περιπτώσεις που οι Neap και Vat 1354 γράφουν i.m. γραφές που στον Maz έχουν γραφεί s.l., π.χ. 11,13 *ἅτε*. Παραλείπουμε να αναφέρουμε λεπτομερειακά και άλλα παρόμοια στοιχεία, γιατί πιστεύουμε πως τα παραπάνω είναι αρκετά να μας πείσουν ότι οι Neap και Vat 1354 είναι απόγραφα του Maz. Εκείνο όμως που πρέπει να τονίσουμε είναι ότι η κρατούσα άποψη, πως ο Maz ανήκει στον 16ο αιώνα[3], πρέπει να

---

1. Για τη χρονολόγησή του (και τις διάφορες χρονολογήσεις) βλ. *Städele* 47 και 110.

2. Για τη βιβλιογραφία: στον Neap βλ. *Städele* 45, στον Vat 1354 βλ. *Städele* 53 και *Canart-Peri* 578.

3. Εξαιτίας αυτής της χρονολόγησης ο *Penella* 11 καταλήγει στο συμπέρασμα πως οι Neap και Maz προέρχονται από ένα κοινό πρότυπο, το οποίο πηγάζει από ένα χφ που είναι πηγή και για τον Vat 1354.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

αναθεωρηθεί και να αποφασίσουμε για μια πρωιμότερη χρονολόγησή του.

Όσον αφορά, τώρα, την ειδικότερη σχέση των Neap και Vat 1354, ήδη από τα στοιχεία που παραθέσαμε πιο πάνω προκύπτει ότι δεν αντιγράφει ο καθένας ανεξάρτητα από τον Maz, αλλά ανάμεσα σ' αυτούς και τον Maz μεσολαβεί μια κοινή πηγή. Στην άποψη αυτή συνηγορούν και τα παρακάτω στοιχεία:

Οι Neap και Vat 1354 περιέχουν και τις επιστολές 6, 7, 8, 9, 10, τις οποίες παραλείπει ο Maz. Ειδικότερα, ο Vat 1354 γράφει τις επιστολές αυτές μετά την επιστολή 22 (φ. 107 κ.ε.) ενώ από το φ. 108v κ.ε. συνεχίζει με *Διονυσίου Αντιοχείας Επιστολαί*, *Επιστολαί Δίωνος* κ.ά. Ο Neap μετά την επιστολή 22 συνεχίζει (φ. 101v κ.ε.) με *Διονυσίου Αντιοχείας Επιστολαί*, *Επιστολαί Δίωνος* και στη συνέχεια (φ. 107) γράφει τις επιστολές 6, 7, 8, 9, 10[1]. Το σημαντικότερο είναι ότι αυτές τις οφείλουν και οι δύο στην ομάδα του I[2]. Με άλλα λόγια, φαίνεται πως ένας κοινός πρόγονός τους έκανε από την ομάδα του I αυτούς τους δανεισμούς. Ακόμη, παρουσιάζουν και τα εξής συνδετικά λάθη:

4,6 ἔρρωσο om.
4,7 βασιλέων...Ἀρταξέρξῃ om.
4,8 Ἑλλησπόντου ὕπαρχος om.
4,14 βασιλέων μέγας Ἀρταξέρξης om.
6,15 ἀφυστερήσαντα: ἀφυστερήσαντι
7,3 σοφίη: σοφίαν
7,6 προσπέπλεξαι: πρόσπλεξαι
9,19 ἰᾶσθαι om.
17,17 ῥίζαι: ῥίζας

1. Έχουμε ήδη τονίσει πως η συλλογή των επιστολών που περιέχουν δεν είναι πολύ ισχυρό στοιχείο για να κρίνουμε τη συγγένεια των χφφ, επειδή η επιλεκτική διαδικασία ήταν πολύ ελεύθερη.

2. π.χ. 5,6 τἂν αὐτ' ἂν ἀπὸ Κῴων ἀποχωρεῖται· βλ. και στα χωρία 7,3 και 7,6.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

19,2 καὶ ἰητρικώτατα om. E nisi quod Neap et Vat 1354 ἰητρικώτατα praebent[1].

Επίσης, πρέπει να αποκλείσουμε το ενδεχόμενο να είναι το ένα χφ απόγραφο του άλλου, γιατί το καθένα τους έχει διαχωριστικά λάθη όπου το άλλο έχει την ορθή γραφή. Τα χαρακτηριστικά λάθη του Neap:

2,4 προήγαγε: ἤγαγε
2,6 ante Ἀσκληπιοῦ add. τοῦ
5,4 ἐπὶ πατέρων: καὶ πατέρων
8,8 τὰ om.
13,18 ὄντως: ὄντων
17,3 τύχη: τύχαι
18,12 ξυμμετρίην: συμμετρίης
41,6-7 ἐς ἀνθρωπίνην μοίρην ἐπιτελέσει om.

Τα χαρακτηριστικά λάθη ή γραφές του Vat 1354:

1,13 συνειδήσει: τύχη E, συνειδήσει add. i.m. Vat 1354.
3,20 ἐς βασιλέως: ἐς βασιλέα E, ὡς βασιλέα Vat 1354
5,16 ante Δημόκριτος add. ὁ Vat 1354
5,16 δή: νῦν Vat 1354
6,14 ἡ om. Vat 1354
38,12 ἤν: ἐὰν Vat 1354.

Lau 57, Vat 1309

Στην ομάδα E_2 πρέπει να ανήκουν και τα χφφ Lau 57[2] και Vat 1309[3], γιατί έχουν όλα τα συνδετικά λάθη αυτής της ομάδας, όπως τα αναφέραμε στην αρχή. Ενώ για την κατάταξη των άλλων χφφ δεν αντιμετωπίσαμε ιδιαίτερες δυσκολίες, για την κατάταξη αυτών των δύο συναντούμε πολλές δυσκολίες, γιατί και τα δύο

1. Το κοινό πρότυπο των Neap και Vat 1354 πήρε το *ἰητρικώτατα*, που ο Maz έχει στο περιθώριο, και γι' αυτό παραλείπεται το *καί*.
2. Για τη σχετική βιβλιογραφία βλ. *Städele* 34 κ.ε.
3. Για τη σχετική βιβλιογραφία βλ. *Städele* 52 και *Canart-Peri* 570.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

δεν αφήνουν να προσδιορίσουμε εύκολα την ακριβή θέση τους μέσα στην ομάδα. Πριν καταγράψουμε τις χαρακτηριστικές τους γραφές, που μπορούν να μας οδηγήσουν σε κάποια ένταξή τους[1], θεωρούμε αναγκαίο να αναφέρουμε πρώτα ορισμένες γραφές, οι οποίες συμβάλλουν στη σύγχυση σχετικά με τη θέση των χφφ.

Όσον αφορά τον Lau 57, ο κώδικας αυτός παρέχει δύο γραφές, στις οποίες συμφωνεί, από τα επιστολάρια, με τα χφφ τ και Plut 59, τα οποία απαρτίζουν την τρίτη ομάδα των μεφάλων επιστολαρίων· αυτές είναι:

21,15 οὖν: δ' οὖν E, οὖν Lau 57 τ Plut 59

34,7 σοι: σὺ Lau 57 τ Plut 59.

Οι δύο αυτές γραφές ίσως θα έπρεπε να μας κάνουν να σκεφθούμε πως ο Lau 57 συγγενεύει περισσότερο με τους τ και Plut 59 και να τον κατατάξουμε στην ίδια μ' εκείνους ομάδα. Αφού όμως ο Lau 57 έχει τα χαρακτηριστικά λάθη της ομάδας E_2, φαίνεται αδύνατο να συσχετισθεί με τους τ και Plut 59—πιο κάτω θα αναφέρουμε και άλλες συγγένειες με τους κώδικες της E_2—. Ώστε πρέπει να αναζητήσουμε κάποια άλλη εξήγηση για τις δύο συμφωνίες του μ' αυτούς τους κώδικες. Η παράλειψη του δ' στο 21,15 δεν αποκλείεται να είναι απλή σύμπτωση, ενώ το σὺ στο 34,7 πιθανόν να προέρχεται από contaminatio. Αυτό ενισχύεται περισσότερο από το ότι πολλοί κώδικες της ίδιας ομάδας E_2 —και μάλιστα αυτοί που κοντά τους πρέπει να τοποθετηθεί ο Lau 57— έχουν κενό στη θέση του σύ (Sop, Bon, Har, Vat 1461, Vat), ώστε είναι εύλογο να σκεφθούμε πως και ο Lau 57, βλέποντας κι αυτός κενό στο πρότυπό του, αναζήτησε κάποιο άλλο χφ από το οποίο συμπλήρωσε το κενό.

Όσον αφορά τον Vat 1309, ενώ σε δύο γραφές φαίνεται να πλησιάζει τον Vat 1461,

23,14-15 ἑρομένου...ἐπιτέτραπται om. Vat 1309 Vat 1461

25,16 αὐτός: αὐτούς Vat 1309 Vat 1461 (Har Vos),

1. Αντίθετα, ο *Stādele* 70 δεν δύναται να εντάξει τα δύο αυτά χφφ, επειδή παρέχουν το κείμενο του αρχέτυπου (Harl. 5610).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σε άλλες γραφές συμφωνεί με άλλους κώδικες (ενδεχ. και με τον Lau 57), οι οποίοι στέκουν μακριά από την κατηγορία των Vat 1461, Vos, Har, ώστε να αποκλείεται η ιδιαίτερη συγγένεια αυτού με τους παραπάνω κώδικες (π.χ. 20,14 *νυμφαίων* Vat 1309, Lau 57, Maz, Ma, 15,12 *ξενηγήσει* Vat 1309, Ma, Maz, Vat, E_1).

Παρόλα αυτά πρέπει να εκτιμήσουμε κάποιες ιδιαίτερες συγγένειες που παρουσιάζει με τον Lau 57, είτε μόνο μ' αυτόν, από τους E_2, είτε μ' αυτόν και μερικούς άλλους, όπως:

7,22 Ἱπποκράτης Ἀβδηριτῶν τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ χαίρειν: Ἀβδηριτῶν τῇ βουλῇ - τοῦ αὐτοῦ Vat 1309 Lau 57 Bon Sop

16,14 τεήν: τὴν Vat 1309 Lau 57 E_1 MVU

18,15 ἐνιοβόλησε: ἐνιοβόλησιν Vat 1309 Lau 57 Bon Sop.

Αυτές οι τελευταίες συγγένειες ίσως μας δείχνουν πως θα ήταν σκόπιμο να υποθέσουμε ότι οι Vat 1309 και Lau 57 κατάγονται από ένα κοινό πρότυπο[1], το οποίο προέρχεται από την ίδια πηγή από την οποία προέρχεται και ο κοινός πρόγονος των Sop, Bon[2]. Σ' αυτήν την υπόθεση συνηγορούν και μερικές άλλες συγγένειες του Lau 57 με τους Sop και Bon σε χωρία των επιστολών από το 29,21 και κάτω, όπου ο Vat 1309 σιωπά, επειδή έχουν εκπέσει τα αντίστοιχα φύλλα του.

Ύστερα από τις παραπάνω παρατηρήσεις πρέπει να σκεφθούμε ότι σ' ένα χφ που είναι κοινός πρόγονος των: Har, Vos και Vat 1461 από τη μια και Sop, Bon —Lau 57, Vat 1309 από την άλλη υπήρχαν διπλές γραφές, οι οποίες αντιμετωπίσθηκαν

---

1. Ο *Gösswein* 49 και 62 υπογραμμίζει τη στεμματική αξία των δύο χφφ και δέχεται κι αυτός ότι οι Vat 1309 και Lau 57 κατάγονται απ' ευθείας από τον αρχέτυπο (Harl. 5610) μιας ολόκληρης ομάδας. Από τον ίδιο αυτό αρχέτυπο κατάγονται, κατά τον *Gösswein* 48 κ.ε., 62, οι υπαρχέτυποι των Vat 1354, Neap - Ma, Maz από τη μιά, και των Sop, Bon - Vat (Matr, Vat 1467) από την άλλη.

2. Πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι το κοινό αυτό πρότυπο έχει την ίδια πηγή που έχει και το πρότυπο του Vat 1461.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

διαφορετικά και από τις κοινές πηγές των Har, Vos και Sop, Bon, αλλά και από τους ίδιους τους Vat 1461, Vat 1309 και Lau 57[1].

Από τους δύο αυτούς κώδικες ο Vat 1309, που είναι αρχαιότερος, δε φαίνεται να είναι πηγή για τον Lau 57, γιατί έχει χαρακτηριστικά λάθη, ανάμεσά τους αρκετές παραλείψεις, έναντι των οποίων ο Lau 57 έχει τη σωστή γραφή ή τη γραφή του αρχετύπου τους.

Τα κυριότερα από τα λάθη του Vat 1309 είναι:

8,8 οὐ τούς: αὐτούς
10,9 μήτε γυναικὸς μήτε ξυγγενέων: μήτε συγγενῶν μήτε γυναικὸς
20,2 σῷζε: ὦ Ζεῦ βασιλεῦ E, ὦ βασιλεῦ Vat 1309
22,8 ἐγκαθίσαι: ἔστι καθίσαι E, ἐπικαθίσαι Vat 1309
25,4 ἂν om.
26,1 ἐν om.
27,2 μετ': πρὸς
27,19 θνητῶν: βροτῶν
29,12 ἐξειπεῖν: εἰπεῖν.

Από την έκθεση που προηγήθηκε συνάγουμε ότι είναι πιθανό οι Lau 57 και Vat 1309 να έχουν αντιγράψει, ανεξάρτητα μεταξύ τους, και οι δύο από ένα χαμένο χφ, το οποίο θα είχε ως πηγή του το ίδιο χφ από το οποίο κατάγεται ο κοινός πρόγονος των Sop και Bon[2].

---

1. Για παράδειγμα, η φράση (23, 14-15 *ἐρομένου δέ, διὰ τί, ὦ Ἱππόκρατες, οὐκ ἐπιτέτραπται*, που παραλείπουν οι Vat 1309 και Vat 1461, θα είχε το σημείο οβελισμού στον κοινό πρόγονο όλων αυτών των χφφ. Το σημείο του οβελισμού θα σημείωσε και ο κοινός πρόγονος των Har, Vos, Vat 1461, κι απ' αυτούς ο μεν Vat 1461 παρέλειψε τη φράση, το δε πρότυπο των Har, Vos δεν την παρέλειψε. Παρόμοια θα σημείωσε τον οβελισμό και ο κοινός υπαρχέτυπος των Sop, Bon και Lau 57, Vat 1309· και ο μεν κοινός πρόγονος των Sop, Bon έγραψε κανονικά τη φράση , ενώ αυτός των Lau 57, Vat 1309 την έγραψε διατηρώντας το σημείο του οβελισμού. Έτσι ο Lau 57 την έγραψε κανονικά στο κείμενό του, ο δε Vat 1309 προτίμησε να την παραλείψει.

2. Ο *Reuters*, Diss. 38 κ.ε., 48-49, με βάση το υλικό που έχει από τις επιστολές του Ανάχαρση, συμπεραίνει ότι από τον αρχέτυπο Harl. 5610 αντιγράφουν ανεξάρτητα ο Vat 1309, το πρότυπο των Vat 1354 και Maz 4454 και ο κοινός υπαρχέτυπος των Vat και Lau 57, Sop, Bon.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Plut 57

Το πιο σωστό θα ήταν να μην ασχοληθούμε με την κατάταξη αυτού του χφ[1], γιατί οι γραφές του δεν μπορούν να μας οδηγήσουν σε καμιά υποομάδα ή ομάδα, αφού, όπως φαίνεται, έχει δεχθεί πολλές επιδράσεις σε διάφορες εποχές και από διάφορες κατευθύνσεις[2]. Το μόνο σίγουρο που μπορούμε να πούμε γι' αυτό είναι ότι ανήκει στα μεγάλα επιστολάρια, επειδή μετέχει στα χαρακτηριστικά λάθη αυτής της οικογένειας. Ωστόσο παραδίδονται στο περιθώριο του χφ, από το ίδιο χέρι, και οι επιστολές 6, 7, 8, 9 (που όπως είπαμε απουσιάζουν από τους E) και το 'Δόγμα 'Αθηναίων', που έχουν παραληφθεί από τον Mon 481, ενώ διαπιστώνονται πολλές διορθώσεις στο κείμενό του, που προέρχονται από τον Mon 481 και από την οικογένεια του Corpus. Αν και φαίνεται πολύ δύσκολο να εντάξουμε σε κάποια κατηγορία αυτόν τον κώδικα[3], θα το δοκιμάσουμε με όλες τις ευνόητες επιφυλάξεις.

Κατ' αρχήν, προσπαθήσαμε και απομονώσαμε τις γραφές - λάθη του Plut 57, που κατά τη γνώμη μας δεν οφείλονται σε contaminatio[4], και παρατηρήσαμε ότι, όπως οι Vat 1309 και Lau 57, ο κώδικας αυτός δείχνει συγγένειες με περισσότερες από μια υποομάδες της ομάδας των E_2, γιατί, ενώ γράφει:

12,4 ἀλλ' ἀμετρίην: ἀλλὰ μετρίην Plut 57 Sop. Bon Vat 1353

30,1 ηὔξαντο: εὔξεντο Plut 57 Sop Bon Har Vos Vat 1461

31,13 μητιωμένην: μήτε χρωμένην Plut 57 Ma Maz,

παρουσιάζει άλλες συγγένειες και με τους Vat 1309, Lau 57:

7,22 'Ιπποκράτης 'Αβδηριτῶν τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ χαίρειν: 'Αβδηριτῶν τῇ βουλῇ - τοῦ αὐτοῦ Plut 57 Sop Bon Vat 1309 Lau 57

---

1. Για τη σχετική βιβλιογραφία βλ. *Stãdele* 35.
2. Πβ. *Reuters,* Diss. 42, και *Gösswein* 58 κ.ε., *Düring* 36.
3. Το ίδιο πιστεύει και ο *Gösswein* 58.
4. Τα πολλά λάθη (και την μηδαμινή αξία) του Plut 57 ο *Stãdele* 107 δεν τα αποδίδει σε contaminatio, αλλά σε ατυχείς επεμβάσεις του γραφέα του.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

9,7 τῷ λογισμῷ: τῶν λογισμῶν Plut 57 Vat 1309
20,14 νυμφέων: νυμφαίων Plut 57 Ma Maz Vat 1309 Lau 57.

Αυτό που προκύπτει από τις παραπάνω γραφές είναι ότι ο Plut 57 μάλλον ανήκει στην ομάδα E_2. Βεβαίως η γραφή *μήτε χρωμένην* (31,13), στην οποία ο Plut 57 συμφωνεί με τους Ma, Maz, είναι ένα σημαντικό στοιχείο, που θα έπρεπε να μας οδηγήσει στη σκέψη πως ο Plut 57 στέκει κάπου κοντά σ' αυτούς τους κώδικες. Όμως η εξίσου αξιοπρόσεκτη γραφή (7,22) *Ἀβδηριτῶν τῇ βουλῇ - τοῦ αὐτοῦ*, στην οποία ο κώδικας αυτός συμφωνεί με τους Vat 1309 και Lau 57 και, κοντά σ' αυτήν, η γραφή (20,14) *νυμφαίων*, στην οποία ο Plut 57 συμφωνεί, εκτός από τους Ma, Maz, και με τους Vat 1309 και Lau 57, και, κυρίως, η γραφή (9, 7) *τῶν λογισμῶν*, όπου ο Plut 57 συμφωνεί μόνο με τον Vat 1309, μας κάνει να κλίνουμε στην απόφαση πως ο κώδικας είναι πιθανό να συγγενεύει περισσότερο με τον Vat 1309. Στο σημείο αυτό πρέπει να υπενθυμίσουμε πως και οι Vat 1309 και Lau 57 δείχνουν μερικές συγγένειες με τους Ma και Maz, έτσι που να μετριάζεται η υποχρέωσή μας να τοποθετήσουμε τον Plut 57 κάπου κοντά στους Ma και Maz, αφού ερμηνεύσουμε αυτού του είδους την προσέγγιση των κωδίκων ως αποτέλεσμα κάποιας contaminatio από τη μια ή την άλλη κατεύθυνση.

Πρέπει, λοιπόν, να εικάσουμε, έστω και με πολλές επιφυλάξεις, ότι ο Plut 57 προέρχεται από το ίδιο πρότυπο, απ' όπου προέρχεται και ο Vat 1309.

Ώστε οι σχέσεις των χφφ της ομάδας E_2 μας οδηγούν στο εξής στέμμα:

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

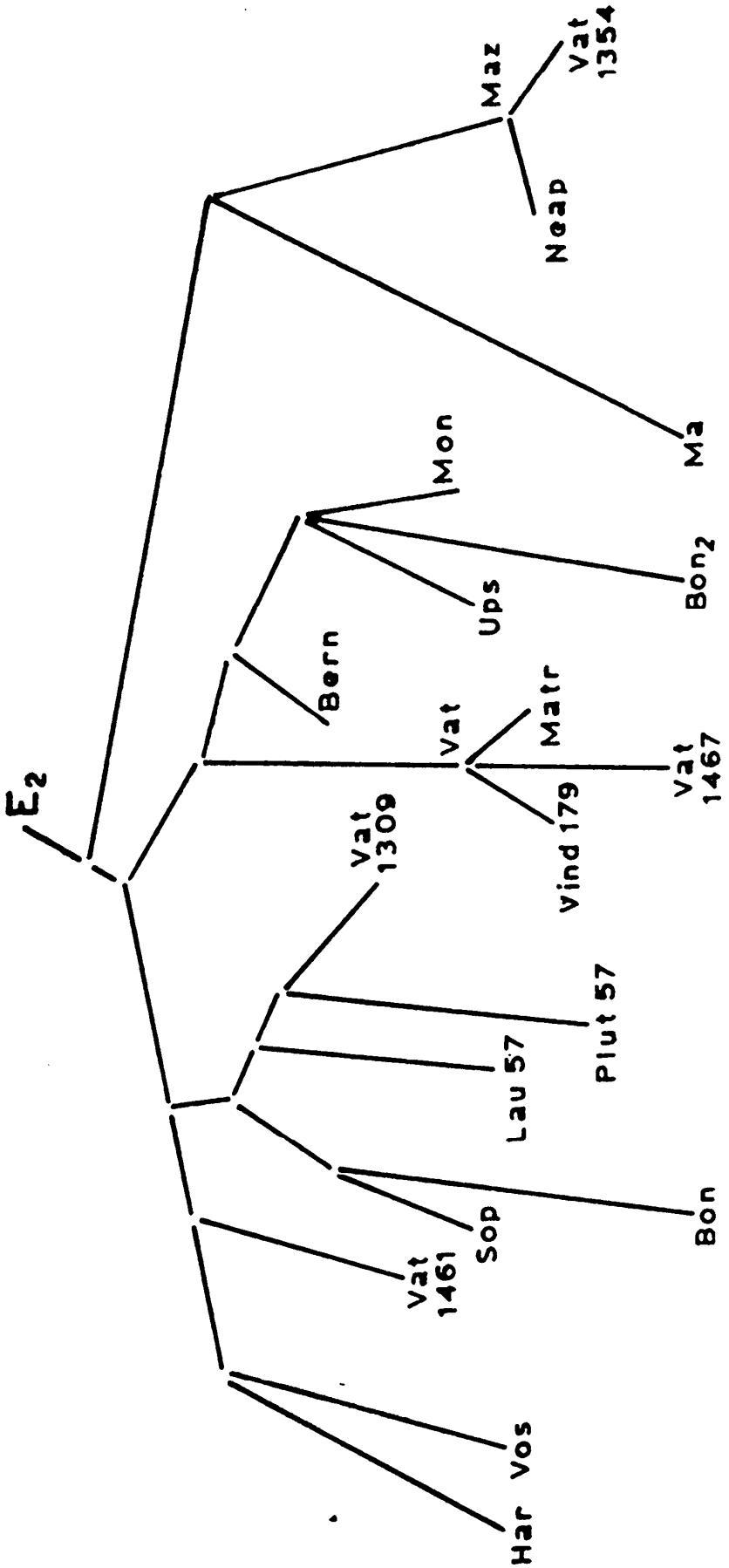
E2
Har
Vos
Vat 1461
Sop
Bon
Lau 57
Plut 57
Vat 1309
Vind 179
Matr
Vat
Vat 1467
Bern
Ups
Mon
Bon2
Ma
Neap
Maz
Vat 1354

Η ομάδα E_3

Plut 59, τ

Παρακολουθήσαμε πιο πάνω τη διάκριση των επιστολαρίων E_1 και E_2, καθώς και την κατάταξη των επιμέρους χφφ μέσα στις δύο αυτές ομάδες. Σ' αντίθεση με τα χφφ Plut 59 και τ[1] — που αποτελούν την τρίτη ομάδα των μεγάλων επιστολαρίων—τα χφφ των ομάδων E_1 και E_2 παρουσιάζουν κοινά λάθη, στη θέση των οποίων οι Plut 59 και τ δίνουν τη σωστή γραφή, μόνοι τους ή και μαζί με τις δύο άλλες οικογέννειες:

11,3 θορύβων: φροντίδων E_1, E_2
13,4 γάρ: οὖν E_1, E_2
16,20 ἐόντα: ὄντα E_1, E_2
20,14 νυμφέων: νυμφάων E_1, νυμφαίων E_2
21,9 ἀπολέσαντα: ἄλλος ὀλέσαντα E_1, E_2
32,16 ante θάπτοντες add. δὲ E_1, E_2.

Εκτός απ' αυτά τα κοινά λάθη των E_1, E_2, έναντι των οποίων οι Plut 59, τ διατηρούν τη σωστή γραφή, οι E_1, E_2 συνδέονται μεταξύ τους και με άλλα λάθη ή γραφές, έναντι των οποίων οι Plut 59, τ φαίνεται ότι διασώζουν τη γραφή του αρχετύπου των μεγάλων επιστολαρίων (E):

7,24 Ἀμελησαγόρης: Μελισσαγόρας Plut 59 τ, Μελισαγόρας E_1 E_2
17,16 ὑαλίνοισιν: ὑελείοις Plut 59 τ, ὑελοῖς E_1 E_2
20,5 ὅλη: αὐτὴ Plut 59 τ, αὐτὴ om. E_1 E_2.

Το συμπέρασμα που προκύπτει από τις παραπάνω σχέσεις είναι ότι οι E_1 και E_2 κατάγονται από έναν κοινό υπαρχέτυπο, ο οποίος αντιγράφει από το ίδιο χαμένο χφ από το οποίο προέρχονται και οι Plut 59, τ. Την υπόθεση αυτή δεν αναιρούν και ορισμένες σχέσεις των χφφ αυτών με τους E_1, από τη μία, και τους E_2, από την άλλη, αλλά αντίθετα την ενισχύουν. Οι Plut 59, τ παρουσιά-

1. Για τη σχετική μ' αυτά τα χφφ βιβλιογραφία βλ. *Stădele* 35 κ.ε. και 49.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ζουν ένα λάθος κοινό με τους E_1, έναντι της ορθής γραφής που δίνουν οι E_2:

19,3 τέλος om. Plut 59 τ E_1,

και, αντίστροφα, συμφωνούν σε τρία λάθη με τους E_2, έναντι της σωστής - ή διαφορετικής - γραφής που δίνουν οι E_1:

14,10-11 λύπης καὶ χαρᾶς E_1: λύπης τε καὶ χαρᾶς Plut 59 τ E_2

21,1 μερμηρίζων E_1: μερμερίζων Plut 59 τ E_2.

25,18 ἐπιπεσούσης: ἐπιπιπτούσης Plut 59 τ E_2, πιπτούσης E_1.

Είναι αυτονόητο ότι οι Plut 59 και τ συνδέονται μεταξύ τους με συνδετικά λάθη που τους διακρίνουν από τα άλλα χφφ, και μάλιστα από τις άλλες δυο ομάδες των μεγάλων επιστολαρίων· τα σημαντικότερα απ' αυτά είναι:

1,10 ante λυμαινόμενον add. τὸν
1,12 οὐκ ἔτι ἔχω: οὐκ ἔχω ἔτι
2,12 ἐμυήθη τῆς ἰητρικῆς: τῆς ἰητρικῆς ἐμυήθη
2,21 post αὐτὸν add. οὖν
3,5 τὰ ἄλλα: τῶν ἄλλων
8,16 καί: τὸ
11,7 πάντα: τὰ
12,4 αὐτὸ om.
13,16-17 ἀκούεις...κλέος om.
19,11 πρό: ἐπὶ
20,15 ante εὐκοσμίῃ add. ἡσυχίῃ καὶ
22,7 χλοερὸς καὶ om.
25,3 γὰρ om.
27,21 ἑτέρης: ἄλλης
30,3 post βασιλέες add. καὶ οἱ λοιποὶ ἄρχοντες
35,13 post πόνος add. οὐ κόσμος ἀλλὰ
36,1 κἀν...τέτευχε om.
38,18 ὑπό: ἀπό.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ενώ από τα στοιχεία που παραθέσαμε φαίνεται βέβαιο ότι αυτά τα χφφ αποτελούν μια ξεχωριστή ομάδα, δεν είναι εύκολο να προσδιορίσουμε την ακριβέστερη σχέση που έχουν μεταξύ τους. Και τα δύο προέρχονται από τον 15ο αιώνα, και δε γνωρίζουμε ποιο είναι το αρχαιότερο[1]. Εξάλλου, εκτός από τα κοινά τους λάθη, τα χφφ αυτά δεν εμφανίζουν άλλα λάθη, ούτε γραφές στα διάστιχα ή τα περιθώρια, ούτε διορθώσεις, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, κι ακόμη, μοιάζουν πάρα πολύ τόσο στη γραφή όσο και στα άλλα τους χαρακτηριστικά, σε βαθμό που δίνουν την εντύπωση πως είναι πανομοιότυποι κώδικες. Παρόλα αυτά μπορούμε να αξιοποιήσουμε δύο στοιχεία, τα οποία μας οδηγούν στην απόφανση ότι ο Plut 59 είναι απόγραφο του τ:

Στο χωρίο 10,13 ο Plut 59 γράφει περ' αντί παρ'. Όμως μια προσεκτική εξέταση του τ μας δίνει τη δυνατότητα να κρίνουμε πως η γραφή παρ' μπορεί να δώσει την εντύπωση πως είναι περ', ώστε να φαίνεται δικαιολογημένη η παρανάγνωση του Plut 59. Σαφέστερη ένδειξη, όμως, μας παρέχει το χωρίο 11,13, όπου ο Plut 59 γράφει λοῦ αντί του τηλοῦ και αφήνει μπροστά από το λοῦ ένα κενό δύο γραμμάτων. Στον τ το τη της λέξης τηλοῦ είναι κακογραμμένο (μουτζαλωμένο), ώστε, πράγματι, να μην μπορεί να διαβαστεί εύκολα.

Το συμπέρασμά μας είναι ότι ο Plut 59 είναι απόγραφο του τ και μάλιστα άμεσο, μια και, καθώς είπαμε, οι κώδικες αυτοί είναι σχεδόν πανομοιότυποι[2].

Όσον αφορά την αξία των χφφ E_3, ανεξάρτητα από τα πολλά λάθη και τις διαφορετικές γραφές που έχουν κληρονομήσει, πρέπει να ομολογήσουμε πως διασώζουν και πολύ καλές γραφές και, μάλιστα, πολλές από τις σωστές γραφές που θα είχε ο αρχέτυπος

---

1. Ωστόσο, γνωρίζουμε ότι ο τ προέρχεται από το έτος 1420 (από τον γραφέα Γεώργιο Χρυσοκόκκη) και ίσως θα πρέπει να υποθέσουμε ότι είναι αρχαιότερος από τον Plut 59· Βλ. *Stādele* 49 και 80.

2. Ο *Stādele* 80 κ.ε. και 135 συμπεραίνει ότι ο Plut 59 (και ο Vat 1461) κατάγονται από τον τ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

των επιστολαρίων, οι οποίες δεν παραφθάρθηκαν από contaminationes ή άλλες φθορές, οι οποίες θα επήλθαν στον κοινό αρχέτυπο των E_1 και E_2.

Μετά την κατάταξη των χφφ της υποομάδας E_3 το στέμμα των μεγάλων επιστολαρίων είναι το απέναντι:

Σχέσεις των Μεγάλων Επιστολαρίων με τα χφφ του Corpus

Μόλο που, όπως εδείξαμε προηγουμένως, τα μαγάλα επιστολάρια απαρτίζουν μια αυτόνομη και ανεξάρτητη οικογένεια, που ακολούθησε ξεχωριστή παράδοση ήδη από τον 1ο μ.Χ. αιώνα, αυτά τα χφφ παρουσιάζουν πολλές ομοιότητες με τους b,U (και Am), V, και την ομάδα του M (I), ώστε έτσι δίνουν την εντύπωση ότι δεν είναι τίποτε άλλο, παρά μια κατηγορία χφφ, που έχουν διαμορφωθεί ύστερα από πολλαπλές επιδράσεις από την οικογένεια του Corpus και που η σημασία τους είναι δευτερεύουσα[1]. Αυτός ακριβώς είναι ο λόγος που όλοι οι προηγούμενοι μελετητές δεν έδωσαν σημασία στις ιδιαίτερες γραφές που παραδίδουν αυτοί οι κώδικες, με αποτέλεσμα να παρουσιάσουν ένα κείμενο, στηριγμένο στους αρχαιότερους και —κατά τεκμήριο— 'καλύτερους' κώδικες, ή να προχωρήσουν σε διάφορες εικασίες και διορθώσεις, ενώ τη σωστή γραφή την είχαν πολλές φορές ενώπιόν τους, στα χφφ της οικογένειας E.

Περισσότερο από όλους τους άλλους κώδικες, που σημειώσαμε πιο πάνω, οι E δείχνουν συγγένειες με τον b, σε τέτοιο βαθμό,

---

1. Τη γενική πεποίθηση που είχε επικρατήσει σε όλους τους παλιότερους κριτικούς εκφράζει ανάγλυφα ο τελευταίος εκδότης *G. Putzger* στην εισαγωγή (σελ. IV) της έκδοσής του (1914): 'Altera classis eos recentiores libros complectitur... quae...textum praebet multis locis plane diversum deterioremque'. Είναι χαρακτηριστική η ομολογία του *Putzger*, σελ. III, ότι από φωτογραφίες διάβασε μόνο τους Marc. 269, Urbin. 64, Vat 276 και Pal. 398, ενώ τις γραφές των άλλων, των παρισινών, όπως τους λέει, κωδίκων, τις εξέτασε με βάση την έκδοση του *Littré*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

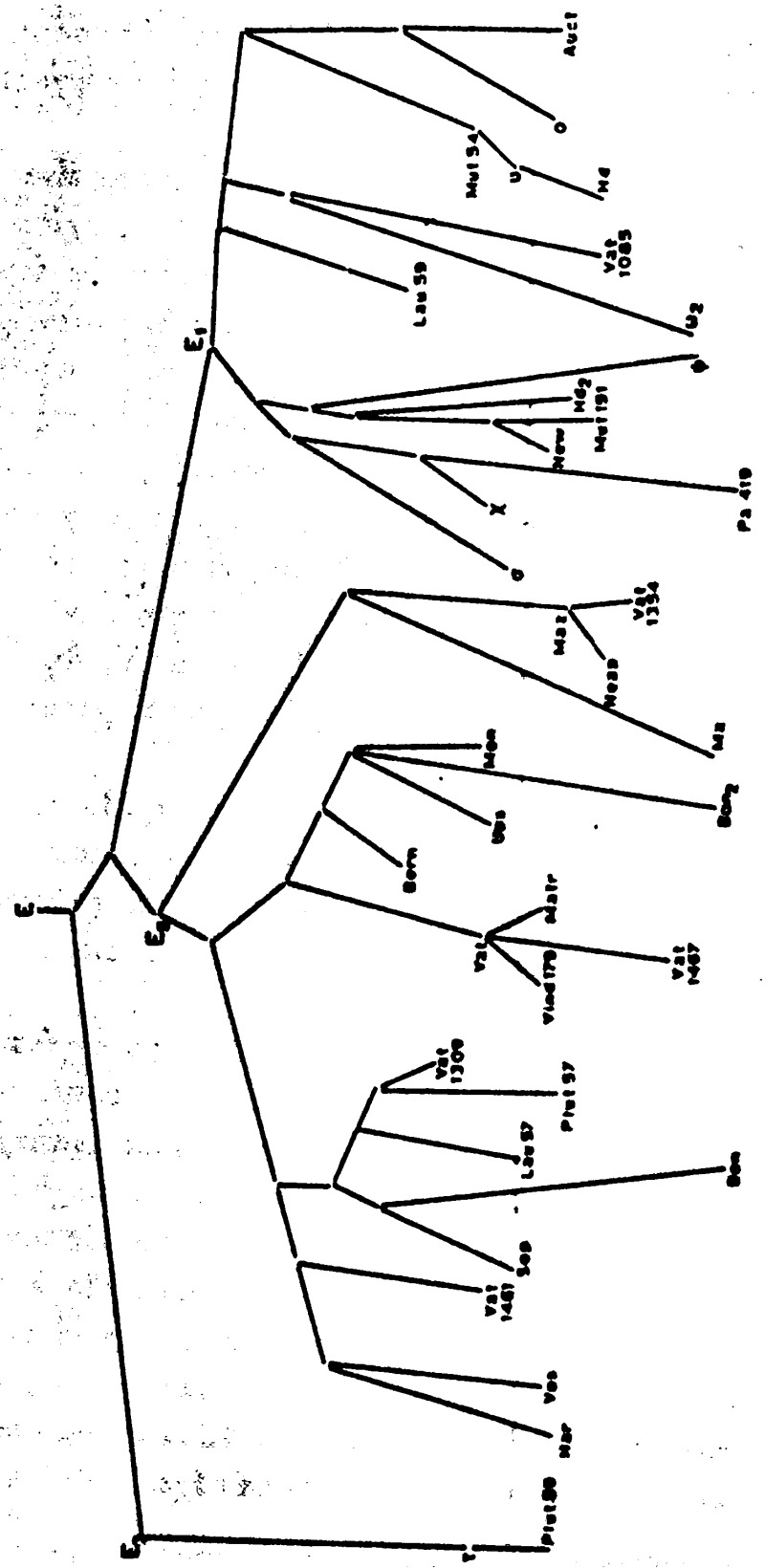

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μάλιστα, ώστε δε θα φαινόταν αδικαιολόγητο, αν κάποιος υποστήριζε ότι οι E είναι μια κατηγορία χφφ, που βασικά προέρχεται από τον b.

Αφού, όμως, η ανεξαρτησία αυτής της οικογένειας είναι δεδομένη, είμαστε υποχρεωμένοι να δικαιολογήσουμε τις σχέσεις της, τόσο με τον b όσο και με τα άλλα χφφ, γιατί έτσι θα ερμηνευθούν και οι δυσκολοεξήγητες συγγένειες ανάμεσα σε μεμονωμένους κώδικες ή σε ομάδες κωδίκων της οικογένειας του Corpus. Αυτές οι συγγένειες θα ερμηνευθούν, όταν κατανοήσουμε τις σχέσεις του Corpus με τα επιστολάρια και τον μεσολαβητικό - συσχετιστικό ρόλο που έπαιξαν αυτά για τη δημιουργία των σχέσεων μεταξύ των χφφ του Corpus. Ιδιαίτερα θετική είναι, όπως θα ιδούμε, η βοήθεια που προσφέρουν οι E για την εξήγηση των — αλλιώς δυσεξήγητων — σχέσεων ανάμεσα στον U και τον V, δηλ. σχέσεων που κατανοούνται μόνον όταν εκτιμήσουμε τον μεσολαβητικό ρόλο των επιστολαρίων E.

Το ότι τα χφφ αυτά έχουν πολύ παλαιά παράδοση, η οποία οδηγεί πολύ παλαιότερα από τον 14ο αιώνα, στον οποίο χρονολογούνται τα τρία αρχαιότερα χφφ της οικογένειας, φαίνεται, εκτός από τα στοιχεία που παραθέσαμε σε προηγούμενα κεφάλαια[1], και από τα παρακάτω:

Όπως σημειώσαμε κιόλας, ο κώδικας J, της οικογένειας του Corpus, που χρονολογείται τον 14ο αιώνα, είναι contaminatus από τα επιστολάρια[2], ώστε πρέπει να οδηγηθούμε καταρχήν στη σκέψη ότι ένας πρόγονος επιστολαρίων πρέπει να αναχθεί τουλάχιστον στις αρχές του 14ου αιώνα (ή, ακόμη, και ως τον 13. αιώνα, όπου χρονολογείται ο αρχέτυπος I, από τον οποίο κατάγεται ο J). Κάποιος πρόγονος των E μπορεί να πάει και παλιότερα, στον 12ο αιώνα, αφού, όπως θα έχουμε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε πιο κάτω, πολλές ομοιότητες του V (του 12ου αιώνα) με τα επιστολάρια οφείλονται σε contaminatio που έχει δεχθεί ο V απ'

1. Βλ. την εισαγωγή, σελ. 47 κ.ε.
2. Βλ. παραπ., σελ. 161 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

αυτά, και δεν μπορούν με κανένα τρόπο να εξηγηθούν με την αντίστροφη διαδικασία.

Το σπουδαιότερο όμως σ' αυτήν την υπόθεση είναι το ότι έχουμε αρκετά στοιχεία που μαρτυρούν ότι ο αρχέτυπος των επιστολαρίων E πρέπει να τοποθετηθεί τουλάχιστον τον 9ο αιώνα, αφού οι s.l. ή i.m. γραφές του b, στις οποίες ο b συμφωνεί με τα επιστολάρια, πρέπει να προέρχονται από τα επιστολάρια, από τα οποία τις δανείστηκε ο b, και να αποκλείσουμε το ενδεχόμενο αυτές να υπήρχαν στον b, προερχόμενες από κάποια άλλη πηγή, και από τον b να τις παρέλαβαν τα επιστολάρια. Πρώτα απ' όλα, πρέπει να δηλώσουμε ότι, ύστερα από προσεκτική εξέταση που κάναμε, προκύπτει ότι οι γραφές αυτές είναι όλες από το ίδιο χέρι του γραφέα του κώδικα[1], και δεν προέρχεται καμία από κάποιο άλλο χέρι, όπως κρίνει ο Littré[2]. Από τις πολλές αυτές ομοιότητες σημειώνουμε τις παρατηρήσεις μας σε μερικές, που μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο b είναι contaminatus από τους E:

α) Στο 21,16 ο b γράφει: *ἐπεὶ δὲ ἐπλησίαζον, ἔτυχεν ὅτε ἐπῆλθον αὐτέῳ ὁτιδήποτε γράφειν*, ενώ οι E: *ἐπεὶ δὲ ἐπλησίαζον, ἔτυχεν τότε ἐπελθὸν αὐτέω ὁτιδήποτε γράφειν*. Και οι δύο γραφές νομίζουμε ότι είναι εσφαλμένες[3], όμως η κάθε μία έχει τη 'λογική' της· κατά τον b έχουμε το νόημα: 'όταν πλησίαζα (sc. ο Ιπποκράτης το Δημόκριτο) έτυχε τη στιγμή που ήρθα κοντά του (από πά-

1. Ο *Papathomopoulos* XXIV δεν αναφέρει τίποτα για το χέρι από το οποίο προέρχονται αυτές οι γραφές, προφανώς γιατί τις θεωρεί γραφές του ίδιου του γραφέα του κώδικα· βλ. *A. Diller, Geographers* 6 κ.ε.

2. π.χ. 2,14 *ὑπερβεβληκὼς* al. manu b, 5,12 *εται* al. manu b, 14,8 *κρινομένου* al. manu b, 15,20 *οδν σου* al. manu b). Ο *Putzger* δε διευκρινίζει αν οι γραφές που ο b παρέχει στα διάστιχα ή τα περιθώρια προέρχονται από το ίδιο ή από άλλο χέρι. Ίσως όμως πρέπει να κρίνουμε, με βάση τη σημείωσή του στο κριτικό υπόμνημα, (5,17) inter *ἐλθὼν* et *μία* superscrips. cad. m. *δμα* b, ότι ο κριτικός αυτός θεωρεί ότι (όλες;) οι άλλες γραφές προέρχονται από διαφορετικό χέρι.

3. Η σωστή γραφή πρέπει να είναι: *ἔτυχεν ἐπελθὸν αὐτέῳ ὁτιδήποτε γράφειν*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νω του) κάτι να γράφει'. Κατά τα επιστολάρια το νόημα είναι: 'όταν τον πλησίαζα, έτυχε να γράφει κάτι που εκείνη τη στιγμή τού 'ρθε στο μυαλό του'. Όμως ο b έχει στον διάστιχο χώρο, πάνω από το ῆ της λέξης *ἐπῆλθον* ένα ε· διορθώνει δηλ. ο b το *ἐπῆλθον* σε *ἐπελθόν*. Όμως αυτή η διόρθωση του b δεν έχει κανένα νόημα μέσα στα άλλα συμφραζόμενα, πράγμα που υποδηλώνει την προτεραιότητα των επιστολαρίων. Εκτός απ' αυτό, και το κείμενο που παρέχουν τα επιστολάρια είναι πιο σωστό, ακόμη και από το αρχικό κείμενο του b.

β) Στο εδάφιο 33,14-15 ο b γράφει *δυσαρεστεῦνται γὰρ αὐτῇ*. Οι Ε γράφουν *δυσαρεστέονται γὰρ ἀκροήσει*, αντί για το σωστό *δυσαρεστέονται γὰρ ὑπ' ἀκρασίης*. Όμως ο b έχει γραμμένο στο περιθώριο, από το ίδιο χέρι, *τῇ ἀκροάσει*, προφανώς ως ερμήνευμα της αντωνυμίας *αὐτῇ* που έχει στο κανονικό του κείμενο. Η αντωνυμία όμως *αὐτῇ* στον b ορίζει την παραπάνω (33,13) έννοια: *τοιήνδε ἀκρασίην*, αυτό δηλ. που οι άλλοι κώδικες το επαναλαμβάνουν με το *ὑπ' ἀκρασίης*. Φαίνεται, επομένως, ότι το ερμήνευμα *τῇ ἀκροάσει* στο περιθώριο του b δεν έχει κανένα νόημα και είναι, σίγουρα, παρμένο από τα επιστολάρια (πβ. *ἀκροήσει*). Αν και το *ἀκροήσει* των επιστολαρίων δεν είναι σωστό, όμως μέσα στη συνάφεια του εδαφίου έχει τουλάχιστον κάποια λογική. Γιατί πιο κάτω τα επιστολάρια (33,15) γράφουν: *ἤκουσα*, αντί για το *ἦ κου ἡ ἦ που* των άλλων χφφ, ώστε να αποκλείεται το *ἀκροήσει* των επιστολαρίων να οφείλεται στην i.m., *τῇ ἀκροάσει*, γραφή του b.

γ) Στο 41,20 ο b γράφει: *ὅταν ἄνισα τὴν μοῖραν*. Όμως μετά το *ἄνισα* συμπληρώνει στο διάστιχο (το ίδιο χέρι) *ὄντα* και στο περιθώριο (πάλι το ίδιο χέρι) σημειώνει: *ἰσότητα* Αντί γι' αυτά, τα επιστολάρια γράφουν: *ὄντα ἄνισα εἰς ἰσοτάτην μοῖραν*, ενώ οι άλλοι κώδικες: *ὄντα ἄνισα ὄντα τὴν μοῖραν* M U, *ἄνισα ὄντα τὴν μοῖραν* V, *ὄντα ἄνισα τὴν μοῖραν* Am κλπ. Είναι και εδώ φανερό πως ο b έχει δεχθεί περισσότερες από μία συμφύρσεις. Γιατί το *ὄντα* το συμπλήρωσε για να δώσει νόημα στη φράση του, αφού,

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πράγματι, το σωστό είναι *ὄντα ἄνισα*[1], το οποίο, όμως, είχε μετατρέψει σε *ὅταν ἄνισα*. Επίσης το *ἰσότητα* το πήρε από τα επιστολάρια και το έγραψε στο περιθώριο, χωρίς να του προσφέρει κανένα λογικό νόημα. Αντίθετα, έχει νόημα, αν και όχι σωστό, κατά τη γνώμη μας, το *εἰς ἰσοτάτην μοῖραν* που παραδίδουν τα επιστολάρια, όταν αυτό το ιδούμε μαζί με το *εὔγνωστα παρέχεται*, που ακολουθεί στο κείμενο.

E, b

Όπως είπαμε, τα επιστολάρια E και ο b παρουσιάζουν πολλές σχέσεις μεταξύ τους, που δεν είναι εύκολο να ερμηνευθούν. Από τις συμφωνίες των E, b περίπου οι 95 είναι η σωστή γραφή, έναντι της λανθασμένης γραφής όλων των άλλων χφφ. Αυτό θα ήταν εύκολο να το ερμηνεύσουμε με την υπόθεση πως οι E, b διέσωσαν τη σωστή γραφή ανεξάρτητα μεταξύ τους, από τον κοινό αρχέτυπο των E και του Corpus, ενώ οι φθορές και τα λάθη — αν δε λάβουμε υπόψη μας τις λίγες επιστολές που παραδίδουν τα μικρά επιστολάρια— ότι σημειώθηκαν από τον κοινό αρχέτυπο των V, U, M και ύστερα. Όμως τα πράγματα δεν είναι τόσο εύκολα· γιατί υπάρχουν πολλές άλλες γραφές, στις οποίες τα επιστολάρια συμφωνούν, κύρια σε λανθασμένες, αλλά και σε σωστές γραφές — έναντι του σωστού ή του λάθους των άλλων κωδίκων— α) με τον M (I), β) με τον U (Am), γ) με τον V, δ) με τους b, V, ε) με τους b, V, U, στ') με τους V, U, ζ) με τους b, U. Για να κατανοήσουμε καλύτερα τη θέση και το ρόλο των E μέσα στην παράδοση των επιστολών, πρέπει, νομίζουμε, να δοθεί κάποια εξήγηση γι' αυτές τις σχέσεις.

Όσον αφορά τον b, εκτός από τις 95 σωστές γραφές, τα επιστολάρια συμφωνούν μαζί του και σε άλλες περίπου 75 λανθασμένες γραφές. Απ' αυτές αναφέρουμε ενδεικτικά μερικές:

1,5 post οὖν add. ἡμῖν E b
10,18 τε om. E b

---

1. Για τη διαδικασία, με την οποία προέκυψε το λάθος στις διάφορες οικογένειες και ομάδες, βλ. παρακάτω στις κριτικές παρατηρήσεις.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

14,1 μανίης τοῦτο: τοῦτο μανίης E b
15,2 τῶν om. E b
20,2 παρήνεον: παρηγόρεον E b
22,8 τῆς om. E b
24,18 ἀποίσεις: ἀποίσῃ E b
31,14 ηὐχαρίστηται: εὐχαριστεῖται E b
33,4 οἱ δὲ χαλκῷ οἱ δὲ γραφῇσι om. E b
36,13 ἐκπάγλως: ἱκανῶς E b.

Είναι οπωσδήποτε δύσκολο να αποφασίσουμε αν αυτές οι συγγένειες οφείλονται σε contaminatio από τον b στους E ή αντίστροφα. Επειδή όμως, όπως αναλύσαμε πιο πάνω, έχουμε αρκετές μαρτυρίες ότι τα επιστολάρια έχουν δώσει γραφές στον b, που ο b τις διατήρησε στο περιθώριο ή στα διάστιχα, πρέπει να κρίνουμε ότι ο πρόγονος του b θα είχε πολλές γραφές στα διάστιχα και στα περιθώρια, από τις οποίες ο b άλλες 'πέρασε' στο κείμενό του και άλλες τις άφησε όπως τις είχε το πρότυπό του. Σ' αυτήν την απόφαση πρέπει να επικαλεσθούμε και το στοιχείο, πως έτσι εξηγούνται και οι πολλές διαφορές του b από τον αρχέτυπο των V, U, M, ο οποίος, όπως εδείξαμε, προέρχεται από έναν κοινό πρόγονο με τον b.

Συνεπώς, οι E και ο b διαφύλαξαν πολλές σωστές γραφές από τον κοινό πρόγονο των E και Corpus, ενώ αρκετές σωστές γραφές — όπως και πολλά λάθη — ο b πρέπει να τις οφείλει στους E. Γι' αυτό στην κριτική αποκατάσταση του κειμένου των επιστολών πρέπει να λάβουμε σοβαρά υπόψη μας τις συμφωνίες των E, b και πολύ πιο σοβαρά τις συμφωνίες των E, b, V.

E, U

Τα μεγάλα επιστολάρια και ο U παρέχουν από κοινού 40 γραφές[1]. Απ' αυτές οι 20 είναι λάθος, οι 10 είναι οι σωστές γραφές, ενώ οι άλλες 10 είναι γραφές που μπορούν να σταθούν εξίσου καλά. Από τις σωστές γραφές — αλλά

1. Μαζί με τον U εννοούμε και τον Am, ο οποίος προέρχεται από κοινό πρότυπο με τον U.

και τις ισοδύναμες — ένα μέρος ο U πρέπει να τις οφείλει στο παλιό χαμένο χειρόγραφο[1], το γραμμένο πριν από τον κοινό αρχέτυπο του b και των V, U, M, στο οποίο ο U οφείλει και τις πολλές άλλες σωστές γραφές (36 τον αριθμό), που μόνος αυτός διασώζει, έναντι των λανθασμένων γραφών που παρέχουν όλοι οι άλλοι κώδικες των ιπποκρατικών επιστολών. Ένα άλλο μέρος των γραφών αυτών, καθώς και τα κοινά λάθη των E, U, πρέπει να οφείλονται σε contaminatio του ενός επί του άλλου. Πριν ασχοληθούμε όμως μ'αυτό το θέμα, θα δώσουμε ένα δείγμα αυτών των κοινών λαθών:

1,8 τῶν ὄχλων: τὸν ὄχλον E U
16,1 οὐκ ἀκαλλής: οὐ κακὴ E U
16,17 ὁκοῖα: οἷα E U
20,9 καθῆστο: ἐκάθητο E U
22,3 τοὔνομα: οὔνομα E U
23,6 τε om. E U
27,7 λαλέοντας: λέγοντας E U
29,12 ἐπιβουλίης: ἐπιβουλῆς E U
38,22 σήν: τὴν E U.

Όσον αφορά τώρα το θέμα της σύμφυρσης, έχουμε καταλήξει στην άποψη ότι ένας πρόγονος του U έχει δώσει γραφές σε κάποιον πρόγονο των E, και δεν οφείλει ο U στα επιστολάρια τις γραφές που παρέχει από κοινού μ' αυτά. Τα στοιχεία που οδηγούν σ' αυτήν την εκδοχή είναι:

α) Έχουμε κιόλας τονίσει πως ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα του U είναι ότι το χφ αυτό συνηθίζει την αφύσικη σειρά των λέξεων (υπερβατό), ένα στοιχείο που χαρακτηρίζει ιδιαίτερα την ιωνική διάλεκτο. Μια τέτοια περίπτωση έχουμε στο εδάφιο 22,9 όπου οι E,U (και ο V) έχουν το *πρῆγμα* μετά το *διζήμενος*. Ο V και οι E δε συνηθίζουν αυτού του είδους τις αντιμεταθέσεις λέξεων, ώστε λογικό είναι να υποθέσουμε ότι κι αυτήν εδώ την

1. Βλ. παραπ. στον U.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

οφείλουν στον U[1]. Μάλιστα, τα επιστολάρια συνηθίζουν, εκτός από την εξομάλυνση των τύπων, γενικά την απλοποίηση των συντάξεων και, ειδικότερα, επιδιώκουν τη λεγόμενη φυσική σειρά των λέξεων[2], π.χ. γράφουν (24,11) *γελῶν θάνατον ἀνθρώπου* αντί *γελῶν ἀνθρώπου θάνατον*, που έχουν όλα τα άλλα χφφ, (3,6) *ἰσότιμος Περσέων τοῖς ἀρίστοις*, αντί *Περσέων ἰσότιμος τοῖς ἀρίστοις*. Είναι, λοιπόν, πολύ πιθανό τα επιστολάρια να οφείλουν αυτές τις γραφές στον U.

Στο εδάφιο 23,5 τα επιστολάρια παρέχουν *ἤ τις* αντί του *εἴ τις* που παρέχουν οι κώδικες του Corpus, εκτός από τον U (και Am). Οι U και Am έχουν τη σωστή γραφή *ἤτις*, την οποία, φαίνεται, παρέλαβαν τα επιστολάρια απ' αυτούς και την έγραψαν λάθος.

Στο 29,7 τα επιστολάρια γράφουν *μηδὲν ἱστορέοντες*, οι U, Am *μὴ διιστοροῦντες* και τα άλλα χφφ *μὴ ἱστορέοντες*. Η γραφή *μὴ διιστοροῦντες*, που είναι lectio difficilior, φαίνεται πως επηρέασε τους E για να γράψουν *μηδὲν ἱστορέοντες*.

Την προτεραιότητα των U, Am πρέπει να δεχθούμε και στο 15,3-4 *μείλιχός τε καὶ πρᾶος*. Αντί γι' αυτό οι E γράφουν *μειλίχιός τε καὶ πρᾶος*, ενώ οι άλλοι κώδικες προτιμούν την αιτιατική *μείλιχόν τε καὶ πρᾶον*. Σωστή είναι η γραφή των U, Am, ώστε φαίνεται πιθανό οι E να οφείλουν σ' αυτούς την ονομαστική πτώση.

β) Ένα δεύτερο, εξίσου σοβαρό τεκμήριο, είναι το ότι τα επιστολάρια, εκτός από τα λάθη που έχουν κοινά με τους U, Am, παρέχουν και μερικά άλλα, που τα έχουν κοινά μόνο με τον Am, όπως: 7,24 Τα επιστολάρια γράφουν *Μελισαγόρας* (*Μελισσαγόρας* τ, Plut 59), ο Am *Μελησαγόρας*, έναντι της σωστής γραφής *Ἀμελησαγόρας* των άλλων χφφ. Η προτεραιότητα του Am σ' αυτήν τη γραφή φαίνεται και από το *η*, που διατηρείται από την αρχική (σωστή) γραφή *Ἀμελησαγόρας*, ενώ είναι προφανές ότι τα επιστολάρια μετέτρεψαν το *η* σε *ι* ύστερα από ετυμολογικό συσχετισμό της λέξης με το *μέλισσα*,

1. Για τη συμμετοχή του V σε γραφές κοινές στους E και U βλ. παρακ. στο οικείο κεφάλαιο.

2. Βλ. παραπ. σελ. 216.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

10,20 *ἀφησυχάζουσι*: *ἐφησυχάζουσι* E Am

28,20 Οι τ και Plut 59 παρέχουν τη γραφή *ἐγκαλινδέονται* και ο Am *ἐγκαλινδοῦνται*. Αντί γι' αυτήν γράφουν: ο U *ἐναλινδοῦνται*, ο b *ἐναλινδέονται* και οι V, M *ἐναλινδεῦνται*. Είναι προφανές ότι ο αρχέτυπος των E πήρε αυτή τη γραφή από έναν πρόγονο του Am, την οποία σημείωσε ως varia lectio, και απ' αυτόν ο μεν τ την προτίμησε στο κείμενό του, ενώ ο κοινός πρόγονος των E_1 και E_2 προτίμησε τη γραφή *ἐναλινδέονται*.

29,6 Τα επιστολάρια και ο Am γράφουν *ἀρήσιμοι*, αντί για το σωστό *ἀρίσημοι* που έχει ο U και οι άλλοι κώδικες. Το λάθος αυτό πρέπει να έγινε σ' έναν πρόγονο του Am, από τον οποίο το παρέλαβε ο αρχέτυπος των επιστολαρίων.

30,16 Τα επιστολάρια παρέχουν τη γραφή *πολεμοῦσι*, αντί για το σωστό *πολέμια ποιεῦντες*, ο Am *πολεμοποιοῦσι*, ο U και οι άλλοι κώδικες *πολεμοποιοῦντες*. Είναι προφανές πως την κατάληξη -οῦσι τα επιστολάρια την οφείλουν στον Am. Το ίδιο συμβαίνει και με τη γραφή (41,20) *ὄντα ἄνισα* του Am και των επιστολαρίων, έναντι των γραφών που παρέχουν οι άλλοι κώδικες (βλ. το κριτικό υπόμνημα και τις κριτικές παρατηρήσεις).

Αντίθετα, δεν έχουμε βρει ούτε μία γραφή, στην οποία να συμφωνούν τα επιστολάρια με τον U και να μη συμφωνούν και με τον Am. Αφού, λοιπόν, όπως δείξαμε πιο πάνω, ο Am δεν είναι απόγραφο του U^1, αλλά και τα δύο χφφ κατάγονται από κοινόν πρόγονο, είμαστε υποχρεωμένοι να δεχθούμε ότι οι γραφές των E προέρχονται από ένα χαμένο πρότυπο του Am, που πρέπει να τοποθετηθεί πριν από τον 12 αιώνα, δηλ. πριν από την αντιγραφή του V^2.

---

1. Αυτό είναι ένα ακόμη στοιχείο που συνηγορεί στην άποψη που υποστηρίξαμε προηγούμενα, σελ. 208, αντίθετα με τη θέση που παίρνουν στο θέμα αυτό οι *Heiberg* XI και *Alexanderson* 96.

2. Γιατί μερικές από τις γραφές που έχει κοινές με τον U ο V (12ος αι.) τις οφείλει στους E, οι οποίοι με τη σειρά τους τις έχουν δανεισθεί από τον U· βλ. παραχ. στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

E, V

Τα επιστολάρια παρέχουν και 18 γραφές, κοινές με τον V. Απ' αυτές οι 9 είναι λανθασμένες, οι 3 σωστές και οι 6 ισοδύναμες γραφές. Τα κοινά λάθη των E, V πρέπει να οφείλονται σε contaminatio, ενώ μερικές από τις κοινές, σωστές ή ισοδύναμες, γραφές είναι δυνατόν να εμφανίζονται ανεξάρτητα στους E και τον V, όταν δεχθούμε ότι από όλους τους άλλους κώδικες οι E και ο V διατήρησαν αυτές από έναν αρχαιότατο κοινόν αρχέτυπο, ενώ οι άλλοι κώδικες τις μετέβαλαν. Αυτό βέβαια μπορεί να ισχύει μόνο στις περιπτώσεις που στη λανθασμένη ή τη διαφορετική γραφή δε συμφωνούν οι b και U, M μεταξύ τους. Μερικά από τα κοινά λάθη των E, V είναι:

3,8 συμβουλίην: συμβουλὴν
8,14 τοῦτο om.
14,2 αἰεὶ om.
29,15 κοσμέουσι: κόσμου.

Δεν είναι εύκολο να αποφασίσουμε αν τα επιστολάρια δανείστηκαν αυτές τις γραφές από τον V ή ο V από τα επιστολάρια. Αν και θα στηριχθούμε σε υποθέσεις, έχουμε τη γνώμη ότι δε θα κάναμε λάθος, αν υποστηρίζαμε ότι ο V οφείλει αυτές τις γραφές στα επιστολάρια, όταν εκτιμήσουμε ορισμένες ενδείξεις:

α) ο V συμφωνεί σε μερικές γραφές και με τα μικρά επιστολάρια, όπως στο 3,5 (της 3 επιστολής) όπου γράφει *πρὸς* αντί για *ἐς* των άλλων κωδίκων. Βέβαια *πρὸς* γράφει και ο b, όμως αυτή η γραφή στον b δεν πρέπει να έχει καμιά σχέση με την παρουσία της στον V, γιατί ο V μαζί με τους ε παραλείπει και το *φάναι*, (=*Φενα-*) 4,12 (της 7 επιστολής). Επίσης ο V γράφει *ἀπολέσθαι* στο 5,3 (9 επιστολή) και σ' αυτή τη γραφή συμφωνούν και οι κώδικες Bern, Vat 1353, Mon κλπ., δηλ. εκείνοι οι κώδικες από τα μεγάλα επιστολάρια, οι οποίοι παραδίδουν και τις επιστολές 6-9, τις οποίες κανονικά παραδίδουν τα μικρά επιστολάρια. Αυτές οι συμφωνίες μας κάνουν να υποθέσουμε ότι ο V είναι contaminatus από τα μεγάλα επιστολάρια, και μάλιστα από ένα χαμένο πρότυπο των Bern, Vat 1353 κλπ., που είχε και τις επιστολές 6-9, παρμένες από τα μικρά επιστολάρια. Γιατί ό,τι κοινό έχει

ο V με τα μικρά επιστολάρια δεν μπορεί να δικαιολογήσει εξάρτηση και των ε από τον V, αν δεχόμαστε εξάρτηση των E από τον V· διότι θα ήταν πολύ απίθανο να έχουν δεχθεί και οι E και οι ε contaminatio από τον V, αφού οι δυο οικογένειες των επιστολαρίων ακολουθούν ήδη από τον α' μ.Χ. αιώνα ξεχωριστή παράδοση[1]. Το αντίθετο είναι πολύ πιθανό, διότι: Ο V θα αντέβαλε τον πρόγονο των Bern, Vat 1353 κλπ., ο οποίος θα είχε συνενώσει στις επιστολές 1-5, 11-18, 20 (22) των μεγάλων επιστολαρίων τις επιστολές 6-9 των μικρών επιστολαρίων, ενώ θα είχε αναγράψει στις επιστολές 3-5 και γραφές παρμένες από τους ε, και θα πήρε μ' αυτόν τον τρόπο και γραφές που αρχικά ανήκαν μόνο στους ε. Οι Bern, Vat 1353 κλπ. δεν έχουν και τις άλλες γραφές, τις προερχόμενες από τους ε (3,5 και 4,12), που θα είχαν γραφτεί στο διάστιχο ή στο περιθώριο του προγόνου τους, γιατί, απλώς, δεν τις προτίμησαν.

β) Σε ορισμένες λανθασμένες γραφές παρατηρούμε
E,U,V συμφωνία των E, U, V, π.χ.

14,18 δὴ om. E U V
23,15 ἢ ἀγροὶ ἢ οἰκίη b: ἡ ἀποικίη E U, ἢ ἀποικίη V, ἢ ἀγροικίη M[2]
35,5 ὀκόθεν: ὅθεν E U V, ὁπόθεν b
36,9 ἀνακείμενον b M: ἀνακεκλιμένον E U V.

Αυτού του είδους οι συμφωνίες είναι ανεξήγητες, ιδίως όσον αφορά τους U, V, αν δε δεχθούμε τον μεσολαβητικό - συσχετιστικό ρόλο των E. Δηλ. τα μεγάλα επιστολάρια δέχθηκαν αυτές τις γραφές από τον U και, στη συνέχεια, τις μετέδοσαν στον V. Ισχυρή ένδειξη για το ότι τηρήθηκε αυτή η διαδικασία είναι το γεγονός ότι δεν έχουμε καμιά συμφωνία των E, U, V —αλλά ούτε και των V, U— σε επιστολές, τις οποίες δεν παραδίδουν τα επιστολάρια[3].

1. Βλ. παραπ. σελ. 46 κ.ε. και παρακ. στο κεφάλαιο 'Τα μικρά επιστολάρια'.

2. Βλ. και τις κριτικές παρατηρήσεις γι' αυτή τη γραφή.

3. Αντίθετα, διαπιστώνουμε τέτοιες συμφωνίες των V, U, όπου την επιστολή παραδίδουν και τα επιστολάρια. Σήμερα τα επιστολάρια δε διατηρούν

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γ) Στο εδάφιο 17,14 έχουμε τη γραφή:

ἢ κρηνήτιδας παρ' ἡμῖν καλεομένας, ἀσθενέας καὶ ἀτόνους E: ἢ κρηνήτιδας ἀσθενέας καὶ ἀτόνους V, ἢ κρηνίτιδας ἢ πιδακίτιδας παρ' ὑμῖν καλεομένας ἀσθενέας καὶ ἀτόνους U M, ἢ κρηνίτιδας ἢ πιδακίτιδας παρ' ὑμῖν καλεομένας ἂς δὴ ἀσθενέας καὶ ἀτόνους Am (η σωστή γραφή), ἢ κρηνίτιδας ἢ πιδακίτιδας παρ' ὑμῖν καλεομένας ἂς ἀσθενέας καὶ ἀτόνους b.

Πρέπει να υποθέσουμε ότι ο πρόγονος του V αντέβαλε έναν χαμένο πρόγονο των επιστολαρίων και οβέλισε το *ἢ πιδακίτιδας*. Στη συνέχεια, ένας απόγονος αυτού—ή ο ίδιος ο γραφέας του V—παρέλειψε και το *παρ' ἡμῖν καλεομένας*, αφού ύστερα από τον οβελισμό του *ἢ πιδακίτιδας* δεν είχε κανένα νόημα μέσα στο κείμενο. Αν, αντίθετα, υποθέσουμε ότι οι E έχουν δεχθεί επιδράσεις από τον V, δεν μπορούμε να κάνουμε καμιά λογική υπόθεση, που να εξηγεί τη διαδικασία η οποία οδήγησε στις κοινές γραφές των E και V.

E, I Σε πολλές γραφές τα επιστολάρια συμφωνούν και με την ομάδα του M. Αυτές οι συμφωνίες ξεπερνούν τις 110, από τις οποίες περίπου 30 είναι σίγουρα λανθασμένες γραφές, και από τις υπόλοιπες μερικές είναι οι σωστές, ενώ οι πιο πολλές μπορούν να σταθούν εξίσου καλά μέσα στο κείμενο. Για να είμαστε όμως πιο ακριβείς, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι, αν στις πιο πολλές απ' αυτές τις συγγένειες μετέχει και ο M, υπάρχουν και μερικές από τις οποίες απουσιάζει ο M, ώστε, εύλογα, είμαστε υποχρεωμένοι να σκεφθούμε μήπως η σύμφυρση έγι-

---

τη γραφή, στην οποία συμφωνούν οι V, U, είτε γιατί ύστερα την παράλλαξαν εύκολα, είτε γιατί δέχθηκαν contaminatio από τον πρόγονο του I, π.χ. 16,21 *εὐτρεπίσασθαι* E I: *εὐτρεπίσθαι* V U, *εὐτρεπιεῖσθαι* b, 34,11 *ἐκλελησμένος*: *ἐξελελήσμην* E, *ἐκλελήσμην* M I, *ἐκλελησμένην* V U, *ἐκλαθόμενος* b (στη γραφή *ἐξελελήσμην* των E πρέπει να έχει επιδράσει η γραφή του προγόνου του I).

νε από (ή σε) κάποιο απόγραφο του M. Πράγματι από την προσεκτικότερη εξέτσση των γραφών μπορούμε να εντοπίσουμε ένα χειρόγραφο που θα βρισκόταν κάπου κοντά στους I και Ba, επειδή απομονώνουμε μερικές γραφές στις οποίες συμφωνούν με τα επιστολάρισ οι I και Ba μαζί, ή ξεχωριστά ο I και ξεχωριστά ο Ba. Αυτές οι γραφές είναι:

1,14 δεσπότῃ om. I E
8,2 ἡμῖν om. I E
11,3 θορύβων M Ba cett.: φροντίδων I E
17,19 λιποψυχήσαντα: ἀποψυχήσαντα I Ba E: ἀπολιποψυχήσαντα M V
20,7 ἦν τις I M cett.: τις ἦν Ba E
21,12 ante Ἀβδηρῖται add. ὦ I E.

Αν και δεν είναι εύκολο να απαντήσουμε στο ερώτημα: ποιο χειρόγραφο έδωσε γραφές στο άλλο, έχουμε τη γνώμη ότι, αν αξιοποιήσουμε μερικά στοιχεία - λεπτομέρειες, πρέπει να κρίνουμε πως κάποιος πρόγονος των επιστολαρίων δέχθηκε συτές τις γραφές από έναν πρόγονο του I[1]. Τα στοιχεία που μας οδηγούν σ' αυτήν τη σκέψη είναι:

---

1. Εφόσον δεχόμαστε ότι οι E είναι αυτοί που δέχθηκαν την contaminatio, ο κώδικας που έδωσε τις γραφές είναι κάποιος πρόγονος του I, διότι: ο I δείχνει τις περισσότερες συγγένειες με τους E· η γραφή (20,7) *τις ἦν*, στην οποία συμφωνούν οι E με τον Ba και όχι με τον I, ερμηνεύεται ως εξής: Ο κοινός πρόγονος των I, Ba είχε σημειώσει την αντιμετάθεση των *ἦν* και *τις* γράφοντας στο *ἦν τις* του κειμένου του τον αριθμό *β'* πάνω από το *ἦν* και τον αριθμό *α'* πάνω από το *τις*. Ο Ba αντέγραψε, ακολουθώντας αυτήν την υπόδειξη, *τις ἦν*. Ένας πρόγονος του I αντέγραψε πανομοιότυπα τον κοινό πρόγονο των I και Ba, γράφοντας δηλ. και αυτός *ἦν τις*, με τον αριθμό *β'* πάνω από το *ἦν* και τον αριθμό *α'* πάνω από το *τις*. Απ' αυτόν αντέγραψε ο I, που δεν έλαβε υπόψη του τους αριθμούς *β'* και *α'*, ενώ ένας πρόγονος των επιστολαρίων που αντέβαλε τον ίδιο κώδικα, συμμορφώθηκε στην υπόδειξη των αριθμών και, βέβαια, παρέλαβε τις διαφορετικές γραφές που είχαν σημειωθεί, άλλες στον κοινό αρχέτυπο των I, Ba, και άλλες στον πρόγονο (ή τους προγόνους) του I.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

α) Στο εδάφιο 17,19 οι I, Ba, E παρέχουν τη γραφή *ἀποψυχήσαντα*, ο b *λιποψυχήσαντα*, ο U *λειποψυχήσαντα*, ενώ οι M και V *ἀπολιποψυχήσαντα*[1]. Όμως ο M έχει [αθετήσει με τελείες το τμήμα *λιπο* της λέξης *ἀπολιποψυχήσαντα*. Άρα οι I και Ba, που γράφουν *ἀποψυχήσαντα*, προφανώς ακολουθούν αυτήν τη διόρθωση του M και πρέπει να δεχθούμε πως από τον πρόγονο του I έλαβαν αυτή τη γραφή και τα επιστολάρια.

β) Στο 19,14 οι I, Ba, E γράφουν μπροστά από το *ὡς ἐπὶ μαινομένῳ* τη φράση *ὧδε εἶχον*. Αυτή τη φράση παραλείπουν οι b, V, M, ενώ ο U τη γράφει μετά το *ὡς ἐπὶ μαινομένῳ*. Στον M όμως η φράση είναι συμπληρωμένη στο περιθώριο από ένα μεταγενέστερο χέρι, μάλλον το παλαιό β′ χέρι του M. Φαίνεται, λοιπόν, πως οι I και Ba οφείλουν το *ὧδε εἶχον* στον M και πρέπει να δεχθούμε πως το έγραψαν πριν το *ὡς ἐπὶ μαινομένῳ* — ενώ η σωστή θέση θα ήταν μετά απ' αυτό, όπως το έχει ο U —, γιατί στον M είναι σημειωμένο εκεί το σημείο της προσθήκης (το *Λ*). Ώστε και για τη λανθασμένη θέση του *ὧδε εἶχον* υπεύθυνος είναι ο M, έτσι που να απομένουν ελάχιστες πιθανότητες οι I, Ba να οφείλουν αυτήν τη γραφή στους E.

γ) Το ισχυρότερο όμως στοιχείο που συνηγορεί σ' αυτήν την υπόθεση μας παρέχει το εδάφιο 25,18, όπου οι b, V έχουν τη σωστή γραφή *ἐπιπεσούσης*, οι I, M, U τη γραφή *ἐπιπιπτούσης*, και από τα επιστολάρια οι μέν E_2 και E_3 *ἐπιπιπτούσης*, οι δε E_1 *πιπτούσης*. Η γραφή των επιστολαρίων πρέπει να εξηγηθεί ως εξής: ο αρχέτυπός τους πρέπει να είχε τη σωστή γραφή *ἐπιπεσούσης*, όπως και ο αρχέτυπος του Corpus (πβ. b, V). Όμως κάποιο χαμένο χφ της οικογένειας E αντέβαλε τον πρόγονο του I, ο οποίος είχε τη γραφή *ἐπιπιπτούσης*, και σημείωσε στο διάστιχο ή στο περιθώριο τη λέξη *πιπτούσης*, εννοώντας ότι έπρεπε να διορθωθεί η λέξη *ἐπιπεσούσης* σε *ἐπιπιπτούσης*. Αυτό όμως, οι μεν αρχέτυποι των E_2 και E_3[2] το εννόησαν σωστά και έγραψαν *ἐπιπιπτούσης*,

1. Βλ. παραπ. σελ. 150.

2. Εννοείται ότι το i.m. *πιπτούσης* το σημείωσε από τον κοινό αρχέτυπο των E και ο κοινός υπαρχέτυπος των E_1 και E_2.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ο δε αρχέτυπος των E_1 παρανόησε τη διπλή γραφή του προτύπου του και έγραψε *πιπτούσης*, γιατί έκρινε ότι το *ἐπιπεσούσης* του αρχικού κειμένου έπρεπε να διορθωθεί σε *πιπτούσης*.

Για πάρα πολλούς λόγους η μόνη λογική εξήγηση της συγγένειας των E και M, I είναι αυτή που προτείναμε πιο πάνω, ενώ δε φαίνεται πειστική οποιαδήποτε εξήγηση που θα προυπέθετε contaminatio από τους E, αφού αυτή δεν μπορεί να καλύψει και τη συμμετοχή του M σ' αυτήν τη γραφή, γιατί, όπως δείξαμε πιο πάνω, οι σχέσεις πρέπει να εντοπισθούν ανάμεσα στους E και σε κάποιον κώδικα που στεμματικά τοποθετείται ανάμεσα στον κοινό πρόγονο των I, Ba και τον I.

Καταλήγουμε, λοιπόν, στην άποψη ότι, με βάση τα παραπάνω στοιχεία, δεν πρέπει να απομένουν αμφιβολίες ότι οι συμφωνίες αυτές οφείλονται σε αντιβολή που έκανε ένας πρόγονος των E με κάποιον πρόγονο του I, από τον οποίο ο E θα πήρε όλα τα κοινά λάθη και πολλές από τις σωστές ή τις ισοδύναμες γραφές. Η διαλεύκανση, πάντως, αυτής της σχέσης πρέπει να μας κάνει επιφυλακτικούς όσον αφορά την ορθότητα, ιδιαίτερα των ισοδύναμων γραφών, γιατί στην πραγματικότητα δεν έχουμε τη συμφωνία δύο κύριων πηγών, του M και ενός παλιού προτύπου των E (του 11ου -13ου αιώνα). Το κύριο όμως κέρδος που προκύπτει από τον εντοπισμό αυτών των σχέσεων των μεγάλων επιστολαρίων με τα χφφ της οικογένειας του Corpus είναι το ότι εξηγούνται οι πολλαπλές —κι αλλιώς δυσκολοεξήγητες ή ανεξήγητες— σχέσεις ανάμεσα στους ίδιους τους κύριους εκπροσώπους του Corpus[1], ώστε τελικά να μπορούμε να οδηγηθούμε σε μια ασφαλή, όπως νομίζουμε, στεμματική κατάταξή τους, με τις παρακάτω συμφύρσεις:

---

1. Οι σχέσεις που ερμηνεύονται είναι 12 ειδών: E = b = U, E = V = U, E = U = V = b, E = V = b, E = U, E = V, E = b, E = I, U = V, (εν μέρει) V = b, κι ακόμη, V = ε και E = V, ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

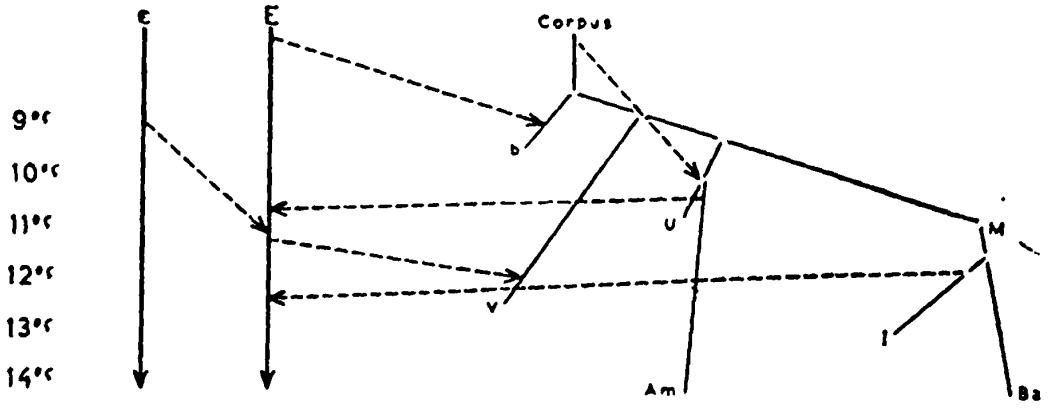

Τα μικρά επιστολάρια (ε)

Τα χφφ Vind 82 (15ος-16ος αι.), φ (16ος αι.) ω[1] (15ος αι.), Bar 51 (15ος αι.) και Harl (16ος αι.) πρέπει να ενταχθούν σε μιά ξεχωριστή οικογένεια, και γιατί περιέχουν μια ιδιαίτερη συλλογή επιστολών (3, 4β, 5, 6, 7, 8, 9), αλλά και γιατί παρουσιάζουν πολλά συνδετικά λάθη και γραφές, που τα διακρίνουν από τα άλλα χφφ, ακόμη και από το μεγάλα επιστολάρια. Ως τις αρχές του αιώνα μας πίστευαν πως τα χφφ αυτά (συγκεκριμένα ο φ που είχε γίνει αντικείμενο μελέτης) είναι απλώς μεταγενέστερα και μάλιστα ότι προέρχονται από κάποιον λόγιο της Αναγέννησης[2]. Όμως, μετά την ανακάλυψη των παπύρων που αναφέραμε στην αρχή, και κυρίως των POxy. 1184 και BKT 6934, οι οποίοι, όπως συμπεραίνουμε, προέρχονται από το ίδιο πρότυπο με τον

1. Το χφ αυτό περιέχει στο φ. 146 τις επιστολές 3-9 και ύστερα από την παράθεση επιστολών άλλων συγγραφέων (Πλάτωνος κλπ.) συνεχίζει στο φ. 205 με τις επιστολές 1, 2, 11 κλπ. Τις επιστολές 3-9 ονομάζουμε ω, ενώ τις επιστολές 1, 2, 11 κλπ. τις ονομάζουμε ω_2, επειδή προέρχονται από ένα άλλο (δεύτερο) πρότυπο. Δηλ. ο γραφέας του κώδικα μετά την αντιγραφή από το α΄ πρότυπο κατέφυγε σ' ένα δεύτερο πρότυπο, το οποίο θα περιείχε τις επιστολές 1-5, 11-18, 20, 22, κι απ' αυτές αντέγραψε όλες, εκτός από τις 3-5 (=ω) που τις είχε αντιγράψει από το α΄ πρότυπο.

2. Βλ. *Pohlenz* 350.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

αρχέτυπο των ε, οδηγούμαστε στην υπόθεση ότι οι κώδικες αυτοί ακολούθησαν μια παράδοση ξεχωριστή από των δύο άλλων οικογενειών ήδη από τον 1ο αιώνα μ.Χ.[1] Το γεγονός ότι πριν τα τέλη του 15ου αιώνα δεν έχουμε κανένα δείγμα αυτής της παράδοσης πρέπει να εξηγηθεί με τη σκέψη ότι τα χφφ αυτά, επειδή δεν παραδίδουν την πλήρη ή κάποια πληρέστερη συλλογή επιστολών, αγνοήθηκαν και δεν αντιγράφονταν, αφού θα κυκλοφορούσαν σε μεγαλύτερη συχνότητα τα μεγάλα επιστολάρια. Πρέπει να αποδοθεί σε ιδιαίτερη εύνοια της τύχης η διάσωση αυτών των χφφ, έστω κι αν το αρχαιότερο απ' αυτά δεν προέρχεται από εποχή παλαιότερη από τα τέλη του 15ου αιώνα.

Όπως θα ιδούμε στη συνέχεια, η αξία αυτών των χφφ δεν έγκειται μόνο στο ότι διασώζουν μια αρχαιότατη ανεξάρτητη παράδοση, αλλά και στο ότι, πράγματι, διασώζουν αρκετές καλές γραφές, που είτε τις παραδίδουν μόνον αυτά είτε μαζί με μερικά από τα άλλα σωζόμενα χφφ. Μάλιστα, η συμφωνία τους σ' έναν αριθμό γραφών και με τον POxy. 1184, αλλά και με τους άλλους δύο παπύρους, που μας έχουν διασώσει αποσπάσματα των ιπποκρατικών επιστολών, πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη, γιατί με μια προσεκτικότερη εξέταση μπορεί να μας δώσει τη σωστή γραφή. Γενικά πιστεύουμε πως κι αυτά τα επιστολάρια έχουν γενικότερη αξία και μπορούν να μας βοηθήσουν στην αποκατάσταση του κειμένου, είτε μόνα τους, είτε χάρη στις συμφωνίες τους με άλλα χφφ. Πριν αναλύσουμε όμως όλα αυτά τα επιμέρους στοιχεία, πρέπει να δώσουμε την ταυτότητα αυτής της οικογένειας.

Οι ε είναι τα μόνα χφφ που περιέχουν την επιλογή 4β, 5, ενώ τα μεν χφφ του Corpus περιέχουν τις 4, 5, τα δε μεγάλα επιστολάρια τις επιστολές 4β, 5β. Η επιλογή αυτή οφείλεται στο ότι τα χφφ αυτά προέρχονται από ένα αρχαιότατο πρότυπο, που είχε γράψει στο κυρίως κείμενό του τις επιστολές 4β, 5 και ως δεύτερη εκδοχή σε κάποια παρυφή του παπύρου τις επιστολές 4, 5β· ο αρχαιότατος αρχέτυπός τους προτίμησε τις επιστολές που ήταν γραμμένες στο κυρίως κείμενο και παρέλειψε τις άλλες.

1. Βλ. παραπ. 53 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πέρα από την επιλογή που παραδίδουν, τα χφφ της οικογένειας ε συνδέονται μεταξύ τους και με πολλές κοινές γραφές. Στο σημείο αυτό είμαστε επιφυλακτικοί και δε μιλάμε για συνδετικά λάθη, γιατί τα κριτήρια που έχουμε στη διάθεσή μας είναι πολύ σχετικά και αόριστα.

Οι συνδετικές γραφές των ε είναι οι εξής:

3,4 ἀφῖκται τέχνης: τέχνης ἀφῖκται
3,4 δός: διδοὺς
3,5 ante σπανίζει(-η) add. ἂν
3,5 καὶ πέμπε: πέμπε
3,6 ἰσότιμος: ὁμότιμος
3,6 ante καὶ εἴ τις add. ἀλλὰ
4,1 οὐσίῃ: περιουσίη
4,2 Περσέων δὲ ὄλβου: ὄλβον δὲ Περσῶν
4,10 δὲ om.
4,11 ἐκέλευσεν: ἠξίωσεν
4,12 ante οὖν add. ταύτην
4,16 ante ἐμοῖς add. τοῖς
4,20 γνῶναι: γνωσθῆναι
4,21 Κῶ: Κώων
4,23 τῷ δάμῳ: τῇ πόλει
5,1 Μέροπος: Ἄρεος
5,3 ante ὀλέθρῳ add. ἄρτι
5,4 πατέρων: πάτρων.

Στους ε η τέταρτη επιστολή έχει τη μορφή 4β, όπως και στους Ε (αν και παρουσιάζει μερικές διαφορές):

> *Ὑστάνης Ἱπποκράτει ἰητρῷ Κῴῳ Ἀσκληπιάδων ὄντι ἀπογόνῳ χαίρειν. ἣν ἔπεμψε βασιλεὺς ἐπιστολὴν σοῦ χρῄζων, πέπομφά σοι. γράψον οὖν πρὸς ταῦτα, ἵνα κατὰ τάχος τὴν σὴν ἀπόφασιν πρὸς βασιλέα πέμψω*[1].

---

1. Πβ. τη μορφή της επιστολής 4β, που δίνουν οι Ε, παραπ. σελ. 49.

Το συμπέρασμά μας από τα στοιχεία που παρέχουν αυτά τα χφφ είναι ότι όλα κατάγονται από έναν κοινόν αρχέτυπο, ο οποίος πρέπει να τοποθετηθεί πριν από τα μέσα του 1ου μ.Χ. αιώνα[1].

Από τα χφφ αυτά οι Bar 51 και Harl παρουσιάζουν ιδιαίτερες σχέσεις μεταξύ τους, οι οποίες τους διαχωρίζουν από τα υπόλοιπα χφφ της ίδιας οικογένειας:

3,1 βασιλέων μέγας om. Bar 51 Harl
3,7 post ἀγαθὸς add. φαίνοιτό σοι Bar 51 Harl, post ἀγαθὸς add. σοι Vind 82 φ ω
3,16c ante πέπομφα add. νῦν Bar 51 Harl
3,19 post ἔπεμψας add. μοι Bar 51 Harl
4,3 ὑπάρχοντας: ὄντας Bar 51 Harl, ἐόντας Vind 82 φ ω E
4,9 λέγων: φάμενος Bar 51 Harl
4,10 'Ασκληπιαδῶν: 'Ασκληπιοῦ Bar 51 Harl
4,12 [φάναι...ἔρρωσο] om. Bar 51 Harl
5,7 δίδοντι: διδόασιν Bar 51 Harl, διδόντων Vind 82 φ, ω.

Ακολούθως, και οι δύο κώδικες παρέχουν χαρακτηριστικά λάθη ή γραφές:

4,1-2 χρεόμεθα: χρῶμαι Bar 51, χρέομαι Harl (Vind 82, φ, ω)
4,12 ἀπέστειλα Bar 51: ἀπέσταλκα Harl (Vind 82, φ,ω)
4,17 ante καὶ εἰς ἐμὲ add. καὶ εἰς ὑμᾶς Bar 51 (Vind 82, φ, ω), καὶ εἰς ὑμᾶς om. Harl
4,18 τίσαντες Bar 51 (Vind 82, φ, ω): τίσοντες Harl cett.
4,18-19 τὴν ὑμετέρην πόλιν Harl: ὑμῶν τὴν πόλιν Bar 51 (Vind 82, φ, ω)
4,19 ante νῆσον add. τὴν Bar 51 (Vind 82, φ, ω), τὴν om. Harl
4,20 ἐπίλοιπον Harl: λοιπὸν Bar 51 (Vind 82, φ, ω).

1. Ἤδη ο αρχαιότερος πάπυρος p^1 χρονολογείται στην εποχή του Τιβερίου· βλ. *Hunt* 195.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Από τις παραπάνω σχέσεις, και κυρίως από τις γραφές *χρῶμαι* και *ἀπέστειλα* του Bar 51, έναντι της σύμφωνης γραφής *χρέομαι* και *ἀπέσταλκα* των Harl και Vind 82, φ, ω, πρέπει να κρίνουμε ότι ο Bar 51, που είναι αρχαιότερος, δεν μπορεί να θεωρηθεί πρότυπο για τον Harl, αλλά ότι και οι δύο κώδικες αντιγράφουν από μία κοινή πηγή. Τις υπόλοιπες γραφές, στις οποίες ο Harl διαφοροποιείται από τους Bar 51, Vind 82, φ, ω και συμφωνεί με τα χφφ του Corpus, πρέπει να τις θεωρήσουμε αποτέλεσμα contaminatio από το Corpus.

Έναντι των Bar 51, Harl (και των άλλων οικογενειών) οι Vind 82[1], φ[2], ω[3] συνδέονται μεταξύ τους με ιδιαίτερες γραφές:

3,17 ante Ἱπποκράτης add. ἀντίγραφος Ἱπποκράτους πρὸς Ὑστάνην

4,4 ὑγιαίνειν om.

4,7 ante βασιλεῖ add. γραφὴ Ὑστάνους πρὸς Ἀρταξέρξην

4,17-18 καὶ τῆς πρώτης ἁμαρτίας: καὶ πρὸ τῆς ἁμαρτίας

4,23 παρά: περὶ

5,1 πράξοντι: πράξουσι Bar 51 Harl, πράξαντες Vind 82 φ ω

5,2 ὧν ἕνεκεν: οἱ λοιποὶ

5,8 ἀπαγγέλλετε: ἀπαγγελλόντων Vind 82 φ ω, ἀπαγγείλατε Bar 51 Harl.

Στη συνέχεια, οι Vind 82 και ω παρουσιάζουν και άλλες σχέσεις μεταξύ τους, στις οποίες δε μετέχει ο φ. Έναντι αυτών ο φ παρέχει κάποια δική του γραφή ή συμφωνεί με τους Bar 51 και Harl, καθώς και με τα χφφ των άλλων οικογενειών:

3,8 εὑρεῖν: εὐρεῖν Vind 82 ω

4,2 οὔ μοι: ὅν μοι Vind 82 ω

4,22 Κῴων: τῶν αὐτῶν Vind 82 ω, om. φ.

---

1. Βλ. *Drerup* 11,23 και 17, *Hunger* 29 και *Post* 92.

2. Βλ. *Drerup* 5, *Post* 50, *Pohlenz* 349 κ.ε. και (πλήρη περιγραφή και λεπτομερείς πληροφορίες) *Kraft* 122 κ.ε.

3. Βλ. *Drerup* 4 και 23, *Torraca* XXXVII, *Post* 50.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ακόμη, ο φ διακρίνεται από τους Vind 82 και ω, καθώς και από όλα τα άλλα χφφ, με τις γραφές (3,2 και 3,17) *ἐπάρχῳ*, αντί *ὑπάρχῳ* των άλλων χφφ, και με το ότι στο 4,1 παραλείπει το ἐς αφήνοντας στη θέση του κενό.

Είναι δύσκολο να προσδιορίσουμε τις ιδιαίτερες στεμματικές σχέσεις των Vind 82 και ω, γιατί οι δύο αυτοί κώδικες δε διαφέρουν μεταξύ τους σε γραφές εκτός από το εδάφ. 3,2, όπου ο Vind 82 προσθέτει *τῇ* πριν από το *Ἑλλησπόντου*. Όμως κι αυτή η λεπτομέρεια δεν μπορεί να βοηθήσει σε τίποτα, γιατί ο Vind 82 είναι μεταγενέστερος από τον ω. Επειδή όμως, όπως είπαμε, ο ω προέρχεται από δύο διαφορετικές πηγές και τις επιστολές 3-9 τις γράφει στο φ. 146, ενώ στο φ. 205 συνεχίζει με τις 1, 2, 11, 12 κλπ., κάτι που δεν παρατηρούμε στον Vind 82, ο οποίος έχει εντελώς διαφορετικό περιεχόμενο από τον ω, πρέπει να καταλήξουμε στην άποψη ότι ο Vind 82 δεν είναι απόγραφο του ω.

Όπως προκύπτει, λοιπόν, από τις σχέσεις που εκθέσαμε, οι Vind 82 και ω κατάγονται από ένα κοινό πρότυπο[1], το οποίο, με τη σειρά του, προέρχεται από ένα χφ, από το οποίο κατάγεται και ο φ. Το κοινό αυτό πρότυπο των φ και Vind 82, ω πρέπει να αντιγράφει από έναν χαμένο κώδικα, ο οποίος ήταν πηγή και του κοινού προτύπου των Bar 51 και Harl. Δηλ. το στέμμα αυτής της οικογένειας είναι το ακόλουθο:

1. Την ίδια συγγένεια βρίσκει και ο *Gässwein* 43 και 62.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

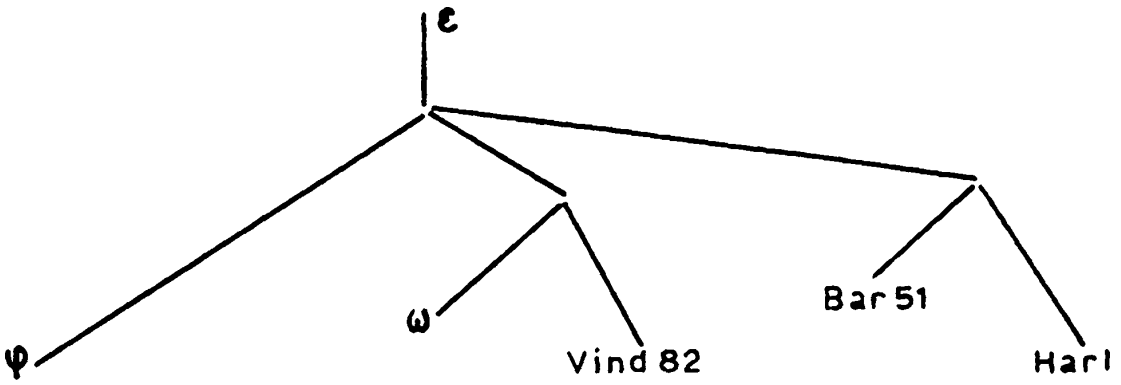

ε, E

Εκτός από τη δεύτερη παραλλαγή της 4ης επιστολής (4β), που οι κώδικες ε παραδίδουν μαζί με τους E, ανάμεσα στις δύο αυτές οικογένειες υπάρχουν και άλλες συγγένειες σε γραφές, από τις οποίες, όπως πιστεύουμε, μερικές οφείλονται στο ότι τα χφφ αυτά προέρχονται από έναν κοινόν αρχέτυπο, έναντι των χφφ του Corpus, που πρέπει να τοποθετηθεί στον α' μ.Χ. αιώνα. Ο αρχέτυπος αυτός θα περιείχε τη συλλογή 1, 2, 3, 4β, 5β, 11 κλπ., επειδή στον πρόγονό του θα υπήρχε μια ένδειξη που θα αθετούσε τις επιστολές 6, 7, 8, 9. Από τον ίδιο αρχέτυπο από τον οποίο θα αντέγραψε ο E θα καταγόταν και ένα άλλο χφφ που θα είχε τη συλλογή 3, 4-4β, 5β-5, 6, 7, 8, 9, 11 κλπ. Απ' αυτό πρέπει να κατάγεται ο κοινός πρόγονος των ε, ο οποίος από τον αρχέτυπό του θα επέλεξε τις επιστολές 3, 4β, 5, 6, 7, 8, 9 (βλ. το στέμμα στη σελ. 102).

Ωστόσο, μερικές από τις συγγενείς γραφές των E και των ε, που δεν εξηγούνται από τη στεμματική διάταξη[1], πρέπει να οφείλονται σε contaminatio της μιας οικογένειας από την άλλη (μάλλον των ε από τους E), που θα έγινε κατά τη διάρκεια των πολλών αιώνων που μεσολάβησαν.

Οι κυριότερες συμφωνίες των ε και E είναι:

3,6 ἐστὶν om. ε E

3,9 ἔρρωσο om. ε E

4,1 ἀρκεούσῃ οὐσίῃ Corpus: περιουσίῃ ἀρκεούσῃ ε, οὐσίῃ ἀρκεούσῃ E

1. Βλ. παραπ. το οικείο στέμμα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

4,1 χρεόμεθα Corpus: χρέομαι ε, χρέομαι et χρείομαι E

4,3 ὑπάρχοντας Corpus: ἐόντας vel ὄντας ε, ἐόντας E.

Αντί για το *ἐστὶν* (3,6), οι ε προσθέτουν μετά το *ἀγαθὸς* το ρήμα *φαίνοιτο* (*φαίνοιτό σοι* Bar 51, Harl). Η προσθήκη αυτή δεν πρέπει να είναι αρχική, αλλά θα έγινε μετά την παράλειψη του *ἐστὶν* ex conjectura, για να υπάρξει κάποιο ρήμα στην πρόταση. Όσον αφορά δε τα *περιουσίη ἀρκεούση* των ε και *οὐσίη ἀρκεούση* των E (4,1), πρέπει να δεχθούμε πως η γραφή *περιουσίη* οφείλεται σε λάθος των ε, ενώ η σειρά των λέξεων στους ε μαρτυρεί επίδραση από τους E. Γιατί οι δύο πάπυροι P^1 και P^2, με τους οποίους οι ε έχουν κοινό πρότυπο, γράφουν: *ἀρκεούση οὐσίη* (P^1) *ἀρκεούση συνουσία* (P^2), ενώ ο P^3 συμφωνεί με τους E *(οὐσίη ἀρκεούση)*.

Αντίθετα, στην καταγωγή των δύο οικογενειών των επιστολαρίων και των παπύρων από κοινό πρότυπο, έναντι των χφφ του Corpus, πρέπει να οφείλεται η παράλειψη του *ἐστὶν* (3,6) και η γραφή *χρέομαι* (4,2), ώστε να επιβεβαιώνεται και μ' αυτό το στοιχείο το στέμμα της αρχαιότατης εποχής, όπως το παραθέσαμε πιο πάνω, σελ. 102.

Οι Πάπυροι

Οι τρεις πάπυροι που περιέχουν τμήματα από τις ιπποκρατικές επιστολές POxy. 1184 (1. μ.Χ. αι.,)[1], BKT 7094 (2-3 αι. μ. Χ.), BKT 6934 (2-3 αι. μ. Χ.)[2], κατατάχθηκαν, σύμφωνα με τη συλλογή που περιλαμβάνουν, μαζί με τους E και ε· δηλ. οι πάπυροι και τα επιστολάρια κατάγονται από τον ίδιο αρχέτυπο. Αυτή η στεμματική κατάταξη των παπύρων και των επιστολαρίων

1. Βλ. *Hunt* 195 κ.ε.
2. Βλ. *Kalbfleisch* 5 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

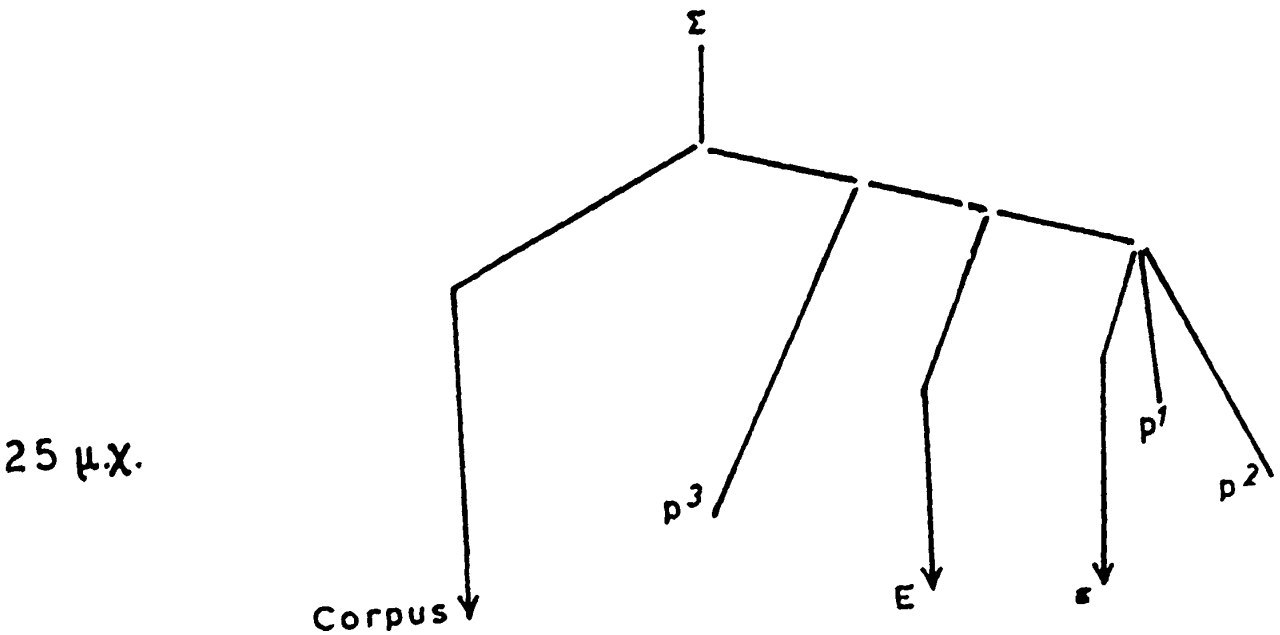

τεκμηριώνεται και με τις συγγένειες των γραφών που παραδίδουν.

Στην επιστολή 3, που παραδίδουν οι E, ε, P^1, P^2 παρατηρούμε τα εξής:

α) Στο εδάφιο 3,2 ο P^1 και από τους ε οι φ και Bar 51 (πριν τη διόρθωσή του σε *ὑπάρχῳ*) — ίσως και ο αρχέτυπος των ε — παρέχουν τη γραφή *ἐπάρχῳ*, αντί *ὑπάρχῳ*, που έχουν τα χφφ E και Corpus. Τη γραφή *ἐπάρχῳ* πρέπει να δεχθούμε πως θα είχε και ο P^2, ο οποίος έχει φθορά στο τμήμα: *πόντου ἐπάρχῳ;*, το οποίο ο Kalbfleisch συμπληρώνει, νομίζουμε λανθασμένα, σε *πόντου ὑπάρχῳ*.

β) Οι κώδικες E παρέχουν τη λέξη *τέχνης* (3,4) μετά το *ἀφῖκται* (όπως και το Corpus), ενώ οι ε πριν από το *ἀφῖκται*. Τη λέξη αυτή παραλείπει; ο P^2 και ο P^1 την γράφει s.l., πάνω από τη λέξη *κλέος*. Δηλ. ο κοινός αρχέτυπος των ε, P^1, P^2 κανονικά είχε παραλείψει τη λέξη *τέχνης* και την έγραψε ύστερα s.l. Έτσι, δικαιολογημένα, ο μεν P^2 παρέλειψε τη λέξη, ο P^1 την έγραψε όπως το πρότυπό του, ενώ ο ε την έγραψε πριν το *ἀφῖκται*, γιατί θεώρησε πως γι' αυτήν τη θέση προοριζόταν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γ) Στο 3,5 οι ε και P^1 μετά το *ὧν* προσθέτουν *ἂν* και *ἐὰν* αντίστοιχα. Ο P^2 στο σημείο αυτό έχει υποστεί φθορά και δε φαίνεται τι είχε γράψει. Βέβαια ο Kalbfleisch συμπληρώνοντας το κείμενο παραλείπει το *ἐάν*. Μπορούμε όμως να εικάσουμε πως και στον P^2 θα υπήρχε, αν όχι το *ἐάν*, τουλάχιστον το *ἄν* (πβ. ε), εφόσον υποθέσουμε πως ο πάπυρος δε θα είχε τη γραφή *τὰ ἄλλα*, όπως συμπληρώνει ο Kalbfleisch, αλλά *τἄλλα*, όπως έχει ο P^1 και από τους ε οι Vind 82, φ, ω, δηλ. εφόσον εξοικονομήσουμε τη θέση για τουλάχιστον ένα ακόμη γράμμα.

δ) Οι ε και ο P^1 γράφουν (3,5) *πρὸς* (όπως και οι b, V) αντί για *εἰς* που έχουν οι E και *ἐς* που έχουν οι U, M. Όμως το τμήμα του P^2, όπου θα υπήρχε η φράση *καὶ πέμπε εἰς (πρός;) ἡμέας (ἡμᾶς;)* είναι φθαρμένο και ο Kalbfleisch το συμπληρώνει: *καὶ πέμπε ἐς ἡμέας*. Νομίζουμε πως δεν είναι άτοπο να υποθέσουμε πως και ο P^2 θα είχε γράψει *πρός*, αφού δεχθούμε ότι θα είχε και *ἡμᾶς* (αντί *ἡμέας*), όπως έχουν και οι ε.

ε) Στο 3,8 οι P^1 και P^2 παραλείπουν τη φράση *ἄνδρας γὰρ εὑρεῖν δυναμένους τι κατὰ συμβουλίην οὐ ῥηίδιον* (και το *ἔρρωσο* ο P^1). Αυτή η ιδιαίτερη συμφωνία των P^1 και P^2, έναντι των ε, οι οποίοι παραδίδουν τη φράση, πρέπει να είναι φαινομενική, γιατί ο P^1 είναι γενικότερα φθαρμένος στο τέλος της 3 επιστολής.

Στην επιστολή 4β:

α) Οι ε, P^1 και P^2 δεν παραδίδουν το άρθρο ο *(βασιλεύς)*, αντίθετα με τα χφφ της οικογένειας E, τα οποία το παραδίδουν. Αυτό είναι ένα στοιχείο ενδεικτικό του ότι οι ε, P^1 και P^2 κατάγονται από ένα κοινό πρότυπο, σε αντίθεση με τους E.

β) Πάλι οι ε, P^2 γράφουν *ταῦτα*, αντί *ταύτην* που έχουν οι E. Ο P^1 παραλείπει όλη τη φράση *γράψον οὐ πρὸς ταῦτα*. Και αυτή η σχέση δεν εμποδίζει να καταλήξουμε στο παραπάνω συμπέρασμα.

γ) Ιδιαίτερη σημασία έχει η γραφή *πέπομφα*, που παρέχουν οι ε και P^1, έναντι της γραφής *ἔπεμψα* των E. Ο Kalbfleisch συμπληρώνει *ἔ[πε]μ[ψ]α* και στον P^2. Όμως, σύμφωνα με τη στεμ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ματική ένταξή του, ο P² πρέπει να είχε κι αυτός *πέπομφα*[1], καθώς και η γραφή

δ) *ἵνα κατὰ τάχος*, που παραδίδουν οι ε, P¹, P², αντί της *κατὰ τάχος ἵνα* των Ε, που μιλάει απερίφραστα για την ίδια στεμματική τους σχέση.

Στις επιστολές 5β και 5:

α) Οι Ε, P¹ και P², που διασώζουν την 5β, παρέχουν τη γραφή *πέμπε ἐς βασιλέα*, οι δύο πρώτοι, και [*πέμπε εἰς*] *βασιλέως*, ο τρίτος· δηλ. και οι τρεις αυτές πηγές μάλλον συμφωνούν μεταξύ τους. Αντίθετα οι ε και P² στην επιστολή 5 γράφουν *πέμπε βασιλεῖ*, όπως τα χφφ του Corpus.

β) Για τις γραφές *οὐσίη ἀρκεούση* κλπ. και *χρέομαι*, βλ. παραπάνω, όπου έγινε λόγος για τους ε. Εδώ απλώς σημειώνουμε πως τον ενικό αριθμό *χρέομαι* παραδίδουν όλες οι πηγές που κατάγονται από τον ίδιο αρχέτυπο (έναντι των χφφ του Corpus): Ε, ε, P¹, P².

γ) Έναντι της γραφής *ἐπαύρασθαι* του Corpus, οι Ε, P¹ και P³ (ο P² σιωπά, γιατί έχει φθορά) γράφουν *ἐπαύρεσθαι*, ενώ οι ε *ἐπάρεσθαι* (προφανώς από λάθος).

δ) Την απόσχιση του P³ πριν από τον κοινό υπαρχέτυπο των Ε και ε, P¹, P² βεβαιώνει και η γραφή *ὑπάρχοντας*, στην οποία ο P³ συμφωνεί με τα χφφ του Corpus, έναντι της λανθασμένης γραφής *ἐόντας* (ή *ὄντας*) που παρέχουν οι Ε, ε, P¹, P².

Στην επιστολή 11:

Την επιστολή 11 παραδίδουν οι Ε, P² και P³. Και από τις σχέσεις που παρουσιάζουν οι παραπάνω πηγές στην επιστολή 11 τεκμηριώνεται η διαφοροποίησή τους από τα χφφ του Corpus.

α) Οι P² και P³ παραλείπουν το *τῇ* (7,22). Οι Ε, που το έχουν, παραλείπουν το *καὶ τῷ δήμῳ χαίρειν*. Θα μπορούσαμε ίσως να εικάσουμε ότι ο αρχέτυπος των Ε δε θα είχε κι αυτός το *τῇ*, όταν λάβουμε υπόψη μας ότι το *τῇ* το παραλείπει και ο V. Δηλ. ο

---

1. Ύστερα από εξέτασή μας (με βάση φωτογραφία του παπύρου) δεν αποκλείουμε τη δυνατότητα να χωράει πριν από το αρχικό γράμμα ε ένα π.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

V αυτήν την παράλειψη πρέπει να την οφείλει σ' έναν παλιό χαμένο κώδικα των E· όμως το *τῇ* θα μπήκε αργότερα σ' έναν άλλο αρχέτυπο των E από contaminatio, είτε από τον U είτε από τον πρόγονο του I. Ένα επιπλέον στοιχείο που συνηγορεί σ' αυτήν την υπόθεση μας προσφέρει και η παράλειψη του *τῷ* από τον V, όπως συμβαίνει στους P^2 και P^3.

β) Οι E και P^3 γράφουν *ἦκεν* (7,24), έναντι της γραφής *ἦλθεν* του Corpus· *ἦκεν* πρέπει να έγραφε και ο P^2 (που στο σημείο αυτό έχει φθορά), όπως σωστά συμπληρώνει ο Kalbfleisch.

γ) Πολύ σημαντική μαρτυρία για τη συγγένεια των ίδιων πηγών είναι ότι και οι τρεις (E, P^2, P^3) παραλείπουν τη λέξη *ἑορτὴ* (8,1), την οποία παραδίδουν τα χφφ του Corpus.

δ) Και η χρήση της οριστικής *θορυβέεσθε* E, *θορυβεῖσθε* P^2 (ο P^3 σιωπά), έναντι του απαρεμφάτου *θορυβεῖσθαι* που παρέχουν οι κώδικες του Corpus, δεν οδηγεί σε διαφορετικές εκτιμήσεις.

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι στο σχήμα που έχουμε ορίσει για τις σχέσεις τους οδηγεί, όχι μόνο η συλλογή επιστολών που περιλαμβάνει κάθε μια από τις δύο οικογένειες των επιστολαρίων και οι πάπυροι, αλλά και τα συνδετικά (και διαχωριστικά) τους λάθη και, γενικά, οι επιμέρους γραφές. Εκείνο που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι, όπως κρίνουμε, το ότι, με βάση αυτά τα στεμματικά δεδομένα, μας επιτρέπεται να συμπληρώσουμε με μεγαλύτερες πιθανότητες επιτυχίας τα χάσματα που παρουσιάζουν οι πάπυροι και, οπωσδήποτε, να αναθεωρήσουμε μερικές συμπληρώσεις, ιδιαίτερα από εκείνες που έκανε ο Kalbfleisch στους BKT 7094 και 6934.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΟΙ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ*

Ald.	Marcus Musurus, Epistolae diversorum philosophorum, oratorun, rhetorum sex et viginti, Venetiis apud Aldum 1499
Lub.	Eilhardus Lubinus, [Epistolae Hippocratis, Democriti, Heracliti, Diogenis, Cratetis aliorumque ad eosdem ex officina Commeliniana 1601
Foes	An. Foesius, Magni Hippocratis medicorum omnium facili principis opera omnia quae exstant, Geneva 1657
Linden	A. van der Linden, Hippocratis Coi opera omnia Graece et Latine, Lugduni Batavorum 1665
Kühn	D. Carolus Gottlob Kühn, Medicorum Graecorum opera quae exstant, vol. XXIII (Hippocratis Coi T. III), Lipsiae 1822
Littré	E. Littré, Oeuvres complétes d' Hippocrate, T. 9, Paris 1861 (Amsterdam 1962)
Ermerins	Fr. Zach. Ermerins, Hippocratis et aliorum medicorum veterum reliquiae, Vol. IV, Trajecti ad Rhenum, Lipsiae 1864
Hercher	R. Hercher, Epistolographi Graeci, Parisiis 1873
Putzger	G. Putzger, Hippocratis quae feruntur epistulae ad codicum fidem recensitae, Wurzeni 1914.

---

* Για άλλες εκδόσεις μεμονωμένων επιστολών και μεταφράσεις στη Λατινική βλ. Littré 9,310 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

CONSPECTUS SIGLORUM

Codices manuscripti

b = Heidelb. Pal. Gr. 398
M = Marc. Gr. 269
U = Vatic. Urbin. Gr. 64 (et Ambros. Gr. B 113 = Am)
V = Vatic. Gr. 276
E = E_1,E_2,E_3
E_1 = σ, χ, Pa 419, New, Mut 191, Hd_2, ψ, Lau 59, ω_2, Vat 1085, Mut 54, υ, Hd, o, Auct
E_2 = Har, Vos, Vat 1461, Sop, Bon, Lau 57, Vat 1309, Vat, Vat_2, Vind 179, Matr, Vat 1467, Bern, Ups, Mon, Bon_2, Ma, Maz, Neap, Vat 1354
E_3 = τ, Plut 59
ε = Vind 82, φ, ω, Bar 51, Harl

Papyri

P^1 = POxy. 1184
P^2 = BKT 7094
P^3 = BKT 6934

Raro citantur

Bar 51 = Bodleian. Gr. Baroc. 51
C = Paris. Gr. 2146
Cant = Cantabr. Gr. Bibl. Univ. Ll 4.12
D = Paris. Gr. 2254
F = Paris. Gr. 2144
G = Paris. Gr. 2141
H = Paris. Gr. 2142
Har = Londin. Harleian. Gr. 5635
Hd = Heidelb. Pal. Gr. 132, nº 14

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

I = Paris. Gr. 2140
J = Paris. Gr. 2143
K = Paris. Gr. 2145
L = Laurent. Gr. Plut. 74,1
Marc XI, 5 = Marc. Gr. N. S. XI, 5 (= 1254)
Ma = Marc. Gr. Z. 609 (= 686)
O = Bodleian. Gr. Baroc. 204
R = Vatic. Gr. 277
σ = Paris. Gr. 2755
τ = Paris. Gr. 3047
υ = Paris. Gr. 3050
Vat = Vatic. Gr. 1353
Vind 82 = Vindobon. Phil. Gr. 82
φ = Paris. Gr. 3052
χ = Paris. Gr. 1327
ψ = Paris. Gr. Suppl. 205
ω = Paris. Gr. 1760

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ*

1 1. Βασιλεὺς βασιλέων μέγας Ἀρταξέρξης Πέτῳ χαίρειν.

Νοῦσος προσεπέλασεν ἡ καλουμένη λοιμικὴ τοῖς στρατεύμασιν ἡμῶν καὶ πολλὰ πολλάκις ποιησάντων ἡμῶν ἔνδοσιν οὐκ ἔδωκεν. Ὅθεν, δ ἀξιῶ, παντοίως καὶ πάσαις ταῖς παρ' ἐμοῦ διδομέναις δωρεαῖς, ἢ τοι τῶν ἐκ φύσεώς σου ἐπινοημάτων, ἢ τοι τῶν ἐκ τέχνης πρήξεων, ἢ τοι ἑτέρου ἀνδρὸς ἑρμηνείην δυναμένου ἰήσασθαι, πέμπε τάχος, μάστιξον, ἀξιῶ, τὸ πάθος· ἄλωκε γὰρ κατὰ τῶν ὄχλων καὶ πολὺς ἄλυς πνεῦμα μέγα καὶ πυκνὸν ἔχων. οὐ πολεμοῦντες πολε- 10 μούμεθα, ἐχθρὸν ἔχοντες τὸν θῆρα λυμαινόμενον τὰ πολίμνια. τέτρωκε πολλούς, δυσιάτους ἐποίησε, πικρὰ βέλη βελῶν καταπέμπει. οὐ φέρω· γνώμην οὐκ ἔτι ἔχω μετ' ἀνδρῶν γονίμων βουλεύσασθαι. λῦε ταῦτα πάντα μὴ διαλείφας ἀγαθῇ συνειδήσει. ἔρρωσο.

2. Πέτος βασιλεῖ βασιλέων τῷ μεγάλῳ δεσπότῃ 15 Ἀρταξέρξῃ χαίρειν.

Τὰ φυσικὰ βοηθήματα οὐ λύει τὴν ἐπιδημίην τοῦ λοιμικοῦ πάθους. ὅσα γὰρ ἐκ φύσιος γίνεται νοσήματα, αὐτὴ ἡ φύσις ἰᾶται κρίνουσα. ὅσα δὲ ἐξ ἐπιδημίης, τέχνη τεχνικῶς κρίνουσα τὴν τροπὴν τῶν σωμάτων. Ἱπποκράτης δὲ ἰητρὸς ἰᾶται τοῦτο τὸ πάθος· τῷ γένει μὲν

---

* Ἐπιστολαὶ VM: Ἱπποκράτους ἰητροῦ Κῴου ἐπιστολαὶ διάφοροι b, in U titulus deest.

1 1 παίτῳ UE 3 ἡ λοιμικὴ V 4 πολλάκις b E: om. cett. 5-6 ἤ τι υ Hd 6 σου om. E || ἐπινοήμασιν VM || ἤ τι υ Hd || τῆς τέχνης VJ 7 ἤ τοι: ἤ τι D υ Hd, ἤ τινος s.l. G, ἤ τινα Ald. 8 ταχέως U Ur D Vind 24 || μαστίζον M, μαστίζειν U || ἄλωκα U, ἁλύκη Littré || τὸν ὄχλον UE 8-9 ἄλωκε ...ἔχων: ἄλυς γὰρ κατὰ τὸν ὄχλον πολλὸς Hercher 9 πολλὸς b H 10 τὸ πολίμνιον V 13 λύεται MV, λύετε U || συνειδήσει: τύχῃ E 14 Παῖτος b U E || βασιλέων τῷ om. E || δεσπότῃ om. E I 16 βοηθήματα: παθήματα E_s || ἐπιδημίην b: ἐπιδημίαν cett. || τοῦ om. V U M 17 ὅσα γὰρ E: ὅσα δὲ b H, ἃ δὲ VUM || φύσιος V H: φύσεως cett. 18 τήν: τὴν τῶν b 19 ἰᾶται E

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

2 *οὗν ἐστι Δωριεύς, πόλιος δὲ Κῶ, πατρὸς δὲ Ἡρακλείδα τοῦ Ἱπποκράτους τοῦ Γνωσιδίκου τοῦ Νέβρου τοῦ Σωστράτου τοῦ Θεοδώρου τοῦ Κλεομυττάδα τοῦ Κρισάμιδος. οὗτος θείᾳ φύσει κέχρηται καὶ ἐκ μικρῶν καὶ ἰδιωτικῶν εἰς μεγάλα καὶ τεχνικὰ προήγαγε τὴν ἰητρικήν. γίνεται μὲν οὖν ὁ θεῖος Ἱπποκράτης ἕνατος μὲν ἀπὸ Κρισάμιδος τοῦ βασιλέως, ὀκτωκαιδέκατος δὲ ἀπὸ Ἀσκληπιοῦ, εἰκοστὸς δὲ ἀπὸ Διός, μητρὸς δὲ Πραξιθέας τῆς Φαιναρέτης ἐκ τῆς οἰκίας τῶν Ἡρακλειδῶν. ὥστε κατ' ἀμφότερα τὰ σπέρματα θεῶν ἀπόγονός ἐστιν ὁ θεῖος Ἱπποκράτης, πρὸς μὲν πατρὸς Ἀσκληπιάδης ὤν, πρὸς δὲ μητρὸς Ἡρακλείδης. ἔμαθε δὲ τὴν τέχνην παρά τε τῷ πατρὶ Ἡρακλείδᾳ καὶ παρὰ τῷ πάππῳ Ἱπποκράτει. ἀλλὰ παρὰ μὲν τούτοις, ὡς εἰκός, τὰ πρῶτα ἐμυήθη τῆς ἰητρικῆς, ὅσα πιθανὸν ἦν καὶ τούτους εἰδέναι, τὴν δὲ σύμπασαν τέχνην αὐτὸς ἑαυτὸν ἐδίδαξεν, θείᾳ φύσει κεχρημένος καὶ τοσοῦτον ὑπερβεβηκὼς τῇ τῆς ψυχῆς εὐφυίᾳ τοὺς προγόνους, ὅσον διενήνοχεν αὐτῶν καὶ τῇ τῆς τέχνης ἀρετῇ. καθαίρει δὲ οὐ θηρίων μὲν γένους, θηριωδῶν δὲ νοσημάτων καὶ ἀγρίων πολλὴν γῆν καὶ θάλατταν διασπείρων πανταχοῦ, ὥσπερ ὁ Τριπτόλεμος τὰ τῆς Δήμητρος σπέρματα, τὰ τοῦ Ἀσκληπιοῦ βοηθήματα. τοιγαροῦν ἐνδικώτατα καὶ οὗτος ἀνιέρωται πολλαχοῦ τῆς γῆς ἠξίωταί τε τῶν αὐτῶν Ἡρακλεῖ τε καὶ Ἀσκληπιῷ ὑπὸ Ἀθηναίων δωρεῶν. αὐτὸν μετάπεμψαι κελεύων ἀργύριον καὶ χρυσίον, ὅσον ἂν βούληται, δώσειν αὐτῷ. οὗτος γὰρ ἐπίσταται οὐχ ἕνα τρόπον τῆς ἰήσιος τοῦ πάθεος, οὗτος πατὴρ ὑγείης, οὗτος σωτήρ, οὗτος ἐκεσώδυνος, οὗτος ἁπλῶς ἡγεμὼν τῆς θεοπρεποῦς ἐπιστήμης. ἔρρωσο.*

---

2 1 πόλεως b H E || πατρός: ἰητρὸς (ἰα-V) U M V 5 ἰητρικὴν M: ἰατρικὴν cett. || οὗν ἡμῖν b E || ἀπὸ τοῦ E 10 δὲ τήν: τε τὴν b E 10-11 τε τῷ: τῷ E 11 Ἡρακλείδῃ V U M 12 τούτοις: τούτων (s. l. οις) b || ἰητρικῆς M: ἰατρικῆς cett. 12-13 ὅσα πιθανὸν E: ὅσα πιθανὰ b, ὅσ' ἀπίθανον V, ὃ ἀπίθανον U, ὃς ἀπίθανον M 14 ἐδιδάξατο V U M || θείᾳ b E: ἐν θείᾳ M, ἐν θέῳ V U || ὑπερβέβηκεν (s.l. ὡς) b 15 εὐφυΐᾳ: εὐγενείᾳ E 16 καθαιρεῖ F K G || μὲν γένους om. Hercher || γένους Linden: γένος codd. 17 νοσημάτων: σωμάτων E 18 τά: μετὰ V || Δήμητρας E, 19 τὰ om. V 20 οὗτος αὐτὸς VUM || ἀνιέρωται U M cor. ead. m.: ἀνιέρευται b E M pr., νιέρευται V || τε: δὲ E 21 τε om. E 23 γὰρ om. E || ἰήσιος M: ἰήσεως b V, ἰάσεως U E || πάθεος b: πάθους cett. 24 ὑγείης b: ὑγείας V U M, ὑγιείας E 25 ἔρρωσο om. E

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

3 *3. Βασιλεὺς βασιλέων μέγας Ἀρταξέρξης Ὑστάνῃ Ἑλλησπόντου ὑπάρχῳ χαίρειν.*

Ἱπποκράτους ἰητροῦ Κῴου ἀπὸ Ἀσκληπιοῦ γεγονότος καὶ ἐς ἐμὲ κλέος ἀφῖκται τέχνης. δὸς οὖν αὐτῷ χρυσόν, ὁπόσον ἂν βούληται,
5 *καὶ τὰ ἄλλα χύδην, ὧν σπανίζει, καὶ πέμπε πρὸς ἡμέας. ἔσται γὰρ Περσέων ἰσότιμος τοῖς ἀρίστοις· καὶ εἴ τίς ἐστιν ἄλλος ἀνὴρ κατ' Εὐρώπην ἀγαθός, φίλον οἴκῳ βασιλέως τίθεσο μὴ φειδόμενος ὄλβου. ἄνδρας γὰρ εὑρεῖν δυναμένοις τι κατὰ συμβουλίην οὐ ῥηίδιον. ἔρρωσο.*

10 *4α. Ὑστάνης Ἱπποκράτει ἰητρῷ ἀπὸ Ἀσκληπιοῦ γεγονότι χαίρειν.*

Βασιλεὺς μέγας Ἀρταξέρξης σοῦ χρῄζων ἔπεμψε πρὸς ἡμέας ὑπάρχους κελεύων σοι ἄργυρον καὶ χρυσὸν καὶ τὰ ἄλλα χύδην, ὧν σπανίζεις καὶ ὅσα βούλει, διδόναι καὶ πέμπειν πρὸς ἑωυτὸν ἐν τά-
15 *χει· ἔσεσθαι γὰρ Περσέων τοῖς ἀρίστοις ἰσότιμον. σὺ οὖν παραγίνου ξυντόμως. ἔρρωσο.*

---

3 1Ὑστάνει E, ὑστά]νι P^2 2 ἐπάρχω P^1 φ || χαίρειν om. E_2 4 τῆς τέχνης E_1 || τέχνης om. P^1 (quod add. s. l.) et fort. P^3 (P^2 vacat) || τέχνης ἀφῖκται ε || δός: διδοὺς ε || χρυσὸν E ε P^1 et fort. p^2: χρυσίον cett. || καὶ ἄργυρον post χρυσὸν add. P^1 || ὁκόσον b, ὅσον E ε || ἐὰν P^1 et fort. P^2 5 ὧν ἂν ε et fort. P^2, ὧν ἐὰν P^1 || καὶ πέμπε: πέμπε ε || πρὸς b V ε P^1 et fort. P^2: ἐς U M, εἰς E || ἡμᾶς E ε et fort. P^2 6 Περσῶν ἰσότιμος ε, ἰσότιμος Περσῶν E, ἰσότιμος Περσέων P^1 6-8 τοῖς ἀρίστοις...ὄλβου: τοῖς ἀρίστοις δίδου οὖν μὴ φειδόμενος ὄλβου (superscriptis καὶ εἴ τις ἄλλος ἀγαθὸς φίλον ἀνὴρ τῶν κατ' Εὐρώπην ἀγαθὸς φίλον οἴκῳ βασιλέω) P^1 7 ἀγαθὸς φαίνοιτο (φαίνοιτό σοι Bar 51 Harl) ε || τίθεσο: ποιοῦ E 8 ἄνδρας...ῥηίδιον om. P^1 P^2 || συμβουλὴν V E || ῥᾴδιον b V, ῥάδιον E ε 9 ἔρρωσο om. E ε P^1 10 sqq. epistulam quartam om. E ε P^2 10 ἀπὸ δὲ P^1 13 ὑπάρχους om. P^1 || κελεύων [σοι ἄργυρον καὶ χρυσόν: διδοὺς χρυσὸν καὶ ἄργυρον ὁπόσον ἐὰν βούλει P^1 || ἀργύριόν τε b || ὧν ἐὰν P^1 14-15 καὶ ὅσα...ἰσότιμον om. P^1 16 post συντόμως add. ὁ δὲ γενναῖος τηρήσας τὸ τῆς τέχνης ἄξιωμα καὶ τὸ πρὸς τοὺς Ἕλληνας φιλόστοργον ἀντεφώνησεν γράψας τὸν τρόπον τοῦτον P^1 || ἔρρωσο om. P^1

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

16a 4β. Ὑστάνης Ἱπποκράτει ἰητρῷ Κῴῳ Ἀσκλη-
16b παιδῶν ὄντι ἀπογόνῳ χαίρειν.
16c Ἣν ἔπεμψε βασιλεὺς ἐπιστολὴν σοῦ χρῄζων πέπομφά σοι. γράφον
16d οὖν πρὸς ταῦτα, ἵνα κατὰ τάχος πρὸς βασιλέα πέμψω. ἔρρωσο.

5. Ἱπποκράτης ἰητρὸς Ὑστάνῃ Ἑλλησπόντου ὑπάρχῳ χαίρειν.

Πρὸς τὴν ἐπιστολήν, ἣν ἔπεμψας φάμενος παρὰ βασιλέως ἀφῖχθαι, πέμπε ἐς βασιλέως ἃ ἐγὼ γράφω ὅτι τάχος, ὅτι καὶ προσφορῇ
4 καὶ ἐσθῆτι καὶ οἰκήσει καὶ πάσῃ τῇ ἐς βίον ἀρκεούσῃ οὐσίῃ χρεόμεθα. Περσέων δὲ ὄλβου οὔ μοι θέμις ἐπαύρασθαι· οὐδὲ βαρβάρους ἄνδρας νούσων παύειν, ἐχθροὺς ὑπάρχοντας Ἑλλήνων. ἔρρωσο.

6. Ἱπποκράτης Δημητρίῳ ὑγιαίνειν.

5 Βασιλεὺς Περσέων ἡμέας μεταπέμπεται, οὐκ εἰδὼς ὅτι λόγος

16a-d altera forma epistulae quartae quae a libris E ε et P^1 P^2 servata est 16a ἰητρῷ Κῴῳ om. E | Κῴῳ om. P^2 16c σοῦ E P^1 || πέπομφα: ἔπεμψα E 16c-d γράψον οὖν πρὸς ταῦτα om. P^1 16d ταύτην E || κατὰ τάχος ἵνα E || post τάχος add. τὴν σὴν ἀπόφασιν ε || πρός: ἐς P^1 || ἔρρωσο om. ε P^1 17 ante Ἱπποκράτης add. ἀντίγραφος Ἱπποκράτους πρὸς Ὑστάνην φ Vind 82 ω || ἰητρὸς om. V || ante Ὑστάνῃ add. ἀπὸ γένους Ἀσκληπιάδεων P^1 || Ὑστάνει E ε P^1 P^2 18 ἐπάρχῳ P^1 || ὑπάρχῳ Ἑλλησπόντου E || χαίρειν om. E 19 πρὸς ... ἀφῖχθαι om. E P^1 P^2 (P^2 altera in forma) || ἐπιστολὴν post ἔπεμψας transpos. V || ἐς βασιλέως scripsi sequens alteram formam P^2 ([...ἐς? βα]σιλέως, coll. 4,11 εἰς σὸν οἶκον): εἰς βασιλέα E, ἐς βασιλέα P^1, βασιλεῖ cett. 20 ἃ om. P^2 || ἃ ἐγὼ γράφω b ε: ὡς ὅτι ἐγὼ γράφω E, ἃ λέγω γράφων V U M = ἃ ἐγὼ γράφω om. P^1 || ὅτι τάχος om. E ε P^2 || ὡς τάχος P^1 || ὅτι καί: διότι καὶ b V U M

4 1 εἰς P^2 (altera in forma) || τὸν βίον b || ἀρκεύσῃ οὐσίῃ P^1, ἀρκεούσῃ συνουσίῃ P^2, οὐσίῃ ἀρκεούσῃ E, [...] ουσίηι [ἀρκε]ο [ὑσηι] P^3 || χρέομαι (χρεί - E_1) E P^1 P^2 2 οὔ μοι θέμις: οὐ θέλω P^1 || ἐπαύρεσθαι E ε P^2 P^3 3 ὑπάρχοντας: ἐόντας E ε P^1 || ἔρρωσο om. E ε P^1 4-6 in P^1 epistula sexta ita legitur: Ιποκρατης Γοργια τω φιλτατω πλειστα χαιριν και υγιαινιν βασιλευς ο Περσεων μεταπεμψασθαι ημεας εβουληθη επι χρυσωι τε και αργυρωι πανπληθει αγνοων οτι λογσο εμος σοφιη κεχρημενος χρυσου μεζονα δυναμιν εχει 4 Δημητρίῳ βασιλεῖ b

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ἐμοὶ σοφίης χρυσοῦ πλέον δύναται. ἔρρωσο.

7. Βασιλεῖ βασιλέων τῷ ἐμῷ μεγάλῳ δεσπότῃ Ἀρταξέρξῃ Ὑστάνης Ἑλλησπόντου ὕπαρχος χαίρειν.

Ἦν ἔπεμψας ἐπιστολήν, λέγων πέμψαι Ἱπποκράτην Ἰητρὸν Κῶον ἀπὸ Ἀσκληπιαδῶν γεγονότα, ἔπεμψα καὶ παρ' αὐτοῦ δὲ ἐκομισάμην ἀπόκρισιν, ἣν γράψας ἔδωκε καὶ ἐκέλευσεν εἰς σὸν οἶκον πέμπειν. φέροντα οὖν ἀπέστειλά σοι Φενακηνάσδην. διευτύχει.

8. Βασιλεὺς βασιλέων μέγας Ἀρταξέρξης Κώοις τάδε λέγει.

Δότε ἐμοῖς ἀγγέλοις Ἱπποκράτην Ἰητρὸν κακοὺς τρόπους ἔχοντα καὶ εἰς ἐμὲ καὶ εἰς Πέρσας ἀσελγαίνοντα. εἰ δὲ μή, γνώσεσθε καὶ τῆς πρώτης ἁμαρτίας τιμωρίην τίσαντες. δηΐώσας γὰρ τὴν ὑμετέρην πόλιν καὶ νῆσον κατασπάσας εἰς πέλαγος, ποιήσω μηδὲ εἰς τὸν ἐπίλοιπον χρόνον γνῶναι, εἰ ἦν ποτ' ἐν τούτῳ τῷ τόπῳ νῆσος ἢ πόλις Κῶ.

9. Ἀπόκρισις Κώων.

Ἔδοξε τῷ δάμῳ ἀποκρίνασθαι τοῖς παρὰ Ἀρταξέρξου ἀγγέλοις,

---

7 ante βασιλεῖ add. γραφὴ Ὑστάνους πρὸς Ἀρταξέρξην φ ω Vind 82 || ἐμῷ om. V 9 λέγων: φάμενος Bar 51 Harl || Ἱπποκράτην Ἰητρὸν Κῶον scripsi: Ἱπποκράτει Ἰητρῷ Κῴῳ codd., 10 Ἀσκληπιοῦ Bar. 51 Harl || γεγονότα scripsi: γεγονότι codd. || δὲ om. ε 11 ἐκέλευεν V, ἠξίωσεν ε 12 ταύτην οὖν ε || ἀπέσταλκα ε || φενακηνάσδην ε: φάναι Γυμνάσβην b U M, Γυμνάσβην V 12-13 φενακηνάσδην διευτύχει om. Bar 51 Harl || δι' εὐτύχει U M, δι' εὐτύχη ε 13 post δι' εὐτύχει add. ἔρρωσο U M 16 τοῖς ἐμοῖς φ 17 καὶ εἰς ὑμᾶς καὶ εἰς ἐμὲ ε 18 τιμωρίην b: τιμωρίαν cett. || τίσαντες ε: τίσοντες cett. 18-19 τὴν ὑμετέρην πόλιν: ὑμῶν τὴν πόλιν ε 19 τὴν νῆσον φ 20 λοιπὸν φ || γνωσθῆναι ε || ποτ' ἐν scripsi: ποτὲ ἐν Am, ἔτι ἐν U M, ἐπὶ b, ἐν ε 21 Κώων ε 23 τῷ δάμῳ: τῇ πόλει ε

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ὅτι Κῷοι οὐδὲν ἀνάξιον πράξοντι οὔτε Μέροπος οὔτε Ἡρακλέους οὔτε Ἀσκληπιοῦ, ὧν ἕνεκεν πάντες οἱ πολῖται οὐ δώσοντι Ἱπποκράτην, οὐδὲ εἰ μέλλοιεν ὀλέθρῳ τῷ κακίστῳ ἀπολεῖσθαι. καὶ γὰρ Δαρείου καὶ Ξέρξου ἐπὶ πατέρων ἐπιστολὰς γραφάντων γαῖαν καὶ ὕδωρ αἰτεόντων, οὐκ ἔδωκεν ὁ δᾶμος, ὁρέων αὐτοὺς ὁμοίως τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις θνατοὺς ἐόντας· καὶ νῦν τὰν αὐτὰν ἀπόκρισιν διδοῖ· ἀπὸ Κῴων ἀναχωρεῖτε, ὅτι Ἱπποκράτην οὐ δίδοντι ἔκδοτον. ἀπαγγέλλετε οὖν αὐτῷ οἱ ἄγγελοι, ὅτι οὐδ' οἱ θεοὶ ἀμελήσοντι ἀμέων.

10. Ἀβδηριτῶν ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος Ἱπποκράτει χαίρειν.

Κινδυνεύεται τὰ μέγιστα τῇ πόλει νῦν, Ἱπποκράτες, ἀνὴρ τῶν ἡμετέρων, ὃς καὶ τῷ παρόντι χρόνῳ καὶ τῷ μέλλοντι αἰεὶ κλέος ἠλπίζετο τῇ πόλει· νῦν δ', ὦ πάντες θεοί, μηδὲν φθονηθείη. οὗτος ὑπὸ πολλῆς τῆς κατεχούσης αὐτὸν σοφίης νενόσηκεν, ὥστε φόβος οὐχ ὁ τυχών, ἂν φθαρῇ τὸν λογισμὸν Δημόκριτος, ὄντως δὴ τὴν πόλιν ἡμῶν Ἀβδηριτῶν καταλειφθήσεσθαι. ἐκλαθόμενος γὰρ ἁπάντων καὶ ἑωυτοῦ πρότερον, ἐγρηγορὼς καὶ ἡμέρην καὶ νύκτα, γελῶν ἕκαστα, μικρὰ καὶ μεγάλα, καὶ μηδὲν οἰόμενος εἶναι τὸν βίον ὅλον διατελεῖ. γαμεῖ τις, ὁ δὲ ἐμπορεύεται, ὁ δὲ δημηγορεῖ, ἄλλος ἄρχει, πρεσβεύει, χειροτονεῖται, [ἀποχειροτονεῖται] νοσεῖ, τέτρωται,

---

5 1 ἀντάξιον (eraso τ in M) M V ‖ πράξοντι scripsi: πράξαντες ε, πρήξουσιν b, πράξουσιν cett. ‖ Μέροπος: Ἄρεος ε 2 πάντως Hercher ‖ πολῖται: λοιποὶ ε ‖ οὐ b V: οὔτε U M ε, οὔτι Hercher ‖ δώσοντι scripsi: δώσουσιν codd. 4 ἐπὶ E : ἀπὸ cett. ‖ πάτρων ε ‖ καὶ γαῖαν b ‖ γαῖαν om. ε 6 θνατοὺς (ex θανάτους) M: θνητοὺς U, θανάτους V, ἀπωστοὺς Hercher ‖ ἐπ' αὐτοὺς ἰόντας pro θνατοὺς ἐόντας b ε ‖ post ἐόντας add. ἐπ' αὐτοὺς ἰόντας V U M ‖ αὐτάν: αὖ U 6-7 ἀπόκρισιν διδοῖ om. V U M 7 ἀποχωρεῖτε (-αι M) U M ‖ ἀναχωρεῖτε ὅτι om. ε ‖ Ἱπποκράτεα Putzger ‖ δίδονται V U M, διδόντην (διδόασιν Bar 51 Harl) ε 8 ἀπαγγελλόντων δὲ (ἀπαγγέλλετε οὖν Bar 51 Harl) ε ‖ ἀμελήσοντι s.l. b: ἀμελήσουσιν cett. 9 ἀμῶν b, ἡμῶν U ε ‖ post ἀμέων add. δόντι Ἱπποκράτεα ἀμέων M, δόντων Ἱπποκράτεα U, δόντες Ἱπποκράτεα ἀμέων Ald. 12 τῶν b: om. cett. 14 νῦν δ' Am: μηδὲν νῦν ὧδε (ὅδε U) U M, μηδὲ νῦν ὧδε V, μηδὲ νῦν δὲ b ‖ ὦ πάντες b Am: πάντες cett. ‖ μηδὲν φθονηθείη Am: φθονηθείη cett. 18 καὶ πρότερον U M ‖ καὶ ἡμέρην καὶ νύκτα b (-ραν) V: καὶ νύκτα καὶ ἡμέραν M U ‖ γελῶν: λέγων (i.m. γελῶν al.m.) M 21 post χειροτονεῖται add. ἀποχειροτονεῖται b ‖ τιτρώσκεται Littré

6 τέθνηκεν, ὁ δὲ γελᾷ πάντα, τοὺς μὲν κατηφεῖς τε καὶ σκυθρωπούς, τοὺς δὲ χαίροντας ὁρῶν. ζητεῖ δὲ ὁ ἀνὴρ καὶ περὶ τῶν ἐν Ἅιδου καὶ γράφει ταῦτα καὶ εἰδώλων φησὶ πλήρη τὸν ἠέρα εἶναι καὶ ὀρνέων φωνὰς ὠτακουστεῖ· καὶ πολλάκις νύκτωρ ἐξαναστὰς μοῦνος
6 ἡσυχῇ ᾠδὰς ᾄδοντι ἔοικε καὶ ἀποδημεῖν ἐνίοτε λέγει εἰς τὴν ἀπειρίην καὶ Δημοκρίτους εἶναι ὁμοίους ἑωυτῷ ἀναριθμήτους καὶ συνδιεφθορὼς τῇ γνώμῃ τὸ χρῶμα ζῇ. ταῦτα φοβούμεθα, Ἱππόκρατες, ταῦτα γὰρ ἀτώμεθα, ἀλλὰ σῷζε καὶ ταχὺς ἐλθὼν νουθέτησον ἡμῶν τὴν πατρίδα [μὴ δὴ ἡμᾶς ἀποβάλῃς· καὶ γὰρ οὐδὲ ἀπόβλητοί
10 ἐσμεν καὶ ἐν ὑμῖν μαρτυρία κεῖται]. οὐκ ἂν ἁμάρτοις οὔτε δόξης τῆς ἐπ' αὐτῷ περισωθέντι οὔτε χρημάτων οὔτε παιδείης, καίτοι τὰ παιδείης πολλῷ σοι βελτίω τῶν τῆς τύχης. ἀλλ' οὖν καὶ ταῦτα συχνὰ παρ' ἡμῶν καὶ ἄφθονα γενήσεται. τῆς γὰρ Δημοκρίτεω ψυχῆς, ἀλλ' οὐδ' εἰ χρυσὸς ἦν, ἡ πόλις ἀντάξι' ἂν δουλεύσειε οὐδ'
15 ὁτιοῦν ἀφυστερήσαντα. τοὺς νόμους ἡμῶν δοκοῦμεν νοσεῖν, Ἱππόκρατες, τοὺς νόμους παρακόπτειν. ἴθι θεραπεύσων, ἀνδρῶν φέριστε, ἄνδρα ἀρίδηλον, οὐκ ἰητρός, ἀλλὰ κτίστης ἐὼν ὅλης τῆς Ἰωνίης, περιβαλὼν ἡμῖν ἱερώτερον τεῖχος. πόλιν, οὐκ ἄνδρα θεραπεύσεις, βουλὴν διὰ νόσον κινδυνεύουσαν ἀποκλεισθῆναι μέλλεις ἀνοι-
20 γνύναι, αὐτὸς νομοθέτης, αὐτὸς δικαστής, αὐτὸς ἄρχων, αὐτὸς σωτὴρ καὶ τούτων τεχνίτης ἀφίξῃ. ταῦτά σε προσδοκῶμεν, Ἱππόκρατες, ταῦτα καὶ γένοιο ἐλθών. μία πόλεων οὐκ ἄσημος, μᾶλλον δὲ

---

6 1 τὸ πᾶν τέθνηκε b ‖ πάντα γελᾷ (γελῇ b) b V ‖ τε om. b V 3 ἀέρα U 4 ὠτακουστεῖν U M ‖ μόνος V U M 6 Δημοκρίτους πολλούς b 6-7 συνδιαφθείρας τὴν γνώμην Am 7 ταῦτα δὴ b 8 γὰρ ἀτώμεθα V: ταραττόμεθα cett. ‖ καὶ om. U ‖ νουθετήσων U M 9 τὴν ἡμῶν Littré ‖ ἡμῶν om. vulg. 9-10 post πατρίδα add. μὴ δὴ ἡμᾶς ἀποβάλῃς καὶ γὰρ οὐδὲ ἀπόβλητοί ἐσμεν καὶ ἐν ὑμῖν μαρτυρία κεῖται i.m. b (cad. m.) et apogr. 11 παιδείας codd. 12 τῆς om. b ‖ ἀλλ' οὖν: ἀλλά σοι Hercher 14 ἀντάξι' ἂν δουλεύσειε scripsi: ἀντάξια βουλήσιος codd., ἀνταξία σου ἐλεύσιος Littré, ἀνταξία σου τῆς ἰήσιος Putzger 15 ἀφυστερήσαντος U 16 θεράπευσον U 17 ἄνδρα ἀρίδηλον om. b V ‖ ἰατρὸς V U M ‖ ὢν b V 18 περιβαλὼν b V: περιβάλλων cett. 19 διὰ νόσον b V: δὲ νοσοῦσαν καὶ cett. ‖ μέλλοις ἂν οἰγνύναι Putzger 20 αὐτὸς σωτήρ: σωτὴρ b 22 μία πόλεως V, ὑπὲρ μιᾶς πόλεως Am ‖ ἀσήμου Am

7 ἡ Ἑλλὰς ὅλη δεῖταί σου φυλάξαι σῶμα σοφίης. αὐτὴν δόκει Παιδείαν πρεσβεύειν πρὸς σὲ τῆς παρακοπῆς ταύτης ἀπαλλαγῆναι δεομένην. ξυγγενὲς μὲν οὖν, ὡς ἔοικε, πᾶσι σοφίη, τοῖς δ' ἐγγυτέρω κεχωρηκόσιν αὐτῆς, ὥσπερ ὑμῖν, καὶ μάλα πλέον. εὖ ἴσθι, χαριεῖ καὶ τῷ μέλλοντι αἰῶνι μὴ προεκλιπεῖν Δημόκριτον, ἧς ἐλπίζει προτερήσειν ἀληθείης. σὺ γὰρ Ἀσκληπιῷ προσπέπλεξαι γένος καὶ τέχνην, ὁ δὲ Ἡρακλέους ἐστὶν ἀδελφιδοῦς, ἀφ' οὗ Ἄβδηρος, ὡς που πυνθάνῃ πάντως, ᾧ ἐπώνυμος ἡ πόλις· ὥστε κἀκείνῳ χάρις ἡ Δημοκρίτου γένοιτ' ἂν ἴησις. ὁρῶν οὖν, ὦ Ἱπποκρατες, εἰς ἀναισθησίαν ἀπορρέοντα καὶ δῆμον καὶ ἄνδρα ἀρίσημον, σπεῦδε πρὸς ἡμέας, δεόμεθα. φεῦ, ὡς καὶ τὰ ἀγαθὰ περισσεύσαντα νοῦσοι τυγχάνουσιν. ὁ Δημόκριτος γὰρ ὅσον ἐρρώσθη πρὸς ἄκρα σοφίης, ἴσα κινδυνεύει νῦν ἀποπληξίῃ διανοίης καὶ ἠλιθιότητι κεκακῶσθαι. οἱ δ' ἄλλοι ὅσοι πολλοί εἰσιν Ἀβδηριτῶν, μείναντες ἐν ἀπαιδευσίῃ, τόν τε κοινὸν κατέχουσι νοῦν, [ἀλλὰ] νῦν γε φρονιμώτεροι νοῦσον σοφοῦ κρίνειν, οἱ πρὶν ἄφρονες. ἴθι οὖν μετὰ Ἀσκληπιοῦ πατρός, ἴθι μετὰ Ἡρακλέους θυγατρὸς Ἡπιόνης, ἴθι μετὰ παίδων τῶν ἐπὶ Ἴλιον στρατευσαμένων, ἴθι παιώνια νούσου φέρων ἄκη. εὐκαρπήσει δὲ γῆ ῥίζας καὶ βοτάνας, ἀλεξιφάρμακα μανίης ἄνθη. σχεδὸν οὐδέποτε γονιμώτερον εὐφορήσουσιν οὔτε γῆ οὔτε ὀρέων ἀκρώρειαι ἢ νῦν Δημοκρίτῳ τὰ πρὸς τὴν ὑγείην. ἔρρωσο.

11. Ἱπποκράτης Ἀβδηριτῶν τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ χαίρειν.

Ὁ πολίτης ὑμέων Ἀμελησαγόρης ἦκεν ἐς Κῶ, καὶ ἔτυχε τότ'

---

7 4 ὑμῖν b: ἡμῖν cett. || χαίρει U M, χαίρειν Am 5 προλιπεῖν V, προεκλιπών Foes || προτέρησιν V U M 6 καὶ γένος Am || γένει καὶ τέχνῃ V 8 ᾧ om. b || εἰ Δημοκρίτῳ U Ald. 9 ὦ om. b V 11 περισσεύσαντα b V: περιττεύσαντα cett. || νόσοι V U M 13 ἀποπληξίῃ διανοίης U: ἀποπληξίᾳ διανοίας cett. 14 εἰσιν Ἀβδηριτῶν Littré: δ' Ἀβδηριτῶν M, Ἀβδήριτῶν U, δ' εἰσὶν Ἀβδηριτῶν (δὲ b) b V || τε U M: γε b V 15 ἀλλὰ seclusi || νῦν γε b V: μὴν καὶ U M 16 post πατρὸς add. καὶ πάτραος Ἀπόλλωνος b 18 ἴθι νῦν U M || παιόνια b V M || εὐκαρπῆσαι (s. l. ει b), b V U M, εὐκαρπίζει legit Foes in not. 19 ῥίζαις καὶ βοτάναις (ῥίζες καὶ βοτάνες U) U M || σχεδὸν οὖν b H 21 Δημοκρίτου Ald. 22 Ἱπποκράτους U || τῇ om. V || καὶ τῷ om. V || τῷ om. P² P³ || 22-23 καὶ τῷ δήμῳ χαίρειν om. E 24 ὑμῶν U P³ P⁸ || Μελισαγόρας E || ἦκεν E P³ et fort. P²: ἦλθεν cett. || τότε V U E

8 ἐοῦσα τῆς ῥάβδου ἡ ἀνάληψις ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρῃ καὶ ἐτήσιος ἑορτή, ὡς ἴστε, πανήγυρις ἡμῖν καὶ πομπὴ πολυτελὴς ἐς κυπάρισσον, ἣν ἔθος ἀνάγειν τοῖς τῷ θεῷ προσήκουσιν. ἐπεὶ δὲ σπουδάζειν ἐᾠκει καὶ ἐκ τῶν λόγων καὶ ἐκ τῆς ὄψιος ὁ Ἀμελησαγόρης, πει-
5 σθείς, ὅπερ ἦν, ἐπείγειν τὸ πρῆγμα, ἀνέγνων τε ὑμέων τὴν ἐπιστολὴν καὶ ἐθαύμασα, ὅτι περὶ ἑνὸς ἀνθρώπου ὡς εἷς ἄνθρωπος ἡ πόλις θορυβέεσθε. μακάριοί γε δῆμοι καὶ ὁκόσοι ἴσασι τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας ἐρύματα ἑωυτῶν καὶ οὐ τοὺς πύργους οὐδὲ τὰ τείχεα, ἀλλὰ σοφῶν
10 ἀνδρῶν σοφὰς γνώμας. ἐγὼ δὲ πειθόμενος τέχνας μὲν εἶναι θεῶν χάριτας, ἀνθρώποις δὲ ἔργα φύσιος — καὶ μὴ νεμεσήσητε, ἄνδρες Ἀβδηρῖται —, οὐχ ὑμᾶς δοκέω, ἀλλὰ φύσιν αὐτὴν καλέειν με ἀνασώσασθαι ποίημα ἑωυτῆς κινδυνεῦον ὑπὸ νούσου διαπεσεῖν. ὥστε πρὸ
15 ὑμέων ἐγὼ νῦν φύσει καὶ θεοῖς ὑπακούων σπεύδω νοσέοντα Δημόκριτον ἰήσασθαι, εἰ δὴ καὶ τοῦτο νοῦσός ἐστιν, ἀλλὰ μὴ ἀπάτῃ συσκιάζεσθαι, ὅπερ εὔχομαι· καὶ γένοιτο πλέον τῆς ἐν ὑμῖν εὐνοίης τεκμήριον καὶ πρὸς ὑπόροιαν ταραχθῆναι. ἀργύριον δέ μοι ἐρχομένῳ
20 οὔτ' ἂν φύσις οὔτ' ἂν θεὸς ὑπόσχοιτο, ὥστε μηδ' ὑμεῖς, ἄνερες Ἀβδηρῖται, βιάζεσθε, ἀλλ' ἐᾶτε ἐλευθέρης τέχνης ἐλεύθερα καὶ τὰ ἔργα. οἱ δὲ μισθαρνέοντες δουλεύειν ἀναγκάζουσι τὰς ἐπιστήμας, ὥσπερ ἐξανδραποδίζοντες αὐτὰς ἐκ τῆς προτέρης παρρησίης. εἶθ', ὡς εἰκός, καὶ ψεύσαιντο ἂν ὡς περὶ μεγάλης νούσου καὶ ἀρνηθεῖεν ἂν ὡς περὶ

---

8 1 ἑορτή: ὥρη b, om. E P^3 et fort. P^2 2 ἡμῖν om. E || πομπὴν ην P^3 || πολυτελέα b P^3 || ἦν: ἣν b 3 ἄγειν E || ἐᾠκει: ἐδόκει U 4 προσόψιος U M E || Μελισαγόρας E 5 ἦν: ἐπῆν V || ὑμῶν U 6 ἐθώμασα (s.l. αύ) b 7 θορυβέεσθε E: θορυβεῖσθε b V, θορυβεῖσθαι U M || μακάριον E || καὶ om. b E || ἴασι U 8 καὶ ἐρύματα b, ἔρματα E || αὐτῶν E 9 σοφὰς om. M || γνώμας σοφὰς U || πείθομαι E 10 καὶ om. Ermerins 11 εἰ οὐχ Hercher || αὐτὴν b E: αὐτέην cett. 12 διαπεσεῖν: διαφθαρῆναι V 13 νῦν om. E || ὑπακούω b M E || σπεύδω om. b V M 14 εἴπερ δὴ U M, εἴ γε δὴ E || τοῦτο om. V E 15 συσκιάζεσθαι V || γίνοιτο E, γένοιτο ἂν Hercher || καὶ πλέον b V M || ἡμῖν U E || εὐνοίης b: εὐνοίας cett. 16 ἀρχομένῳ V 17 οὔτε θεὸς E || ὑπέσχοιτο U || ἄνερες: ὦ b, om. E 18 βιάζεσθαι U || καὶ om. E 19 μισθαρνεῦντες E, μισθαργεύοντες V M 21 νόσου E || ἂν om. b

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μικρῆς καὶ οὐκ ἂν ἔλθοιεν ὑποσχόμενοι καὶ πάλιν ἔλθοιεν μὴ κληθέντες. οἰκτρός γε ὁ τῶν ἀνθρώπων βίος, ὅτι δι' ὅλου αὐτοῦ ὡς πνεῦμα χειμέριον ἡ ἀφόρητος φιλαργυρίη διαδέδυκεν, ἐφ' ἣν εἴθε μάλιστα ἅπαντες ἰητροὶ ξυνήεσαν ἀποθεραπεῦσαι χαλεπωτέρην μανίης νοῦσον, ὅτι καὶ μακαρίζεται νοῦσος ἐοῦσα καὶ κακοῦσα. οἶμαι δὲ ἔγωγε καὶ τὰ ψυχῆς νοσήματα πάντα μανίας εἶναι σφοδρὰς ἐμποιούσας δόξας τινὰς καὶ φαντασίας τῷ λογισμῷ, ὧν ὁ δι' ἀρετῆς ἀποκαθαρθεὶς ὑγιάζεται. ἐγὼ δέ, εἰ πλουτέειν ἐξ ἅπαντος ἐβουλόμην, ὦ ἄνδρες Ἀβδηρῖται, οὐκ ἂν εἵνεκεν δέκα ταλάντων διέβαινον πρὸς ὑμέας, ἀλλ' ἐπὶ τὸν μέγαν ἠρχόμην Περσέων βασιλέα, ἔνθα πόλιες ὅλαι προσῄεσαν τῆς ἐξ ἀνθρώπων εὐδαιμονίης γεγεμισμέναι· ἰῴμην δ' ἂν τὸν ἐκεῖσε λοιμὸν ἀνιών, ἀλλ' ἀπηρνησάμην ἐχθρὴν Ἑλλάδι χώρην ἐλευθερῶσαι κακῆς νούσου κἀγώ, τό γε ἐπ' ἐμοί, καταναυμαχῶν τοὺς βαρβάρους· εἶχον δ' ἂν αἰσχύνην τὸν παρὰ βασιλέως πλοῦτον καὶ πατρίδος ἐχθρὴν περιουσίην, περιεκείμην δ' ἂν αὐτὰ ὡς ἑλέπολις τῆς Ἑλλάδος ὑπάρχων. οὐκ ἔστι πλοῦτος τὸ πανταχόθεν χρηματίζεσθαι. μεγάλα γὰρ ἱερὰ τῆς ἀρετῆς ἐστιν ὑπὸ δικαιοσύνης οὐ κρυπτόμενα, ἀλλ' ἐμφανέα ἐόντα. ἢ οὐκ οἴεσθε ἴσον ἁμάρτημα σῴζειν πολεμίους καὶ φίλους ἰᾶσθαι μισθοῦ; ἀλλ' οὐχ ὧδε ἔχει τὰ ἡμετέρα, ὦ δῆμε, οὐ καρποῦμαι δὲ νούσους οὐδὲ δι' εὐχῆς ἤκουσα τὴν Δημοκρίτεω παράκρουσιν, ὅς, εἴτε ὑγιαίνει, φίλος ἔσται, εἴτε νοσέει, θεραπευθεὶς πλέον ὑπάρξει. πυν-

---

9 1 σμικρῆς b 2 ὡς: ὥσπερ b 3 διαδέδοικεν M, διαβέβηκεν V 4 μᾶλλον b E || συνήεσαν E, ξυνήεσαν ἐλθόντες b V, ξυνελθόντες U M, ξυνήεσαν θέλοντες Putzger 5 νοῦσος ἐοῦσα: νοσέουσα E 6 τῆς ψυχῆς VE || μανίης (s. l. α) M 6-7 μανίης σφοδρᾶς εἶναι ἐμποιούσης E 7 σφοδρᾶς M Am 8 ὑποκαθαρθεὶς V U M 10 ἐρχόμενος E || βασιλῆα b 11 πόλεις b V M, πόλις U || προσίεσαν U, προσῆσαν E, παρῆσαν V || εὐδαιμονίης: εὐτυχίης E 12 ἐκεῖ E || ἀνιὼν E: αὐτῶν b, αὐτὸν U, om. V M (M add. αὐτῶν i.m. al.m.) 14 γε: μὲν E 15 παρὰ om. E 16 ἔστιν οὖν b 18 ἐστὶν om. E || ἐπὶ δικαιοσύνην E || ὄντα V U M 19 ἁμάρτημα εἶναι U M || ἰᾶσθαι om. b V E 20 μισθοῦ φθείρειν b || ὦ om. E || δὲ om. H Littré 21 Δημοκρίτου E 22 ante φίλος add. πλέον E || ἐστὶν b E

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θάνομαι δὲ αὐτὸν ἐμβριθέα καὶ στερρὸν τὰ ἤθεα καὶ τῆς ὑμετέρης πόλιος ἐόντα κόσμον. ἔρρωσθε.

12. Ἱπποκράτης Φιλοποίμενι χαίρειν.

Οἱ τὴν τῆς πόλιος ἐπιστολὴν ἀποδόντες μοι πρέσβεις καὶ τεὴν ἀπέδοσαν, ἤσθην τε κάρτα καὶ ξενίην ὑπισχνεομένου σέο καὶ τὴν ἑτέρην διαίτην. ἔλθοιμεν δ' ἂν αἰσίῃ τύχῃ καὶ ἀφιξόμεθα, ὡς ὑπολαμβάνομεν, χρηστοτέρῃσιν ἐλπίσιν, ὡς ἐν τῇ γραφῇ παραδεδήλωται, οὐ μανίην ἀλλὰ ψυχῆς τινα ῥῶσιν ὑπερβάλλουσαν διασαφηνέοντες τοῦ ἀνδρός, μήτε παίδων μήτε γυναικὸς μήτε ξυγγενέων μήτε οὐσίης μήτε τινὸς ὅλως ἐν φροντίδι ἐόντος, ἡμέραν δὲ καὶ εὐφρόνην πρὸς ἑωυτὸν καθεστεῶτος καὶ ἰδιάζοντος, τὰ μὲν πολλὰ ἐν ἄντροισι καὶ ἐρημίῃσιν, ἢ ἐν ὑποσκιάσεσι δενδρέων, ἢ ἐν μαλθακῇσι ποίῃσιν, ἢ παρ' ἡσύχοισιν ὑδάτων ῥείθροισιν. συμβαίνει μὲν οὖν τὰ πολλὰ τοῖσι μελαγχολικοῖσι τοιαῦτα. σιγηροί τε γάρ εἰσιν ἐνίοτε καὶ μονήρεες καὶ φιλέρημοι τυγχάνουσιν ἀπανθρωπέονταί τε ξύμφυλον ὄψιν ἀλλοτρίην νομίζοντες· οὐκ ἀπεοικὸς δὲ καὶ τοῖσι περὶ παιδείην ἐσπουδακόσι τὰς ἄλλας φροντίδας ὑπὸ μιῆς τῆς ἐν σοφίῃ διαθέσιος σεσοβῆσθαι. ὥσπερ γὰρ δμῶές τε καὶ δμωίδες ἐν τῇσιν οἰκίῃσι θορυβέοντες καὶ στασιάζοντες, ὁκόταν ἐξαπιναίως αὐτοῖσιν ἡ δέσποινα ἐπιστῇ, πτοηθέντες ἀφησυχάζουσι, παραπλησίως καὶ αἱ λοιπαὶ κατὰ ψυχὴν ἐπιθυμίαι, ἀνθρώποισι κακῶν ὑπηρέτιδες. ἐπὴν δὴ σοφίης ὄψις ἑωυτὴν ἐπιστήσῃ, ὡς δοῦλα τὰ λοιπὰ πάθεα ἐκκεχώρηκεν. ποθέουσι δ' ἄντρα καὶ ἡσυχίην οὐ πάν-

---

10 1 στερεὸν V 2 πόλιος b: πόλεως cett. || ἔρρωσθε om. E 3 Ἱπποκράτης om. E 4 πόλεως V U M || ἀναδόντες E 5 ἀνέδοσαν E || τε: δὲ E, μὲν οὖν Am || καὶ ξενίην: ξενίην E, ξενίην τε b 8-9 διασαφηνέοντες b U: διασαφηνέοντος cett. 9 τοῦ om. E 10-11 εὐφρονέην V 11 ἑωυτῷ U M, ἑαυτῷ E || καθεστεῶτος Littré: κατεστεῶτος E, καθεστῶτος U, καθεστεῶτα M, καθεστῶτα b V || ἰδιάζοντα b V M 12-13 ἐν μαλθακῇσι ποίῃσιν Littré: ἐν μαλθακέσι πόαις (ποίαις V) V U M, ἐν μαλθακῇσι ποίαισιν b, καὶ μαλθακῇσι ποίαις E 13 παρ' ἡσύχοισιν: παρησυχνοῖσιν (sic) M, παρὰ συχνοῖσιν U 14 τοῖς μελαγχολῶσι E || τὰ τοιαῦτα V U M 15 εἰσιν ἐνίοτε: ἐνίοτε εἰσὶ U M, ἐνίοτε E 16 ξύφυλλον V || ἀλλοτριωτάτην E 18 σοφία V || διαθέσιος b: διαθέσεως cett. || τε om. b E 18-19 τε καὶ δμωίδες om. V 19 τοῖσιν οἰκοισι E, ταῖς οἰκίαις U 20 αὐτοῖσιν b: αὐτοῖς cett. || ἡ om. Hercher || ἐφησυχάζουσι E Am 21 καὶ: δὲ καὶ U || αἱ κατὰ E || ἀνθρώποισι E: ἀνθρώποις cett. 22 δὴ (δ' ἡ V) b V: δὲ cett. || ἑαυτὴν E 23 κεχώρηκε V || δ' om. U M || ante πάντες add. μοῦνον Ermerins

11 τως οἱ μανέντες, ἀλλὰ καὶ οἱ τῶν ἀνθρωπίνων πρηγμάτων ὑπερφρονήσαντες ἀταραξίης ἐπιθυμίῃ. ὁκόταν γὰρ ὁ νοῦς ὑπὸ τῶν ἔξω θορύβων κοπτόμενος ἀναπαύσασθαι θελήσῃ τὸ σῶμα, τότε ταχέως εἰς ἡσυχίην μετήλλαξεν, εἶτα ἀναστὰς ὄρθιος ἐν ἑωυτῷ περισκοπέει κύκλῳ χωρίον ἀληθείης, ἐν ᾧ οὐ πατήρ, οὐ γυνή, οὐ μήτηρ, οὐ τέκνα, οὐ κασίγνητος, οὐ ξυγγενέες, οὐ δμῶες, οὐ τύχη, οὔθ' ὅλως οὐδὲν τῶν θόρυβον ἐμποιησάντων· πάντα δ' ἀποκεκλεισμένα τὰ ταράσσοντα ἕστηκεν ὑπὸ φόβου, οὐδὲ πλησιάσαι τολμέοντα ὑπ' εὐλαβείης τῶν αὐτόθι οἰκεόντων. οἰκέουσι δὲ τὸ χωρίον ἐκεῖνο τέχναι καὶ ἀρεταὶ παντοῖαι καὶ θεοὶ καὶ δαίμονες καὶ βουλαὶ καὶ γνῶμαι. καὶ ὁ μέγας πόλος ἐν ἐκείνῳ τῷ χωρίῳ τοὺς πολυκινήτους ἀστέρας κατέστεπται, εἰς ὃ τάχα καὶ Δημόκριτος ὑπὸ σοφίης μετῴκισται. εἶτ' οὐκέτι ὀρέων τοὺς ἐν τῇ πόλει, ἅτε τηλοῦ ἐκδεδημηκώς, δοξάζεται μανίης νοῦσον διὰ τὸ φιλέρημον. σπεύδουσι δὲ Ἀβδηρῖται ἀργυρίου ἐξελεγχθῆναι, ὅτι οὐ ξυνιᾶσι Δημόκριτον. ἀλλὰ σύ γε ἡμῖν κατάρτυε τὴν ξενίην, ὦ ἑταῖρε Φιλοποίμην. οὐ γὰρ ἐθέλω τεταραγμένῃ τῇ πόλει παρασχεῖν ὄχλησιν, ἐκ παλαιοῦ ἴδιον ἔχων ξένον σε, ὡς οἶσθα σύ. ἔρρωσο.

13. Ἱπποκράτης Διονυσίῳ χαίρειν.

20 Ἢ περίμεινόν με ἐν Ἁλικαρνασσῷ ἢ φθάσον αὐτὸς ἐλθεῖν, ὦ ἑταῖρε. κατὰ πᾶσαν γὰρ ἀνάγκην ἀπιτέον εἰς Ἄβδηρά μοι Δημο-

---

11 2 νόος b 3 θορύβων: φροντίδων E || ἀναπαῦσαι Littré || τὸ σῶμα om. Ermerins || σῶμα: στόμα V 4 περισκοπεῖ b E, περιεσκόπει cett. 5 οὐ πατὴρ om. E || οὐ τέκνα οὐ μήτηρ V U M 6 κασίγνητοι E || συγγενεῖς E || οὐ τύχη om. E || οὐθ' ὅλως b V: οὐδ' ὅλως E, οὐχ ὅλως cett. 7 τῶν: τὸν U || ἐμποιησόντων b V, ἐμποιούντων E 8 φόβῳ U 9 ἐνοικεόντων b || καὶ τέχναι Littré 10 παντοῖαι om. E 12 μετοικίσας E 13 ἅτε: οἷα γε E 14 μανίης νοῦσον: μανίῃ νοσέειν Ermerins || σπεύδουσι: σπουδάζουσι U || ἀργυρίῳ legit Foes in not. 15 ἐξελεγχθῆναι b: ἐλεχθῆναι vel ἐλεγχθῆναι cett. || ξυνίασι b U M 16 ὦ om. E || οὐ: οὐδὲ b E 17 πόλι Littré || σὺ om. U M E 18 ἔρρωσο om. E 19 Ἱπποκράτης om. E || χαίρειν om. E 20 ἐλθὼν E 21 Ἄβδηραν U M || Δημοκρίτεο U, Δημοκρίτου E

12 κρίτεω χάριν, ἐφ' ὃν νοσέοντα μετεπέμψατό με ἡ πόλις. ἄλεκτός τις ἡ συμπαθείη τῶν ἀνθρώπων, Διονύσιε· ὡς μία ψυχὴ ξυννοσέει τῷ πολίτῃ, ὥστε μοι δοκέουσι καὶ αὐτοὶ θεραπείης δέεσθαι. ἐγὼ δὲ οἶμαι οὐδὲ νοῦσον αὐτὸ εἶναι, ἀλλ' ἀμετρίην παιδείης, οὐκ 5 οὖσάν γε τῷ ὄντι ἀμετρίην, ἀλλὰ νομιζομένην τοῖσιν ἰδιώτῃσιν, ἐπεὶ οὐδέποτε βλαβερὸν τὸ ἀρετῆς ἄμετρον. δόξα δὲ νούσου γίνεται τοῦτο διὰ τὴν τῶν κρινόντων ἀπαιδευσίην. δοκιμάζει δ' ἕκαστος ἐξ ὧν αὐτὸς οὐκ ἔχει τὸ ἐν ἄλλῳ πλεονάζον περισσεύειν· ὥς που καὶ ὁ δειλὸς ἀμετρίην τὴν ἀνδρείην ὑπείληφε καὶ ὁ φιλάργυρος τὴν 10 μεγαλοψυχίην· καὶ πᾶσα ἔλλειψις ὑπερβάλλειν δοκέει τὸ ἀρετῆς ξύμμετρον. ἐκεῖνον μὲν οὖν αὐτὸν ἰδόντες μετὰ τῆς ἐνθένδε προγνώσιος καὶ ἀκούσαντες τῶν λόγων αὐτοῦ ἄμεινον εἰσόμεθα. σὺ δὲ ἔπειξον, ὦ Διονύσιε, αὐτὸς παραγενέσθαι. βούλομαι γὰρ ἐνδιατρῖψαί σε τῇ πατρίδι μου, μέχρις ἐπανέλθω, ὄκως τῶν ἡμετέρων φροντιεῖς 15 καὶ πρὸ τῶν ἐμῶν τῆς πόλιος. ἐπεί, οὐκ οἶδ' ὅκως ἐκ συντυχίης, ὑγιεινὸν τὸ ἔτος ἐστὶ καὶ τὴν ἀρχαίην φύσιν ἔχον, ὥστε οὐ πολλαὶ παρενοχλήσουσι νοῦσοι. πλὴν ὅμως πάριθι. οἰκήσεις δὲ τὴν ἐμὴν οἰκίην ὑπερευκαιρέουσαν, ἅτε καὶ τοῦ γυναίου μένοντος πρὸς τοὺς γονέας διὰ τὴν ἐμὴν ἐκδημίην. ἐπισκόπει δὲ ὅμως καὶ τὰ ἐκεί- 20 νης, ὄκως διάγῃ σωφρόνως καὶ μὴ 'ν τῇ τἀνδρὸς ἀπουσίῃ ἄλλους ἄνδρας νομίσῃ. κόσμιον μὲν γὰρ ἐξ ἀρχῆς ἦν καὶ γονέας ἀστείους εἶχε, τὸν δὲ πατέρα ἐκτόπως ἀνδρικόν τε καὶ μάλα μισοπόνηρον

---

12 1-2 ἄλεκτος γάρ τις E, ἀλλ' ἐκτοπός τις U M 3 δοκέει V || θεραπείας V || καὶ αὐτοὶ post δέεσθαι V 4 ἐγὼ μὲν E || αὐτῶ U, αὐτὴν M 5 τοῖς V U M || ἰδιώταις U 6 τῆς ἀρετῆς τὸ ἄμετρον D Littré 7 τοῦτο E: τὸ ὑπερβάλλον cett. 8 ὥς που: καὶ ἴσως που E 9 ἀνδρίην V 10 τὸ τῆς ἀρετῆς Hercher 13 αὐτὸς om. E 14 ἂν ἐπανέλθω Foes || τῶν τε U M E || φροντίζειν U 15 πρὸ τῶν: πρῶτον Littré || ἡμῶν (s.l. ἐ) M || πόλεως U || ἐπειδὴ M, ἐπεὶ δὲ U, ἔπειτ' E || ὅπως E 16 οὐ: οὐδὲ V U M 16-17 πολλὰ παρενοχλέουσι E 17 νοῦσοι: σοι U M 18 εὐκαιροῦσαν οἰκίην E 19 γονέας E: γονῆας b, γονῆς V, γονεῖς U M || ἀποδημίην E || ὅμως om. E 20 μὴ 'ν τῇ τἀνδρὸς ἀπουσίῃ scripsi: μὴ τὴν ἀνδρὸς ἀπουσίην V U M, μὴ τῇ τ' ἀνδρὸς ἀπουσίῃ b, μὴ διὰ τὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀπουσίην E 20-21 καὶ μὴ 'ν τῇ ... νομίσῃ om. Ermerins 22 ἐκτόκως V, om. E || μάλα om. E

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

13 ὑπερφυῶς γερόντιον. ἀλλ' ὅμως αἰεὶ χρῄζει γυνὴ σωφρονίζοντος· ἔχει γὰρ φύσει καὶ τὸ ἀκόλαστον ἐν ἑωυτέῃ, ὅπερ, εἰ μὴ καθ' ἡμέρην ἐκκόπτοιτο, ὡς τὰ δένδρα καθυλομανέει. ἐγὼ δὲ φίλον οἶμαι ἀκριβέστερον γονέων ἐς φυλακὴν γυναικός. οὐ γὰρ ὡς ἐκείνοισι καὶ τουτέῳ ξυνοικέει πάθος εὐνοίης, δι' οὗ πολλάκις ἐπισκιάζεται τὴν νουθεσίην. φρονιμώτερον δ' ἐν παντὶ τὸ ἀπαθέστερον, ἅτε μὴ ἐπικλώμενον ὑπ' εὐνοίης. ἔρρωσο.

14. Ἱπποκράτης Δαμαγήτῳ χαίρειν.

Οἶδα παρὰ σοὶ γενόμενος ἐν Ῥόδῳ, Δαμάγητε, τὴν ναῦν ἐκείνην, «Ἅλιος» ἐπιγραφὴ ἦν αὐτῇ, πάγκαλόν τινα καὶ εὔπρυμνον, ἱκανῶς τετροπισμένην, καὶ διάβασιν εἶχε πολλήν. ἐπήνεις δὲ καὶ τὸ ναυτικὸν αὐτῆς ὡς ὀξὺ καὶ ἀσφαλὲς καὶ εὐτεχνον ὑπουργῆσαι καὶ τοῦ πλοῦ τὴν εὐδρομίην. ταύτην ἔκπεμψον ἡμῖν, ἀλλ', εἰ οἷόν τε, μὴ κώπαις, ἀλλὰ πτεροῖς ἐρετμώσας. ἐπείγει γὰρ τὸ πρῆγμα, φιλότης, καὶ μάλα εἰς Ἄβδηρα διαπλεῦσαι πάνυ ταχέως· βούλομαι γὰρ νοσέουσαν ἰήσασθαι πόλιν διὰ νοσέοντα ἕνα Δημόκριτον. ἀκούεις που τἀνδρὸς τὸ κλέος· τοῦτον ἡ πατρὶς ἠτίηται μανίῃ κεκακῶσθαι. ἐγὼ δὲ βούλομαι, μᾶλλον δὲ εὔχομαι, μὴ ὄντως αὐτὸν παρακόπτειν, ἀλλ' ἐκείνοισι δόξαν εἶναι. γελᾷ, φασίν, αἰεὶ καὶ οὐ παύεται γε-

---

13 1 ἀεὶ U M E || χρῄζει: δεῖται U || ἡ γυνὴ U || τοῦ σωφρονίζοντος b 2 φύσει V || καὶ om. U M || ἑωυτέῃ: αὐτῇ E || καθ' ἡμέρην μὴ E 3 ἐκκόπτοιτο E: ἐπικόπτοιτο cett. || ὡς: ὥσπερ E || δένδρεα b || οἶμαι U 3-4 ἀκριβέστερον οἶμαι E 4 ἐς b: εἰς cett. || ἐκείνοισι b: ἐκείνοις cett. 5 τουτέοισι E || πόθος V U M || διὸ E || ἐπισκιάζονται E 6 ἅτε μή: ἐὰν ἡ E 8 Ἱπποκράτης om. E 10 ἦ ἅλιος b, ἁλίας E || ἦν αὐτὴ M || ἱκανῶς τε Foes 11 καὶ διάβασιν: τὴν διάβασιν Am || πολλὴν om. U 12 ἔντεχνον b E 13 ἀλλ' om. E 14 post ἐρετμώσας add. αὐτὴν U M E || ἐπείγει: ἔπειτα Ald. || γάρ: οὖν E 16 νοσεῦντα E 17 ποτ' ἀνδρὸς Kühn || που τὸ κλέος τοῦ ἀνδρὸς E || ἡγεῖται ex ἠτίηται (s.l. γει) b, ἠτιῆται U M, αἰτιεῖται E 18 δὲ βούλομαι: τε βούλομαι E || μᾶλλον δὲ εὔχομαι om. E || δὲ εὔχομαι: καὶ εὔχομαι U 19 ἐκείνοις U E || δόξαν εἶναι: δόξα γί(γ)νεται E || γελᾷ V U M || φησιν E || οὐ: οὐδέποτε E || γελᾶν U

λῶν ἐπὶ παντὶ πρήγματι καὶ σημεῖον αὐτοῖσι μανίης τοῦτο δοκέει. ὅθεν λέγε τοῖσιν ἐν Ῥόδῳ φίλοισι μετριάζειν αἰεὶ καὶ μὴ πολλὰ γελῆν, μηδὲ πολλὰ σκυθρωπάζειν, ἀλλὰ τουτέων ἀμφοῖν τὸ μέτριον κτήσασθαι, ἵνα τοῖς μὲν χαριέστατος εἶναι δόξειας, οἷς δὲ φρονιστὴς περὶ ἀρετῆς μερμηρίζων. ἔνι μέντοι τι, Δαμάγητε, κακὸν παρ' ἕκαστον αὐτοῦ γελῶντος. εἰ γὰρ ἡ ἀμετρίη φλαῦρον, τὸ διὰ παντὸς φλαυρότερον. καὶ εἴποιμ' ἂν αὐτῷ· Δημόκριτε, καὶ νοσέοντος καὶ κτεινομένου καὶ τεθνεῶτος καὶ πολιορκουμένου καὶ παντὸς ἐμπίπτοντος κακοῦ ἕκαστον τῶν πρησσομένων ὕλη σοι γέλωτος ὑπόκειται. οὐ θεομαχεῖς δέ, εἰ δύο ἐόντων ἐν κόσμῳ, λύπης καὶ χαρᾶς, σὺ θάτερον αὐτῶν ἐκβέβληκας; μακάριός τ' ἂν ἦς, ἀλλ' ἀδύνατον, εἰ μήτε μήτηρ σοι νενόσηκε μήτε πατὴρ μήτε τὰ ὕστερον τέκνα ἢ γυνὴ ἢ φίλος, ἀλλ' εἰ διὰ τὸν σὸν γέλωτα διασώζηται εὐτυχῶς πάντα. ἀλλὰ νοσεόντων γελῆς, ἀποθνῃσκόντων χαίρεις, εἴ τί που πύθοιο κακόν, εὐφραίνῃ. ὡς πονηρότατος εἶ, ὦ Δημόκριτε, καὶ πόρρω γε σοφίης. ἢ νομίζεις αὐτὰ μηδὲ κακὰ εἶναι; μελαγχολᾷς οὖν, Δημόκριτε, κινδυνεύων καὶ αὐτὸς Ἀβδηρίτης εἶναι φρονιμωτέρη δὲ ἡ πόλις. ἀλλὰ περὶ μὲν δὴ τουτέων ἀκριβέστερον ἐκεῖσε λέξομεν, Δαμάγητε. ἡ δὲ ναῦς καὶ τὸν χρόνον τοῦτον, ὃν ἐπιστέλλω σοι, χρονίζει. ἔρρωσο.

15. Ἱπποκράτης Φιλοποίμενι χαίρειν.

Σύννους καὶ πεφροντικὼς ὑπὲρ Δημοκρίτεω αὐτέῃ ἐκείνῃ τῇ νυκτὶ καταδαρθὼν πρὸς ἀρχομένην τὴν ἠῶ ὄναρ ἐφαντάσθην, ἐξ οὗ νομίζω κάρτα μηδὲν ἐπισφαλὲς γενήσεσθαι· ἐκπλαγὴς δὲ διηγέρθην.

---

14 1 καὶ om. E || αὐτοῖσι: αὐτὸ E || τοῦτο μανίης b E 2 αἰεὶ om. V E || αἰεὶ μετριάζειν b 3 γελῆν b: γελᾶν cett. 4 post κτήσασθαι add. παρὰ Ἀβδηριτῶν b 5 ἔνι μέντοι τι: ἔν εἴ τι μέν τοι M, ἔνι μέν τοι E 6-7 διὰ πᾶν U 10-11 χαρᾶς καὶ λύπης Littré 11 αὐτῶν om. E || ἐκβέβηκας U || τ': γ' Hercher, om. V 12 μήτε μήτηρ: μήτε ἡ μήτηρ E, μήτηρ V 13 μὴ γυνὴ μὴ φίλος E || ἀλλ' εἰ U: ἀλλὰ cett. || διασώζηται scripsi: ἵνα σώζηται b V E, ἵνα διασώζηται M, πάντα σώζεται U, ἕνα διασώζεται Littré 14 εὐτυχῶς Littré: εὐτυχεῖς b V U M, εὐτυχέεις E || γελῆς b: γελᾷς cett. 15 εὐφραίνειν U M, εὐφρένεαι E || ὦ om. E 16 ἦ b, ἦν U, εἰ Littré 17 κινδυνεύω E 18 φρονιμώτερος b || ἡ om. E || δὴ om. U V E || τούτων E 19 ἐκεῖ E || Δημάγητε E || τοῦτον om. V M 20 ὧν M, καθ' ὃν U 22 αὐτέῃ: αὐτῇ U, om. E 23 ἀρχομένη E || τὴν ἠῶ: τὴν ἠὼ b V, τὴν ἕω M, τῇ ἕω U E || ὀνείρατι U || ἐφαντάσθη V 24 γεγενῆσθαι E || ἐκπλαγὴς Littré (cf. ἐκπλαγεὶς in C): ἐκπάγλως U M, ἔκπλακτος b, ἐκπλαγὸς V, ἔκπαλτος E || δέ: τε E, γὰρ H Littré, γὰρ δὲ M

15 *ἐδόκεον γὰρ αὐτὸν τὸν Ἀσκληπιὸν ὁρῆν, φαίνεσθαί τε αὐτοῦ πλησίον (ἤδη δὲ πρὸς ταῖς τῶν Ἀβδηριτέων πύλαις ἐτυγχάνομεν). ὁ δὲ Ἀσκληπιός, οὐχ ὡς εἰώθεσαν αὐτέου αἱ εἰκόνες, μείλιχός τε καὶ πρᾶος ἰδέσθαι, κατεφαίνετο, ἀλλὰ διεγηγερμένος τῇ σχέσει καὶ ἰδέσθαι φοβερώτερος. εἵποντο δὲ αὐτῷ δράκοντες, χρῆμά τι ἑρπετῶν ὑπερφυές, ἐπειγόμενοι δὲ καὶ αὐτοὶ μακρῷ τῷ ἐπισύρματι καί τι φρικῶδες ὡς ἐν ἐρημίῃ καὶ νάπῃσι κοίλῃσιν ὑποσυρίζοντες. οἱ δὲ κατόπιν ἑταῖροι κίστας φαρμάκων εὖ μάλα περιεσφηκωμένας ἔχοντες ἦεσαν. ἔπειτα ὤρεξέ μοι τὴν χεῖρα ὁ θεός· κἀγὼ λαβόμενος ἐσσυμένως ἐλιπάρεον ξυνέρχεσθαι καὶ μὴ καθυστερέειν μου τῆς θεραπείης. ὁ δέ· οὐδέν τι, ἔφη, ἐν τῷ παρεόντι ἐμέο χρῄζεις, ἀλλά σε αὖτη τὰ νῦν ξεναγήσει θεὸς κοινὴ ἀθανάτων τε καὶ θνητῶν. ἐγὼ δὲ ἐπιστραφεὶς ὁρέω γυναῖκα καλήν τε καὶ μεγάλην, ἀφελὲς πεπλοκισμένην, λαμπρείμονα. διέλαμπον δ' αὐτέης οἱ τῶν ὀμμάτων κύκλοι καθαρόν τι φῶς, οἷον ἀστέρων μαρμαρυγὰς δοκέειν. καὶ ὁ μὲν δαίμων ἐχωρίσθη, κείνη δὲ ἡ γυνὴ πιέσασά με τοῦ καρποῦ μαλθακῇ τινι εὐτονίῃ διὰ τοῦ ἄστεος ἦγε φιλοφρονεομένη. ὡς δὲ πλησίον τῆς οἰκίης ἦμεν, ἵνα τὴν ξενίην ἐδόκεον εὐτρεπίσθαι, ἀπῄει ὡς φάσμα οἷον εἰποῦσα· αὔριόν σε παρὰ Δημοκρίτεω καταλήψομαι. ἤδη δὲ αὐτῆς μεταστρεφομένης, δέομαι, φημί, ἀρίστη, τίς εἶ καὶ τίνα σε καλέωμεν; ἡ δέ· Ἀλήθειαν, ἔφη, αὕτη δὲ ἣν προσιοῦσαν ὁρῇς, —καὶ*

---

15 1 αὐτοῦ V U: αὐτέου M, αὐτῷ b, αὐτὸν E, αὐτέου Putzger 2 ἤδη καὶ U || τῇσιν b || τῶν: αὐτῶν U, om. E || Ἀβδηριτέων E: Ἀβδηριτῶν cett. || πύλῃσιν b 3 εἰώθεσαν V E || αὐτοῦ b U E || μειλίχιος E 3-4 μείλιχός τε καὶ πρᾶος (μειλίχιός E) U E: μείλιχόν τε (τι b) καὶ πρᾶον b V M 5 χρῆμά τι: σχήματι V M, ἐν σχήματι U || σχήματι ἑρπετῷ Ald. || ἑρπετῷ U || ὑπερφυὲς E: ὑπερφυέες cett. 6 ἐπειγόμενοι δὲ (τε Am) αὐτῷ U 7 ἐρημίησι U || ὑποσυρίττοντες E 8 ἕτεροι V U M 9 ἔπειτα: εἶτα U, om. E || ὤρεξε δέ μοι E 10 ἐσσυμένως b: ἀσμένως V U M, ἄσμενος E || μου: μοι U M, τί μου E 11 θεραπηίης b || οὐθὲν b V M, οὐθ' ἓν Putzger || ἐμεῦ M || χρῄζεις ἐμέο E 12 αὐτὴ M || τὰ νῦν om. E || τὰ νῦν αὕτη U || ἡ θεὸς Hercher || κοινὴ om. E 13 ἀφελές: ἀσφαλὲς M, ἀσφαλῶς U, ἀσφαλὲς vel ἀσφαλῶς E 14 αὐτῆς E 15 ἀμαρυγὰς b 16 πιέξασα E 18 εὐτρεπιεῖσθαι b, εὐτρεπεῖσθαι M, εὐτρεπίσασθαι Am 19 οἷον b: μόνον cett., om. Ald. || Δημοκρίτω E, Δημοκρίτεωι (sic) Putzger 20 φημί: ἔφην E || τίνα: τί Hercher 21 καλέωμεν scripsi sequens J L: καλέομεν cett. codd. || ἀλήθειαν U: ἀλήθεια (-εία b) cett. || αὐτὴν M || καὶ γὰρ E

16 ἐξαίφνης ἑτέρη τις κατεφαίνετό μοι, οὐκ ἀκαλλὴς μὲν οὐδ' αὐτή, θρασυτέρη δὲ ἰδέσθαι καὶ σεσοβημένη, — Δόξα, ἔφη, καλέεται, κατοικέει δὲ παρὰ τοῖσιν Ἀβδηρίταισιν. ἐγὼ μὲν οὖν ἀναστὰς ὑπεκρινάμην ἐμαυτῷ τοὔναρ, ὅτι οὐ δέοιτο Ἱητροῦ Δημόκριτος, ὅτου γε αὐτὸς ὁ θεραπεύων θεὸς ἀπέστη, ὡς οὐκ ἔχων ὕλην θεραπείης· ἀλλ' ἡ μὲν ἀλήθεια τοῦ ὑγιαίνειν παρὰ Δημοκρίτεω μένει, ἡ δὲ τοῦ νοσέειν αὐτὸν δόξα παρὰ Ἀβδηρίταις ὄντως κατῴκηκε. ταῦτα πιστεύω ἀληθέα εἶναι, Φιλοποίμην, καὶ ἔστι· οὐκ ἀπογινώσκω τὰ ὀνείρατα, μάλιστα δὲ ὁκόταν καὶ τάξιν διαφυλάττῃ. ἰητρικὴ δὲ καὶ μαντικὴ καὶ πάνυ ξυγγενέες εἰσίν, ἐπεὶ καὶ τῶν δυοῖν τεχνέων πατὴρ εἷς Ἀπόλλων, ὁ καὶ πρόγονος ἡμέων, ἐούσας καὶ ἐσομένας νούσους προαγορεύων καὶ νοσέοντας καὶ νοσήσοντας ἰώμενος. ἔρρωσο.

16. Ἱπποκράτης Κρατεύᾳ χαίρειν.

Ἐπίσταμαί σε ῥιζοτόμον ἄριστον, ὦ ἑταῖρε, καὶ διὰ τεὴν ἄσκησιν καὶ διὰ προγόνων κλέος, ὡς μηδὲν ἀποδεῖν σε δυνάμει τοῦ προπάτορος Κρατεύα. νῦν οὖν, εἰ καί ποτε ἄλλοτε, βοτανολόγησον ὁκόσα τε καὶ ὁκοῖα δύνασαι, 'ἀναγκαίη γὰρ ἐπείγει', καὶ διάπεμψαί μοι ταῦτα ἐπ' ἄνδρα ὅλῃ πόλει ἰσοστάσιον, Ἀβδηρίτην μέν, ἀλλὰ Δημόκριτον· νοσέειν γάρ φασιν αὐτὸν καὶ καθάρσιος μάλα χρῄζειν ἐντὸς μανίης ἐόντα. μὴ χρησαίμεθα μέντοι τοῖς φαρμάκοις, ὥσπερ καὶ πέπεισμαι· ἀλλ' ὅμως εὐτρεπίσασθαι χρὴ πανταχόθεν. τὸ δὲ χρῆμα

---

16 1 μοι om. E = οὐκ ἀκαλλὴς b V: οὐκ ἄλλης M, οὐ κακὴ U E || οὐδ': ἠδ' U 2 ἰδέσθαι: εἰδέειν U, om. E 3 ὑπεκρινόμην V 4 τὸ ὄναρ U E || δεήσοιτο E || ὅτου scripsi: ὅπου codd. 5 ὡς om. E || θεραπηίης b 6 Δημοκρίτῳ E, Δημοκρίτεωι (sic) Putzger 6-7 Δημοκρίτεω...δόξα om. U 7 Ἀβδηρίτησιν b E || κατοικέει E 8 καὶ οὐκ b U E 9-10 ἰητρικὴ δὲ καὶ πάνυ μαντικῇ συγγενὴς ἐστιν E 10 πάντη V || ξυγγενὲς Ald. || ἐπειδὴ b || καὶ τῶν: τῶν E || δυοῖν V et nonnulli de fam. E: δυεῖν b et nonnulli de fam. E, δύο cett. || εἷς πατὴρ E 11 ὁ Ἀπόλλων E || ἡμῶν U, ἡμῖν E || ἐούσας καὶ om. E 12 καὶ νοσήσοντας om. E || νοσήσοντας K: νοσήσαντας cett. || 14 τεὴν b et nonnulli de fam. E, τὴν cett. 15 διὰ τὸ προγόνων E, διὰ τὸ τῶν προγόνων Hercher || δυνάμει b: om. cett. 17 οἷα U E 18 αὐτὰ b E, om. Ermerins || πόλι U 19 αὐτόν φασι E 20 μέντοι: μὲν οὖν E, μὲν οὖν σου (οὖν σου s.l.) ex μέντοι b || τοῖσι φαρμάκοισι b 21 εὐτρεπίσασθαι E: εὐτρεπεῖσθαι M, εὐτρεπιεῖσθαι b, εὐτρεπίσθαι U V

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

17 *τῶν βοτανῶν παρὰ σοὶ πολλάκις ἐθαύμασα, ὡς καὶ τὴν τῶν ὅλων φύσιν τε καὶ διάταξιν καὶ τὸ ἱερώτατον γῆς ἵδρυμα, ἐξ ἧς ζῷα καὶ φυτὰ καὶ τροφαὶ καὶ φάρμακα καὶ τύχη καὶ ὁ πλοῦτος αὐτὸς ἀναφύεται. οὐδὲ γὰρ ἂν εἶχεν οἱ ἐπιβῆ ἡ φιλαργυρία οὐδ' ἂν Ἀβδηρῖταί με νῦν δέκα ταλάντοις ἐδελέαζον ἀντὶ ἰητροῦ μισθωτὸν ἐλέγχοντες. εἰ δ' ἐδύνασο, Κρατεύα, τῆς φιλαργυρίας τὴν πικρὴν ῥίζην ἐκκόψαι, ὡς μηδὲν αὐτῆς λείψανον ἀφεῖναι, εὖ ἴσθι, ἐκαθήραμεν ἂν τῶν ἀνθρώπων μετὰ τῶν σωμάτων καὶ τὰς ψυχὰς νοσεούσας. ἀλλὰ ταῦτα μὲν εὐχαί, σὺ δ' ἡμῖν τὸ παρεὸν μάλιστα τὰς ὀρεινὰς καὶ ὑψηλολόφους βοτάνας ῥιζοτόμει. στερεώτεραι γὰρ τῶν ὑδρηλοτέρων εἰσὶν καὶ δριμύτεραι μᾶλλον διὰ τὴν τῆς γῆς πυκνότητα καὶ τὴν λεπτότητα τοῦ ἠέρος· ὅ τι γὰρ ἕλκουσιν, ἐμψυχότερόν ἐστι. πειρήθητι δ' ὅμως καὶ τὰς παρὰ λίμναις ἑλείους πεφυκυίας ἀνθολογῆσαι καὶ τὰς ποταμίους ἢ κρηνίτιδας— ἢ πιδακίτιδας παρ' ὑμῖν καλεομένας—, ἃς δὴ ἀσθενέας καὶ ἀτόνους καὶ γλυκυχύλους εἶναι πέπυσμαι. πάντα δέ, ὁκόσα χυλοί τε καὶ ὀποὶ ῥέοντες, ἐν ὑαλίνοισιν ἀγγείοισι φερέσθωσαν, ὁκόσα δ' αὖ φύλλα ἢ ἄνθεα ἢ ῥίζαι, ἐν κώθωσι καινοῖσι περιεσφηκωμένοισιν, ὅκως μὴ διαυαινόμενα τῇσι πνοῇσιν ἐκλείπῃ τὸν τόνον τῆς φαρμακίης, ὥσπερ λιποψυχήσαντα. ἀλλ' εὐθὺς ἡμῖν ταῦτα πέμψον. καὶ γὰρ ἡ ὥρη τοῦ ἔτεος ἁρμόδιος καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς λεγομένης μανίης ἐπείγει. τέχνης δὲ πάσης μὲν ἀλλότριον*

---

17 1 πολλάκις παρὰ σοὶ E ‖ ὡς om. V M 4 ἂν εἶχεν U: εἶχεν cett. ‖ οἱ: ποῖ U ‖ ἡ om. M ‖ οὐδ' ἄν: οὐδ' αὖ Linden 5-6 εἴθε δ' (δὲ E) ἐδύνασο b E, εἰ δ' ἠδύνασο M (εἰ δ' ἠδύνατο D R Ur) V U 6 πικρὴν b: πικρὰν cett. ‖ ῥίζην D: ῥίζαν cett. 7 λείψανον αὐτῆς vulg. ‖ ἴσθι ὡς b ‖ ἐκάθηρα μὲν ἂν M, ἐκάθηρες ἂν U 8 νοσεούσας om. E 9 ὑψιλόφους b, ὑψιλοφόρους U, ὑψηλοφύτους E 10 ῥιζοτόμει βοτάνας E 13 παραλίμνας M ‖ ἑλείους: ἑλίους b V M, om. Ermerins 14 παραποταμίους E I ‖ ἢ πιδακίτιδας om. E ‖ ἡμῖν E 14-15 ἢ πιδακίτιδας...δὴ om. V ‖ ἃς δὴ D (a.m.) Am: om. cett. 15 δὴ om. b H ‖ πέπυσμαι scripsi: πέπεισμαι codd. 16 τε om. E ‖ ὑαλίνοισιν b H: ὑαλίοισι M, ὑελίοισιν V, ὑελίνοις U, ὑελοῖς vel ὑελείοις E ‖ ἀγγείοις U E 17 δσα V ‖ αὖ: ἂν b H ‖ ἢ ῥίζαι om. E ‖ καινοῖς V U, om. E 18 διαυαινόμενα scripsi: διαυγαζόμενα b V U M, διαρριπιζόμενα E ‖ πνοιῇσιν b E ‖ ἐκλίπῃ V E 19 φαρμακείης M ‖ λιποψυχήσαντα b: λειποψυχήσαντα U, ἀπολειποψυχήσαντα V, ἀπολιποψυχήσαντα (λιπο punctis delcto) M, ἀποψυχήσαντα E I 20 post ταῦτα add. πάντα s.l. b ‖ ὥρα E ‖ ἔτους U ‖ ἀναγκαίη Hercher 21 τέχνης δέ: τέχνης μὲν γὰρ U ‖ μὲν om. U M

18 ἀναβολή, ἰητρικῆς δὲ καὶ πάνυ, ἐν ᾗ ψυχῆς κίνδυνος ἡ ὑπέρθεσις· ψυχαὶ δὲ τῶν θεραπειῶν οἱ καιροί, ὧν ἡ παραφυλακὴ τὸ τέλος. ἔλπομαι μὲν οὖν ὑγιέα εἶναι τὸν Δημόκριτον καὶ δίχα ἰήσιος. εἰ δ' ἄρα τι σφάλμα φύσιος ἢ καιροῦ ἢ ἄλλης τινὸς αἰτίης γένοιτο (πολλὰ γὰρ ἂν ἡμέας θνητοὺς ἐόντας λάθοι, ἅτε μὴ πάγχυ δι' ἀτρεκίης εὐτονέοντας), ἐπὶ τὸ ἄδηλον πᾶσαν χρεὼ δύναμιν ἠρθρῶσθαι. οὐ γὰρ ἀρκέεται ὁ κινδυνεύων οἷς δυνάμεθα, ἀλλ' ἐπιθυμεῖ καὶ ἃ μὴ δυνάμεθα· καὶ σχεδὸν ἀεὶ πρὸς δύο στρατευόμεθα τέλεα, τὸ μὲν ἀνθρώπου, τὸ δὲ τέχνης, ὧν τὸ μὲν ἄδηλον, τὸ δὲ τῆς ἐπιστήμης ὥρισται. δεῖ δὲ ἐν ἀμφοτέροισι τούτοισι καὶ τύχης· τὸ γὰρ ἀτέκμαρτον ἐν τῇσι καθάρσεσι δι' εὐλαβείης ἰώντων. καὶ γὰρ στομάχου κάκωσιν ὑφορώμεθα καὶ ξυμμετρίην φαρμακίης πρὸς ἀγνοουμένην φύσιν στοχαζόμεθα. οὐ γὰρ ἡ αὐτὴ καὶ μία φύσις ἁπάντων, ἕτερον δ' αἰεὶ πρὸς ἑωυτὴν ὁρίζουσαν οἰκεῖον τὸ πᾶν ἀπώλεσεν. ἐνίοτε δὲ καὶ ταῖσι βοτάναισι πολλὰ τῶν ἑρπετῶν ἐνιοβόλησε καὶ περιχανόντα τῇ ἐντὸς αὔρῃ κάκωσιν ἀντ' ἀλεξήσιος αὐτῇσι προσέπνευσεν, εἰ μή τις ἄρα κηλὶς ἢ σπίλος ἢ ὁδμὴ θηριώδης καὶ ἀπηνὴς τοῦ γενομένου ξύμβολον φανείη. εἶθ' ἡ τέχνη διὰ τὸ ξύμπτωμα τῆς τύχης τῆς κατορθώσιος ἀφήμαρτε. βεβαιότεραι δ' αἰεὶ αἱ δι' ἐλλεβόρων διὰ τοῦτο καθάρσιες, ᾗσι καὶ Μελάμπους ἐπὶ τῶν Προίτου θυγατέρων καὶ Ἀντικυρεὺς ἐφ' Ἡρακλέους ἱστορέονται

---

18 3 μὲν om. E ‖ ὑγιέα εἶναι: ὑγιαίνειν U ‖ τὸν om. E ‖ ἰήσεως E 4 φύσεως M ‖ ἄλλης: ἄλλως U ‖ ἄλλη τις αἰτίη E 5 ἂν om. b V M ‖ ἡμᾶς E ‖ πάγχυ: πάντη I, τάχα Am Ald. ‖ δι': μηδ' E 6 χρέο V M ‖ ἠρθρῶσθαι scripsi: ἠθροῖσθαι codd. (ἠρμόσθαι ἐξ ἠθροῖσθαι b) 7 ἃ: ὧν Hercher 8 ἀεὶ om. V M ‖ τέλεα om. V M 10 τῷ γὰρ ἀτεκμάρτῳ Ermerins 11 τῇσι E: ταῖσι cett. ‖ ἰώντων scripsi: ἰόντων codd., ἰατέον Littré, ἰτέον Ermerins ‖ καὶ γὰρ om. E ‖ καὶ στομάχου U E 12 κάκωσιν: κάθαρσιν E 13 ἡ αὐτή: ὠυτὴ V, ὠυτὴ ex ἡ αὐτὴ b ‖ φύσις: ἴασις (s.l. φύ) b, στάσις U 14 δ' αἰεὶ: δὲ εἰ M ‖ καὶ πρὸς U M ‖ ἑωυτὴν V E ‖ ὁρίζουσαν E : ὁρίζουσα cett. ‖ οἰκοιεῖ M, οἰκιοῖ G Ald. ‖ τὸ πᾶν ἀπώλεσεν. ἐνίοτε δὲ καὶ scripsi: ἐνίοτε τὸ πᾶν (δὲ s. l.) ἀπώλεσεν καὶ b, ἐνίοτε δὲ καὶ cett. 15 ταῖσι βοτάναισι E: ταῖς βοτάναις cett. 16 ἀλέξιος E ‖ αὐτῇσι nonnulli de fam. E: αὐτοῖς V U M, αὐτοῖσι b et plerique de fam. E ‖ post προσέπνευσεν add. καὶ τούτου ἄγνοια ἔσται U 18 ἀπινὴς M, ἀσηνὴς Linden 20 διὰ τοῦτο om. U ‖ ᾗσι Hercher: εἰσιν V U M, αἷς E, εἰσιν αἷς b

19 *κεχρῆσθαι. μὴ χρησαίμεθα δὲ ἡμεῖς ἐπὶ Δημοκρίτεω μηδενὶ τουτέων, ἀλλὰ γένοιτο ἐκείνῳ τὰ δραστικώτατα καὶ ἰητρικώτατα τῶν φαρμάκων σοφίης τέλος. ἔρρωσο.*

17. Ἱπποκράτης Δαμαγήτῳ χαίρειν.

Τοῦτ' ἐκεῖνο, Δαμάγητε, ὅπερ εἰκάζομεν, οὐ παρέκοπτε Δημόκριτος, ἀλλὰ πάντα ὑπερεφρόνεε καὶ ἡμέας ἐσωφρόνιζε καὶ δι' ἡμέων πάντας ἀνθρώπους. ἐξέπεμψα δέ σοι, φιλότης, τὴν ὡς ἀληθέως Ἀσκληπιάδα νῆα, ᾗ πρόσθες μετὰ τοῦ «Ἄλιου» ἐπίσημον «καὶ Ὑγιείη», ἐπεὶ κατὰ δαίμονα τῷ ὄντι ἱστιοδρόμηκε καὶ ἐκείνῃ τῇ ἡμέρῃ κατέπλευσεν ἐς Ἄβδηρα, ἥπερ αὐτέοισιν ἐπεστάλκειν ἀφίξεσθαι. πάντας οὖν ἀολλέας πρὸ τῶν πυλέων εὕρομεν, ὡς εἰκός, ἡμέας περιμένοντας, οὐκ ἄνδρας μούνους, ἀλλὰ καὶ γυναῖκας, ἔτι δὲ πρεσβύτας καὶ παιδία ἠθέους τε κατηφέας καὶ τὰ νήπια. καὶ οὗτοι μέντοι [ὧδε εἶχον] ὡς ἐπὶ μαινομένῳ τῷ Δημοκρίτῳ, ὁ δὲ μετ' ἀκριβείης τότε ὑπερεφιλοσόφεεν. ἐπεὶ δέ με εἶδον, ἔδοξάν που μικρὸν ἐφ' ἑωυτέων γεγονέναι καὶ χρηστὰς ἐλπίδας ἐποιέοντο, ὁ δὲ Φιλοποίμην ἄγειν ἐπὶ τὴν ξενίην με ὥρμητο, κἀκείνοισι ξυνεδόκεε τοῦτο. ἐγὼ δέ· ὦ ἄνδρες, ἔφην, Ἀβδηρῖται, οὐδέν ἐστί μοι προὔργου ἢ Δημόκριτον θεήσασθαι. οἱ δ' ἐπήνεον ἀκούσαντες καὶ ἥσθησαν ἦγόν τέ με

---

19 2 ἐκείνων b || τὰ δραστικώτατα καὶ ἰητρικώτατα srcipsi: τῶν δραστικωτάτων καὶ ἰητρικωτάτων b V M, τὰ δραστικώτατα U, τῶν δραστικωτάτων E 2-3 τῶν φαρμάκων U: φαρμάκων cett. 3 σοφίης U: σοφίη cett. 4 Δημαγήτῳ E || post χαίρειν add. ἔστι δὲ αὕτη μετὰ τὴν ἐπάνοδον b 7-8 τὴν ὡς ἀληθέως Ἀσκληπιάδα Ermerins: ὡς ἀληθέως τὴν Ἀσκλ. codd. 7 ἀληθῶς V E 8 ᾗ πρόσθες E I: ἣν πρόσθε M, ἣν πρόες V, ᾗ πρόθες b, ᾗ πρότερον U 9 ὑγιείη scripsi: ἠγιῇ V U M, ὑγιείην b E, ὑγιείῃ Putzger || ἱσοδρόμηκεν Am Ald. 10 αὐτέοισιν b: αὐτέοις V U M, αὐτοῖς E || ἀπεστάλκειν U, ἐπεστάλκεα ex ἐπεστάλκειν b 11 ἀολλέας: ἀλέας V || πυλέων M: πυλῶν cett. 12 μοῦνον U, μόνον E || καὶ πρεσβύτας U M E 13 παιδία secl. Putzger || ἠθέους τε scripsi: ἠθεόους V, νὴ θεοὺς b U M, νὴ τοὺς θεοὺς E || κατηφέας (ς eraso in M) M V: κατηφέα cett. 14 ὧδε εἶχον seclusi: om. b V M (M add. i.m. al.m.) || ὧδε εἶχον ὡς ἐπὶ μαινομένῳ E I, ὡς ἐπὶ μαινομένῳ ὧδε εἶχον U, τοῖοι ὡς ἐπὶ μαινομένῳ Putzger 15 που om. E || post που add. ἠδίους b || μικρὸν ἐφ' ἑωυτέων Am: σμικρὸν ἐφ' ἑωυτῶν U M, μικρόν τι ἐφ' ἑωυτοῖσι b, μικρὸν ἐφ' ἑαυτοῖς V, μικροῦ ἑαυτῶν E 16-17 ἄγειν με ἐπὶ τὴν ξενίην ὥρ. E 17 κἀκείνοις U 17-18 ἐγὼ δὲ ἔφην ὦ Ἀβδηρῖται E 19 ἦγόν τέ με U (ἤγοντό με τε Am Ald.): ἦγον τε M E, ἦγον τὲ αὐτῶν b, ἤγοντο δὲ V, ἠπείγοντο δὲ Putzger

20 ξυντόμως διὰ τῆς ἀγορῆς, οἱ μὲν ἑπόμενοι, οἱ δὲ προθέοντες ἑτέρωθεν ἕτεροι, σῶζε, λέγοντες, βοήθει, θεράπευσον. κἀγὼ παρῆνεον θαρρεῖν, ὡς τάχα μὲν οὐδενὸς ἐόντος κακοῦ, πίσυνος ἐτησίῃσιν ὥρῃσιν, εἰ δ' ἄρα καί τινος, βραχέος καὶ εὐδιορθώτου. καὶ ἅμα ταῦτα λέγων ἤειν· 5 οὐδὲ γὰρ πόρρω ἦν ἡ οἰκίη, μᾶλλον δ' οὐδ' ἡ πόλις ὅλη. παρῆμεν οὖν, πλησίον δὲ τοῦ τείχεος ἐτύγχανεν, καὶ ἀνάγουσί με ἡσυχῇ. ἔπειτα κατόπιν τοῦ πύργου βουνός ἦν τις ὑψηλός, μακρῇσιν καὶ δασείῃσιν αἰγείροισιν ἐπίσκιος· ἐνθεῦτεν ἐθεωρεῖτο τὰ τοῦ Δημοκρίτου καταγώγια· καὶ αὐτὸς ὁ Δημόκριτος καθῆστο ὑπό τινι ἀμφιλαφεῖ 10 καὶ χθαμαλῇ πλατανίστῳ, ἐν ἐξωμίδι παχείῃ, μοῦνος, ἀνήλιπος, ἐπὶ λιθίνῳ θώκῳ, ὠχριακὼς πάνυ καὶ λιπόσαρκος, κουριῶν τὰ γένεια. παρ' αὐτὸν δ' ἐπὶ δεξιῆς λεπτόρρυτον ὕδωρ κατὰ πρηνέος τοῦ λόφου θέον ἠρεμαίως ἐκελάρυζεν. ἦν δέ τι τέμενος ὑπὲρ ἐκεῖνον τὸν λόφον, ὡς ἐν ὑπονοίῃ κατεικάζοντι, νυμφέων ἱδρυμένον, αὐτο- 15 φύτοισιν ἐπηρεφὲς ἀμπέλοισιν. ὁ δ' εἶχεν ἐν εὐκοσμίῃ πολλῇ ἐπὶ τοῖν γονάτοιν βιβλίον καὶ ἕτερα δέ τινα ἐξ ἀμφοῖν τοῖν μεροῖν αὐτέω παρεβέβλητο, ἐσεσώρευτο δὲ καὶ ζῷα συχνὰ ἀνατετμημένα δι' ὅλων. ὁ δὲ ὁτὲ ξυντόνως ἔγραφεν ἐγκείμενος, ὁτὲ δὲ ἠρέμει πάμπολύ

---

20 1 συντόμως U E 2 σῷζε: ὦ Ζεῦ βασιλεῦ E, ὦ Ζεῦ corr. in σῶζε ead. m. M || παρῆνεον: παρηγόρουν E, παρῆνεον ex παρηγόρεον (s. l. ην) b 3 οὐθενὸς E || ἐόντος om. E || ἐτησίαις ὥραις V U M 4 καὶ εὐδιορθώτου U: εὐδιορθώτου cett. 5 ὅλη: αὐτὴ E_3, om. E_1 E_2 || παρῆμεν M, παρήειμεν I E 6 δὲ b V: γὰρ cett. || τείχους V U M || ἡσυχίῃ E 7 τις ἦν E 8 δασείῃσιν U: δασῇσιν V M, λασίῃσιν b E || ἐνθεῦτεν scripsi: ἐντεῦθεν U, ἔνθεν τε ex ἐντεῦθεν (s. l. θεν τε) b, ἔνθεν τε M, ἔνθεν E || ἐωρᾶτο E || Δημοκρίτεω b 9 ὁ om. b || ἐκάθητο U E 10 χθωμαλῇ ex χθαμαλῇ b, χθαμαλωτάτῃ I Littré || ἀνήλειφος (M corr. in ἀνήληφος ad quod add. al. m. ἐκτετηγμένος ἢ ἀνυπόδητος) V M, ἀνήλιφος vel ἀνήλειφος E, ἀνήλυτος Ald., ἀνήνυτος Foes 11 ὠχριηκὼς b || λειπόσαρκος U V E || κουρειῶν b E 12 πρηνοῦς V M, πρανοῦς E 13 θέον b: om. cett. || ὑπὲρ ἐκεῖνον: ὑπερκειμένων U 14 ὑπονίῃ V U 14-15 αὐτοφύτοις V M 15 ἐπηρεφὲς E: ἐπιρρεφὲς b V M, ἐπιρεφὲς U || ἀμπέλοις V || ἡσυχίῃ καὶ εὐκοσμίῃ E_2 15-16 βιβλίον ἐπὶ τοῖν γουνάτοιν τ Hercher 16 τῶν γονάτων U, τοῖν γουνάτοιν V || αὐτέω b: αὐτοῦ U, αὐτέῳ V M, αὐτῷ E 17 παρεμβέβλητο U || ἐσεσώρευτο scripsi: ἐσεσώρευντο U, σεσώρευντο V M, σεσώρευτο b E 18 ὅτε (V corr. in ὁτὲ) b V M || συντόμως E || ἠρέμει V U M || πολὺ V

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

21 τι ἐπέχων καὶ ἐν ἑωυτῷ μερμηρίζων. εἶτα μετ' οὐ πολύ, τουτέων ἑρδομένων, ἐξαναστὰς περιεπάτεε καὶ τὰ σπλάγχνα τῶν ζῴων ἐπεσκόπεε καὶ καταθεὶς αὐτὰ πάλιν μετελθὼν ἐκαθέζετο. οἱ δὲ Ἀβδηρῖται περιεστῶτές με κατηφέες καὶ οὐ πόρρω τὰς ὄψεις δακρυόντων ἔχοντές φασιν· ὁρῇς μέντοι τὸν Δημοκρίτεω βίον, ὦ Ἱπποκρατες, ὡς μέμηνε, καὶ οὔτε ὅ τι θέλει οἶδεν οὔτε ὅ τι ἔρδει; καί τις αὐτέων ἔτι μᾶλλον ἐνδείξασθαι τὴν μανίην βουλόμενος αὐτοῦ, ὀξὺ ἀνεκώκυσεν ἴκελον γυναικὶ ἐπὶ θανάτῳ τέκνου ὀδυρομένῃ, εἶτ' ἀνώμωξε πάλιν ἄλλως, ὑποκρινόμενος παροδίτην ὀλέσαντά τι ὧν διεκόμιζε. καὶ ὁ Δημόκριτος ὑπακούων τὰ μὲν ἐμειδία, τὰ δὲ ἐξεγέλα καὶ οὐκ ἔτι οὐδὲν ἔγραφεν, τὴν δὲ κεφαλὴν θαμινὰ ἐπέσειεν. ἐγὼ δέ· ὑμεῖς μέν, ἔφην, Ἀβδηρῖται, αὐτόθι μίμνετε, ἐγγυτέρω δ' αὐτὸς καὶ λόγων τἀνδρὸς καὶ σώματος γενηθεὶς ἰδών τε καὶ ἀκούσας εἴσομαι τοῦ πάθεος τὴν ἀλήθειαν. καὶ ταῦτ' εἰπὼν κατέβαινον ἡσυχῇ. ἦν δὲ ὀξὺ καὶ ἐπίφορον ἐκεῖνο τὸ χωρίον· μόλις οὖν διαστηριζόμενος διῆλθον. ἐπεὶ δὲ ἐπλησίαζον, ἔτυχεν ἐπελθὸν αὐτέῳ ὅτι δήποτε γράφειν ἐνθουσιωδῶς καὶ μεθ' ὁρμῆς. εἱστήκειν οὖν αὐτόθι περιμένων αὐτέου τὸν καιρὸν τῆς ἀναπαύσιος· ὁ δὲ μετὰ σμικρὸν λήξας τοῦ γραφίου τῆς φορῆς ἐνέβλεψέ τε ἐς ἐμὲ προσιόντα καί φησι· χαῖρε, ξεῖνε. κἀγώ· πολλά γε καὶ σύ, Δημόκριτε, ἀνδρῶν σοφώτατε.

---

21 1 τι: τε E || post ἐπέχων add. ἦν b || ἑαυτῷ E || μερμερίζων U et nonnulli de fam. E || τούτων E, τουτέων τῶν b 2 περιεπάτεε U E: περιεπάτει cett. 3 ἐπεσκόπεε: περιεσκόπεε E, || πάλιν μετελθὼν scripsi: μετελθὼν πάλιν U, μετελθὼν cett. 4 ὄψιας b || δακρύων E 5 ὁρᾶς E || post μέντοι add. που s.l. b || τὸν Δημοκρίτεω b: τὸν τοῦ Δημοκρίτου E, τὸν Δημοκρίτου cett. || post βίον add. αὐτὸς b 5-6 ὡς μέμηνεν ὦ Ἱππόκρατες E || ἐθέλει b || δ ἔρδει E || 7 αὐτῶν E || ἔτι om. E || τὴν μανίην βουλόμενος U: βουλόμενος τὴν μανίην cett. || αὐτέου V, αὐτέου ex αὐτοῦ b 8 ἐκώκυσεν E || ἴκελον b V E_1: εἴκελον cett. || ὀλοφυρομένη U E, ὀδυρομένη ex ὀλοφυρομένη (s.l. δυ) b 9 πάλιν ἄλλως scripsi: πάλιν ἄλλος b, πάλιν U, om. cett. || ὀλέσαντα: ἀπολέσαντα b, ἄλλος ὀλέσαντα V E, ἄλλος ὀλέσαντ' M, ἄλλον ὀλέσαντα U || τι ὧν U b: δ (M corr. in ὃ) V M, ὃν E || post ὧν (quod corr. s.l. in δ) add. δ' ἂν b 13 καὶ λόγων τἀνδρὸς καὶ σώματος scripsi: καὶ σώματος καὶ λόγων τἀνδρὸς b, καὶ λόγου καὶ σώματος τἀνδρὸς E, καὶ λόγων τἀνδρὸς καὶ σωμάτων U, καὶ λόγων καὶ σωμάτων τἀνδρὸς V M 16 ἐπελθὸν Putzger: ἐπελθὼν V U M, τότε ἐπελθὸν E, τότε ἐπελθὸν ex ὅτε ἐπῆλθον b 17 αὐτόθι U: om. cett. 18 λήξας τῆς φορῆς τοῦ γραφίου V b corr. (γράφειν b pr.), τῆς φορῆς λήξας του γραφίου (γράφειν E) M E 19 ἐνέβλεψε b V, προσέβλεψε E, ἀνέβλεψε UM

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

22 ὁ δὲ αἰδεσθείς, οἶμαι, ὅτι οὔνομά τι μὴ προσεῖπέ με, σὲ δέ, ἔφη, τί καλέωμεν; ἀγνοίας γὰρ τοῦ σοῦ ὀνόματος πρόφασις ἦν ἡ τοῦ ξείνου προσηγορίη. Ἱπποκράτης, ἔφην, ἔμοιγε τοὔνομα ὁ ἰητρός. ὁ δὲ εἶπεν· ἡ τῶν Ἀσκληπιαδῶν εὐγένεια· πολύ γε σοῦ τὸ κλέος τῆς ἐν ἰητρικῇ σοφίης πεφοίτηκε καὶ ἐς ἡμέας ἀφῖκται. τί δέ σε χρέος, ἑταῖρε, δεῦρο ἤγαγε; μᾶλλον δὲ πρὸ πάντων κάθησο· ὁρῇς δὲ ὡς ἔστιν οὗτος οὐκ ἀηδὴς φύλλων θῶκος, ἔτι χλοερὸς καὶ μαλθακὸς ἐγκαθίσαι, προσηνέστερος τῶν τῆς τύχης ἐπιφθόνων θώκων. καθίσαντος δέ μου, πάλιν φησίν· ἴδιον οὖν τι ἢ δήμιον διζήμενος πρῆγμα δεῦρο ἀφῖξαι; φράζε σαφέως· καὶ γὰρ ἡμεῖς ὅ τι δυναίμεθα συνεργοῖμεν ἄν. κἀγώ· τὸ μὲν κατ' ἀληθείην, ἔφην, αἴτιον, σέο δεῦρο χάριν ἧκω ξυντυχεῖν σοφῷ ἀνδρί. ἔχει δὲ πρόφασιν ἡ πατρίς, ἧς πρεσβείην τελέω. ὁ δέ· ξενίῃ τοίνυν, φησί, τὰ πρῶτα κέχρησο ἡμετέρῃ. πειρεώμενος δὲ κἀγὼ κατὰ πάντα τἀνδρός, καίπερ ἤδη μοι δήλου μὴ παρακόπτειν ἐόντος, Φιλοποίμενα οἶσθα, ἔφην, πολίτην ἐόντα ὑμέτερον; ὁ δέ· καὶ μάλα, εἶπεν, εἰ τὸν Δάμωνος λέγεις υἱόν, τὸν οἰκέοντα παρὰ τὴν Ἑρμαΐδα κρήνην. τοῦτον, εἶπον, ᾧ καὶ τυγχάνω ἐκ πατέρων ἴδιος ξένος· ἀλλὰ σύ, Δημόκριτε, τῇ κρείσσονί με ξενίῃ δέχευ· καὶ πρῶτόν γε τί 'ν τούτῳ τυγχάνεις γράφων, φράζε.

---

22 1 οὔνομά τι μὴ b: οὐνομαστὶ μὴ V M E, οὐκ ὀνόματι U || με: μοι V U || σὺ (σοὶ Am) U 2 τίνα E || καλέωμεν V: καλέομεν cett. || ἀγνοίας scripsi: ἄγνοια V U M, ἀγνοίη E, ἀγνοίᾳ b || ἦν om. E || ἦν πρόφασις V M || ξένου b V M 2-3 τῆς τοῦ ξένου προστηγορίας D (i.m.) Cant (i.m.) G (s. l.) Littré 3 προσηγορίη Am: προσηγορία cett. || ἔμοι (s. l. γε) b || οὔνομα U E || ὁ δὲ om. b 4 γε: τὲ Cant (i. m.) Littré 5 καὶ ἐς ἡμέας ἀφῖκται: ὡς ἐμὲ E 5-6 σε post δεῦρο pos. V M 6 δεῦρο ἤγαγεν ἑταῖρε E || κάθισον (-σο b) E U b, κάθησε Ald. 6-8 ὁρῇς... ἐγκαθίσαι: ὁρᾷς δὲ τὸν οὕτως οὐκ ἀηδῆ φύλλων θημῶνα ὡς (χλοερὸς καὶ E, E$_2$) μαλθακός ἐστι καθίσαι E 7 ὡς om. (add. s. l.) b || ἀειδὴς φυτῶν θῶκος (ad quod add. i.m. ἐπιτερπὴς φύλλων θημῶν) b || θῶκος φύλλων V || ἔτι: ὅτι M, om. V || χλωρὸς M 8 ἐγκαθῆσαι U || τῆς om. b E || τύχης: ψυχῆς M 9 πάλιν αὖτις b || οὖν τι b E: οὖν V M, τι U || δήμιον U: ἐπιδήμιον cett. || πρῆγμα διζήμενος M 10 φράζεο Littré || σαφῶς V U M || ἡμέες b 11 ἂν om. U E || αἴτιον om. E || σέο om. U || δεῦρο σέο I 11-12 σέο...ἀνδρί: εἵνεκα (vel ἕνεκεν) σεῦ δεῦρο γὰρ ἧκω σοὶ συντυχεῖν ἀνδρὶ σοφῷ E 15 ἐόντος: ἐνεόντος V M, om. E || ἔφη V || πολιήτην b 16 ὑμέτερον om. (add. i. m.) M || εἰ E: om. cett. 18 ἴδιος ξένος: φίλιος ξεῖνος b, ἰδιόξενος E b i. m. 19 τί 'ν τούτῳ scripsi: τί ἦν τοῦτο b M E, τί ἦν τοῦ (sic) V, τί τοῦτο U I || τυγχάνεις γράφων M: ὁ γράφων τυγχάνεις b U E, ὁ γράφεις V

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

23 *ὁ δ' ἐπισχὼν ὀλίγον, περὶ μανίης, ἔφη· κἀγώ, ὦ Ζεῦ βασιλεῦ, φημί, εὐκαίρως γε ἀντιγράφεις πρὸς τὴν πόλιν. ὁ δέ· ποίην, φησί, πόλιν, Ἱπποκρατες; ἐγὼ δέ· οὐδέν, ἔφην, ὦ Δημόκριτε, ἀλλ' οὐκ οἶδ' ὅπως προὔπεσεν· ἀλλὰ τί περὶ μανίης γράφεις; τί γάρ, εἶπεν, ἄλλο, πλὴν ἤτις τε εἴη καὶ ὅκως ἀνθρώποισιν ἐγγίνεται καὶ τίνα τρόπον ἀπολωφέοιτο· τά τε γὰρ ζῷα, ἔφη, ταῦτα ὁκόσα ὁρῇς, τουτέου μέντοι γε οὕνεκα ἀνατέμνω, οὐ μισέων θεοῦ ἔργα, χολῆς δὲ διζήμενος φύσιν καὶ θέσιν. οἶσθα γὰρ ἀνθρώπων παρακοπῆς ὡς αἰτίη ἐπὶ τὸ πολὺ αὕτη πλεονάσασα, ἐπεὶ πᾶσι μὲν φύσει ἐνυπάρχει, ἀλλὰ παρ' οἷς μὲν ἐλάσσων, παρ' οἷς δέ τι πλείων· ἡ δ' ἀμετρίη αὐτέης νοῦσοι τυγχάνουσιν, ὡς ὕλης ὁτὲ μὲν ἀγαθῆς, ὁτὲ δὲ φαύλης ὑποκειμένης· κἀγώ· νὴ Δία, ἔφην, ὦ Δημόκριτε, ἀληθέως γε καὶ φρονίμως λέγεις, ὅθεν εὐδαίμονά σε κρίνω τοσαύτης ἀπολαύοντα ἡσυχίης· ἡμῖν δὲ μετέχειν ταύτης οὐκ ἐπιτέτραπται. ἐρομένου δέ, διὰ τί, ὦ Ἱπποκρατες, οὐκ ἐπιτέτραπται; ὅτι, ἔφην, ἢ ἀγροὶ ἢ οἰκίη ἢ τέκνα ἢ δάνεια ἢ νοῦσοι ἢ θάνατοι ἢ δμῶες ἢ γάμοι ἢ τοιαῦτά τινα τὴν εὐκαιρίην ὑποτάμνεται. ἐνθαῦτα δὴ ὁ ἀνὴρ εἰς τὸ εἰωθὸς πάθος κατηνέχθη καὶ μάλα ἀθροῦν τι ἀνεκάγχασε καὶ ἐπετώθασε, καὶ τὸ λοιπὸν ἡσυχίην ἦγεν. κἀγώ· τί μέντοι, Δημόκριτε, ἔφην, γελῇς;*

---

23 1 ὀλίγον χρόνον b || ὦ om. E 2 γράφεις U 4 post ὅπως add. ἔφην b || προὔπεσον E, προσέπεσεν U 5 πλὴν om. E || ἤτις U: ἢ τίς E, εἴ τις b V M || τε εἴη: πέλει E || ἀνθρώποισιν E: ἀνθρώποις cett. 6 ἀπαλειφέοιτο E_s, ἀπόλοιτο M || τε om. U E || ταῦτα ἔφη ὁκόσα (ὅσα U) E U, ταῦτα ὁκόσα ἔφη Littré || τούτου E 7 εἵνεκα (ἕν- [E_s) E || ἀνατέμνω εἵνεκα Littré 8 θέσιν καὶ φύσιν Am || τὸ om. b E 9 πουλὺ V M || αὐτὴ U || ἐπὶ U M || ἐπὶ πάσῃ U Ald. 10 ἐλάττων b V, ἔλαττον M || δέ τι M: δ' ἔστι b U V, δέ τισι E_1 || πλεῖον M || αἱ δὲ ἀμετρίαι U || αὐτῆς U E 11 ὁτέ...ὁτέ: ὅτε...ὅτε b M, πότε...πότε U || φλαύρης b 12 ἀληθῶς U || γε: τε E || λέγεις: βάζεις (s.l. λέγ) b 13 ἀπολαύοντα τοσαύτης E 14 ἐπιτρέπεται b || ἐρεομένου M || διὰ τί: διότι V || ὦ om. E || 15 ἢ ἀγροὶ ἢ οἰκίη b: ἢ ἀγροικίη M, ἡ ἀποικίη V, ἢ ἀποικίη U E 16 τμῶες V 16-17 εὐκαιρίην ἡμῶν U 17 ὑποτάμνει (s.l. εται) b, ὑποτέμνεται M E, ἀποτέμνεται U || ἐνθαῦτα b: ἐνταῦθα cett. || πάθος om. V M 18 ἀθρόον U, ἄθρουν E || τι καὶ M || ἀνακαγχάσαι καὶ ἐπετωθάσαι M 19 ἦγεν: εἶχεν U || καὶ ἐγὼ E || ὦ Δημόκριτε b || ἔφην ὦ Δημόκριτε E || γελῇς b V: γελᾷς cett.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

24 *πότερον τὰ ἀγαθὰ ὧν εἶπον ἢ τὰ κακά; ὁ δὲ ἔτι μᾶλλον ἐγέλα καὶ ἅποθεν ὀρέοντες οἱ Ἀβδηρῖται, οἱ μὲν τὰς κεφαλὰς αὐτέων ἔπαιον, οἱ δὲ τὰ μέτωπα, οἱ δὲ τὰς τρίχας ἔτιλλον· καὶ γάρ, ὡς ὕστερον ἔφησαν, πλεονάζοντι παρὰ τὸ εἰωθὸς ἐχρήσατο τῷ γέλωτι. ὑποτυχὼν δ' ἐγώ· ἀλλὰ μήν, ἔφην, σοφῶν ἄριστε, Δημόκριτε, ποθέω γὰρ αἰτίην τοῦ περὶ σὲ πάθεος καταλαβέσθαι, τίνος ἄξιος ἐφάνην ἐγὼ γέλωτος, αὐτὸς ἢ τὰ λεχθέντα, ὅκως μαθὼν παύσωμαι τῆς αἰτίης, ἢ σὺ ἐλεγχθεὶς διακρούσῃ τοὺς ἀκαίρους γέλωτας. ὁ δὲ Ἡράκλεις, ἔφη, εἰ γὰρ δυνήσῃ με ἐλέγξαι, θεραπείην θεραπεύσεις, οἵην οὐδένα πώποτε, Ἱππόκρατες. καὶ πῶς οὐκ ἐλεγχθήσῃ, ἔφην, ὦ ἄριστε; ἢ οὐκ οἶει ἄτοπός γε εἶναι γελῶν ἀνθρώπου θάνατον ἢ νοῦσον ἢ παρακοπὴν ἢ μανίην ἢ μελαγχολίην ἢ σφαγὴν ἢ ἄλλο τι χέρειον ἢ τοὔμπαλιν γάμους ἢ πανηγύριας ἢ τεκνογονίην ἢ μυστήρια ἢ ἀρχὰς καὶ τιμὰς ἢ ἄλλο τι ὅλως ἀγαθόν; καὶ γὰρ ἃ δέον οἰκτείρειν γελῇς καὶ ἐφ' οἷσιν ἤδεσθαι χρὴ καταγελῇς τουτέων, ὥστε μήτε ἀγαθὸν μήτε κακὸν παρὰ σοὶ διακεκρίσθαι. ὁ δὲ· ταῦτα μέν εὖ, ἔφη, λέγεις, ὦ Ἱππόκρατες, ἀλλ' οὐκ οἶσθά πω τὴν τοῦ ἡμετέρου γέλωτος αἰτίην, μαθὼν δ' εὖ οἶδ', ὅτι κρέσσονα τῆς πρεσβείης ἀντιφορτισάμενος ἀποίσεις θεραπείην τὸν ἐμὸν γέλωτα τῇ πατρίδι καὶ ἑωυτέῳ καὶ τοὺς ἄλλους δυνήσῃ σωφρονίζειν· ἀνθ' ὧν ἴσως κἀμὲ διδάξεις ἰητρικὴν ἀμοιβηδόν, γνοὺς ὅσῃ σπουδῇ περὶ τὰ ἀσπούδαστα φιλοτιμεύμενοι*

---

24 1 κακά: φλαῦρα (s. l. κακ) b || καὶ om. b 2 ἄπωθεν b U, ἄποσθεν E || δ' ὀρέοντες b 2-4 οἱ μὲν τὰς κεφαλὰς...ἔτιλλον post γέλωτι pos. V 2 αὐτῶν U E, ὠυτέων b 3 ἄλλοι τὰς τρίχας U || τὰς τρίχας αὐτῶν E 4 ἔφασαν b E || εἰωθός: ἄθος (s. l. εἰωθός) b || post εἰωθὸς add. κατηνέχθη καὶ μάλ' ἀθροῦν τι E || τῷ γέλωτι ἐχρήσατο I vulg. 5 ἔφην ἀλλὰ μὴν E || ὦ σοφῶν U 6 τίνος ἐφάνην ἐγὼ γέλωτος ἄξιος b, τίνος ἄξιος ἐγὼ γέλωτος ἐφάνην V || ante ἐγὼ add. ἐὼν U 7 αὐτὸς E: om. cett. || λαληθέντα E || ὅκως ἢ b E || παύσωμαι U I: παύσομαι cett. || σὺ om. U 9-10 οἵην οὐδένα πώποτε (ἣν οὐδέποτε οὐδένα i.m. b) b E: οἵην οὐδένα οὐδεπώποτε cett. 10 ἐλεγχθείης E, ἐλεγχθείης ex ἐλεγχθήσῃ b 11 οἶει: οἶσθα E || θάνατον ἀνθρώπου E 12 ἢ μανίην ἢ μελαγχολίην om. E || χέρειον b E: χέριον V, χεῖρον cett. 13-14 ἢ τιμὰς b E 14 ἢ ἄλλο τι ὅλως ἀγαθόν: ἢ πᾶν ὅλως ὄνομα ἀγαθὸν E || ὅλως: πᾶν ὅλως b E || γελᾷς b: γελᾷς cett. 15 ἐφ' οἷσιν E: ἐφ' οἷς cett. || ἀγαθὸν μήτε om. U 16 κεκρίσθαι U 17 ἀλλ': ἢ γὰρ E || τὴν U: om. cett. || τοῦ om. E || post αἰτίην add. μέχρις ἣν μάθῃς b 18 δ' εὖ: δὲ b || κρείσσονα V E_1, κρεῖσσον U || ἀντιφροντισάμενος E_1 || ἀποίσῃ b E 20 ἀνθ' ὧν: ἀληθῶς U || κἀμὲ δὲ U 21 ὅσην σπουδὴν b U, οἵην σπουδὴν E

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

25 *πρήσσειν τὰ μηδενὸς ἄξια πάντες ἄνθρωποι τὸν βίον ἀναλίσκουσι, γελώτων ἄξια διοικεῦντες. ἐγὼ δέ· λέγε, φημί, πρὸς θεῶν, μήποτε γὰρ διαλανθάνῃ ἅπας ὁ κόσμος νοσέων καὶ οὐκ ἔχει ὅκου διαπέμψηται πρεσβεῖην πρὸς θεραπείην; τί γὰρ ἂν εἴη ἔξω αὐτέου; ὁ δ'*
5 *ὑπολαβών, πολλαί γε, φησίν, ἀπειρίαι κόσμων εἰσίν, Ἱππόκρατες, καὶ μηδαμῶς, ἑταῖρε, κατασμικρολόγει πλουσίην τὴν φύσιν ἐοῦσαν. ἀλλὰ ταῦτα μέν, ἔφην, ὦ Δημόκριτε, διδάξεις ἐν ἰδίῳ καιρῷ, εὐλαβέομαι γὰρ μή πως καὶ τὴν ἀπειρίην διεξιὼν γελῆν ἄρξῃ· ἴσθι δὲ νῦν περὶ τοῦ σοῦ γέλωτος τῷ βίῳ λόγον δώσων. ὁ δὲ μάλα τρανὸν*
10 *ἐπιδών μοι, δύο, φησί, τοῦ ἐμοῦ γέλωτος αἰτίας δοκέεις, ἀγαθὰ καὶ φαῦλα. ἐγὼ δὲ ἕνα γελῶ, τὸν ἄνθρωπον, ἀνοίης μὲν γέμοντα, κενεὸν δὲ πρηγμάτων ὀρθῶν, πάσῃσιν ἐπιβολῇσι νηπιάζοντα καὶ μηδεμιῆς ἕνεκεν ὠφελείης ἀλγέοντα τοὺς ἀνηνύτους μόχθους, πείρατα γῆς καὶ ἀκροτάτους μυχοὺς ἀμετρίῃσιν ἐπιθυμίῃσιν ὀδεύοντα, ἄργυρον*
15 *τήκοντα καὶ χρυσὸν καὶ μὴ παυόμενον τῆς κτήσιος ταύτης, ἀεὶ δὲ θορυβεύμενον περὶ τὸ πλέον, ὅκως αὐτὸς ἐλάσσων γένηται. καὶ οὐδὲ αἰσχύνεται λεγόμενος εὐδαίμων, ὅτι χάσματα γῆς ὀρύσσει δεσμίων χερσίν, ὧν οἱ μὲν ὑπὸ σομφῆς ἐπιπεσούσης τῆς γῆς*

---

25 1 πράσσουσι U || ante τὰ add. καὶ εἰς U || ὥνθρωποι Hercher || ante ἀναλίσκουσι add. ἀχρήστως b E 2 διοικοῦντες U || λέγε φημὶ b V: φημὶ λέγε M, λέγε ἔφην U, λέγω E || μήκοτε b 3 γὰρ om. E_3 || ἅπας U M: ὁ πᾶς b E, πᾶς V || νοσέων ante ὁ πᾶς (ἅπας U) pos. b U E || οὐκ V M: οὐδὲ b U E 4 θεραπηίην (s. l. εἰ) b || αὐτοῦ E, ἑωυτέου b, ἑαυτέου V 5 ὦ Ἱππόκρατες E || 6 ὦ ἑταῖρε b U || πλουσίαν U 7 ὦ om. V M || διδάξει U 8 γάρ: δὲ E || μήκως b || γελᾶν U E || ἴθι b 8-9 δὲ νῦν: τοίνυν E 9 σοῦ: σέο Foes, σημείου Ald. || τρανόν: τρηχὺ (τραχὺ E_3) E 10 ἐπιδών: ἀπιδὼν (b corr. in ἐπιδὼν) codd. || μοι: με Foes || τοὐμοῦ b V E || δοκεῖς αἰτίας U 11 φλαῦρα b E || γελῶ τὸν ἄνθρωπον: γέλωτα ἀνθρώπου V, γέλω τὰ ἀνθρώπου M || μὲν om. V M || κενὸν E, κενεὰ U 12 πρῆγμα τῶν V M || πάσαισιν E, πάσαις U M || ἐπιβολῇσιν scripsi: ἐπιβολαῖσιν (-βου-E_1) E, ἐπιβουλαῖς V U M, ἐπιβουλῇσιν b 13 ὠφελίης b || ἀλγέοντα: ἀνύοντα E || ἀνηνύστους πόνους καὶ μόχθους ex ἀνηνύτους μόχθους b 14 ἀκροτάτους U: ἀορίστους cett. || ante μυχοὺς add. μόχθους (πόλους Am) καὶ U 15 τήκοντα: κτίζοντα Cant (i. m.) Foes, τεἰνοντα Ald. || κτίσιος (-σε-U) M U 16 θορυβούμενον U, θορυβευόμενον V || αὐτός: αὐτοῦ τ Littré, om. V || μὴ γένηται b 17 οὐδὲ (οὐδ' b) V M b: οὐδὲν E, om. U || οὐδὲ αἰσχύνεται: μὴ αἰσχύνηται Am || μὴ λεγόμενος Am || χάσμα Kühn || τῆς γῆς U 18 ὑπό: ἐπὶ V U M || ἐπιπιπτούσης (πιπτούσης E_1) U M E

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

26 ἐφθάρησαν, οἱ δὲ πολλῷ χρόνῳ ταύτην ἄγοντες τὴν ἀνάγκην ὡς ἐν πατρίδι τῇ κολάσει καταμένουσιν, ἄργυρον καὶ χρυσὸν μαστεύοντες, ἴχνη κόνιος καὶ ψήγματα ἐρευνῶντες, ψάμμον ἄλλην ἀλλαχόθεν ἀγείροντες καὶ τῆς γῆς φλέβας ἐκτέμνοντες ἐς περιουσίην, ἀβωλόκοπον ποιεῦντες ἐκ γῆς μητρός ποτε, μίην γῆν καὶ τὴν αὐτὴν ἐοῦσαν καὶ θαυμάζουσι καὶ πατέουσιν. ὅσος γέλως, ἐπιμόχθου καὶ κρυφίης γῆς ἐρῶσι τὴν φανερὴν ὑβρίζοντες. κύνας ὠνεῦνται, οἱ δ' ἵππους, οἱ δὲ χώρην πολλὴν περιορίζοντες ἰδίην ἐπιγράφουσιν καὶ πολλῶν ἐθέλοντες δεσπόζειν οὐδὲ ἑωυτέων δύνανται. γαμεῖν σπεύδουσιν, ἃς μετ' ὀλίγον ἐκβάλλουσιν, ἐρῶσιν, εἶτα μισέουσι, μετ' ἐπιθυμίης γεννῶσιν, εἶτ' ἐκβάλλουσι τελείους. τίς ἡ κενὴ σπουδὴ καὶ ἀλόγιστος, μηδὲν μανίης διαφέρουσα; πολεμοῦσιν ἔμφυλον, ἠρεμίην οὐχ αἱρετίζουσιν, ἀντενεδρεύουσι βασιλέας, ἀνδροφονέουσι. γῆν ὀρύσσοντες ἀργύριον ζητοῦσιν, ἀργύριον εὑρόντες γῆν ἐθέλουσι πρίασθαι, ὠνησάμενοι γῆν καρποὺς πιπρήσκουσι, καρποὺς ἀποδόμενοι πάλιν ἀργύριον λαμβάνουσιν. ἐν ὅσῃσι μεταβολῇσίν εἰσιν, ἐν ὅσῃ κακίῃ· οὐσίην μὴ ἔχοντες οὐσίην ποθέουσιν, ἔχοντες κρύπτουσιν, ἀφανίζουσιν. καταγελῶ ἐφ' οἷς κακοπρηγεῦσιν, ἐπιτείνω τὸν γέλωτα ἐφ' οἷς δυστυχέουσι. θεσμοὺς γὰρ ἀλη-

---

26 1 πολλῷ χρόνῳ ταύτην E: πολυχρονιωτάτην cett. ‖ ἄγοντες E: ἔχοντες b U M ‖ ἄγοντες τὴν om. V ‖ ἀναγκαίην Hercher 2 καταμένουσιν E: παραμένουσιν cett. ‖ ἄργύριον καὶ χρυσίον b U M ‖ μαστεύοντες om. U M 3 κόνεως V U M ‖ ψίγματα U E, ῥήγματα V ‖ ἀλλαχόθι U 4 ἐγείροντες U, ἐγείροντες ex ἀγείροντες M, ἐγείραντες Ald. ‖ τῆς: τὰς b, om. E ‖ ἐκτάμνοντες (ά s. l.) ex ἐκτέμνοντες b 4-5 ἀβωλόκοπον ποιεῦντες scripsi: αἰεὶ (ἀεὶ E_1) βωλοποιεῦντες (-οῦν-E_1) b V E, αἰεὶ βωλοποιέοντες (-οῦν-U) M U, αἰεὶ βωλοκοπέοντες ποιέοντες Littré 5 γῆς E: τῆς V U M, γῆς τῆς b ‖ ποτε μίην scripsi: πολεμίην b E, ποδεμίην V, πόδε μίην M, μίαν U, τὸ δὲ μίην Putzger sequens K D ‖ γῆν om. Ermerins 6 θαυμάζουσι καὶ πατέουσιν b E: θαυμάζοντες πατοῦσιν V U M ? καὶ τὴν E, τὴν δὲ U ‖ ὑβρίζουσι E 8 μάλα (s. l. πάνυ) πολλὴν b ‖ περιζόντες (sic) U 9 πολλῶν b E: πολλῆς cett. ‖ καὶ οὐδὲ V ‖ ἑωυτέων b H: αὐτέων V U M, αὐτῶν vel αὐτῶν E 10 ἐκβεβλήκασιν U E ‖ μισέουσι b: μισοῦσι cett. 11 γεννῶσιν: τεκνοῦσιν E ‖ τελείως E 13 οὐχ αἱρετίζοντες V, οὐ χαιρετίζοντες M ‖ βασιλῆας b E, βασιλεῖς U 13-14 ἀνδροφονοῦσι V U M 14 ὀρύσσουσιν U ‖ ἄργυρον... ἄργυρον E 15 θέλουσι E ‖ πριάσθαι U ‖ πιπρήσκουσι b V: πιπράσκουσι cett. 16 μεταβολαῖσιν E, μεταβολαῖς M 17 ἐν om. b E ‖ post κακίῃ add. πολιτείης E ‖ οὐσίην μὴ ἔχοντες: μὴ ἔχοντες E ‖ 18 ἢ ἀφανίζουσιν b

27 θείης παραβεβήκασι, φιλονεικέοντες ἔχθρην πρὸς ἀλλήλους, δῆριν ἔχουσι μετ' ἀδελφεῶν καὶ τοκήων καὶ πολιτέων, καὶ ταῦτα ὑπὲρ τοιουτέων κτημάτων, ὧν οὐδεὶς θανὼν δεσπότης ἐστίν. ἀλληλοκτονέουσιν, ἀθεσμόβια φρονεῦντες φίλων καὶ πατέρων ἀπορίην ὑπερορέουσι, πλουτίζουσι τὰ ἀνάξια καὶ τὰ ἄψυχα, ὅλης τῆς οὐσίης ἀνδριάντας ὠνέονται, ὅτι δοκέει λαλεῖν τὸ ἄγαλμα, τοὺς δὲ ἀληθέως λαλέοντας μισεῦσιν. τῶν μὴ ῥηϊδίων ἐφίενται· καὶ γὰρ ἤπειρον οἰκεῦντες θάλασσαν ποθέουσι καὶ πάλιν ἐν νήσοισιν ἐόντες ἠπείρων γλίχονται καὶ πάντα διαστρέφουσιν ἐς ἰδίην ἐπιθυμίην. καὶ δοκέουσι μὲν ἐν πολέμῳ ἀνδρείην ἐπαινέεσθαι, νικῶνται δὲ καθ' ἡμέρην ὑπὸ τῆς ἀσελγείης, ὑπὸ φιλαργυρίης, ὑπὸ τῶν παθέων πάντων, ἃ νοσέουσι. Θερσῖται δ' εἰσὶ τοῦ βίου πάντες. τί δὲ τὸν ἐμόν, Ἱππόκρατες, ἐμέμψω γέλωτα; οὐ γὰρ αὐτοὶ τῆς ἰδίης ἀνοίης, ἀλλὰ ἄλλος ἄλλου καταγελῇ, οἱ μὲν τῶν μεθυόντων, ὅταν αὐτοὶ δοκέωσι νήφειν, οἱ δὲ τῶν ἐρώντων, χαλεπωτέρην νοῦσον νοσεῦντες αὐτοί, οἱ δὲ τῶν πλεόντων, ἄλλοι δὲ τῶν περὶ γεωργίην ἀσχοληθέντων. οὐ συμφωνεῦσι γὰρ οὔτε ταῖς τέχναις οὔτε τοῖσιν ἔργοισιν. ἐγὼ δέ· ταῦτα μέν, ἔφην, κρήγυα, Δημόκριτε, οὐδ' ἄλλος τις ἂν εἴη λόγος ἁρμοδιώτερος ἐξαγγέλλων ταλαιπωρίην θνητῶν, ἀλλ' αἱ πρήξιες νομοθετέουσι τὴν ἀναγκαίην οἰκοδομίης τε εἵνεκα καὶ ναυπηγίης καὶ τῆς ἑτέρης πολιτείης, ἐν ᾗ χρεὼν εἶναι τὸν ἄνθρωπον.

---

27 1 ἔχθρη Littré sequens mss. σ ψ || δηρὴν V, δηρὸν b 1-2 ἔχουσι δῆριν Am 2 ἔχοντες V || μετὰ δὲ ἀδελφεῶν U, μετὰ δὲ ἀδελφῶν V M || τοκέων E || πολιτῶν h || post πολιτέων add. τρέφουσι Am 3 τοιούτων U E || οὐδὲ εἷς V E 4 ἄθεσμα βία φονεύοντες E || πατέρων (s.l. τρίδων b) U b: πατρίδων cett. || ὑπερορέουσι h: ὑπερορῶσι cett. 5-6 ἀνδριάντα ὠνοῦνται υ U 6 ἀληθῶς V U 7 λέγοντας μισέουσι E || post τῶν add. γὰρ b V M || ῥηϊδίων: ἰδίων E 8 ante θάλασσαν add. κάρτα b || νήσοις V U M 8-9 ἤπειρον γλήχονται M 10 ἐπαινέεσθαι b: ἐπαινεῖσθαι V U M, ἐπαινέσαι E 11 παθῶν U || ἁπάντων E 12 ἃ om. V M || νοσεύει V 13 αὐτοί: αὐτὸς (i. m. αὐτοί) M, αὐτός τις J, Littré || ἀνοίης: ἂν ὁπῆς (sic) V 14 καταγελῇ V: καταγελᾶ E, καταγελῆτε ex καταγελῆται (s. l. ε) b, καταγελῆτε (-λᾶ- U) M U 14-15 δοκέουσι M E_2, δοκῶσι U 15 χαλεπωτέρων νόσων U || post χαλεπωτέρην add. ἑτέρην b || νοῦσον om. E 17 συμφωνέουσι M E, συμφωνοῦσι U 18 κρήγια Am Ald. 19 ἐξαγγέλλειν Hercher sequens χ || ἀλλ' αἱ: ἀλλὰ U M 20 πράξεις U E || νομοθετοῦσι V U M || τὴν ἀναγκαίην: εἶναι ἀναγκαίας U || οἰκοδομίης ex οἰκοδομῆς b: οἰκοδομίας U, οἰκονομίης cett. || ἕνεκεν E

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

28 οὐ γὰρ εἰς ἀργίην αὐτὸν ἡ φύσις ἐγέννα. ἐκ τουτέων δὲ πάλιν φιλοδοξίη χυθεῖσα ἔσφηλε πολλῶν ὀρθογνώμονα ψυχήν, σπουδαζόντων μὲν ἅπαντα ὡς ἐπὶ ἀδιαπτωσίῃ, μὴ κατευτονεόντων δὲ τὴν ἀδηλότητα προορῆσθαι. ἦ που γὰρ τίς, ὦ Δημόκριτε, γαμέων ἢ χωρισμὸν ἢ θάνατον προσεδόκησεν; τίς δ' ὁμοίως παιδοτροφέων ἀπώλειαν; ἀλλ' οὐδ' ἐν γεωργίῃ καὶ πλόῳ καὶ βασιλείῃ καὶ ἡγεμονίῃ καὶ πάντ' ὅσα ὑπάρχει κατὰ τὸν αἰῶνα· οὐδεὶς γὰρ προϋπέλαβε πταῖσαι, ἀλλ' ἀγαθῇσιν ἕκαστος τουτέων ἐλπίσι φέρβεται, τῶν δὲ χερειόνων οὐδὲ μέμνηται. μή ποτ' οὖν ὁ σὸς γέλως τουτέοισιν ἀνάρμοστος ᾖ; ὁ δὲ Δημόκριτος· μάλα, ἔφη, νωθὴς τὸν νόον ὑπάρχεις καὶ μακρὰν γε τῆς ἐμῆς γνώμης ἀπόδημος, Ἱππόκρατες, ἀταραξίης καὶ ταραχῆς μέτρα μὴ ἐπισκοπέων δι' ἀγνοίην. ταῦτα γὰρ αὐτὰ διανοίῃ φρενήρει διοικεῦντες, αὐτοί τε ῥηϊδίως ἂν ἀπήλλασσον καὶ τὸν ἐμὸν ἐλώφεον γέλωτα. νῦν δ' ὡς ἐπαρηρόσι τοῖσιν ἐν τῷ βίῳ φρενοβλαβέες τετύφωνται ἀσυλλογίστῳ διανοίῃ τῆς ἀτάκτου φορῆς δυσδίδακτοι. νουθεσίη γὰρ αὐτάρκης ὑπῆρχεν ἡ τῶν ξυμπάντων μεταβολὴ ὀξείῃσι τροπῇσιν ἐμπίπτουσα, αἰφνίδιον τροχηλασίην παντοίην ἐλίσσουσα. οἱ δ' ὡς ἐπ' ἀρηρυίῃ καὶ βεβαίῃ ἐκλελησμένοι παθέων κατὰ τὸ ξυνεχὲς ἐμπιπτόντων ἄλλοτε ἄλλως ποθεῦντες τὰ λυπέοντα, διζήμενοι τὰ μὴ ξυμφέροντα, ἐναλινδεῦνται πολλῇσι ξυμφορῇσιν. εἰ δ' ἐμερμήριζον κατὰ δύναμιν ἰδίην τὰ

---

28 1 ἐγέννησεν Littré, ἐγέννησεν ex ἐγέννα b || τούτων U E 2 φιλοδοξίη b 3 ἐπὶ ἀδιαπτωσίῃ b: ἐπὶ διάπτωσιν V M, ἐπὶ ἀδιάπτωσιν U, ἐπ' ἀδιαπτωσίην E || μή: ἢ μὴ M Ald., μηκέτ' E || κατευτονεόντων b: κατευτονούντων V U M, εὐτονεόντων E 4 προορᾶσθε U, προορίσασθαι E || ἦ που: ποῦ E, εἴ που Kühn || γὰρ ἂν Am || ἢ om. b 6 οὐδὲν V U M || πλοίῳ U M, πάθῳ V || post πλόῳ add. καὶ ναυτιλίῃ E || βασιληίῃ (s. l. ει) b, βασιλεία U 7-8 προΰλαβε V U M, προσέλαβε E 9 δέ γε E || οὐδέ: οὐ E || τουτέοισιν b: τουτέοις V M, τούτοις U E 10 ἦ U: om. cett. || νωθὴς ἦφη E 11 μακρὴν b || post ἀπόδημος add. ἰὼν U, εἰ b 12 μὴ om. E || ἐπιβλέπων (βλέπ s. l.) ex ἐπισκοπέων b || ὄγνοιαν V U M 13 αὐτὰ om. U || φρενήρη M || τε: δὲ U || ῥαδίως E || ἂν ἀπήλλασσον U: ἀπήλλασσον V M Ald., ἀπηλλάσσοντο (-ττο- E) b E 14 ἐπαρρηρόσι V, ἐπ' ἀρηρόσι E I || τοῖσιν b: τοῖς V U M, τούτοισιν E 15 τετύφλωνται U M || ἀλλ' ἀσυλλογίστῳ Am Ald. 18 ἐλίσσουσα: ἐννοεῦσα b V M 18-19 ἐκλελησμένη U 19 ἐμπίπτοντες Am, συμπιπτόντων b E || ἄλλος Foes 20 ἐναλινδεῦνται (-οῦν- U) V U M: ἐναλινδέονται (i.m. ἐγκυλίονται ἐν ἁλινδήθρα γὰρ ἡ τῶν ἀλόγων κυλίστρα cod. m. b) E b, ἐγκαλινδοῦνται Am 21 δ' ἐμερμήριζον U: δ' ἐμερμήριζε V M E, δέ τις ἐμερμήριζε b

29 *ξύμπαντα ἔρδειν, ἀδιάπτωτον ἐφρούρεον ζωήν, ἑωυτοὺς ἐξεπιστάμενοι καὶ ξύγκρισιν ἰδίην σαφέως κατανοήσαντες καὶ μὴ τῆς ἐπιθυμίης τὴν σπουδὴν ἀόριστον ἐκτείνοντες, τὴν δὲ πλουσίην φύσιν καὶ πάντων τιθηνὸν δι' αὐταρκείης ὁδοιπορέοντες. καθάπερ δὲ τῶν παθέων ἡ εὐεξίη*
5 *κίνδυνος πρόδηλος, οὕτω τὸ μέγεθος τῶν εὐτυχημάτων σφαλερόν ἐστιν· ἀρίσημοι δ' ἐπὶ τῆσι κακοδαιμονίῃσι ξυνθεωρεῦνται. ἄλλοι δὲ τὰ τῶν πέλας μὴ ἱστορέοντες ὑπὸ τῆς ἰδίης κακοπραγίης ἀπώλοντο τὰ δῆλα καθάπερ ἄδηλα μὴ θεωρεῦντες, ὑπόδειγμα τὸν μακρὸν βίον ἔχοντες γενομένων καὶ γινομένων, ἐξ ὧν καὶ τὸ*
10 *ἐσόμενον ἐχρῆν κατανοῆσαι. ταῦθ' ὁ ἐμὸς γέλως, ἄφρονες ἄνθρωποι, πονηρίης δίκας ἐκτίνοντες, φιλαργυρίης, ἀπληστίης, ἔχθρης, ἐνέδρης, ἐπιβουλίης, βασκανίης (ἀργαλέον ἐξειπεῖν πολυμηχανίην κακῶν· ἀπειρίη γάρ τίς ἐστι κἀν τουτέοισι), δολοπλοκίῃσιν ἀνθαμιλλεῦντες, σκολιόφρονες· ἀρετῆς δὲ παρ' αὐτοῖσι τρόπος ἐστὶ τὸ χέρειον, φι-*
15 *λοψευδίην γὰρ ἀσκέουσι, φιληδονίην κοσμέουσι, νόμοισιν ἀπειθεῦντες· ὁ δὲ αὐτέων κατακρίνει τὴν ἀπροορησίην, μήτε ὁρήσιος μήτε ἀκοῆς μετεχόντων. μούνη δ' αἴσθησις ἀνθρώπου ἀτρεκείη διανοίη τηλαυγής, τό τε ἐὸν καὶ τὸ ἐσόμενον προορεομένη. δυσαρεστεῦνται πᾶσι καὶ πάλιν τοῖς αὐτέοις ἐμπελάζονται· ἀρνησάμενοι πλέον*
20 *πλέουσι, γεωργίην ἀπειπάμενοι αὖθις γεωργεῦσιν, ἐκβάλλοντες γαμετὴν ἑτέρην εἰσάγονται, γεννήσαντες ἔθαψαν, θάψαντες δ' ἐγέννησαν,*

---

29 1 ἐφρούρεον: ἐφρούρουν Am, ἐφρούρεε cett. || ἑαυτούς Am, ἑαυτοῖς U, ἑωυτὸν vel ἑαυτὸν cett. || ἐξεπιστάμενοι Am: ἐξεπιστάμενος cett. 2 σαφέως b: σαφῶς cett. || κατανοήσαντες U: κατανοήσας cett. 3 ἐκτείνοντες U: ἐκτείνων cett. 4 ὁδοιπορέων b E, ὁρέων cett. || δὲ τῶν παθέων: δ' ἡ τῶν παχέων Coraes Littré || ἡ U: ἐν E, om. cett. 5 σφαλερόν: ἐπισφαλέστερον E 6 ἐπί: ἐν M 7 πέλας (i. m. παλαιῶν b) V E b: πέλας ὡς U M, παλαιῶν vulg. || μὴ ἱστορέοντες M b i.m.: μηδὲν ἱστορέοντες E, δι' ἱστοροῦντες U, μὴ θεωρεῦντες V b 8 μὴ om. M 9 καὶ γινομένων V U M: καὶ μὴ γενομένων b E 11 ἐκτείνοντες V U M 12 ἐπιβουλῆς b U E 13 ἀνθαμιλεῦντες al.m. H, ἀνθομιλεῦντες V M, ἀνθομιλοῦντες U, ἀναμιλλέονται b E 14 αὐτέοις V M 15 ἀσκεῦσι V, ἔχουσι E || κοσμοῦσι b, κόσμου V E || ἀπιθέοντες b 16 ἀπροορησίην scripsi: ἀπροορισίην b, ἀπροαιρεσίην cett. 17 μετεχόντων Hercher: μετέχοντας codd. || δ': γὰρ U || ἀτρεκείη διανοίη scripsi: ἀτρεκείη διανοίη (διανοία M)V U M, ἀτρεκίη διανοίης (-ας E) b E 18 τηλαυγοῦς E || ὂν V U M 19 πελάζονται U 20 ἀπειπάμενοι b: ἀπωσάμενοι cett. || γεωργεῦσιν b, γεωργοῦσιν cett. 21 γεννήσαντες ἔθαψαν om. E || ἔθαψαν: θάπτουσι U || δ' ἐγέννησαν U: ἃ ἐγέννησαν b E, ἐγέννησαν V M, om. Hercher

30 πάλιν τρέφουσι, γῆρας ηὔξαντο, ἐς αὐτὸ δ' ἀφικόμενοι στενάζουσιν, ἐν οὐδεμιῇ καταστάσει βεβαίην ἔχουσι τὴν γνώμην. ἡγεμόνες καὶ βασιλέες μακαρίζουσι τὸν ἰδιώτην —ὁ δὲ ἰδιώτης ὀρέγεται βασιλείης—, ὁ πολιτευόμενος τὸν χειροτεχνεῦντα ὡς ἀκίνδυνον, ὁ δὲ χειροτέχνης 5 ἐκεῖνον ὡς εὐτονεῦντα κατὰ πάντων. τὴν γὰρ ὀρθὴν κέλευθον τῆς ἠρεμίης οὐ θεωρεῦσι καθαρὴν καὶ λείην καὶ ἀπρόσπταιστον, εἰς ἣν οὐδεὶς τετόλμηκεν ἐμβαίνειν· φέρονται δὲ ἐπὶ τὴν ἀπειθῆ καὶ σκολιήν, τρηχυβατεῦντες, καταφερόμενοι καὶ προσκόπτοντες, οἱ δὲ πλεῖστοι ἐκπίπτοντες, ἀσθμαίνοντες ὡς διωκόμενοι, ἐρίζοντες, ὑστε- 10 ρέοντες, προηγεύμενοι. καὶ οὓς μὲν αὐτέων ἔρωτες ἀτάσθαλοι ὑποπεπρήκασιν ἀλλοτρίης φῶρας εὐνῆς, ἀναιδείῃ πισύνους, οὓς δὲ τήκει φιλαργυρίη νοῦσος ἀόριστος· οἱ δ' ἀλλήλοισιν ἀντεπιτίθενται, οἱ δ' ὑπὸ φιλοδοξίης ἐς ἠέρα ἀνενεχθέντες βρίθει κακίης εἰς βυθὸν ἀπωλείης καταφέρονται. κατασκάπτουσιν, εἶτ' οἰκοδομέουσι, 15 χαρίζονται, εἶτα μετανοοῦσιν ἢ ἀφαιρεῦνται τὰ φιλίης δίκαια, κακοπρηγεῦντες εἰς ἔχθρην, τὰ ξυγγενείης πολέμια ποιεῦντες καὶ τουτέων πάντων αἰτίη φιλαργυρίη. τί νηπίων ἀθυρόντων διαφέρουσι, παρ' οἷσιν ἄκριτος μὲν ἡ γνώμη, τὸ δὲ προσπεσὸν τερπνόν; ἐν δὲ τοῖσι θυμοῖσι τί περισσὸν ζώουσιν ἀλόγοισι παραλελοίπασιν; πλὴν 20 ὅτι ἐν αὐταρκείῃ μένουσιν οἱ θῆρες. τίς γὰρ λέων ἐς γῆν κατέκρυψε

---

30 1 εὔχονται (s.l. ηὔξαντο) b, ἤγξαντο V, εὔξαντο E || ante ἐς add. εἶτα E || δ' om. b E 2 βεβαίαν U E, βέβαιον vulg. || ἔχοντες M 3 ὁ δὲ om. V || βασιληίης (s.l. ει) b, βασιλείας E 4 προπολιτευόμενος V M || χειροτέχνην Am || ὡς ἀκίνδυνον: ἀπὸ κινδύνου s.l. b || δὲ om. E 5 εὐτονέοντα b E, εὐτονοῦντα U 6 ἠρεμίης (ἐρημίης E_1) b V E: ἀρετῆς cett. || θεωρέουσι b E, θεωροῦσι U M 7 ἐμβῆναι b || ἀπειθῆ: ἐναντίην E, μὴ ἀληθῆ U 8 τραχυβατοῦντες U, τρηχὺ βατεύοντες V || καὶ καταφερόμενοι χ Hercher 9 ἀποπίπτοντες b, ἐμπίπτοντες E || καὶ ἀσθμαίνοντες b || ἐρίδοντες (δ s.l.) ex ἐρίζοντες b, ὁρίζοντες E 10 οἷς E || ὠυτέων V, αὐτῶν U || ἀτασθάλους E 10-11 ὑποπεπράκασιν U, ὑποπεπτήχασιν E 11 φῶρας εὐνῆς b E: εὐνῆς φθορῇ (-ρή V) M V, εὐνῆς φθοραὶ U || ἀναιδείης M 12 φιλαργυρίη E Am: φιλαργυρίαν U, φιλαργυρίης cett. || ἀλλήλοις V U M 13 ἄερα U || ἀναχθέντες E || ὑπὸ κακίης b 14 εἶτ' οἰκοδομέουσι (εἶτα U) b U: ἐποικοδομοῦσι V M, ἐποικοδομέοντες E 15 ἢ V M: καὶ b E, om. U 16 κακοπραγέοντες (-γοῦ-U) E U || πολέμια ποιεῦντες scripsi: πολεμοποιοῦντες (-εῦν-M) V U M, πολεμοῦσιν E, κακοποιέοντες b 17 πάντων: ἁπάντων U, om. E || ἡ φιλαργυρίη E || ἀθυρόντων U: ἀθυρώντων V M, ἀθυρεόντων b E 18 οἷς V U M 19 τοῖσι θυμοῖσι b: τοῖς θυμοῖς U M E, τοῖς μύθοις V 20 λεόντων E

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

31 *χρυσόν; τίς ταῦρος πλεονεξίῃ ἐκορύσσατο; τίς πάρδαλις ἀπληστίῃ ἐκκεχώρηκε; διψῇ μὲν ἄγριος σῦς, ὅσον ὕδατος ὠρέχθη, λύκος δὲ δαρδάψας τὸ προσπεσὸν τῆς ἀναγκαίης τροφῆς ἀναπέπαυται· ἡμέρῃσι δὲ καὶ νυξὶ ξυναπτομένῃσιν οὐκ ἔχει θοίνης κόρον ὁ ἄνθρωπος. καὶ χρόνων μὲν ἐνιαυσίων τάξις ὀχείης ἀλόγων τέρμα ἐστίν, ὁ δὲ τὸ διηνεκὲς οἰστρομανίην ἔχει τῆς ἀσελγείης. Ἱππόκρατες, μὴ γελάσω τὸν κλαίοντα δι' ἔρωτα, ὅτι ξυμφερόντως ἀποκέκλεισται, μάλιστα δ' ἢν ῥιψοκίνδυνος ᾖ καὶ φέρηται κατὰ κρημνῶν ἢ βυθῶν πελάγους, <μὴ> ἐπιτείνω τὸν γέλωτα; μὴ γελάσω τὸν τὴν νῆα πολλοῖσι φορτίοισι βαπτίσαντα, εἶτα μεμφόμενον τῇ θαλάσσῃ, ὅτι κατεβύθισεν αὐτὴν πλήρεα; ἐγὼ μὲν οὐδ' ἀξίως δοκέω γελῆν, ἐξευρεῖν δὲ κατ' αὐτέων ἤθελόν τι λυπηρόν. ἀλλ' οὐδὲ ἰητρικὴν ὑπὲρ τουτέων ἐχρῆν εἶναι μητιωμένην παιήονα φάρμακα. ὁ σὸς πρόγονος Ἀσκληπιὸς νουθεσίῃ σοι γινέσθω· σῴζων ἀνθρώπους κεραυνοῖσιν ηὐχαρίστηται. οὐχ ὁρῇς ὅτι κἀγὼ τῆς κακίης μοῖρά εἰμι, μανίης διζήμενος αἰτίην ζῷα κατακτείνω καὶ ἀνατέμνω; ἐχρῆν δὲ ἐξ ἀνθρώπων τὴν αἰτίην ἐρευνῆσαι. οὐχ ὁρῇς ὅτι καὶ ὁ κόσμος μισανθρωπίης πεπλήρωται καὶ ἄπειρα κατ' αὐτέων πάθεα ξυνήθροικεν; ὅλος ἄνθρωπος ἐκ γενετῆς νοῦσός ἐστι· τρεφόμενος, ἄχρηστος, ἱκέτης βοηθείης· αὐξανόμενος, ἀτάσθαλος, ἄφρων, διὰ χρεῖος παιδαγωγίης· θρασὺς*

---

31 1 χρυσίον b || πλεονεξίῃ ἐκορύσσατο scripsi: τὴν πλεονεξίην ἐκορύξατο b, πλεονεξίην ἐκορύξατο V M, πλεονεξίην ἐκορύσ(σ)ατο E, πλεονεξίας ἐκορέσσατο U || πόρδαλις b 1-2 ἀπληστίῃ ἐκκεχώρηκε scripsi: εἰς ἀπληστίαν δὲ κεχώρηκε U, εἰς ἀπληστίαν ἐκκεχώρησε Am, ἀπληστίην κεχώρηκε cett. 2 ὃς U || ὁπόσον U || ὀρεχθῆ U, κορεσθῆ Am E 3 ἡμέραις U 4 δὲ om. b || θοίνης om. E || ὥνθρωπος M || καὶ om. E 5 ἀλόγων: ἀγρίων U || ἐστὶ τέρμα E || τὸ om. V 6 γελήσω b Foes 8 ἂν b E || ῥιψοκίνδυνος ᾖ: ῥιψοκίνδυνος ἦν U, ῥιψοκινδυνεῖ E || βυθῶν ἢ κρημνῶν E || ante πελάγους add. ἢ V 9 μὴ addidi || ἐπιτενῶ V E || γελήσω b 10 εἶτα καὶ μεταμεμφόμενον E || μεμψάμενον b || θαλάσσῃ b: θαλάττῃ cett. || αὐτήν: τὴν b E 11 πλήρεα b: πλήρη cett. || μὲν οὖν b || οὐδ' ἀξίως b E: οὐδαμῶς cett. || αὐτῶν U E 12 τούτων b U E 13 μητιωμένην Putzger: μητ' ἰωμένην V, μήτε ἰωμένην U M, μὴ τεχνωμένην b E, μήτε τεχνώμενον Littré || παιήονα b: παίπονα V M, πέπονα I Putzger, παιώνια E, πλείονα U || καὶ ὁ σὸς U 14 εὐχαριστεῖται b E 15 ὁρᾷς δὲ U || τῆς κακίης κἀγὼ μοίρης b || τῆς αὐτῆς μοίρης E 16 καὶ ζῷα E || κατατείνω V U M || ἀνατάμνω V M 18 καὶ om. V M || αὐτῶν U, αὐτοῦ E || ἄνθρωπος scripsi: ἄνθρωπος V U M E, ὁ ἄνθρωπος b 20 αὐξόμενος U E || διὰ χρεῖος scripsi: ἐνδεὴς U, διὰ χειρὸς cett.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

32 ἀκμάζων, παρακμάζων οἰκτρός, τοὺς ἰδίους πόνους ἀλογιστίῃ γεωργήσας· ἐκ μητρῴων γὰρ λύθρων ἐξέθορε τοιοῦτος. διὰ τοῦτο οἱ μὲν θυμικοὶ καὶ ὀργῆς ἀμέτρου γέμοντες, [οἱ δ' ἐν ξυμφορῇσι καὶ μάχῃσι] οἱ δ' ἐν φθορῇσι καὶ μοιχείῃσι διὰ παντός, οἱ δ' ἐν μέθῃσιν, οἱ δ' ἐν ἐπιθυμίῃσι τῶν ἀλλοτρίων, οἱ δ' ἐν ἀπωλείῃσι τῶν σφετέρων. ὄφελον δύναμις ὑπῆρχε τὰς ἁπάντων οἰκήσιας ἀνακαλύψαντας μηδὲν ἀφεῖναι τῶν ἐντὸς παρακάλυμμα, εἶθ' οὕτως ὁρῆν τὰ πρησσόμενα ἔνδον· εἶδομεν ἂν οὓς μὲν ἐσθίοντας, οὓς δὲ ἐμέοντας, ἑτέρους δ' αἰκίῃσι στρεβλέοντας, τοὺς δὲ φάρμακα κυκέοντας, τοὺς δὲ ξυννοέοντας ἐπιβουλίην, τοὺς δὲ ψηφίζοντας, ἄλλους χαίροντας, τοὺς δὲ κλαίοντας, τοὺς δὲ ἐπὶ κατηγορίην φίλων ξυγγράφοντας, τοὺς δὲ διὰ φιλοδοξίην ἔκφρονας· καὶ τά γε ἔτι βαθύτερα ἢ αἱ πρήξιες τῶν κατὰ ψυχὴν κενθομένων. καὶ τουτέων ὁκόσοι μὲν νέοι, ὁκόσοι δὲ πρεσβῦται, αἰτεῦντες, ἀρνεόμενοι, πενόμενοι, περιουσιάζοντες, λιμῷ θλιβόμενοι, οἱ δὲ ἀσωτίῃ βεβολημένοι, ῥυπῶντες, δέσμιοι· οἱ δὲ τρυφῇσι γαυριῶντες, τρέφοντες, ἄλλοι σφάττοντες, ἄλλοι θάπτοντες, ὑπερορέοντες ἃ ἔχουσι, πρὸς τὰς ἐλπιζομένας κτήσιας ὡρμη-

---

32 1 παρακμάζων om. E I || post οἰκτρὸς add. τε b || πόνους: χρόνους E 1-2 γεωργῆσαι b 2 ante διὰ add. καὶ b quod ante οἱ add. E 2-3 μὲν θυμικοί: μενουμικοὶ V, μὲν νουμικοὶ M, || οἱ δ' ἐν ξυμφορῇσι: οἱ δὲ ξυμφορῆσι M || οἱ δ' ἐν ξυμφορῇσι καὶ μάχῃσι om. b E quod seclusi || 3-4 οἱ δ' ἐν μάχαις καὶ ξυμφοραῖς post διὰ παντὸς posuit U 4 οἱ δ' ἐν φθορῇσι καὶ μοιχείῃσι om. V M || οἱ δ' ἐν μέθῃσιν om. E 5 οἱ δ' ἐν ἀπωλείῃ E || ἀπολίῃσι V 6 ὤφελε E || οἰκήσεις U M, οἰκεσίας V || ἀνακαλύψαντας U: ἀνακαλύψαντες b, ἀνακαλύψαντα cett. 6-7 μηθὲν V M 7-8 ὁρῆν...οὓς δὲ om. V 8 ἴδομεν b, ἴδοιμεν Ermerins || τοὺς μὲν ἐσθίοντας E || ἐσθίονας U 9 αἰκίαις U || φάρμακα κυκέοντας τοὺς δὲ om. V M || κυκόντας b, κυτοῦντας U 10 ξυνεόντας V, ξυννέοντας Putzger || ἐπιβουλὴν b U E 10-11 τοὺς δέ: οὓς δὲ b 11 κλαίοντας τοὺς δὲ om. V M || τοὺς δέ: οὓς δὲ b E || ἐπὶ om. U || κατηγορίη V || ante φίλων add. ἐῶν E, τῶν Hercher || ξυγγραφέοντας b 11-12 τοὺς δέ: οὓς δὲ b E 12 καὶ τά γε ἔτι βαθύτερα ἢ αἱ πρήξιες scripsi: καὶ τά γε ἔτι βαθύτερα (s. l. ραι) πρήξιες b, καί γε τινὲς βαθύτεραι πρήξιες V M, καί τοι γε βαθύτεραι πρήξιες U E 13 ὁπόσοι...ὁπόσοι U 14 πενόμενοι om. M 15 βεβολημένοι (s.l. βαρ) b: βεβαρημένοι cett. 16 ἄλλοι σφάττοντες om. b E || ante θάπτοντες add. δὲ E 17 post θάπτοντες add. ἄλλοι κλαίοντες U || ἐλπιζομένας: ὑπερορίους V M || κτήσιας: πρήξιας E

33 μένοι· οἱ μὲν ἀναισχύντοι, οἱ δὲ φειδωλοί, οἱ δὲ ἄπληστοι, οἱ μὲν φονεῦντες, οἱ δὲ τυπτόμενοι, οἱ δὲ ὑπερηφανεῦντες, οἱ δὲ ἐπτερωμένοι κενοδοξίῃ. καὶ οἱ μὲν ἵπποισι παρεστεῶτες, οἱ δὲ ἀνδράσιν, οἱ δὲ κυσίν, οἱ δὲ λίθοισιν ἢ ξύλοισιν, οἱ δὲ χαλκῷ, οἱ δὲ γραφῇσι· καὶ οἱ μὲν ἐν πρεσβείῃσιν, οἱ δ' ἐν στρατηγίῃσιν, οἱ δ' ἐν ἱερωσύνῃσιν, οἱ δὲ στεφανηφορέοντες, οἱ δὲ ἔνοπλοι, οἱ δὲ ἀποκτεινόμενοι. φέρονται δὲ τουτέων ἕκαστοι, οἱ μὲν ἐπὶ ναυμαχίην, οἱ δὲ ἐπὶ στρατείην, οἱ δὲ ἐπ' ἀγροικίην, ἕτεροι δὲ ἐπὶ φορτίδας νῆας, οἱ δὲ ἐς ἀγορήν, ἕτεροι δ' ἐπ' ἐκκλησίην, οἱ δὲ ἐπὶ θέητρον, οἱ δὲ ἐς φυγαδίην, ἄλλοι δὲ ἀλλαχόσε· καὶ οἱ μὲν ἐς φιληδονίην καὶ ἡδυπαθείην καὶ ἀκρασίην, οἱ δὲ ἐς ἀργίην καὶ ῥαθυμίην. τὰς ἀναξίους οὖν καὶ δυστήνους σπουδὰς τοιαύτας ὁρεῦντες καὶ τοσαύτας, πῶς μὴ χλευάσωμεν τὸν τοιήνδε ἀκρασίην ἔχοντα βίον αὐτέων; κάρτα γὰρ ἔλπομαι μηδὲ τὴν σὴν ἰητρικὴν ἀνδάνειν αὐτέοισιν· δυσαρεστέονται γὰρ ὑπ' ἀκρασίης ἅπασι καὶ μανίην τὴν σοφίην νομίζουσιν. ἤ που γὰρ ὑπονοέω σαφέως τωθάζεσθαί σου τὰ πολλὰ τῆς ἐπιστήμης ἢ διὰ φθόνον ἢ δι' ἀχαριστίην· οἵ τε γὰρ νοσέοντες ἅμα τῷ σώζεσθαι τὴν

---

33 1-2 οἱ μὲν φονεῦντες: οἱ δὲ μὴ φρονέοντες E 2 φονεύοντες b U || ὑπερηφανεύοντες V, ὑπερηφανοῦνται E || ἐπαιρόμενοι ex ἐπτερωμένοι b, ἐπαιρόμενοι U E, ἐπτοημένοι Foes 3 ἵπποις b U, ὕπνοισι Foes || παρεστεῶτες b: παρεστῶτες cett. 4 λίθοις ἢ ξύλοις V M, ξύλοις ἢ λίθοις U || οἱ δὲ χαλκῷ οἱ δὲ γραφῇσι om. b E 5 ἐν πρεσβείῃσιν: ἐν πρεσβείαις V U M, πρεσβείαις b, πρεσβείησιν E || δ' ἐν στρατηγίαις V U M, δὲ στρατηγίαις b, δὲ στρατηγίησιν E || δὲ ἐν ἱερωσύναις U, δὲ ἱερωσύνῃσι V E, δὲ ἱερωσύναις b 6 στεφανηφορίαις V M || ἔνοπλοι: ἐν ὅπλοισιν E || ἀποκτεινυμένοι (-κτι- E) b E 7 τούτων U E 7-8 οἱ δὲ ἐπὶ στρατείην om. V M || στρατείην (s.l. εἰ) ex στρατηίην b, στρατηγίην (-αν E) U E 8 οἱ δὲ ἐπ' ἀγροικίην om. U || φορτίδας om. b U E || ναῦς V M 9 οἱ δὲ ἐς ἐκκλησίην b, οἱ δὲ ἐπ' ἐκκλησίην (-αν U) E U 10 φυγαδίην b (-δείην E, -δείαν U): φυγὴν cett. || δὲ om. E || καὶ οἱ: οἱ b E 12 καὶ τὰς δυστήνους E || σπουδάς: ψυχὰς U I || τοιαύτας om. V M || ὁρῶντες b U E || ὅπως (ὅ s. l.) ex πῶς b || χλευάσωμαι V 13 τοιήνδε om. b E || τοιάνδε ἀκρασίαν U, τοιῆσδε ἀκρασίης V M || αὐτῶν U E 14 αὐτοῖς U E 14-15 ὑπ' ἀκρασίης: ἀκροήσει E, αὐτῇ (ad quod add. i.m. τῇ ἀκροάσει) b 15 ἅπασι om. b || ἤ κου b 15-16 ἤ που γὰρ ὑπονοέω: ἤκουσα γὰρ ὑπὸ νοσεύντων E 16 σαφέως om. V M || τωθάζεσθαι (s.l. λωβᾶ) b: λωβάζεσθαι E, λωβᾶσθαι cett. 17 ἀχρηστίην M || τῷ: τὸ b

34 αἰτίην θεοῖσιν ἡ τύχη προσνέμουσι, πολλοὶ δὲ τῇ ἰδίῃ φύσει προσάψαντες ἐχθαίρουσι τὸν εὐεργετήσαντα μικροῦ δεῖν προσαγαναχτεῦντες, εἰ νομίζονται χρεωφειλέται. οἵ τε πολὺ τὸ τῆς ἀτεχνίης ἐφ' ἑωυτέοισιν ἔχοντες ἀΐδριές τ' ἐόντες καθαιροῦσι τὸ κρέσσον· ἐν ἀναισθήτοισι γάρ εἰσιν αἱ ψῆφοι. οὔτε δ' οἱ πάσχοντες ὁμολογέειν ἐθέλουσιν, οὔτε οἱ ὁμοτεχνεῦντες μαρτυρέειν· φθόνος γὰρ ἐνίσταται. οὐκ ἀπείρῳ σοὶ τῶν τοιουτέων λεσχηνέω ταῦτα, σαφέως δὲ εἰδὼς ἐν ἀναξιοπαθείῃσί σε πολλάκις γενηθέντα καὶ οὐδ' αἰτίην ἢ βασκανίην φίλων τωθάσαντα· ἀτρεκείης γὰρ οὐδεμίη οὔτε γνῶσις οὔτε μαρτυρίη. 10 ἐπεμειδία δὲ λέγων ταῦτα καί μοι, Δαμάγητε, θεοειδής τις κατεφαίνετο καὶ τῆς προτέρης αὐτέου μορφῆς ἐκλελησμένος· καί φημι· ὦ Δημόκριτε μεγαλόδοξε, μεγάλας γε τῶν σῶν ξενίων δωρεὰς εἰς Κῶ ἀποίσομαι· πολλοῦ γάρ με τῆς σῆς σοφίης θαυμασμοῦ πεπλήρωκας. ἀπονοστέω δέ σου κῆρυξ ἀληθείην ἀνθρωπίνης φύσιος

---

34 1 ἢ θεοῖσιν E || ἰδίᾳ U D (al. m.), om. cett. 2 ἐχθραίνουσι b, ἐχθραίρουσι E 3 χρεῶσται I || post χρεωφειλέται add. εἶναι b || τε om. E || πολὺ b V: πολλοὶ cett. || τό: τὰ U || ἐν ἑωυτοῖσιν b, ἐν ἑαυτοῖς U E, ἐφ' ἑωυτέοις V M 4 τ' ἐόντες scripsi: τε ὄντες E, ἐόντες cett. || καθαίρουσι U M, ἐχθαίρουσι vell ἐχθραίνουσι E, an scribendum ἀθερίζουσι? || κρέσσον M, κρεῖττον V || ἀναιστήτοις V U M, αἰσθητοῖσι E 5 ὁμολογέειν: ὁμολογεῖν U, ἐξομολογέειν b E, συνόμιλοι εἶναι V M, συνομολογέειν Littré sequens H al.m. || θέλουσιν V M 7 ἀπείρωσοι V, ἀπείρως οἱ M, ἀπείροις U, ἄπειρος σὺ b || ante σοι add. δὲ Hercher || λεσχηνέω ταῦτα, σαφέως δὲ εἰδὼς ἐν scripsi: λέσχην ἐῶν (λεσχηνέων V) ταῦτα σαφέως δὲ εἰδὼς ταῦτα ἐν V M, λέσχεων ταῦτα σαφέως δὲ εἰδὼς ἐν b, λεσχημάτων ταῦτα σαφῶς εἰδὼς ἐν U, λεσχέων ταῦτα σαφέως εἰδὼς ἐν E || λεσχηνέω: λεσχηνεύω Ermerins, λεσχηνεύων Putzger || σαφέως: σαφέω Littré || ἀξιοπαθείησι b V E$_s$ 8 οὐδ' αἰτίην scripsi: δι' αἰτίαν U, οὐ δι' οὐσίην V M, δι' οὐσίην b E || post οὐσίην add. σέο b || ἢ: καὶ διὰ b U, τε καὶ E 8-9 φίλων τωθάσαντα scripsi: φιλῶτωθάσοντα (sic) U, φιλονταθάσοντα V, φιλοτωθάσσοντα M, φιλοτώθασον b E 9 ἀτρεκίης b, ἀτρεκὴς U Ald. || οὐδεμίη I: οὐδεμία V U M, οὐδεμιῆς (-μιᾶς) E$_s$) b E || οὔτε γνῶσις: γνῶσις b E 10 δὲ U: om. cett. || τις om. b 11 τῆς προτέρης αὐτέου μορφῆς scripsi: τῆς πρώτης αὐτοῦ μορφῆς b, τὴν προτέρην αὐτέου (αὐτοῦ E) μορφὴν V U M E || ἐκλελησμένος Am: ἐκλαθόμενος b, ἐκλελησμένην V U, ἐκλελήσμην M, ἐξελελήσμην E 11-12 καὶ φημι: φημὶ δὲ b 12 μεγαλόξενε E || γε: τε V M, γὰρ E || τῶν: πάντων U M, om. Ald. 13 σῆς om. V M E || θωυμασμοῦ b, θειασμοῦ Am 14 post ἀληθείην add. δὲ V || ἀληθείης M U || φύσιν U

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

35 ἐξιχνεύσαντος καὶ νοήσαντος. θεραπείην δὲ λαβὼν παρὰ σεῦ τῆς ἐμῆς διανοίης ἀπαλλάσσομαι, τῆς ὥρης τοῦτο ἀπαιτεούσης καὶ τῆς τοῦ σώματος τημελείης. αὔριον δὲ καὶ κατὰ τὸ ἑξῆς ἐν ταὐτῷ γενησόμεθα. ἀνιστάμην ταῦτα εἰπὼν καὶ ὃς ἦν ἕτοιμος ἀκολουθεῖν, προσελθόντι δέ τινι, οὐκ οἶδ' ὁκόθεν, ἀπεδίδου τὰ βιβλία. κἀγὼ ξυντονώτερον ἤπειξα καὶ πρὸς τοὺς ὄντως Ἀβδηρίτας ἐπὶ τῇ σκοπιῇ ἀναμένοντάς με· ἄνδρες, ἔφην, τῆς πρὸς ἐμὲ πρεσβείης χάρις ὑμῖν πολλή. Δημόκριτον γὰρ εἶδον, ἄνδρα σοφώτατον, σωφρονίζειν ἀνθρώπους μοῦνον δυνατώτατον. ταῦτ' ἔχω σοι περὶ Δημοκρίτεω, Δαμάγητε, φράζειν γηθόσυνος πάνυ. ἔρρωσο.

18. Δημόκριτος Ἱπποκράτει εὖ πράττειν.

Ἐπῆλθες ἡμῖν ὡς μεμηνόσιν, ὦ Ἱπποκρατες, ἐλλέβορον δώσων, πεισθεὶς ἀνοήτοις ἀνδράσι, παρ' οἷσιν ὁ πόνος τῆς ἀρετῆς μανίη κρίνεται. ἐτυγχάνομεν δὲ περὶ κόσμου διαθέσιος καὶ πολογραφίης ἔτι τε ἄστρων οὐρανίων ξυγγράφοντες. γνώσας δὲ τὴν ἐπὶ τούτοις φύσιν, ὡς εὐκαίρως κάρτα εἴη δεδημιουργημένα καὶ ὡς τηλοῦ μανίης καὶ παραφρονήσιος καθεστήκοι, ἐμέο μὲν φύσιν ἐπήνεσας, ἀπηνέας δὲ καὶ μεμηνότας κείνους ἔκρινας. ὁκόσα γὰρ ἰνδαλμοῖσι διαλλάσσοντα ἀνὰ τὸν ἠέρα πλάζει ἡμέας, ἃ δὴ κόσμῳ ξυναιωρέεται

---

35 1 post νοήσαντος add. καὶ λαλήσαντος b E || θεραπηίην (s.l. εἰ) b || δέ: τε E || σοῦ b 1-2 τῆς ἐμῆς διανοίης παρὰ σοῦ U 2 ἀπαλλάττομαι U E || ἀπαιτεούσης: ἀξιούσης E 3 τημελίης b, ἐπιμελείας U || καὶ om. E 4 ἀνιστήμην V, ἀνισταμένην U || ἕτοιμος ἦν E || ἑπακολουθεῖν b E 5 ὁπόθεν b, ὅθεν V U E || ἐπεδίδου b E 6 ἐπείξας b E || καὶ om. b E || ὄντας U M E 6-7 τῆς σκοπιᾶς U 7 ἐμέ: με b 8 ὑμῖν om. b U E 9 μόνον b U E || δυνάμενον E || Δημοκρίτω U, Δημοκρίτου E 10 φράζειν Δαμάγητε V || γηθόσυνος b E: γηθοσύνως U, γηθόσυνα cett. || πάνυ γε b 11 εὖ πράττειν om. E 12 ὦ Ἱπποκρατες ὡς μεμηνόσιν E 13 οἷσιν b: οἷς cett. || post πόνος add. οὐ κόσμος ἀλλὰ E_s || τῆς ἀρετῆς om. V E 14 ἐκρίνετο V || δὲ τότε U || διαθέσεως V U M 15 τε: δὲ Foes || γνώσας D (al. m.): γνωθεὶς b, γνώσῃ U M, γνῶθι E, γνοὺς V || ἐπὶ τούτοις: τουτέων b, τούτων E 16 εὐκαίρως D (al.m.): ἀκεραίως V, ἀκαίρως M, ἀτρεκέως U E, ἀκεραίως (s.l. καιρ) ex ἀτρεκέως b || εἴη δεδημιουργημένα: ἐπιδεδημιουργημένα V M 17 παραφρονήσεως V U M || καθέστηκεν V U M || ἐμέο V E: ἐμεῖο b M, ἐμοῦ U 18 ἀπηνέας... ἔκρινας: ἄφρονας δὲ ἐκείνους καὶ ἀπηνεῖς καὶ μεμηνότας ἔκρινας U || ἐκείνους b E 19 κόσμος U || ξυναιωρέεται scripsi: συνεορᾶται b, ξυνορᾶται (συν-E) V U M E, ξυνεώραται Littré

36 κἀν ἀμειψιρυσμίῃς ἐόντα τέτευχε, τούτων νόος ἐμὸς φύσιν ἐρευνήσας ἀτρεκέως ἐς φάος ἤγαγεν. μάρτυρες δὲ τουτέων βίβλοι ὑπ' ἐμέο γραφεῖσαι. χρῆν οὖν καὶ σέ, ὦ Ἱππόκρατες, μὴ τοιουτοτρόποισιν ἀνδράσιν ξυνέρχεσθαι καὶ ξυνομιλέειν, ὧν νόος ἀκρόπλοος καὶ ἀβέ-
5 βαιος καθέστηκεν. εἰ γάρ τοι πεισθεὶς τούτοισιν ὡς μεμηνότα με ἐπότισας ἐν ἐλλεβόρῳ, ἡ πινυτὴ μανίη ἂν ἐγεγόνει καὶ σέο τέχνην ἂν κατεμέμψαντο ὡς παραιτίην παρακοπῆς γεγενημένην. ἐλλέβορος γὰρ ὑγιαίνουσι μὲν δοθεὶς ἐπισκοτεῖ διανοίην, μεμηνόσι δὲ κάρτα ὠφελέειν εἴωθεν. τί γάρ; εἰ μὴ κατειλήφεις με γράφοντα, ἀνακείμενον δὲ
10 ἢ σχέδην περιπατεῦντα καὶ προσομιλεῦντα ἐμαυτῷ, ὁτὲ μὲν δυσχεραίνοντα, ὁτὲ δὲ μειδιῶντα ἐπὶ τοῖσιν ἐννοευμένοισιν ὑπ' ἐμεῖο, καὶ τοῖσι μὲν προσομιλεῦσι τῶν γνωρίμων οὐ προσέχοντα, ἐφιστάντα δὲ τὴν διάνοιαν καὶ σκεπτόμενον ἐκπάγλως, ὡήθης ἂν Δημόκριτον κατά γε ὄψιος κρίσιν ἐκ τῶν ὁρεομένων μανίης εἰκόνι ἐοι-
15 κέναι. χρὴ οὖν τὸν ἰητρὸν μὴ μοῦνον ὄψει τὰ πάθεα κρίνειν, ἀλλὰ καὶ πρήγματι, τούς τε ῥυθμοὺς ἀνακρίνειν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ πότερον ἄρχοιτο τὸ πάθος ἢ μεσάζοι ἢ λήγοι, καὶ διαφορὴν καὶ ὥρην καὶ ἡλικίην οὐλομελίην τε τοῦ σκήνεος παρατηροῦντα ἰητρεύειν τὸ πά-

---

36 1 κἀν ἀμειψιρυσμίῃς ἐόντα Diels: καὶ ἀμειψιροῖς μιῆς ἐόντα M, καὶ ἀμαψιροισμίη ἐόντα b, καὶ ἀψιμόροις μιησεόντα V, καὶ ἀμαψιροῖς μιῆ ἐόντα E, καὶ ἄμεινον U, καὶ ἀμειψιρυσμέοντα Littré || τούτων U: ταῦτα cett. 3 χρῆν b: χρὴ cett. 4 ἀκρόπλοος E: ἀκρόπολις U M, ἀκρόπολις (s. l. ολι) ex ἀκρόπλοος b, ἀκρόπαθος V 5 τοι om. E || τούτοισιν om. V M 6 ἐν ἐλλεβόρῳ ἡ al.m. D: ἡ b E, ἐν V U M || πινυτῆ U M, πιννυτὴ V, πιτύνη E || ἂν ἐγεγόνειν M, ἐγεγόνειν V || ἂν κατεμέμψαντο: κατεμέμψαντο V M 7 ὡς παραίτιον E, ὥσπερ αἴτιον b, || γενόμενον b 8 μὲν om. V || μεμηνότας V || post μεμηνόσι add. δοθεὶς b E || 8-9 ὠφελέειν εἴωθεν: ὠφελεῖ E 9 τί b: ὡήθην V M, νωθῆ τε U, γνῶθι E, ἐννοήθητι Putzger || ἀνακεκλιμένον δὲ V U, ἀλλ' ἀνακεκλιμένον E 10 σχέδην: σχεδὸν V M, σχολῇ U || ἑωυτῷ b, ἑαυτῷ U E || ante ὁτὲ add. καὶ πολλάκις b E 12 τῶν γνωρίμων om. U 12-13 ἐφιστάντα M: ἐφίστανται V, ἐφιστάντι U, ἐφιστάνοντα b E 13 ἐκπάγλως: ἱκανῶς U E b || ὡήθης: ἔγνως E b 14 γε: τὴν E || ὄψεως U 15 χρὴ οὖν: τοιοῦτον οὖν χρὴ b 16 πρήγμασιν (πράγ- b) E b || ῥυθμούς: ἑρευγμοὺς E, ῥυθμούς (s.l. ῥυθ) ex ἑρευγμούς b 18 οὐλομελίην...πάθος Ermerins: καὶ παρατηροῦντα ἰητρεύειν τὸ πάθος οὐλομελίην τε τοῦ σκήνεος V M, παρατηρέειν (s.l. οὖν b) εἶτα ἰητρεύειν τὸ πάθος οὐλομελίην τοῦ σκήνεος b E, παρατηροῦντα ἰητρεύειν τὸ πάθος οὔτε μετὰ τὴν μελέτην τοῦ σκήνους U

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θος. ἐκ γὰρ τουτέων ἁπάντων εὐχερῶς τὴν νοῦσον εὑρήσεις. ἀπέσταλκα δέ σοι τὸν περὶ μανίης λόγον. ἔρρωσο.

[19. Ὁ περὶ μανίης λόγος.

Μαινόμεθ' ὧδε, ὡς ἔφην ἐν τῷ περὶ ἱερῆς νούσου, ὑπὸ ὑγρότητος τοῦ ἐγκεφάλου, ἐν ᾧ ἐστι τὰ τῆς ψυχῆς ἔργα· ὅταν ὑγρότερος τῆς φύσιος ᾖ, ἀνάγκη κινεῖσθαι, κινουμένου δὲ μήτε τὴν ὄψιν ἀτρεμίζειν μήτε τὴν ἀκοήν, ἀλλ' ἄλλοτε ἀλλοῖον ὁρῆν τε καὶ ἀκούειν τήν τε γλῶσσαν τοιαῦτα διαλέγεσθαι, οἷα ἂν βλέπῃ τε καὶ ἀκούῃ ἑκάστοτε. ὅσον δὲ ἂν ἀτρεμίσῃ ὁ ἐγκέφαλος, τοσοῦτον καὶ φρονεῖ χρόνον ὁ ἄνθρωπος. γίνεται δὲ ἡ διαφθορὰ τοῦ ἐγκεφάλου ὑπὸ φλέγματος καὶ χολῆς. γνώσῃ δὲ ἑκάτερα ὧδε· οἱ μὲν γὰρ ὑπὸ φλέγματος μαινόμενοι ἥσυχοί τέ εἰσι καὶ οὐ βοηταὶ οὐδὲ θορυβώδεες, οἱ δὲ ὑπὸ χολῆς πλῆκται καὶ κακοῦργοι καὶ οὐκ ἠρεμαῖοι. ἢν μὲν οὖν ξυνεχῶς μαίνωνται, αὗται αἱ προφάσιές εἰσιν, ἢν δὲ δείματα καὶ φόβοι, ὑπὸ μεταστάσιος γίνεται τοῦ ἐγκεφάλου θερμαινομένου ὑπὸ χολῆς ὁρμώσης ἐπ' αὐτὸν κατὰ τὰς φλέβας τὰς αἱματίτιδας. ὅταν δὲ ἀπέλθῃ ἡ χολὴ πάλιν ἐς τὰς φλέβας καὶ τὸ σῶμα, πέπανται. ἀνιῆται δὲ καὶ ἀσῆται καὶ ἐπιλήθεται παρὰ καιρὸν ψυχομένου τοῦ ἐγκεφάλου ὑπὸ φλέγματος καὶ ξυνισταμένου παρὰ τὸ ἔθος. ὅταν δὲ ἐξαπίνης ὁ ἐγκέφαλος διαθερμαίνηται ὑπὸ χολῆς κατὰ τὰς φλέβας τὰς εἰρημένας, ἐπιζέσαντος τοῦ αἵματος, ἐνύπνια ὀρεῦσι φοβερὰ καὶ ὡς ἐγρηγορότι τὸ πρόσωπον φλογιᾷ καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ ἐρεύθονται καὶ ἡ γνώμη ἐπινοεῖ τι κακὸν ἐργάσασθαι. τοῦτο καὶ ἐν τῷ ὕπνῳ

---

37 1 εὐκαίρως (s. l. καὶ) ex εὐχερῶς b || τὴν νοῦσον: ἂν τὰς νούσους b E || εὕροις b, εὑρήσοις E 2 ἀπέστειλα b E || ἔρρωσο om. E 37,3 usque ad 38,8 uncis inclusi (cf. praef. pag. 31 sqq.) 3 ὁ περὶ μανίης λόγος U M: Δημόκριτος Ἱπποκράτει περὶ μανίης b, titulum om. V 4 ante μαινόμεθ' (sc. μαινομένῳ) add. τὸν περὶ μανίης λόγον αὐτῷ γραφέντα (γραφέντα αὐτῷ V) ἐν τῷ περὶ ἱερῆς νούσου V U M || μαινόμεθ' ὧδε scripsi: μαινομένῳ δὲ codd., μαινόμενοι δὴ Putzger, μαινόμεθα Littré || ante μαινομένῳ scribendum esse φρονέοντι μὲν ἔοικεν ὁ ἄνθρωπος συμμέτρως ἐχούσης τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν κρῆσιν suspicatur Philippson 7 ἀλλοῖον ὁρῆν τε καὶ ἀκούειν scripsi: ἀλλοίην (ἀλλοῖ ἦν M) τε καὶ ἀκούειν b V M, ἀλλοίειν (ἀλύειν Am) U, ὁρᾶν τε καὶ ἀκούειν ἀλλοῖα D_2, ἀλλοῖα ὁρᾶν τε καὶ ἀκούειν Littré, ἄλλα ὁρῆν τε καὶ ἀκούειν Putzger 13 πλῆκται D_2L: πρῆκται cett. || μὲν οὖν Am: μὲν cett. 17 τὰς φλέβας b: φλέβας cett. 18 post ἐγκεφάλου add. θερμαινομένου ὑπὸ χολῆς ὁρμώσης V 20-21 προειρημένας b H 21 τοῦ om. b V M 22 ἐγρηγορότος D_2L || φλόγια b || ἐρεύθονται b: ἐρυθραίνονται cett. 23 ἐργάσασθαι Am: ἐργάζεσθαι cett. || ὕπνῳ b D_2 L: ἐνυπνίῳ cett.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πάσχει. ὅταν δὲ τὸ αἷμα σκεδασθῇ πάλιν ἐς τὰς φλέβας, πέπαυται. ἐν δὲ τῷ πέμπτῳ τῶν ἐπιδημιῶν ἱστόρησα ὡς ἐγίνετό τινι ἀφωνίη, ἄγνοια, παραληρήσεις συχναὶ καὶ ὑποστροφαί· ἡ δὲ γλῶσσα σκληρή, —καὶ εἰ μὴ διακλύσαιτο, λαλεῖν οὐχ οἷός τε ἦν—καὶ σφόδρα πικρὴ τὰ πολλά· φλεβοτομίη ἔλυσεν, ὑδροποσίη, μελίκρητον, ἐλλεβόρων πόσιες. οὗτος ὀλίγον ἐπιζήσας χρόνον ἐτελεύτησεν. ἄλλος ἦν ὅτε εἰς πότον ὁρμῴη, φόβος τῆς αὐλητρίδος ἐλάμβανεν, εἰ ἀκούσειεν αὐλούσης, ἡμέρας δὲ ἀκούων οὐδὲν ἔπασχεν].

20. Ἱπποκράτης Δημοκρίτῳ εὖ πράττειν.

Ἰητρικῆς τέχνης, ὦ Δημόκριτε, κατορθώματα μὲν οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων οὐ παντάπασιν ἐπαινέουσι, θεοῖσι δὲ πολλάκις προσάπτουσιν. ἢν δέ τι ἡ φύσις ἀντιπρήξασα ἀπολέσῃ τὸν θεραπευόμενον, τὸν ἰητρὸν καταμέμφονται παρέντες τὸ θεῖον. καὶ ἔγωγε δοκέω πλείονα μεμψιμοιρίην ἢ τιμὴν κεκληρῶσθαι τὴν τέχνην. ἐγὼ μὲν γὰρ ἰητρικῆς ἐς τέλος οὐκ ἀφῖγμαι, καί περ ἤδη γηραλέος καθεστώς. οὐδὲ γὰρ ὁ τῆσδε εὑρετὴς Ἀσκληπιός, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐν πολλοῖς διεφώνησε, καθάπερ ἡμῖν αἱ τῶν ξυγγραφέων βίβλοι παραδεδώκασιν. ἡ μὲν οὖν ὑπὸ σέο ἐπισταλεῖσα ἡμῖν ἐπιστολὴ κατεμέμφετο περὶ τοῦ ἐλλεβόρου τῆς φαρμακείης. εἰσήχθην μὲν οὖν, ὦ Δημόκριτε, ὡς μεμηνότα <σ'> ἐλλεβοριῶν, οὐ καταμαντευσάμενος ὅστις ποτ' εἰης. ὡς δ' ἐντυχὼν ἔγνων, οὐ μὰ Δία παραφρονήσιος ἔργον, ἀλλὰ σχεδὸν ἀποδοχῆς πάσης, κάρτα σὴν φύσιν ἐπήνεσα, ἄριστόν τε φύσιος ἑρμηνευτὴν καὶ κόσμου ἔκρινα, τοὺς δὲ εἰσαγαγόντας με ἐμεμφάμην ὡς μεμηνότας· φαρμακείης γὰρ αὐτοί ἐχρῃζον. ἐπειδὴ τοίνυν τὸ αὐτόματον ἡμέας εἰς τὸ αὐτὸ ἤγαγεν, ὀρθῶς ποιήσεις ἐπιστέλλων ἡμῖν πυκνότερον καὶ μεταδιδοὺς τῶν ὑπὸ σέο γραφομένων ξυνταγμά-

---

38 2 ἱστόρησα Littré: ἱστόρησας b H, ἱστορήσας V U M cett. ‖ ὡς ἐγίνετό τινι scripsi: ὡς ἐγένετό τινι Am, ᾧ ἐγίγνετο b, ὡς ἐγίνετο cett. 6 ἦν: ὃς U, om. M 11 πολλάκις: τὰ πολλὰ U ‖ προσάπτουσιν b V H: προσαρτῶσιν (b s.l.) cett. 12 ἦν: κἂν E ‖ ἀντιπρήξασα: ἀντιπράξη καὶ E ‖ ἀπολέσῃ: ὑποκλύσηται (ὑποκλ ante corr. M) V 12-13 ἀπολέσῃ...ἰητρόν: ὑπεκλύσει τὸν θεραπευόμενον, τὸν θεραπεύοντα ἰητρὸν Putzger 13 τὸν ἰητρὸν b E: ἰητρὸν M, τότε ἰητρὸν V, τότε ἰατροὺς U 16 ἐν πολλοῖς om. E 17 αἱ τῶν M: om. cett. 18 σοῦ U ‖ ἀποσταλεῖσα b E 19 περὶ τοῦ ἐλλεβόρου τῆς φαρμακείης scripsi: περὶ του ἐλλεβορισμοῦ τῆς φαρμακείας U, περὶ (περὶ om. E) τῆς φαρμακείης (-κίης V) τοῦ ἐλλεβόρου cett. 20 σ' addidi ‖ ἐλλεβορίσων E 21 ἔγνων: εἶδον E ‖ σχεδὸν om. U 22 ἀποδοχῆς om. (add. i.m. al.m.) M ‖ πάσης usque ad ὀξυμέ ((40,18) deest in b folio amisso ‖ σὴν: τὴν U E 22-23 ἑρμηνέα φύσεως E 26 γεγραμμένων E

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

39 *των. ἀπέσταλκα δέ σοι καὶ αὐτὸς τὸν περὶ τοῦ ἐλλεβορισμοῦ λόγον. ἔρρωσο.*

[21. Ἱπποκράτης Δημοκρίτῳ περὶ ἐλλεβορισμοῦ.

Τοῖς μὴ ῥηϊδίως ἄνω καθαιρομένοις πρὸ τῆς πόσιος προϋγραίνειν τὰ σώματα πλέονι τροφῇ καὶ ἀναπαύσει. ἐπὴν πίῃ ἐλλέβορον, πρὸς τὰς κινήσιας τῶν σωμάτων μᾶλλον ἄγειν, μὴ πρὸς ὕπνους. δηλοῖ δὲ ἡ ναυτιλίη ὅτι κίνησις τὰ σώματα ταράσσει. ἐπὴν βούλῃ μᾶλλον ἄγειν ἐλλέβορον, κίνει τὰ σώματα. ἐλλέβορος ἐπικίνδυνος τοῖσι σάρκας ὑγιέας ἔχουσι. ὅσοι ἐν ταῖς φαρμακοποσίαις μὴ διψῶσι, καθαιρόμενοι οὐ παύονται πρὶν ἢ διψήσωσι. σπασμὸς ἐξ ἐλλεβόρου θανάσιμον. ἐπὶ ὑπερκαθάρσει σπασμὸς ἢ λυγμὸς ἐπιγενόμενος κακόν. ἐν ταῖς ταραχαῖς τῆς κοιλίης καὶ τοῖσιν ἐμέτοις τοῖς αὐτομάτως γινομένοισιν, ἢν μὲν οἷα δεῖ καθαίρεσθαι καθαίρωνται, ξυμφέρει τε καὶ εὐφόρως φέρουσιν· εἰ δὲ μή, τοὐναντίον. ὡς δὲ ἔφην ἐν τῷ προγνωστικῷ, κάθαρσις εὐθετεῖ ἡ ἄνω, ἐφ' ᾧ ἀπυρέτῳ ἀσιτίῃ, καρδιωγμὸς ἢ σκοτόδινος ἢ στόμα ἐπιπικρούμενον, καθόλου ταῖς ὑπὲρ τῶν φρενῶν ὀδύναις· ἡ δὲ κάτω, ὅπου χωρὶς πυρετοῦ στρόφος, ὀσφύος ὀδύνη, γουνάτων βάρος, καταμήνια δυσεργοῦντα, ὀδύναι ἐν τοῖς ὑπὸ τὸ διάφραγμα. φυλάσσεσθαι δὲ ἐν ταῖς φαρμακοποσίαις τοὺς ἀστείους τὰ σώματα, μάλιστα δὲ τοὺς μέλανας καὶ ὑγροσάρκους καὶ τοὺς ὑποξήρους δὲ καὶ ψελλοὺς καὶ τραυλούς. ὁκόσοι δὲ τὰ φλεγμαίνοντα ἐν ἀρχῇ τῆς νούσου, ὡς ἔφην ἐν τῷ περὶ πτισάνης, εὐθέως ἐπιχειροῦσι λύειν φαρμακείῃ, τοῦ μὲν ξυν-

---

39 1 ἀπέστειλα E || τοῦ om. U E 39,3 usque ad 41,3 uncis inclusi (cf. praef. pag. 37 sqq.) 3 titulum om. H || περὶ ἐλλεβορισμοῦ Ἱπποκράτης V M 4 πόσεως U 5 πλείονι H Vat 1353$_2$ || πλέον ἢ τροφὴ U Ald. || ἐπὰν U || post ἐπὴν add. δὲ D$_2$ L 6 πρὸς κινήσιας τὰ σώματα Hercher || κινήσεις U 7 ἐπὰν U || βούλει (M s.l. ηι) U M 8 κινεῖ V D$_2$ L 9 τοῖσι H Vat 1353$_2$: τοῖς cett. || ante σάρκας add. τὰς H Vat 1353$_2$ || ὑγιέας H Vat 1353$_2$ D$_2$ L: ὑγρὰς V, ὑγιᾶς cett. 10 διψήσωσι: διψώσωσι M Ald. 11 ἢ λυγμὸς H Vat 1353$_2$ D$_2$ L: om. cett. 11-12 ἐπιγιγνόμενος Hercher 12 τοῖς U H Vat 1353$_2$ 13 αὐτομάτοις Hercher || γινομένοις U 13-14 καθαίρονται V 15 εὐθετεῖ ἡ H D$_2$ L Vat 1353$_2$: εὐθετίῃ cett. || ἐφ' ᾧ H Vat 1353$_2$: om. cett. || ἐφ' ᾧ ἀπυρέτῳ: ὅκου ἄνευ πυρετοῦ Hercher 16 ante καρδιωγμὸς add. ἢ D$_2$ L (et M al. m.) || ἢ σκοτόδινος: σκοτόδινος H Vat 1353$_2$ || ἢ στόμα: στόμα H Vat 1353$_2$, στόματος U || ἐπιπικρούμενον D$_2$ L: ἐπικρουμένον U, ἐκπικρούμενον cett. 17 ταῖς: ἐν τῇσι Hercher 18 δυσεργοῦντα: δυσέρχονται legendum esse suspicatur Foes in not. 19 τὸ H Vat 1353$_2$ D$_2$ L: om. cett.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

40 τεταμένου καὶ φλεγμαίνοντος οὐδὲν ἀφαιρεῦσιν, οὐδὲ γὰρ διαδύνουσιν ὠμὸν ἐὸν τὸ πάθος, τὰ δὲ ἀντέχοντα τῷ νοσήματι καὶ ὑγιεινὰ ξυντήκουσιν. ἀσθενέος δὲ τοῦ σώματος γινομένου τὸ νόσημα ἐπικρατεῖ καὶ ἀνιήτως ἔχουσιν. ἐλλεβορίζειν δὲ χρὴ οἷς ἀπὸ κεφαλῆς φέρεται ῥεῦμα, μὴ διδόναι δὲ ἐπὶ ἐμπύων, μηδὲ φαρμακεύειν τοὺς ἀχρόους, τοὺς βραγχώδεας, τοὺς σπληνώδεας, τοὺς λιφαίμους, τοὺς πνευματώδεας καὶ ξηρὰ βήσσοντας, διψώδεας, φυσώδεας, ἐντεταμένους ὑποχόνδρια καὶ πλευρὰς καὶ μετάφρενα, τοὺς ἀπονεναρκωμένους καὶ ἀμαυρὰ βλέποντας καὶ οἷς ἦχοι τῶν ὤτων καὶ τῆς οὐρήθρης ἀκρατεῖς, μηδὲ τοὺς ἰκτερώδεας ἢ κοιλίης ἀσθενέας ἢ αἱμορρώδεας ἢ ἐν φύμασιν. ἢν δὲ φαρμακεῦσαι δοκέῃ, ἐλλεβόρῳ ἀσφαλῶς ἄνω κάθαιρε, κάτω δὲ μή. κράτιστον δὲ τούτοις διαιτῶν. ὡς δὲ ἔφην ἐν τῷ προρρητικῷ, μὴ φαρμακεύειν μηδὲ τοὺς ἐπανεμοῦντας μέλανα, ἀποσίτους καὶ παραφόρους, καθ' ἥβην μικρὰ ὀδυνώδεας, ὄμμα θρασὺ κεκλιμένον ἔχοντας, ἐποιδοῦντας, σκοτώδεας, ἀχρόους, μηδὲ τοὺς ἐν πυρετῷ κωματώδεας κατακεκλιμένους. ὡς δὲ ἔφην ἐν τῷ περὶ πτισάνης, σησαμοειδὲς ἄνω καθαίρει· ἡ πόσις ἥμισυ δραχμῆς ἐν ὀξυμέλιτι τετριμμένον. ξυμμίσγεται δὲ καὶ τοῖς ἐλλεβόροις τὸ τρίτον μέρος τῆς πόσιος καὶ ἧσσον πίνει. καθαίρειν δὲ καὶ τοὺς ἐν χρονίοις τεταρταίοις καὶ τοὺς ἐν λιπυριώδει πυρετῷ χρονίους καὶ ὧν οὐκ ἔστι ὄλιγος μηδὲ ἀπόκρισις, τούτους δὲ

---

40 1 φλεγμαίνοντας H Vat 1353$_2$ || ἀφαιρεῦσιν Cornar. Foes (cf. Hipp. Περὶ Διαίτ. Ὀξ. Νόθ. 3): ὠφελέουσιν vel ὠφελεῦσιν codd. || διαδύνουσιν scripsi: διαδίδωσιν UD$_2$L, διδίδοι V, διαδίδω M, διαδιδοῖ H, διαδοῖ Vat 1353$_2$, ἐνδιδοῖ legendum esse suspicatur Foes in not., ἐνδίδωσι Ermerins 3 ἀσθενοῦς U 5 ἔμπυον U M, ἐμπτύων Vat 1353$_2$ || μηδέ: μὴ δὲ U Vat 1353$_2$, μήτε H, μὴ cett. 6 ἀχρόους V || βαγχαλέους Vat 1353$_2$ || λιφαίμους H Vat 1353$_2$: ἀφαίμους cett. 8 καὶ πλευράς: πλευρὰς D$_2$ 9 οἷς: οἱ V U M || ὤτων: νώτων U M || τοὺς τῆς Hercher 11 αἱμορροώδεας H Vat 1353$_2$ || φυσήμασι U || δοκεῖ M, δοκῇ U V 12 ἀσφαλὴς V M D$_2$ || κάθαρε (κάθαιρε Am) U || διαιτᾶν legendum esse suspicatur Foes in not. 14 καθ' ἥβην Littré (cf. Prorrhet. 1,71): καθ' ἕδρην Putzger, καθεύδειν codd. || ὀδυνώδεα (-δη U) V U M 15 κεκλιμένον: κεκλασμένον Hercher || ἀποιδοῦντας Foes || σκοτώδεις U 16 ἀχρόους D$_2$L: ἄχρους cett. || κωματώδεας scripsi: καματώδεας V Vat 1353$_2$, καυματώδεας cett. || κατακεκλιμένους scripsi (cf. Prorrhet.): κατακεκλασμένους codd. 17 ἐν τῷ om. U M || καθαίρειν U Ald. 18 τετριμμένον legendum esse suspicatur Foes in not.: τετριμμένῳ codd. || ξυμμίσγειν Hercher 20 τοῖς ἐν χρονίοις M || τεταρταίους H

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

41 *μὴ πρότερον τῶν τριῶν ἑβδομάδων, ποτὲ δὲ καὶ πλευριτικοὺς καὶ εἰλεώδεις. ὡς δὲ ἔφην ἐν τῷ περὶ γυναικείων, καθαίρειν καὶ ἢν αἱ μῆτραι καθάρσιος δέωνται].*

22. Ἱπποκράτους πρὸς τὸν υἱὸν Θεσσαλόν.

Ἱστορίης δὲ μελέτω σοι, ὦ παῖ, γεωμετρικῆς καὶ ἀριθμήσιος. οὐ γὰρ μόνον σέο καὶ τὸν βίον εὐκλεᾶ καὶ ἐπὶ πολλὰ χρήσιμον ἐς ἀνθρωπίνην μοίρην ἐπιτελέσει, ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχὴν ὀξυτέρην τε καὶ τηλαυγεστέρην κατὰ τὸ ἐν ἰητρικῇ ὀνῆσθαι πᾶν ὅ τι χρήζει. καίτοι ἡ μὲν τῆς γεωμετρίης ἱστορίη ἐοῦσα πολυσχήμων τε καὶ πολυειδὴς καὶ πᾶν μετ' ἀποδείξιος περαινομένη, ἔσται χρησίμη πρός τε τὰς τῶν ὀστέων θέσεις καὶ ἐξαρθρήσεις καὶ τὴν λοιπὴν τῶν μελέων τάξιν. ἔσται σοι γὰρ ἐς τὴν τουτέων πολυτροπίην εὐεπιγνωστότερον, ἐμβολῇ τε ἄρθρων καὶ τῇ τῶν ὀστέων τῶν συντριβομένων ἀναπρίσει τε καὶ ἐκτρυπήσει καὶ συνθέσει καὶ ἐξαιρέσει καὶ τῇ λοιπῇ θεραπείῃ χρῆσθαι, εἰδότ' ὁκοῖόν τε χωρίον ἐστὶ καὶ τὸ ἐκ τούτου ἐξαιρεύμενον ὀστέον· ἡ δὲ τῆς ἀριθμήσιος τάξις πρός τε τὰς περιόδους καὶ ἀλόγους τῶν πυρετῶν μεταστάσιας καὶ τὰς κρίσιας τῶν νοσεόντων καὶ τὰς ἐν νούσοις ἀσφαλείας ἀρκέουσα ἔσται. μάλα γὰρ σεμνὸν ὑπηρεσίην ἔχειν ἐν ἰητρικῇ τοιήνδε, ἥτις σοι τὰ μέρεα τῆς ἐπιτάσιος καὶ τῆς ἀνέσιος ὄντα ἄνισα τὴν μοῖραν εὔγνωστα παρέχεται χωρὶς ἀμπλακίης. διὸ δὴ κάρτα ἐς δύναμιν ἀφικνέο τῆς τοιῆσδε ἐμπειρίης. ἔρρωσο.

[23. Δημόκριτος Ἱπποκράτει περὶ φύσιος ἀνθρώπου.

Χρὴ πάντας ἀνθρώπους ἰητρικὴν τέχνην ἐπίστασθαι, ὦ Ἱππόκρα-

---

41 4 υἱέα b 5 ὦ παῖ μελέτω σοι V || post ἀριθμήσιος add. s.l. καὶ ἀστρολογίας al. m. U 8 ὀνῆσθαι M: ὠνῆσθαι b V, ὀνεῖσθαι U E, ὀνίνασθαι Hercher || χρήζεις b E 9 πολύσχημος U E 10 ἀποδείξιος b: ἀποδείξεως cett. || τε om. E 11 καὶ ἐξαρθρήσεις om. U 12 ἔσται σοι γὰρ ἐς τὴν τουτέων scripsi: εἰς τὴν γὰρ τούτων V U M, ἐς γὰρ τούτων (corr. in ἐς γὰρ τὴν τουτέων) b, εἰς γὰρ τὴν τούτων D_2, H, εἴση γὰρ τούτων E || εὐεπιγνωστότερον: εὐεπιγνωστότερος ἐὼν Littré 13 τῶν om. E 15 εἰδότι U D_2:, εἰδὼς ex εἶδος M, εἰδὼς cett. || ὁποῖον U 15-16 ἐξορεύμενον V M, ἐξορώμενον U 18 τὰς Littré (cf. Vat 1467): τῆς codd. 20 ὄντα ἄνισα E Am: ὄντα ἄνισα ὄντα U M, ὅταν ἄνισα (s.l. add. ὄντα) b, ἄνισα ὄντα V || τὴν μοῖραν: τῇ μοῖρα U, εἰς ἰσοτάτην μοῖραν E 21 ἀμβλακίης V M Ald. || ἀφίκνεο b, ἀφικνέω (ἀφίκεο Am) U, ἀφικνέοιο E 41,23 usque ad 44,6 uncis inclusi (cf. praef. pag. 23 sqq. et 38 sqq.) 23 hanc epistulam codd. b H D_2 L Vat 1353, servant

42 τες· καλὸν γὰρ ἅμα καὶ ξυμφέρον ἐς τὸν βίον τουτέων δὲ μάλιστα τοὺς παιδείας καὶ λόγων ἴδριας γεγενημένους. ἱστορίην σοφίης γὰρ δοκέω ἰητρικῆς ἀδελφὴν καὶ ξύνοικον. σοφίη μὲν γὰρ ψυχὴν ἀναρύεται παθέων, ἰητρικὴ δὲ νούσους σωμάτων ἀφαιρέεται. αὔξεται δὲ νόος παρεούσης ὑγείης, ἣν καλὸν προνοέειν τοὺς ἐσθλὰ φρονέοντας. ἔξεως δὲ σωματικῆς ἀλγεούσης, οὐδὲ προθυμίην ἄγει νόος ἐς μελέτην ἀρετῆς· νοῦσος γὰρ παρεοῦσα δεινῶς ψυχὴν ἀμαυροῖ, φρόνησιν ἐς συμπαθείην ἄγουσα. φύσιος δὲ ἀνθρωπίνης ὑπογραφὴ θεωρίην ἔχει τοιήνδε· ὁ μὲν ἐγκέφαλος φρουρέει τὴν ἄκρην τοῦ σώματος ἀσφάλειαν ἐμπεπιστευμένος, ὑμέσι νευρώδεσι συνεισκατοικέων, ὑπὲρ ὀστέων διπλαῖ φύσιες ἀναγκαίῃ ἀρηρυῖαι δεσπότην, φύλακα διανοίης, καλύπτουσιν ἐγκέφαλον. τριχῶν εὐκοσμία χρῶτα κοσμεῦσα, τὸ δὲ τῶν ὀμμάτων ὀρητικὸν ἐν πολυχίτωνι φωλεῦον ὑγροῦ εὐσταλείᾳ ὑπὸ μέτωπον κοιλασίης ἐνίδρυται, θεωρίης δὲ αἴτιον. ἀκριβὴς δὲ κύρη φύλακα ταρσὸν εὐκαιρίης ὑπομένει. διπλοῖ δὲ ῥώθωνες, ὀσφρήσιος ἐπιγνώμονες, διορίζουσιν ὀφθαλμῶν γειτνίην. μαλακὴ δὲ χειλέων ἁφὴ στόματι περιπτυσσομένη, ῥημάτων αἴσθησιν ἀκριβῆ τε διάρθρωσιν παρέσχηκε κυβερνωμένη. γένειον δὲ ἀκροτελὲς καὶ χελύνειον γόμφοις συνηρμοσμένον. ἐνδοχεῖα δὲ μύθων ὦτα δημιουργὸς ἀνέῳγεν, οἷς ἐπιὼν ὁ μῦθος οὐκ ἀσφαλὴς διήκονος ἀλογιστίης γίνεται. λαλιῆς μήτηρ γλῶσσα, ψυχῆς ἄγγελος, πυλωρεῦσα τὴν γεῦσιν, ἐχυροῖς ὀδόντων θριγκοῖσι πεφρούρηται. βρόγχος δὲ καὶ φάρυγξ ἡρμοσμένοι ἀλλήλοις γειτνιῶσιν, ὁ μὲν γὰρ ἐς κέλευθον πνεύμονος, ὁ δὲ ἐς βυθὸν κοιλίης τροφὴν προπέμπει λάβρον ὠθεύμενος. κω-

---

42 1 ξύμφορον (s. l. o) ex ξυμφέρον b 2 ἴδρυας H 2-3 ἱστορίης... ἰητρικὴν Ermerins 4 παθῶν D_2 L 5 νόος vulg.: νοῦσος codd. 8 συμπάθειαν H || φύσιος H: φύσεως cett. || ὑπογραφὴ D_2 L: ἠπεργραφὴ b, ὑπεργραφὴ H, ἡ περιγραφὴ Putzger 9 μέν: δὲ Ald. 10 συνεισκατοικέων: ἐγκατοικέων Hercher || ὃν: ὧν H 11 διπλῶν D_2 L || ἀναγκαίῃ Littré: ἀναγκαῖαι codd. 12 εὐκοσμίαι b || κοσμεῦσα Littré: κοσμεῦσαι Diels, κοσμῶσαι codd. 13 εὐσταλείᾳ scripsi: εὐσταθείᾳ Littré, ἑνστασίαις codd. 13-14 ὑπὸ μέτωπον: ὑπὸ μετώπων D_2, ὑπομετώπῳ Diels, ὑπὸ μετώπῳ Ermerins 14 κοιλασίης scripsi: κοιλασίῃσι Hercher, κοιλασίῃ Diels, κοιλάσι Ermerins, κολασίῃ codd. || ἐνίδρυται Ermerins: συνίδρυται codd. 15 εὐκαιρίης scripsi: εὐκαιρίης codd. || ὑπομένει D_2 L: ὑπομένειν b H Vat 1353$_2$, ὑπομένων Putzger 18 ἀκροτελὲς: ἀκροτενὲς Vat 1353$_2$, 19 ἐκδοχεῖα Hercher 20 ἐπιὼν Ermerins: ἐπεὼν codd. || μῦθος Vat 1353$_2$: θυμὸς cett. 22 ἐχυροῖς b H Vat 1353$_2$: ὀχυροῖς cett. || θριγκοῖσι Foes: τριχοῖσι H, τριγχοῖσι cett. 23 πνεύμονος scripsi: πνεύματος codd. 24 κωνοειδὲς b

43 *νοειδὴς δὲ καρδίη βασιλίς, ὀργῆς τιθηνός, πρὸς πᾶσαν ἐπιβουλὴν ἐνδέδυκε θώρακα. θαμιναὶ δὲ πνευμάτων σήραγγες ἠέρι διοδεύμεναι φωνῆς αἴτιον πνεῦμα τίκτουσιν. τὸ δὲ χορηγὸν αἵματος καὶ μεταβάλλον εἰς τροφήν, σὺν λοβοῖς πολλάκις κοίλῃ περιπλόοις, ἔσται ἦπαρ ἐπιθυμίης αἴτιον. χλωρὴ δὲ χολὴ πρὸς ἦπατι μένουσα καὶ διαφθορὴ σώματος ἀνθρωπηΐου ὑπερβλύσασα γίνεται. βλαβερὸς δὲ σώματος ἀνθρωπίνου καὶ ἀνωφελὴς ἔνοικος σπλὴν ἀπέναντι εὖδει πρᾶγμα μηδὲν αἰτούμενος. μέση δὲ τουτέων χοροειδὴς πανδέκτειρα κοιλίη κατευνάζεται διοικέουσα τὴν πέψιν. ἔνοχα δὲ κοιλίης, συνθέσεως δημιουργίῃ συνδινεύμενα, εἱλεῖται περὶ κοιλίην ἔντερα, σήψεως καὶ ἀποκρίσεως αἴτια. δίδυμοι δὲ νεφροὶ ἰσχίοισιν ἐνιδρυσμένοι καὶ ἠμφιεσμένοι δημῷ οὔρων ἐκκρίσεως οὐκ ἀλλότριοι πεφύκασιν. κύριος δὲ ἁπάσης κοιλίης ὁ καλούμενος ἐπίπλους γαστέρα πᾶσαν ἐμπεριείληφε, μόνου σπληνὸς ἄτερ. ἑξῆς νευρώδης κύστις ἰσχίῳ στόμα ἐνιδρυσμένη, συμπεπλεγμένων ἀγγείων, οὔρων ἐκκρίσεως αἰτίη γίνεται. ἡ δὲ γειτνιῶσα ταύτῃ μήτηρ βρεφέων, ἡ δεινὸν ἄλγος, τῶν ἐν γυναικὶ μόχθων μυρίων παραιτίη, μήτρη πεφώλευκεν· ἡ πυλωρὸς μυχοῖς ἰσχίων βράσασα σὰρξ σφίγγεται νεύροισιν, ἐκ δὲ πλήθους ἐκχέουσα ὕστρος, φύσιος ἐκ τόκου προνοίης. ἐκ δὲ σώματος κρεμαστοὶ ἐκτὸς οἰκίην νέμονται ἔκγονοι κτίσται ὄρχεις, πουλυχίτωνες ἐόντες. εὔχνοον ἤβη, ἀπὸ φλεβέων τε καὶ νεύρων*

---

43 2 ἐνδέδηκε vulg. || πνευμόνων Littré || διοδύμεναι D_2, διαδύμεναι Littré 4 κοινὴ ex κοίλη b || περίπλοοις (sic) Littré, περίπλους codd. || ἔσται: ἐστὶ suspicatur Foes in not. || 5 χολὴ δὲ χλωρὴ H 6 διαφορὴ Ald. 6-7 ἀνθρωπηΐου... σώματος om. H 6 βλαβερῶς D_2 L 7 ἀνθρωπηίου Hercher 7-8 πλὴν ἀπέναντι εὕδεις (sic) Ald. 8 αἰτούμενος: legendum esse αἰτιώμενος suspicatur Foes in not. || χοροειδὴς scripsi: χορηγεῖ codd. 9 κατευνάζεται: καὶ εὐνάζεται Littré, κἀτ' εὐνάζεται Diels || ἔνοχα δέ: δ' ἔνυχα δὲ b H 10 συνδινεύμενα scripsi: συνδονεύμενα codd. 11 σήψεως scripsi: λήψεως (-ψι- H) codd. || ἰσχίοισιν: ἰξύσι Ermerins 12 ἐνηδρασμένοι b H Vat 1353_2 || ἐκκρίσιος H 16 ἡ δεινόν: ἡ δεινὸν H 17 μήτρη: μήτηρ D_2 L 19 ὕστρος ex γαστρὸς b: γαστρὸς cett. || τόκου: δημιουργίης legisse videtur Cornar. 20 ἔκγονοι: ἐκγόνων ten Brink (an γονῆς?) 21 εὔχνοον scripsi: εὔνοον D_2 L, ευνοι b, εὖνοι Vat 1353_2, εὐνοίης H, εὐναίη δ' Diels, ἔννομον Ermerins

44 πλέγμα, οὖρων ἔκχυσιν ποιεύμενον, συνουσίης ὑπουργόν, φύσιος ὕπο δεδημιούργηται, ὄρεξιν ἤβης πυκαζόμενον. σκέλη δὲ καὶ βραχίονες καὶ τὰ προσηρτημένα τουτέοις ἄκρα, διηκονίης πᾶσαν ἀρχὴν συνηθροισμένα ἔχοντα, νεύρων τε ἀσφαλῆ λειτουργίην τελέουσιν. ἡ δὲ ἀσώματος ἐν μυχοῖς φύσις ἐξέτευξε παντάμορφα σπλάγχνων γένη, ἃ δὴ θάνατος ἐπισταθεὶς ὠκέως ἔπαυσε λειτουργίης].

[24. Ἱπποκράτους ὑγιεινὸν πρὸς Δημήτριον βασιλῆα.

Ἱπποκράτης Κῷος βασιλεῖ Δημητρίῳ χαίρειν.

Ἡμεῖς καὶ πρότερον μὲν σπουδάζοντες, ὦ βασιλεῦ, περὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσιος ἐν κεφαλαίῳ θεωρῆσαι τὰ μέρη, ταῦτα ξυγγράψαντες, καθάπερ ἠξίωσας, ἀπεστείλαμεν. νῦν δέ, περὶ ὧν δεῖ μάλιστα σπουδάζειν τοὺς ἔμφρονας, ἡμεῖς τὰ μὲν παρὰ τῶν πρότερον παρειληφότες, τὰ δὲ καὶ νῦν αὐτοὶ προσεξευρίσκοντες, γεγράφαμέν σοι· οἷς σύ, τῶν προτέρων ἀρρωστημάτων σημείοις γινομένοις ἐπακολουθῶν καὶ χρώμενος πλειστάκις, ἄνουσος ἂν εἴης τὸν ἅπαντα χρόνον. ἔστι δὲ δύο γένη ἀρρωστιῶν ἁπάντων ζώων, ἡ μὲν κατὰ γένος, ἡ δὲ κατὰ πάθος, ἀνόμοιαι. τὰς δ' ἐπιθυμίας τὰς κατὰ τὴν τροφὴν ἐκ τῶν ὑπεναντίων ὄψει, ξηραινομένων ὑγρά, τῶν κενουμένων τὰ πλήρη, πληρούντων δὲ κενά. καὶ τὰς νούσους ἁπάσας ἐξ ὑπεναντίων ὄψει καθεστηκυίας καὶ νούσους ὑπὸ νούσων λυομένας, ὑπὸ σπασμῶν ἐχομένῳ πυρετὸς ἐπιγινόμενος ἵστησι τὸ νόσημα, κεφαλὴν δὲ περιωδυνέοντι πῦον ἢ αἷμα κατὰ τὰ ὦτα ῥαγὲν ἢ κατὰ τὰς ῥῖνας. σπασμοὶ πᾶσι τοῖς μελαγχολικοῖς ἐπιγιγνόμενοι παύουσι τὰς μελαγχολίας. καὶ

44 2 ὄρεξιν: ὀριξὶν ten Brink Putzger || πυκαζομένης Littré 4 τε del. Littré 44,7 usque ad 45,14 uncis inclusi (cf. praef. pag. 38 sqq.) 7 Ἱπποκράτους... βασιλῆα om. Vat 1353, 9 μὲν b: om. cett. 10 φύσιος b H: φύσεως cett. 12 σώφρονας Vat 1353, σώφρονας (σω s. l.) ex ἔμφρονας b || παρά: περὶ D, || πρότερον Vat 1353, 12-13 εἰληφότες Vat 1353, 18-19 ξηραινομένων ὑγρά, τῶν κενουμένων τὰ πλήρη, πληρούντων δὲ κενὰ scripsi: ξηραινόντων ὑγρά, ὑγραινόντων ξηρά, κενούντων πλήρη, πληρούντων δὲ κενὰ Littré, ξηραινομένων τῶν κενουμένων τὰ δὲ πλήρη πληρούντων δὲ κενὰ codd., ἐνδεικνυμένων τῶν κενουμένων τὰ πλήρη, τῶν πληρούντων δὲ τὰ κενὰ legit post Cornar. Foes 19 καὶ τὰς Ma XI, 5: τὰς δὲ cett. 20 λυομένας Ilberg: γινομένας codd. 21 ἐχομένῳ add. Marcks || κεφαλὴν δὲ περιωδυνέοντι scripsi: καὶ κεφαλὴν περιωδυνέοντι Ma XI, 5, κεφαλῆς πολλῆς δὲ περιωδυνίας cett., κεφαλῆς δὲ πολλὰς περιωδυνίας legendum esse suspicatur Foes in not. 22 πῦον ἢ αἷμα: ὅταν πῦον ἢ αἷμα Ma XI, 5, ὅταν b, αἷμα cett., πῦον ἢ ὕδωρ ἢ αἷμα Ilberg || ῥαγέντα b || post ῥῖνας add. παύει τὸ νόσημα Ma XI,5

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

45 *καθόλου μέν ἐστι ῥίζα τῶν ἀνθρωπίνων νοσημάτων ἡ κεφαλὴ καὶ τὰ ἀρρωστήματα τὰ μέγιστα ἐκ ταύτης παραγίνεται. ἐπικειμένην γὰρ αὐτὴν τῷ σώματι, ὥσπερ σικύαν τῶν εἰσφερομένων ἁπάντων συμβαίνει αὐτὴν ἕλκειν περιττώματα καὶ τοὺς λεπτομερεῖς χυμούς. δεῖ δὲ προσέχειν τὸν νοῦν ἰδίως ζῆν αὐτὸν παρασκευάσαντα εἰς ταῦτα τὰ μέρη, ὅπως μηδεμίαν αὔξησιν λαμβάνῃ τὰ προσπίπτοντα τῶν ἀρρωστημάτων διά τε τῆς ἐπιμελείης καὶ τῆς εὐταξίης τῆς παρὰ σοὶ γινομένης καὶ μήτε ταῖς τῶν ἀφροδισίων ἀκρασίαις μήτε ταῖς τῶν διαφόρων ἐδεσμάτων μήτε τοῖς ὕπνοις τοῖς ὑπερπληστικοῖς, ἀγυμνάστου ὄντος τοῦ σώματος, χρώμενον, ἀλλ' ἐπακολουθοῦντα τοῖς σημείοις τοῖς γινομένοις ἐν τῷ σώματι, διατηρεῖν τὸν καιρὸν ἑκάστου νοσήματος, ὅκως ἂν φυλαξάμενος τὸ ἀρρώστημα τὸ μέλλον ἐπιφέρεσθαι ταῖς θεραπηίαις, αἷς ἂν ἐγὼ γράφω χρώμενος, διατελοίης ἄνουσος ἐών].*

---

45 1 ῥίζα Ma XI, 5: καὶ ῥίζα cett. 3 σώματι: στόματι b Ma XI,5 5 αὐτὸν scripsi: αὐτὸν codd. 6 λαμβάνῃ Ma XI, 5 Littré: λαμβάνονται cett. codd. 7 τε: γε Littré 9-10 ὑπερπληστικοῖς Ma XI, 5: ὑπερκολαστικοῖς cett., ὑπερχαλαστικοῖς Littré 10 ante ἀγυμνάστου add. καὶ b, Vat 1353$_2$ Ma XI, 5 || ἀγυμνάστου ... σώμ. om. Ermerins || χρώμενον Littré: χρώμενος codd. 11 γιγνομένοις b, Ma XI,5 || ἐν om. D$_2$ 12 νοσήματος Ma XI, 5: σώματος cett., 'σώματος om. Littré || ἄν: ἢν D$_2$ 13 διατελοίης Ma XI,5: διατελεῖς cett., διατελῇς Littré 14 post ἐών add. ἔρρωσο D$_2$ || in calce folii 282^r ζητητέον τὸ λεῖπον τῆς ἐπιστολῆς καὶ τὴν πρὸς Πτολεμαῖον ὁλόκληρον add. b.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

*Είναι ευνόητο ότι ο τίτλος εξαρτάται από το είδος του κώδικα από τον οποίο παραδίδονται οι επιστολές. Τα χφφ του Corpus επειδή περιέχουν και (τις) άλλες ιπποκρατικές πραγματείες, έχουν απλώς τον τίτλο *Ἐπιστολαί*. Εξαίρεση αποτελεί ο b, ο οποίος δεν παραδίδει άλλο ιπποκρατικό σύγγραμμα και έχει τον τίτλο *Ἱπποκράτους Ἰητροῦ Κῴου Ἀσκληπιάδεω ἐπιστολαὶ διάφοροι*. Αντίθετα, τα επιστολάρια έχουν γενικά τον τίτλο *Ἱπποκράτους Ἐπιστολαί*.

1,1 Σχετικά με την προτίμηση της γραφής *Πέτῳ* βλ. στην εισαγωγή, σελ. 63 κ.ε. Με πολλή χαρά και ικανοποίηση δεχόμαστε την υπόδειξη που μας έγινε από τον καθηγητή Κυριάκο Τσαντσάνογλου, ότι στους παπύρους παραδίδεται και ο τύπος *Πέτος*: S.B. 7203 (3ος αι. π.Χ.), P. Princ. 13 (1ος αι. μ.Χ.)· βλ. D. Foraboschi, Onomasticon alterum papyrologicum, Milano 1971, λ. *Πέτος*. Τον κ. Τσαντσάνογλου ευχαριστούμε και από εδώ θερμά.

1,4 Το *πολλάκις* είναι απαραίτητο να κρατηθεί, γιατί αφενός μεν το παραδίδουν οι κώδικες bE, των οποίων η συμφωνία, όπως υπογραμμίσαμε στο σχετικό κεφάλαιο της εισαγωγής, πρέπει να λαμβάνεται σ' έναν βαθμό υπόψη, και αφετέρου ως σχήμα (με το *πολλά*) είναι οικείο στο ασιανό ύφος των επιστολών· βλ. π.χ. 1,18 *τέχνη τεχνικῶς κρίνουσα*.

1,8 Το *ἄλωκε*, που παραδίδουν όλοι σχεδόν οι κώδικες, δεν πρέπει να το απορρίψουμε εύκολα (παρά την αντίθετη άποψη του Littré και άλλων), γιατί φαίνεται πως είναι παρακείμενος του *ἅλλομαι*. Ο τύπος αυτός, αν και αμάρτυρος, ίσως πρέπει να ερμηνευθεί ως μεταγενέστε-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ρος σχηματισμός (πβ. 18,11 *ἰώντων*, προστακτική αντί *ἰάσθων ἢ ἰάσθωσαν*). Ὅπως μπορούμε να κρίνουμε από το παρακάτω *τὸν θῆρα λυμαινόμενον τὰ ποίμνια*, η εικόνα που δίνεται είναι ότι η νόσος όρμησε (πήδηξε) επάνω στους ανθρώπους, όπως το θηρίο εναντίον των ποιμνίων. Αυτή η εικόνα, δηλ. να πηδά ως θηρίο η συμφορά επάνω στους ανθρώπους, είναι συνηθισμένη στους Ἕλληνες συγγραφείς.

1,9 Το *πολλὸς* του b οφείλεται μάλλον στην εξιωνιστική τάση αυτού του κώδικα. Βλ. εισαγωγή, σελ. 134, όπου γίνεται ειδικός λόγος.

1,12 Σωστά ο Littré, ad loc., υποστηρίζει το *γονίμων* με την έννοια του 'χρησίμων'. Η έννοια αυτή υποστηρίζεται και από τη φράση (3,8) *ἄνδρας γὰρ εὑρεῖν δυναμένους τι κατὰ συμβουλίην οὐ ῥηίδιον*, της 3 επιστολής, καθώς και από τη φράση (1,7) *ἢ τοι ἑτέρου ἀνδρὸς ἑρμηνείην δυναμένου ἰήσασθαι*.

2,11 Η γραφή *Ἡρακλείδᾳ* είναι αναμφίβολα η σωστή, γιατί πρόκειται για δωρικό όνομα.

2,13 Η γραφή του b *ὅσα πιθανὰ ἦν* είναι καθαρά ιωνική, δηλ. ο πληθυντικός του επιθέτου στις απρόσωπες εκφράσεις (βλ. Bechtel 3,22, Smith TAPA 25,73 κ.ε. και Σακαλή Ιων. Λεκτ. 1,50 κ.ε.). Επειδή όμως, όπως είπαμε, ο b εξιωνίζει πολλές χρήσεις, δεν υιοθετούμε αυτή τη γραφή.

2,14 Ο μέσος τύπος *ἐδιδάξατο*, δίπλα στην αντωνυμία *ἑαυτόν*, φαίνεται πλεονασμός, γι' αυτό προτιμούμε τον ενικό *ἐδίδαξεν*.

Εξάλλου στη γραφή *ἐδίδαξεν* συμφωνούν οι bVE, των οποίων η συμφωνία, όπως εδείξαμε πιο πάνω, σελ. 272, είναι κάποια εγγύηση για την ορθότητα της γραφής που παραδίδουν. Το ότι σωστός είναι ο τύπος *ἐδίδαξεν* ενισχύεται και από το ότι στην επόμενη λέξη οι VUM προσθέτουν την πρόθεση *ἐν*. Αυτή πρέπει να

προέρχεται από s.l. διόρθωση της κατάληξης *-ατο*, σε *-εν*.

2,20 Τη γραφή *ἀνιέρωται* προτιμάμε, εκτός των άλλων λόγων, και για το ότι δημιουργεί παρήχηση με το επόμενο ρήμα *ἠξίωται* (ασιανό ύφος). Πάντως ο τύπος *ἀνιερεύω* είναι πολύ σπάνιος, ενώ μαρτυρείται μόνο το ουσιαστικό *ἀνιέρωσις*. Ο τύπος *νιέρευται* του V δείχνει πως κι αυτού κάποιος πρόγονος θα είχε *ἀνιέρωται*, το οποίο όμως είχε διορθωθεί στο περιθώριο ή στο διάστιχο με το *νιέρευται*, θέλοντας ο διορθωτής να δείξει ότι διορθώνει το *ἀνιέρωται* σε *ἀνιέρευται*. Όμως ο γραφέας του κώδικα από παρεξήγηση κράτησε στο κείμενό του το ακατανόητο *νιέρευται*.

3,10 κ.ε. Για τις επιστολές 4α, 4β και 5 βλ. εισαγωγή σελ. 47 κ.ε.

3,13 Ο Pohlenz πιστεύει ότι το *ὑπάρχους* προέρχεται από παρασελίδια προσθήκη. Όμως εδώ ο τίτλος αυτός είναι απαραίτητος, για να δώσει τον τόνο της μεγαλοπρέπειας· βλ. παραπ. σελ. 55.

3,16c Ο παρακείμενος που παραδίδουν οι ε και ο πάπυρος P^1 είναι προτιμότερος από το *ἔπεμψα* των E, γιατί δίνει το ιδιαίτερο νόημα ότι η ενέργεια διαρκεί ακόμη, αφού πράγματι η επιστολή του Υστάνη συνοδεύει την επιστολή του Αρταξέρξη και απομένει ως εκκρεμότητα η απάντηση του Ιπποκράτη (βλ. παραπ. σελ. 55). Επίσης ο παρακείμενος είναι ο κατάλληλος χρόνος όταν πρόκειται για 'συνημμένο' έγγραφο· βλ. Koskenniemi 195.

3,16d Προτιμήσαμε τη γραφή *γράφον... ἵνα κατὰ τάχος πέμψω* των ε P^1 και P^2 και όχι τη γραφή *γράψον κατὰ τάχος... ἵνα πέμψω* των E. Ο λόγος είναι ότι στη δεύτερή του επιστολή ο Υστάνης έχει χαμηλώσει τον τόνο του και έχει ηπιότερο ύφος (βλ. και σελ. 55).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

3,20 Προτιμήσαμε τη γραφή *ἐς βασιλέως* με την έννοια 'ἐς τὸν οἶκον τοῦ βασιλέως'. Σ' αυτό μας ενισχύει η γραφή]*σιλέως* του P² και η φράση *εἰς σὸν οἶκον* (4,11) από την 7 επιστολή. Για την αλληλουχία των γεγονότων ανάμεσα στην επιστολή 7 και τις προηγούμενες βλ. την εισαγωγή μας, σελ. 52 κ.ε. — Η γραφή *ἃ λέγω γράφων*, που παραδίδουν οι κώδικες VUM, πρέπει να ευνοήθηκε από το *λέγων* (4,9) της 7 επιστολής· δηλ. με το *ἃ λέγω γράφων* ο 'διορθωτής' εννοεί: γράφοντάς του αυτά που σου λέω, ενώ το σωστό είναι ότι ο συγγραφέας με το *ἃ ἐγὼ γράφω* εννοεί πως ο Ιπποκράτης ζητάει από τον Υστάνη να διαβιβάσει το γράμμα του στον Αρταξέρξη έτσι όπως είναι. Πβ. γι' αυτό τη φράση της 7 επιστολής (4,11) *ἣν γράψας ἔδωκε καὶ ἐκέλευσεν εἰς σὸν οἶκον πέμπειν*. Εξάλλου, η φράση *ἃ ἐγὼ γράφω ὅτι τάχος* δίνει μεγαλύτερη έμφαση στο θάρρος του Ιπποκράτη. Πβ. γι' αυτό το συνδετικό κείμενο ανάμεσα στην 4 και 5 επιστολή (3,16) που παραδίδει ο P¹: *ὁ δὲ γενναῖος τηρήσας τὸ τῆς τέχνης ἀξίωμα καὶ τὸ πρὸς τοὺς Ἕλληνας φιλόστοργον ἀντεφώνησεν γράψας τὸν τρόπον τοῦτον*.

4,4 Μετά το *Δημητρίῳ* ο b προσθέτει το ουσιαστικό *βασιλεῖ*. Στην εισαγωγή (σελ. 56 κ.ε.) μιλήσαμε για τις συνθήκες δημιουργίας και τη σκοπιμότητα της συγγραφής της επιστολής 6. Το όνομα αυτό πρέπει να αφορά κάποιον κυνικό φιλόσοφο ή κάποιον βασιλιά. Πάντως φαίνεται ότι η προσθήκη της λέξης *βασιλεῖ*, που μαρτυρεί ο b, είναι πολύ παλαιά και με αφορμή αυτήν θα πλάσθηκε η 24 επιστολή, που την θεωρούμε νόθη. Στον πάπυρο P¹ η επιστολή 6 απευθύνεται σε κάποιον Γοργία. Για όλα αυτά βλ. παραπ. σελ. 57 κ.ε.

4,9 κ.ε. Τους λόγους για τους οποίους διορθώνουμε τις δοτικές *Ἱπποκράτει, ἰητρῷ Κῴῳ, γεγονότι* των χφφ σε αιτιατικές βλ. στην εισαγ. σελ. 52. Την αιτιατική *Ἱπ-*

ποκράτην (θα μπορούσαμε να γράψουμε και *Ἱπποκράτη*) συναντούμε και πιο κάτω, 4,16 και 5,3.

4,12 Το *Φενακηνάσδην* γράφουμε σύμφωνα με τη γραφή που παρέχουν οι ε. Το *φάναι Γυμνάσδην* (ή *-σβην*) των άλλων χφφ πιστεύουμε ότι προήλθε από την τάση να εξελληνισθεί η περσική λέξη. Η κατάληξη *-δης* είναι συνηθισμένη σε περσικά κύρια ονόματα (πβ. *Παρσώνδης, Ἀσπάνδης, Ὀρόνδης*, που παραδίδει ο Κτησίας· βλ. Διόδ. Σικελ. 2.32.5, 2.23.6, Φώτ. Βιβλ. 72 [P. 43 b 3-44 d 19]). Τη γραφή *φάναι Γυμνάσβην* θα μπορούσαμε να δεχτούμε, αν υποθέταμε ότι αυτός ο γραμματοκομιστής θα έδινε και μερικές προφορικές εξηγήσεις· βλ. γι' αυτό το θέμα Sykoutris 218, Hout 32 και 36. Όμως κάτι τέτοιο δεν είδαμε να υπαινίσσεται ο συγγραφέας μας στις προηγούμενες επιστολές, αν και στην επιστολή 11 ο *Ἀμελησαγόρης* φαίνεται ότι έδωσε μερικές προφορικές διευκρινήσεις (8,4 *καὶ ἐκ τῶν λόγων καὶ ἐκ τῆς ὄψιος*)· όμως αυτές θα ήταν του τύπου ότι π.χ. το *πρᾶγμα ἐπείγει*.. Το *διευτύχει* πρέπει να είναι η κατακλείδα της επιστολής (βλ. Koskenniemi 151—μόλο που ο Exler, σελ. 69, υποστηρίζει ότι η κατακλείδα *διευτύχει* αρχίζει να αντικαθιστά το *εὐτύχει* από τον 1. μ.Χ. αιώνα και επιδίδει το 2. αιώνα). Επειδή όμως το εξέλαβαν ως κύριο όνομα, προστέθηκε αργότερα η τυπική κατακλείδα *ἔρρωσο* από το πρότυπο των UM.

4,18 Με το *πρώτης ἁμαρτίας* πρέπει να εννοείται μάλλον το γεγονός ότι οι πατέρες τους δεν έδωσαν *γῆν καὶ ὕδωρ* (βλ. 5,5). Μπορούμε ίσως, με μικρότερες πιθανότητες αλήθειας, να υποστηρίξουμε ότι η 'πρώτη άμαρτία' είναι το ότι ο Ιπποκράτης δεν έδωσε απάντηση στην πρώτη επιστολή του Αρταξέρξη (επ. 4). Τότε όμως θα πρέπει να προτιμήσουμε τη γραφή *πρὸ τῆς* που δίνουν τα μικρά επιστολάρια. — Η γραφή *τίσαντες* των

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ε προτιμάται, γιατί η έννοια δεν είναι αυτή που δίνει η μετοχή μέλλοντος *(τίσοντες)*, την οποία αποδέχονται όλοι οι προηγούμενοι εκδότες, αλλά με τη μετοχή αορίστου, που χρησιμοποιείται για μελλοντικό γεγονός, θέλει να δηλωθεί το προτερόχρονο στο μέλλον. Δηλ. ο Αρταξέρξης εννοεί: αν δεν παραδώσετε στους αγγελιαφόρους μου τον Ιπποκράτη, τότε θα καταλάβετε (θα βάλετε μυαλό), αφού πληρώσετε και για την πρώτη σας αμαρτία. Αυτή η έννοια της απειλής που περιέχει το ρήμα *γιγνώσκω* δεν είναι άγνωστη στην αρχαία γραμματεία· πβ. Σοφ. *Αντιγ.* 1089 την απειλή του Κρέοντα: *ἵνα γνῷ τρέφειν τὴν γλῶσσαν ἡσυχεστέραν.*

5,1 Η επιστολή αυτή περιέχει πολλούς δωρισμούς, για να χρωματίσει τη διάλεκτο της Κω. Βέβαια η Ιωνική είναι η γραμματειακή γλώσσα της ιατρικής, όμως εδώ η απόκριση δίνεται από το κοινό των Κώων. Κι αν ακόμη υποθέσουμε ότι η επιστολή συντάχθηκε από Ασκληπιάδες της Κω, και πάλι οι δωρισμοί θα ήταν δικαιολογημένοι, αφού π.χ. στη Νέα Κωμωδία συναντούμε δωρισμούς στους λόγους των γιατρών (βλ. Gomme—Sandbach 99). Στους δωρικούς τύπους *πράξοντι* (5,1) και *δώσοντι* (5,2) μας οδήγησε η γραφή *πράξαντες* (5,1) που παρέχουν οι ε.

5,4 Προτιμήσαμε τη γραφή *ἐπὶ* (αντί για την *ἀπὸ*) των Ε, επειδή το *ἀπό*, ενώ συντάσσεται με το *γαῖαν καὶ ὕδωρ αἰτεόντων*, δε συντάσσεται με το παρεμβαλλόμενο *ἐπιστολὰς γραψάντων.*

5,6 Το *ἐπ' αὐτοὺς ἰόντας* των b ε (που οι VUM προσθέτουν μετά το σωστό *θνατοὺς ἐόντας*) κρίνεται περιττό, γιατί φαίνεται ότι προέρχεται από παρασελίδια διόρθωση. Το *ὁμοίως τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις θνατοὺς ἐόντας* είναι αρκετό και πρέπει να έχει σχέση μ' αυτό που λέει ο Ηρόδοτος για τους Αθηναίους κατά τη μάχη στο Μα-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ραθώνα 6,112: *πρῶτοι δὲ ἀνέσχοντο ἐσθῆτά τε μηδικὴν ὁρῶντες καὶ τοὺς ἄνδρας ταύτην ἐσθημένους· τέως δὲ ἦν τοῖσι Ἕλλησι καὶ τὸ οὔνομα τὸ Μήδων φόβος ἀκοῦσαι.* Οπωσδήποτε το *αὐτοὺς* της άλλης lectio προδίδει το σωστό *θνατούς*.

5,9 Μετά το *ἀμέων* ο M προσθέτει *δόντι Ἱπποκράτεα ἀμέων*, και ο U *δόντων Ἱπποκράτεα*. Είναι προφανές ότι η γραφή αυτή είναι περιττή και πρέπει να εξηγηθεί ως εξής: Ενώ εδώ το παραπάνω *ἀμελήσοντι* έχει καλή σημασία (σημαίνει: δε θα μας παραμελήσουν-εγκαταλείψουν), το εξέλαβαν με κακή σημασία, δηλ.: δε θα παραβλέψουν την πράξη μας - θα μας τιμωρήσουν (βλ. παραπ. 5,1 *ἀνάξιον πράξοντι*), και θεώρησαν φυσική την προσθήκη *δόντι* (μάλλον: *δόντων*) *Ἱπποκράτεα (ἀμέων)*. Δηλ. ενώ το *δόντι* ήταν διόρθωση της κατάληξης - *δονται* του *δίδονται* (5,7), που παρέχουν σήμερα οι κώδικες VUM, και το *Ἱπποκράτεα* του *Ἱπποκράτην*, κάποιος γραφέας δεν κατάλαβε τι εσήμαιναν τα *δόντι* και *Ἱπποκράτεα* και τα θεώρησε ως προσθήκη μετά το *ἀμέων* (αυτό θα έγινε σε ένα χφ που το κείμενο από το *Ἱπποκράτην* ως το *ἀμέων* θα ήταν γραμμένο σε μια σειρά).

5,14 *νῦν δ'...φθονηθείη*: προτιμήσαμε τη γραφή του Am, γιατί η γραφή *μηδὲ νῦν* των άλλων χφφ δεν μπορεί να σταθεί, αφού στην προηγούμενη πρόταση δεν υπάρχει άρνηση ή κάποια λέξη συνώνυμη με το *φθονηθείη*.

5,18 Η σειρά *καὶ ἡμέρην καὶ νύκτα* είναι η λογική ύστερα από τη λέξη *ἐγρηγορὼς* (= όχι μόνο την ημέρα αλλά και την νύχτα)· πβ. 6,4 *νύκτωρ ἐξαναστὰς* (παρόλο τούτο βλ. Kamerbeek, El. 49 (στ. 259): *κατ' ἦμαρ καὶ κατ' εὐφρόνην*: the order is unusual in Greek).

6,1 Η προσθήκη *τὸ πᾶν* πριν από το *τέθνηκεν* στον b πρέπει να προέρχεται από το περιθώριο κάποιου προγόνου του, που όμως θα ήταν v.l. του *πάντα*.

6,8 Η γραφή *ἀτώμεθα*, την οποία μόνο εμείς προτιμούμε, είναι καθαρά ποιητική λέξη (από την ιωνική διάλεκτο). Πρέπει να προσέξουμε ότι αυτή η επιστολή έχει έντονο ποιητικό χρώμα.

6,14 *ἀντάξι' ἂν δουλεύσειε*: Κάνουμε αυτή τη διόρθωση στη γραφή *ἀντάξια βουλήσιος* των χφφ, που είναι χωρίς νόημα (βλ. και Littré ad loc.), γιατί πιστεύουμε ότι το χωριό έχει το εξής νόημα: για την ψυχή του Δημόκριτου η πόλη μας ακόμη και χρυσός να ήταν αυτό, δε θα μπορούσε να σου προσφέρει αντάξια εκδούλευση (αμοιβή), και τέτοια που να μην υπολείπεται σε κάτι από ό,τι θα άξιζε. Μ'άλλα λόγια: η υποχρέωση (η υποθήκευση) της πόλης μας σε σένα είναι τόσο μεγάλη, ώστε δεν μπορεί να σου το ξεπληρώσει με τίποτα. Πιστεύουμε ότι η i.m. γραφή *τὸ δοῦλον* που βρίσκουμε στον b μας δείχνει το δρόμο γι' αυτήν την εξήγηση. Η διόρθωση *ἀνταξία σου ἐλεύσιος* του Littré δίνει ένα σωστό νόημα, αλλά εκτός του ότι απομακρύνεται παλαιογραφικά, απαιτεί και τη διόρθωση του *ἀφυστερήσαντα* σε *ἀφυστερήσαντος*. Το ίδιο συμβαίνει και με τη διόρθωση *ἀνταξία σου τῆς ἰήσιος* που έκανε ο Putzger.

6,17 Οι b V παραλείπουν τη φράση *ἄνδρα ἀρίδηλον*. Ενώ έχουμε διαπιστώσει ότι η συμφωνία των b V είναι κάποια εγγύηση για την ορθότητα της γραφής (ίσως εδώ η φράση να μην είναι απαραίτητη, αφού μπορεί να εννοηθεί ως αντικείμενο του *θεραπεύσων* το *τοὺς νόμους*, όμως υπάρχουν δύο στοιχεία που την καθιστούν απαραίτητη: το *ἄνδρα ἀρίδηλον* μετά το *ἀνδρῶν φέριστε* αποτελεί ένα αγαπημένο για το ασιανό ύφος σχήμα. Επίσης πιο κάτω διαβάζουμε *πόλιν οὐκ ἄνδρα θεραπεύσεις*, το οποίο προϋποθέτει το *ἄνδρα ἀρίδηλον*.

6,18 Αντίθετα, το *περιβαλὼν* των b V φαίνεται ότι είναι προτιμότερο από το *περιβάλλων* των άλλων χφφ, για-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τί αναφέρεται σ' ένα γεγονός μελλοντικό, που είναι προτερόχρονο σε σύγκριση με κάποιο άλλο (*κτίστης ἐών*, το οποίο εδώ σημαίνει 'αναστηλωτής')· πβ. Πλούταρ. *Κικ.* 22.

6,19 Προτιμούμε τη γραφή *βουλὴν διὰ νόσον* των b V (από το *βουλὴν δὲ νοσοῦσαν καὶ* των άλλων χφφ), και γιατί έχουμε τη συμφωνία των δύο παραπάνω χφφ, αλλά και γιατί το *δὲ* δε στέκει, επειδή εδώ η αντίθεση δεν είναι φυσική (στο *πόλιν* αντιτίθεται το *οὐκ ἄνδρα*). Έτσι το *βουλὴν διὰ νόσον* βρίσκεται σε πλήρη αντιστοιχία με το *πόλιν* (που είναι το ίδιο πράγμα).

7,4 Η γραφή *ὑμῖν* που παρέχει ο b είναι η σωστή, γιατί με το *ὑμῖν* εννοούνται ο Δημόκριτος και ο Ιπποκράτης, οι οποίοι πράγματι έχουν προχωρήσει και έχουν φτάσει πιο κοντά στη σοφία. Βλ. εξάλλου την παρακάτω φράση (7,6 κ.ε.) *σὺ γάρ... ὁ δέ...*

7,5 Το απαρέμφατο *προεκλιπεῖν* πρέπει να προτιμηθεί από τη μετοχή *προεκλιπών*, όχι μόνο γιατί το παρέχουν οι b U M, αλλά και γιατί, αν είχαμε μετοχή, θα έπρεπε αυτή ως ισχυρότερη να αναφέρεται σε ένα πραγματικό γεγονός· η πράξη όμως εδώ παρουσιάζεται ως ενδεχόμενη.

7,15 Το *ἀλλὰ* που έχουν τα χφφ δε φαίνεται απαραίτητο, γιατί δε δηλώνεται καμιά αντίθεση με τα προηγούμενα. Το *νῦν γε* είναι απόδοση της προηγούμενης αναφορικής πρότασης.

8,7 Τα χφφ (εκτός από τους b E) μαρτυρούν το σύνδεσμο *καὶ* πριν από το *ὁκόσοι*. Αυτό πρέπει να κρατηθεί στο κείμενο, γιατί ο Ιπποκράτης δε θεωρεί 'μακάριους' μόνο τους δήμους, όπως εν προκειμένω το δήμο των Αβδηριτών, αλλά και τους μεμονωμένους άνδρες, οι οποίοι θεωρούν τους σοφούς *ἐρύματα* των πόλεων. Αυτό υποστηρίζεται και από το παρακ. (8,9) *ἐγὼ δέ*, όπου ο Ιπποκράτης στην αντωνυμία *ὁκόσοι* συγκαταλέγει και τον εαυτό του.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

8,15 Το απαρέμφατο *συσκιάζεσθαι* είναι σωστό ως κατηγορούμενο στο παραπ. *τοῦτο*, όπως ακριβώς και το *νοῦσος*. Παρόμοια χρήση του απαρεμφάτου, ως υποκειμένου όμως, βλ. παρακ. 8,16: *καὶ πρὸς ὑπόνοιαν ταραχθῆναι*.

9,4 Πιστεύουμε ότι τα επιστολάρια δίνουν τη σωστή γραφή *(συνῆεσαν)*. Το *ξυνέρχομαι* μπορεί να συνταχθεί με απαρέμφατο αορίστου (αντί για μετοχή)· βλ. LSJ, λ. *εἶμι* (III). Ώστε είναι περιττή η προσθήκη του *ἐλθόντες* (UM *ξυνελθόντες*) στους b V. Φαίνεται ότι το *ξυνῆεσαν ἐλθόντες* (ή *ξυνελθόντες*) που παρέχουν τα περισσότερα χφφ προήλθε από κάποια 'γλῶσσα', η οποία θα εξηγούσε το *ξυνῆεσαν* με ένα ρηματικό τύπο του *ἦλθον*. Γι' αυτό κρίνουμε περιττή και τη διόρθωση του *ἐλθόντες* σε *θέλοντες* του Putzger, επειδή η έννοια της βούλησης υπάρχει κιόλας μέσα στο ρήμα *ξυνῆεσαν*.

9,11 Αν και εκ πρώτης όψεως φαίνεται σωστότερη η γραφή *προσῆσαν* (= υπήρχαν επιπλέον) των E και πολύ πιο σωστή η γραφή *παρῆσαν* του V, πρέπει, ωστόσο, να προτιμήσουμε τη γραφή *προσῆεσαν*, γιατί εδώ ο συγγραφέας έχει στο μυαλό του την εικόνα των φόρου υποτελών πόλεων, που προσέρχονται και προσφέρουν τα αγαθά τους στον Μέγα Βασιλέα (πβ. 3,20 κ.ε.), που ήταν πολύ γνωστή στους Έλληνες από τον Ηρόδοτο, αλλά, ακόμη, και από τα ανάγλυφα της Περσέπολης (βλ. Gow 139 κ.ε.).

9,12 Το *ἐκεῖσε* των χφφ (πλην των E) μπορεί να συγχωρηθεί στο κείμενό μας, γιατί σε ένα βαθμό συνδέεται και με το *ἀνιών*, έτσι που να έχει τη σημασία της κίνησης.

9,19 Η ονοματική χρήση του απαρεμφάτου φαίνεται πως ανήκει στα υφολογικά χαρακτηριστικά του συγγραφέα (βλ. παραπ. 8,15). Έτσι δε φαίνεται απαραίτητη η προσθήκη του απαρεμφάτου *εἶναι* μετά το *οἴεσθε* όπως

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

κάνουν οι UM (πβ. και 8,7 *ἴσασι τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας ἐρύματα ἑωυτῶν*, όπου και εκεί το *ἴσασι* δε δέχεται απαρέμφατο).

— Το *ἰᾶσθαι* που παραλείπουν οι bVE πρέπει να κρατηθεί, γιατί αν παραλειφθεί, δε θα έχουμε το δεύτερο μέλος της ισότητας (πβ. και παρακ. 17,5 *ἀντὶ ἰητροῦ μισθωτὸν ἐλέγχοντες*). Η παράλειψη έγινε, γιατί κατά κάποιον τρόπο το *σῴζειν πολεμίους καὶ φίλους μισθοῦ* έχει κάποια έννοια. Όμως το *σῴζειν* αναφέρεται στη συγκεκριμένη σωτηρία των Περσών από το λοιμό, την οποία αρνήθηκε ο Ιπποκράτης και την πρόσφεραν στους Πέρσες άλλοι Έλληνες (βλ. εισαγωγή σελ. 71 κ.ε.), ενώ το *ἰᾶσθαι* αναφέρεται στο Δημόκριτο.

10,4-5 Η επιστολική λέξη *ἀναδίδωμι* (αντί για το *ἀποδίδωμι*) είναι νεότερη συνήθεια και πρέπει να πήρε τη θέση του παλιότερου *ἀποδίδωμι* από τον 2. μ.Χ. αι. Για το θέμα αυτό βλ. ειδικότερα στον Keyes 40 κ.ε.

10,7 Η διόρθωση του *ὡς* σε *ἐξ ὧν* από τον Hercher φαίνεται ακατανόητη. Αντίθετα έχει νόημα η διόρθωση *ἢ ὡς* του Littré (την οποία δέχτηκε και ο Ermerins) με την έννοια: avec de meilleures espérances que la lettre ne fait augurer. Όμως με το *γραφὴ* ο Ιπποκράτης δεν εννοεί αυτήν εδώ την επιστολή, αλλά την προηγούμενη (την 11), όπου πράγματι καθησυχάζει τους Αβδηρίτες και τους δίνει μεγάλες ελπίδες βεβαιώνοντάς τους ότι δε νοσεί ο Δημόκριτος. Γι' αυτό πρέπει να κρατήσουμε τη γραφή των χφφ.

10,9 Σωστό φαίνεται το *διασαφηνέοντες* των bU, αντί του *διασαφηνέοντος* των άλλων χφφ που το δέχτηκαν οι περισσότεροι εκδότες. Η έννοια είναι ότι: *ἡμεῖς* (δηλ. ο Ιπποκράτης, πβ. πιο πάνω *ἔλθοιμεν, ἀφιξόμεθα, ὑπολαμβάνομεν*) εξηγούμε αυτό που εμφανίζει ο άνθρωπος (ο Δημόκριτος) όχι ως μανία αλλά ως υπερβολική ψυχική ευρωστία (υγεία).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

10,12 Αν και τρεις σημαντικοί κώδικες VUM μαρτυρούν τη γραφή *ἠρεμίησιν*, φαίνεται πως αυτό είναι λάθος του προτύπου τους, γιατί η σωστή γραφή *ἐρημίῃσιν* (bE) υποστηρίζεται από το παρακάτω (10,15) *μονήρεες καὶ φιλέρημοι*. Παρόμοια και το *ἡσύχοισιν* πρέπει να προτιμηθεί από το *συχνοῖσιν* των M (και I) U, γιατί και αυτό αντιστοιχεί στο παρακάτω *σιγηροὶ* (πβ. και 10,23 *ποθέουσι δ' ἄντρα καὶ ἡσυχίην*).

11,3 *θορύβων*: η πλειονότητα των κριτικών δέχεται τη γραφή *φροντίδων* των E (ο Putzger προτίμησε το *θορύβων*, γιατί το παρέχει ο M, τον οποίο συνήθως ακολουθεί). Το *φροντίδων* πρέπει να μπήκε στα χφφ (και με την ανάλογη αίσθηση το δέχτηκαν οι εκδότες) από επίδραση της στερεότυπης φράσης *ἔξω φροντίδος* (πβ. Μέναν. *Μισούμ.* Α 8). Ότι το *θορύβων* είναι το σωστό τεκμηριώνεται όχι μόνο από το παρακάτω *ἡσυχίην*, αλλά κυρίως από τη φράση (11,7) *τῶν θόρυβον ἐμποιησάντων*.

12,1-2 Το λάθος (*ἀλλ' ἔκτοπός τις*) των UM εξηγείται από τη γραφή *ἀλλ' ἐκτός τις* του V. Δηλ. ο κοινός αρχέτυπος των VUM είχε μετατρέψει το *ἄλεκτος* σε *ἀλλ' ἐκτός*, το οποίο ο κοινός αρχέτυπος των UM, βλέποντας ότι αυτό ήταν χωρίς νόημα, το 'διόρθωσε' σε *ἀλλ' ἔκτοπος*. Η αντίθετη διαδικασία, δηλ. αυτή που θα οδηγούσε από το *ἀλλ' ἔκτοπος* στο *ἄλεκτος*, δε φαίνεται εύκολο να δικαιολογηθεί.

12,7 Η γραφή *τοῦτο* των E πρέπει να προτιμηθεί, γιατί φαίνεται ότι το *ὑπερβάλλον* των άλλων χφφ προέρχεται από παρασελίδια εξήγηση, με βάση τα παραπάνω *ἀμετρίην* και *ἄμετρον*.

12,15 Η γραφή *ἐπεί*, που δίνουν οι bV, είναι η σωστή, γιατί η σημασία της λέξης είναι 'ἂν καί', δηλ παραχωρητική (βλ. Kühn. — Gerth 2,461 κ.ε.). Αυτή η έννοια συμβιβάζεται και με όσα λέγονται πιο πάνω, αλλά και

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

με τα παρακάτω: *ὥστε οὐ πολλαὶ παρενοχλήσουσι νοῦσοι.*

12,16 Δεν πρέπει να προτιμήσουμε το *οὐδὲ* που παρέχουν οι VUM, γιατί στην προηγούμενη πρόταση δεν υπάρχει αρνητική έννοια. Το *οὐκ οἶδ' ὅκως* είναι φράση παρενθετική, ώστε δεν επηρεάζει καθόλου τον συνεχόμενο λόγο.

12,20 Διορθώνουμε σε *μὴ 'ν τῇ* τις διάφορες γραφές των χφφ, γιατί η έννοια της φράσης είναι χρονική. Αυτό άλλωστε φαίνεται και από το παρακάτω *ἐξ ἀρχῆς*. Αντίθετα, η απλή δοτική στον b έχει αιτιολογική έννοια. Αυτό φαίνεται και από τη γραφή *διὰ τὴν* κλπ., που παρέχουν τα επιστολάρια. Η γραφή *τὴν ἀνδρὸς* κλπ. των VUM δείχνει ότι το πρότυπό τους δεν κατάλαβε το νόημα του ρήματος *νομίσῃ*.

13,2 Το *καί* (*τὸ ἀκόλαστον*) είναι απαραίτητο να το κρατήσουμε, γιατί σ' αυτό υποκρύπτεται η κοινή αντίληψη ότι η γυναίκα έχει πολλά κακά από τη φύση της· κοντά στ' άλλα, λοιπόν, έχει και το κακό της ακολασίας.

13,3 Επειδή η εικόνα είναι παρμένη από το δένδρο, από το οποίο πρέπει να κόβει κανείς οτιδήποτε περιττό και άχρηστο φυτρώνει, γι' αυτό προτιμούμε τη γραφή *ἐκκόπτοιτο* των E. Το ρήμα αυτό είναι όρος τεχνικός (όπως το *ἐκκρούω*) για την αποκοπή των κλάδων (πβ. και πιο κάτω 17,6 *τῆς φιλαργυρίης τὴν πικρὴν ῥίζην ἐκκόψαι*).

13,5 Το σύνολο σχεδόν των εκδοτών, εκτός από τον Putzger, που πάλι μένει πιστός στον M, δέχεται τη γραφή *ἐπισκιάζονται* των E, που πράγματι φαίνεται ως σωστή. Όμως πρέπει να δεχθούμε τη γραφή *ἐπισκιάζεται* των άλλων χφφ, γιατί το υποκείμενο της πρότασης δεν είναι οι *γονεῖς*, αλλά ο *φίλος*, και η πρόταση *δι' οὗ* ...είναι αναφορική αποτελεσματική.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

13,10 Το *Ἄλιος* είναι ο δωρικός τύπος του *Ἥλιος*. Η λέξη πρέπει να γραφεί με κεφαλαία (και ίσως μέσα σε εισαγωγικά), γιατί αυτό ήταν το όνομα του πλοίου, που ήταν γραμμένο στην πλώρη του.

13,14 Η αντωνυμία *αὐτήν*, που προσθέτουν οι UME, πρέπει να προέρχεται από παρασελίδια γραφή και θα ήταν v.l. για το *ταύτην* (13,13).

14,6-7 Ο U παρέχει τη γραφή *διὰ πᾶν* και εκ πρώτης όψεως η σύνταξη φαίνεται ομαλή: το *διὰ πᾶν* (sc. *γελῆν*) *φλαυρότερον*. Όμως πρέπει να προτιμήσουμε τη γραφή *διὰ παντὸς* των άλλων χφφ, γιατί η έννοια είναι μάλλον χρονική: πάντα (διαρκώς) με το κάθε τι. Πβ. σχετικά τους LSJ, λ. *διὰ* (A II).

14,13-14 Η ποικιλία της παράδοσης στη φράση *ἀλλ' εἰ...διασώζηται εὐτυχῶς πάντα* δείχνει τη δυσκολία για την κατανόηση του χωρίου. Δηλ. ο κοινός αρχέτυπος των b VUME μετέγραψε το *διασώζηται* σε *ἵνα σώζηται*, για να δικαιολογηθεί η υποτακτική. Αυτό παρέλαβε ο αρχέτυπος των E, ενώ ο κοινός αρχέτυπος των bVUM σημείωσε s.l. ή i.m. και το *διά*. Ο b έγραψε το *ἵνα σώζηται*, ενώ ο κοινός αρχέτυπος των VUM αντέγραψε πανομοιότυπα το πρότυπό του. Ο V έγραψε κι αυτός μόνο το *ἵνα σώζηται* και ο κοινός αρχέτυπος των MU έγραψε ό,τι είχε το πρότυπό του. Έτσι ο M έγραψε *ἵνα διασώζηται*, γιατί παρέλαβε και την κανονική και την i.m. γραφή, ενώ ο U προχώρησε σε περαιτέρω διόρθωση: *πάντα σώζεται*. Όπως αποκαθιστούμε το χωρίο, το νόημα που προκύπτει είναι το εξής: θα ήσουν μακάριος... αν δεν αρρώσταιναν ούτε η μητέρα σου, ούτε ο πατέρας σου, ούτε τα παιδιά που θα γεννήσεις ύστερα, ή η γυναίκα ή ο φίλος, αλλά χάρη στο γέλωτά σου όλα αυτά διασώζονταν μέσα σε ευτυχία. Θέλει να πει δηλ. ο Ιπποκράτης ότι ο γέλωτας του Δημοκρίτου θα επιτρεπόταν, όταν μ' αυτόν κατάφερνε να αποτρέπει τα κακά.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

14,24 Ο μέλλων *γενήσεσθαι* πρέπει να προτιμηθεί από τον παρακείμενο *γεγενῆσθαι*, γιατί ο Ιπποκράτης διηγείται ένα προφητικό όνειρο, η ερμηνεία του οποίου αφορά το μέλλον.

15,1 Η σημασία του *αὐτοῦ* (των VU) που προτιμούμε είναι τοπική: . εκεί κοντά (πβ. Ηρόδ. 1,214 και 3,77). Το *αὐτὸν* των E θα ήταν περιττό, γιατί ήδη υπάρχει πιο πάνω, ενώ το *αὐτέου* του M είναι εξιωνισμός του *αὐτοῦ*, το νόημα του οποίου δεν αντελήφθη κάποιος γραφέας. Ο b έγραψε *αὐτῷ* επηρεασμένος από το *πλησίον*, χωρίς όμως να λάβει υπόψη του ότι δεν έχει γίνει λόγος για κάποιον άλλον. Την τοπική σημασία της λέξης υποστηρίζει και η παρακάτω φράση, η οποία μάλιστα είναι επεξήγηση του *αὐτοῦ* (και γι' αυτό την κλείνουμε μέσα σε παρένθεση).

15,3-4 Οι αιτιατικές *μείλιχον-πρᾶον* των bVM δεν πρέπει να προτιμηθούν (βλ. στη συνέχεια *καὶ ἰδέσθαι φοβερώτερος*).

15,5 Για τη φράση *χρῆμά τι ἑρπετῶν ὑπερφυὲς* βλ. Bergson 85 κ.ε. Πβ. πιο κάτω (16,21 κ.ε) το *τὸ δὲ χρῆμα τῶν βοτανῶν*.

15,10 Προτιμούμε τη γραφή *ἐσσυμένως* του b και ως lectio difficilior, αλλά και γιατί υποστηρίζεται από το παρακάτω *μὴ καθυστερέειν*.

15,19 Στη φράση *παρὰ Δημοκρίτεω* (γεν.) εννοείται το *οἴκῳ*, ώστε είναι εσφαλμένη η δοτική *Δημοκρίτῳ* των E.

15,21 Η απορηματική υποτακτική *καλέωμεν* αρμόζει στην ερώτηση απορίας. —

15,21 (και 16,2) Η Αλήθεια και η Δόξα (= γνώμη, δοξασία) είναι προσωποποιημένες έννοιες. Αυτό το μοτίβο των δύο γυναικών, που ξεκινά από το μύθο της Αρετής και της Κακίας, έγινε πολύ συνηθισμένο μοτίβο στη σωκρατική-κυνική διατριβή· βλ. Gigon, σελ. 61. Η γραφή *ἀλήθειαν* του U κρίνεται σωστή, γιατί, όπως

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

προκύπτει από το παρακάτω (16,2) *Δόξα καλέεται*, εκείνο που βαραίνει στη σκέψη δεν είναι το *τίς εἶ* (γιατί παρακάτω θα έλεγε *Δόξα...ἐστί*), αλλά το *τίνα σε καλέωμεν*. Όσον αφορά τη γραφή *ἀληθείη* του b, αυτή θα πρέπει να θεωρηθεί εξιωνισμός, γιατί, ίσως, η προσωποποιημένη έννοια είχε επικρατήσει ως *Ἀλήθεια* (πβ. και το *Δόξα*, το οποίο σ' αυτήν τη μορφή παραδίδει και ο b).

16,4 Το *ὅπου* των χφφ νομίζουμε πως δεν έχει νόημα. Με το *ὅτου* που εισηγούμαστε εννοείται ο Δημόκριτος και η έννοια είναι: Αφού απ' αυτόν απομακρύνθηκε ο Ασκληπιός (βλ. παραπ. 15,11 *ὁ δέ· Οὐδέν τι, ἔφη, ἐν τῷ παρεόντι ἐμέο χρῄζεις*), δεν έχει ανάγκη από γιατρό ο Δημόκριτος.

16-15 Η δοτική της αναφοράς *δυνάμει*, που παραδίδει μόνον ο b, είναι απαραίτητη με την έννοια της ικανότητας (πβ. *ῥιζοτόμον ἄριστον*). Φαίνεται πως οι αντιγραφείς των άλλων χφφ δεν κατάλαβαν τη σημασία της και γι' αυτό την παρέλειψαν. Βλ. όμως Διονύσ. Αλικ. 3,52 *πλήθει οὐ πολύ ἀποδέοντες ἀλλήλων*. Η απουσία της και από τα επιστολάρια πρέπει να εξηγηθεί ως contaminatio από τον πρόγονο του I (βλ. παραπ. σελ. 279).

17,4 κ.ε. *οὐδὲ γὰρ...ἐλέγχοντες*. Εκεί που υπάρχει αυτή η φράση (η οποία εκφράζει ένα γεγονός αντίθετο του πραγματικού) δεν έχει λογική. Γι' αυτό υποθέτουμε ότι η σωστή θέση της θα ήταν μετά το *νοσεούσας* (17,8).

17,5 Το *εἰ* (αντί του *εἴθε* που παρέχουν οι b E), μπορεί να έχει και ευχετική σημασία· τότε όμως θα πρέπει να βάλουμε άνω τελεία μετά το *ἀφεῖναι*. Είναι προτιμότερο πάντως το *εἰ δ' ἐδύνασο*, γιατί το *εἴθε δὲ* φαίνεται ότι είναι παραφθορά ή ότι προήλθε από παρανάγνωση, επειδή ως ευχετικό το *εἰ* είναι lectio difficilior.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

17,7 Ἴσως θα μπορούσαμε, με βάση τη γραφή *ἑκάθηρες* του U, να γράψουμε *ἑκάθηρας*, δηλ. θα αποδίδαμε την ενέργεια του *καθαίρειν* αποκλειστικά στον Κρατεύα, όπως φαίνεται από τα προηγούμενα (το αντίθετο κάνει, δηλ. αποδίδει αποκλειστικά στον Ιπποκράτη την ενέργεια, η γραφή *ἑκάθηρα μὲν ἂν* του M). Ωστόσο, επειδή η κάθαρση οφείλεται και στον Κρατεύα ως ριζοτόμο και στον Ιπποκράτη ως ιατρό που θα την χειρισθεί, πρέπει να δεχθούμε τον πληθυντικό *ἑκαθήραμεν*.

17,14 κ.ε. Για τη φράση αυτή βλ. παραπ. σελ. 278.

17,14-15 Προτιμήσαμε τη γραφή *ὑμῖν* όχι μόνο γιατί συμφωνούν σ' αυτήν όλα τα χφφ του Corpus, αλλά και γιατί φαίνεται ότι την ονομασία *πιδακίτιδας* συνήθιζαν οι συμπατριώτες του Κρατεύα, για την ονομασία δε αυτήν ο Ιπποκράτης απλώς είχε την πληροφορία. Γι' αυτό διορθώνουμε και το *πέπεισμαι* των χφφ σε *πέπυσμαι*, γιατί το *πέπεισμαι* = 'είμαι πεπεισμένος' σε σχέση με τα *ἀσθενέας, γλυκυχύλους, ἀτόνους* δεν έχει κανένα νόημα, αφού αυτές οι ιδιότητες των βοτανών δεν είναι θέμα επιστημονικής πίστης. — Για την κριτική θεώρηση της φράσης *ἢ πιδακίτιδας...ἀσθενέας* βλ. παραπ. σελ. 278.

17,18 Διορθώνουμε σε *διαυαινόμενα* τη γραφή *διαυγαζόμενα* των χφφ του Corpus, γιατί εδώ δεν έχει νόημα (απαιτείται η σημασία του 'ξηραίνω'). Το *διαρριπιζόμενα* των E πρέπει να είναι εξήγηση του *διαυαινόμενα* (ή του *διαυγαζόμενα*). Πβ. Σούδα, λ. *διαυανθῆναι· ξηρανθῆναι* και Ιπποκρ. *Περὶ Διαίτ.* 2,38 *τά τε γὰρ φυόμενα ἐξαυαίνει, Γυναικ.* 2,203 *τὸν καρπὸν ἢ τὰ φύλλα αὐαίνειν* και κυρίως *Νούσ.* 1,29 *αὐαίνεται ὑπὸ τοῦ πνεύματος*.

17,19 Αν και οι δύο γραφές, *λιποψυχήσαντα* του b και *ἀποψυχήσαντα* των E I, είναι σωστές, πρέπει να προτιμηθεί η πρώτη, γιατί οι E οφείλουν το *ἀποψυχήσαντα*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σε κάποιον πρόγονο του I, ο οποίος ως απόγραφο του M έγραψε *ἀποψυχήσαντα* από τη (διορθωμένη) γραφή *ἀπολιποψυχήσαντα* του προτύπου του (γι' αυτό βλ. παραπ. σελ. 119 κ.ε.).

18,6 Η διόρθωσή μας του *ἠθροῖσθαι* των χφφ σε *ἠρθρῶσθαι* (παραχ. του *ἀρθρόω* = προσαρμόζω, πβ. Νικόλ. Δαμ. 65 D *καί μ' εἰς τοῦτο ἤρθρωσαν οἱ θεοί*), δίνει το σωστό νόημα: πρέπει να προσαρμόσουμε τη δύναμή μας (την ενέργειά μας) με τα φάρμακα στην αφανή (αγνοούμενη) φύση του αρρώστου (ή της αρρώστιας). Πβ. τα παρακάτω (18,12) *καὶ ξυμμετρίην φαρμακίης πρὸς ἀγνοουμένην φύσιν στοχαζόμεθα* και (18,13-14) *ἕτερον δ' αἰεὶ πρὸς ἑωυτέην ὁρίζουσαν οἰκεῖον*. Δηλ. ο σωστός γιατρός πρέπει κάθε φορά να προσαρμόζει τη θεραπεία ανάλογα με τη φύση του αρρώστου. Σ' αυτό συνηγορεί και η διόρθωση του *ἠρθρῶσθαι* σε *ἠρμόσθαι* από τον b.

18,11 Τη γραφή *ἰόντων* των χφφ διορθώσαμε εύκολα σε *ἰώντων*, δηλ. προστακτ. ενεστ. του ενεργ. *ἰάω*. Ο τύπος αυτός, όπως συμβαίνει και με πολλά άλλα αποθετικά ρήματα στη μεταγενέστερη ελληνική, απαντά στον Νικήτ. Ευγεν. 3,148 *(ἰάσουσα)* και στο Γαληνό 10,352 *(ἰάσαμεν)*· βλ. Veitch, λ. *ἰῶμαι*. Οι γνωστοί μας εκδότες ή προσπάθησαν να διορθώσουν το χωρίο (*ἰατέον* ο Littré, *ἰτέον* ο Ermerins — το *τοῖσιν εἶ. ἢ πόαις* της Aldina είναι η γραφή του Am) ή το άφησαν αδιόρθωτο, όπως οι Foes, Linden, Kühn και Putzger. Η έννοια του χωρίου είναι: κατά τις καθάρσεις για τα σώματα (ή τις ασθένειες) που δε γνωρίζουμε τι κρύβουν (πβ. πιο πάνω *τὸ ἄδηλον*) πρέπει να προχωρούμε στη θεραπεία τους με πολλή προσοχή. Ο Foes δέχεται ότι το χωρίο αυτό είναι σκοτεινό. Όμως η ερμηνεία που δίνει δεν ικανοποιεί, γιατί το *ἀτέκμαρτον* το αποδίδει στα φάρμακα: incertam esse eorum medicamento-

rum quae ad purgationes exhibentur conjecturam. Αυτήν την αντίληψη ακολουθούν και οι επόμενοι κριτικοί, όταν δε διορθώνουν διαφορετικά το κείμενο. Η ακατανόητη γραφή *τοῖσιν ἢ ἢ πόεις* U, *τοῖσιν εἰ ἢ πόαις* Am, Ald., πρέπει να είναι εξήγηση στο *δι' εὐλαβείης* (που στην αρχική και σωστή της μορφή θα ήταν *τίσιν ἢ πόσοις*, (ενδεχ. *ποίοις*), δηλ. με ποια καθαρτικά μέσα και σε ποια ποσότητα—ή ποιότητα. Αυτό στους παραπάνω κώδικες αντικατέστησε το ακατανόητο *ἰόντων*. Πρέπει, μάλιστα, να σημειώσουμε ότι η προστακτική είναι η οικεία έγκλιση για τα ιατρικά παραγγέλματα και την συναντούμε πολύ συχνά στο Σώμα των Ιπποκρατικών.

18,14 Δεχόμαστε τη γραφή *ὁρίζουσαν οἰκεῖον* των E και κρατάμε τη φράση *τὸ πᾶν ἀπώλεσεν* (τοποθετώντας την πριν από το *ἐνίοτε δὲ*) που παρέχει ο b, γιατί φαίνεται απαραίτητη και έχουμε ένα λογικότατο νόημα: επειδή δεν έχουν όλοι οι άνθρωποι την ίδια φύση, αλλά καθώς (η κάθε μιά) ορίζει οικείο για τον εαυτό της κάθε φορά και άλλο φάρμακο, το κάθε φάρμακο (αδιακρίτως) την καταστρέφει. Γι' αυτό το νόημα πβ. και το παρακάτω *κάκωσιν ἀντ' ἀλεξήσιος αὐτῇσι προσέπνευσεν*, όπου και εκεί δηλώνεται το αποτέλεσμα που θα έχει η χρήση μολυσμένων βοτανών. Η ύπαρξη του αορίστου *ἀπώλεσεν* ενισχύεται και από τους ανάλογους παρακάτω αορίστους *ἐνιοβόλησε και προσέπνευσεν*.

18,16-17 *καὶ τούτου ἄγνοια ἔσται*. Τη φράση αυτή παρέχουν ο U και το β' χέρι του D και τη δέχτηκαν στο κείμενό τους οι Foes και Littré. Κατά τη γνώμη μας η φράση πρέπει να οβελισθεί, γιατί το παρακάτω *εἰ μή τις ἄρα κηλὶς* κλπ. είναι η προκειμένη πρόταση με απόδοση τα *ἐνιοβόλησε* και *προσέπνευσεν*. Ο compilator που εισήγαγε στο κείμενο αυτή τη φράση για να υπάρξει, κατά τη γνώμη του, απόδοση, το έκανε, γιατί δεν

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

αντελήφθη ότι η υποθετική πρόταση *εἰ μή τις ἄρα κηλίς...φανείη* είχε ήδη την απόδοσή της. Σ' αυτό θα παρασύρθηκε εύκολα, γιατί το *προσέπνευσεν*, όπως και το *ἐνιοβόλησε*, μπορούν να θεωρηθούν και ως αυτόνομα ρήματα μέσα στο λόγο ή, ακόμη, γιατί το... *προσέπνευσεν* μπορεί να θεωρηθεί ως αποτέλεσμα του ...*ἐνιοβόλησε*.

19,2-3 *ἀλλὰ γένοιτο...τέλος*. Η φράση αυτή, όπως τη δεχόμαστε στο κείμενο, έχει το εξής νόημα: αλλά να γίνει γι' αυτόν το τέλος (η λήξη) της σοφίας το δραστικότατο και ιαματικότατο φάρμακο. Δηλ. η ευχή του Ιπποκράτη είναι να πάψει ο Δημόκριτος να είναι σοφός (να αφήσει τη σοφία του), γιατί αυτό είναι εκείνο που τον εμφανίζει στους άλλους ως μαινόμενο, ώστε αυτό (η παύση της σοφίας) είναι το δραστικότατο φάρμακο· δε χρειάζεται ούτε βοτάνες ούτε γιατρούς. Η λέξη *τέλος* είναι το υποκείμενο σε όλη την πρόταση, ενώ τα *δραστικώτατα* και *ἰητρικώτατα* το κατηγορούμενο, σε πληθυντικό αριθμό, όπως το συνηθίζει η ιωνική διάλεκτος. Γι' αυτό το συντακτικό φαινόμενο βλ. Bechtel 3, 242 και (την επί υφηγεσία διατριβή μας) Σακαλή 1,50 κ.ε.

Φαίνεται πως η γενική διαιρετική *τῶν φαρμάκων* παρέσυρε πρώτα στο *ἰητρικωτάτων* και στη συνέχεια και στο *δραστικωτάτων* τους γραφείς των χφφ. Ύστερα απ' αυτό το μπέρδεμα προήλθε και το λάθος *σοφίη* από το *σοφίης*.

19,7 Είναι πολύ πειστική η διόρθωση σε *τὴν ὡς ἀληθέως Ἀσκληπιάδα νῆα* του Ermerins της γραφής *ὡς ἀληθέως τὴν Ἀσκληπιάδα νῆα* των χφφ, γιατί η έννοια είναι: την πραγματικά "Ασκληπιάδα νῆα', αφού χάρη σ' αυτήν γιατρεύτηκε ο Δημόκριτος.

19,9 Προτιμούμε να γράψουμε *Ὑγιείη* (ονομαστ.) με την έννοια: στην επιγραφή *Ἅλιος* που είχε το πλοίο να

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

προστεθεί τώρα 'καὶ 'Υγιείη', γιατί χάρη σ' αυτό το πλοίο πείσθηκαν οι Αβδηρίτες και ο Ιπποκράτης ότι ο Δημόκριτος είναι υγιής και δεν πάσχει από τη νόσο της μανίας.

19,10 Το *ἀπεστάλκειν* του U δεν είναι σωστό, γιατί με το *ἐπεστάλκειν* δηλώνεται: Το πλοίο κατέπλευσε στα 'Αβδηρα την ημέρα ακριβώς που σας είχα γράψει στην επιστολή (ότι θα κατέπλεε).

19,13 Για τη γραφή *ἠιθέους* κλπ. βλ. παραπ. σελ. 113.

19,14 Το *ὧδε εἶχον* δεν είναι απαραίτητο να το κρατήσουμε στο κείμενο. Η φράση *καὶ οὗτοι μέντοι ὡς ἐπὶ μαινομένῳ* κλπ. είναι ελλειπτική (εννοείται π.χ. *ἀολλέες περιέμενον*).

20,2 *Σῷζε*: για τη γραφὴ *ὦ Ζεῦ* του M βλ. παραπ. σελ.115. Τα επιστολάρια παρέλαβαν το *ὦ Ζεῦ* από τον πρόγονο του I (βλ. παραπ. σελ. 278 κ.ε.) και πρόσθεσαν το *βασιλεῦ*.

20,4 Γράφουμε *εἰ δ' ἄρα καί τινος, βραχέος καὶ εὐδιορθώτου* με την έννοια: αν δε υπάρχει έστω κάποιο κακό, αυτό είναι μικρό και ευδιόρθωτο.

20,5 Το *ὅλη* πρέπει να είναι η σωστή γραφή, γιατί η έννοια είναι: η οικία του Δημοκρίτου ισοδυναμεί με ολόκληρη την πόλη, γιατί αυτός είναι το παν για τους Αβδηρίτες. Πβ. πιο πάνω (6,18) *πόλιν, οὐκ ἄνδρα θεραπεύσεις* και (16,18) *ἐπ' ἄνδρα ὅλῃ πόλει ἰσοστάσιον*. Απ' αυτήν την άποψη δεν είναι άσχημη και η γραφή *αὐτὴ* των E_3.

20,6 Προτιμούμε το *δὲ* αντί του *γάρ*, επειδή στη γραφή αυτή συμφωνούν οι b V.

20,8 Το ιωνικό *ἐνθεῦτεν* που εισηγούμαστε φαίνεται σωστό και σ' αυτό οδηγεί ο συνδυασμός των γραφών *ἐντεῦθεν* των U b και *ἔνθεν τε* M, *ἔνθεν* E.

20,10 Η γραφή *ἀνήλιπος* που προσφέρουν οι b U φαίνεται επικρατέστερη απέναντι στα *ἀνήλειφος* (V M) και *ἀνή-*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

λι(ει)φος των Ε. Το *ἀνήλιπος* μαρτυρείται ως v.l. του *νήλιπος* στο Θεόκρ. 4,56 και σημαίνει 'ανυπόδητος', ενώ τα *ἀνήλειφος-ἀνήλιφος* σημαίνουν 'μη αλειμμένος με λάδι'. Όμως η εικόνα του κυνικού φιλοσόφου, την οποία ο συγγραφέας θέλει να δώσει μ' αυτήν την περιγραφή, απαιτεί το *ἀνήλιπος*. Εδώ πρέπει να εκτιμήσουμε και τη 'γλῶσσα' *ἀνυπόδητος* που δίνει το β' χέρι του Μ, πράγμα που σημαίνει ότι είναι ερμήνευμα της παραφθαρμένης λέξης *ἀνήλιπος*, την οποία θα είχε κάποιος πρόγονος αυτού του χφ.

20,13 Το *θέον* που παραδίδει μόνον ο b είναι απαραίτητο, γιατί το επίθετο *ἠρεμαίως* ταιριάζει περισσότερο στο *θέον* παρά στο *ἐκελάρυζεν*.

20,16 Το *αὐτέω* είναι γενική (και όχι δοτική που προτιμούν μερικοί εκδότες), όπως απαιτεί η σύνταξη.

20,17 Επειδή όλο το χωρίο έχει αττικιστικό χρώμα, μάλλον πρέπει να προτιμήσουμε τον ενικό *ἐσεσώρευτο* των b Ε (πβ. αμέσως πιο μπροστά *παρεβέβλητο*).

21,3 Γράψαμε *πάλιν μετελθών*, επειδή με τη σειρά που έχει η φράση στον U, *μετελθὼν πάλιν* (τα άλλα χφφ παραλείπουν το *πάλιν*) δεν υπάρχει σωστή σύνδεση της προηγούμενης μετοχής *(καταθεὶς αὐτὰ)* με τη μετοχή *μετελθών*. Στην αντιμετάθεση των λέξεων οδηγηθήκαμε και από την εντύπωσή μας ότι και στον αρχέτυπο του U το *πάλιν* θα ήταν στο περιθώριο (παρμένο από το παλιό χφ, στο οποίο ο U οφείλει πολλές σωστές γραφές). Ώστε δικαιολογείται η εσφαλμένη τοποθέτησή του μέσα στο κείμενό του.

21,7 Το υπερβατό σχήμα που συνηθίζεται στον U είναι γνώρισμα της ιωνικής διαλέκτου (βλ. παραπ. σελ. 121).

21,9 Γράψαμε *πάλιν ἄλλως*, γιατί το *πάλιν* (που σημαίνει την επανάληψη) μπορεί να αναφέρεται μόνο στο ίδιο πρόσωπο το οποίο προηγουμένως *ὀξὺ ἀνεκώκυσεν*. Το ίδιο, λοιπόν, πρόσωπο *ἀνώμωξε πάλιν*, αλλά τώρα δια-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

φορετικά, δηλ. *ὑποκρινόμενος παροδίτην*. Το *ἄλλος* των χφφ πρέπει να προέρχεται από i.m. γραφή, που ο μεν b το τοποθέτησε στη σωστή του θέση, ενώ ο αρχέτυπος των VUM (οι Ε το πήραν από τον πρόγονο του Ι) το τοποθέτησαν λανθασμένα πριν από το *ὀλέσαντα*. Το απλό *ὀλέσαντα* είναι η σωστή, ποιητική και ιωνική, γραφή (με την έννοια του 'χάνω') και όχι το *ἀπολέσαντα*, το οποίο οφείλεται σε διόρθωση του b (βλ. LSJ, λ. *ὄλλυμι*).

21,13 Προτιμήσαμε τη σειρά του U *καὶ λόγων τἀνδρὸς καὶ σώματος* (*σωμάτων* U), γιατί η κάπως αφύσικη σειρά των λέξεων είναι γνώρισμα της ιωνικής-ποιητικής γλώσσας (βλ. παραπ. 121). Εξάλλου, αυτή η σειρά σχηματίζει με τα επόμενα *ἰδών τε καὶ ἀκούσας* σχήμα χιαστό, που είναι πολύ αγαπητό στο ασιανό ύφος. Ο b έγραψε *καὶ σώματος καὶ λόγων* για να βάλει, κατά τη γνώμη του, τις λέξεις στη φυσική τους σειρά.

21,16 Το *ἔτυχεν ἐπελθὸν* κρίνουμε ότι είναι η σωστή γραφή, γιατί η έννοια είναι: έτυχε να έρθει κάτι στο μυαλό του εκείνη τη στιγμή. Η γενική συμπεριφορά που δείχνει ο Δημόκριτος σ' αυτό το χωρίο χαρακτηρίζει ακριβώς το ήθος — εδώ την αδιαφορία — του κυνικού φιλοσόφου.

21,19 Για τη σειρά που έχουν οι λέξεις στον U *(λήξας τοῦ γραφίου τῆς φορῆς)*, την οποία προτιμούμε, βλ. παραπ. 21,7 και 21,13.

— Η συμφωνία των b V υπαγορεύει, για λόγους στεμματικούς, να προτιμήσουμε τη γραφή *ἐνέβλεψε*.

22,1 Η γραφή *οὐνομαστὶ μὴ* των MVE πρέπει να αποκλεισθεί, γιατί είναι η ευκολότερη γραφή και προέρχεται από το *οὔνομά τι*. Αντίθετα, οι γραφές *οὔνομά τι* (b) και *ὀνόματι* (U) είναι εξίσου δυνατές· πβ. Πολύβ. 1,8, 1 *τοῦτο τοὔνομα προσηγόρευσαν σφᾶς αὐτούς*, Αριστοτ. *Ἠθ.* 6,5 *τὴν σωφροσύνην τούτῳ προσαγορεύομεν τῷ*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ὀνόματι. Η άρνηση *μὴ* σε δευτερεύουσα αιτιολογική πρόταση επιτρέπεται στους μεταγενέστερους συγγραφείς, οι οποίοι δεν κάνουν διάκριση ανάμεσα στο *οὐ* και το *μὴ* και προτιμούν το *μὴ* ως ισχυρότερη άρνηση (βλ. Kühn. — Gerth 2,188). Η άγνοια αυτής της λεπτομέρειας νομίζουμε πως είναι ο λόγος που ο U έγραψε *οὐκ ὀνόματι*.

22,2 Μόνο η γενική *ἀγνοίας* που ειοηγούμαστε μπορεί να δικαιολογηθεί από την ονομαστική *ἡ...προσηγορίη(-α)* που παρέχουν όλα τα παλαιά χφφ. Οι D, G και Cant διορθώνουν σε γενική *τῆς...προσηγορίας*, για να πετύχουν μια ανεκτή σύνταξη. Το νόημα της φράσης είναι: Το γεγονός ότι σε προσφώνησα *χαῖρε ξεῖνε* ήταν για να δικαιολογήσω την άγνοια του ονόματός σου. Πάντως η γραφή (με δοτική) *ἀγνοίῃ* του b, την οποία δέχεται ὡς *ἀγνοίᾳ* ο Putzger (κρατώντας και την ονομαστική *ἡ...προσηγορίη*) δε δίνει κανένα νόημα. Η ονομαστική *ἄγνοια* με τη γενική *τῆς προσηγορίας* που υιοθετούν ο Littré και ο Ermerins έχουν λογικό νόημα, όμως έτσι αυτοὶ δέχονται τη λέξη *πρόφασις* με τη σημασία 'αιτία' (την ιπποκρατική), μια σημασία που δεν έχει θέση εδώ.

22,7 Η γραφή των E πρέπει να απορριφθεί και για το ότι είναι μια εξαπλούστευση της πράγματι κάπως περίπλοκης σύνταξης που δίνουν τα χφφ του Corpus. Ειδικότερα ο ειρωνικός τόνος που περιέχει η φράση *φύλλων θῶκος* εξαφανίζεται με το *φύλλων θημῶνα* που παραδίδουν οι E.

22,9 Η γραφή *δήμιον* που παραδίδει ο U είναι λέξη ασυνήθιστη σε σχέση με το *ἐπιδήμιον* των άλλων χφφ. Μάλιστα η φράση *ἴδιος ἢ δήμιος* αποτελεί formula στον Όμηρο, από τον οποίο πιστεύουμε ότι έχει επηρεασθεί ο συγγραφέας των επιστολών, π.χ. *Οδύσ.* γ 82 *πρῆξις δ' ἥδε ἰδίη, οὐ δήμιος*, δ 314 *δήμιον ἢ ἴδιον*;

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

22,11-12 Το *εἵνεκα σεῦ δεῦρο γὰρ ἥκω* των E είναι προφανές ότι προέρχεται από παραφθορά του σωστού *σέο δεῦρο χάριν ἥκω*. Το *εἵνεκα* θα ήταν ερμήνευμα του *χάριν*, το οποίο τελικά πήρε τη θέση του, ενώ και το *γὰρ* προδίδει την ύπαρξη του *χάριν*, γι' αυτό δεν μπορεί να έχει καμιά θέση μέσα στην πρόταση.

22,16 Το *εἰ* των E είναι αναγκαίο, επειδή πρέπει να γίνει η διευκρίνηση, για ποιον Φιλοποίμενα πρόκειται, αφού θα υπήρχαν περισσότεροι Αβδηρίτες μ' αυτό το όνομα.

22,18 Το *φίλιος* του b, αντί του *ἴδιος*, είναι συνώνυμο του *ξένος*, και γι' αυτό δεν πρέπει να το προτιμήσουμε.

23,4 Είναι απολύτως σαφές τι εννοείται με το *προὔπεσεν*, ώστε πρέπει να το προτιμήσουμε έναντι του *προὔπεσον* των E (που το υιοθέτησε ο Littré) και του *προσέπεσεν* του U (που το δέχτηκαν οι Foes και Ermerins). Το νόημα του χωρίου είναι: Ὕστερα από την απάντηση του Δημοκρίτου ότι γράφει 'περὶ μανίης', ο Ιπποκράτης του απαντά: πάνω στην ώρα απαντάς στην πόλη (εννοώντας ο Ιπποκρ. ότι δίνει ο ίδιος ο Δημόκρ. την απάντηση στην επιστολή των Αβδηριτών ότι ο Δημόκριτος νοσεί). Ο Δημόκριτος ξαφνιάζεται και ο Ιπποκράτης, για να συγκαλύψει το πράγμα (για να μην καταλάβει ο Δημόκριτος ότι οι Αβδηρίτες του έστειλαν επιστολή) του απαντά: τίποτα, δεν ξέρω πώς μου ξέφυγε αυτό που είπα (και επανέρχεται πάλι στο θέμα).

23,10 Επειδή εννοείται το ρήμα *ἐνυπάρχει*, σωστό φαίνεται το *δέ τι* που παρέχει ο M. Τούτο το δεχόμαστε, αν και οι bVU έχουν *δ' ἔστι*, το οποίο η σύνταξη και το νόημα του κειμένου δεν το αποκλείουν (ως ρήμα της πρότασης). Επειδή όμως δε φαίνεται πολύ καθαρά αν ο V έχει *δ' ἔστι ἡ δ' ἔτι* (η εντύπωση που δίνεται είναι ότι έχει *δ' ἔστι*) και ο Pal 192, που είναι απόγραφο του V, έχει κι αυτός *δ' ἔτι*, μας δημιουργείται η υποχρέωση ότι και στον V πρέπει να διαβάσουμε *δ' ἔτι* και όχι *δ' ἔστι*· γι' αυτό προτιμούμε τη γραφή *δέ τι* του M.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

23,14 Τη γραφή *ἐρεομένου* του M δέχονται οι Foes, Littré, Ermerins και Putzger. Νομίζουμε πως αυτό είναι λάθος του M, γιατί στην ποιητική-ιωνική υπάρχει μεν το ενεργητικό *ἐρέω* (=ερωτώ), όμως δε μαρτυρείται κανένας τύπος του της μέσης φωνής. Ο τύπος *ἐρεομένου* πρέπει να είναι υπεριωνισμός. Και τα στεμματικά δεδομένα δε μας επιτρέπουν να υιοθετήσουμε αυτή τη γραφή.

23,15 *ἢ ἀγροὶ ἢ οἰκίη*. Για τις διαφορετικές γραφές που βρίσκουμε σε ορισμένα χφφ και την εξήγησή τους βλ. παραπ. σελ. 127 και 131.

23,18 Η vulgata έχει τη γραφή *ἀθρόον*, την οποία παρέχει ο U. Μόλο που ο Αριστοτέλης, *Ἠθ. Νικ.* 1150 b 11 παρέχει τη φράση *ἀθρόον ἐκκαγχάζειν*, πιστεύουμε ότι η γραφή του U είναι εξομάλυνση του *ἀθροῦν*, γι' αυτό δεν την προτιμούμε.

24,7 Το *αὐτὸς* που προσθέτουν οι E είναι απαραίτητο, γιατί ο Ιπποκράτης εκπλήσσεται, ώστε να μην ξέρει τι είναι αυτό που έκανε το Δημόκριτο να γελά, το ίδιο το παρουσιαστικό του ή τα λόγια του.

24,9 Είναι προτιμότερη η γραφή *πώποτε* των b E από το *οὐδεπώποτε* που παραδίδουν οι άλλοι κώδικες. Αυτό μπορούμε να το κρίνουμε από την παρασελίδια γραφή *οὐδέποτε οὐδένα* του b, η οποία είναι ερμήνευμα στο *οὐδένα πώποτε*.

24,12 *χέρειον* είναι ο ιωνικός τύπος.

24,14 Το *γελῆς* του b πρέπει να προτιμηθεί, όχι μόνο γιατί είναι ο ιωνικός τύπος, αλλά και γιατί σχηματίζοντας ομοιοτέλευτο με το παρακάτω *καταγελῆς*, που παρέχουν οι bM, υπηρετεί το ασιανό ύφος.

24,18 Το μέσο *ἀποίσῃ* που παρέχουν οι b και E δεν είναι σωστό, γιατί συμπληρώνεται με τα αντικείμενα *τῇ πατρίδι και ἑωυτέῳ*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

25,4 Δεν υπάρχει αυτοπάθεια (*ἑωυτέου* b, *ἑαυτέου* V), γιατί με το *εἴη* παύει η ενέργεια του υποκειμένου *(κόσμος)*, η οποία δηλώθηκε προηγουμένως με το ρήμα *διαπέμψηται*.

25,10 Σωστή πρέπει να θεωρήσουμε τη γραφή *ἐπιδών*, γιατί αυτή τη στιγμή ο Δημόκριτος τον κοίταζε κατάματα και αυστηρά (πβ. *μάλα τρανὸν*) και δεν απέστρεψε το βλέμμα του, όπως θα σήμαινε το *ἀπιδών*. Εξάλλου, η δοτική *μοι* προϋποθέτει το ρήμα *ἐπιδών*.

25,12 Γράψαμε *ἐπιβολῇσι* (πβ. *ἐπιβολαῖσι* των E_2, E_3), γιατί εδώ δεν εννοούνται οι επιβουλές, αλλά, όπως μας δείχνουν οι λέξεις *νηπιάζοντα* και (η παραπάνω) *ἀνοίης*, η λέξη *ἐπιβολὴ* χρησιμοποιείται με την έννοια 'σύλληψη ιδέας, νόημα, αντίληψη'· πβ. Επίκουρο, *Ἐπιστ.* 1, P. 3 (Usener) κ.α., Ιάμβλ. *Πρὸς μαθημ.* 1.

25,14 Το *ἀκροτάτους μυχοὺς* (που αναφέρεται στη θάλασσα) του U είναι συνώνυμο του *πείρατα γῆς*, γι' αυτό πρέπει να το προτιμήσουμε. — Το *ἀμέτριος* είναι επίθετο της ιωνικής (πβ. επιγρ. Πριήν. 113.32). Η γραφή *ἀμετρίῃσι* των VM έχει σύμφωνη και τη γραφή *ἀμετρίης* (= *ης*) των E (*ἀμέτροισι* b U), που είναι άλλος τύπος (ιων.-ποιητ.) της δοτικής πληθυντικού (πβ. *ἐπιθυμίης* [=*-ης*] των VM).

25,15 Η μετοχή *τήκοντα*, όταν συνδυασθεί με το παρακάτω ουσιαστικό *κτήσιος*, δείχνει ότι υπάρχει κάποια ασυνέπεια. Μ' αυτό το πνεῦμα το β' χέρι του D διορθώνει σε *κτῶντα*. Αν και το β' χέρι του D μας δίνει μερικές καλές γραφές, από τις οποίες ο Littré έχει υιοθετήσει πολλές, δεν τολμούμε εδώ να δεχτούμε τη γραφή του. Άξια προσοχής όμως είναι η παρασελίδια γραφή *κτίζοντα* του Cant, την οποία ακολούθησε ο Foes και πολλοί κριτικοί μετά απ' αυτόν. Αυτή ενισχύεται από τη γραφή *κτίσιος* (αντί *κτήσιος*) των MU. Δεν αποκλείεται να είναι σωστές οι γραφές *κτίζοντα* και *κτίσι-*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ος, όταν λάβουμε υπόψη μας ότι στην ποίηση το *κτίζω* σημαίνει γενικά δημιουργώ-φτιάχνω, ιδιαίτερα μάλιστα στον Αισχύλο (π.χ. *Ἱκέτ.* 172, *Χοηφ.* 1060, *Πέρσ.* 289).

25,16 Η γραφή *μὴ γένηται* του b, που υιοθετείται από τον Foes και όλους σχεδόν τους επόμενους εκδότες, έχει τελική έννοια: να μη γίνει κατώτερος. Αν και η έννοια που εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς είναι αυτή, όμως πρέπει να προτιμήσουμε το απλό *γένηται*, που παρέχουν όλα τα άλλα χφφ (όπως το δέχονται ο Ermerins και ο Putzger), όχι όμως με την τελική σημασία που το δέχεται ο Ermerins (και προφανώς ο Putzger): ut ipse eorum servus fiat, αλλά με σημασία χρονική (με τον τρόπο που χρησιμοποιείται το *ὅπως* στην ιωνική): όταν αυτός γίνει κατώτερος (στον πλούτο). Έτσι διατηρείται και η επιδιωκόμενη αντίθεση ανάμεσα στα *πλέον* και *ἐλάσσων* (πβ. Kühn. - Gerth 2,455, Wittekind 51, Σακαλή 1, 119 κ.ε.).

25,17 Η κατηγορηματική (αιτιολ.) μετοχή *λεγόμενος*, που εξαρτάται από το *αἰσχύνεται*, φαίνεται να έχει παράλληλο συμπλήρωμα την πρόταση στη συνέχεια, που εισάγεται με το *ὅτι*. Αυτός ο τρόπος της σύνταξης οπωσδήποτε δε φαίνεται άνετος. Ίσως θα μπορούσε κάποιος να διορθώσει το *ὅτι* σε *ὅτε*, οπότε η σύνταξη γίνεται φυσικότερη. Ωστόσο, και η σύνταξη και το νόημα αποκαθίστανται πλήρως, όταν σ' αυτό το *ὅτι* ιδούμε σημασία εναντιωματική, δηλαδή: 'δεν ντρέπεται καθόλου να λέγεται 'εὐδαίμων', ενώ ανοίγει χάσματα στη γη με τα χέρια δούλων'. Παρόμοια εναντιωματική σημασία με το *ὅτι* έχουμε στο 31,7 *ὅτι ξυμφερόντως ἐποκέκλεισται*.

25,18 Για τις γραφές *ἐπιπιπτούσης* και *πιπτούσης* στους Ε βλ. παραπ. σελ. 280.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

26,1 Προτιμούμε τη γραφή *ἄγοντες* των Ε ως lectio difficilior σε σχέση με τη γραφή *ἔχοντες*. Η φράση *ἄγοντες τὴν ἀνάγκην* είναι του συνηθισμένου τύπου *ἡσυχίαν ἄγω, ἄγω βίοτον, ἄγω ἀρετὴν* κλπ.

26,2 Η γραφή *καταμένουσιν* των Ε (αντί *παραμένουσι* των άλλων) είναι προτιμότερη, γιατί δείχνει την παραμονή κάτω στα έγκατα της γης.

26,4-5 Μεγάλα προβλήματα δημιουργεί το χωρίο *αἰεὶ (ἀεὶ) βωλοποιεῦντες (-έοντες)* των χφφ. Βασικά αυτή η γραφή κρατήθηκε από τους παλαιότερους εκδότες (και τον Putzger) με την έννοια (πβ. Kühn): semper terram matrem... in glebas proscindunt. Πρώτος ο Schneider αμφέβαλε για την ορθότητα του χωρίου και πρότεινε τη διόρθωση *βωλοκοπέοντες*. Ύστερα απ' αυτόν ο Littré έκρινε ότι υπάρχει lacuna και συμπλήρωσε *βωλοκοπέοντες* πριν απο το *ποιεῦντες*. Αυτό δέχτηκε και ο Ermerins. Έχουμε τη γνώμη ότι μέσα στη φράση κρύβεται η λέξη *ἀβωλόκοπον*, που σημαίνει την παρατημένη, ακαλλιέργητη γη (βλ. Πολυδεύκη, *Ὀνομ.* 1,240). Λαμβάνοντας υπόψη και τις παραδεδομένες γραφές *αἰεὶ (ἀεὶ)* και *ποιέοντες* έχουμε τη δυνατότητα να διορθώσουμε σε *ἀβωλόκοπον ἐῶντες* ή, μάλλον, *ἀβωλόκοπον ποιέοντες*. Στη συνέχεια, τα *πολεμίην* και *ποδεμίην* (*πόδε μίην*) των διαφόρων χφφ πρέπει να προέρχονται: το πρώτο από επίδραση του *μητρὸς* (και κυρίως από το παραπάνω *ἐφθάρησαν* κλπ.) ως αντίθεση, και το δεύτερο από το παρακάτω *πατέουσιν*. Και τα δύο παλαιογραφικά δικαιολογείται να προέρχονται από το σωστό *ποτε* (για παρόμοια χρήση του *ποτὲ* βλ. Ανδοκ. 3,22, Σοφ. *Φιλ.* 677, *Τραχ.* 555). Το νόημα που παίρνει το χωρίο ύστερα από την αποκατάσταση που του κάναμε είναι: αποκόβουν τις φλέβες της γης, για να αποκτήσουν όσο το δυνατόν περισσότερα (πβ. 27,9 *ἐς ἰδίην ἐπιθυ-*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μίην, 25,14 κ.ε.), κάνοντάς την ακαλλιέργητη, από γη μητέρα που ήταν κάποτε, κι ενώ είναι μία και η αυτή και την θαυμάζουν και την πατούν. Το *ἀβωλόκοπον ποιέοντες* (δηλ. το να αφήνουν ακαλλιέργητη τη γη) είναι πραγματική ύβρις για τη γη, κάτι που στηρίζεται από το παρακάτω *τὴν φανερὴν* (=την επιφάνεια της γης) *ὑβρίζοντες*.

26,9 Η αυτοπαθής αντωνυμία *ἑωυτέων* είναι επιβεβλημένη, γιατί δίνει το κυνικό χρώμα του χωρίου. Γι' αυτό σωστό είναι το *πολλῶν* και όχι το *πολλῆς* του b, το οποίο είναι επηρεασμένο από το παραπάνω *χώρην*.

27,1 Το *ἔχθρην* δικαιολογείται ως εσωτερικό αντικείμενο. Η αιτιατική ενισχύεται και από το ρητορικό-ασιανό σχήμα που σχηματίζει με το παρακάτω *δῆριν*.

27,4 Το *πατέρων*, ύστερα από το *φίλων*, είναι προτιμότερο από το *πατρίδων*. Το *πατρίδων* των χφφ (πλην των Ub) πρέπει να προέρχεται από συντομογραφία της λέξης.

27,7 Το *γὰρ* (μετά το *τῶν*) που παραδίδουν τα χφφ του Corpus πρέπει να προέρχεται από παρασελίδια προσθήκη κάποιου προγόνου τους, στον οποίο θα είχε παραλειφθεί το *γὰρ* της παρακάτω φράσης *καὶ γάρ*.

27,13 Ο πληθυντικός *αὐτοὶ* είναι η σωστή γραφή, γιατί πιο κάτω ο επιμερισμός γίνεται σε πληθυντικό: *οἱ μὲν... οἱ δὲ...*

27,20 Όλοι οι προηγούμενοι εκδότες προτίμησαν τον τύπο *οἰκονομίης*. Το *οἰκοδομίη* είναι λέξη που παραδίδεται από το Δημόκριτο (154) και είναι ταυτόσημο του *οἰκοδόμησις* (πβ. 33,4 *οἱ δὲ λίθοισιν... ἢ ξύλοισιν*, όπου το *λίθοισιν* είναι η *οἰκοδομίη* και το *ξύλοισιν* η *ναυπηγίη*). Εκεί ο συγγραφέας αναλύει τις ανθρώπινες δραστηριότητες, οι οποίες αντιστοιχούν σ' όσα λέει εδώ, καθώς και στο (συνέχεια) *καὶ τῆς ἑτέρης πολιτείης*.

28,13 *ἂν ἀπήλλασσον*. Η πράξη δηλώνεται ως αντίθετη του πραγματικού, γι' αυτό είναι σωστό (σ' αντίθεση με

τους άλλους εκδότες) η οριστική παρατατικού με το ἄν, που παρέχει ο U. Όσον αφορά τον ενεργητικό τύπο, είναι χαρακτηριστικό της ιωνικής να χρησιμοποιεί τα μεταβατικά ρήματα ως αμετάβατα (ή αυτοπαθή)· βλ. Σακαλή 1,86. Στο ιπποκρατικό Corpus απαντά το ρήμα αυτό ως αμετάβατο, και μάλιστα με τα επιρρήματα *ῥηιδίως* και *χαλεπῶς* (π.χ. *Περὶ Ἀρχ. Ἰητρ.* 10,20· πβ. Ηρόδ. 5,63). Στους ιπποκρατικούς απαντά με την ίδια σημασία και το ρήμα *μεταβάλλω* (π.χ. *Περὶ Διαίτ. Ὀξ.* 10 και 13).

28,18 Το *ἐλίσσουσα* των UE πρέπει να το προτιμήσουμε (αν και το έχουν απορρίψει όλοι οι εκδότες), όπως φαίνεται και από τα συμφραζόμενα. Δηλ. η μετοχή αναφέρεται στο *μεταβολὴ* και όχι στο *νουθεσίη*. Αυτό είναι και το λάθος των γραφέων και των κριτικών, οι οποίοι συνάπτουν τη μετοχή *(ἐννοέουσα)* στο *νουθεσίη* και έτσι μένουν με την εντύπωση ότι εξοικονομούν ένα λογικό νόημα. Η διαδικασία που οδήγησε στη λανθασμένη γραφή *ἐννοέουσα* είναι η εξής: Την αρχική μετοχή *ἐλίσσουσα* οι παλαιοί την ενόησαν με τη μεταφορική σημασία που έχει αυτό το ρήμα = γυρίζω στο μυαλό μου = εννοώ (βλ. Σοφ. *Αντιγ.* 231 *τοιαῦθ' ἑλίσσουσα*, Πλάτ. *Ἐπιν.* 978d) και έτσι την ανέφεραν στο *νουθεσίη*. Ώστε το *ἐννοέουσα* είναι ερμήνευμα του *ἐλίσσουσα*.

28,21 κ.ε. Τον πληθυντικό *ἐμερμήριζον* (καθώς και τους επόμενους πληθυντικούς *ἐφρούρεον, ἑωυτούς, ἐξεπιστάμενοι* κλπ.) τους υιοθετούμε από τον U. Το λάθος των άλλων χφφ πρέπει να οφείλεται σε συντομογραφία της κατάληξης. Ότι ο πληθυντικός είναι το σωστό, τεκμηριώνεται και από το ότι πιο κάτω 29,6 κ.ε. *(ἀρίσημοι... ξυνθεωρεῦνται... ἄλλοι δὲ)* ο λόγος συνεχίζει με πληθυντικό.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

29,4 Ο τύπος του *ὁδοιπορεῖν* είναι προτιμότερος απ' αυτόν του *ὁρῆν*, γιατί με την εικόνα ο συγγρ. θέλει να δείξει τον άνθρωπο που διέρχεται μέσα από τη φύση (τα αγαθά) με αυτάρκεια, χωρίς να εκτείνει τη *σπουδὴν τῆς ἐπιθυμίης ἀόριστον*, δηλ. μακριά απ' ό,τι του προσφέρει η τροφός φύση.

— Όσο έξυπνη (και σοφή) κι αν φαίνεται η διόρθωση του *παθέων* σε *παχέων* από τον Κοραή (την οποία υιοθέτησαν και ο Littré και ο Ermerins) όμως δεν μπορεί να είναι σωστή. Με το *παθέων* ο συγγραφέας εδώ εννοεί τις αδυναμίες (τα πάθη: φαγητό, ποτό, σεξουαλική ικανοποίηση κλπ.) των ανθρώπων στους οποίους αυτά παρέχουν ευχαρίστηση *(εὐεξίη)*. Αυτό το συγκρίνει με το μέγεθος της ευτυχίας, που κι αυτή είναι επισφαλής, όπως η *εὐεξίη τῶν παθέων*. Δηλ. σύμφωνα με την κυνική αντίληψη η μεγάλη ευτυχία υπόκειται στον ίδιο κίνδυνο, όπως η ευεξία που παρέχουν τα πάθη. — Το άρθρο *ἡ*, και μάλιστα σ' αυτήν τη θέση, είναι ένα είδος υπερβατού που συνηθίζει η ιωνική.

29,7 Η κοινή γραφή των παλαιών εκδόσεων είναι *παλαιῶν*, την οποία παρέχει στο περιθώριο ο b. Αυτό προτιμήθηκε, γιατί προφανώς ευνοείται από το παρακάτω: *ὑπόδειγμα τὸν μακρὸν βίον ἔχοντες*, και, ίσως, και από το *ἱστορέοντες*. Όμως ο σκοπός εδώ είναι να έρθει σε αντίθεση το *πέλας* με το *ἰδίης*. Δηλ. παρατηρώντας (και γνωρίζοντας) ο άνθρωπος ό,τι συμβαίνει στους πλησίον μπορεί να προφυλαχθεί και να προνοήσει και για το τι θα του συμβεί στο μέλλον. Αυτό όμως δεν το κάνει, και γι' αυτό έχουμε το παράπονο του φιλοσόφου. Ανάλογα με το *παλαιῶν* διορθώθηκε και το *θεωρεῦντες* σε *προθεωρεῦντες* και προήλθε και η γραφή *μὴ γενομένων* (αντί *γινομένων*), που παρέχουν οι bE και υιοθέτησαν όλοι οι προηγούμενοι εκδότες εκτός από τον Putzger.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

29,17 Γράψαμε *ἀτρεκείῃ διανοίῃ*, γιατί πιστεύουμε ότι το νόημα είνα: μόνη αίσθηση του ανθρώπου στ' ἀλήθεια (στην πραγματικότητα) είναι η διάνοια. Η δοτική *ἀτρεκείῃ* έχει επιρρηματική σημασία και είναι ο αντίστοιχος ιωνικός τύπος του *τῇ ἀληθείᾳ*· βλ. π.χ. Θουκ. 4,120 *πιστοτάτους τε τῇ ἀληθείᾳ ἡγήσεσθαι αὐτοὺς ...φίλους*.

29,21 Το *θάψαντες δ' ἐγέννησαν* του U δείχνει τη συνεχή εναλλαγή γέννησης και θανάτου και την ανθρώπινη πλεονεξία.

30,6 Όλοι οι εκδότες προτίμησαν τη γραφή *ἀρετῆς* που παρέχουν οι UM, κι αυτό γιατί παρασύρθηκαν από τη γνωστή εικόνα της αρετής και κακίας, όπου ο δρόμος της αρετής είναι ανηφορικός και δύσβατος κλπ. Όμως το *ὀρθὸς* εδώ σημαίνει 'εὐθὺς' και έχουμε την ακριβώς αντίθετη εικόνα. Δηλ. το νόημα είναι ότι οι άνθρωποι δεν ακολουθούν τον ίσιο δρόμο της ηρεμίας, αλλά τον ανηφορικό και δύσκολο. Στο λάθος τους παρέσυρε, εκτός από την εικόνα που είπαμε, και το παρακάτω ρήμα *τετόλμηκεν*, που όμως εδώ σημαίνει 'καταδέχομαι' 'ανέχομαι' (βλ. L. S. Κωνσταντινίδη λ. *τολμάω*). Παρόμοια σκέψη ο συγγραφέας έχει εκφράσει και πιο πάνω (27,7): *τῶν μὴ ῥηιδίων ἐφίενται* (βλ. Philippson 316).

30,14 Οι προηγούμενοι εκδότες κακώς γράφουν *εἶτ'(α) ἐποικοδομέουσι* (πλην του Putzger). Το *ἐποικοδομτων* VM προέρχεται από παρανάγνωση του *εἶτ' οἰκοδομ-* που έκανε ο κοινός τους αρχέτυπος.

30,16 *πολέμια ποιεῦντες*: Οι VUM γράφουν *πολεμοποιοῦ-(εῦ)ντες*. Το να φτιάχνουν οι αντιγραφείς σύνθετες λέξεις είναι βασικό γνώρισμα. Έτσι π.χ. πιο πάνω (26,5) είδαμε τη λέξη *βωλοποιέοντες*. Πβ. σχετικά Potter 20, για τον M. Οι γραφές *πολεμοῦσιν* των E και *κακοποιέοντες* του b προέκυψαν από την παρά-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ξενη λέξη *πολεμοποιοῦ (εῦ - έο-)ντες* (ἡ ἴσως από κάποια άλλη) που θα είχαν οι αρχέτυποί τους.

30,18-31,4 Η έννοια του χωρίου αυτού είναι ότι τα ζώα υπερέχουν έναντι του ανθρώπου κατά το ότι αυτά περιορίζονται στην αυτάρκεια, στο αναγκαίο, και δεν προχωρούν στην πλεονεξία, είτε για τροφή πρόκειται είτε για νερό. Ὥστε η έννοια του *πλεονεξίῃ ἐκορύσσατο* είναι ότι ποτέ ο ταύρος δε χτυπά με τα κέρατα από πλεονεξία, παρά μόνο για να ικανοποιήσει το αναγκαίο. Έτσι δεν έχει νόημα η γραφή *πλεονεξίην ἐκορύσ(σ)ατο* των E και πολύ περισσότερο η *πλεονεξίην ἐκορύξατο* των bVM, γιατί δείχνουν το ακριβώς αντίθετο. Ο τύπος *ἐκορύξατο* δεν ταιριάζει εδώ, γιατί δεν είναι του ρήματος *κορύσσω*, αλλά, μάλλον, του *κορύπτω* (βλ. Veitch). Κάποια έννοια μπορεί να έχει η γραφή *πλεονεξίας ἐκορέσσατο* του U, όμως η γραφή *ἐκορέσσατο* δεν είναι lectio difficilior και φαίνεται επηρεασμένη από την παρακάτω γραφή *κορεσθῇ* (βλ. Am), η οποία θα υπήρχε στον αρχέτυπο των U, Am.—Η γραφή *ἀπληστίην κεχώρηκε* όλων των χφφ (εκτός των U και Am) δεν έχει κανένα νόημα. Ίσως κάποια έννοια έχει η γραφή *εἰς ἀπληστίαν ἐκκεχώρηκε* του Am με την έννοια: ξέφυγε και πήγε προς το μέρος της απληστίας. Τη γραφή *ἀπληστίην κεχώρηκε* δέχτηκα (άκριτα νομίζουμε) και όλοι οι εκδότες. Η έννοια την οποία δίνει η γραφή μας *ἀπληστίῃ ἐκκεχώρηκε* είναι: ποια πάρδαλις έδωσε τόπο στην απληστία, υποχώρησε στην απληστία.

31,9 Η προσθήκη του *μὴ (ἐπιτείνω)* είναι απαραίτητη (πβ. 31,6 *μὴ γελάσω*), γιατί η σωστή έννοια είναι: μάλιστα...όταν οδηγείται στον γκρεμό ή στα βάθη της θάλασσας, να μην επιτείνω το γέλωτα; Η γραφή *ἐπιτενῶ* όλων των προηγούμενων εκδοτών (πλην του Putzger) δίνει ακριβώς την αντίθετη έννοια. Ο Putzger

που μεταθέτει το ερωτηματικό μετά το *ἀποκέκλεισται* και δέχεται τη γραφή *ἐπιτείνω* κάπως συμβιβάζει την κατάσταση νοηματικά, όμως έτσι χάνεται το υφολογικό χρώμα του χωρίου.

31,18 Το *ἄνθρωπος* το δεχόμαστε ως αττική κράση, γιατί θεωρούμε ότι η γραφή *ὁ ἄνθρωπος* του b μπήκε για να αποκαταστήσει το ήδη αλλαγμένο *ἄνθρωπος*.

31,20 Το *διὰ χρεῖος παιδαγωγίης* που εισηγούμαστε το εννοούμε ως: ατάσθαλος, άφρων από έλλειψη αγωγής (διαπαιδαγώγησης). Το ουσιαστικό *χρεῖος* είναι ποιητική λέξη και, όπως επανειλημμένα έχουμε αναφέρει, η επιστολή 17 έχει έντονο ποιητικό χρώμα. Στην εικασία της λέξης *χρεῖος* (το *χειρὸς* των χφφ παλαιογραφικά δικαιολογείται απόλυτα) μας οδήγησε η γραφή *ἐνδεὴς* του U (καθώς και οι παρασελίδιες γραφές των D, Cant), το οποίο αρχικά θα ήταν ερμήνευμα του *χρεῖος*. Στην παράλλαξη του *χρεῖος* σε *χειρὸς* συνετέλεσε και η εικόνα: 'ο παιδαγωγός να οδηγεί από το χέρι το νέο'.

32,3 Πρέπει να οβελίσουμε το *οἱ δ' ἐν ξυμφορῇσι καὶ μάχῃσι* των VU; M (M *οἱ δὲ ξυμφορ.*), γιατί φαίνεται παραλλαγή του *οἱ δ' ἐν φθορῇσι καὶ μοιχείῃσι*, που αντίστοιχα δεν παραδίδουν οι VM. Δηλ. η παράδοση διχάστηκε και άλλοι κώδικες παραδίδουν το ένα και άλλοι το άλλο (του U η περίπτωση οφείλεται σε κάποια contaminatio). Επειδή ο χαρακτήρας του χωρίου είναι ηθικολογικός, είναι προτιμότερο να κρατήσουμε τη γραφή *οἱ δ' ἐν φθορῇσι καὶ μοιχείῃσι*. Το ότι ο U παραδίδει και τα δύο πρέπει να ερμηνευθεί με την υπόθεση ότι η μία παραλλαγή ήταν σε κάποιον αρχέτυπό του i. m. Ειδικότερα, αφού ο U γράφει το *οἱ δ' ἐν μάχαις καὶ ξυμφοραῖς* μετά το *διὰ παντός*, αυτό σημαίνει ότι αυτή η φράση ήταν i.m. και μπήκε σε λάθος θέση.

32,6 Το *ἀνακαλύψαντας* του U υποστηρίζεται από το παρακάτω *εἴδομεν ἄν*, που στην πραγματικότητα είναι απόδοση του *ὄφελον*...

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

32,12 Προσθέσαμε το *ἢ αἱ (πρήξιες)* στη γραφή του b, γιατί το νόημα πρέπει να είναι: Και ακόμη τα πιο βαθύτερα (θα μπορούσαμε να ιδούμε, αν υπήρχε τρόπος να ξεσκεπάσουμε τα σπίτια τους) από ό,τι μας δείχνουν οι εξωτερικεύσεις αυτών που είναι κρυμμένα στην ψυχή τους (δηλ. θα μπορούσαμε να ιδούμε την ίδια τους την ψυχή). Γιατί όλα όσα αναφέρει πιο πάνω είναι *αἱ πρήξιες*, δηλ. η εκδήλωση (η εξωτερίκευση) αυτών που είναι *κρυμμένα* στην ψυχή των ανθρώπων. Για την ιδέα του ανοίγματος της ψυχής κάποιου και την αποκάλυψη των εντός βλ. Kamerbeek, Soph. Antig. στ. 709.

32,15 Την περιφρονημένη απο τους εκδότες γραφή *βεβολημένοι* του b επαναφέρουμε και ως lectio difficilior, αλλά και γιατί το ρήμα αυτό στον παρακείμενο είναι συνηθισμένο για τους χτυπημένους — βεβαρυμένους από κάποιο πάθος. Πβ. Ομ. *Ἰλ.* Ι, 9 *ἄχεϊ ... βεβολημένος ἦτορ* κ.ά., Απολ. Ρόδ. 4,1318 *ἀμηχανίῃ βεβόλησαι.* Όλοι οι προηγούμενοι εκδότες γράφουν *βεβαρυμένοι ἡ βεβαρημένοι* (των χφφ), που όμως είναι ερμήνευμα του *βεβολημένοι*.

33,2 Όλοι οι εκδότες (εκτός του Putzger) δέχονται τη γραφή *ἐπτοημένοι* που εισηγήθηκε ο Foes. Προφανώς ο Foes έκανε αυτή τη διόρθωση, γιατί μετά το *ὑπερηφανεῦντες* έπρεπε να εξοικονομήσει μια αντίθετη έννοια, επειδή σ' αυτό το χωρίο υπάρχουν αντιθετικά ζεύγη. Όμως το *ἐπτοημένοι* δεν μπορεί να συμβιβασθεί με το *κενοδοξίῃ*. Πάντως το *ἐπτερωμένοι*, που πρέπει να το κρατήσουμε στο κείμενο, υποστηρίζεται από την ίδια έννοια που υπάρχει στο 30,13 *οἱ δ' ὑπὸ φιλοδοξίης εἰς ἠέρα ἀνενεχθέντες*.

33,10 Έχουμε τη γνώμη ότι πρέπει να προτιμηθεί η γραφή *φυγαδίην* των b E *(φυγαδείην)* και U *(φυγαδείαν)*, την οποία έχουν απορρίψει όλοι οι εκδότες, για δύο

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

λόγους, α) είναι lectio difficilior και ως *φυγαδεία* μαρτυρείται στον Πολύβιο 6,14,7 και τον Βέτ. Βάλη 94, 1, δηλ. σε δύο μεταγενέστερους συγγραφείς β) είναι συνήθεια του ύφους του συγγραφέα να επιδιώκει τα ομοιοτέλευτα και τις παρηχήσεις (ασιανός ζήλος), ώστε εδώ το *φυγαδίην* να συμφωνεί με τα παραπάνω *ναυμαχίην, στρατείην, ἀγροικίην, ἐκκλησίην*. Η έννοια του χωρίου εδώ δεν είναι 'εξορία', όπως τη δέχονται όλοι οι προηγούμενοι μελετητές, αλλά η λέξη σημαίνει 'φυγή από την κοινωνία, απο τον κόσμο', αντίστοιχη δηλ. της έννοιας 'αναχώρηση'. Αυτό ακριβώς μας φέρνει στο νου μια από τις συνήθειες των κυνικών φιλοσόφων, που ένα από τα ιδανικά τους ήταν ο 'αναχωρητισμός'· (πβ. πιο πάνω 20,10 *μοῦνος* και γενικά τις συνήθειες του Δημοκρίτου, όπως περιγράφονται στην αρχή της επιστολής). Προτιμούμε τη γραφή με γιώτα *(ι)*, γιατί η λέξη εδώ πρέπει να παράγεται από το *φυγὰς* (φυγάς του βίου, του κόσμου) και όχι από το *φυγαδεύω*.

33,16 Το ρήμα *τωθάζεσθαι* είναι σπανιότερο και δυσκολότερο από το *λωβᾶσθαι*. Εξάλλου το *λωβάζεσθαι* των E είναι σύμφυρση των δύο γραφών. Αφού όμως είναι γνωστό ότι οι E είναι contaminati από τον M (= I), πρέπει να εικάσουμε πως και αυτών ο αρχέτυπος θα είχε *τωθάζεσθαι*. Επιπλέον, τον τύπο αυτόν μπορούμε να τον αναγνωρίσουμε και στο 34,9 (*τωθάσαντα*), όπου βλ. σχετικά.

34,1 Το *ἰδίᾳ* του U είναι απαραίτητο, γιατί αποτελεί πίστη του συγγραφέα ότι οι άνθρωποι έχουν *ἰδίην φύσιν*· βλ. 18,3 *οὐ γὰρ ἡ αὐτὴ και μία φύσις ἁπάντων*.

34,4 Έχουμε την υποψία ότι αντί του *καθαιροῦσι*, το οποίο δε συμφωνεί εύκολα με τα συμφραζόμενα, υπήρχε το ρήμα *ἀθερίζουσι* (= περιφρονούν, παραβλέπουν). Αυτό ενισχύεται απ' όλα τα συμφραζόμενα και ιδίως

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

από τη λέξη *ἀναισθήτοισι* και από τη φράση *πολὺ τὸ τῆς ἀτεχνίης ἔχοντες*.

34,7 κ.ε. Η έννοια του χωρίου είναι: λέω αυτές τις πολυλογίες σε σένα που δεν είσαι κανένας ανίδεος από τέτοια, αλλά ξέρω καλά ότι πολλές φορές άδικα βρήκες τον μπελά σου (σε αδίκησαν).

34,8-9 *οὐδ' αἰτίην... φίλων τωθάσαντα*. Αποκαταστήσαμε έτσι το χωρίο, γιατί πιστεύουμε ότι εναρμονίζεται με τα συμφραζόμενα και αποκτά νόημα. Το νόημά του είναι: (πολλές φορές σε αδίκησαν) και όμως ούτε καν περιγέλασες (ειρωνεύτηκες) τις κατηγορίες και τις κακότητες (το φθόνο) των φίλων σου (των συναδέλφων σου και των ανθρώπων) που τους είχες κάνει καλό (κι αυτό δεν το έκανες), γιατί ξέρεις ότι κανένας δε θέλει να παραδεχθεί και να ομολογήσει την αλήθεια.

34,11 Το *ἐκλανθάνομαι* κανονικά συντάσσεται με γενική του πράγματος (βλ. παραδείγματα στο λεξικό των LSJ). Το *ἐκλελησμένος* (που θεωρούμε απαραίτητο) εδώ σημαίνει ότι ξέχασε (δηλ. απέβαλε) την προηγούμενη (τη σκυθρωπή και μανιακή) μορφή του. Γι' αυτό χρειάζεται και η αυτοπάθεια *(αὐτέου)*. Πβ. 28,18-19 *ἐκλελησμένοι παθέων*.

35,15 Η ιωνική μετοχή *γνώσας* πρέπει να προτιμηθεί, κι ας την παραδίδει μόνο το β' χέρι του D. Έχουμε τονίσει πιο πάνω ότι πολλές διορθώσεις του D είναι σωστές (μερικές απ' αυτές πολύ σωστά έχει δεχθεί και ο Littré), γιατί, φαίνεται, προέρχονται από ένα καλό χαμένο χφ.

35,16 Επειδή το επίρρημα αναφέρεται στην τελειότητα του σύμπαντος, ταιριάζει καλύτερα το *εὐκαίρως* του β' χεριού του D. Το *ἀτρεκέως* των bUE θα ταίριαζε, αν εδώ γινόταν λόγος για τον τρόπο που στα βιβλία του εκθέτει τα *περὶ κόσμου διαθέσιος*, όπως, πράγματι, εμφανίζεται αυτό το επίρρημα στο 36,1-2 *νόος ἐμὸς*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

φύσιν ἐρευνήσας ἀτρεκέως ἐς φάος ἤγαγεν. — Το *ἐπι (δεδημιουργημένα)* φαίνεται πως μπήκε αντί του σωστού *εἴη*. Ὥστε είναι λάθος να γράφουμε *εἴη ἐπιδεδημιουργημένα*, όπως κάνουν όλοι σχεδόν οι προηγούμενοι εκδότες. Ο Putzger προτιμά το *ἐπιδεδημιουργημένα* (αντί *εἴη δεδημιουργημένα*) κακώς, γιατί το *καθεστήκοι* (*καθέστηκεν* Putzger) δεν μπορεί να αναφέρεται και στο *ἐπιδεδημιουργημένα*.

35,19 Εισάγουμε τη γραφή *ξυναιωρέεται*, γιατί το ρήμα αυτό είναι οικείο για την παράσταση της συνεχούς κίνησης (αιώρησης) του κόσμου· πβ. Πλουτ. *Ἠθ.* 369 D *ἀκυβέρνητον αἰωρεῖται τὸ πᾶν*, *Νουμ.* 11 *γῆν κύκλῳ περὶ τὸ πῦρ αἰωρουμένην*, Διογ. Οἰν. απ. 8 *ὃς* (sc. *ἥλιος*) *ὑπὸ πνευμάτων αἰωρεῖται*. Οι προηγούμενοι εκδότες ακολουθούν τη γραφή *ξυνορᾶται*, ενώ ο Littré διορθώνει στο επίσης ακατανόητο *ξυνεώραται*.

36,1 Η διόρθωση του Diels (βλ. Diels-Kranz II, 91,227) είναι έξοχη, γιατί αποδίδει τη διδασκαλία του Δημοκρίτου (βλ. παραπ. σελ. 78). Δεν είναι άσχημη και η γραφή *καὶ ἀμειψιρυσμέοντα* του Littré, αφού αυτή η λέξη παραδίδεται από τη Σούδα.

36,3 Νομίζουμε πως είναι σωστή η γραφή *χρῆν* του b, καθώς και η αιτιολόγησή της στο περιθώριο του κώδικα. Ὥστε είναι άξιο απορίας πώς δεν την υιοθέτησε κανένας από τους προηγούμενους εκδότες.

36,9 Είναι προφανές ότι τα *ὠήθην*, *νωθῆ τε*, *γνῶθι* που παρέχουν οι άλλοι κώδικες προέρχονται από σύγχυση ή διττογραφία από το προηγούμενο *εἴωθεν* (πβ. το *ὠφελεῖ γνῶθι*, αντί του *ὠφελέειν εἴωθεν*, των Ε). Το *τί γάρ* του b (στο οποίο συμπληρώνουμε το ερωτηματικό) ταιριάζει πολύ καλά σε μια ρητορική ερώτηση. Ο Putzger διορθώνει σε *ἐννοήθητι*, το οποίο δίνει μεν νόημα, όμως δεν προϋποθέτει τη διαδικασία του λάθους, όπως την περιγράφουμε πιο πάνω. Οι άλλοι εκ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

δότες επιλέγουν μια από τις παραδεδομένες γραφές, οι οποίες όμως δε δίνουν κανένα λογικό νόημα στο χωρίο.

37,3 Για τη γνησιότητα και τον τίτλο της επιστολής αυτής βλ. εισαγ. σελ. 31 κ.ε. — Βλ. *Π. Ἱερ. Ν.* 14κ.ε.

37,4 Η αρχή της 19 επιστολής δημιουργεί πολλά προβλήματα και έχει προκαλέσει πολλές συζητήσεις. Για όλα αυτά βλ. εισαγ. σελ. 32 κ.ε. Με τη διόρθωση *μαινόμεθ' ὧδε* που κάνουμε (η οποία παλαιογραφικά δικαιολογείται εύκολα) νομίζουμε ότι τα πράγματα μπαίνουν στη θέση τους. Επισημαίνουμε ότι το *ὧδε* επαναλαμβάνεται πιο κάτω, 37,11, ώστε φαίνεται πως αποτελεί 'τρόπο' του πλαστογράφου της επιστολής.

37,7 Διορθώνουμε σε *ἀλλοῖον* (βλ. *ἀλλοῖα* D_2), γιατί σε μια κατάληξη με *ν* οδηγούν όλες σχεδόν οι γραφές των κωδίκων. Στο 'Περὶ τῆς ἱερῆς νούσου', παραγ. 14, διαβάζουμε: *ἀλλ' ἄλλοτε ἄλλο ὁρᾶν καὶ ἀκούειν*. 'Ομως ο συγγραφέας της επιστολής, ακόμη και όπου παραθέτει, δεν ακολουθεί ακριβώς το κείμενο του προτύπου.

37,13 Αν και, όπως είπαμε, ο συγγρ. δεν ακολουθεί πιστά το ιπποκρατικό πρότυπο, πρέπει να γράψουμε *μὲν οὖν*, γιατί τη γραφή αυτή του προτύπου (παράγ. 15) την παραδίδει και ο Am· ο Am παραδίδει και πολλές άλλες σωστές γραφές, ώστε κρίνουμε και εδώ ότι τη γραφή αυτή τη βρήκε σε κάποιον αρχέτυπό του και δεν ανέτρεξε στο ιπποκρατικό πρότυπο για να τη διορθώσει.

37,23 Το ίδιο κρίνουμε και για τη γραφή *ἐργάσασθαι* του Am (*Π. Ἱερ. Νούσ.* 15) και γι' αυτό την προτιμούμε.

38,2 Για τη γραφή *ἱστόρησα* βλ. εισαγ. σελ. 31 κ.ε.

— Το περιστατικό που περιγράφεται εδώ αφορά ένα άτομο (πβ. 38,4 *οἷός τε ἦν* και 38,6 *οὗτος*), γι' αυτό πιστεύουμε ότι η παρουσία του *τινὶ* στον Am είναι δικαιολογημένη. Αποτέλεσμα της προσπάθειας να εξευρεθεί μια δοτική είναι η γραφή *ᾧ ἐγίγνετο* του b (αν και θα

μπορούσε αυτό να σταθεί ως αναφορική έλξη = *ἐκεῖνον ᾧ*, θα ήταν μια εξεζητημένη σύνταξη). Η οριστική του παρατικού είναι προτιμότερη, γιατί η πράξη (τα φαινόμενα) που δηλώνονται στη συνέχεια συνέβαιναν περισσότερες απο μια φορές. — Βλ. *Ἐπιδ.* V. 80κ.ε.

38,11 Το *προσάπτουσιν* που παρέχουν οι b V, και υιοθέτησαν όλοι οι εκδότες, είναι το σωστό και έχει την έννοια του 'αποδίδω' (πβ. 33,17-34,1 *τὴν αἰτίην θεοῖσιν ἢ τύχῃ προσνέμουσι*). Με αυτή τη σημασία του *προσάπτουσιν* βλ. πολλά παραδείγματα στο λεξικό των LSJ.

38,13 Τον ενικό *ἰητρὸν* παρέχουν οι bVME. Το άρθρο *τὸν* που έχουν μόνο οι b E πρέπει να εικάσουμε ότι θα το είχε και ο αρχέτυπος c. Όμως οι V και U παρέλαβαν το *τότε*, που θα ήταν v.l. στον αρχέτυπο των VUM (ενώ ο M παρέλειψε και τις δύο lectiones).

38,19 Τη σειρά *περὶ τοῦ ἐλλεβόρου τῆς φαρμακείης* μας τη δίνει ο U (*περὶ τοῦ ἐλλεβορισμοῦ τῆς φαρμακείας*) και την προτιμούμε ως ιωνικότερη σύνταξη (βλ. παραπ. για τα υπερβατά σχήματα στον U).

39,3 Για τη γνησιότητα αυτής της επιστολής βλ. εισαγ. σελ. 37 κ.ε. Στο μεγαλύτερο μέρος αυτής της επιστολής (αυτό που δεν παραδίδει ο b, επειδή έχει εκπέσει ένα φύλλο του), πρέπει να δώσουμε σημασία στις γραφές που παραδίδουν οι Vat και H, γιατί στην πραγματικότητα αυτοί (ιδιαίτερα ο Vat) μας διασώζουν το χαμένο μέρος του b (βλ. παραπ. σελ. 141 κ.ε.). Βλ. *Ἀφορ.* IV. 13κ.ε. — 39,9 κ.ε. Βλ. *Ἀφορ.* IV. 19, V. 1 και 4 — 39,11 κ.ε. Βλ. *Ἀφορ.* I. 2 — 39,23 Βλ. *Π. Δι. Ὀξ.* 5.

40,1 Τη γραφή *ἀφαιρεῦσιν* εισηγήθηκε ο Cornarius, ενώ όλα τα χφφ παραδίδουν τον αντίστοιχο τύπο του *ὠφελεῖν*. Το τελευταίο ρήμα κράτησαν ο Putzger και ο Lit-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

tré. Ο Littré το δικαιολογεί με τη σκέψη ότι ο συγγραφέας της επιστολής αυτής θα είχε υπόψη του ένα χφφ του παραρτήματος του 'Περί Διαίτης', το οποίο είχε αυτήν τη γραφή (όπως, πράγματι, αυτήν παραδίδουν μερικοί κώδικες του ιπποκρατικού Corpus). Δε νομίζουμε όμως ότι ο συγγραφέας της επιστολής, που φαίνεται να μην κάνει συντακτικά λάθη, θα κράτησε το *ὠφελεῖν* με μια τέτοια σύνταξη.

— Οι διάφοροι τύποι του ρήματος *-δίδωμι*, που παρέχουν τα χφφ και δέχονται όλοι οι εκδότες, δεν έχουν κανένα νόημα. Το σωστό νόημα είναι ότι: όλα τα φάρμακα δεν μπορούν να εισχωρήσουν στο σημείο εκείνο του σώματος, που είναι *ξυντεταμένον* και *φλεγμαῖνον*. Γι' αυτό εισάγουμε τη γραφή *διαδύνουσιν* (= διαπερνούν, πβ. Ιπποκρ. *Περὶ Φυσῶν* 13 *διαδύνει*). 40,3 κ.ε. Βλ. *Π.Δι. 'Οξ.* 40 και 56.—40,11 κ.ε. Βλ.. ό.π. 57.

40,12 Δεν έχει δίκιο ο Foes που υποθέτει το απαρέμφατο *διαιτᾶν* αντί της μετοχής *διαιτῶν*, γιατί η μετοχή σ' αυτές τις περιπτώσεις είναι γνώρισμα της ιωνικής. 40,13 Βλ. *Προρ.* I. 71.

40,16 Το *κατακεκλασμένους* των χφφ δεν έχει κανένα νόημα. Αντίθετα, μερικά χφφ του *Προρρητικοῦ* έχουν *κατακεκλιμένον*. Νομίζουμε ότι αυτή τη γραφή πρέπει να αξιοποιήσουμε εδώ, ένα παραπάνω όταν δεχτούμε ότι αντί του *καματώδεας* (*καυματώδεας* μερικά χφφ) των χφφ σωστό είναι να γράψουμε *κωματώδεας*. Και οι δύο αυτές λέξεις ταιριάζουν στη φράση *τοὺς ἐν πυρετῷ*. — 40,17 Βλ. *Π.Δι. 'Οξ.* 60.

41,2 Ακολουθώντας τον C ο Littré (που δεν εγνώριζε τον V) παραλείπει το *καθαίρειν*. 'Ομως ο Littré έκανε λάθος (καθώς και ο Ermerins που τον ακολούθησε), γιατί ο V παραδίδει το απαρέμφατο.—Βλ. *Γυν.* I. 74.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

41,8 Ορθή είναι η γραφή *ὀνῆσθαι* του M (απαρέμφ. μέσου αορ.). Ο μέσος αόριστος είναι *ὠνάμην* και *ὠνήμην*, π.χ. Θέογν. 1380, Ευρ. *Ἄλκ.* 335, Πλάτ. *Μέν.* 84a.

41,12 Το χωρίο αυτό, όπως παραδίδεται από τα χφφ, φαίνεται πως νοσεί. Διορθώνουμε σε *ἔσται σοι γὰρ ἐς τὴν τουτέων* σε συνδυασμό με το απαρέμφατο *χρῆσθαι* και τη δοτική *εἰδότι* (41,15) των UD. Το νόημα είναι το εξής: Θα έχεις τη δυνατότητα, όσον αφορά την πολυτροπία αυτή (βλ. πιο πάνω *ὀστέων θέσεις καὶ ἐξαρθρήσεις καὶ τὴν λοιπὴν τῶν μελέων τάξιν*) να κρίνεις καλύτερα, ώστε να εφαρμόζεις την εμβολή των άρθρων... και τη λοιπή θεραπεία, αφού, θα γνωρίζεις... Για τη δοτική *σοὶ* βλ. στην αρχή της επιστολής *(μελέτω σοι)*, για το *ἔσται* βλ. 41,10 *(ἔσται χρησίμη πρός τε...)* και, κυρίως, 41,18 *ἀρκέουσα ἔσται.*

Ούτε οι προσπάθειες των φιλολόγων να δώσουν νόημα στο χωρίο καταφέρνουν τίποτα καλύτερο απ' αυτό που προκύπτει από τη διόρθωση που κάνουμε. Αντίθετα μάλιστα, κρατώντας το *εἰς τὴν γὰρ τούτων* (ή το *εἰς γὰρ τὴν τούτων*) των κωδίκων αναγκάζονται να κάνουν άλλες διορθώσεις. Έτσι ο Foes (και ο Linden) βάζει τελεία μετά το *εὐεπιγνωστότερον* (γιατί βλέπει ότι το κείμενο δεν μπορεί να εξομαλυνθεί με τίποτε· όμως το υπόλοιπο κείμενο δεν έχει κανένα νόημα). Ο Littré αναγκάζεται να διορθώσει σε *εὐεπιγνωστότερος ἐών...χρήσῃ* (κι ας δίνει στη λέξη *εὐεπιγνωστότερος* παθητική και όχι ενεργητική, όπως χρειάζεται, σημασία). Ο Ermerins βάζει άνω τελεία μετά το *εὐεπιγνωστότερον* και διορθώνει το *χρῆσθαι* σε *χρήσει*, χωρίς και αυτός να κατορθώνει τίποτε. Ο Putzger, πιστός στον M, κρατάει τη γραφή των χφφ και βάζει σταυρό (crux) πριν από το *εἰς τὴν γὰρ τούτων.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

41,18 Η γραφή *ἔστω* του b (a. cor.) πρέπει να είναι προϊόν της ακαταστασίας του παραπάνω κειμένου. Το σωστό *ἔσται* φαίνεται πολύ ομαλή και νόμιμη γραφή, όταν βάλουμε άνω τελεία μετά τη λέξη *ὀστέον* (41,16).

41,20 Προτιμούμε τη γραφή *ὄντα ἄνισα* του Am, γιατί υποθέτουμε ότι προηγήθηκε η εξής διαδικασία: ο αρχέτυπος είχε *ὄντα ἄνισα*. Σε ένα αντίγραφο το *ὄντα* έγινε *ὅταν: ὅταν ἄνισα*. Ύστερα σε ένα άλλο γράφτηκε *ὅταν ἄνισα* και i.m. *ὄντα* (δηλ. αντί του *ὅταν*). Ο b έγραψε *ὅταν ἄνισα* και s.l. *ὄντα*, ο V, βλέποντας στο πρότυπό του *ὅταν ἄνισα ὄντα* (που από το περιθώριο το *ὄντα*. μπήκε στο κανονικό κείμενο), προτίμησε το *ἄνισα ὄντα*. Ο κοινός πρόγονος των UM το *ὅταν ἄνισα ὄντα* του προτύπου του το έκανε *ὄντα ἄνισα ὄντα*. Ο πρόγονος των U, Am αποκατέστησε (με βάση το παλιό χφ, από το οποίο ήταν contaminatus) σε *ὄντα ἄνισα*, διαγράφοντας δηλ. με τελείες το δεύτερο *ὄντα*. Αυτή τη διόρθωση δέχτηκε ο Am, όχι όμως και ο U. Από έναν πρόγονο του Am πήραν τη γραφή αυτή και τα επιστολάρια (βλ. παραπ. σελ. 274 κ.ε.).

41,23 κ.ε. Για τη γνησιότητα της επιστολής 23 βλ. εισαγ. σελ. 23 κ.ε. και 38 κ.ε.

42,13 Διορθώνουμε το *ἐνστασίαις* των κωδίκων σε *εὐσταλείᾳ*. Το ουσιαστικό αυτό απαντά στον Ιπποκράτη (*Ἄρθρ.* 82) αλλά με τη σημασία της 'απλότητας'. Όμως το επίθετο *εὐσταλὴς* στους Ιπποκρατικούς (*Κατ' Ἰητρ.* 3 και *Ἀγμ.* 37) έχει τη σημασία του 'καλά περιτυλιγμένος'. Νομίζουμε ότι αυτή ακριβώς είναι η εικόνα που μας δίνει ο συγγραφέας για το μάτι: *τὸ δὲ τῶν ὀμμάτων ὀρητικὸν ἐν πολυχίτωνι φωλεῦον ὑγροῦ εὐσταλείᾳ*.

42,14 Η διόρθωση *κοιλασίῃ* του Diels άνοιξε το δρόμο για τη σωστότερη γραφή *κοιλασίῃσι* του Hercher και τη δική μας *κοιλασίῃς*. Ο τύπος αυτός είναι δοτική πλη-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θυντικού (της επικής-ποιητικής γλώσσας· για τον ποιητικό χαρακτήρα της επιστολής βλ. εισαγ. σελ. 38 κ.ε. Από τη γραφή *κοιλασίῃς* δικαιολογείται το λάθος τόσο σ' αυτήν, όσο και στην επόμενη λέξη *συνίδρυται* των χφφ: *κολασίῃ συνίδρυται*, που τη δεύτερη λέξη ορθά ο Ermerins διόρθωσε σε *ἐνίδρυται*.

42,15 Και η ποιητική λέξη *εὐκαιρίῃς* πρέπει να είναι σωστή (*εὐκαιρίης* codd.). Εδώ η έννοια του *εὐκαιρίη* είναι 'επίκαιρο σημείο'. Η λέξη *καιρὸς* στην αρχαία ελληνική σημαίνει το κατάλληλο χρονικό, αλλά και το κατάλληλο τοπικό σημείο. Η δοτική *εὐκαιρίῃς* σημαίνει το πράγματι επίκαιρο (καταλληλότατο) μέρος του μετώπου που η κόρη μένει κάτω από τον *ταρσὸν* (ώστε να βλέπει τα πάντα). — Ακατανόητη φαίνεται η διόρθωση *ὑπομένων* που έκανε ο Putzger.

42,22 Είναι πολύ σωστή η διόρθωση *θριγκοῖσι* του Foes που αποκαθιστά την ομηρική εικόνα *ἕρκος ὀδόντων*.

42,23 Διορθώσαμε το *πνεύματος* των χφφ σε *πνεύμονος*. Οι πνεύμονες είναι το αντίστοιχο του *κοιλίης*· ο *βρόγχος* οδηγεί στους *πνεύμονες* και ο *φάρυγξ* στην κοιλία.

43,2 Το *πνευμάτων* των χφφ διόρθωσε ο Littré σε *πνευμόνων* (τον ακολούθησαν και ο Ermerins, που γράφει *πνεύμονος*, και ο Putzger). Νομίζουμε ότι δεν είναι ανάγκη να διορθώσουμε τη λέξη, γιατί εδώ το *πνευμάτων* έχει την έννοια της πνοής, όπως φαίνεται στην αμέσως επόμενη σειρά από τη λέξη *πνεῦμα*.

43,4 Δεχόμαστε τη διόρθωση του Littré, γιατί όπως λέει ο ίδιος στην υποσημείωσή του, το *περίπλοος* δεν έχει συντακτική λογική ούτε με το *κοίλῃ* των χφφ ούτε και με το *ἧπαρ*. Ο Littré δίνει το νόημα avec ses lobes plusieurs fois enlacés à la veine cave. Διαφορετικά διαμορφώνει το κείμενο ο Ermerins: *ξὺν λοβοῖς ποικίλοις κοιλίῃ περίπλοόν ἐστι ἧπαρ*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

43,8-9 Τα ρήματα *χορηγεῖ και κατευνάζεται* που παρέχουν τα χφφ, έτσι όπως έχουν συνταχθεί, δε στέκουν και χρειάζονται μία σύνδεση. Ο Littré μετέτρεψε το *κατευνάζεται* σε *καὶ εὐνάζεται*, ενώ ο Diels σε *κᾆτ' εὐνάζεται*. Εξάλλου, η χρήση του ρήματος *χορηγεῖ* με την έννοια του 'κυβερνά', την οποία φαίνεται να έχει εδώ, δε φαίνεται και πολύ ομαλή (πβ. π.χ. πιο πάνω 43,3 το επίθετο *χορηγόν*). Πιστεύουμε ότι διορθώνοντας το ρήμα αυτό στο επίθετο *χοροειδὴς* (ή *χοριοειδής*), που είναι επίθετο της ιατρικής γλώσσας και έχει την έννοια του 'κοιλωτός', π.χ. Γαληνός 18(1) 542 (βλ. και LSJ), βάζουμε αρκετά πράγματα στη θέση τους.

43,10 Κρίνουμε ότι η έννοια του ρήματος *συνδινεύμενα* (όπως το διορθώνουμε από το *συνδονεύμενα* των χφφ) ταιριάζει απόλυτα στο χαρακτηρισμό των εντέρων, τα οποία στριφογυρίζουν (κουλουριάζονται) γύρω από την κοιλιά.

43,11 Η *σῆψις* είναι η ενέργεια των εντέρων (πβ. Αριστοτ. 762 a 14), με την οποία αποβάλλουν το μέρος της τροφής που είναι άχρηστο για τη θρέψη. Η γραφή *λήψεως* των χφφ δεν έχει εδώ καμιά έννοια, γιατί τα έντερα δε λαμβάνουν την τροφή αλλά την χωνεύουν (*σήπω*) και την αποβάλλουν.

43,19 Η γραφή *ὕστρος* του b (από διόρθωση του *γαστρὸς*) είναι οπωσδήποτε lectio difficilior και πρέπει να την δεχτούμε στο κείμενό μας, αφού θεωρήσουμε το *γαστρὸς (=γαστὴρ)* ως ερμήνευμά της (πβ. Ησύχ. *ὕστρος· γαστὴρ*). Υποθέτουμε ότι το *γαστρὸς* μπήκε στη θέση της λέξης *ὕστρος* από το συντομογραφημένο ερμήνευμα *γαστὴρ* (ή από s.l. διόρθωση *γα*), το οποίο τελικά την αντικατέστησε ως *γαστρὸς* αντί *γαστήρ*. Η σύνταξη του χωρίου είναι: *(ἡ) ὕστρος ἐκχέουσα ἐκ πλήθους, ἐκ προνοίης φύσιος τόκου* (=από πρόνοια της

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

φύσης για τη γέννηση [με το γνωστό μας υπερβατό στην ιωνική διάλεκτο]).

43,20 Ο Littré εικάζει ότι ο χαρακτηρισμός *ἔκγονοι* για τους όρχεις μπορεί να έχει ληφθεί από κάποιο σύγγραμμα του Δημοκρίτου. Πάντως το *ἔκγονοι* μπορεί να σταθεί (αν και το *κτίσται* μένει με απόλυτη έννοια = δημιουργοί) με την έννοια: που έχουν γεννηθεί (φτιαχθεί) έξω από το σώμα, δηλ. έννοια ταυτόσημη με το *ἐκτὸς οἰκίην*... Μολαταύτα υποθέτουμε ότι αντί του *ἔκγονοι* μπορεί να υπήρχε η λέξη *γονῆς* (= σπέρματος).

44,7 κ.ε. Για τη γνησιότητα της επιστολής βλ. εισαγ. σελ. 38 κ.ε.

44,18-19 Διαμορφώσαμε έτσι το κείμενο, αφού γενικά ακολουθήσαμε την αποκατάσταση που έκανε ο Littré. Από το κείμενο του Littré δε δεχόμαστε το αντιθετικό ζεύγος *ὑγραινόντων ξηρά*, γιατί δεν έχει κανένα νόημα και δε φαίνεται απαραίτητο ύστερα από τη φράση που προηγείται: *τὰς δ' ἐπιθυμίας τὰς κατὰ τὴν τροφὴν ἐκ τῶν ὑπεναντίων ὄψει*.

44,19 Δεχόμαστε τη γραφή *καὶ τὰς* του Ma XI, 5, γιατί αυτός ο κώδικας έχει πολύ καλές γραφές, όπως θα ιδούμε και στη συνέχεια. Το *καὶ τὰς* φέρνει σε συμφωνία αυτά που ακολουθούν μ' αυτά που προηγούνται και δεν πρέπει να υπάρχει αντίθεση (όπως γίνεται με τη γραφή *τὰς δὲ* των χφφ), καθώς παρατηρούμε στην παρακάτω φράση *ἐξ ὑπεναντίων ὄψει καθεστηκυίας*. Μέσα σ'αυτό το γενικό πνεύμα του κειμένου φαίνεται σωστή και η διόρθωση *λυομένας* του Ilberg. Γιατί, αν π.χ. η ξηρότητα είναι μια νόσος, αλλά και η υγρότητα το ίδιο, ενώ παράλληλα η υγρότητα διώχνει την ξηρότητα, έτσι πρέπει να προτιμήσουμε τη φράση *νούσους ὑπὸ νούσων λυομένας*. — 44,20 κ.ε. Βλ. *Ἀφορ.* IV. 57, VI. 10, VI, 11.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

44,21 Η προσθήκη *ἐχομένῳ* του Marcks είναι σωστή, αν κρίνουμε από το παρακάτω *περιωδινέοντι*.

44,22 Γενικά δεχόμαστε τη γραφή του Ma XI, 5 (πρόσεξε ότι ο Ilberg, που δεν εγνώριζε αυτόν τον κώδικα, έχει διορθώσει παρόμοια). Το *ὅταν* του κώδικα αυτού προέρχεται από σύμφυρση της γραφής αυτής και της γραφής που παρέχουν οι άλλοι κώδικες (το *ὅταν* του b σίγουρα είναι λανθασμένη γραφή αντί για το *αἷμα*).

— Μετά το *τὰς ῥῖνας* εννοείται το παραπάνω *ἵστησι τὸ νόσημα*. Ὥστε είναι περιττή η προσθήκη του Ma XI,5 *παύει τὸ νόσημα*.

45,1 Η παράλειψη του *καὶ* από τον Ma XI, 5 είναι σωστή. Φαίνεται ότι αυτό το *καὶ* μπήκε σ' αυτήν τη θέση από κάποιον κώδικα, όπου θα ήταν σημειωμένο στον παρασελίδιο χώρο, προοριζόμενο όμως για τη θέση (του *καὶ*) στο 44,23, το οποίο σ' αυτόν θα είχε παραλειφθεί.

45,5 Γράφουμε *αὐτόν*, γιατί πρέπει να έχουμε αυτοπάθεια (δηλ. ο ισχυρότερος ρόλος της αντωνυμίας είναι αυτός του αντικειμένου του *παρασκευάσαντα* και όχι του υποκειμένου του *ζῆν*), όπως προκύπτει από τα παρακάτω *σοὶ* (45,8) και *χρώμενον, ἐπακολουθοῦντα* (45,10).

45, 10-11 Η γραφή *ὑπερπληστικοῖς* (αν και αμάρτυρη η λέξη) είναι πράγματι αποκαλυπτική και δίνει μια ασφαλέστατη σημασία: 'απολαυστικός'. Δηλ. στον αρχέτυπο των χφφ γράφτηκε *ὑπερκολαστικοῖς* αντί *ὑπερπληστικοῖς*. Ενδιαφέρον τώρα έχει η διόρθωση του *ὑπερκολαστικοῖς* στον b με την αναγραφή s.l. ενός α πάνω από τη συλλαβή κο και ενός υ πάνω (και λίγο δεξιά) από το α και την αντίστοιχη αθέτηση (με τελείες) του ο και του α της λέξης. Είναι προφανές ότι αυτή η διόρθωση δεν αποβλέπει να αποκαταστήσει την ανύπαρκτη και ακατανόητη λέξη *ὑπερκαλυστικοῖς* (βλ. Littré ad. loc.), αλλά τη λέξη *ὑπεραπολαυστικοῖς*. Αυτή η λέξη θα ή-

ταν ερμήνευμα της σωστής *ὑπερπληστικοῖς*. Δηλ. το α στο διάστιχο του b σημαίνει προσθήκη πριν από το κο (= πο, γιατί ο διορθωτής παρέλειψε να διορθώσει και το κ σε π), το δε υ είναι πάλι προσθήκη μετά το α και όχι διόρθωση. Ένα τέτοιο χαρακτηριστικό, σαν αυτό που δίνει το επίθετο *ὑπερπληστικός*, είναι πολύ οικείο για τον χορταστικό ύπνο. Τη διόρθωση *ὑπερχαλαστικοῖς* του Littré υιοθέτησαν οι Ermerins και Putzger.

45,12 Ο Littré παραλείπει τη γραφή *σώματος*, γιατί θεωρεί ότι μετά το *ἑκάστου* εννοείται το *σημείου* (πβ. παραπ. *σημείοις*). Όμως η γραφή *νοσήματος* του Ma XI, 5 (αντί *σώματος* των άλλων χφ) φαίνεται λογική και ίσως όχι περιττή. Αυτό το *νόσημα* επαναλαμβάνεται στην επόμενη πρόταση ως *ἀῤῥώστημα*.

45,13 Πολύ σωστή είναι και η γραφή *διατελοίης* του Ma XI,5, γιατί η σύνταξη με *ὅπως ἄν* + ευκτική στις τελικές προτάσεις είναι καθαρά ιωνική (βλ. Kühn.—Gerth 2,386, Bechtel 3,263, Σακαλή 1,115 κ.ε.).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Alexanderson B., Die hippokratische Schrift 'Prognostikon' (Studia Graeca et Latina, 17), Göteborg 1963.

Allinson F. G., Pseudo-ionicism in the Second Century A.D., AJPh 7, 1886, 203 κ.ε.

Anastasiou A., Textkritische Bemerkungen zur Ps.-hippokratischen Schrift De morbis IV, RhM n.F. 117, 1974, 40 κ.ε.

—, Zur Frage der Struktur des Hippokrates — Codex Marcianus Venetus 269 (M), Hippocratica (Actes du colloque hippocratique de Paris 1978), Paris 1980, 18-31.

Attridge W. H., First-Century Cynicism in the Epistles of Heraclitus (Harvard Theological Studies XXIX), 1976.

Bechtel Fr., Die griechischen Dialecte, III, Der ionische Dialect, Berlin 1963 ([1]1924).

Bensel F.J., Hippocratis qui fertur De medico libellus ad codicum fidem recensitus, Philologus 78, 1923, 88 κ.ε.

Bentley R., Dissertation upon the Epistles of Phalaris, London [3]1816.

Bergson L., Zum periphrastischen χρῆμα, Eranos 65, 1967, 79 κ.ε.

Bernays J., Die heraklitischen Briefe, Berlin 1869.

Billault A., Les lettres de Chion d'Héraclée, REG 90, 1977, 29 κ.ε.

Bolgar R.R., The classical Heritage and its Beneficiaries, Cambridge 1963.

Bourgey L., Observation et expérience chez les médecins de la collection hippocratique, Paris 1953.

Brancacci A., Democrito e la tradizione cinica, Sic. Gymn. 33, 1980, 411 κ.ε.

Bravo G. A., Varia lexicographica Graeca manuscripta II: Sacra et profana, Emerita 46, 343 κ.ε.

Brock N. van, Recherchs sur le vocabulaire médical du grec ancien, Paris 1961.

Burk, C., De Chionis epistulis, Diss. Giessen 1912.

Byl S., Note sur un recentior hippocratique (Parisinus Gr. 2145, K), RHT 7, 1977, 271 κ.ε.

—, Les recentiores du traité pseudo-hippocratique du Régime. Quelques problémes. Hippocratica (Actes du colloque hippocratique de Paris 1978), Paris 1980, 73-83 (Du Régime).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Canart P.-Peri V., Sussidi di bibliographici per i manoscritti greci della bibliotheca Vaticana (Studi e Testi 261), Vaticano 1970.

Capelle W., De cynicorum epistulis, Diss. Göttingen 1896.

Coxe O.H., Catalogi codicum manuscriptorum bibliothecae Bodleianae, Oxford ²1969 (1853).

Craux C.—Martin A., Notices sommaires des manuscrits grecs de Suède, Paris 1889.

Delvoye C., L'art Byzantine, Paris 1967.

Devreesse R., Introduction à l'étude des manuscrits grecs, Paris 1954.

Diels H., Hippokratische Forschungen V. Eine neue Fassung des XIX. Hippokratesbriefes, Hermes 53, 1918, 57 κ.ε.

—, Die Handschriften der antiken Ärzte, Leipzig 1970.

Diels H. - Kranz W., Die Fragmente der Vorsokratiker, Dublin-Zürich I 1966 (⁶1951), II 1966 (⁶1952), III 1964 (¹1952).

Diller A., The Autographs of Georgius Gemistus Pletho, Scriptorium 10, 1956, 27 κ.ε.

—, The Tradition of the Minor Greek Geographers, Illinois 1952.

—, The Textual Tradition of Strabo's Geography, Amsterdam 1975.

Diller H., Die Überlieferung der hippokrarischen Schrift Περὶ ἀέρων ὑδάτων τόπων (Philologus Suppl. 23, 3), Leipzig 1932.

—, Hippokratische Medizin und attische Philosophie, Hermes 80, 1952, 385 κ.ε.

—, Θεσσαλός, R.E. VI A, 1, 165-168.

—, Stand und Aufgaben der Hippokratesforschung, Jahrb. der Akad. der Wissen. und Lit. Mainz 1959, 271-287.

—, Βιβλιοκρισία για το βιβλίο του A. Rivier, Recherchs κλπ., Gnomon 36, 1964, 236 κ.ε., και του B. Alexanderson, Die hippokratische Schrift κλπ., Gnomon 36, 1964, 760 κ.ε.

—, Hippocratis De aëre aquis locis (CMG I, 1,2), Berlin 1970.

Drerup E, Aeshinis quae feruntur epistolae, Lipsiae 1904.

Ducatillon J., Polémiques dans la collection Hippocratique, Paris 1977.

Dudley R. D., A History of Cynicism from Diogenes to the 6th Century A.D., London 1937 (Hildesheim 1967).

Düring I., Chion of Heraclea, a novel in Letters. Acta Univ. Gotoburgensis 57,5, Göteborg 1951.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Dziatzko K., Brief, R. E. III, 836-843.
Edelstein L., Περὶ ἀέρων und die Sammlung der hippokratischen Schriften (Problemata H. 4), Berlin 1931.
Ermerins Zach. Fr., Hippocratis et aliorum medicorum veterum reliquiae, Trajecti ad Rhenum, Lipsiae 1859-1864.
Exler F. X. J., The Form of the Ancient Greek Letter. A Study in Greek Epistolography, Diss. Washington, D. C. 1923.
Festugière J.A., L'ancienne médecine, Paris 1948.
Förster R.—Richsteig E., Libanii opera, Vol. IX, Leipzig 1927 (Hildesheim 1963).
Foesius An., Magni Hippocratis medicorum omnium facili principis opera omnia quae exstant, Geneva 1657.
Foraboschi D., Onomasticon alterum papyrologicum, Milano 1971.
Freudenmann K., Beiträge zur Überlieferungsgeschichte der hippokratischen Abhandlung Περὶ ἀέρων ὑδάτων τόπων, Diss. Tübingen 1922.
Fritz W., Die Briefe des Bischofs Synesius von Kyrene, Leipzig 1898.
Garzia A. — Loenertz J. R., Procopii epistolae et declamationes (Studia Patristica Byzantina 9), Ettal 1963.
Gigon O., Kommentar zum ersten Buch von Xenophons Memorabilien, Basel 1953.
Görtz I., De Chionis quae feruntur epistulis, Diss. Strassburg, Leipzig 1912.
Gösswein H.-U., Die Briefe des Euripides, Bern 1975.
Gomme W.H. — Sandbach H.F., Menander, A Commentary, Oxford 1973.
Gomperz Th., Die Apologie der Heilkunst, Leipzig 1910.
Gow F.S.A., Notes in the Persae of Aeschylus, JHS 48, 1928, 133 κ.ε.
Grensemann H., Die hippokratische Schrift Περὶ ὀκταμήνων/ De octimestri partu. Ausgabe und kritische Bemerkungen, Diss. Kiel 1960.
—, Die hippokratische Schrift 'Über die heilige Krankheit' (Ars medica II, 1), Berlin 1968.
—, Hippokrates, Über Achtmonatkinder, Über das Siebenmonatskind (CMG I, 2,1), Berlin 1968.
—, Bemerkungen zu den (Jüngeren) Hippokrates-handschriften, Hippocratica (Actes du colloque hippocratique de Paris 1978), Paris 1980, 189-198.
—, Hippokratische Gynäkologie, Wiesbaden 1982.
Guthrie C. K. W., A History of Greek Philosophy, V. II, Cambridge ²1969.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Hagen H., Über literarische Fälschungen, Bern 1899.
Hardt J. — de Aretin L.C.J., Catalogus codicum manuscriptorum bibliothecae regiae bavaricae, Vol. I, tom. 5, München 1812.
Heiberg L. J., Hippocratis De prisca medicina (CMG I, 1), Leipzig - Berlin 1927.
—, Die handschriftliche Grundlage der Schrift Περὶ ἀέρων ὑδάτων τόπων, Hermes 39, 1904, 133 κ.ε.
Heinze R., De Horatio Bionis imitatore, Bonn 1889.
—, Ariston von Chios bei Plutarch und Horaz, RhM 45, 1890, 496 κ.ε.
Helm R., Kynismus, R.E. XII 1, 3-24.
Henry R., Ctesias, La Perse, L' Inde, Bruxelles 1947.
Hercher R., Epistolographi Graeci, Parisiis 1873.
Herzog R., Koische Forschungen und Funde, Leipzig 1889.
Hirzel R., Democrits Schrift Περὶ Εὐθυμίης, Hermes 14, 1879, 354 κ.ε.
Höistad R., Cynic Hero and Cynic King, Lund 1948.
Hörold U., Der Gebrauch der Wörter ὅλος und πᾶς im corpus Hippocraticum, Diss. Köln 1965.
Hout M. van den, Studies in Early Greek Letter - Writing, Introduction, Mnemosyne IV, 2, 1949, 12 κ.ε.
Hunger H., Zwei unbekannte Libanioshandschriften, Scriptorium 6, 1952, 26 κ.ε.
Hunt S.A., The Oxyrhynchus Papyri, t. IX, London 1912.
Ilberg J., Die Ärzteschule von Knidos. Bericht üb. d. Verhandl. d. Sächs. Akad. d. Wissensch. z. Leipzig — Phil. - Hist. Kl., 76. Bd, 1924, 3. Heft.
—, Die Hippokratesausgaben des Artemidoros Kapiton und Dioskurides, RhM 45, 1890, 111 κ.ε.
—, Zur Überlieferungsgeschichte des Hippokrates, Philologus 52, 1893, 422 κ.ε.
—, Prolegomena στο Hippocratis opera του H. Kühlewein, τόμ. I, Leipzig 1894 (σελ. V-LXIV).
—, Zur Überlieferung des hippokratischen Corpus, RhM 42, 1887, 436 κ.ε.
Irigoin J., Le rôle des recentiores dans l'établissement du texte hippocratique in Corpus Hippocraticum (Actes du colloque hippocratique de Mons 1976), Mons 1977, 9-17.
—, L' Hippocrate du cardinal Bessarion (Marcianus Graecus 269 [533], Miscellanea marciana di studi Bessarionei, (Medioevo e Umanesimo 24), Padova 1976, 161-174.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

—, Tradition manuscrite et histoire du texte: quelques problèmes relatifs à la collection hippocratique. La collection hippocratique et son rôle dans l'histoire de la médecine (Actes du colloque hippocratique de Strassburg 1972), Leiden 1975, 3-18.

—, Survie et renouveau de la littérature antique à Constantinople (IXe siècle), Cahiers de civilisation médiévale 1962, 5, 28 κ.ε.

Jackson D., The TLDV Manuscripts of Xenophon's Hellenica and their Descendants, TAPA 105, 1975, 175 κ.ε.

Jacoby F., Ktesias, R.E. XI, 2, 2032-2073.

Joly R., Recherchs sul la traité pseudohippocratique Du régime, Paris (Les Belles Lettres) 1960.

—, Hippocrate, Paris (Les Belles Lettres) 1967, 1970.

—, Note sur trois recentiores hippocratiques (d'après le texte du Περὶ γονῆς) ACl 34, 1965, 193 κ.ε.

Jauanna J., Hippocrate, La nature de l'homme (CMG I, 1,3), Berlin 1975.

—, Rhétorique et médecine dans la collection hippocratique, REG 97, 1984, 26 κ.ε.

—, Hippocrate, Paris (Les Belles Lettres) 1983.

Jurk J., Ramenta Hippocratica, Diss. Berlin 1900.

Kalbfleisch K. — Schöne H., Berliner Klassikertexte, III, Berlin 1905.

Kamerbeek C. J., The Plays of Sophocles, Commentaries (III The Antigone, V The Electra), Leiden 1978.

Keyes W.C., The Greek Letter of Introduction, AJPh 56, 1935, 28 κ.ε.

Kindstrand F. J., The Cynics and Heracletus, Eranos 82, 1984, 149 κ.ε.

Koskenniemi H., Studien zur Idee und Phraseologie des griechischen Briefes bis 400 n. Chr., Helsinki 1956.

Kraft P., Die handschriftliche Überlieferung von Cornutus' Theologia Graeca, Heidelberg 1975.

Kranz W., Kosmos, Archiv für Begriffsgeschichte II, 1, Bonn 1955.

Kresten O., Aristoteles Graecus, Codices manuscripti, 1977, 130 κ.ε.

Kühlewein H., Beiträge zur Geschichte und Beurteilung der hippokratischen Schriften, Philologus 42, 1884, 119 κ.ε.

—, Zu dem Texte und den Handschriften der hippokratischen Abhandlung über Wasser, Luft und Orte, Hermes 18, 1883, 17 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Kühn G. C. D., Medicorum Graecorum opera quae exstant, vol. XXIII (Hippocratis Coi t. III), Lipsiae 1822.
Kühner R. — Gerth B., Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache, Hannover - Leipzig 1898-1904.
Lambertz E., Zum Schicksal der griechischen Handschriften des Doctor Micón, Kléronomia 4, 1972, 119 κ.ε.
Lanata G., Medicina magica e religione popolare in Grecia fino all' età di Ippocrate, Rome 1967.
Lienau C., Hippokrates, Über Nachempfängnis, Geburtshilfe und Schwangerschaftsleiden (CMG I, 2,2), Berlin 1973.
Lindemann H., De dialecto Ionica recentiore, Kiel 1889.
Linden A. van der, Hippocratis Coi opera omnia Graece et Latine, Lugduni Batavorum 1665.
Littré É., Hippocrates, opera omnia, t. 9, Paris 1861 (Amsterdam 1962).
Lloyd R.S.G., Hippocratic Writings, New York 1978.
Lonie M.I., The Cnidian Treatises of the Corpus Hippocraticum, CQ N. S. 15, 1965, 1 κ.ε.
Lutz E. C., Democritus and Heraclitus, CJ 49, 1954, 309 κ.ε.
Marcks F. I., Symbola critica ad epistolographos Graecos, Diss. Bonnae 1883.
Margane M. H., Inventaire analytique des papyrus grecs de médecine, Genéve 1981.
Marquart J., Die Assyriaca des Ctesias, Philologus 6 Suppl. 1891-1893, 501 κ.ε.
Mayser E., Grammatik der griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit, Leipzig-Berlin 1906-1938.
Mercati J. — Fr. de Cavalieri P., Codices Vaticani Graeci, tom. I, Romae 1923.
de Meyier K.A., Le manuscrits grecs de Leyde, écrits par Nicolas de la Torre, Scriptorium 5, 1951, 46 κ.ε.
Michaesku K., Les élements latins des 'Tactica-Strategica' de Maurice Urbicius, RESE 6, 1968, 481 κ.ε.
—, Prolegomena à une édition critique des Tactica Strategica de Maurice Urbicius, RESE 5, 1967 401 κ.ε.
Moon O. R., Hippocrates and his Successors in Relation to the Philosophy of their Time, London 1923 ([2]1979).
Moore M. J., The Manuscript Tradition of Polybius, Cambridge 1965.
Musso O., Sulla struttura del cod. Pal. gr. 398 e deduzioni Storico-letterarie, Prometheus 2, 1976, 1 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Μπαγιόνας Α., Η πολιτική φιλοσοφία των Κυνικών, Αθήναι 1970.
Nelson A., Die hippokratische Schrift Περί φυσῶν, Text und Studien, Diss. Uppsala 1909.
—, Zur kopenhagener Handschrift des Hippokrates, Eranos 6, 1905, 45 κ.ε.
de Nessel D., Catalogus bibliothecae Caesareae manuscriptorum codicum theologicorum, Wien-Nürberg 1690.
Nilén N., Lucianus (έκδ. Teubner), Lipsiae 1907.
Norden E., Die antike Kunstprosa, I, Stuttgart 1958 ([1]1915).
Obens W., Qua aetate Socratis et socraticorum epistulae quae dicuntur scriptae sint, Diss. Münster 1912.
Palm A., Studien zur hippokratischen Schrift Περί Διαίτης, Diss. Tübingen 1933.
Pasquali G., Storia della tradizione e critica del testo, Firenze [2]1962.
Papathomopoulos M., Antoninus Liberalis, Les métamorphoses, Paris (Les Belles Lettres) 1968.
Penella J.P., The Letters of Apollonius of Tyana. A Critical Text with Prolegomena, Translation and Commentary, Leiden 1979.
Pfaff F., Die Überlieferung des Corpus Hippocraticum in der nachalexandrinischen Zeit, WS 50, 1932, 67 κ.ε.
Philippson R., Verfasser und Abfassungszeit der sogenannten Hippokratesbriefe, RhM N.F. 77, 1928, 293 κ.ε.
Poeppel O., Die hippokratische Schrift Κῶακαὶ προγνώσεις und ihre Überlieferung, Teil I u. II, Diss. Kiel 1959.
Pohlenz M., Zu den hippokratischen Briefen, Hermes 52, 1917, 348 κ.ε.
Polack H., Textkritische Untersuchungen zu der hippokratischen Schrift Prorrhetikos I (Hamburger Philologische Studien 44), Hamburg 1954.
Post L. A., The Vatican Plato and its Relations, Middletown, Connecticut 1934.
Potter P., Hippokrates, Über die Krankheiten III (CMG I, 2,3) Berlin 1980.
Preiser G., Die hippokratischen Schriften De judicationibus und De diebus judicatoriis. Ausgaben und kritische Bemerkungen, Diss. Kiel 1957.
Preisigke F., Namenbuch, Amsterdam 1967.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Putzger C., Hippocratis quae feruntur epistulae ad codicum fidem recensitae (Wissenschaftliche Beilage zum Jahresbericht des Kgl. Gymnasiums in Wurzen, Ostern 1914), Wurzeni 1914.

Rabe H., Aus Rhetoren-Handschriften, RhM 64, 1909, 9, 285 κ.ε.

Raupach D., Die handschriftliche Überlieferung der hippokratischen Schrift De ulceribus, Diss. Göttingen 1965.

Regemorter B. van, La reliure des manuscrits grecs, Scriptorium 8, 1954, 3 κ.ε.

Reuters H. F., Die Briefe des Anacharsis (Schriften und Quellen der alten Welt, 14), Berlin, 1963.

—, De Anacharsidis epistulis, Diss. Bonn 1957.

Rich M.N.A., The Cynic Conception of αὐτάρκεια, Mnemosyne IV, 9, 1956, 23 κ.ε.

Rivier A., Recherchs sur la tradition manuscrite du traité hippocratique De morbo sacro, Berne 1962.

—, Contamination primaire ou modifications secondaires dans la tradition médiévale du 'De morbo sacro', le cas du Corsinianus 1410, MH 29, 1972, 12 κ.ε.

Rudberg V. S., Notices sur les manuscrits grecs d' Upsal. Studia codicologica (Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur, 124), 395-400.

Rüst A., Monographie der Sprache des hippokratischen Traktates Περὶ ἀέρων ὑδάτων τόπων, Diss. Freiburg 1952.

Σακαλή Θ. Δ., Ιωνικό λεκτικό στον Πλάτωνα, Μέρος Α'. Σύνταξη (Δωδώνη παράρτ. 9), Ιωάννινα 1978.

Sakalis Th. D., Beiträge zu den pseudo-hippokratischen Briefen (Actes du colloque hippocratique de Lausanne 1981), Genève 1983, 499-514.

Schepers M.A., Alciphronis rhetoris epistularum libri IV, Lipsiae 1905.

Schubring K., Untersuchungen zur Überlieferungsgeschichte der hippokratischen Schrift De locis in homine, Berlin 1945.

Schulte E., Observationes Hippocraticae grammaticae, Diss. Berlin 1914.

Schneider J., Brief, RAC 2, 1954, 564 κ.ε.

Schumacher J., Antike Medizin, Berlin ^{2}1963.

Sigerist E. H., Antike Heilkunde, München 1929.

Städele A., Die Briefe des Pythagoras und der Pythagoreer (Beitr. z. Kl. Phil. 115), Meisenheim 1980.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Stewart Z., Democritus and the Cynics, HSPh 63, 1958, 179 κ.ε.
Stornajolo C., Bibliothecae Vaticanae codices Urbinates Graecos ed., Romae 1895.
Sykutris I., Epistolographie, R.E. Supp. V, 186-220.
Tejera Diaz A., Analysis de los manuscritos Polibianos, Vaticanus Gr. 1005 y Vindobonensis Gr. 59 y de sus aportaciones al libro de las Historias, Emerita 36, 1968, 122 κ.ε.
Traede K., Grundzüge griechisch - römischen Brieftopik, Zetemata 48, München 1970.
Torraca L., Marco Giunio Bruto, Epistole greche, Collana di studi greci 31, Napoli 1959.
Tudeer T.O.L., The Epistles of Phalaris, Preliminary Investigation of the Manuscripts, Helsinki 1931.
Unger C. F., Περὶ Καρδίης, Liber Hippocraticus De corde, Diss. Utrecht, Lugduni Batavorum 1923.
—, Liber Hippocraticus Περὶ Καρδίης, Mnemosyne N.S. 51, 1923, 1 κ.ε.
Villaret O., Hippocratis De natura hominis, Diss. Berlin 1911.
Whittaker J., Parisinus Graecus 1962 and the Writings of Albinus, Phoenix 28, 1974, 320-345 και 450-456.
Wilamowitz - Moellendorff U. v., Asianismus und Atticismus, Hermes 35, 1900, 1 κ.ε.
—, Unechte Briefe, Hermes 33, 1898, 492 κ.ε. (Kleine Schriften 3, Berlin 1969, 186-192).
Wittekind H., Sermo Sophocleus quatenus cum scriptoribus Jonicis congruat differat ab Atticis, Diss. Giessen, Budingae 1895.
Wittern Ren., Die hippokratische Schrift De morbis, Hildesheim - New York 1974.
Ziemann F., De epistularum Graecarum formulis sollemnibus quaestiones selectae, Diss. Halis 1910.
Ziliacus H., Untersuchungen zu den abstrakten Anredeformen und Höflichkeitstiteln im Griechischen, Helsingforts 1949.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Τυπώθηκε σὲ 500 ἀντίτυπα
στὸ Τυπογραφεῖο 'Ιωσὴφ Φ. Γκούρα
Δωδώνης 23 'Ιωάννινα - Τηλ. 33.598
Τυπογρ. ἐπιμελ. Θεόδ. Κατούνιας

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

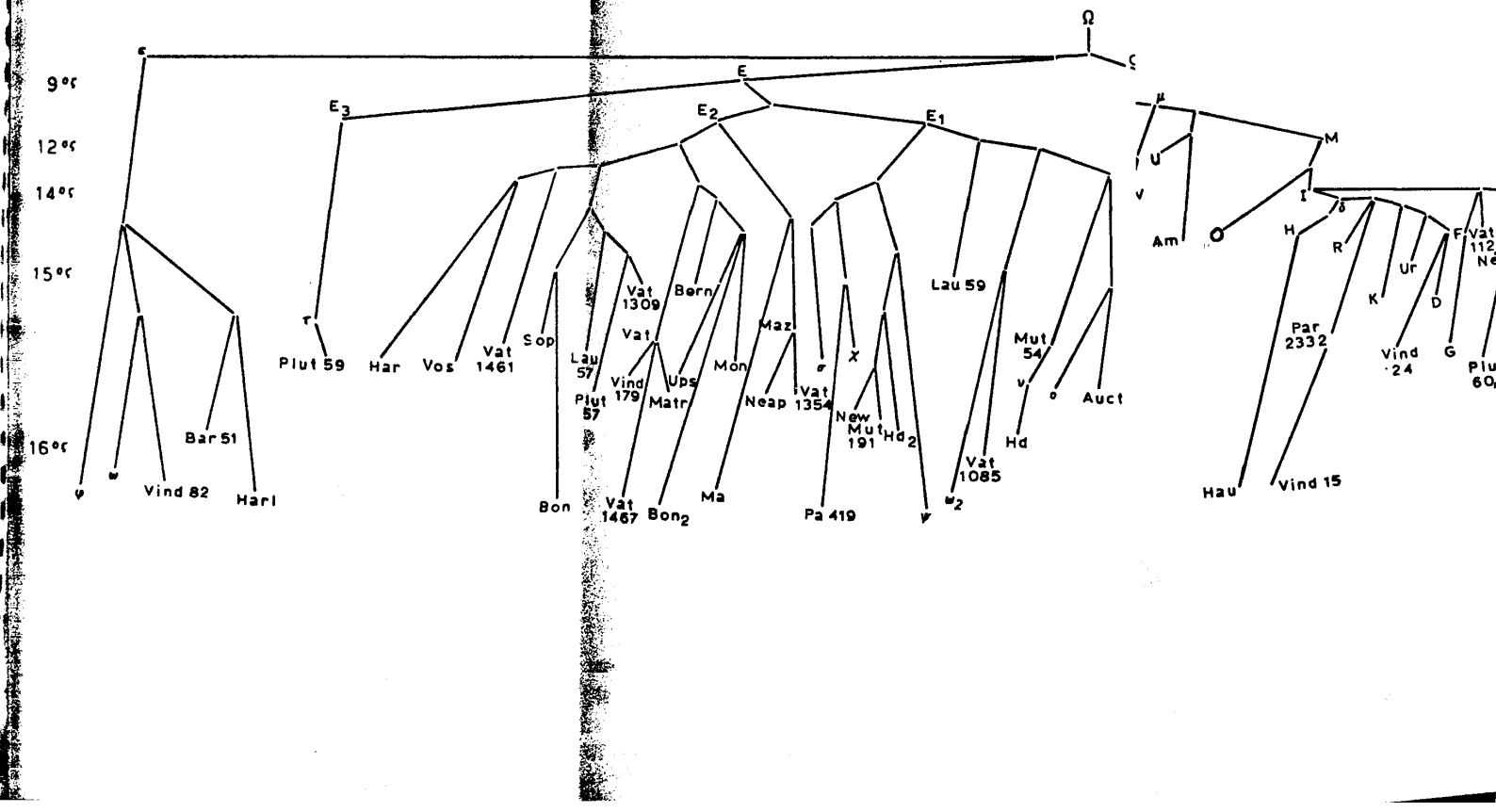

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ